Leidėjas:

POLONIKA

Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa
Kulturowego za Granicą POLONIKA
Nacionalinis Lenkijos kultūros paveldo
užsienyje institutas POLONIKA
ul. Madalińskiego 101, 02-549 Warszawa
e-mail: kontakt@polonika.pl
www.polonika.pl

Towarzystwo Naukowe
„Societas Vistulana"
Mokslo draugija
„Societas Vistulana"
ul. Gołębia 13, 31-007 Kraków
e-mail: redakcja@vistulana.pl
www.vistulana.pl

Leidybos koordinatoriai:
Joanna Barańska, Mateusz Franczak

Vertimas:
Greta Deprati, Inesa Szulska

Mokslinė redakcija:
Anna Sylwia Czyż, Bartłomiej Gutowski

Redakcija ir kalbos korektūra:
Gabriela Marszałek
Renata Gajowiak, Inesa Szulska

Įžanginių skyrių/straipsnių nuotraukų autorius:
Norbert Piwowarczyk

Dizajnas:
Katarzyna Brzostowska

Grafikos korektūros bendradarbis:
Piotr Górski

Spausdino:
Drukarnia Edit
ul. Dworkowa 2
05-462 Wiązowna

Copyright © Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA, 2019
Copyright © Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana", 2019

Copyright © Nacionalinis Lenkijos kultūros paveldo užsienyje institutas POLONIKA, 2019
Copyright © Mokslo draugija „Societas Vistulana", 2019

ISBN: 978-83-66172-19-7
ISBN: 978-83-65548-48-1

Kontrolės įstaiga:
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Šiame leidinyje (straipsniuose) paskelbtos nuotraukos pateikiamos iš privačių autorių fondų. Leidėjas naudoja fotografijas remiantis autorių suteikta licencija. Pagal sąlygas, nurodytas licencinėse sutartyse, leidėjas neatsako už trečiųjų asmenų įvykdytus galimus turtinių autorių teisės pažeidimus fotografijų, paskelbtų šiame leidinyje, atžvilgiu.

Rasų kapinės Vilniuje

istorija, menas, gamta

atsakingi moksliniai redaktoriai

Anna Sylwia Czyż ir Bartłomiej Gutowski

Turinys

Įžanga
Dorota Janiszewska-Jakubiak 7

Rasų kapinės – bendras lietuvių ir lenkų tautų paveldas
Gražina Drėmaitė 8

Mokslinių redaktorių pratarmė
Anna Sylwia Czyż, Bartłomiej Gutowski 10

XX a. Rasų kapinių istorija ir menas
Bartłomiej Gutowski 17

Rasų kapinės XIX a. – istorija, koplyčios, antkapiniai paminklai
Anna Sylwia Czyż 257

Vilniaus Rasos. Kultūrų jungtys
Vida Girininkienė 329

Evangelikų kapinės Vilniuje ir į Rasas perkelti antkapiai
Anna Sylwia Czyż 373

Rasų kapinių želdiniai ir jų kompozicijos – kapinės kaip parkas
Anna Długozima, Dorota Krug, Edyta Winiarska-Lisiecka 393

Sustojęs laikas. Rasų kapinės XX a. II p. - XXI a. pradžioje
Audronė Vyšniauskienė 467

Rasų kapinių ikonografija – piešiniai ir fotografijos iki 1939 metų
Tomasz Jakubowski 485

Iš antkapinio eiliavimo Rasų kapinėse istorijos
Krystyna Syrnicka 513

Keli Rasų kapinių epigrafinės kultūros aspektai
Kšištof Tolkačevski 549

Bibliografija 568

Asmenvardžių rodyklė 578

Dorota Janiszewska-Jakubiak

Įžanga

„Rasų kapinės – istorija, menas, gamta" tai pirmoji tokio pobūdžio įvairialypė ir turtinga studija, skirta Vilniaus nekropolijai. Šis leidinys patenka į už Lenkijos Respublikos ribų esančio lenkų kultūros ir meno paveldo mokslinių tyrinėjimų akiratį. Su džiaugsmu pristatome Skaitytojams knygą, kurioje itin kruopščiai parengti straipsniai, praturtinti daugelio šiuolaikinių iliustracijų, papildytų iki šiol nežinoma archyvine medžiaga, papildo vieni kitus, kurdami vientisą istoriją. Joje pateikiami šios vietos istorija, antkapių, laidojimo rūsių ir koplyčių, antkapinių epigrafijų meninės vertės vertinimai bei aptariama kapinių erdvės kompozicija su želdiniais. Ši studija tai tarsi Vilniaus Rasų metraštis, kartu parodantis simbolinę šios nekropolijos reikšmę.

Lenkų ir lietuvių tyrinėtojų pastangų sujungimas aiškiai paliudija Rasų kapinių svarbą abiem tautoms. Įdomi problematika, autorių ir jų atstovaujamų akademinių mokslo įstaigų gausa, be to įvairialypis sepulkralinės tematikos nagrinėjimas sukuria harmoningą Rasų nekropolijos vaizdinį kaip Lenkijos ir Lietuvos kultūrinio paveldo liudijimą.

Leidinys pristato dokumentavimo darbų, atliktų 2013-2016 m. Rasų kapinėse, rezultatus. Darbai buvo vykdomi Varšuvos Kardinolo Stefano Višinskio universiteto Meno istorijos institutui bendradarbiaujant su Lietuvos edukologijos universitetu pagal Nacionalinės humanistikos plėtros programos projektą. Studija yra šios veiklos efektu, greta antkapių katalogo prieinamo internetu (http://rossa.sztuka.edu.pl) ir paroda po atviru dangumi „Rasų kapinės. Vilniaus nekropolija", finansuojama Nacionalinio Lenkijos kultūros paveldo užsienyje instituto POLONIKA bei pristatyta Lenkijoje ir Lietuvoje 2018-2019 m.

Knyga nepasirodytų, jeigu nebūtų bendradarbiavimo su Mokslo draugija „Societas Vistulana" (Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana") ir jos darbuotojų užsiangažavimo.

Gražina Drėmaitė

Rasų kapinės – bendras lietuvių ir lenkų tautų paveldas

Kapinės yra kiekvienos valstybės istorinė kultūros paveldo dalis. Jose įamžinti visų tautų istorijos liudininkai. Lietuvoje išliko ir saugomos keli tūkstančiai senųjų kaimo kapinių.

Taip jau susiklostė, jog Lietuvos sostinėje Vilniuje laikas padovanojo mums senąsias Rasų, Bernardinų, Saulės, Antakalnio kapines. Yra ne vienas argumentas, įrodantis, kad šios kapinės – tai bendras Lietuvos ir Lenkijos kultūros paveldas. Tai vietos, kurios amžinam poilsiui priglaudė abiejų tautų architektus, dailininkus, kompozitorius, aktorius ir rašytojus, Vilniaus universiteto profesorius, vyskupus ir kunigus, sukilėlius ir valstybės veikėjus, kilmingus ir paprastus žmones, palikusius neretai ryškų pėdsaką Lietuvos ir Lenkijos valstybių istorijoje.

Vilniaus senosios kapinės yra didžiulis kultūros paveldo turtas. Tik nevisai suvoktas, nes jos saugo ne tik istorijai nusipelniusių žmonių ramybę, bet ir XIX a. koplyčias bei antkapinius paminklus kūrusių meistrų palikimą, byloja apie XIX ir XX amžių laidojimo kultūrą bei antkapinių paminklų madas, tradicijas.

Tenka sutikti, kad sudėtingos istorijos laikotarpiais senųjų kapinių priežiūra ne visada buvo reikiamo lygio. Tačiau net gūdžiausiais sovietmečio metais visada jautėme visuomenės norą išsaugoti kapines kaip istorijos dalį. Gal tai ir lėmė, kad Vilniaus senosios Rasų, Bernardinų, Saulės, Antakalnio kapinės nebuvo drastiškai sunaikintos, kaip tai atsitiko Vilniuje su totorių, žydų, evangelikų reformatų – liuteronų K. Kalinausko g., evangelikų reformatų Pylimo g., žydų Šnipiškių ir Užupio, katalikų parapijinėmis šv. Rapolo ir šv. Stepono kapinėmis. Okupantų noras sunaikinti ir ištrinti iš mūsų atminties kapines, kurios buvo mūsų istorijos dalis, buvo begalinis. Pasipriešinimą senųjų kapinių sunaikinimui ir menkinimui kartas nuo karto išsakydavo inteligentijos atstovai. Ilgainiui tai virto mažyčiu savigarbos lašeliu, sužadinusiu Atgimimo nuotaikas Lietuvoje. Dėl to išlikusios senosios kapinės tapo dar vertingesnės ir brangesnės.

Kapines naikino ne tik svetimos rankos ar piktavaliai žmonės. Daugiausia žalos joms padarė laikas. Dėl jo kaltės Rasų kapinėse reikėjo nugriauti (nors mums atrodo, kad trūko geros valios restauruoti) kolumbariumus, sunyko ne vienas antkapinis paminklas.

Reikia pripažinti, jog Lenkijos visuomenė bei jos valdžios atstovai šių kapų tvarkymui rodė didesnę iniciatyvą. Tai skatino ir Lietuvos paveldo saugotojus prisidėti, jausti atsakomybę. To pavyzdžiu, gali būti Vilniaus Bernardinų kapinių tvarkymo projektas, kai Lietuvos ir Lenkijos valstybių institucijos parengė bendrą kapinių tvarkymo projektą. Šiuo projektu metu buvo restauruota dalis Vilniaus Bernardinų kapinių antkapinių paminklų, centrinės kapinių koplyčios eksterjeras, pažymėta 200 metų šių kapinių įsteigimo sukaktis, išleista Bernardinų kapinių monografija su palaidotųjų lokacija ir pavardėmis.

Prieš keletą metų Vilniaus Rasų kapinėse teko aplankyti Varšuvos Kardinolo Stefano Višinskio universiteto Meno istorijos institutas studentus, kurie praktikos darbų metu vykdė Rasų kapinių inventorizaciją. Palyginus 1962 m. ir 2013 m. studentų iš Lenkijos inventorizacijos duomenis, pamatėme, kaip sparčiai nyksta Rasų kapinės. Nykimo procesą matė kiekvienas kapinių lankytojas. Tai jaudino ir paminklosaugininkus, kuriuos išgirdo Vilniaus miesto savivaldybės administracijos (Vilniaus savivaldybė yra Rasų kapinių valdytojas) darbuotojai. Jie pasirūpino, kad būtų parengtas Vilniaus senųjų kapinių, vadinamų Rasų kapinėmis (unikalus objekto kodas Kultūros vertybių registre 10384) komplekso senųjų kapinių (unikalus kodas Kultūros vertybių registre 25233) tvarkybos koncepcijos, techninis projektas, sąmatos ir projekto specialiosios bei bendrosios ekspertizės ir svarbiausia, kad šis projektas būtų finansuojamas iš Europos Sąjungos struktūrinių fondų. Labai labai norėtųsi, kad įgyvendinus šį projektą vėl lankytume senąsias Rasų kapines, nepastebėtume dvejų metų restauratorių ir statybininkų darbo, o senųjų kapinių nykimo pavojus būtų ilgam sustabdytas.

Dabar džiaugiuosi, kad Varšuvos Kardinolo Stefano Višinskio universiteto Meno istorijos instituto iniciatyva galime vartyti leidinį, kuriame įvairiais rakursais atskleidžiama Rasų kapinių istorija. Tai didelis indėlis abiejų tautų atminčiai. Tokiu būdu mes tapome bendro Lietuvos ir Lenkijos kultūros paveldo, Vilniaus Rasų kapinių, XXI a. inventorizacijos ir istorinio leidinio, kuriame galime susipažinti su šio laikotarpio kapinių istorijos vertinimu, atsiradimo liudininkais.

Anna Sylwia Czyż, Bartłomiej Gutowski

Mokslinių redaktorių pratarmė

Nuo XX a. paskutiniojo dešimtmečio kartu su Varšuvos Kardinolo Stefano Višinskio (UKSW) universiteto meno istorijos studentais ir absolventais atliekame kapinių inventorinius darbus visų pirma senosios Tarnopolio vaivadijos (Ukraina) teritorijoje. Čia įgyta praktinė patirtis ir žinios leido parengti bei atlikti Vilniaus Rasų kapinių dokumentavimo projektą, finansuojamo Lenkijos Mokslo ir aukštojo švietimo ministerijos parengtos Nacionalinės humanistikos plėtros programos (Narodowy Program Rozwoju Humanistyki) (proj. Nr. 12H 12 018781) lėšomis.

Greta žemiau pasirašytų mokslininkų, projekte dalyvavo: Piotr Jamski (Lenkijos mokslo akademijos Meno institutas), pasiūlęs panaudoti mūsų patirtį Rasų kapinių tyrinėjimams; prof. Jakub Lewicki (Varšuvos Kardinolo Stefano Višinskio universitetas) atsakingas už architektūrinių objektų dokumentacijos parengimą, doc. dr. Krystyna Syrnicka (Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija), tirianti Vilniaus krašto antkapinę epigrafiją; dr. inž. Anna Długozima (su grupe) (Vyriausioji žemės ūkio mokykla Varšuvoje), užsiimanti kapinių kraštovaizdžio tyrimais; taip pat Tomasz Jakubowski (Karališkoji pilis Varšuvoje), besidomintis grafika, taip pat Vilniaus vaizdiniais. Nuoširdžiai dėkojame Jiems už dalyvavimą, užsiangažavimą ir mokslinį įnašą į šį projektą.

Nuo pat pradžių minėtas projektas turėjo lenkų-lietuvių charakterį, nes yra skirtas bendram abiejų tautų paveldui. Ši iniciatyva buvo realizuojama Varšuvos Kardinolo Stefano Višinskio universiteto ir tuometinio Lietuvos edukologijos universiteto (dabar Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija) bendradarbiavimo dėka, geranoriškai padedant Audronei Vyšniauskienei (Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos kultūros ministerijos). Savo palankumą taip pat suteikė mums meno kūrinių restauratorė Gražina Drėmaitė ir Jurga Silvija Vecerskytė-Simeliunė su grupe SI „Vilniaus planas", o taip pat Lenkijos Respublikos ambasadorius 2013-2017 m. Jarosław Czubiński ir I ambasados patarėja Maria Ślebioda. Gana greitai į mūsų darbo grupės veiklą įsitraukė istorikė ir Vilniaus kapinių žinovė Vida Girininkienė bei dr. Kšištof Tolkačevski (Vilniaus universitetas). Visiems esame dėkingi už žinias ir pagalbą organizuojant darbus.

Atlikti inventorizacijos darbus Senosiose Rasose, kur pavyko apibūdinti visus išlikusius antkapinius paminklus, bei Naujosiose Rasose, kur sutelkėme dėmesį į pastatytus prieš 1945 m., buvo įmanoma apie 80 žmonių, pirmiausia Varšuvos Kardinolo Stefano

Višinskio universiteto bei kitų miesto aukštųjų mokyklų studentų ir doktorantų, užsiangažavimo dėka. Neįmanoma jų visų išvardinti šioje vietoje (sąrašas pateiktas projekto svetainėje: http://rossa.sztuka.edu.pl/wykonawcy), mums labai malonu, kad šie jauni žmonės paaukojo savo atostogų laiką Vilniaus nekropolijos tyrimams.

Projekto realizavimo metu Norbert Piwowarczyk padarė nuotraukas, rodančias jo asmeninę meninę kapinių viziją, vėliau pristatytas „Rasų kapinės. Vilniaus nekropolija" parodoje (pirmą kartą pristatyta prie Varšuvos Kordegardos 2018 m. lapkričio mėn.). Ekspozicijos metu taip pat buvo parodytos dokumentinės kapinių nuotraukos, padarytos Piotro Jamskio su bendradarbiais (organizatorius: Nacionalinis Lenkijos kultūros paveldo užsienyje institutas Polonika). Minėta vizualioji medžiaga spausdinama šiame leidinyje. Už atliktą milžinišką darbą rengiant iš pradžių parodą, o vėliau leidinį, esame labai dėkingi institutui Polonika ir jam atstovaujančiai direktorei Dorotai Janiszewskai-Jakubiak, Strateginės programos Populiarizavimas vadovei dr. Magdalenai Gutowskai, leidybos koordinatoriams Joannai Barańskai ir Mateuszui Franczak, bei parodą rengusiai Dorotai Okońskai.

Senosiose Rasų kapinėse radome 11579 antkapinių paminklų, kapų koplyčių, inskripcinių lentų ir plokščių, Naujosiose Rasose – 1993 objektų. Kiekvienas jų turi parengtą dokumentaciją, susidedančią iš aprašymo (dėl standartinio paminklų pobūdžio neteiktinas Naujosiose Rasų kapinėse), matavimai, duomenys apie medžiagas, konservavimą, inskripcijas. Kiekvienas antkapis gavo atitinkamą unikalų numerį, vėliau nurodytą kapinių žemėlapyje. Šiandien šio darbo dėka lengva jį surasti. Visos medžiagos, visų pirma dokumentavimo darbų rezultatai, buvo paskelbtos internetiniame kataloge (http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl) lenkų kalba su daliniu vertimu į lietuvių ir anglų kalbas. Už internetinės svetainės kūrimą, priežiūrą, jos veiklos aprūpinimą ir kantrybę dėkojame Marcinui Biegalewskiui.

Greta kapinėse atlikto darbo mums rūpėjo pirmatakių palikimas, kurie kadaise vykdė Rasų kapinių dokumentavimą. Pradėjus archyvines paieškas pasirodė knyga *„Cmentarz na Rossie w Wilnie. Niezachowane pomniki na podstawie kartotek Wacława Wejtki, Lucjana Uziębły i Aleksandra Śnieżki. Rasų kapinės. Neišlikę antkapiai iš Vaclovo Veitkos, Lucjano Uzemblos ir Aleksandro Šniežko kartotekų"* (Varšuva 2017). Prie minėto leidinio rengimo darbų prisidėjo tuometinės doktorantės, o dabar jau dr. Magdalena M. Olszewska ir dr. Dominika Macios.

Pagrindiniai inventorizacijos darbai buvo atlikti 2013 m., patikrinimas vyko 2014-2016 m., iki šiol dar pildome ir taisome surinktą medžiagą. Tai faktiškai darbas be galo, reikalaujantis nuolatinių pataisų, atliekamų atsižvelgiant į palaidotųjų Rasų kapinėse palikuonių teikiamus duomenis. Mūsų atlikto kelių metų darbo rezultatai: kapinių internetinė svetainė, knygos, straipsniai ir paroda neturi vien mokslinio po-

būdžio, bet taip pat suteikia priemonę asmenims, ieškantiems informacijos apie savo artimuosius ir protėvius. Nuo mūsų veiklos pradžios esame gavę keliasdešimt nuostabių el. laiškų su padėkomis, klausimais apie palaiduotuosius ir atsiminimus apie juos. Svetainės lankomumo statistika aiškiai rodo, kad tai tik dalis žmonių, kuriems mūsų darbas buvo reikalingas.

Mūsų pastangomis atliktas projektas, kartu su šiuo leidiniu, tapo padėka už bendrą Lenkijos ir Lietuvos istoriją ir paveldą, kuriuo tikimės kartu rūpintis ir dalintis su kitais.

Bartłomiej Gutowski
Kardinolo Stefano Višinskio universiteto Varšuvoje
Meno istorijos institutas

XX a. Rasų kapinių istorija ir menas

Vilniaus Rasų kapinės. 1900-2018 metai

Šis tekstas buvo parašytas remiantis 2013-2015 metais[1] Vilniaus Rasų kapinėse vykdytų inventorizavimo ir dokumentavimo darbų išvadų bei paieškų archyvuose pagrindu. Aptariamuoju laikotarpiu kapinių istoriją galima būtų suskirstyti į keturis svarbiausius laikotarpius, kurių ribas žymi: amžių sandūra, Pirmasis pasaulinis karas, Antrasis pasaulinis karas bei komunizmo žlugimas.

1900 metai kaip ribinė data buvo pasirinkti sąlyginai – tikrąją ribą žymi du reikšmingi istorijos įvykiai. Pirmasis – tai XIX amžiaus pabaigoje Rasų kapinėse atsiradusios stiliaus išplitimas ir permainos, kurias vėliau tęsė modernizmo tendencijos. Antrasis veiksnys – tai spartėjančios permainos visuomenės ir ekonomikos srityse. Vienas iš tų veiksnių buvo visuomeninė-politinė liberalizacija, kuri išryškėjo 1905 metais. Nors jau 1907 m. prasidėjo naujas, labai ryškus laisvių apribojimas, tačiau gerokai sustiprėjo tautinių emancipacijų procesas, kurių ilgalaikė pasekmė buvo Lenkijos ir Lietuvos valstybių nepriklausomybė. Nė kiek ne mažiau reikšmingos buvo ir ekonominės-visuomeninės permainos. Žvelgiant į Rasų kapinių istoriją, jų permainas galime stebėti tiek makro, tiek mikro skalėje, kadangi žiūrint į amžių sandūrą pačia plačiausia prasme, aiškiai matomi paminklų statybos dirbtuvių veiklos modelio pokyčiai. Pirmąjį laikotarpį užsklendžia Pirmasis pasaulinis karas.

Tarpukario – Lenkijos nepriklausomybės ir vis stiprėjančio Lietuvos-Lenkijos ginčo – laikotarpis atveria antrąjį etapą. Apie tuo metu pasireiškiančių tautinių nesutarimų lygį tegul liudija ne tik kariniai konfliktai, kurie žlugo jau pačioje jų užuomazgoje, bet ir rėksmingi tiek lietuvių, tiek lenkų tuometinės spaudos riksnojimai. Pagaliau ir tokie dažni lenkų dūsavimai dėl prarastos Lietuvos Respublikos (1918-1940 m.), taip vadinamos Kauno Lietuvos, kas, beje, buvo laikoma tiktai laikina būsena. Savo ruožtu lietuviai okupantais vadino Vilnių užėmusius lenkus. Šis laikotarpis baigiasi, kada į Vilnių įžengia Tarybinė Armija[2], o jau po mėnesio į šį miestą įžengia ir Lietuvos kariuomenė.

Pačios reikšmingiausios permainos Rasų kapinėse vyko kiek vėliau, maždaug XX a. 4-ojo ir 5-ojo dešimtmečių sandūroje. Pirmiausia prasidėjo labai aiški istorinio grunto degradacija. 5-ojo dešimtmečio pabaigoje, netgi jeigu ši tendencija nebuvo dar galutinai sustabdyta, tai visgi buvo imtasi veiksmų, kurių dėka kapinės buvo pripažintos istorijos paminklu ir pradėtos saugoti. Vienas pirmųjų tokių žingsnių buvo kapinių inventoriza-

1 Jų pagrindu 2013-2015 m. grupė, vadovaujama dr hab. UKSW prof. Annos Sylwijos Czyż ir dr Bartłomiejaus Gutowskio parengė visą Senosiose Rasų kapinėse bei paminklų, pastatytų iki 1945 m. Naujosiose Rasose paminklų dokumentaciją. Abiejos kapinės buvo suskirstytos sektoriais (il. 1-2), Senųjų Rasų atveju kiekvienas antkapis buvo pažymėtas žemėlapyje – prieiga on-line: http://rossa.sztuka.edu.pl/mapa. Katalogas su inventorizacijos darbų rezultatais pateikiamas on-line: *Cmentarz Na Rossie. Badania inwentaryzacyjne, baza danych obiektów*, red. A.S. Czyż, B. Gutowski, Warszawa 2015 (toliau nuoroda: http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl).

2 Nota bene 1939 rugsėjo 18 d. dalis kovų vyko netoli Rasų kapinių, kur stovėjo majoro Krasowskio vadovaujamas batalionas KOP „Troki".

1 Senosios Rasos, suskirstymas į sektorius, 2014 m. Par. B. Gutowski

2 Naujosios Rasos, suskirstymas į sektorius, 2013 m. Par. B. Gutowski

cija[3], po to sekė 1965 metais įvestas draudimas naujiems laidojimams, ir pagaliau kapinės buvo įtrauktos į Kultūros vertybių registrą. Pagal Lietuvos Respublikos 1999 m. liepos 30 d. įstatymą Nr. 1-436 Rasų kapinės laikomos uždarytomis, jos įtrauktos į Lietuvos Respublikos Kultūros vertybių registrą[4]. Vis dėlto kapinėms tai buvo sustojęs laikas, stagnacija, kuri vėlgi labai neigiamai paveikė daugelio ten esančių paminklų būseną.

Dar vienas, ketvirtasis laikotarpis, prasidėjo 1991 metais, kada Lietuvos valstybė naujai atgavo nepriklausomybę. Abejose Lietuvos-Lenkijos sienos pusėse vykstančios politinės permainos sukėlė naują tautinių nesutarimų bangą. Simbolinę reikšmę lenkams turinčios ir nei kiek ne mažiau svarbios lietuviams kapinės tapo nacionalistinių susistumdymų, kurie tebetrunka iki mūsų dienų, objektu. Nors, reikia pasakyti, kad pastaruoju metu vis labiau krypstama link to, kad Rasos pradedamos laikyti bendru kultūriniu paveldu.

Galbūt kaip tik stovime prie slenksčio naujos šios Vilniaus nekropolijos epochos, kurią atvėrė 2018 metų pavasarį pradėti stambaus masto darbai, leisiantys žymiai pagerinti kapinių vaizdą. Šiuos darbus prižiūri Vilniaus miesto savivaldybė, o didžioji darbų finansavimo dalis yra skirta iš Europos Sąjungos biudžeto[5] (il. 3).

Remiantis atliktais inventorizacijos ir dokumentacijos tyrimais kapinių istorijos apžvalga yra padalinta į tris esmines dalis. Pirmojoje bus pateikta išsami nekropolijos istorija, apimanti 1900-2015 metų laikotarpį. Atliktų tyrimų dėka galima buvo gerokai papildyti anksčiau turėtas žinias, tačiau esminių atradimų nebuvo. Dėl to šioje apžvalgos dalyje, remiantis surinkta dokumentine medžiaga bei bendra atskirų laikotarpių charakteristika, didesnis dėmesys kreipiamas svarbiausių įvykių kapinių istorijoje papildymui. Antrojoje dalyje bus aptarti svarbiausios Rasų kapinėse veikusios antkapių ir paminklų dirbtuvės. Trečiojoje, paskutinėje dalyje bus aptarti antkapių formų pakitimai. Pradžioje, remiantis svarbiausiomis publikacijomis, bus pristatyta iki šiol atliktų tyrimų medžiagos apžvalga. Tokiu tiriamosios medžiagos išdėstymu siekiama atskleisti daugia-

3 Yra ir kita nuomonė, kad prieš vykdant dokumentavimo darbus kapinės turėjo būti sunaikintos.

4 Numeris Kultūros vertybių registre IR51.

5 Tai pirmasis kapinių atnaujinimo projekto etapas „Vilniaus istorinių Rasų kapinių koplyčių, tvorų, atskirų paminklų tvarkyba". Darbai turi būti baigti iki 2019 metų pabaigos. Numatyta sutvarkyti 341 antkapinį paminklą, parengta jų detali dokumentacija, sutvarkytos 6 koplyčios, turi būti sutvirtinti kapinių šlaitai, aptvaras, takeliai. Taip pat turi būti įrengtas takelių apšvietimas ir paruošta informacinė infrastruktūra. Numatyta sutvarkyti automobilių stovėjimo aikštelės teritoriją. Projektas finansuojamas iš Europos Regioninio Fondo lėšų (2 043 534 eurų) ir miesto biudžeto (360 624 eurų). Rasų kapinėse bus palaidoti 1863 m. sukilimo dalyviai, kurių palaikai rasti atliekant Gedimino kalno šlaitų tvarkymo darbus. Manoma, kad tai Lukiškių aikštėje nužudytų sukilėlių kūnai. Planuojama įsteigti Rasų kapinių muziejų ir pritaikyti koplyčią. zw.lt, http://zw.lt/wilno-wilenszczyzna/ponad-2-mln-euro-na-remont-cmentarza-na-rossie/ [žiūrėta: 11 III 2016]; 15min.lt/verslas/naujiena/pranesimai/sostines-savivaldybe-paskelbe-rasu-kapiniu-sutvarkymo-darbu-konkursa-231-893370 [žiūrėta: 20 III 2016].

3 Rasose vykdomi darbai, 2019 m. gegužė. Fot. B. Gutowski

4 Wacławo Wejtkos kartoteka. Fot. LMVAB, f. 28-1

lypį Vilniaus nekropolijos pobūdį XX amžiuje. Pirmiausia siekiama atsakyti į klausimą, kokie veiksniai lėmė, kad Rasų kapinės tapo tokios reikšmingos tiek Lietuvos, tiek Lenkijos kultūrai. Tekste nerasime jokių biografinių duomenų apie kapinėse palaidotus asmenis. Ši tema pakankamai plačiai buvo aprašyta anksčiau parengtose ir jau išleistose publikacijose.

Rasų kapinės XX a. – šaltiniai ir ankstesni tyrimai

Visą su Rasų kapinėmis susijusią tiriamąją medžiagą galime suskirstyti į iki Antrojo pasaulinio karo vykdytus dokumentavimo darbus, negausias ir mažai reikšmingas publikacijas, pasirodžiusias komunizmo laikotarpiu bei publikacijas, kurios pasirodė XX a. pabaigoje – jau po 1988 m. Lietuvoje, o 9-ajame dešimtmetyje taip pat Lenkijoje.

Prieškario laikotarpis tai visų pirma bendro pobūdžio dokumentai ir kapinių aprašymai. Plačiau apie juos kalbama atskirose publikacijose[6] ir apie tai, kaip jose nušviečiama kapinių istorija iki 1900 metų pateikiamame tekste nebus kalbama. Svarbiausi šaltiniai, kuriais remtasi, tai visų pirma Wacławo Wejtkos[7] (il. 4, 5) ir Lucjano Uziębłos[8] (il. 6) kartotekos, bei Aleksandro Śnieżkos[9] veikalas, kurio pati vertingiausia Rasų kapinėms skirta dalis yra nurašytos nuo antkapių inskripcijos. Tai nebuvo patys pirmieji Rasų kapinių dokumentavimo darbai. Dar anksčiau panašaus pobūdžio darbus vykdė Antonis Łazarowiczius[10] ir Ludwikas Zasztowtas, kurie dar XIX amžiuje ryžosi sukaupti visą įmanomą gauti informaciją, susijusią su Rasų kapinėmis[11]. Tuo tarpu Władysławas Zahorskis XX amžiuje darė kai kurių Vilniaus kapinių istorinių kapų piešinius[12], taip pat ruošė, deja neišlikusį, veikalą apie Rasų kapines. Tiek Wacławas Wejtko[13], tiek ir Lucjan Uziębło, sudarinėdami savo kartotekas, daugiausiai dėmesio skyrė istoriniams antkapiams, o medžiagoje apie XX amžių daugiausiai informacijos pateikė apie garsius asmenis. Kaip buvo skelbiama laikraštyje „Słowo", 1937 Lucjan Uziębło turėjo surašęs apie 3000 svarbiausių asmenybių paminklų įvairiose Vilniaus kapinėse. Jis savo darbe rėmėsi Antonio Łazarowicziaus kartoteka, kurią Uziębło jau 1905 metais buvo gavęs iš menininko Artūro

5 Helenos Dubowikowos (m. 1909) antkapio katalogo kortelė iš Wacławo Wejtkos kartotekos. Fot. LMVAB, f. 28, l. 181

6 Pajedaitė 2013, p. 35-42.

7 LMVAB, f. 28-1. Apie čia užsimenamus, tačiau Rasų kapinėse neišlikusius paminklus kalba publikacijoje Czyż, Gutowski 2017, p. 7-8. Be to Wejtkos kartoteka pastaruoju metu beveik visa yra prieinama on-line tinklapyje Genealodzy.pl, https://kresy.genealodzy.pl/katalog_rossa.html [žiūrėta: 15 I 2019].

8 LMVAB, f. 151.

9 A. Śnieżko, *Cmentarz ewangelicki w Wilnie*, mašinraštis Biblioteka PAU w Krakowie (Krokuvoje) Rankraščių skyrius ir Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu: BOss, sign. 16.149/II (cmentarz Na Rossie); BOss, 16.150/II (cmentarz Bernardyński); BOss, 16.151/II (cmentarz Ewangelicki).

10 Czyż, Gutowski 2017, p. 7-8.

11 L. Ż. 1936, p. 2.

6 Lucjan Uziębło. Fot. A. Strauss, LMAVB, f. 151-1588, l. 3

Dolińskio[14]. Sukaupta medžiaga turėjo būti panaudota specialiai rengtam leidiniui, kurį užsakė vietinis šv. Vaitiekaus knygynas[15]. Šis katalogas yra labai svarbus ir vertingas šaltinis, kurio pagrindu galima nustatyti atskirų paminklų atsiradimo istoriją bei jų pirminę išvaizdą. Savo ruožtu Aleksandro Śnieżkos katalogas yra vertingas abiejų anksčiau minėtų kartotekų papildymas. Iš jo taip pat galime spręsti, kaip atrodė kapinės Antrojo pasaulinio karo metu bei sužinoti daugiau kai kurių biografijų smulkmenų. Nežiūrint įdėto triūso nei vienas iš aukščiau minėtų autorių, nors ir buvo planavęs bei dėjęs pastangas, tačiau vis dėlto nepaskelbė monografijos apie Rasų kapines[16].

Labai svarbi yra išlikusi archyvinė medžiaga, susijusi su Piłsudskio mauzoliejaus (Motinos ir Sūnaus Širdies) statybos darbais[17]. Naudinga taip pat informacija apie tuo metu vykusius teismus, pasų bylas ir kita medžiaga, kuria remiantis galime papildyti žinias apie su kapinių istorija susijusius asmenis[18]. Ypatingai didelės reikšmės turi iliustracinė medžiaga, be jau minėtų Zahorskio piešinių, Nacionaliniame skaitmeniniame archyve (Narodowe Archiwum Cyfrowe) saugomos fotografijos, kurių didžioji dalis buvo sukaupta „Ilustrowany Kurier Codzienny“ rinkiniuose, Juliuszo Kłoso nuotraukos saugomos kitų įstaigų fonduose (Lietuvos valstybės istorijos archyvas), Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, Nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje (Biblioteka Narodowa w Warszawie, XX a. 80-ųjų m. fondai), Marijos ir Jurgio Šlapelių namų-muziejaus ir kitų įstaigų fonduose bei privačiose kolekcijose. Daug padėjo ir pastaraisiais metais pasirodžiusos publikacijos, iš kurių minėtinas Jano Bułhako[19] fotografijų katalogas, Piłsudskio atminimui skirtoms iškilmės išleistas albumas[20], kuriame be kita ko patalpintas ir Vilniuje vykusių Piłsudskiui atminti skirtų iškilmių aprašas[21]. Čia randame labai didelį kiekį fotografijų, dabar saugomų Kariuomenės centriniame archyve (Centralne Archiwum Wojskowe)[22].

Publikacijos apie kapines, kuriose dažniausiai buvo kalbama apie jų seniausią istoriją ir svarbiausius laidojimus, buvo minimos populiariuose leidiniuose, tokiuose kaip Wła-

14 Uziębło 1905, p. 2. Artūras Dolińskis buvo Łazarowicziaus brolis ir paliko jam savo turtą. Taip pat yra žinoma, kad Łazarowiczius ir Uziębło buvo pažįstami. M. Korybut-Marciniak 2017, p. 88-89.

15 L.Ž. 1936, p. 2.

16 L.Ž., Słowo, 2 XI 1936, Nr. 301, p. 2. Žr. taip pat: Pajedaitė 2013, p. 36.

17 Vilniuje (LCVA) bei Varšuvoje (AAN).

18 Daugiausiai saugomi Vilniuje (LCVA).

19 Jan Bułhak 2012, p. 412-419.

20 Ostatnia droga 2015, p. 347-459.

21 Ostatnia droga 2015, p. 337-345.

22 Dėl organizacinių permainų medžiaga buvo perduota Karo istorijos institutui ir sudaro Centrinio karo archyvo dalį (nuotr. k. nr. 66).

dysławo Zahorskio[23] ir Juliuszo Kłoso[24] vadovai po Vilnių. Verta paminėti, kad 1937 metais buvo paruoštas spaudai vadovas po Vilnių ir jo apylinkes lietuvių kalba, kurio visas pirmasis leidimo tiražas lenkų valdžios įsakymu buvo konfiskuotas. Antrasis šio vadovo leidimas buvo išleistas 1940 metais[25]. 1960 metais pasirodė Juozo Maceikos ir Prano Gudyno[26] parengtas vadovas.

Pirmojoje XX amžiaus pusėje Rasų kapinės buvo dažnai minimos įvairiuose vietinėje spaudoje skelbiamuose tekstuose. 1905 metais „Kurier Litewski" išspausdino Lucjano Uziębłos straipsnių ciklą bendru pavadinimu „Groby w Wilnie tudzież w kraju" („Kapai Vilniuje ir šalyje"), kuriame autorius aprašo svarbiausius paminklus, daug vietos skirdamas ir Vilniaus Rasų kapinėms[27]. 1937 metais „Kurier Wileński" pasirodė didelis Vilniaus literatės Wandos Dobaczewskos tekstas, kuriame autorė aprašo svarbiausius šiose kapinėse palaidotus asmenis: marszalką Piłsudskį, Euzebijų Słowackį, Joachimą Lelewelį, Władysławą Syrokomlę, *Bajarz polski* (*Lenkų pasakoriaus*) autorių Antonį Gliński, 1863 m. sukilimo metu veikusio Lietuvos tautinio komiteto narį Aleksandrą Oskierką, Emmą iš Jeleńskių Dmochowską, Stepono Batoro universiteto Polonistikos fakulteto profesorių Ludwiką Janowskį, architektūros profesorių Julijų Kłosą, Bolesławą Bałzukiewiczių, Eustachijų Tyszkiewiczių, Czesławą Jankowskį, Mikołajų Malinowskį, Onufrį Pietraszkiewiczių, Pranciškų Smuglevičių (beje, pabrėždama, kad pastarojo kapas taip ir nebuvo atrastas kolumbariumuose)[28]. Pateiktų pavardžių sąrašas nestebina, kadangi lig šiol didžioji šių pavardžių dalis yra nuolatos minima, kada kalbama apie Rasų kapines (galbūt išskyrus Mikołajų Malinowskį[29]). Vis dėlto šis sąrašas aiškiai rodo, su kokiomis asmenybėmis kapinės buvo identifikuojamos ir kokias stipriais saitais jos buvo susietos su XIX amžiaus kultūra.

Kiek mažiau naudinga pasirodė esanti tokia archyvinė medžiaga kaip: leidimai mirusiems palaidoti, mirties registracijos knygos[30], teismų dokumentai[31], o taip pat žinutės ir nekrologai, kurie buvo spausdinami vietinėje spaudoje (il. 7). Nors remiantis šia medžiaga galima gauti pakankamai daug informacijos apie mirusiuosius, taip pat nustatyti jų gyvenimo datas, kartais netgi sužinoti, kuo šis žmogus užsiiminėjo. Sudarius pilną palaidotų Rasų kapinėse asmenų sąrašą, be abejo galima būtų gerokai praplėsti mūsų

23 Zahorski 1921, p. 163-167.

24 Ypač 1937 metų leidimas Kłos 1937.

25 Juškevičius, Maceika 1940.

26 Maceika, Gudynas 1960.

27 Uziębło 1905, p. 2.

28 Dobaczewska 1937, p. 3-4.

30 Pirmojoje XX a. pusėje Rasų kapinės priklausė šv. Jonų parapijai. Būtent iš čia yra daugiausiai palaidojimų. Tačiau kitų bažnyčių parapinėse knygose taip pat randame įrašus apie laidojimus Rasų kapinėse. Tikslų Rasų kapinėse palaidotų asmenų sąrašą ruošia Czesławas Malewskis, šuo metu jis yra rengiamas spaudai.

31 Archyvinė medžiaga dalinai aptariama: Pajedaitė 2013, p. 28-34.

z Gozdawa-Boczkowskich
WIKTORIA MAKARSKA
emeryt. nauczycielka b. gimn. im. J. Lelewela
Opatrzona św. Sakramentami zmarła dnia 30 b. m. w wieku lat 80. Eksportacja zwłok z kaplicy szpitala św. Jakuba i pogrzeb na cmentarz Rossa nastąpi o godz. 14 w dniu 1/XI. rb.
O czym zawiadamiają pogrążeni w smutku
Mąż i Siostra.

7 Wiktorijos Makarskos nekrologas, „Goniec Codzienny", 1 XI 1941, Nr. 90

8 Kapinių sektorių žemėlapis sudarytas 1959-1960 m. vykdytos inventorizacijos metu

žinias apie šias kapines, tačiau žvelgiant iš istorijos ir nekropolijų meno pozicijų tokio pobūdžio žinios būtų menkavertės[32].

Kapinių istorijos tyrimui esminiai yra dokumentai, kurie yra saugomi kapinių administracijoje. Tačiau šie dokumentai apima laikotarpį tiktai nuo 1949 m.[33] Čia saugomi ypač didelę vertę turintys žemėlapiai, kurie buvo sudaryti 5-jame ir 6-jame dešimtmečiuose (il. 8), kada buvo vykdoma kapinių inventorizacija, čia taip pat laikomos naujos kapinių knygos (il. 9). Nors ta dokumentacija nėra pilna, vis dėl to, pasitelkus duomenis, gautus iš Lietuvos kultūros ministerijos Kultūros paveldo departamento[34] bei Kultūros apsaugos departamento Vilniaus skyriaus archyvo, galima nustatyti kelių dešimčių pokario laikotarpiu pastatytų antkapinių paminklų autorius ir atsiradimo laiką. Visų pirma tų, kurie buvo statomi ant nusipelniusių asmenų kapų. Tais atvejais dažnai, taip pat kaip ir anksčiau, buvo pasirenkami autoriniai skulptūrų projektai ir sprendimai. Taigi patys naudingiausi pasirodė esantys trys XX a. atlikti Rasų kapinių dokumentacijos darbai.

Wacławo Wejtkos, Lucjano Uziębłos ir Aleksandro Śnieżkos kartotekų pobūdis yra bendras visoms Vilniaus kapinėms ir jau buvo aptartas anksčiau skelbtose publikacijose[35]. Jas dar papildo apie 1959-1960 m. atlikta detali kapinių inventorizacija. Jos metu buvo surašyti visi antkapiniai paminklai (kai kurie iš jų buvo stebėtinai smulkmeniškai išmatuoti ir perpiešti (il. 10), perkeliant juos į kapinių žemėlapius)[36]. Tada buvo atliktas naujas kapinių suskirstymas į atskirus sektorius[37]. Nežiūrint didžiulės atliktų darbų apimties, ši medžiaga dabar atlieka veikiau pagalbinę funkciją. Pirmiausiai todėl, kad tuo metu sudarytame sąraše randame tiktai informaciją apie mirusį asmenį ir kapo vietą. Be to XX a. šeštajame dešimtmetyje kapinėse dar tebebuvo daug kapų be antkapių, kurių šiandien jau nebėra likę jokio pėdsako. Taigi vaizdas, kurį matome tuose planuose gerokai skiriasi nuo Rasų kapinių vaizdo po penkiasdešimties metų. Pagaliau dėl labai nevienalyčio, nelygaus ir kalvoto kapinių reljefo žemėlapiuose atsirado pakankamai daug netikslu-

32 Tuo remiantis pirmiausia negalime nustatyti nei tikslios kapavietės vietos, nei atsiradimo laiko (nors šie duomenys gali būti naudingi, nustatant dalies antkapinių paminklų atsiradimo laiką), nei jo autoriaus. Reikia nepamiršti, kad tuose dokumentuose nebuvo išskiriamos Naujosios ir Senosios Rasų kapinės. Todėl vaizdas tampa dar painesnis. Dėl tos priežasties medžiaga nebuvo panaudota dokumentacijos tvarkymo metu, atliko tik pagalbinę funkciją, buvo tik dalinai įtraukta į internetinį antkapių ir Rasų kapinėse palaidotų asmenų katalogą. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl.

33 Rasų kapinių registracijos knyga. 1949 m. gegužės mėn. – 1955 m. liepos mėn. Rasų kapinių kontora. Rasų g. 32. 13.27. Rasų kapinių laidojimų knyga. 1962-1988 m. gruodžio mėn. Rasų kapinių kontora. Rasų g. 32. 13.28. Rasų kapinių laidojimų knyga. 1989 m. sausio mėn. – 1991. Rasų kapinių kontora. Rasų g. 32.

34 Duomenis apie virš 260 paminklus galima rasti Kultūros vertybių registre on-line: https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-detail/9e155695-16ad-4612-af3b-b43cbb17b957 [žiūrėta: 19 V 2018].

35 Małachowicz 1993, p. 5-7; Pajedaitė 2013, p. 28-34; Czyż, Gutowski 2017, p. 7-16.

36 Saugomi Kultūros paveldo departamento prie Lietuvos kultūros ministerijos Vilniaus skyriaus archyve.

37 Buvo jo laikomasi 2013-2015 m. vykusios inventorizacijos metu, tačiau tada įvestas papildomas suskirstymas sektoriais leido žymiai sparčiau atrasti kapavietes.

Bendras kapinių plotas (kv.kv.1-18,18a)=61865m².
tame skaičiuje keliai ir takai 4643m². 4771
Bendras kapinėse palaidotų žmonių
(įeinančių į apskaitą) skaičius 16677.
16794

KV.
1

Vilniaus Tarpmiestinis Techninės
Inventorizacijos Biuras

9 1959 m. kapinių inventorizacijos knygos titulinis puslapis. Fot. B. Gutowski

10 Jono Basanavičiaus dokumentacija. Fot. Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos kultūros ministerijos, Vilniaus skyrius

mų. Sudėjus visą turimą medžiagą, gavome pakankamai tikslų Rasų kapinių vaizdą po Antrojo pasaulinio karo, kurio pagrindu šiandien galime atlikti lyginamuosius tyrimus[38].

Rasų kapinės buvo gana dažnai minimos įvairiose, ypač XX a. 8-ame dešimtmetyje pasirodžiusiose publikacijose. 1981 m. savaitraštyje „Literatūra ir menas" du garsiausi tuomet architektai Vytautas Čekanauskas ir Algimantas Nasvytis rašė apie kapinių būklę[39]. Tuo tarpu 1984 metais pasirodė pirmasis leidinys skirtas lietuvių menininkų kapams, kur randame ir pavienius Rasų kapinėse palaidotus asmenis[40]. Pirmasis bandymas parašyti tokio pobūdžio monografiją buvo Vidos Girininkienės ir Algirdo Paulausko 1988 metais išleista knyga[41]. Joje autoriai didžiausią dėmesį skyrė palaidotųjų šiose kapinėse asmenų biografijoms. Trumpame įvade pateikti tiktai kapinių istorijos kontūrai, vos keliais sakiniais užsimenama apie XX amžių[42]. Šis leidinys vertingas tuo, kad jame pateikta informacija yra pagrįsta archyvine medžiaga. Žinių apie Rasų kapines randame ir tais pačiais metais pasirodžiusiame leidinyje apie svarbiausius Lietuvos kultūros paminklus[43]. 1990 metų birželį pasirodė Jano Ciechanowicziaus, Bogumiło Kosmano ir Marcelio Kosmano knyga pavadinimu *Na wileńskiej Rossie*[44]. Tai apybraižų apie kapinių istoriją rinkinys su trumpa įvadine dalimi, kurie de facto nepateikia jokių naujų žinių apie šias kapines. Jau kitais, 1991 metais, spaudoje pasirodė Adolfo Juškevičiaus ir Juozo Maceikos knyga apie Vilniaus istoriją[45]. Dar po dviejų metų buvo išleista Mieczysławo Jackiewicziaus knyga *Wileńska Rossa. Przewodnik po cmentarzu*. Šis leidinys, nors buvo sumanytas kaip vadovas, yra veikiau mokslo-populiarinamojo pobūdžio. Reikšmingiausios jame yra dvi pirmosios dalys, kuriose kalbama apie Senųjų Rasų kapinių ir jose esančių karių kapinių istoriją. Pasakodamas Rasų istoriją, autorius nurodo XX amžiaus pirmosios pusės antkapių meistrus: Biknerių, Baranowskių, Dionizo Pawłowskio (nurodo jį esant visų antkapinių paminklų, pasirašytų pavarde Pawłowski, autoriumi), Bolesławo Bałzukiewicziaus dirbtuves, skulptorius iš Varšuvos ir Lietuvos, taip pat ir pokario laikotarpiu pagamintų antkapinių paminklų autorius[46]. Kituose darbo skyriuose knygos autorius aprašo kai kuriuos antkapius, pasirinkdamas juos pagal istorinių asmenų svarbą. Pastabose mini (visų pirma remdamasis signatūromis) atskirų paminklų kūrėjus.

38 Jo priedas yra Rasų kapinėse palaidotų asmenų sąrašas, kuris niekada nebuvo išspausdintas, tačiau jį galima rasti elektroniniuose aprašuose on-line http://absta.pl/abicht-konstancya-1812-1860-xii-abramowicz-adolf-1845-18-ii-19.html [žiūrėta: 28 IX 2018]. Čia yra labai daug klaidų ir netikslumų, kurie atsirado dėl dvigubos pavardžių transliteracijos.

39 Čekanauskas, Nasvytis 1981, p. 2-3.

40 Ramanauskienė 1984, p. 63-65, 121-122.

41 Girininkienė, Paulauskas 1988. Ankstesnėse dar TSRS laikotarpio publikacijose yra tiktai bendros užuominos, pav. Maceika, Gudynas 1960, p. 260-263.

42 Girininkienė, Paulauskas 1988, p. 7-11.

43 Lietuvos 1988, p. 399-419.

44 Ciechanowicz, Kosman 1990.

45 Juškevičius, Maceika 1991, p. 186-193.

46 Jackiewicz 1993, p. 12.

1993 m. pasirodė reikšminga Edmundo Małachowicziaus Vilniaus kapinėms skirta monografija. Leidinio turinį sudaro kai kurių asmenų ir jų antkapinių paminklų istorinis-biografinis aprašas, o taip pat informacija apie paminklų kūrėjus ir stilių. Knygos autorius pateikia Rasų kapinių istoriją pasitelkdamas plačiu kultūriniu kontekstu – pradedant nuo miesto istorijos, pasakodamas apie laidojimo papročius bei pateikdamas duomenis apie kapinių meną. Šioje monografijoje, sutelkiant pagrindinį dėmesį į XIX a. darbus, bandoma apibūdinti Vilniaus nekropolijos bruožus. Kalbėdamas apie XX a., autorius panašiai kaip ir Mieczysławas Jackiewiczius, nurodo modernistinius dalies antkapinių paminklų bruožus bei išvardina populiariausias paminklų gamybos dirbtuves: Baranowskius, Pawłowskius, Trydulo (Trydul) ir Biknerį, taip pat skulptorius: Bolesławas Jacuńskis, A. Błażejczykas, J. Korkuć, Jan Arasimowiczius, Bolesławas Bałzukiewiczius, Antonis Wiwulskis, Rapolas Jakimavičius. Deja, autorius nenurodė šių skulptorių veiklos laikotarpių. Toliau pabrėžiama, kad Wiwulskis buvo dalies Vilniaus Rasų kapinėse esančių antkapinių paminklų autorius, tačiau nėra nurodoma, kurie tai buvo paminklai. Tiktai pateikiama hipotezė, kad jis buvo Gimbuttų giminės kapo projekto autorius[47]. Autorius taip pat užsimena apie Varšuvos skulptorius, tokius kaip Bolesławas Jeziorańskis ir Piusas Wielońskis, kurių darbai neišliko[48]. Šiuo atveju nėra pateikta, kurie neišlikę ar nesignuoti kūriniai galėjo būti pagaminti išvardintų meistrų. Toliau knygos autorius išvardina dalį XX a. antrosios pusės paminklų, bei pateikia svarbiausią informaciją apie šių kūrinių išvaizdą: medžiagą, spalvą ar simboliką. Tačiau nesutelkia dėmesio ties atskirais laikotarpiais, beje XIX a. aptariamas žymiai detaliau nei XX a. Dėmesį atkreipia tai, kad Vilniaus Rasų kapinėse pradeda atsirasti vis daugiau secesijos stiliaus paminklų[49]. Tyrėjas taip pat nurodo, kad XX a. populiaresnės tampa modernistinės formos, kaip pavyzdžius pateikia Lelewelio, Wrublewskio antkapinius paminklus, taip pat 2 sektoriaus antkapius, Piłsudskio memorialo plokštę, Mykolaičio-Putino paminklą. Kitame knygos skyriuje Małachowiczius gana detaliai aprašo XIX amžiaus kapinių istoriją, tuo tarpu kalbėdamas apie XX a. pateikia tik pačias svarbausias žinias, daugiausiai dėmesio skirdamas karių kapinėms (ši tema bus išplėsta atskirame knygos skyriuje). Tolesnėje knygos dalyje laikantis istorinio nuoseklumo eigos aprašomi atskiri antkapiniai paminklai. Čia rasime gausius atskirų asmenų aprašymus, perrašytas inskripcijas ir neretai pačią svarbiausią informaciją apie menines paminklų formas bei paminklų aprašymus. Tiek patys ap-

47 Małachowicz 1993, p. 75, 133.

48 Małachowicz 1993, p. 64.

49 „Secesijos stilius gerokai pagyvėjo XIX ir XX a. Tada buvo sukurti keli akmeniniai ir betoniniai antkapiniai paminklai, tokie kaip kryžius ant postumento ant Julijos Chądzyńskos (m. 1881) kapo [antkapis nebuvo rastas vykdant inventorizaciją 2013-2015 metais – B. Gutowski], antkapinis paminklas Stanisławui Kiewlicziui (m. 1910) ir panašus Tadzio Skindero (m. 1926) bei didžiulis anoniminis betoninis paminklas-stela su terasa ir laipteliais Literatų kalnelio gilumoje (taip pat antkapinis Łaban šeimos paminklas didžiulis cokolis su Kristaus figūra)". Małachowicz 1993, p. 73-74.

rašymai, tiek ikonografinė medžiaga yra vertingas žinių apie kapines papildymas, nors iš tiesų neturi esminės reikšmės ir nekeičia ankstesnės XX a. nekropolijos funkcionavimo analizės.

Edmundas Małachowiczius taip pat yra monumentaliosios monografijos apie Vilnių autorius. Šioje monografoje pakartotinai pateikiami sutrumpinti ankstesni tyrimai apie Rasų kapines[50] bei straipsnis žurnale „Studia i Materiały"[51]. Atskirame tekste Edmundas Małachowiczius taip pat pristato savo darbus, susijusius su karių kapinių restauravimu[52]. Taip pat šio autoriaus atlikti tyrimai buvo panaudoti mokslo-populiarinamojo pobūdžio tekstuose[53].

Marcelis Kosmanas yra 1994 m. pasirodžiusios publikacijos *Cmentarze Wilna* autorius. Reikia pripažinti, kad ir šiame leidinyje, deja, nerasime jokių esminių žinių apie Rasų kapines XX amžiuje. Paskutinioji, labai svarbi publikacija yra monumentali monografija skirta Vilniaus Bernardinų kapinėms[54]. Nors joje tiesiogiai ir nėra kalbama apie Rasų kapines, tačiau atlikti istorinių šaltinių, Vilniaus kapinių apsaugos ir restauravimo tyrimai, taip pat pristatytos kai kurių tyrėjų asmenybės yra susiję su Rasomis[55]. Po 2000 m. publikacijų kiekis apie pačias Rasų kapines gerokai sumažėjo, daugiau pradėta rašyti apie jose vykdomus restauravimo darbus[56]. Iš to laikotarpio bene svarbiausia yra 2004 m. pasirodžiusi Vidos Girininkienės knyga[57]. Po 2000 m. publikuotuose darbuose, skirtuose Vilniaus miesto istorijai, apie Vilniaus Rasų kapines dažniausiai nieko nekalbama arba užsimenama labai trumpai. Todėl verta paminėti Antano Rimvydo Čaplinsko tekstą, kuriame atskira dalis yra skirta Vilniaus kapinėms, ten aptariamos ir Rasų kapinės[58]. Tačiau ši publikacija yra gana sintetinio pobūdžio ir naujų duomenų joje nėra pateikta. Čia susistemintos ankstesnės žinios apie kapines, ypatingas dėmesys skiriamas XIX a. laikotarpiui. Kalbant apie XX a. randame vertingos medžiagos apie kareivių kapus arba informacijos apie atskiras kapavietes. Lyginamoji nekropolijų medžiaga yra pateikta Jano Skłodowskio monografijoje *Cmentarze na Żmudzi*[59].

Atramos punktu galima laikyti pavyzdingai surinktą ir apdorotą medžiagą apie Lietuvos

50 Małachowicz 1996b.

51 Małachowicz 1996a, p. 7-58.

52 Małachowicz 2006, p. 27-36.

53 Pav. E. Małachowicz, *Cmentarz Na Rossie,* portalas Cmentarium, http://cmentarium.sowa. website.pl/Cmentarze/Wilno_Rossa.html [žiūrėta: 20 III 2016].

54 Cmentarz 2013.

55 Pajedaitė 2013, p. 28-34.

56 J. Olšauskienė, J. Parasonienė, *Centrinės koplyčios Rasų kapinėse L10372K2, Vilniuje tyrimai ir restauravimo darbų techninis projektas,* Vilnius 2006; J. Olšauskienė, E. Kazlauskaitė, *Centrinės koplyčios Rasų kapinėse L10372K2, Vilniuje fasadų polichromijos spalviniai sprendimai. Techninis projektas,* Vilnius 2006 („Lietuvos paminklai" archyvas).

57 Girininkienė 2004a, p. 64-114.

58 Čaplinskas 2010, p. 372-374.

59 Skłodowski 2013.

teritorijoje esančias kapines, kuri buvo sukaupta Lenkijos Respublikos ambasados iniciatyva[60]. Tuo pačiu metu informacija apie nekropolijas pradeda atsirasti interneto erdvėje, tačiau jose paprastai nepateikiama jokių naujų duomenų, o neretai netgi pagilina jau neaktualias hipotezes[61]. Apie Rasų kapines dažnai užsimenama įvairiuose populiaraus pobūdžio tekstuose, mokslo populiarinimo leidiniuose, taip pat kelionių vadovuose bei interneto puslapiuose. Po 1989 metų pasirodę straipsniai apie Rasų kapines buvo aptarti atskirame Halinos Kamczyckos straipsnyje[62].

Kapinių istorija ik i XX a. ketvirtojo dešimtmečio

Pirmojoje XX a. pusėje vyko keletas reikšmingų su Rasų kapinėmis susijusių įvykių. Vienas svarbiausių buvo karių kapinių atsiradimas Senosiose ir Naujosiose Rasų kapinėse, o ypač Józefo Piłsudskio širdies mauzoliejaus statyba. Pastarasis įvykis turi ypatingos reikšmės, kadangi tada kapinės nustojo būti vietinės reikšmės kapinėmis ir įgavo tautinių kapinių rangą.

Apie 1900 m. Senųjų Rasų kapinių teritorijos ribos jau buvo nusistovėjusios ir nedaug kuo skyrėsi nuo dabartinių, išskyrus kai kurias pataisas, atliktas mauzoliejaus statybos reikmėms ar Rasų gatvės modernizavimui. Tačiau Naujųjų Rasų kapinės tada vis dar tebebuvo formuojamos.

Kaip teigiama ankstesniuose tyrimuose, Naujųjų Rasų kapinės buvo įsteigtos 1845 metais, kada misionierių vienuolynui priklausiusiuose pastatuose pradėjo veikti karo ligoninė[63]. Tada atsirado būtinybė išskirti atskirą plotą, kuriame galima būtų laidoti mirusiuosius karo ligoninės pacientus. Tai pavyko padaryti po dviejų metų[64]. Laikui bėgant kapinės, kurios anksčiau buvo vadintos našlaičių kapinėmis, tapo plačiau naudojamos. Antrojoje XIX a. pusėje jas mini Antonis Łazarowiczius ir Adamas Honory Kirkoras. Apibūdina jas kaip nevertas dėmesio, karių ir savižudžių kapines[65].

Detaliame 1859 metų Vilniaus plane dar nėra pažymėtų laidojimų vietų kitoje kelio pusėje, nors galėjo būti taip, kad neapibrėžtoje teritorijoje nebuvo nurodyti nesutvar-

60 Katalog miejsc pamięci 2017.

61 Pav. Vikipedijoje pateikiami 1769 metai, remiantis neaktualia literatūra. Juos kartoja kelių dešimčių interneto svetainių autoriai taip palaikydami klaidingą koncepciją. Tiktai pavienės svetainės, tokios kaip Visuomeninis Senųjų Rasų globos komitetas pateikia istoriškai pagrįstą datą. http://www.rossa.lt/index.php/rossa/dzieje [žiūrėta: 17 IV 2019].

62 Kamczycka 2006, p. 22-36.

63 Girininkienė, Paulauskas 1988, p. 8-9.

64 LCVA, f. 937, ap. 1, b. 4015 l. 38-39; f. 937 ap. 1, b. 7626, i. 9.

65 LMAVB, f. 151-177 (Materiały Antoniego Łazarowicza), l. 9; Kirkor 1859, p. 168.

kyti kapai[66]. Naujosios Rasų kapinės taip pat nėra pažymėtos ir vėlesniuose 1883[67], 1883[68] metų miesto planuose, o taip pat pakankamai detaliame 1898 m. plane[69] (il. 11-12). Pirmą kartą aiškiai pažymėtos už Senųjų Rasų kapinių ribų esančios laidojimo vietos matomos tiktai 1904 m. miesto plane[70]. Iš 1905 m. policijos žinutės galime spręsti, kad Naujųjų Rasų kapinės tuomet buvo neaptvertos[71]. Panaši situacija tebeišlieka ir 1906 m.[72] Nedidelė kapinaičių teritorija buvo praplėsta ir sutvarkyta. Šv. Jonų parapijos klebono pastangomis buvo nupirkti sklypai iš Mauricijaus Potockio[73] (il. 13). Pirkimo ir naujųjų kapinių tvarkymo darbai trūko 10 metų – nuo 1904 m. iki 1914 m. Naujas 4,60 hektarų laidojimo plotas buvo pavadintas Naujosiomis Rasų kapinėmis[74]. Perėmus sklypus iš Potockio teritorija buvo sutvarkyta[75]. Vilniaus gubernatorius davęs leidimą išplėsti kapines, liepė aptverti jas mūrine tvora. Šiai investicijai lėšas galų gale pavyko gauti 1914 m.[76] Tokioje pat būklėje, kaip dabar, ją galime pamatyti 1915 metų planuose[77] (il. 14).

Atrodo, kad patys seniausi kapai, esantys prie pat Naujųjų Rasų tvoros, buvo tik laikini kapai be antkapių. Tiktai paskutiniajame XIX a. dvidešimtmetyje ši kapinių dalis buvo po truputį pertvarkoma pritaikant ją kapinių reikmėms[78]. Seniausias palaidojimas Naujosiose Rasose, apie kurį turime kokių nors žinių, buvo 1880 metais[79] (il. 15), po to – 1899 m., o vėlesni jau vyko po 1900 m. XX a. pradžioje Antonis Łazarowiczius pabrėžė, kad dauguma paminklų turi užrašus rusų kalba, pasitaiko taip pat lenkų, tik sunkiai

66 Plan miasta Wilna, 1859.

67 План города Вильны, 1883.

68 Pusės varsto (1:21000) žemėlapio XIII-18-B fragmentas, 1890-ųjų topografinė nuotrauka. Полуверстовка.

69 План путеводитель по городе Вильне 1898.

70 План города Вильны 1904.

71 LCVA, f. 420, ap. 2, b. 911, l. 3.

72 Vilnius su jo pakraščiais (Vilnius with his suburb, план Вильнюса с окрестностями), spausdintas Povilo Matulionio Lietuvos ir jos pakraščių žemėlapyje (1906), plan published in map Povilas Matulionis „Lietuvos ir jos pakraščių žemėlapis" (1906), план представлен на карте Povilas Matulionis „Lietuvos ir jos pakraščių žemėlapis" (1906).

73 Išliko planai, rodantys 1909 m. kapinių teritoriją bei sklypą, numatytą pirkti, atitinkantį dabartinę Naujųjų Rasų teritoriją (il. 13).

74 Małachowicz 1993, p. 93, 99; Girininkienė 2004a, p. 73.

75 Życie Parafialne, 1926, Nr. 4, p. 73.

76 LVIA, f. 604, ap. 4, b. 4800, l. 194-216 bei LVIA, f. 604, ap. 4, b. 4800, l. 226. Šia tema daugiau rašo Vida Girininkienė šioje studijoje.

77 Plan der Stadt Wilno (Vilniaus miesto planas, Plan of city Vilnius, План города Вильнюс), 1:12500, 1915.

78 Wincenty Niewierkiewicz (m. 1899) bei Stanisław Misiewicz (m. 1899).

79 Jan Masiewicz (m. 1880). Tiesa, ant Wincento Poheckio antkapio buvo perskaityta 1871 m. data, tačiau negalima teigti, kad tai yra gimimo arba mirties data. Kadangi tuo laikotarpiu nebuvo kitų palaidojimų, turėtume šią datą vertinti kritiškai.

11 XIX a. 9-ojo deš. Vilniaus plano fragmentas. Fot. LMAVB, f. 151-1619

12 XIX a. 9-ojo deš. Vilniaus plano fragmentas. Fot. LMAVB, f. 151-1619

13 Naujosios Rasos, matoma seniausia kapinių dalis ir pažymėta teritorija, kur buvo planuota praplėsti kapines. Fot. LVIA, f. 604, ap. 4, b. 4800, l. 216

14 Vilniaus plano fragmentas, 1915 m., mastelis 1:125 000

15 Masiewiczių šeimos antkapis (1880 m.), Naujosios Rasos, 2013 m. Fot. E. Kurpińska, J. Orliński

įskaitomi. Apibūdina juos kaip vargšų, nevertų dėmesio[80]. Tai, kad čia buvo vargingųjų kapinės, liudija ne tik išlikę kuklūs paminklai, bet ir tai, jog būtent šiose kapinėse Stepono Batoro universiteto prosektoriumas laidodavo benamius[81]. Našlaičių kapinėse taip pat buvo laidojami žmonių kaulai, rasti kasant kanalus[82].

Nėra jokių abejonių, kad Naujųjų Rasų kapinių dalis tuo metu jau buvo laikoma pilnateise nekropolijos teritorija, kadangi būtent čia buvo nuspręsta palaidoti kovose su bolševikais žuvusių Vilniaus Savigynos dalyvių kūnus (il. 16). Edmundas Małachowiczius apie šį įvykį rašė taip: „Pirmojo pasaulinio karo ir vėlesnių kovų už nepriklausomybę metu kuklios, bet garbingos ir dramatiškos buvo kovose su bolševikais žuvusių Vilniaus Savigynos dalyvių laidotuvės 1919 m. sausio mėnesį. Didžiulė žmonių minia tylomis nešina daugybe paprastų medinių karstų ėjo nuo Gubernatoriaus rūmų aikštės iki pat Naujųjų Rasų kapinių (il. 17), kur vėliau atsirado nedidelės karių kapinaitės"[83]. Kiek žemiau, greta buvo palaidoti 1920 metais vykusių kovų dalyvių kūnai. Šios kapinės buvo galutinai sutvarkytos 1929 m.[84], tada pačiame jų viduryje buvo pastatyta kolona (il. 18, 19), kuri 1930 metų birželio mėnesį buvo pašventinta[85]. Kapinių tvarkymo darbus atliko Didvyrių kapų priežiūros draugijos Vilniaus skyrius[86].

Tai buvo vienas reikšmingiausių darbų, kurie buvo įvykdyti Naujosiose Rasose tarpukario laikotarpiu. Ant minėtosios kolonos buvo iškaltas užrašas: „Wilno swoim wybawcom 9 X 1920" („Vilnius savo išvaduotojams 9 X 1920"), ant jos viršūnės buvo uždėtas erelio atvaizdas, kuris tikriausiai 1940 m. buvo sunaikintas ir 1990 m. vykdant restauravimo darbus nebuvo sugrąžintas. Aplink koloną atsirado 40 lenkų karių, 1919-1922 m. vykusių kovų dalyvių, kurie žuvo arba mirė, kapai. Ant šių kapų buvo pastatytos nedidelės stelos su kryžiumi ir po juo esančiu užrašu[87]. 39 kapai yra išdėstyti reguliariai, o vienas yra kitoje tako pusėje. Atsakymą į šią mįslę randame Vilniuje ėjusio laikraščio „Słowo" 1937 metų spalio mėnesį patalpintoje žinutėje. Iš jos sužinome, kad spalio 2 dieną buvo laikomos mišios už lengvosios artilerijos 8 pulko leitenanto Bolesławą

80 LMAVB, f. 28-17/1, l. 64.

81 „Dziennik Litewski" rašė, kad kaulai buvo laidojami vargšų skirtame sektoriuje. Dziennik Wileński, 21 VI 1936, Nr. 169, p. 15.

82 Dziennik Wileński, 16 IX 1928, Nr. 212, p. 3.

83 Małachowicz 1993, p. 42.

84 Išlikusioje to laikotarpio fotografijoje matome lietuvių kareivių kapus Rasų kapinėse. Aiškiai matome, kad ta kapinių dalis tada nebuvo pilnai išnaudojama. Kapinės nuo „Metalinio Namelio" pusės yra aptvertos mūrinių stulpelių juosta. Tvoros fragmentas matomas nuotraukoje su karių kapų teritorijoje stovinčia kolona. LMAVB, Fg. 1-1072.

85 Kolona buvo pašventinta Lenkijos Respublikos prezidento viešnagės Vilniuje metu 1930 m. birželio 17 dieną. Kurier Wileński, 18 VI 1930, Nr. 138, p. 3.

86 Monikowska 1935, p. 7.

87 Šis projektas buvo taip pat buvo taip pat panaudotas paminklui ant Senosiose Rasose (sektorius 6z) esančio Józefo Karpiejczyko (m. 1918) kapo.

16 Vaizdas į karių kapines Naujosiose Rasose, 2014 m. Fot. B. Gutowski

17 Vilniaus gynėjų gedulinga eisena, 1919 m., *Wilno wyzwolone: jednodniówka na zjazd byłych uczestników walk o Wilno w dniach 10-11 XI 1930 m.*, p. 19

18 Kolona karių kapinėse Naujosiose Rasose, XX a. 3-iasis deš. Fot. LMAVB, Fg.1-1072

19 Kolona karių kapinėse Naujosiose Rasose, 2019 m. Fot. B. Gutowski

20 Kryžius ant Jono Litvaičio kapo, 1927 m. Fot. LLMA, f. 278, ap. l, b. 2

21 Kryžius ant Antano Šliupo kapo Senosiose Rasose, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

Rayzacherį, kuris 1920 m. vykusių kovų metu buvo sužeistas ir mirė nuo žaizdų Vilniaus ligoninėje[88]. Jis buvo palaidotas katakombose, kurios 1937 m. rudenį buvo nugriautos. Taigi tada palaikai turėjo būti perkelti į karių kapines, o kadangi nebuvo galimybės rasti kapui vietos simetriškai kitų kapų atžvilgiu, tai jis buvo palaidotos atskirai.

Ant šalia esančių lietuvių kapų paminklų buvo pastatytas betoninis kryžius, kurio priekinė pusė yra iškilusi. Kryžiaus sankirtoje yra glorijos ženklas, o ant cokolio priekinės pusės yra iškalta saulė. Tie paminklai primena kryžius, kurie buvo lenkų karių kapinėse iki 1936 m. Lietuviško projekto varianto autorius buvo Antanas Aleksandravičius (1885--1970). Skulptorius projektą vykdė Lietuvos Respublikos valdžios užsakymu. Šį paminklo modelį 1927 m. gegužės 28 dieną pasirašė Nacionalinės gynybos ministras. Beje, tai buvo vienalytis paminklo kariams žuvusiems kovose už Lietuvos nepriklausomybę atminti pavyzdys[89] (il. 20). 1994 metais toje vietoje taip pat buvo pastatytas vaizduojantis pietą paminklas lietuvių karių atminimui. Jo autorės yra architektė Olga Gračiova ir skulptorė Nijolė Gaigalaitė[90]. Senosiose Rasų kapinėse dar išliko panašaus stiliaus paminklai – Antanui Šliūpui (m. 1920[91], il. 21) ir Jonui Mačiukui (m. 1920)[92], bei dar du anoniminiai[93]. Naujosiose Rasose yra net dvidešimt dveji karių kapų paminklai[94], o taip pat pavieniai[95], po visą kapinių teritoriją išsidėstę, paminklai. Įdomu tai, kad ant vieno iš jų, statyto 1947 m., skirto Pranui Bukauskui, galime perskaityti užrašą lenkų kalba (il. 22). Kapai buvo puošiami tautinių spalvų juostomis, prie jų buvo dedami lampionai, o kolona buvo apjuosiama girliandomis ir apšviečiama prožektorių šviesa[96]. 2006-2011 metais prie karių kapų buvo padėta 16 marmuro lentų žuvusiems kovose už Lietuvos nepriklausomybę atminti (il. 23). Nepriklausomybės datos, užrašytos tarp lentų esančio kryžiaus apačioje, žymi Vilniaus priklausymo Lenkijai (1920-1939) ir TSRS (1940-1990) laikotarpius. Naujosiose Rasose taip pat palaidoti nusipelnę dabartinei Lietuvos kultūrai asmenys, tarp jų ir Kazys Jakubėnas (m. 1950).

88 Dziennik Wileński, 30 IX 1937, Nr. 270, p. 5; Słowo, 1 X 1937, Nr. 271, p. 6.

89 LLMA, f. 278, ap. 1, b. 2, l. 7 (Antano Aleksandravičiaus byla). Tarp dokumentų išliko vieno kryžiaus, kuris buvo pagamintas Kaune, nuotrauka.

90 KVR objektas 10384, Nr. 80 (KPD-AV-298).

91 Paminklo nuotrauka su šalia esančiu kryžiumi buvo spausdinta ant 1934 metais Kaune išleistos knygos „Išniekinti kryžiai" viršelio. Lenkų valdžia šį leidinį uždraudė, jis buvo platinamas nelegaliai. Plg. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2716 [žiūrėta: 20 III 2016].

92 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=10682 [žiūrėta: 20 III 2016].

93 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2717 [žiūrėta: 20 III 2016]; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=13753 [žiūrėta: 20 III 2016].

94 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=6745 [žiūrėta: 20 III 2016].

95 Jų tarpe vienas paprastas kryžius su užrašu lenkų kalba „Nieznany / Żołn. Armii Litews / 1920" („Nežinomas lietuvių armijos karys 1920"). http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=14526 [žiūrėta: 28 VII 2016].

96 Wilno składa hołd 1935, p. 5.

22 Kryžius ant Prano Bukausko kapo Naujosiose Rasose, 2019 m. Fot. B. Gutowski

23 Atminimo lentelės žuvusiems už Lietuvos nepriklausomybę Naujosiose Rasose, 2019 m. Fot. B. Gutowski

Naujųjų Rasų kapinėse buvo laidojami vargšai, o Senosios Rasos buvo laikomos prestižinėmis. 1904 metais buvo pastatytas paminklas, į kurį buvo įmūryta 1886 metais Antonio Łazarewicziaus rasta ir nurašyta inskripcija, liudijanti, kad 1630-isais šv. Kazimiero bažnyčioje vyskupas Melchioras Gieysza Heliaszewczius įsteigė muzikos broliją. Šis paminklas buvo pastatytas kaip tik tuo tikslu, kad galima būtų išsaugoti lentelę, kurią rusai, pertvarkydami bažnyčią į cerkvę, nuplėšė. Remiantis Lucjano Uzięblos kartotekos duomenimis, paminklas buvo pastatytas jo iniciatyva, o užmokėjo už jį kun. Kazimierzas Pacynka[97].

Dar reikėtų priminti, kad buvo pastatytas paminklas lenkams, žuvusiems kovose dėl Dineburgo atminti (il. 24). Pirmieji bandymai jį pastatyti buvo daromi dar 1923 m., bet dėl lėšų trūkumo nepavyko jo pastatyti. Pagaliau buvo sudarytas komitetas, kuriam vadovavo Maksymilianas Malinowskis (pirmininkas), o Maria Młodkowska atliko sekretorės pareigas. Vykdomąjį komitetą sudarė: Kazimierzas Stefanowskis (pirmininkas), Zygmuntas Nagrodzkis (vicepirmininkas ir iždininkas), Wacławas Wejtko (sekretorius), Maria Kossakowska ir Helena Wieczewska[98]. Paminklas pagal architekto Jano Borowskio projektą buvo pastatytas ir pašventintas 1928 m. lapkričio 10 d.[99] Iš pradžių jis stovėjo karių kapų kvartale prieš Senųjų Rasų teritoriją. Sprendžiant iš išlikusių archyvinių nuotraukų, tai nebuvo pati tinkamiausia vieta, kadangi paminklas stovėjo karių kapinių kvartalo pakraštyje, prisiglaudęs prie pastato sienos, nebuvo pakankamai gerai matomas. Kada kapinės buvo pertvarkomos, paminklas buvo perkeltas prieš pagrindinius vartus. Jis buvo sunaikintas Antrojo pasaulinio karo metu arba jam pasibaigus.

Tarpukario laikotarpiu Rasų kapinių vaizdas diametraliai skyrėsi nuo dabartinio. Jos buvo tankiai apžėlusios medžiais ir krūmais, dėl ko labiau panašėjo į miško kapinaites (il. 25). Be to nuolatos buvo jaučiamas lėšų trūkumas kapinėms tvarkyti. Pietų katakombos buvo apgailėtinos būklės. Vaizdą gadino gausybė chaotiškai išdėliotų kapų be antkapių bei su laikinais antkapiais (il. 26), kas puikiai matoma XX a. pirmojoje pusėje darytose fotografijose (il. 26-27). Įdomi yra paskelbta 1934 m. „Kurier Wileński" puslapiuose naujai pastatyto Antonio Czerniawskio, buvusio šv. Jonų bažnyčios kunigo, paminklo kritika. Autorius, remdamasis neigiamą vaivados Kościałkowskio nuomone[100] kritiškai vertina paminklo proporcijas ir kryžiaus kreivumą[101].

97 Uzięblo 1905, p. 2; O planowaną 1932, kur pateikiama neteisinga informacija, jog ten yra vyskupo Melchioro Gejsz-Heljaszewicziaus antkapinis paminklas. Informaciją tą atkartojo Małachowicz 1993, p. 303. Apie šį darbą žr. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1688 [žiūrėta: 20 III 2016] bei Appel 2016; Czyż 2017.

98 Kołszewska, p. 21.

99 Słowo, 10 XI 1928, Nr. 259, p. 2. Uczczenie 1928, p. 2. Paminklas buvo sunaikintas Antrojo pasaulinio karo metu.

100 Turbūt kalbama apie Balstogės vaivadą ir ministrą pirmininką Marianą Zyndram-Kościałkowskį.

101 Diaulos 1932, p. 3.

24 1928 m. pastatytas paminklas žuvusiems kovose už Dineburgą, kortelė iš Wacławo Wejtkos kartotekos. Fot. LMAVB, f. 28-1, l. 3

25 Antkapinis paminklas ant Zygmunto Bewkowskio kapo, XX a. 3-iasis deš. Fot. LMAVB, f. 46-93

26 Senųjų Rasų kapinių fragmentas, XX a. 3-iasis deš. Fot. iš asmeninio archyvo

27 Senųjų Rasų kapinių fragmentas, XX a. 3-iasis deš. Fot. iš asmeninio archyvo

28 Takelio plytelė su užrašu lenkų kalba prie kapinių koplyčios, XX a. 3-iasis deš., 2015 m. Fot. B. Gutowski

Labai dažnas reiškinys buvo kapinių naikinimas bei nuolatiniai plėšimai[102]. Kapinių valdytojai nuolatos privalėjo kovoti su benamiais[103]. 1936 m. kapinėse buvo palikta šešerių metų mergaitė[104], o 1937 m. čia rastas paliktas dešimties dienų kūdikis[105].

Sprendžiant tiek iš XX a. trečiajame dešimtmetyje spaudoje pasirodančių pranešimų, tiek iš to laikotarpio nuotraukų, kapinių būklė buvo gerokai nutolusi nuo pageidaujamos. Didžiausią nerimą kėlė kai kurių antkapinių paminklų būklė. Tai patvirtina ir užuominos tuometinėje spaudoje, pav. 1934 metais buvo padaryta prof. Stanisławo Hryniewicziaus antkapio fotografija, pabrėžiant, kad „bendri šio seno paminklo bruožai labai nukentėjo pasidabravus užrašus, kas buvo būtina norint nufotografuoti paminklą"[106]. Tų pačių metų rugsėjį „Kurier Nowogródzki" žurnalistas skųsdamasis dėl bendrai labai blogos Vilniaus kapinių būklės, ypač peikia įprotį sutrumpinti kelią per Senųjų Rasų kapines ir apeiti blogos būklės Sukilėlių gatvę einant per Naująsias Rasas[107]. 1932 metais „Dziennik Wileński" pakankamai smulkiai buvo aprašyta kapinių būklė. Pabrėžta tai, kad kapinės labai apžėlę, ypač Angelų kalnelis, taip pat minima katastrofiška kai kurių objektų – misionierių katakombų – būklė, kreipiamasi su prašymu į naująją kapinių valdžią kuo skubiau imtis kokių nors veiksmų[108]. Anksčiau, 1931 metais aptariant Lelewelio paminklo projektą buvo nurodyta labai bloga dalies paminklų būklė[109], atkreipiant dėmesį į tai, kad visuomenės spaudimo dėka kapinių valdyba pagaliau ėmėsi kapinių tvarkymo darbų. Ta proga buvo aptartas ir Smuglewicziaus laidojimo klausimas. Dar 1907 metais šimtųjų dailininko mirties metinių proga buvo planuota jo kapavietėje pastatyti paminklą. 1920 metais buvo skirtos lėšos Meno ir mokslo muziejaus sumanymui atnaujinti menininko palaidojimo vietą. Buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad jau seniai nebėra Smuglewicziui skirtos atminimo lentelės. Teksto autorius pabrėžė, kad nėra atitinkamo įamžinimo ant kun. prelato Jano Karczewskio kapo, kur vis dar tebestovi medinis kryžius[110]. Cituoti ir kiti išlikę pasisakymai spaudoje gerai apibūdina kapinių būklę tarpukario laikotarpiu[111].

Nekropolijos tvarkymo darbai buvo pradėti vykdyti dar XX a. dvidešimtais metais. 1920 m. Vilniaus mylėtojų draugija parengė skyriaus, užsiimančio paminklų apsauga ir jų dokumentacijos įsteigimo, projektą. Deja, ši ideja nebuvo realizuota. Tik

102 Informaciją apie juos rasime Vilniaus spaudoje. 1937 m. buvo aprašyta „Ponios Budrykowos tragedija", kuri savo mirusiam vyrui pastatė marmurinį antkapį. Tasai buvo nuolatos apvagiamas. Pagaliau paminklas buvo sudaužytas, o metalinės dalys pavogtos. Reikšmingas buvo kapinių tvarkytojo pareiškimas, kad kapinės buvo visos aptvertos, tačiau vagystės nenustojo. Słowo, 1937, Nr. 304, p. 6. Matomai čia kalbama apie tai, kad reikia baigti statyti tvorą aplink visas Naujųjų Rasų kapines.

103 Nepasitenkinimas buvo reiškiamas dėl gausių prekeivių, ubagų, ir netgi šiaip vaikštančiųjų, kurie per Vėlines trukdo susikaupti prie artimųjų kapų. Wilno składa hołd 1935, p. 5.

104 Słowo, 23 VI 1936, Nr. 171, p. 5.

105 Słowo, 27 X 1937, Nr. 297, p. 6.

106 Słowo, 2 XI 1934, Nr. 300, p. 2. Ta proga pranešta, kad šis paminklas buvo Bolesławo Rusieckio paveiksle.

107 Cmentarze 1934, p. 6.

108 O planowaną 1932, p. 3.

109 Be kitų Mikołajo Malinowskio paminklo, kuriam reikia pridėti grandinę tarp stulpelių.

pavieniai visuomeninkai ėmėsi tam tikrų veiksmų[112]. Tarp jų minėtinas Lucjan Uzięblo. 1931 m. rašęs „nuo 35-ių metų atkreipiu dėmesį į nusipelniusių tėvynei žmonių kapų apleidimą, keliasdešimt jų jau atitinkamai sutvarkyti, bet apie tolimesnę kapų priežiūrą, kuriems reikalinga pagarbą, labai mažai girdėti"[113]. Tame pačiame tekste sielvartavęs dėl atitinkamos organizacijos, globojančios kapus trūkumo, būkštavęs dėl chaotiškai vykdomos naujų laidojimų tvarkos[114]. Konkretūs darbai šia kryptimi buvo pradėti vykdyti parapijos 1926 m.[115] Svarbiausia buvo gauti atitinkamą finansavimą, kurio dėka – kaip tada buvo teigiama – kapinės būtų nuolatos prižiūrimos ir tvarkomos. Lėšas buvo planuojama gauti pirmiausiai parduodant vietas naujiems palaidojimams, bei renkant mokesčius už jau turimas kapavietes[116]. Taip pat kreiptasi į visuomenę aukoti, pabrėžiant labai blogą kapinių būklę[117]. Rasų kapinių teritorija tada buvo suskirstyta sektoriais, suteikiant jiems geresnės ar menkesnės vietos kategoriją. Bandymas rinkti mokesčius už jau turimas kapavietes, apie ką vilniečiams buvo pranešta spaudoje, miesto gyventojų tarpe sukėlė nepasitenkinimą. „Kwiatki Niedzielne" pasirodžiusioje žinutėje autorius kritiką įtraukė vilko į pokalbį tarp numirėlių, kurie bijodami laukiančių mokesčių, mano, kad bus iškraustyti iš kapinių. Tarp kitko velioniui Syrokomlei priskiriama išvada – patys mokesčiai, renkami kapinėms išlaikyti yra reikalingi ir pagrįsti, tačiau prieštarą kelia jų dydis: „Be reikalo ponai ir ponios draskotės. Kun. Miłkowskis [kun. Stanisławas Miłkowskis

112 Sulimczyk 1932b, p. 3.

113 Uzięblo 1932, p. 2.

114 Uzięblo 1932, p. 2.

115 LCVA, f. 604, ap. 1, b. 6331, l. 3-5.

116 „Kurier Wileński" buvo išspausdintas toks skelbimas: „Rasų kapinių valdyba praneša suinteresuotiems asmenims, kad dėl to, kad kapinės labai apleistos ir sunaikintos, būtina nedelsiant pradėti tvarkyti šią vilniečiams tokią svarbią vietą. Kadangi trūksta lėšų, išlaidas už tvarkymo darbus turės padengti giminės tų, kurie palaidoti šiose kapinėse. Dėl to buvo nustatytas mokestis už kiekvieną kapą, nepriklausomai nuo jo dydžio ir vietos. Mokestį reikia sumokėti per vieną mėnesį Kapinių kanceliarijoje. Ilgiau nei 25 metus neprižiūrėti kapai, jeigu iki rugsėjo 1 d. niekas neatsilieps, bus sunaikinti. Rasų kapinių valdyba". Kurier Wileński, 18 VII 1926, Nr. 163, p. 1. Išliko detalus kainynas, kuriame nurodytos 7 kategorijos. Pigiausios vietos 20-ai metų kaina buvo 20 zlotų (9-iems metams 60 zlotų), brangiausios – 350 zlotų (perkant 99-iems metams 1050 zlotų), dar reikėjo užmokėti mokestį už leidimą pastatyti paminklą. Kainynas taip pat numatė mokesčius už statybos darbus arba papildomus laidojimus jau apmokėtose kapavietėse. LVIA, f. 604, ap.1, b. 6331, l. 12. Taigi pigiausią vietą buvo galima įsigyti už mažus pinigus (20 dienų uždarbis). Vis tiek ši kaina buvo daugeliui per aukšta, todėl buvo numatytas atleidimas nuo mokesčių su sąlyga savarankiško kapo iškasimo šeimos pastangomis. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6331, l. 10. Veikiausia tie kapai buvo Naujųjų Rasų teritorijoje, kur iki šiol matomi žemės kauburėliai, žymintys didelį kapavičių skaičių. 1926 m. mėnesinės įplaukos vyravo tarp 2000 – virš 3600 zlotų, buvo beveik lygios išlaidoms. Taigi trūko papildomų lėšų remontams ir investicijoms kapinėse. Dalį pinigų klebonas skirdavęs bažnyčios reikmėms. 1927 m. finansinė padėtis truputį pagerėjo. Kapinių pasiskirstymas matomas plane, saugojame LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6331, l. 13.

117 „Gražiosios Rasų kapinės palieka liūdną įspūdį. Jau daug metų niekas jų neprižiūri. Ogi su šiomis kapinėmis susieta Vilniaus martirologija. Tai čia palaidoti šventi Syrokomlės palaikai, o jo kapo šiandien net ir nebeatpažinsi. Dabartinė Kapinių valdyba ėmėsi jas tvarkyti. Visiems, kam rūpi, kad Rasų kapinės būtų sutvarkytos, prašome aukoti lėšas". Kurier Wileński, 18 VII 1926, Nr. 163, p. 4.

(1881-1961, tuo metu Rasų kapinių administratorius) – B. G.] – žinoma – kiek pasikarščiavo... Kapinės iš tiesų apleistos... čerpės nuo sienų krenta... išsikerojo medžiai, krūmai... Reikėtų iškirsti, išvalyti, išravėti. O pinigų tai iš kur gauti? Tai ir pykštelėjo šv. Jonų klebonas skelbimą laikraščiuose. Bet tai tik gąsdina. Grąsina... Pats jau tikriausiai susigaudė... Kur gi ten kas naikins mūsų kapus ir paminklus"[118].

Kapinių valdytojų sprendimas buvo kritikuojamas ir „Kurier Wileński" 171-jame numeryje. Rašoma, kad už kapinių būklę yra atsakingi jo ankstesni valdytojai, kun. Juliuszas Ellertas[119], o prieš jį kun. Franciszekas Wołodźko[120], šv. Jonų bažnyčios klebonai, kurie nežiūrint to, kad buvo imami pakankamai dideli mokesčiai už kapavietę „nei tvarkos, nei laidojimo sistemos, nei priežiūros, nei jokio plano, pragariškas ankštumas, chaosas ir beprotiškas pinigų plėšimas"[121]. 1926 m. Rasų kapinėse buvo remontuotas kapinių valdytojo ir vargonininko namas. Taip pat buvo pradėti tvarkymo darbai, tiesiami nauji takeliai Naujosiose Rasose, Senosiose buvo iškirsti šabakštynai ir sutvarkyti medžiai. Per Vėlines buvo renkamos aukos naujai tvorai ir kapinių tvarkymui[122]. Ne visus planuotus darbus pavyko atlikti iki galo, be kita ko nebuvo įvestas elektros apšvietimas[123]. 1927 m. spalio mėnesį Vilniaus arkivyskupas paskyrė atlikti kapinių būklės ir jų finansinės padėties kontrolę, sausio mėnesį buvo parengta išsami nekropolijos ataskaita[124].

Siekiant sisteminti vykdomus darbus, 1927 metais Janas Stanisławas Lechowiczius[125] sudarė kapinių planą. Jame buvo pažymėtas kapinių išsidėstymas, kur atskirose kapinių dalyse buvo užrašytos kapaviečių kainos. Beje, buvo pabrėžiama, kad į mokestį yra įskaičiuoti ne tik einamiosios kapinių tvarkymo išlaidos, bet ir užmokestis už istorinių kapų tvarkymo darbus. Nuo 1927 m. sausio mėnesio kapinių administracija siūlė pilną laidojimo apeigų organizavimą, nuo kapo duobės iškasimo, kapavietės išmūrijimo iki antkapinio paminklo bei aptvaro pastatymo, netgi želdinių priežiūros. Buvo siūlomas laidotuvių aptarnavimas, o taip pat „ištaigingų laidojimo iškilmių bei gedulingų mišių su

119 Kun. Juliuszo Ellerto paminklas, pagamintas Biknerio dirbtuvėse, yra išlikęs kapinėse. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4970 [žiūrėta: 1 V 2019].

120 Kun. Franciszeko Wołodźko paminklas yra išlikęs kapinėse. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4894 [žiūrėta: 1 V 2019].

121 Autorius teksto pabaigoje priduria, kad „Rasų kapinių valdytojas yra visiškai netinkamas asmuo, teistas už skandalus ir labai nemalonaus elgesio. Ar tik ne jis sugalvoja įvesti tuos mokesčius? Tik pasveikinti". Łopaciński 1926, p. 4.

122 *Dzwon z Rossy*, Życie Parafialne, 1926, Nr. 7, p. 60.

123 *Kronika parafialna*, Życie Parafialne, 1932, Nr. 7, p. 4.

124 LCVA, f. 604, ap. 1, b. 6331, l. 4-5. Minėtas raštas išsamiai aptartas Vidos Girininkienės straipsnyje, paskelbtame šioje studijoje.

125 LMAVB, f. 229-1847 (Plan cmentarza Na Rossie w Wilnie. Zdjęcie wykonał i plan niniejszy sporządził inżynier Jan Stanisław Lechowicz, Wilno 1927).

daugiau šviesos ir didesnėm gėlių puokštėm organizavimas!"[126]. Tuo metu buvo nustatytos nuolatinės parapijos kanceliarijos darbo valandos[127]. Kapinių priežiūrai ir toliau vadovavo kun. kanauninkas Stanisławas Miłkowskis, bet kasdienių darbų kapinėse tvarkymui buvo paskirtas kunigas Piotras Mazuras. Jam padedavo įdarbinti darbininkai nekropolijos administravimo darbams atlikti. Kapinių valdyba ir toliau reikalavo mokėti mokestį už kapavietę[128]. Tada buvo remontuoti svarbiausi pastatai – koplyčia, prižiūrėtojo namas, katakombos, Senųjų Rasų mūrinė tvora (naujai pastatyta tvora ten, kur ji buvo visiškai išgriuvusi), sutvarkytos alėjos[129] (il. 28), iškastas šulinys[130]. Gerokai investuota į laidotuvių organizavimą[131]. Tam reikalui buvo nupirktas arklys, pastatytos arklidės[132], įsigytas sklypas gėlynui užveisti, taip pat imtasi veiksmų, kad būtų apsaugoti istoriniai paminklai (deja, jie nėra detaliai išvardinti)[133]. Jau 1928 metų gegužę kunigas Piotras Mazuras perkeliamas į Aušros Vartų koplyčią, o arkivyskupas Romualdas Jałbrzykowskis nustojo Rasose skirti kapelionus, argumentuodamas tuo, kad trūksta kunigų. Tuo pačiu metu arkivyskupas davęs nurodymą, kad kiekvienoje parapijoje dvasininkai perimtų laidojimų organizavimą[134].

XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje bendradarbiaujant su šv. Jonų parapijos klebonais buvo planuojama pradėti Vilniaus kapinių restauravimo darbus. Tikėtasi Paminklų restauravimo ir Vaivadijos pagalbos. Nežinome asmenų, kurie buvo įtraukti į šį projektą, pavardžių, tačiau galima manyti, kad tai buvo daroma Lucjano Uziębłos iniciatyva, kadangi jis vis dar labai aktyviai užsiiminėjo šia veikla Vilniuje.

126 Mazur 1927.

127 Dirbo nuo 8 ryto iki 8 vakaro su pertrauka nuo 1 iki 3 val.

128 Mazur 1927.

129 Z *cmentarza Rossy*, Życie Parafialne, 1928, Nr. 15, p. 64. Prie kapinių koplyčios išliko šaligatvio trinkelės su užrašu lenkų kalba (spėtina iš šio laikotarpio) (il. 28).

130 Z *cmentarza Rossy*, Życie Parafialne, 1928, Nr. 4, p. 16.

131 *Dzwon z Rossy*, Życie Parafialne, 1927, Nr. 2, p. 4.

132 Atlikta 1927-1928 m. investicija, skirta laidotuvių organizavimui, kurios pagrindu bandyta padidinti kapinių pelną turbūt nepritraukė didesnio susidomėjimo (vėliau trūksta apie tai žinių). Galbūt tiesiogine pakeitimų priežastimi buvo susijusios su Rasų klebonijos panaikinimu nekropolijoje.

133 Rasų kapinėse nuo 1926 m. kovo 1 iki 1928 m. pabaigos vykdytų darbų sąrašas: 1. Įvesta telefono linija (kaina 225 zlotų). 2. Senosios kapinės suskirstytos kategorijomis (350 zlotų). 3. Remontuotas kapinėse namas nr 14 (5850 zlotų). 4. Remontuotas kapinėse namas nr 16 (1670 zlotų). 5. Remontuota kapinių koplyčia (3850 zlotų). 6. Iškastas šulinys (2350 zlotų). 7. Paruoštas šiltnamis (750 zlotų). 8. Pastatyta Naujųjų Rasų tvora (4800 zlotų). 9. Restauruoti istoriniai paminklai (580 zlotų). 10. Sutvarkyti želdiniai (885 zlotų). 11. Parengtas senųjų ir naujųjų kapinių planas (550 zlotų). 12. Kapinėse įrengta elektros linija (koplyčia ir namas nr 16, nupirktas šviestuvas). 13. Šalia kapinių pastatytos arklidės, pastogė vežimams ir sandėliai (3460 zlotų). 14. Nupirktas sklypas (sodui įrengti) (2022 zlotų). 15. Nupirktas arklys ir vežimas su pakinktais (1680 zlotų). 16. Remontuotos trys katakombos (3250 zlotų). 17. Remontuotas aptvaras (5680 zlotų). 18. Naujosiose kapinėse sutvarkyti takeliai (360 zlotų). Życie Parafialne, 1932, Nr. 7, p. 15.

134 Z *cmentarza Rossa. Powiadomienia*, Życie Parafialne, 1928, Nr. 17, p. 28.

29 Szpitznagelų antkapis Senosiose Rasose, XX a. 3-iasis deš. LMVAB, f. 28-1

1932 metais Rasų kapinių globėjas kun. Stanisławas Miłkowskis perkeliamas į už Vilniaus esančią Kalvarijos kleboniją[135]. Jo vietą užėmė kun. Janas Markiewiczius. 1932 m. buvo pradėti tvarkymo darbai, pav. ant 1863 m. sukilimo dalyvės Julios Jaguczańskos kapo šeimos pastangomis buvo pastatyta nauja lenta, renovavimo darbai atlikti Mikołajaus Malinowskio[136] ir Eustachijaus Tyszkiewicziaus (pasinaudojus progą paminklas buvo pasuktas taip, kad jo frontas būtų matomas iš tako) kapavietėse. Ant abiejų paminklų paauksuotos raidės[137]. Pateikta tik, kad darbus iniciavo W. W. (Wacławas Wejtko), atliko Biknerio dirbtuvės. Už darbų atlikimą sumokėta 100 zlotų[138]. 1932 m. Vilniuje su miesto valdžios parama buvo įsteigtas kapinių istorinių paminklų tyrinėtojų būrys, bet apie jo veiklą nėra žinių[139].

Tarpukario laikotarpiu Vilniuje veikė Didvyrių kapų globos draugija, kurios pirmininkas buvo kun. Adamas Kulesza, vicepirmininkas Zygmuntas Nagrodzkis, sekretorius Wacławas Studnickis, o vienas jos narių buvo Ferdynandas Ruszczycas, kiek vėliau taip pat Bolesławas Żynda[140]. Šios draugijos pastangų dėka buvo renovuojami pavieniai antkapiniai paminklai. Į šią veiklą įsitraukė ir Lucjan Uziębło[141]. Palaidojus Maršalkos širdį Rasų kapinių sutvarkymo reikalas tapo vis svarbesnis. Kapinių būklės gerinimas rūpėjo Vilniaus PTK skyriaus atstovams („Nusipelniusių kapų globos“ poskyris). Pagal išlikusį 1936 m. vasario 11 d. protokolą buvo sušauktas poskyrio susirinkimas (prof. Stanisławas Kościałkowskis, Ksawery Piwockis, inž. Aleksandras Zapaśnikas, teisėjas Dąbrowskis, inž. Budkiewiczius), kur buvo pakviesti miesto kunigai (jie neatvyko). Komisijos nariai siūlė atlikti meniškai vertingų antkapių inventorizaciją ir kapinių planų parengimą. Taip pat buvo skelbiamas noras sudaryti prieigą prie kiekvieno vertingo kapo, turbūt kitų, mažiau įdomių, kaina. Tvarkytojai kaip pavyzdį rodydavo Varšuvos Powonzkas. Planuojami darbai apimtų želdinius, kalnų pakraščius, kuriuos planuota sustiprinti, bei kapinių aptvarą, kitu iššūkiu buvo vagyščių skaičius. Komisijos nariai pabrėždavo, kad būtinas

135 Żurek 2011, p. 230.

136 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5611 [žiūrėta: 15 II 2018]. Tai buvo jau antrieji paminklo renovavimo darbai, pirmieji atlikti 1899 m., minint Malinowskio gimimo šimtmetį. Sulimczyk 1932a, p. 2.

137 Taip pat buvo planuojama sutvarkyti kitus paminklus Literatų kalnelyje, deja, „Słowo“ paskelbto straipsnio autorius tiksliai nenurodo darbų paskirties. Sulimczyk, *Konserwacja nagrobków na „Górce Literackiej“ Rossy*, Słowo, 17 IX 1932, Nr. 230, p. 2. Kitame straipsnyje nurodoma, kad „užrašai mūsų nusipelniusių istorikų antkapiuose yra paauksuoti, papildomai šie paminklai geriau negu anksčiau pastatyti Literatų kalnelio bei Syrokomlės kapo atžvilgiu“. Tekste, paskelbtame Nr. 230 greta Tyszkiewicziaus, Malinowskio ir Syrokomlės minimas Adamas Jocheras, kurio stela pastatyta už Syrokomlės paminklo. Galbūt buvo sutvarkyti tik minėti paminklai. Sulimczyk 1932b, p. 3. Tai patvirtina straipsnis, paskelbtas „Kurier Wileński“ laikraštyje, kurio autorius mini tik šiuos paminklus. Kritiškai vertina Malinowskio antkapio perkėlimą, nurodydamas, kad tai gali sukelti likusių žemėje palaikų profanavimą. Taip pat aprašomi Biknerio skulptūros ir akmens apdorojimo dirbuvių vykdomi darbai Syrokomlės kape – plokštės nuvalymas ir planuojamas kryžiaus valymas bei metalinio vainiko pakeitimas. Diaulos 1932, p. 3.

138 Sulimczyk 1932a, p. 2. Pinigus sumokėjo E. ir E. Vrublevskių mokslo paramos draugija. Sulimczyk 1932b, Nr. 275, p. 3.

139 Sulimczyk 1932b, p. 3.

bendradarbiavimas su dvasininkija[142].

1937 m. šv. Jonų bažnyčios klebono, kurio žinioje buvo kapinės, iniciatyva buvo priimtas sprendimas nugriauti pietinės katakombas. Tuo tikslu kovo mėnesį klebonas kreipėsi į Vilniaus kuriją su prašymu likviduoti pastatus, argumentuodamas, kad jų techninė būklė yra labai bloga, neleidžianti atlikti remonto[143]. Kurija reikalavo pateikti detalų veiklos planą, kritikuodama kleboną už kapinių būklę ir nurodydama, jog pastarasis privalo rūpintis atitinkamu nekropolijos tvarkymu, ką turbūt reikia suprasti kaip jo darbo palaikymą[144]. Darbai buvo vykdomi rugsėjo mėnesį. Viena svarbiausių problemų, kurią reikėjo išspręsti, tai buvo palaikų perkėlimas. Nors buvo sukviesti palaidotųjų asmenų giminės, tačiau daugeliu atvejų katakombose nebuvo antkapinių lentelių, kitų asmenų nebuvo giminių, kurie apsiimtų tvarkyti perlaidojimų reikalus. Taigi buvo nuspręsta, kaip skelbia spauda, jau 1937 m. birželio mėnesį šalia koplyčios prie varpinės iškasti bendrą kapą kaip laikiną palaikų palaidojimo vietą[145]. Taip ir buvo padaryta. Vėliau buvo planuota toje vietoje pastatyti paminklą. Šiaurinės katakombos išstovėjo iki 5-ojo dešimtmečio, kai buvo nuspręsta nugriauti ir jas (il. 30-33).

Be sisteminių veiksmų, be abejo buvo vykdomi ir nuolatiniai kapinių tvarkymo darbai. Paprastai jų pagausėja pavasario laikotarpiu[146] ir rudenį. Be to tiek privačių asmenų, tiek organizacijų pastangų dėka vienaip ar kitaip buvo tvarkomi pavieniai kapai. Leopoldo Maveto ir Lucjano Uziębłos iniciatyva ant Augusto Bécu kapo buvo iškastas iš žemės paminklinis akmuo ir paauksuotas ant jo esantis užrašas[147]. Taip pat Grasyldos Malinowskos ir prof. Stanisławo Kościałkowskio pastangų ir paramos dėka buvo atnaujintas Aleksandro Zdanowicziaus paminklas. XX a. 3-jame dešimtmetyje, taip pat profesoriaus Kościałkowskio pastangų dėka, buvo restauruotas Ferdynando Spitznaglo paminklas, o Wandos Leszczyńskos paminklas restauruotas Bolesławo Leszczyńskio iniciatyva[148]. Atnaujinant Mikołajaus Malinowskio kapavietę ir grafo Eustachijaus Tyszkiewicziaus paminklą daug pastangų įdėjo Wacławas Wejtko. Būtent pastarojo iniciatyva buvo atnaujintos neišlikusios katakumbose Hussarzewskio ir Horodyskio atminimo lentelės. 1934 m. Vilniaus dienraštis „Słowo" paskelbė, kad Katalikų akcija fundavo Vilniaus nusipelniusių asmenų kapų apšvietimą. Ypač palankiai buvo priimtas pasiūlymas apšviesti Joachimo Lelewelio kapą[149].

142 LMAVB, f. 28-10, l. 24-24v. Turbūt apie šią komisiją 1936 m. rašė Uziębło 1936, Nr. 303, p. 6.

143 LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6363, (Pismo 17 III 1937), l. 1.

144 LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6363, l. 2-5.

145 L.U. 1937, p.4.

146 Życie Parafialne, 1928, Nr. 4, p. 16.

147 L.Ż. 1936, p. 2.

148 L.Ż. 1936, p. 2.

149 Ši tradicija buvo gerokai senesnė, nes siekė 1897 metus. „Žvakių deginimo ant kapų iniciatorius buvo Zygmuntas

Įspūdingiausiai kapinės buvo papuštos Vėlinių metu. 1934 m. Katalikų akcija nutarė suteikti kapinėms išskirtinį charakterį. Pasirūpinta tuo, kad nusipelniusių Vilniui žmonių kapuose sužibėtų žvakės[150]. Ypatingai puošnus apšvietimas buvo 1936 metų rudenį, praėjus vos keletui mėnesių nuo Maršalkos širdies palaidojimo šiose kapinėse. Apie tai rašė ir vietinė spauda: „Rasos buvo gausiai apšviestos prožektorių, kurie stovėjo ant šalia esančių kalvų. Visos kapinės tiesiog skendo šviesos potvynyje. Prie mauzoliejaus dega dideli lampionai. Visi karių kapai buvo apšviesti lemputėmis ir žvakėmis, papuošti žaliomis šakelėmis ir gėlėmis"[151]. Gėlių padėjimas prie mauzoliejaus bei visa atmosfera, kurią sukėlė nepaprastas Rasų kapinių apšvietimas pritraukė į jas gausybę lankytojų, atvykstančių ne tik iš paties Vilniaus. 1937 metais organizuotų „Vėlinių Rasose" metu į Vilnių važiavo specialūs traukiniai. Tuo metu vyko įvairiausi renginiai, kurių kulminacija buvo spalio 31 dieną vykusios eitynės per miestą į Rasų kapines, kur prie Piłsudskio mauzoliejaus ir ant Naujosiose Rasose palaidotų karių kapų buvo padėti gėlių vainikai[152]. Dienraštis „Słowo" 1938 metais taip pat rašo apie maždaug 10-tį tūkstančių atvykusių „aplankyti kapų"[153]. Tuo metu Didvyrių kapų globos draugija rinko aukas, kurios turėjo būti skirtos karių kapams tvarkyti[154].

Kapinių apšvietimo tradicija yra jau pakankamai sena. Dar padalijimų laikais per Vėlines ant žymių žmonių kapų buvo deginamos žvakelės ir kalbama malda „Viešpaties Angelas". Šių iškilmių metu kalbą sakė Lucjan Uziębło. Tomis progomis vyko ir konfliktai su policija, tačiau nežiūrint to, ši tradicija buvo tęsiama ir vėliau[155]. Nuo 1905 metų iki pat Pirmojo pasaulinio karo pradžios prie Syrokomlės kapo lenkų jaunimas giedodavo giesmę „Boże, coś Polskę" („Dieve, kuris Lenkiją"), dėl to nuolatos vykdavo nesutarimai su caro valdžia[156]. Taip pat lietuviai pagerbdavo Jono Basanavičiaus kapą, prie kurio lietuvių skautai stovėdavo garbės sargyboje[157]. Tradicija žiebti žvakeles ant žymių ir svarbių

Nagrodzkis, labai populiarus tuometinio jaunimo tarpe visuomeninis veikėjas, kuris tokiu būdu norėjo pagerbti Syrokomlės kapą. Jo pastangų dėka tas antkapinis paminklas buvo atnaujintas ir sutvarkytas, o kartu su juo ir su jaunimu Vėlines šventė Lucjano Uziębłos, be kurio žinios niekas negalėjo vykti Vilniaus kapinėse. Nuo to laiko kiekvienais metais per Vėlines iš pradžių jaunimas, o paskui jau ir visas Vilnius, minėjo garsiųjų žmonių atmintį, uždegdami ant kapų žvakeles, giedodami «Viešpaties Angelą» ir klausydami Uziębłos kalbų. Neretai tada vykdavo nesutarimai su policija, kuriai nepatiko toks Vėlinių šventimas, o svarbiausia, kad jaunimas neapsiribodavo tik viena giesme, tačiau viskas kažkaip susiklostydavo ir toks šventimas apšviečiant kapus galėjo tapti nuolatiniu". L.Ż. 1936, p. 2.

150 Sulimczyk 1934, p. 2.

151 Uziębło 1936, p. 6.

152 Zaduszki 1937, p. 7.

153 Słowo, 2 XI 1938, Nr. 302, p. 3.

154 Odezwa 1937, p. 2.

155 L.Ż. 1936, p. 2. 7.

156 Dobaczewska 1937, p. 3.

157 Kurier Nowogródzki, 3 XII 1934, Nr. 301, p. 5.

30 Šiaurinių katakombų fragmentas, 1956 m. Fot. Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos kultūros ministerijos, Vilniaus skyrius

31 Apie 1900 m. pristatytos prie šiaurinių katakombų koplyčios langas, 1956 m. Fot. Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos kultūros ministerijos, Vilniaus skyrius

32 Įėjimas į apie 1900 m. pristatytą prie šiaurinių katakombų koplyčią, 1956 m. Fot. Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos kultūros ministerijos, Vilniaus skyrius

33 Šiaurinės katakombos, 1956 m. Fot. Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos kultūros ministerijos, Vilniaus skyrius

asmenų kapų buvo tęsiama ir tarpukario laikotarpiu, bet iš prisiminimų žinome, kad šis paprotys buvo palaikomas dar ir XX a. septintame-aštuntajame dešimtmetyje, kada Vilniaus jaunimas ateidavo į Rasų kapines ir uždegdavo žvakes ant nusipelniusių lietuvių ir lenkų kapų[158].

Rasų kapinės tuo laikotarpiu be abejo užėmė reikšmingą vietą miesto žemėlapyje. Tai aiškiai patvirtina ir atsiminimai, kuriuose jos yra minimos, taip pat straipsniai vietinėje spaudoje, kuriuose aprašoma nekropolijos būklė, o kartais net skelbiama apie naujai statomus paminklus[159] (il. 34). Apie kapinių populiarumą galime spręsti stebėdami statistinius duomenis apie išlikusius paminklus. Senųjų Rasų kapinėse iš 1900-1944 m. laikotarpio buvo išlikę apie 6500 kapų. Remiantis antkapinių paminklų inskripcijomis[160] galime pasakyti, kad 1900-1918 metais buvo palaidota 2112 žmonių, tai yra vidutiniškai 111 per vienerius metus. 1919-1939 metais buvo 2512 palaidojimų, tai reiškia, kad apie 120 per metus. Šie skaičiai nemažėja ir karo metų laikotarpiu. 1940-1944 metais palaidota 510, taigi apie 100 palaidotųjų per metus. Šiuo atžvilgiu labai įdomi yra informacija, kad 1926 m. gruodžio mėnesį Rasų kapinėse įvyko 94 palaidojimai[161], tuo tarpu 1927 m. sausį – 108[162]. Reikia manyti, kad šie duomenys apima tiek Senąsias, tiek ir Naująsias Rasų kapines. Šių duomenų pagrindu galima apytikriai nustatyti, kad abejose kapinėse pirmojoje XX a. pusėje buvo palaidota viso apie 50 000 žmonių.

Nėra jokios abejonės, kad šiuos duomenis derėtų vertinti labai atsargiai. Viena vertus, tada padidėja Vilniaus gyventojų skaičius, kita vertus, prasiplečia Naujosios Rasos. Populiarūs tampa pigūs antkapiai, ypač tie, kurie yra pagaminti iš betono ir dėl mažesnės kainos, lengviau prieinami. Dėl palyginus nedidelio laikotarpio, galima spręsti, kad daugiau kapų galėjo išlikti iš vėlesnių laikų. Antrojo pasaulinio karo metu, be abejo, daugiau buvo laikinų kapaviečių.

Keičiasi ir kapinių tautinė sudėtis. Iš 1900-1914 m. laikotarpio išliko devyni antkapiai su užrašais lietuvių kalba, du su lietuviškais ir lenkiškais, bei keturi su rusiškais užrašais. Tuo tarpu 1919-1939 m. laikotarpiu randame jau 82 antkapius su lietuviškais užrašais ir devynis su užrašais lietuvių ir lenkų kalbomis. Be to randame vieną antkapį su prancūzišku užrašu bei vieną vokiečių ir rusų kalbomis. Antrojo pasaulinio karo metu atsiranda 86 paminklai su užrašais lietuvių kalba ir 623 su užrašais lenkų kalba. Įdomūs yra tie antkapiai, ant kurių matome užrašus hebrajų kalba, kaip pavyzdžiui ant anoniminio antkapio sektoriuje 6r[163] (il. 35). Tokio antkapių atsiradimo, deja, negalime sieti su kultūrine integracija, tai veikiausiai žydų kapinių likvidavimo vokiečių okupacijos metais pasekmė[164]. Ten buvę antkapiai buvo naudojami visiškai kitiems tikslams, be kita ko kaip medžiaga naujiems antkapiams gaminti.

Sektorius skirtas Vilniaus ginėjams ir Maršalkos Piłsudskio Širdies mauzoliejus

Istoriniu požiūriu svarbesnį vaidmenį nei Naujųjų Rasų kapinės atliko prieš Senąsias Rasas esančios karių kapinės. Būtent jose buvo palaidota Maršalkos Józefo Piłsudskio širdis[165]. Anksčiau čia buvo palaidoti 1919-1920 m. kovose dėl Vilniaus žuvę dalyviai, o kiek vėliau Antrojo pasaulinio karo metais žuvę kariai[166]. Apie tai, kodėl karių kapams buvo pasirinktos būtent Rasų kapinės, galime perskaityti J. B. (turbūt Janinos Burhardt) prisiminimuose. Atėjus į Vilnių lenkų valdžiai, buvo sudarytas laidojimo komitetas, į kurio sudėtį įėjo: Janas Piłsudskis, Zygmuntas Nagrodzkis, Emilia Węsławska, Helena Sokołowska, Łokuciewska (vardas nežinomas) ir būtent Janina Burhardt. Vyrai turėjo rūpintis organizavimu, o moterys privalėjo užrašinėti mirusiųjų pavardes, dėti mirusiųjų kūnus ir jų daiktus į karstus[167]. Sekant „Kurier Wileński" pateikiamomis žiniomis, vietos pasirinkimas prieš kapinių aptvarą buvo sąlygotas tuo, kad Senųjų Rasų kapinių teritorijoje nebuvo galima išskirti pakankamai didelio ploto, kuriame galėtų tilpti visi žuvusiųjų kapai. Todėl buvo nuspręsta tam tikslui pritaikyti žemės plotą nuo Rasų gatvės pusės, kur jau iš pat pradžių buvo planuota pastatyti paminklą. Dėmesį atkreipia užuo-

158 Apie tai užsiminė Lietuvos Respublikos Ambasados Lenkijoje kultūros attaché Rasa Rimickaitė, o taip pat Tomas Venclova savo interviu.

159 1933 m. „Kurier Wileński" buvo išspausdintas tekstas, kurio autorius aprašo svarbiausius naujus paminklus, kurie buvo pastatyti tuo laiku: jėzuitų (ta proga peikdamas šalia kryžiaus esančias reklamas), vizitiečių (sakydamas, kad tuo metu 30 atvirų kapų daro kraupų vaizdą), Makowskių kapo koplyčią, taip pat užsimena apie paruoštą vietą dideliai kapo koplyčiai Naujosiose Rasose statyti. Visą laiką kartoja „Rasų kapinės prie Sukilėlių gatvės" apibrėžimą. Kurier Wileński, 1 XI 1933, Nr. 294, p. 3. Tuometinėje spaudoje galima rasti ir kitą pavadinimą „kapinės už Geležinio Namelio", kuris nusako Rasų kaimynystėje esantį pastatą.

160 Palyginimui tikslingiau remtis tiktai tais duomenimis. Iš kitų šaltinių gautos informacijos skleidimas gali dar labiau pakenkti.

161 Dzwon 1927a, p. 8.

162 Dzwon 1927b, p. 15.

163 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1638 [žiūrėta: 26 III 2019].

164 Antrojo pasaulinio karo metu Vilniuje buvo trejos žydų kapinės – Šnipiškėse, nuniokotos hitlerinės okupacijos laikais, Užupyje (likviduotos XX a. 6-ame dešimtmetyje), Šeškinėje, įsteigtos 1941 m. (ten laidodavo žydus, mirusius gete).

165 Małachowicz 1993, p. 389-416.

166 Naujų kryžių pastatymą aprašė Edyta Maksymowicz: „1980 m. pradžioje šeima pastatė Rasose tris antkapius, identiškus su kitais karių sektoriuje. Vis tiek jie įsteigtos, nes buvo nauji, spindintys, iš tolo buvo matomos plokštės [...]. 90-ųjų pusėje Andrzejaus Przewoźniko, Kovų ir kančios atminimo tarybos generolinio sekretoriaus liepimu buvo pastatytos dabartinės plokštės, kur rašoma: «Piotr Stacirewicz, szeregowy WP, Wincenty Salwiński, kapral WP, Wacław Sawicki, szeregowy WP» («Piotras Stacirewiczius, LA karys, Wincenty Salwińskis, LA kapralas, Wacławas Sawickis, LA karys»)". E. Maksymowicz, *Polegli na warcie... Tropem wileńskiej legendy września 39*, http://www.wilnoteka.lt/artykul/polegli-na-warcietropem-wilenskiej-legendy-wrzesnia-03939 [žiūrėta: 19 IX 2017]. 1989 m. Edmundo Malachowicziaus pastangomis buvo parengtas karių kapinių perstatymo projektas. 1992 m. atlikta palaikų ekshumacija. Pakeista kapų kompozicija, 1993 m. jį perstatyta, papildant Antrojo pasaulinio karo žuvusių karu antkapiais. 2012 m. atliktas generalinis karių kapinių remontas. Małachowicz 1993, p. 416.

167 J. B. 1934, p. 3.

34 Jėzuitų antkapinis paminklas Senosiose Rasose, 2015 m. Fot. B. Gutowski

35 NN antkapinis paminklas su matomu užrašu jidiš kalba, past. apie 1941-1944 m., 2013 m. Fot. B. Gutowski

mina apie tai, kad toje pačioje vietoje buvo padarytas dar ir bendras žuvusių karių kapas[168], tačiau vėlesniuose šaltiniuose daugiau informacijos apie tai nerasta. Sprendžiant iš autorės prisiminimų, šiame plote buvo palaidoti 32 karių, kilusių iš Didžiosios ir Mažosios Lenkijos palaikai[169]. Kūnai pirmiausia buvo vežami į Reprezentacinius rūmus (dabar Lietuvos Respublikos Prezidento rūmai) ir suguldyti ant grindų: „Klūpėdami prie kiekvieno kūno ieškojome karinio pažymėjimo, pavardės ir vietovės, iš kur kilę"[170]. Laidotuvės įvyko 1919 m. balandžio 23 dieną. Tada, kaip skelbė spauda, buvo palaidoti 29 karių kūnai. Iškilmėse dalyvavo keliolika tūkstančių gyventojų bei karinė vadovybė, garbės sargyba, kapitulos nariai, miesto valdžios bei kitų organizacijų atstovai. Gedulo eisena, kurios priešakyje ėjo kun. prelatas Józefas Bajka ir žengė pėstininkų dalinys, nuo Katedros aikštės perėjo Pilies, Didžiaja, Aušros Vartų, Pivna (dab. M. Daukšos) ir Rasų gatvėmis. Per laidotuvių iškilmes kapinėse kalbėjo kun. kan. Stanisławas Jasieńskis, mjr. Gustawas Orlicz-Dreszeris[171], taip pat Bolesławas Lubicz-Zahorskis. Iškilmių pabaigoje dalyviai sugiedojo „Viešpaties Angelą"[172]. Keturi likusieji žuvę kariai buvo palaidoti kitą dieną[173]. Viso žuvusiųjų kovose dėl Vilniaus minima 30 karių, tačiau iki šiol nežinome, kur yra dar keturių dalyvių kapai ir ar jie išlikę[174]. Įvairių autorių pateikiami skaičiai kiek skiriasi. Taip yra dėl to, kad to meto užrašai gerokai supainioti ir juose daug klaidų. Vėliau čia toliau buvo laidojami ir žuvusieji kariai, tačiau nepavyko rasti daugiau informacijos šiuo klausimu.

Karių kapinių pradžia

Iš pat pradžių ant kapų testovėjo paprasti mediniai kryžiai. Ant jų buvo užrašyti palai-

168 Dziennik Wileński, 24 IV 1919, Nr. 6, p. 1-2. Užrašas gana vienareikšmiškas: „iškastas bendras kapas žuvusiems didvyriams". Tai vienintelis pranešimas spaudoje, kuriuo remiantis negalime būti tikri, jog čia buvo palaidoti bolševikų kariuomenės kariai.

169 J.B. 1934, p. 3. Informacija, esą kariai kilę tik iš tų apylinkių nėra tiksli. Buvo karių, kilusių ir iš kitu vietovių, pav. iš Varšuvos ar Lvovo.

170 J.B. 1934, p. 3.

171 Tarp palaidotų kapinėse asmenų turėjo būti ir jo brolis, tačiau karių kapinėse nerastas joks Orlicz-Dreszer šeimos atstovo antkapinis paminklas.

172 Dziennik Wileński, 24 IV 1919, Nr. 6, p. 1-2.

173 Z Wilna 1919, p. 2. Veikiausiai tai buvo Franciszekas Bukowski-Szkatuła, Stanisławas Piotrowskis, kuris mirė laidotuvių dieną. Už 32 žuvusiuosius buvo balandžio 25 dieną katedroje atlaikytos mišios. Dziennik Wileński, 27 IV 1919, Nr. 8, p. 2.

174 Veikiausiai dėl nepatvarios paminklų formos užrašai tapo nejskaitomi, dėl to jų pavardės pirmojo perstatymo metu nebuvo perrašytos. Neišliko antkapiniai paminklai ant Wogonowskio (vardas nežinomas), Jakubo Stefarko, Edwardo ir Juliuszo Dresserų kapų. Kiti asmenys, kurių pavardės žinomos tai Janas Bielawskis, Stanisławas Wypychas, Józefas Kucharskis, Wincenty Doleckis, Antoni Przepióra, Aleksander Kuniczko, Stanisławas Woźniakowskis (pagal datą ant paminklo žuvo 1919 m. balandžio 10 d. taigi dar prieš Vilniaus mūšį), Stanisławas Piotrowskis, Wojciechas Rybackis, Janas Banasikas (palaidotųjų sąraše, skelbtame 1919 m. yra tiktai pavardė), Michałas Kuśmierzas, Antoni Kadziwona, J.K., Janas Przybysławskis (sąraše tiktai kaip Przybyłowskis), Józefas Woźniakas (sąraše tik kaip Woźniakas), Stanisławas Cieślakas, Jakubas Stefarekas, Józefas Janickis, Franciszekas Bukowski-Szkatuła (sąraše kaip Szkatuła), Michałas Dąbrowskis.

dotų asmenų vardai ir pavardės, taip pat pritvirtintas Lenkijos herbe vaizduojamo baltojo erelio atvaizdas ir „šventasis paveikslėlis"[175]. Didvyrių kapų globos draugija kaip svarbiausią užduotį sau iškėlė atitinkamai sutvarkyti karių kapines Rasų kapinėse. Šiame svarstyme turėjo dalyvauti ir Ferdynandas Ruszczycas. Lenkijos nacionaliniame muziejuje Varšuvoje saugomi Ruszczyco padaryti karių kapinių Rasų kapinėse pertvarkymo koncepcijos apmatai (il. 36). Kaip pažymėjo komentare autorius, tai buvo pirmas bandymas, bendras idėjos planas. Buvo numatyta, kad ant kapų turėjo likti paprasti kryžiai, galima tik numanyti, kad senųjų medinių kryžių vietoje turėjo atsirasti betoniniai. Kapinaičių ašimi turėjo tapti nedidelė alėja, į kurią vedė vartai. Kompozicijos atžvilgiu viską užbaigia virš kapinių sienos iškylanti sienelė, kurios viršuje yra kryžius, o ant pačios sienelės pritvirtinta įrėminta puošni lentelė[176].

Kapinių pertvarkymas pagal Juliuszo Kłoso projektą

1926 metais buvo vykdomas karių kapinių pertvarkymas pagal Juliuszo Kłoso projektą[177]. Paminklas buvo pastatytas Karių kapų globos draugijos Vilniaus skyriaus iniciatyva[178] ir buvo patvirtintas Religijos ir visuomenės švietimo ministerijos Meno skyriaus. Statybos buvo vykdomos už aukas, kurios buvo renkamos dar 1926 m. rugsėjį[179]. Darbai buvo vykdomi dviem etapais. Pirmiausia buvo pastatyta prie kapinių tvoros prisišliejusi koplyčia-mauzoliejus, kuriai Kłosas stengėsi suteikti monumentalių klasicistinių bruožų[180]. Tačiau išlikusioje archyvinėje nuotraukoje koplyčią matome tebestovinčią medinių kryžių apsuptyje. Taigi matomai tiktai antrojo darbų etapo metu mediniai kryžiai buvo pakeisti betoniniais su spinduliuojančios glorijos motyvu[181] (il. 37-38). Karių kapinių išdėstymas prieš Senųjų Rasų kapinių tvorą buvo sąlygotas būtinybės koreguoti Rasų gatvę: kapinaitės buvo prilipdytos prie kapinių aptvaro ir įspraustos tiesiai prie į jas vedančios gatvės, nuo kurios buvo atskirtos vien tik gyvatvore ir betoninių stulpelių sujungtų metaliniais strypais tvorele[182]. Kapinaitėse yra viso 164 kapai. Pačiame viduryje pastatyta monumentali „koplyčia", nors visumos išdėstymas buvo gerokai ribotas dėl per mažos erdvės tarp kapinių aptvaro ir Rasų gatvės. Kapinių kompozicija gerai matoma bendrame plane, parengtame Juliuszo Kłoso pastangomis[183] (il. 41).

175 Zahorski 1921, p. 163.

176 MNW, Rys. Pol. 16462.

177 Paminklo projektas išliko Vilniaus archyve. LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 86, l. 7, 18 (užrašas), l. 8 (mensa), l. 10, 12, 13 (mauzoliejaus projektas), l. 15 (bendras planas), l. 14, 16, 17.

178 LCVA, f. 54, ap. 1, b. 1632, l. 25.

179 Kurier Wileński, 12 IX 1926, Nr. 211, p. 4.

180 Projektas LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 85, l. 10.

181 Eilinio pertvarkymo metu sugadinti buvo panaudoti kaip akmens žaliava Rasų kapinėse. Kelis jų rado Edmundas Małachowiczius. Tačiau tų nepavyko rasti inventorizacijos metu. Užtai pavyko 8s sektoriuje atrasti dviejų kryžių detales (il. 39). Panašūs kryžiai išliko ant kelių paminklų Naujosiose Rasose, pav. Aleksandros Kowalewskos kape (http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty/php?id=7113), Klementynos Krzywickos (il. 40) (http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty/php?id=7163, Stefanios K. (http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty/php?id=13413) ir anoniminiuose kapuose: http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty/php?id=11879; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty/php?id=6166; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty/php?id=7171; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty/php?id=6955; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty/php?id=7174. Vėliausį pasisekė rasti Stefano Kuźmińskio (m. 1951) kape Naujosiose Rasose.

Prieš palaidojant Maršalkos širdį – Komiteto Maršalkos Piłsudskio atminčiai pagerbti veikla

1936 metais buvo atliktas dar vienas kapinių pertvarkymas pagal prof. Wojciecho Jastrzębskio projektą. Maršalkos širdies laidotuvės Rasų kapinėse tapo bendratautinėmis iškilmėmis, joms ruoštasi beveik ištisus metus. Nepraėjus nei mėnesiui po Piłsudskio mirties, 1935 m. birželio 6 dieną buvo sudarytas Vyriausias komitetas Maršalkos Józefo Piłsudskio atminčiai pagerbti[184]. Nors Komiteto veikla buvo išlaikoma iš visuomenės surinktų lėšų, tai jis be jokios abejonės buvo valstybinės reikšmės organizacija, artima valdančiajai stovyklai. Tuo pačiu komiteto veikla ne tik užtikrino valdantiesiems tam tikrą priežiūrą ir globą, bet taip pat leido būti susitapatintiems su velionio atmintimi. Taigi tai buvo visuomeninė, bet lygiai tiek pat ir politinė organizacija. Vykdant jos veiklą buvo stengiamasi kontroliuoti viską, kas buvo susiję su velionio atminties įamžinimu, nors tuo pačiu buvo pabrėžiama, kad taip daroma dėl to, jog atsirado labai didelis kiekis įvairiausių projektų, siekiančių įamžinti Maršalkos atmintį, o komitetas teigė, jog nenori stabdyti vietinių iniciatyvų[185]. Siekiant prižiūrėti vykdomas veiklas buvo įsteigtas centras, o taip pat atskiri padaliniai mažesnėse vietovėse. Svarbiausias komiteto veiklos uždavinys buvo prižiūrėti nacionalinius velionio atminties įamžinimo projektus, iš kurių minėtini Mauzoliejaus statyba Rasų kapinėse[186] ir paminklo statyba Vilniuje, kriptos Vavelio katedros požemiuose įrengimas, pilkapio Sowińce Krokuvoje supylimas, 1920 m. Piłsudskio įsteigto fondo, skiriančio stipendijas, tvarkymas, gyvo paminklo sukūrimas[187],

182 Kapinės labai gerai žinomos dėka puikiai išsilaikiusių fotografijų žr. NAC signatūra 1-U-7776, NAC signatūra 1-U-7787-1 (Jano Bułhako nuotr.), NAC signatūra 1-U-7780-2, NAC signatūra 1-U-7780-3, NAC signatūra 1-U-7780-4, NAC signatūra 1-U-7776, NAC signatūra 1-U-7777, NAC signatūra 1-U-7779.

183 LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 86, l. 15. Įdomu tai, kad plane matomi siaurojo geležinkelio bėgiai, einantys tarp Rasos g. ir kapinių aptvaro.

184 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego. Wydział Wykonawczy w Warszawie, sign. 2, l. 1. Pirmasis posėdis įvyko Karalių rūmuose Varšuvoje, jam pirmininkavo Žečpospolitos prezidentas, susirinko apie 130 dalyvių. Jau įžanginėje kalboje gen. Bolesławas Wieniawa-Długoszowskis pareiškė, kad Vilniuje, panašiai kaip Varšuvoje ir Krokuvoje, turi būti išskirtinai įamžinta Maršalkos atmintis. AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 2, l. 5. Komiteto veiklą patvirtino įstatymas dėl Komitet uczczenia pamięci Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego. AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 2, l. 81.

185 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 2, l. 4.

186 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 2, l. 17.

187 Gyvais paminklais turėjo būti Józefo Piłsudskio vardo mokyklos (iš jų 100 turėjo būti Lietuvoje), bibliotekos ir liaudies kultūros namai, taip pat jo vardo stipendijų fondai.

36 Ferdynandas Ruszczycas, karių kapinių prieš Senąsias Rasas pertvarkymo koncepcijos brėžinys. Fot. MNW, Rys. Pol. 16462

37 Karių kapinės prieš Senąsias Rasas po Juliuszo Kłoso vykdytos rekonstrukcijos 1926 m., atvirukas. Nacionalinė biblioteka (Biblioteka Narodowa) Poczt. 7091

38 Karių kapinės prieš Senąsias Rasas po Juliuszo Kłoso vykdytos rekonstrukcijos 1926 m. Fot. po 1928 m. LMAVB, f. 82-1015

39 Kryžiaus iš karių kapinių prieš Senąsias Rasas fragmentas (XX a. 2-asis deš.), atrastas 2013 m. 8s sektoriuje Senosiose Rasose, 2015 m. Fot. B. Gutowski

40 Kryžius ant Klementynos Krzywickos kapo, Naujosios Rasos, 2014 m. Fot. B. Gutowski

41 Karių kapinių planas Rasų kapinėse prieš rekonstrukciją, Juliuszas Kłosas, 1926 m. LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 86, l. 15

bei istorinių vietų, susijusių su Maršalkos gyvenimu pažymėjimas akmenimis[188]. Be kitų projektų buvo numatomas ir Zulovo (Zalavo) dvaro atstatymas, taip pat Piłsudskiego rajono Varšuvoje įsteigimas. Komitetas globojo ir prižiūrėjo ir kitas veiklas, kurios buvo vykdomos siekant įamžinti velionio atmintį.

Panašiai kaip kituose miestuose, taip pat Vilniuje veikė Maršalkos Józefo Piłsudskio atminties įamžinimo komitetas. Apie jame vykstančius posėdžius informuodavo vietinė spauda. Čia galime be kitų rasti pranešimą apie susirinkimą, kuris vyko 1936 m. sausio 16 diena. Posėdžiui pirmininkavo Stepono Batoro universiteto rektorius Witoldas Staniewiczius, jo metu buvo priimtas sprendimas kreiptis į vaivadą Ludwiką Bociańskį su prašymu toliau vadovauti komiteto darbams[189]. Ta veikla visų pirma buvo sutelkta į paminklo Piłsudskiui statybą.

Vilniaus projekto realizavimą komitetas patikėjo prof. Wojciechui Jastrzębowskiui, tuo pat išrinkdamas jį ir meno skyriaus vadovu, atitinkamai pagal paruoštą komiteto vadovaujančių asmenų sąrašo projektą[190]. Prof. Jastrzębowskis nuo pat pradžių dalyvavo ir Vykdomojo skyriaus veikloje[191]. Jastrzębowskis buvo Pirmosios legionų brigados karys. 1928-1930 metais jis ėjo Visuomenės švietimo ir religijos reikalų ministerijos Meno departamento direktoriaus pareigas, pirmininkavo komitetui atsakingam už Lenkijos transatlantinių laivų įrangą, nuo 1935 m. buvo prorektoriumi, o nuo 1936 m. Varšuvos dailės akademijos rektoriumi.

Vilnius pasirenkamas Maršalkos širdies palaidojimo vieta

Pats Maršalkos širdies palaidojimo vietos pasirinkimas nebuvo visiškai atsitiktinis ir siejosi su keliomis velionio išsakytomis mintimis. 1928 metais Piłsudskis 1918 metų minėjimo iškilmių metu kalbėjo taip: „kai tik pagalvoju, kad kažkur ten, Rasose, prie kapinių vartų kapelis prie kapelio guli vienas šalia kito, tarytum kareiviai rikiuotėje, tie, kurie savo gyvenimą paaukojo, kad eitų paskui Komendantą, tai sakau, kad miela turėtų būti, ir kad širdį savo ten, Rasose, dedu, kad vadas atgultų kartu su kariais, kurie galėtų taip glostyti išdidaus savo vado kaktą, kurie galėjo taip savo gyvenimą dovanai atiduoti"[192]. Paskutiniąją savo valią jis išreiškė štai taip: „Nežinau, ar panorės mane palaidoti Vavelyje. Tegu! Tegu tiktai širdį mano uždarytą palaidoja Vilniuje, kur atgulė mano kariai, kurie 1919 m. balandį man, kaip savo vadui, Vilnių po kojomis metė. Akmenyje ar antkapyje išraižykit motto, kurį dar gyvas būdamas pasirinkau:

188 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 2, (Sprawozdanie Naczelnego Komitetu za okres 6 VI 1935 - 1X1937). l. 22.

189 Komitet 1936, p. 6.

190 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 2, l. 23, 43.

191 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 2, l. 8.

192 Kalbos santrauką pateikia Drwęca, 18 VIII 1928, Nr. 96, p. 2.

Gdy mogąc wybrać, wybrał zamiast domu	Kada galėdamas pasirinkti, pasirinko vietoj namų
Gniazdo na skałach orła, niechaj umie	Erelio lizdą ant uolų, tegu moka
Spać, gdy źrenice czerwone od gromu	Miegoti, kada vyzdžiai raudoni nuo griausmų
I słychać jęk szatanów w sosen szumie	Ir girdis aimanos šėtonų pušų ošime
Tak żyłem	Taip gyvenau

Ir reikalauju visų, kurie mane mylėjo atgabenti mano motinos palaikus iš Sugintų Ukmergės paviete į Vilnių ir palaidoti motiną didžiausio Lenkijos riterio virš manęs. Tegu išdidi širdis prie mano orios motinos kojų ilsisi. Motiną palaidoti su visomis karinėmis iškilmėmis, jos kūną vežti katafalku ir tegul visos patrankos sugriaudėja atsisveikinimo ir pasisveikinimo salve taip, kad visame Vilniuje langai sudundėtų. Motina mane auklėjo tuo, kuo aš tapau. Akmenyje ar antkapyje turite iškalti Słowackio eilėraščio *Wacław* ištrauką, kuri prasideda žodžiais: „Dumni nieszczęściem nie mogą..." („Išdidūs nelaimei negali..."). Motina prieš mirtį liepė po kelis kartus jai tai skaityti"[193].

Vieno pokalbio metu Maršalkas taip pat patvirtino, jog norėtų, kad jo širdis būtų palaidota Vilniaus Rasų kapinėse, kur jam teko lankytis: „Ketvirtadienį, 12-tą valandą Valstybės Vadas automobiliu išvyko į Rasų kapines, kur sustojo kuriam laikui prie karių kapų. Dėl blogo oro ir to, kad negalima buvo nuvažiuoti automobiliu iki vietos, Valstybės Vadas neaplankė savo pirmosios žmonos kapo, kuris taip pat yra šiose kapinėse"[194]. Vis dėlto rodos, kad vietos mauzoliejui pasirinkimas nebuvo visiškai vienareikšmis dalykas. 1935 m. gegužės 23 dieną dienraštyje „Dziennik Wileński", užsimenant apie žadamą Maršalkos širdies atgabenimą, rašoma: „Kalbant apie vietą, kur turi būti pastatytas mauzoliejus, tai iki šiol buvo minimos trys vietos: pirmiausia kalbėta apie šv. Kazimiero koplyčią katedroje, vėliau apie Rasų kapines; dabar laikomasi versijos, kad mauzoliejus bus pastatytas Aušros Vartų koplyčioje, stebuklingojo Paveikslo dešinėje pusėje"[195]. Tačiau pervežant Maršalkos širdį į Vilnių 1935 m. gegužės pabaigoje paaiškėja, kad Vado žmona lankėsi Rasų kapinėse ir – kaip buvo pranešama spaudoje – vietą, kur turi būti pastatytas mauzoliejus[196]. Taigi atrodo, kad jau tada buvo nuspręsta laidoti Rasų kapinėse.

Maršalkos širdis ir motinos palaikai atgabenami į Vilnių

Dar prieš šio projekto įvykdymą į Vilnių buvo atgabenta Maršalkos širdis. Iškilmės prasidėjo jau Varšuvoje. 1935 m. gegužės 30 dieną Belvederyje buvo pasirašytas širdies palaidojimo Rasų kapinėse aktas. Po to dokumentas kartu su Maršalkos širdimi buvo

193 Jędrzejewski 1977, p. 510.

194 Dziennik Wileński, 3 XI 1922, Nr. 151, p. 3.

195 Serce 1935, Nr. 140, p. 3.

196 P. Marszałkowa 1935, p. 1.

įdėtas į stiklo urną, kuri buvo aplieta vašku ir užantspauduota. Viskas kartu buvo sudėta į sidabro urną, kuri buvo užlituota[197]. Kitą dieną Piłsudskio šeimos artimieji, valdžios ir karo vadovybės atstovai atgabeno širdį traukiniu į Vilnių. Urna su širdimi iš stoties iškilmingai buvo pervežta į šv. Teresės bažnyčią[198]. Urna buvo pastatyta Aušros Vartų koplyčioje, o paskui, atlaikius šventas mišias, Maršalkos našlė asistuojama karininkų ir prof. Wojciecho Jastrzębowskio pastatė sidabro urną į nišą kairėje altoriaus pusėje, kareiviai sustojo garbės sargybon[199]. Šioje vietoje širdis buvo laikoma iki 1936 m. gegužės 12 dienos. Niša buvo uždaryta specialia plokšte, ant kurios matėsi inicialai „J. P." bei Pirmosios Brigados ženklas ir užmūryta juoda lenta su kryžiumi[200].

197 Cepnik 1939, p. 194.

198 Detaliai iškilmes aprašo to meto spauda: „Aikštę prieš stotį apsupo tūkstantinė minia, stovėjo tyliai, rimtai, niekas nesistumdė, netrukdė rimties. Prieš minią sustojo dvi tankios eilės tų, kurie Maršalkai buvo patys artimiausi: kariai ir vaikai. 5 pėstininkų pulko kariai stovėjo nejudėdama su ginklu prie kojos, pilna ginkluote, prieš juos buvo išsirikiavę moksleiviai su gėlių puokštėmis rankose. Kelias, kuriuo turėjo žengti laidotuvių procesija, buvo nubarstytas eglišakiais, abejose pusėse stovėjo stiebai su juodomis vėliavomis. Keistą vaizdinį kontrastą sudarė niūrūs gedulo ženklai ir linksmas dangaus skliautas. Prieš atviras salės duris stovėjo karininkų delegatai, po tris karininkus iš kiekvieno pulko, priešakyje stovėjo tie, kurių krūtines dabino Virtuti Militari kryžius. Kairėje dūrų pusėje esančias vietas užėmė vietinės valdžios atstovai, universiteto Senatas ir t.t. 7 val. 20 min. Pasigirdo įsakymas kareiviams: «Ginklą ant petiesl», visi nusiėmė kepures, karininkai stojo pasitempę, visi apmirė laukdami. Kurį laiką buvo girdėti tik artėjantis į akmenines grindis atsimušančių žingsnių dundesys, pagaliau išniro lektika su urna, kurią už rankenų nešė keturi karininkai: tai buvo plk. St. Biestekas (6 leg. p. vadas), plk. Wł. Filipkowskis (I-o p.a.l. vadas), plk. T. Płeczyńskis (5 leg. p. vadas), ppkl. Stawanas (I-o p.p. vadas). Paskui lektiką lėtai ėjo artimiausios Maršalkos giminės. Lengvai sūpavo virš minios lektika su brokato užuolaidomis, šilko raudonais apmušalais, viršuje sidabro erelių karūna, karūnos viduje – paprastas kryžius. Lektikoje stovėjo sidabrinė, kukli urna. Šalia žengiantys karininkai nešė du puikius raudonai baltų žiedų ant palmių lapų vainikus su juodomis juostomis. Eisena pajudėjo. Iškilmingoje tyloje keistai skambėjo ramus, taip pat labai tylus balsas karininko, kuris šalia išsirikiavusiems kareiviams davė tylų įsakymą žygiuoti. Vienodai, nelyg automatai, su karabinais ant pečių eiliniai pradėjo žengti pirmyn, akis įsmeigę į urną su savo mylimojo Vado širdimi. Abejose gatvės pusėse minios žmonių. Stovi tyliai, galva prie galvos gedulo apimti, nei mažiausio garselio negirdėti iš tos pilkos liaudies masės, tik byra gyvų gėlių puokštės ant kelio, vos tik praeina lektika su urna. Tie, kurie sovėjo kiek atokiau, perdavinėjo gėles arčiau stovintiems ir taip iš rankų į rankas keliavo žydinčių narcizų ir tulpių puokštės, byrėjo puikiausių alyvų šakos; nešantys lektiką žengė įvairiaspalviu gėlių kilimu. Namų languose buvo įžiebtos žvakelės, išlindę pro langus gyventojų galvos žvilgsniais lydėjo tolstančią lektiką. Pagaliau subolavo balta Aušros Vartų siena. Ir iš tolumos pasigirdo kariška žadinančioji melodija, tarytum norėtų pažadinti urnoje uždarytą širdį, kad ji vėl pradėtų mušti. Paskui sidabriniams, subtiliems trimito garsams pradėjo antrinti įsisiūbavę šv. Teresės bažnyčios varpai ir tie du garsai susiliejo į keistą harmoniją: vienas skambinantis memento gyvenimui, o antrasis – memento mirčiai. Kada lektika praėjo pro Vartus, kareiviško trimito garsas nutilo. Eisena sustojo, karininkai atsisuko į koplyčią, sustojo garbingieji svečiai ir delegatai. Šalia lektikos liko tik artimiausi šeimos nariai, lektika su urna buvo pastatyta ties Šventuoju Paveikslu, šalia stojo karininkų garbės sargyba. Prasidėjo šventos Mišios, kurias laikė JE vyskupas Michalkiewiczius. Suskambo tylūs vargonų akordai, o iš ten, kurs už karių rikiuotės stovėjo minia žmonių, pasigirdo giesmė *Viešpaties Angelas*. Suskambus Pakilimo varpeliui, ant grindinio suklupo visi, klūpėjo susirinkę koplyčioje, virš susirinkusiųjų tebuvo matyti urna ir karininkų garbės sargyba. [...] Vėl sugaudė varpai, vėl pasigirdo trimito melodija, kirais uždengtoje bažnyčioje tuo metu buvo antspauduojamos metalinės spynos, saugančios urną su širdimi". Miłe miasto, 1 VI 1935, p. 1.

199 Serce wodza 1935, p. 4-5; Akt złożenia 1935, p. 1.

200 Cepnik 1939, p. 194. Jau mūsų laikais atrasta vieta, kur buvo širdis. Iš kunigo preloto Algirdo Gutausko pasakojimo: „Širdis buvo čia pas mus. Prieš amboną, ten kur dabar yra laikrodis. Kada septintajame dešimtmetyje

Józefo Piłsudskio motina po mirties buvo palaidota Sugintuose. Laikantis Maršalkos paskutiniosios valios, buvo nutarta palaikus pergabenti į Vilnių. Tačiau tuo metu Sugintai buvo Lietuvai priklausančioje teritorijoje, dėl ko viskas buvo gerokai painiau. Vis dėlto pavyko gauti leidimą ekshumacijai[201]. Iš Lenkijos pusės motinos palaikus pargabenti nuvyko Maršalkos sesers sūnus Czesławas Kadenacy ir Piłsudskio adjutantas kpt. Mieczysławas Lepeckis[202]. 1935 m. birželio 1 dieną įvyko iškilminga palaikų pervežimo ceremonija, kurioje dalyvavo Lietuvos teritorijoje gyvenantys lenkai. Šventas mišias laikė vietinis klebonas kun. Adolfas Bielskis. Pelenai buvo įdėti į karstą, kuriame anksčiau buvo Maršalkos palaikai vežant juos iš Varšuvos į Krokuvą, o brolio ir sesers palaikai buvo dviejuose atskiruose karsteliuose. Vėliau iškilminga automobilių rikiuotė vežė juos iki pasienyje esančios vietovės Zavias, kur jau laukė valdžios atstovai, Vilniaus vaivada, giminės, laidojimo iškilmių bei Maršalkos Józefo Piłsudskio atminimo komiteto atstovai[203]. Kūnai buvo nugabenti į Vilnių, kur jau laukė miesto gyventojai. Karstas su palaikais buvo išstatytas šv. Teresės bažnyčios kriptoje[204], toje pačioje, kurios nišoje, atgabenus į Vilnių, buvo įmūryta Maršalkos širdis[205].

1935 m. gruodžio 16 dieną mirė Adamas Piłsudskis, kuris paskutiniuosius dvejus gyvenimo metus buvo Vilniaus viceprezidentas ir Lenkijos Respublikos senatorius. Buvo nuspręsta jį palaidoti dabartiniame antrajame kapinių sektoriuje, prie sienos netoli Piłsudskio mauzoliejaus[206].

Mauzoliejaus projektas

Kompoziciniu požiūriu mauzoliejaus dominuojantis elementas pagal sumanymą buvo antkapinė lenta, padėta ant stačiakampės pakylos (apie 5.5 m x 9 m), po kuria buvo granitu išklota kapo duobė[207]. Iš abiejų šonų simetriškai buvo išdėstytos 164 akmeninės stelos kariams, su jose iškaltais paprastos formos kryžiais, primenančiais Nepriklausomybės Kryžiaus Ordino formą (il. 42). Viskas buvo aptverta mūrine tvora, į kapinaites vedė vartai su Aušros Vartų Dievo motinos atvaizdu – vienintelė detalė vienareikšmiškai rodanti sąsają su Vilniumi. Jastrzębowskis įtikinėjo, kad statydamas koplyčią būtent

remontavome bažnyčią, atradome nišą su įmūryta medine dėžute. Joje buvo uždaryta sidabro urna. Atidarę dėžutę radome gėles. Sudžiūvusias gėles. Taip užmūrijo". Kamczycka 2006, p. 26.

201 Lenkija ir Lietuva tada nepalaikė oficialių diplomatinių santykių, tačiau Lietuvos valdžia davė sutikimą ekshumacijai.

202 Czesław Kadenacy 1935, p. 1.

203 Prochy Matki 1935a, p. 1.

204 Prochy Matki 1935b, p. 2; Trumna 1935, p. 1; Sprowadzenie 1935, p. 1.

205 Tam gdzie 1935, p. 6.

206 Dziennik Wileński, 17 XII 1935, Nr. 347, p. 1-2.

207 Plokštė į Vilnių buvo atgabenta 1936 m. balandžio ir gegužės mėnesių sandūroje. Kurier Wileński, 25 IV 1936, Nr. 113, p. 3-4.

šioje vietoje siekė sudaryti maldai tinkamą aplinką[208] (il. 43).

Modernistinio stiliaus paprastumas Vilniuje sukėlė kontroversijas. Prof. Jastrzębowskis teikdamas interviu „Kurier Wileński", įtikinėjo dėl pasirinkto stiliaus išraiškos: „Mauzoliejus turi savyje kažką monumentalaus, juk tai Širdis ilsėsis šalia kuklių kareivių kapų. – Taigi ir pati kapavietė – kalba prof. Jastrzębowskis – savo monumentalumu negali užgožti ją supančių antkapių. Tai privalėjo būti paprasta ir monumentalu, ir tiktai paprastumo ir kuklumo didybė turėjo iškilti šalia karių kapinaitėse esančių „kareivių kapelių"[209]. Stelės pastatytos ant kapų harmoningai dera su būdingu Rasų kapinėms paminklo forma – stela su šlifuotu priekiniu luito paviršiumi ir kitais, mažiau apdorotais šonais. Žinoma, forma yra kitokia, jai būdingas modernistinis supaprastinimas, bet vis dėlto yra tam tikrų sąsajų tarp minėtų akmens formų. Tai inspiruota karių kapinių architektūra, jos lieknesės negu daugelyje kitų vietų, čia įgavo stabilų ir bemat organišką ryšį su erdve. Visa tai lėmė, kad prof. Jastrzębowskiui pavyko išvengti pakartojamų karių kapinių formų banalumo. Šių mažų kapinių integralumas ir kitoniškumas leidžia laikyti jas vienu įdomausiu tokio pobūdžio realizuotu projektu tarpukario laikotarpiu.

Wojciechas Jastrzębowskis, pradėdamas Vilniaus mauzoliejaus projektavimo darbus, siekė suteikti visumai monumentalumo ir kartu paprastumo įspūdį. Nors iš tiesų trūksta kritinės Jastrzębowskio projekto analizės, vis dėlto dauguma atsiliepimų tuometinėje spaudoje tuo klausimu buvo teigiami. Abejonių kelia tiktai formų atitrūkimas nuo vilnietiškųjų tradicijų. „Kurier Nowogródzki" pasirodė žinutė, kurios autorius, kritikuodamas „Kurier Poranny" pasirodžiusį interviu su prof. Jastrzębowskiu, pabrėžia, kad naujos karių kapinės subjaurojo Rasų kapines. Tekstas buvo publikuotas 1936 m. balandžio mėnesį, taigi tada, kada jau buvo vykdomi baigiamieji mauzoliejaus statymo darbai[210]. Antra vertus buvo pabrėžiama, kad „mažiau paprasta, mažiau elementari forma galėtų tapti per daug pretenzinga, erzinanti disonansais, trikdanti šios vietos iškilmingą orumą. Tiktai paprasčiausios ir vienu metu galingos meninės ir idėjinės išraiškos medžiagos, bei formos panaudojimas atrodo teisingas"[211]. Tačiau tai jokiu būdu nereiškė simbolinės išraiškos trūkumo.

Pirmasis kapinių projektas buvo paruoštas dar 1935 m. birželį ir patvirtintas Lenkijos

208 Granitowa 1936, p. 5.

209 Kurier Wileński, 25 IV 1936, Nr. 113, p. 3-4.

210 Jos autorius kritiškai vertina teksto pavadinimą ir tekstą spausdintą „Kurier Poranny" pavadinti kapines „rossieński", kas jo nuomone būtų painiojama su „Rosieniami" (turima omeny Raseiniai, miestas 70 km nuo Kauno). Kurier Nowogródzki, 17 IV 1936, Nr. 105, p. 3. Klaidingas kapinių pavadinimas sutinkamas ir kituose laikraščiuose, pav. tekste Matka i serce 1936, p. 3.

211 Grobowiec 1935a, p. 4.

42 Kapų išdėstymas karių kapinėse, Piłsudskio Mauzoliejaus bei karių kapų Vilniaus Rasose techninė dokumentacija. AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 22, l. 11

43 Pašto atvirukas su vartelių prieš Piłsudskio mauzoliejų vaizdu, apie 1936 m. Fot. W. Medwecki. Iš asmeninio archyvo

Respublikos prezidento bei Vyriausiojo komiteto[212]. Liepos mėnesį „Kurier Wileński"[213], „Dziennik Poznański", „Głos Poranny"[214] bei „Czas"[215] išspausdino Agencja Prasowa „Iskra" atstovo pokalbį su prof. Wojciechu Jastrzębowskiu. Profesorius pabrėžė, kad būtina praplėsti kapines, kas neturėtų būti labai sudėtinga, turint galvoje nedidelę darbų apimtį. Šiame pokalbyje buvo išvardinta: kapavietės stilius, plokštė, kuri turi būti pagaminta iš Volynės granito, kitų paminklų pastatymo vietos, pagaliau užrašo tekstas. Taip pat buvo pabrėžiama, kad „aplink kapavietę bus pasodintos keturios pušys – medžiai nepaprastai būdingi Vilniaus kraštovaizdžiui". Pati kapavietė turi būti „labai paprastos formos, o savo paprastumu monumentali ir galinga. Viskas apjuosta ažūrine mūrine tvorele su Aušros Vartų Dievo Motinos koplytėle prie įėjimo. Jastrzębowskiui buvo labai svarbu sukurti naujoviškos formos, bet derantį prie vietos kraštovaizdžio, įsiliejantį į aplinką, taip, kad galima būtų išvengti bet kokių pretenzingų formų, vaizdą"[216].

Per keletą mėnesių projektas buvo taisomas, ką paliudija spaudoje pasirodę straipsniai. „Kurier Wileński" buvo išspausdintas Jastrzębowskio projekto brėžinys, pažymėtas 1935 m. birželio 5 dienos data. Įdomu yra tai, kad tai įvyko viena diena prieš įsteigiant Vyriausiąjį Maršalkos Józefo Piłsudskio atminimo įamžinimo komitetą. Didžiausias skirtumas, kurį matome lygindami su įvykdytu projektu yra tas, kad ant kareivių kapų palikti paprasti kryžiai ir kapai be antkapių, taip pat medžių juosta vidinėje tvoros pusėje. Liepos mėnesį Jastrzębowskis jau kalbėjo apie keturias kareivių kapų eiles, kada piešinyje matome tik tris. Vadinasi, kapinių išdėstymo koncepcija laikui bėgant turėjo keistis[217] (il. 44). Rugsėjo mėnesį laikraštyje „Słówko" išspausdinta karių kapinių vizualizacija jau yra aiškiai pasikeitusi. Čia matome keturias kareivių kapų eiles su stelomis[218] (il. 45). Taip pat yra išlikęs kapinių projekto archyvinis planas 1:200 masteliu. Nėra žinoma, kad jis buvo padarytas, tačiau šio plano komentaruose randame užrašą, kuriame kalbama apie planuojamus pasodinti augalus. Galima teigti, kad tasai projektas (il. 46) buvo padarytas 1935 m. vasarą, dar nepradėjus vykdyti darbų. Plane yra matomas vietoje išlikęs paminklas dineburgiečiams, nėra praėjimo nuo Rasų gatvėje esančio pastato nr 26 pusės (tą praėjimą vėliau suprojektavo ir padarė Rudolfas Bikneris)[219]. Plane dar yra pažymėti du

212 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe), l. 5.

213 Matka i serce, 1935, p. 4; Kurier Wileński, 8 VII 1935, Nr. 184, p. 7.

214 Serce Marszałka 1935, p 6.

215 Grobowiec 1935, p. 7; Dziennik Poznański, 7 VII 1935, Nr. 154, p. 2.

216 Kurier Wileński, 3 XI 1935, Nr. 302, p. 4.

217 Matka i serce 1935, p. 4; Kurier Wileński, 8 VII 1935, Nr. 184, p. 7.

218 Na Rossie 1935, Nr. 151, p. 7-8. Iliustracija buvo publikuota ir kituose laikraščiuose, pav. Cmentarz 1936, p. 6.

219 Jį palikti buvo nuspręsta dėl to, kad jis iš pradžių buvo nuomojamas, o vėliau planuota jį nupirkti Rasų g. nr 26. Vartai kiekvieną dieną buvo skirti sargybai, o iškilmių metu jais turėjo naudotis Maršalkos našlė Piłsudska, kuri dėl sveikatos negalėjo dalyvauti laidotuvių eisenoje. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 96. 1936 m. lapkritį buvo pakeista taip, kad tiktų visai kompozicijai. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. nenumeruoti; LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1394 (Główna księga materiałowa), l. 90.

beržai. Vienas jų, veikiausiai dėl vykdomų statybos darbų, nudžiūvo. Todėl paraštėje pastebime užrašą apie kapų skaičių 163, „dabar, kadangi berželis nudžiūvo, kapų skaičius 164"[220]. Manomai būtent dėl to į Rasų kapines buvo atgabenti legionistės Genowefos Binkiewicz palaikai, kurie buvo rasti vykdant statybos darbus[221] (il. 47).

220 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

221 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 6. Žr. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=13486 [žiūrėta: 26 III 2019].

44 Maršalkos Mauzoliejaus Rasose išdėstymo planas 5 VI 1935. „Gazeta Polska", 7 VII 1935, Nr. 186, p. 4

45 Wojciechas Jastrzębowskis, Maršalkos Mauzoliejaus Rasose išdėstymo planas, 14 VIII 1935. „Słówko", 15 IX 1935, Nr. 151, p. 8

46 Wojciechas Jastrzębowskis, mauzoliejaus projektas, 1935 m., mastelis 1:200. Fot. LMAVB

Vykdant parengiamuosius darbus, tuo pačiu metu buvo daromi brėžiniai. 1935 m. rugpjūčio 13 dienos data pažymėtas Vilniuje išlikęs kapavietės pjūvio montažinis piešinys Nr. 1[222] (il. 48). Išlikusi rugpjūčio 14 dieną prof. Jastrzębowskio Stanisławui Lorentzui siųsta telegrama, kurioje pranešama apie atvykimą ir siūloma pradėti statyti tvorą, kurios aukštis 2,5 metro[223]. Iš šios informacijos galima spręsti, kad tuo metu dar nebuvo baigti detalūs kapavietės vykdymo projektai. Tai patvirtina ir 1935 m. rugpjūčio 13 dienos raštas, kuriame kalbama apie tai, kad būtina atsiųsti brėžinius granito uždangų sienai[224]. Rugsėjo 23 dieną Vilniaus vaivada nusiuntė prof. Jastrzębowskiui raštą su prašymu skubiai atsiųsti dvejų metalinių vartų projektą[225]. Apie tai, kad pradedant statybos darbus turėti tiktai pradiniai projektai, galima spręsti ir iš to, kad jau juos vykdant buvo keičiami užsakymai akmens darbams, tame ir koplytėlės statybai, suoleliams, vartų stulpams, buvo pakeistas kareiviams atminti postumento apdirbimo būdas[226].

Planuota atlikti tam tikrus jau esamų Rasų kapinių aptvaro pakeitimus, kadangi šv. Jonų bažnyčios klebonas kreipėsi į Vaivadiją dėl išardytų tvoros dalių plytų perdavimo[227]. Jau vykdant statybos darbus, buvo atlikti, veikiausiai Vaivadijos užsakymu, mauzoliejaus brėžiniai. Remiantis informacija, kurią rasime Vyriausiojo Józefo Piłsudskio atminimo komiteto 1937 m. rugpjūčio 27 dienos rašte, taip pat Oskaro Jurkiewicziaus ir Wojciecho Jastrzębowskio laiškuose, jie nebuvo priimti, taip pat buvo kreiptasi su prašymu sunaikinti šią dokumentaciją[228].

Tačiau 1937 m. rugpjūtį buvo pristatyti detalūs brėžiniai, kurie buvo atlikti jau pabaigus darbus. Pagal pasirašytos sutarties sąlygas du egzemplioriai turėjo būti perduoti Vaivadijai Vilniuje. Manomai vienas jų buvo perduotas į Varšuvą ir yra saugomas Naujųjų bylų archyve (Archiwum Akt Nowych)[229] (il. 49-50). Pagal sutartį juos atliko ir perdavė Oskaras Jurkiewiczius – tai buvo vienas iš dviejų Vaivadijai perduotų egzem-

222 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707 (Rysunek montażowy nr 1, wnętrze grobowca, przekrój przez oś, skala 1:20 [Montažo piešinys Nr. 1, koplyčios vidus, paailgos ašies pjūvis, mastas 1:20]), l. 24. Signuotas W. J.

223 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Telegram prof. Jastrzębowskiego do dr Lorentza, 14 VIII 1935), l. 290.

224 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Pismo skirowane najprawdopodobniej do dr Lorentza, 13 VIII 1935), l. 283.

225 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Pismo wojewody wileńskiego, 23 IX 1935), l. 183.

226 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe), l. 5a.

227 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Pismo proboszcza śś. Jana Chrziciela i Jana Ewangelisty do Urzędu Wojewódzkiego, 13 VIII 1935), l. 289. Buvo gautas pritarimas. LCVA f. 51, ap. 10, b. 1387 (Pismo Kierownika Oddziału Budowlanego, 14 VIII 1935), l. 288.

228 Vaivados 1937 m. rugsėjo 2 d. įsakymu visi brėžiniai, kurie neturi dokumento statuso buvo sunaikinti. LCVA f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti. Be to iš informacijos, kurią perteikė Vilniaus vaivada žinome, kad tie brėžiniai „buvo tiktai kaip simbolis ir svarbiausias dėmesys atkreiptas į jų kruopštų ir estetinį išbaigimą". LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707 (Projekt pisma wojewody wileńskiego do Naczelnego Komitetu Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w odpowiedzi na pismo 27 VIII 1937), l. 10-10v.

229 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 22. (Rysunki wykonawcze grobowca matki i serca marszałka Józefa Piłsudskiego oraz cmentarzyska żołnierskiego na Rossie w Wilnie).

47 Karių kapinių prieš Senąsias Rasas pertvarkymo metu atrastų Genowefos Binkiewicz palaikų ekshumavimas. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

48 Montažinis brėžinys Nr. 1, kapavietės vidus, išilgosios ašies pjūvis, mastelis 1:20, signuotas W. J. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707, l. 24

pliorių. Tai yra detalūs planai, kuriuose pateikiami tikslūs kiekvienos detalės išmatavimai. Be to Komiteto užsakymu autorius atliko kopijas Belvederio muziejui, Vilniaus miesto tarybai, Vilniaus restauravimo skyriui, Vyriausiajam komitetui bei poniai Piłsudskai[230].

Darbų eiga

Birželio 30 dieną „Przegląd Tygodniowy" pranešė apie kapinių koplyčios Rasų kapinėse statybos planus[231]. Tada Vilniuje buvo atlikti parengiamieji darbai, paruošti planai, laukta atvykstant prof. Jastrzębowskio bei tolesnių nurodymų. Liepos mėnesio pabaigoje – rugpjūčio pradžioje Vilniuje lankėsi prof. Wojciechas Jastrzębowskis, kartu su dr. Lorentzu bei vietiniais architektais[232] apžiūrėjęs kapines bei jų apylinkes[233]. Tuo metu jau buvo vykdomi paruošiamieji darbai[234] (il. 51). Darbus pabaigti buvo planuojama 1935 m. rugsėjo pabaigoje, tačiau gana greitai buvo susigriebta, kad šie terminai yra visiškai nerealūs. Rugsėjo mėnesį spaudoje pasirodžiusioje žinutėje pranešama, kad darbai vyksta pakankamai greitai ir koplyčios statybą planuojama baigti lapkričio 15 d.[235], tačiau kalba ėjo tiktai apie konstrukcinius darbus.

Pasiruošimai darbų pradžiai vyko dar 1935 m. liepos mėnesį, kada buvo paskelbti atskiri konkursai statybos bei paminklo pastatymo darbams atlikti[236]. Pirmąjį konkursą laimėjo Vilniaus Giedrojcio įmonė[237]. Tuo tarpu konkursas paminklo statybai buvo anu-

230 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

231 Komunikat 1935, p. 2.

232 Tuo metu miesto architektas Vilniuje buvo Stefanas Narębskis (1892-1966). Pracownicy nauki 2006, p. 491-492.

233 Budowa 1935, p. 1.

234 Vilniaus vaivados laiškas prof. Jastrzębowskiui 8 VIII 1935 m. kuriame kalbama apie tai, kad inž. Filipowskis ruošia žemėlapius ir planus, taip pat apie numatytų išpirkti sklypų sąrašą, kas pradžioje buvo įkainuota apie 1 000 000 zlotų. AAN, sign. 2/108/0/-/21, l. 319. Tuo tarpu lipca 1935 m. liepos 9 dieną buvo rašytas Vilniaus vaivados raštas, kuriuo prašoma perduoti 5000 zlotų parengiamiesiems darbams. AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 318.

235 Przebudowa 1935, p. 6.

236 Iš sąskaitų žinoma, kad buvo atikti tokie darbai: paruošti kapų koplyčią ir kapines, iškasti duobę kapo, išbetonuoti ją žvyro betonu, iškloti kapo vidų granito plokštėmis, koplyčios viršų uždengti pilko granito plokštėmis, pagrindą pagaminti iš Silezijos granito, pagaminti ir iškloti juodojo Volynės granito plokštes. Be to darbų vykdytojas turėjo ekshumuoti palaikus, o paskui paruošti naujas kapavietes, apželdinti teritoriją, padaryti takelius ir alėjas, vejas, atvežti iš Sulejovo azalijas, pagaminti kapinių tvorą, sutvarkyti karių kapus, sutvarkyti iš granito iškaltą koplyčią, išmūrinti seną kapinių sieną Vilniaus akmenimis. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Kosztorys na wykonanie cmentarza żołnierskiego i grobowca na Rossie w Wilnie), l. 321-323.

237 Paskelbus konkursą statybos darbus atlikti buvo patikėta firmai W. Giedrojć už 30 506 zlotų pagal sąmatą ir už 11 437,50 zlotų už papildomus darbus. Sutartis buvo sudaryta 1935 m. rugpjūčio 9 dieną, pagal ją buvo numatyta atlikti visus darbus, išskyris akmens apdorojimą ir apželdinimą. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Zestawienie tymczasowe przewidywanych kosztów budowy grobowca i rozbudowy cmentarza Na Rossie) l. 244-245, l. 249--253. Pagal sutartį darbai turėjo būti baigti iki lapkričio 15 dienos. Pateikti pasiūlymai apėmė tik dalį darbų ir neapėmė akmens apdorojimo darbų, matomai tokios buvo konkurso sąlygos. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Pismo urzędu wojewódzkiego I VIII 1935) Nr. B-II-7a/32), l. 330. Be to 1935 m. rugpjūčio 2 dieną buvo paskelbti viešieji

49 Piłsudskio Mauzoliejaus bei karių kapų Vilniaus Rasose techninė dokumentacija. AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 22

50 Piłsudskio Mauzoliejaus bei karių kapų Vilniaus Rasose techninė dokumentacija. AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 22

KONSERWATOR
WOJEWÓDZTWA WILEŃSKIEGO
I NOWOGRÓDZKIEGO

Nr. KB I-1/3

Wilno dn. 8 lipca 1935 r.

319

Wielce Szanowny Panie Profesorze!

Składam niniejszy raport o postępie prac.

I. Inż. Filipkowski skończył wstępne badania, otrzymał wszystkie niezbędne plany rozdzielcze i inne, i dziś aeroplanem wyjechał do Gdyni. Prosiłem go, by postarał się telefonicznie dziś popołudniu skomunikować z Szanownym Panem Profesorem.

Do końca tygodnia inż. Filipkowski obiecuje przygotować szkice regulacyjne i około wtorku chciałby być w Wilnie, aby uzgodnić je z Szanownym Profesorem, ponieważ natychmiast przyślę nam szkice do Wilna.

Inżynierowi muszę dziś oświadczyć, że potrzebuję około 10 dni na sporządzenie wykazu gruntów do wywłaszczenia i oszacowanie ich, i że od chwili otrzymania szkiców, a więc będą gotowi około 25 lipca. Niezależnie od tego natychmiast zaczynają określać i szacować te grunty, których wywłaszczenie jest niezbędne. Według ich opinji cena metra kwadratowego wynosi w tym terenie przeciętnie 3–4 zł., a całości kontur (wykopy, aleja, kanał i t.d.) rezerwatu wraz z aleją, będzie sięgać w przybliżeniu około 1 miljona złotych. Oczywiście w tem nie jest liczony cmentarz i grobowiec.

Około 26 lipca byłby więc właściwy przyjazd Pana Profesora i p. Wiceministra Siedleckiego, Wojewoda prosił jednak, żeby zaznaczyć, że od 26–30 lipca nie będzie w Wilnie, a więc przyjazd następny byłby dopiero około 31 lipca.

51a Stanisławo Lorentzo laiškas Wojciechui Jastrzębowskiui, 8 VII 1935. AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 319

320

Według opinji inżynierów niezbędne prawdopodobnie do końca września udałoby się przebić nową aleję na Rossie, tylko nie byłaby jeszcze całkowicie ukończona. Ostateczną odpowiedź na to mogę po otrzymaniu szkiców regulacyjnego.

II. Niezależnie od spraw regulacyjnych trzeba byłoby już rozpocząć prace na cmentarzu: skończyć kaplicę, usunąć pomnik, dokonać ekshumacji i t.d. Byłby Szanowny Pan Profesor nie uważał za potrzebne przyjechać teraz do Wilna i wydać nam dyspozycje, bo bez tego, albo bez wyraźnego późniejszego polecenia prace nie ruszą.

Oczekuję dyspozycji, łaskawy głębokiego szacunku i poważania

Stanisław Lorentz

P. S. Przepraszam za niepoprawny format listu, pisanego w pośpiechu.

51b Stanisławo Lorentzo laiškas Wojciechui Jastrzębowskiui, 8 VII 1935. AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 320

liuotas. Remiantis archyvine dokumentacija buvo svarstomi trijų įmonių – A. Czeżowskio ir J. Strugo, B. Sypniewskio paminklų dirbtuvių, bei Przesławskio ir Wojciechowskiego dirbtuvių paraiškos. Vadinasi, konkurso metu buvo aplenktos Vilniuje buvusios paminklų gamybos dirbtuvės. Galima numanyti, kad taip atsitiko įvertinus jų galimybes. Dviejuose pasiūlymuose buvo pasiūlyta pakeisti baltą granitą pilku, o trečiame – juodą tamsiai pilku. Pagal 1935 m. rugpjūčio 8 dienos skelbtus konkurso rezultatus aišku, kad vidutinė kaina siekė 161 745 zlotų. Šio konkurso komentaruose Wojciechas Jastrzębowskis pabrėžia, kad konkurso baigtis neatitinka jo sąlygose pateiktų reikalavimų. Pirmas dalykas buvo tas, kad gamintojai nespės laiku atlikti jiems užduotų darbų, kas – turint galvoje labai įtemptą grafiką – galėjo pasikartoti. Antras dalykas, kad už darbą pareikalauta beveik du kartus didesnių sumų, negu buvo numatyta. Profesorius siūlęs, kad pats suras paminklų akmens dirbtuves.

Oficialus sprendimas dėl savarankiško darbų vykdymo buvo priimtas 1935 m. rugpjūčio 22 dieną, tada su p. Oskaru Jurkiewicziumi, kurį rekomendavo prof. Jastrzębowskis, buvo sudaryta sutartis paruošti ir atlikti akmens darbus pagal pateiktą projektą ir laikantis nustatyto grafiko[238]. Vykdytojas įsipareigojo sutarties vykdymo laikotarpiu nesiimti jokių kitų profesinių įsipareigojimų[239]. Darbų vykdytojas buvo įpareigotas nupirkti jau paruoštą akmenį arba jį iškasti, pervežti[240] ir įstatyti, taip pat organizuoti visus akmens darbus Rasų kapinėse. Už viską vykdytojas turėjo skirti, įskaičiuojant į tai ir savo paties atlyginimą, ne daugiau nei 80 000 zlotų. Be to privalėjo paruošti visus brėžinius montavimui. Honoraras buvo numatytas 5% dydžio nuo tikrųjų projekto realizavimo išlaidų, išskyrus dietas. Projekto vykdymo sąlygose buvo pažymėta, kad akmens darbai negali būti patikėti kitoms įmonėms[241]. Sutartis numatė, kad pirmiausiai turi būti pristatytos

pirkimai kapinių koplyčios ardymo darbams ir vėl jai pastatyti Rasų kapinių gilumoje (turėta omenyje Naujosiose Rasose esančias karių kapines). Šiems pirkimams buvo pateikti 5 pasiūlymai, kurių išlaidos svyravo nuo 7500 złotų iki 18 900 zlotų. Buvo pasirinktas pigiausias firmos Józef Noworytko pasiūlymas, kuri tą koplyčią statė. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387, (Protokół ograniczonego ofertowego przetargu na roboty związane z rozebraniem...), l. 313. Įdomu, kad buvo reikalauta naujai atstatyti koplyčią karių kapinėse. Tačiau dėl nežinomų priežasčių šio projekto buvo atsisakyta. Veikiausiai tai buvo konkurso nutraukimo priežastis. Ardymo darbai buvo patikėti Giedroycio firmai, kuri nuo rugpjūčio 29 d. turėjo išvalyti teritoriją ir ekshumuoti palaikus, iki rugsėjo 8 d. išardyti koplyčią, iki rugsėjo 15 pastatyti prie kapinių gelžbetono sieną, o paskui atlikti apdailos darbus akmenimis iki spalio 1 dienos. Nuo rugsėjo 9 d. iki spalio 1 d. turėjo būti baigta kapo statyba, o nuo rugsėjo 15 d. iki lapkričio 15 d. – kapinių tvora. Pagaliau nuo spalio 1 d. iki lapkričio 15 d. reikėjo apželdinti teritoriją ir padaryti antkapių pamatus, takelius ir laiptus. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Terminarz robót budowy grobowca na Rossie), l. 280. Pasiūlymą koplyčios išardymo darbams už 2500 zlotų Józefas Noworytko pateikė 1935 m. rugpjūčio 13 d. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387, l. 262. Tuo tarpu W. Giedroyć už 2350 zlotų. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387, l. 261.

238 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 299.

239 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Deklaracja 12 VIII 1935), l. 271.

240 Transportas geležinkeliu, kuriam kaip buvo numatyta reikėjo apie 25 vagonų, turėjo būti apmokėtas iš PKP lėšų. AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 300.

241 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 299.

koplyčios vidaus sienoms skirtos plokštės, taip, kad būtų spėta jas sumontuoti dar prieš žiemos sezoną. Tuo tarpu nuo rugsėjo 10 d. turėjo būti pradėti vežti pakyla ir didžiosios plokštės atramos. Turint galvoje, kad būtina bus iškalti daugiau nei 5000 raidžių, tikėtasi, kad postamentas bus atgabentas iki spalio 20 dienos. Likusios medžiagos turėjo būti atgabenamos kiek vėliau, tačiau būtina prisiminti, kad 1936 metams numatyta palikti ne daugiau nei 20% darbų. Pats didžiosios plokštės montavimo darbas buvo numatytas 1936 m. balandį, taip, kad visus darbus galima būtų pabaigti iki 1936 m. gegužės 1 dienos[242] (il. 52).

Nors formaliai sprendimas buvo priimtas rugpjūčio 22 dieną, tačiau neformaliai užsakymas Jurkiewicziui buvo pateiktas gerokai anksčiau. Kadangi į akmens skaldyklas Volynėje jis išvyko dar rugpjūčio 15 dieną, tikėdamasis per du mėnesius atgabenti reikalingus akmens luitus į Vilnių[243]. Apie darbų pradžią jis pranešė laiške iš Tomašgrodo būtent rugpjūčio 21 dieną[244].

Vilniaus vaivada statybos darbų kapinėse viršininko pareigoms paskyrė Vaivadijos statybos skyriaus viršininką inž. Wilhelmą Markiewiczių (1885-1949)[245]. Jo pareiga buvo prižiūrėti visus mūrijimo, tame ir kapavietės duobės išmūrijimo, darbus, perkelti kareivių kapus ir pastatyti kapinių tvorą. Be to Markiewiczius, miesto valdybos padedamas, vykdė aplink kapines esančių sklypų išpirkimo procesą bei prižiūrėjo gatvių reguliavimo darbus. Taip pat tikrino Oskaro Jurkiewicziaus vykdomus akmens darbus[246]. Jis rekomendavo, kad techniniams brėžiniams atlikti nuo 1935 m. rugpjūčio 6 d. būtų įdarbintas Vilniaus technikos mokyklos absolventas braižytojas Konstanty Ilkiewiczius (g. 1910)[247].

Po rugpjūčio 9 dieną vykusio viešųjų pirkimų konkurso buvo pasirašyta sutartis su Wiktoro Giedrojcio firma koplyčios statybos darbams atlikti[248]. Tą pačią rugpjūčio 9 dieną Vilniaus vaivada nusiuntė miesto prezidentui raštą su prašymu skubiai išpirkti Banelio ir Strunewicziaus sklypus, kadangi tai padaryti būtina, norint tęsti koplyčios statybos darbus. Rašte taip pat buvo pranešama, kad darbus vykdyti buvo pavesta Vaivadijos Kelių statybos

242 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 301.

243 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 297-298.

244 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Pismo Oskara Jurkiewicza do Wilhelma Markiewicza, 21 VIII 1935), l. 272.

245 LCVA, f. 51, ap. 2A, b. 707 (Pismo wojewody wileńskiego do podsekretarza stanu K. Siedleckiego, X 1935), l. 2. Wilhelmas Markiewiczius buvo palaidotas Rasų kapinėse žr. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1720. [žiūrėta: 27 III 2019].

246 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707 (Projekt pisma wojewody wileńskiego do Naczelnego Komitetu Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w odpowiedzi na pismo 27 VIII 1937), l. 10-10v.

247 Dok. apie tai žr. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387, l. 263-265, 284.

248 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 677, l. 146.

5

Program robót
kamieniarskich przy budowie cmentarza żołnierskiego
i Grobowca na Rossie w Wilnie

I/ W pierwszym rzędzie należy wykonać i dostarczyć do Wilna okładzinę wewnętrzną ścian grobowca, która, ze względu na bezwzględną konieczność zakończenia w roku bieżącym robót żelbetowych, musi być zamontowana również w bież. roku. Wg. specyfikacji okładziny tej jest 20.20 m². Dostawa jej musi nastąpić do 5 września br.

2/ Z tych samych względów należy dostarczyć do dnia 10 września br. podest i cokoły pod płytę główną, aby mogły być ułożone i zakotwione przy zakończeniu robót żelbetowych w bież. roku.

3/ Bardzo poważna ilość napisów na grobach żołnierskich, ponad 5 tysięcy liter, wymaga pośpiesznego wykonania postumentów, które muszą się znaleść w Wilnie do 20.X.br. w całości, gdyż nadejście pory deszczowej i ew. mrozów mogą unieruchomić roboty na kopalniach. Wykucie liter i zapatynowanie odbędzie się w Wilnie na co się przeznacza dalsze 1,5 miesiąca czasu.

4/ Pozostałe części składowe pomników żołnierskich, t.j. pasy boczne i słupki będą montowane bezpośrednio po nadejściu transportów do Wilna. Na przyszły rok nie może pozostać do montażu więcej niż 20%, materjał zaś musi być wykonany najdalej w 2 miesiące.

5/ Szlifowanie, polerowanie płyty głównej, kucie liter i złocenie ich odbędzie się w Wilnie, przyczem montaż tej płyty może się odbyć w końcu kwietnia przyszłego roku.

6/ W celu umożliwienia montażu w porze deszczowej i w czasie przymrozków można się posługiwać cieplakami i koksownikami.

7/ Do 1 maja 1936 r. roboty kamieniarskie zostają całkowicie zakończone.

Przyjęcie do wiadomości
Oskar Jurasiewicz
Warszawa, dnia 10 sierpnia 1935r.
Wojciech Jastrzębowski

52 Akmens apdorojimo darbų planas tvarkant karių kapines, 10 VIII 1935 raštas. Fot. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387, l. 3

skyriui[249]. Rugpjūčio 13 dienos rašte papildomai buvo kalbama apie būtinybę išpirkti seserų benediktinių vienuolyno sklypo dalį[250].

Statybų dienynas pradėtas vesti rugpjūčio 9 dieną, 1935 metais darbai kapinėse turėjo būti vykdomi iki lapkričio 15 dienos[251]. Pradėta nuo to, kad iš karių kapinių buvo pašalintos gėlės, krūmai ir kareivių kryžiai[252]. Rugpjūčio 9 ir 10 dienomis taip pat buvo išardyta tvoros dalis, esanti ties numatyto mauzoliejaus vieta. Rugpjūčio 14 dieną pradėta palaikų ekshumacija[253] (pagal statybos dienyną rugpjūčio 16 d.[254]), ji buvo baigta rugpjūčio 30 dieną[255]. Kaip aiškėja iš įrašų statybos dienyne, darbų vykdymo eigą nuolatos kontroliavo magistrato atstovai, taip pat prof. Jastrzębowskis, Vilniaus vaivada bei kiti asmenys[256]. Rugsėjo 6 dieną buvo baigti ardymo ir tvarkymo darbai, pradėta statyti kapinių siena bei karių kapinių tvora, o rugsėjo pabaigoje imtasi kasti mauzoliejaus duobę[257]. Vykdant tuos darbus buvo atkastas dar vienas karstas su palaikais, kurie buvo ekshumuoti[258]. Spalio mėnesį pradėtos kasti duobės karių kapų pamatams, toliau buvo tęsiama tvoros statyba ir mauzoliejaus kasimo darbai[259]. Įdomu yra tai, kad, kaip skelbė spauda, „kripta – tai tarytum didžiulė betoninė dėžė – bunkeris, statomas su visomis ugniai atspariomis sistemomis. Sienų apdailai panaudotos granito plokštės tarpusavyje surišamos metalinemis žnyplėmis ir tiksliai suleidus, jungiamos plona švino juosta"[260] (il. 53-54). Jeigu statybų aprašymas yra pakankamai teisingas, tai palyginimas su bunkeriais yra aiškiai perdėtas.

Rugsėjo 3 dieną buvo gautas pranešimas apie tai, kad teritorijos valymo darbai buvo pilnai įvykdyti ir baigta palaikų ekshumacija, taip pat 90% nugriauta koplyčia, pradėti darbai prie kapinių sienos bei vykdomas teritorijos apželdinimas[261]. Rugsėjo 5 dieną Vilniaus vaivada perdavė raštą, kuriame pakankamai detaliai aprašo darbų eigą, nurodydamas, kad akmens darbų kaina peržengs planuotą biudžetą ir pakils iki 96 000 zlotų. Taip atsitiko dėl to, kad projekte buvo atlikti pakeitimai, susiję su tvoros formos išbaigimu, pridedant prie kapinių vartų dar keturius stulpus ir koplytėlę bei granito

249 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Pismo wojewody wileńskiego 9 VIII 1935), l. 293.

251 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 308. Žr. taip pat Tam gdzie 1935, p. 6.

252 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 677, l. 146.

253 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 308.

254 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 677, l. 146.

255 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 677, l. 153.

256 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 677, l. 153.

257 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 677, l. 163.

258 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 677, l. 163-164.

259 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 677, l. 167-175.

260 Tam gdzie 1935, p. 6.

261 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Meldunek o stanie robót budowy grobowca na Rossie w Wilnie na 3 IX 1935), l. 256.

53 Maršalkos Piłsudskio širdies koplyčios statymo darbai. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

54 Maršalkos Piłsudskio širdies koplyčios statymo darbai. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

55 Maršalkos Piłsudskio širdies koplyčios statymo darbai. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

56 Maršalkos Piłsudskio širdies koplyčios statymo darbai. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

suolelį. Tame pačiame rašte buvo pranešama, kad jau baigtas sklypų išpirkimo procesas, taip pat baigtas dviejų pamainų darbas tiesiant kelią (kalbama apie paruošiamuosius darbus)[262].

Apie vykdomus darbus taip pat buvo pranešama, nors ir negausiai, vietinėje spaudoje. Vaikams skirto laikraštuko „Słówko" rugsėjo mėnesio numeryje teksto autorius į sugalvotą pokalbį įdėjo informaciją apie vykdomų kapinėse darbų eigą. Tada buvo panaikinti visi kapai, o kapavietės buvo pažymėtos užrašais ant lentučių[263]. Tuo tarpu „Kurier Wileński" žurnalistas lapkričio pradžioje rašė: „Vilniaus Gynėjų kapai papuošti lemputėmis ir žvakutėmis, viduryje, ant pakylos, kur bus Mauzoliejus, pastatytas didelis, aukštas kryžius, apsuptas puslankiu aplink jį susodintų į žemę eglaičių, papėdėje padėtas žalias vainikas, viduje papuoštas tautinių spalvų gėlėmis"[264].

1935 m. spalio 16 dieną įvyko pasitarimas dėl šalia kapinių esančių gatvių sutvarkymo, kurio metu buvo priimti sprendimai dėl papildomo apželdinimo[265]. Spalio 22 dieną koplyčios duobė buvo baigta betonuoti. Spalio ir lapkričio mėnesiais taip pat buvo vykdomi trinkelių klojimo darbai, tęsiami tvarkymo darbai, vyko kapinių tvoros statyba. Lapkričio 5 dieną buvo atgabentos azalijos, kurios vėliau buvo pasodintos ir apdengtos, saugant nuo žiemos šalčių, o lapkričio 12 dieną buvo pradėti sodinti medžiai. 1935 m. lapkričio 15 dieną kapinėse buvo baigti pradiniai darbai[266] (il. 57). Azaliijos kartu su žeme (300 vienetų) buvo atvežtos iš Karpiłóvkos Volynėje[267].

Lapkričio 16 dieną buvo priimti darbai, kuriuos atliko W. Giedroycio įmonė. Didžioji dalis darbų buvo priimta be jokių pastabų. Buvo paprašyta tiktai kiek pertvarkyti ir pataisyti takelius[268]. Visą laiką nenutrūkstamai buvo vykdomi akmens darbai statant

262 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 280-282. Apie tuo metu vykdomus darbus informavo ir Przegląd Tygodniowy, 1935, Nr. 85, p. 1.

263 Na Rossie 1935, p. 7-8.

264 Wilno składa hołd 1935, p. 5.

265 Joje dalyvavo prof. W. Jastrzębowskis bei miesto valdžios atstovai atsakingi už kelininkystės darbus. Susitikime buvo sutarta dėl plano pataisų – išskirti aikštės dalį prieš kapines ir toje vietoje pasodinti veją, kurioje turėjo būti pasodintos liepos. Medžiai turėjo būti pasodinti vienodai iš abiejų Rasų gatvės pusių. Prie įėjimo į kapines buvo nuspręsta padaryti žvyro takelį apsodintą medžiais. Be to pasodinti medžius iš kapinių priekio ir šonų (iš sąmatos aišku, kad buvo planuota pasodinti 110 medžių). Taip pat buvo priimti sprendimai dėl gatvių tvarkymo, t.y. atsisakyti sujungti Varšuvos skersgatvį su Rasų skersgatviu, išpirkti du sklypus (Skaržyńskio ir Andrzejewskio nuosavybė), kad būtų galima geriau sutvarkyti Rasų gatvę. Susiaurinti Rasų gatvę ties mauzoliejumi iki 16 m. Taip pat buvo nuspręsta apželdinti vynuogėmis Rasų kapinėse esančią pašiūrę bei aptvaro fragmentus. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707 (Protokół z 16 X 1935 z posiedzenia w sprawie regulacji ulic oraz Kosztorys prac), l. 3-3a.

266 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1389 (Dziennik budowy grobowca dla matki i serca pierwszego Marszałka Polski J. Piłsudskiego na Rossie w Wilnie nr 2. Roboty wstępne), l. 9.

267 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Pismo naczelnika Wydziału Komunikacyjno-Budowlanego do Nadleśnictwa Państwowego w Korpiłówce z 26 X 1935), l. 78.

268 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Protokół jakościowego przyjęcia robót budowy cmentarz-grobowca na Rossie, 16 XI

Odpis.

42

MELDUNEK

o stanie robót budowy grobowca na Rossie
na dzień 12/XI.35

A. Budowa Grobowca.
Wykończenie ścieżek granitowych.
Oczyszczenie i wymycie kwasem ogrodzenia z kamienia łupanego.

B. Roboty kamieniarskie.
Dalszy ciąg obróbki szarego granitu w Wilnie /32 kamieniarzy/
Budowa szopy dla obróbki granitów w Wilnie.
Dalszy ciąg obróbki w Tomaszgrodzie.
Dalszy ciąg wyłamania białego granitu w Tatrach /dotychczas z 220 bloków wyłamano 72 szt/; przy tem rozpoczęła pracę druga partja miejscowych kamieniarzy /górale/.
Prowadzą się prace przy wyłamaniu surowca dla głównej płyty. /W kilku miejscach/.
Szczegółowe sprawozdanie p.O.Jurkiewicza przy niniejszem załącza się.

C. Roboty regulacyjne.
Dalszy ciąg układania jezdni na ulicy i na zaułku Rossa.

W. Marklewski 12 XI

12/XI 35

57 12 XI 1935 ataskaita apie koplyčios statybos Rasose darbus. Fot. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387, l. 42

aptvarą, o lapkričio mėnesį pradėti paruošiamieji darbai tvarkant karių kapus, be to buvo pradėti dėti akmenys koplyčiai statyti. Pagal tai, ką 1935 m. lapkričio 15 dieną pranešė Jurkiewiczius, vienas akmentašys per dieną apdorodavo apie 0,2 m² akmens (il. 58). Viso dirbo 37 darbininkai, pagal tai galima buvo paskaičiuoti, kad visiems akmenims apdoroti prireiks 78 darbo dienų, neskaičiuojant raidžių kalimo ant paminklų[269]. Gruodžio 12 ir 13 dienomis buvo atgabentas pirmasis ir antrasis baltojo granito transportas iš Zakopanės su medžiaga 16 pirmųjų postumentų[270]. Gruodžio 16 dieną buvo pradėti apdoroti postumentai karių kapams. Gruodžio 27 dieną pradėtas paminklo dineburgiečiams perkėlimas (il. 59-60). Darbus vykdyti patikėta Biknerio dirbtuvėms, juos finansavo Vilniaus vaivada, o darbų vykdymą prižiūrėjo paminklo dineburgiečiams statybos komitetas[271]. Sausio mėnesį pradėti raidžių kalimo darbai. Didžioji darbų dalis buvo vykdoma be didesnių sutrikimų[272]. Dėl paminklo perkėlimo 1935 m. rugsėjo 9 dieną raštu Vilniaus vaivadai kreipėsi Stanisławas Lorentzas, atkreipdamas dėmesį į susitarimus su prof. Jastrzębowskiu[273]. Šio paminklo perkėlimo bei jo galimos vietos klausimą savo laiške, rašytame spalio 4 dieną iškėlė taip pat prof. Jastrzębowskis[274].

Darbų eigą pirmajame etape iliustruoja ir matomai statybos rangovo paruošta diagrama[275] (il. 61). Kapinių būklę atspindi veikiausiai 1935 m. lapkričio 2 dieną padaryta nuotrauka. Joje matoma nauja karių kapinių siena, paruoštos kapavietės. Toje pačioje vietoje tebestovėjo paminklas dineburgiečiams[276].

Iš to, kas buvo rašoma vasario 25 dieną Wilhelmo Markiewicziaus parašytoje ataskaitoje, visi statybos darbai jau ėjo į pabaigą, kai kurie smulkūs darbai buvo sustabdyti dėl blogų oro sąlygų. Viso buvo pabaigti 155 postumentai, o likę keturi taip pat jau buvo baigiami. Ant 118 iš jų jau buvo iškalti užrašai, o ant 130 taip pat kryžiai. Trūko apie 23 m

1935), l. 21.

269 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

270 Buvo nustatyta vieno bloko apdorojimo kaina 125 zlotų. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1388 (Dziennik budowy grobowca dla matki i serca pierwszego Marszałka Polski J. Piłsudskiego na Rossie w Wilnie nr 3. Główny etap budowy), l. 15. Žr. taip pat LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1389 (Dziennik budowy grobowca dla matki i serca pierwszego Marszałka Polski J. Piłsudskiego na Rossie w Wilnie nr 2. Roboty wstępne).

271 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Pismo Wojewody Wileńskiego do Zygmunta Nagrodzkiego, prezesa Komitetu Budowy Pomnika Rozstrzelanych koło Dynenburga 19 XI 1935), l. 23.

272 Akmenskaldžiai reikalavo, kad būtų užtikrinta darbų tąsa arba papildomas atlyginimas. Lapkritį du akmenskaldžiai Janas Leszczykas (tėvas) ir Janas Leszczykas (sūnus) paliko darbo vietą pasiėmę avansą. Be to apgadino vieną plokštę.

273 Rašte prašo gavus Paminklo statybos komiteto pirmininko p. Zygmunto Nawrockio sutikimą perkelti sušaudytųjų Dineburge ir Smolenske paminklą bei perkelti privatų Ostrowskio antkapį, kuris turėjo būti kapinių teritorijoje. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Wnioski w sprawie cmentarza Na Rossie, 9 IX 1935), l. 146.

274 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Pismo Wojciecha Jastrzębowskiego do wojewody wileńskiego, 4 X 1935), l. 94.

275 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707 (Postęp robót budowy cmentarza-grobowca na Rossie), l. 26.

276 NAC, inv. nr. 1-U-7781.

58 Akmens apdorojimo darbai karių kapinių įrengimo metu. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

59 Paminklas dineburgiečiams prieš perkėlimą į naują vietą. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

60 Paminklo dineburgiečiams pagrindo statybos darbai 1935 m. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

61 Piłsudskiego Mauzoliejaus Rasose statybos darbai. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707, l. 26

akmens aptvarui pabaigti. Pradėti paruošiamieji darbai pušims sodinti[277].

Postumentų gamyba Vilniuje užtruko maždaug iki kovo mėnesio vidurio[278] (il. 62). Paskui imtasi baigiamųjų montavimo darbų (il. 63), kurių metu buvo pastebėti netikslumai, tiesiant takelius. Juos reikėjo naujai pertvarkyti, taip pat Giedrojć įmonė turėjo sutvarkyti dalį laiptų[279]. Paskutinieji darbai buvo vykdomi gegužės 11 ir 12 dienų naktį. Mat norėta pabrėžti paminklų kariams baltumą, todėl buvo nuspręsta iškilmių naktį juos galutinai nušveisti[280].

Gerokai pažengusius darbus galime stebėti matomai 1936 m. balandžio pabaigoje – gegužės pradžioje darytoje nuotraukoje. Darbai kapinėse jau pabaigti, tačiau vis dar tebevyko trinkelių klojimas prieš mauzoliejų[281]. Atsižvelgiant į darbų eigą, matant, kad jų užbaigimui niekas jau nebeturėtų sutrukdyti (il. 64) iki Komendanto mirties metinių balandžio 27 dieną, buvo sudaryta galutinė iškilmių programa[282]. Tuo metu buvo parengti vaizdinio apipavidalinimo planai (il. 65).

Dėl gerokai užtrukusio atsiskaitymo už darbus statybos darbai galutinai buvo priimti 1937 m. gegužės 13 dieną, nors tai nebaigė atsiskaitymo. Mat ginčas tarp Oskaro Jurkiewicziaus ir Vilniaus vaivados vis dar tebesitęsė kelius 1937 m. mėnesius. Galų gale didesnioji išlaidų dalis buvo pripažinta esanti teisinga[283]. Vilniaus apskrities kontrolės rūmų atlikta patikra nerado stambesnių netikslumų[284].

Pagal Mieczysławo Lepeckio paskaičiavimus prie mauzoliejaus statybos galėjo dirbti viso apie 1500 darbininkų, beje, didelė dalis darbų buvo atliekama be užmokesčio[285]. Tačiau ši informacija turimoje vykdomų darbų dokumentacijoje nėra patvirtinta. Didžiąją darbų dalį atliko įdarbinti akmenskaldžiai bei darbininkai, kuriems buvo mokamas atlyginimas, neturime žinių apie be atlygio atliktus darbus. Išliko sąskaita už akmens darbus, vykdytus Piłsudskio mauzoliejaus Vilniuje statyboje. Čia randame

277 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707 (Meldunek o stanie robót grobowca na Rossie, 25 II 1936), l. 7. Pagal pirmą šios ataskaitos aprašą vasario 10 dieną buvo baigta 150 postumentų, 73 užrašai ir 105 kryžiai. Pušų persodinimo klausimas buvo konsultuojamas su miesto apželdinimo Varšuvoje direktoriumi p. Danielewicziumi, kuris specialiai dėl to atvyko į Vilnių. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Pismo wojewody wileńskiego do dyrektora Danilewicza, 25 X 1935), l. 81.

278 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1394 (Główna Księga Materiałowa), l. 185.

279 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe), l. 95.

280 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe), l. 96.

281 NAC inv. nr. 1-U-7784.

282 Posiedzenie 1936, p. 5.

283 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

284 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752 (Pisma z 7 X 1937 i 10 XII 1937), l. nenumeruoti.

285 Lepecki 1938.

62 Akmens apdorojimo darbai Vilniuje statant cokolius ant karių kapų. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

63 Karių kapinės su sumontuotais šoniniais bortais. Fot. LCVA f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

įdarbintų akmenskaldžių pavardes[286], daugiau pavardžių randame užmokesčių knygoje. Dar dvidešimt žmonių, ju tarpe ir Bikneris, yra išvardinti smulkesnių darbų sąraše[287]. Kai kurie iš tų asmenų, kaip Janas Suboczius, yra žinomi iš išlikusių Rasų kapinėse signatūrų. Didžioji akmenskaldžių dalis atvažiavo ne iš Vilniaus, bet iš kitų vietovių, dalis jų anksčiau dirbo Volynėje[288]. Taip pat buvo įdarbinta grupelė akmenskaldžių iš Vilniaus. Deja, nepavyko susieti konkrečių asmenų pavardžių su atskiromis Vilniuje veikusiomis akmens dirbtuvėmis[289]. Galutiniai antkapių montavimo darbai 1936 m. kovo pradžioje buvo patikėti Maciejui Wójtowicziui. Darbai buvo baigti gegužės 30 dieną[290].

Išlaidos

Apskaičiuoti, kiek iš tiesų kainavo mauzoliejaus statyba, neįmanoma. Atlikus visus darbus, ataskaita, kurioje būtų pateikti visi duomenys, susiję su statybos išlaidomis, nebuvo parašyta arba tiesiog neišliko. Teturime dalį dokumentų, kurie nevisada sudaro visumą, o kartais, neturint bendro konteksto, sunkiai paaiškinami. Kai kurios išlaidos, kaip, pavyzdžiui, darbų Rasų kapinėse vykdytojo Wilhelmo Markiewicziaus atlyginimas, manomai buvo skaičiuojamas prie jo etato Vaivadijoje atlyginimo ir nebuvo pateikiamas atskirose ataskaitose. Pagaliau kai kuriuos darbus atliko kariuomenė, kas visiškai neatsispindėjo išlaidų sąrašuose. Pavyko rasti kelias smulkias išlaidų ataskaitas iš pradinių darbų vykdymo etapų. Jose pateikiami duomenys apie projekto vykdymo laiką bei tam tikri apibendrinimai.

Iš pradžių darbų sąmatoje, kuri manomai buvo parengta dar 1935 m. liepos mėnesį, iš-

286 Iš *Główna Księga Materiałowa* (LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1394, l. 180-186) žinome, kad postumentams paminklams karių kapams pagaminti buvo įdarbinti 43 žmonės: Romualdas Baranowskis, K. Błockis, Zygmuntas Godyń, Henrykas Góreckis, Władysławas Hajkowskis, Markas Iwanowas, Janas Jachimowiczius, Teodoras Kadomiecas, Teodoras Kałabackis, Teodoras Klejnówas, Andrzejus Klejnówas, Bazylis Klejnówas, T. Klejnówas, Stanisławas Kopczyńskis, Wiktoras Korsakowas, Józefas Kosowskis, Zygmuntas Kozakiewiczius, Władysławas Kratulis, Aleksander Lauryń, Antonis Majkowskis, Czesławas Michalskis, Z. Oporskis, Kazimierzas Paluchas, Wojciechas Paluchas, Janas Pietrowas, Bolesławas Rożbickis, R. Różbickis, Wojciechas Sawickis, Józefas Smólskis, Z. Sorokiń, A. Sorokiń, Józefas Suboczius, J. Szwaresas, Władysławas Szylingas, Kazimierzas Trempakais, W. Urbańskis, Adamas Wierżajtis, Tomaszas Wójtowiczius, p. Zawadzkis, Bronisławas Zielińskis, p. Żaworożekas, Szczepanas Žbikas, p. Leonowiczius. Be to dokumentuose randame pavardės kitų darbininkų, tačiau nežinome, kokius darbus jie vykdė: Aleksander Bandarenko, Edwardas Brasi, Julianas Dawidowiczius, Grzegorzas Dubowy, Józefas Gładkiń, Józefas Głowackis, Ludwikas Guisas, Szymonas Iwanowas, Sergiuszas Jakowlewas, Afinogiewas Klejnówas, Dymitras Kulikowskis, Janas Leszczykas, Michałas Morozowas, Wiktoras Romanowskis, Maksimas Ryś, Józefas Soroka, Wiktoras Soroka, Nikola Soroka, Władysławas Strawińskis, Pawełas Suboczius, Stefanas Szosko, Edwardas Szyszko, Kazimierzas Świochas, Wacławas Świochas, Dariuszas Wojtowiczius, Sorokiń Zasinas, Adolfas Žbikas. Pal. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 677 (Listy płac), l. 29-49.

287 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 677, l. 50.

288 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 5v.

289 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 68v.

290 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 7.

64 Plokščių montavimas karių kapinėse. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

65 Baldakimo paruošto Maršalkos širdies laidojimo ceremonijai projektas, 27 IV 1936. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707, l. 23

laidos buvo apskaičiuotos astronominio dydžio ir siekė 1 845 809 zlotų[291]. Čia buvo paskaičiuotos išlaidos už numatytus statybos ir akmens apdorojimo darbus, kuriems turėjo būti skirta 128 133,50 zlotų, o taip pat už 10 sklypų (1 554 187,50 zlotų) išpirkimą, ardymo ir tvarkymo darbus, gatvių tiesimą[292].

Rugpjūčio 6 d. buvo parengtas mauzoliejaus statybos darbų sąmatos planas, kuriame išlaidos siekė 478 500 zlotų[293]. Vis dėlto galutinai buvo nuspręsta, kad išlaidos už visus darbus negali viršyti 308 000 zlotų sumos[294]. Tačiau jau lapkritį sąmatoje buvo nurodyta 372 000 zlotų suma[295]. Ji buvo nuolatos atnaujinama, o atsiskaitoma už atskirus darbus (il. 66-67).

291 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21 (Kosztorys na wykonanie cmentarza żołnierskiego i grobowca na Rossie w Wilnie), l. 313.

292 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 313-317. Darbų kapinėse apimtis turėjo būti tokia:
1 Iškasti kapo duobę 162 zlotų. 2. Išbetonuoti kapo duobė žvyriniu betonu 5056 zlotų.
3. Iškloti kapo vidines sienas vietinio granito plokštėmis, kurių storis 20 cm 2240 zlotų.
4. Pagaminti kapo duris 180 zlotų.
5. Užkloti kapo viršų Silezijos granito plokštėmis 5000 zlotų.
6. Pagaminti iš pilkojo Silezijos granito plokštės pagrindą 522 zlotų.
7. Pagaminti ir iškloti 50 cm storio kapo plokštę iš juodojo Volynės granito ir iškalti raides 10 000 zlotų (paskui padidinta iki 23 189 zlotų).
8. Ekshumuoti palaikus ir sudėti į naujus karstus 3500 zlotų.
9. Apželdinti teritoriją 1462 zlotų.
10. Išgrįsti takelius akmenimis Vilnijos krašto akmenimis 1600 zlotų.
11. Pagaminti kapo koplyčios laiptus 312 zlotų.
12. Užsėti veją, pasodinti 4 pušis ir 30 liepų 1500 zlotų.
13. Persodinti azalijas iš Sulejóveko 70 zlotų.
14. Pastatyti kapinių tvorą 10 500 zlotų.
15. Pagaminti karių antkapius iš pilkojo Volynės granito 84 000 zlotų (vieno kaina 800 zlotų). Sąmatoje buvo numatyta ne 164, o 168 kapai.
16. Koplyčia 2000 zlotų. Bendra suma siekianti 128 104 zlotų (atsižvelgiant į korektą 141 293 zlotų) nesutampa su sumomis, kurios surašytos šios sąmatos paraštėse, gali būti, kad jose paskaičiuotos tiktai išlaidos numatytos Vilniaus miestui.

293 Sklypams išpirkti buvo numatyta 133 500 zlotų (Struniewicziaus sklypas 38 000 zlotų, Benelo sklypas 55 000 zlotų, Skarżyńskio sklypas 9000 zlotų, Andrzejewsko sklypas 1000 zlotų, benediktinių vienuolynas 30 000 zlotų; gatvės ir šaligatvių tvarkymas 80 000 zlotų, mauzoliejaus statyba (be akmens darbų) 55 000 zlotų, akmens darbai 70 000 zlotų, elektrinis apšvietimas 60 000 zlotų, kanalizacija ir vandentiekis 80000 zlotų, viso 478 500 zlotų, iš ko miestas įsipareigojo padengti elektrifikacijos, kanalizacijos ir vandentiekio įvedimo išlaidas 140 000 zlotu. Likusios planuotos išlaidos 338 500 zlotų turėjo būti padengtos iš valstybės lėšų. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Zestawienie kosztów budowy mauzoleum), l. 329, l. 281-282. Be kitų mauzoliejaus statybos darbų buvo ir sklypo tvarkymo darbai, takelių tiesimas, antkapio betonavimo darbai, naujos tvoros nuo Rasų kapinių pusės, koplyčios perkėlimas bei techninė priežiūra. Visi darbai buvo įkainoti 55 000 zlotų. LCVA f. 51, ap. 10, b. 1387 (Zestawienie kosztów budowy mauzoleum), l. 328. Ši sąmata buvo matomai paruošta remiantis liepos pabaigoje gautais viešųjų pirkimų pasiūlymais. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Kosztorys na wykonanie cmentarza żołnierskiego i grobowca na Rossie w Wilnie), l. 321-323.

294 Rasų gatvės tiesimo darbai 80 000 zlotų, sklypų išpirkimas apie 100 000 zlotų, akmens darbai 80 000 zlotų, statybos darbai 48 000 zlotų. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (*Pro Memoria dla Pana Ministra Opieki Społecznej w sprawie stanu robót i kredytów przy budowie grobowca na Rossie*, 19 XI 1935), l. 16.

295 Statybos darbai 48 000 zlotų, akmens darbai 111 000 zlotų (visos išlaidos neskaičiuojant tolesnių išlaidų), gatvės tiesimas kartu su sklypų išpirkimu 205 000 zlotų, kapinių vartų tvarkymas 1000 zlotų, paminklo P.O.W. Dineburge perkėlimas 1500 zlotų, sodininkystės darbai 5575 zlotų, bareljefas koplyčioje 500 zlotų, visa tai sudarė 372 575 zlotų ir nebuvo numatytos kitos išlaidos. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387, l. 17.

Iš Rasų kapinėse vykdomų statybos darbų viršininko pateiktos darbo ataskaitos galima sužinoti, kad atliktų darbų kaina siekė beveik 185 000 zlotų[296], prie to dar reikia priskaičiuoti 48 000 zlotų dydžio išlaidas už statybos darbus, kuriuos turėjo atlikti Giedroyć įmonė[297]. Prie tų sumų dar derėtų priskaičiuoti vartų statybos, paminklo dineburgiečiams perkėlimo, plaketės su Aušros Vartų Motinos atvaizdu išlaidas (viso 3000 zlotų). Bendra šių išlaidų suma siekė apie 236 000 zlotų.

Tačiau tai buvo tiktai dalis visų išlaidų, kadangi Rasų gatvės tiesimas kainavo daugiau nei 80 000 zlotų[298]. Be to virš 83 000 zlotų reikėjo sumokėti už statybos darbus, susijusius su pastatų ir aptvarų už geležinkelio bėgių esančiuose sklypuose pertvarkymu, tai turėjo palengvinti privažiavimą į Rasų kapines. Dar dalis išlaidų turėjo būti skirta sklypams išpirkti 1935 m. balandžio 8 dieną (ši suma siekė 161 500 zlotų). Be to nuolatos buvo deramasi dėl 4 sklypų išpirkimo, už kuriuos bendrai turėjo būti sumokėta (apytikriai) 54 000 zlotų[299].

Iš viso už kapų koplyčios pastatymą ir teritorijos aplink kapines sutvarkymą išlaidos siekė daugiau nei 560 500 zlotų, o dar buvo planuojama išleisti mažiausiai 54 000 zlotų. Prie viso to dar reikėjo priskaičiuoti išlaidas kapinių priežiūrai. Išlikusiuose dokumentuose, pirmiausiai *Główna księga materiałowa*, randame informacijas apie išlaidas už tam tikrus atliktus darbusbei darbų prižiūrėtojo Jurkiewicziaus honorarą, kuris siekė viso 8858,60 zlotų (apėmė laikotarpį nuo sutarties pasirašymo iki pat darbų pabaigos 1936 m. lapktritį spalį)[300].

Darbams pasibaigus, 1936 m. birželį buvo nuspręsta Zalavo atstatymo komitetui perduoti dalį akmenų, kurie liko apdorojus Maršalkos širdies mauzoliejaus plokštę. Jie buvo palikti Bolesławo Sypniewskio dirbtuvėse Varšuvoje[301]. Tačiau, kaip paaiškėja iš Vilniaus vaivados 1937 m. gegužę rašyto rašto, tai nebuvo sutarta su Vaivadija[302]. Likusios medžiagos, kadangi neturėjo pirkėjų Vilniuje, kur, kaip paaiškėjo, akmens dirbtuvės apsirūpina

296 Pagrindinių darbų kaštai 176 027 zlotų + papildomi kaštai 8911,7 zlotų. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

297 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Umowa), l. 244-245.

298 Detali sąmata buvo parengta kreditui atsiskaityti 1937 m. balandį ir išvardijo miesto tarybos prezidiumo išlaidas 265 074,59 zlotų, Karo reikalų ministerijos 4997 zlotų, o darbo fondo kreditas sudarė 226 258,78 zlotų. Šie kaštai šalia pagrindinių darbų, apėmė ir išlaidas, susijusias su kapinių tvarkymu jau pabaigus statybos darbus (prižiūrėtojo atlyginimas, mokesčiai už elektrą ir pan.).

299 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

300 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1394 (Główna księga materiałowa).

301 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 273-277.

302 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti. Kilo nesklandumų ir dėl to, kokiu būdu Sypniewskio sandėlis pardavė pardavimui skirtas medžiagas.

1

Grobowiec na Rossie w Wilnie.

Decyzja budowy grobowca na Rossie w Wilnie zapadła w Prezydium Rady Ministrów przed powołaniem do życia Naczelnego Komitetu U.P.M.J.P.

Opracowanie projektu powierzono p. rektorowi Wojciechowi Jastrzębowskiemu.

Nadzór nad całokształtem i nadzór nad finansowaniem objął Urząd Wojewódzki Wileński.

Kierownictwo budowy grobowca powierzono z ramienia Prezydium Rady Ministrów p. arch.bud. Oskarowi Jurkiewiczowi.

Koszt budowy grobowca i cmentarzyka żołnierskiego 163 poległych/ w Walkach o Wilno/ wyniósł 228.252,98 i Został pokryty przez Skarb Państwa.

Wszystkie inne koszty, związane z przebudową ulic, oświetleniem ich, wykonaniem wodociągów i kanalizacji, wykupieniem przyległych posesyj, oraz koszty dekoracji miasta w dn. 12 maja 36 r. poniesione zostały częściowo przez Rząd, a częściowo przez Fundusz Pracy i Zarząd Miejski w Wilnie.

Do budowy użyto wyłącznie materiałów krajowych.

Ostateczna likwidacja budowy nie została jeszcze dokonana.

Prezydium Rady Ministrów wyłoniło komisję kolaudacyjną, która obecnie prowadzi swe czynności.

Opieka nad Rossą została w dn. 12 maja r.b. przekazana oficjalnie Zarządowi m.Wilna.

66 Raštas apie vykdomus darbus ir išlaidų sąmata. Fot. AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 350

67 9 XI 1935. Vaivadijos rašto Wojciechui Jastrzębowskiui projektas. Fot. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387, l. 53

pigesniais vietiniais akmenimis, buvo nuspręsta tarpininkaujant Bolesławo Sypniewskio įmonei, parduoti Varšuvoje[303].

Medžiagos

Pagal sudarytą projektą aplink kapinių koplyčią turėjo būti išdėstytos įvairius simbolius atspindinčios detalės. Pirmiausia buvo nuspręsta panaudoti vien vietines medžiagas. Aplink kapą buvo pasodintos keturios dvidešimtmetės pušys[304]. Link koplyčios vedančio takelio buvo nuspręsta iš abiejų pusių apsodinti Polėsės azalijomis, tokiomis pačiomis, kokias kažkada Maršalkai buvo padovanotos ir pasodintos Sulejuveke. Papildomai Vilniaus motociklininkų delegacija iš Zalavo atvežė žemės[305]. Antkapinė plokštė buvo pagaminta iš juodojo Volynės granito. Ant karių kapų esančios stelos buvo pagamintos iš Tatrų granito. Kapinių vartai buvo pagaminti iš šviesaus Volynės granito, o mūrinė siena buvo sudėliota iš Vilnijos krašte surinktų lauko akmenų[306]. Iki 1936 m. sausio 1 dienos visus akmens blokus buvo planuota suvežti į Vilnių, o iki kovo 1 dienos turėjo būti baigti jų apdorojimo darbai[307].

Tačiau paaiškėjo, kad sugabenti akmenis nebuvo taip paprasta. Pagal projektą buvo reikalingas pilkasis Volynės granitas, iš kurio turėjo būti pagaminta didžioji detalių dalis, baltasis granitas skirtas antkapių pjedestalams bei juodasis akmuo, skirtas plokštei. Pakankamai lengva buvo gauti pilkojo granito. Buvo nuspręsta, kad į Vilnių bus gabenamos jau apdorotos, gatavos statybai, detalės. Akmuo buvo išgaunamas Tomašgrodo ir Karpiłówkės apylinkėse[308]. Šiose abejose vietovėse[309] buvo įsteigtos akmens apdorojimo dirbtuvės ir įdarbinta grupė akmenskaldžių.

Kadangi reikėjo gauti didelį kiekį vienalytės, aukštos kokybės žaliavos, sumokant už ją palyginus nedidelę kainą, tai tokio darbo organizavimas buvo gana sudėtingas reikalas. Iš Oskaro Jurkiewicziaus informacijos sužinome, kad pirmiausiai buvo pradėtos derybos su Łempickio bendrove, kuri akmens skaldyklose turėjo jau paruoštus akmens blokus, tačiau pareikalavo per aukšto užmokesčio (375-800 zlotų m³). Dėl panašių priežasčių nebuvo apsispręsta pateikti užsakymo žaliavai iš Klesów akmens skaldyklos, kur akmens žaliava, Jurkiewicziaus nuomone, buvo nežymiai pigesnė, bet blogesnės kokybės. Darbus

303 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

304 „Ne todėl pušys, o ne kiparisai pavyzdžiui, kad gerai Maršalkai žinomame ir mėgiamame eilėraštyje *Beniowski* «girdisi šėtonų aimanos pušų ošime». Maršalka labai mėgo pušis. Šie medžiai buvo pasirinkti pasitarus su velionio giminėmis. Šeimos balsas yra svarbus ir privalome jo paisyti. Žinoma, kad tos pušys turėtų būti senesnės. Tačiau tam jau nebebuvo laiko, kadangi senai pušiai persodinti reikia bent trejų metų pasirengimo. Ateityje galima bus tai padaryti, tačiau dabar reikėjo pasodinti tokias, kurios prigytų". Serce na Rossie 1936, p. 3-4.

305 Kurier Wileński, 26 X 1936, Nr. 112, p. 5.

306 Tam gdzie 1936, p. 283.

307 Granity 1935, p. 5.

308 Volynėje yra kelios vietovės tokiu pat pavadinimu. Darbai buvo vykdomi Karpiłówkoje Sarnų paviete, esančiame apie 18 km į pietvakarius nuo Tomašgrodo.

309 Tomašgrode 23 IX, Karpiłówkoje 16 IX.

gerokai trukdė ir kiti anksčiau sutarti užsakymai, kuriuos vykdė Volynės akmens skaldyklos[310]. Todėl užsakymas akmens žaliavai pristatyti buvo pateiktas Ginolo bendrovei. Būtent ji turėjo pristatyti žaliavą, skirtą koplyčios plokštei, šoninėms juostoms ir blokams bei suoleliui. Darbai gerokai vėlavo dėl to, kad bendrovė neturėjo pakankamo kieko reikalingos įrangos[311]. Rugpjūčio 28 dieną Volynės granito eksploatavimo draugijoje Močulankoje Jurkiewiczius pateikė užsakymą 33,38 m³ kiekiui granito, skirtam koplyčiai ir stulpeliams, vėliau tą užsakymą atšaukė, argumentuodamas, kad šios bendrovės slapti bendrasavininkai yra čekai ir žydai[312]. Galų gale užsakymas buvo pateiktas Szychewicziaus ir Skibos bendrovėse Karpilowkės akmens skaldyklose[313] (il. 68-69). Ten pat iš karto buvo nupirkti blokeliai takeliams išbaigti[314]. Kaip pranešinėjo Jurkiewiczius, akmens luitų iškasimo darbai neapsiėjo be kliūčių, kadangi kaimo bendruomenė, jau pradėjus vykti darbams, uždraudė tolesnį kasimą ir gerokai pakėlė kainas[315].

Iš darbų vykdymo ataskaitos galima sužinoti, kad 1935 m. rugpjūčio 27 dieną buvo užsakyta pirmoji granito partija iš Tomašgrodo apylinkių[316]. Be to, kaip aiškėja iš mėnesį vėliau surašytos ataskaitos, Tomašgrode buvo pagamintas koplyčios apdailai skirtų 35 plokščių komplektas[317], jau buvo pradėtas gaminti granito suolelis, taip pat jau buvo paruošti apdorojimui koplyčios blokeliai. Tuo tarpu Karpiłówkoje buvo jau gaminami aptvaro stulpeliai, iš Kurmos akmens skaldyklų netoli Tomašgrodo buvo pristatytos 49 antkapių apdailai skirtos granito juostos, iš ten pat turėjo būti atgabenta didžioji antkapiams skirtų blokelių dalis. Aptvaro viršui skirta apdailos medžiaga buvo gauta iš Karpilóvkos. Apdorojant plokštes dirbo iš viso 24 akmenskaldžiai. Akmens apdorojimo darbus prižiūrėjo Stanisławas Zawadzkis[318].

310 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 5.

311 Įmonėje nebuvo keltuvo ir akmuo buvo išgaunamas tradiciniu būdu. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387, l. 289.

312 „Kaina 250 zlotų už kv. m. ir atgabenimo data 15 X, pasiektos sunkių derybų dėka pridedant bendrininkų tautybė atgrasino mane nuo šios įmonės". AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 290.

313 1936 metų kovą dėl juodojo granito trūkumo baigiamiesiems darbams vėl buvo atnaujinta Karpiłówkos akmens skaldyklos veikla. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 28.

314 Apie Skibos kasyklą Karpiłóvkoje sako, kad ji nedirbo, kadangi nebuvo apyvartinio kapitalo ir pradėjo veikti tiktai tam, kad atliktų užsakymą. Pabrėžia, kad ta kasykla užtikrino, jog gali skubiai pristatyti blokus ir juos apdoroti. Taip pat tikėjosi, kad išgavus akmenis aptvarui iš šios kasyklos, gaus dalį užsakymo, kurį vykdė Ginolo firma. AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 290.

315 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

316 Tai buvo pilkasis granitas iš Kurmanowo prie Tomašgrodo – 22 plokštės kapo vidui iškloti, 185 juostos karių kapams, 85 blokeliai, 8 išbaigimai ir 1 granito suolelis. Dar 100 blokelių buvo užsakyta Tomašgrodo akmenskaldžių draugijoje. Tuo tarpu p. Szychnewicziui iš Tomašgrodo apylinkių buvo pateiktas užsakymas pagaminti aptvaro stulpeliams ir lentelei. Su firma Granit, kuri turėjo akmens kasyklą Biečkose netoli Močulankos buvo deramasi dėl aptvaro viršaus atgabenimo. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387, l. 254-255. Žr. taip pat LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Meldunek o stanie robót budowy grobowca na Rossie w Wilnie, 3 IX 1935), l. 256.

317 Tam gdzie 1935, p. 6.

318 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707 (Raport z inspekcji robót granitowych w Tomaszogrodzie na Wołyniu, 26 i 27 IX 1935), l. 16-17.

68 Akmens skaldykla Karpiłówkoje. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

69 Juodojo granito kasykla, 1936 m. kovas. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

Mauzoliejaus statybų sąskaitose randame užsakymus Tomašgrodo Akmenskaldžių sąjungos bendrovei (il. 70), M. Skiba ir b-ė Kisoričuose, Henrykas Ginola, Jarowe Dzieło Tomaszgród, Marcinas Kuś – Tomaszgród, Józefas Kurmanas, o taip pat akmens apdorojimo darbus atliekamus Zakopanėje (Brzezinos), be to Vilniaus vaivados 1937 m. gegužės mėnesį rašytame rašte kalbama apie akmens gavybą Kisoričuose[319]. Volynėje išgautos plokštės ten pat vietoje buvo apdorojamos ir paruošiamos montavimui. Tačiau dėl padarytų klaidų Vilniuje jos iš naujo turėjo būti pritaikomos[320]. Akmens apdorojimui Jurkiewiczius planavo atidaryti „lauko kalves"[321]. Jam pavyko įdarbinti 15 akmenskaldžių iš Akmenskaldžių sąjungos koplyčios vidaus apdailai skirto akmens apdorojimui, tačiau, kada jau bus atgabenta įranga, planavo įdarbinti iki 50 darbininkų[322].

Baltąjį granitą iš pradžių, laikantis projekto autoriaus nurodymų, buvo bandoma atgabenti iš Bielčakų kaimo Ludvipolio apylinkėje apie 55 km. nuo Tomašgrodo[323]. Ten buvo bandoma išgauti reikiamą žaliavos kiekį[324], tačiau ji pasirodė esanti suskilinėjusi ir netinkama projekto reikmėms. Buvo atlikti dar du bandymai Volynės teritorijoje, kurie baigėsi tokiu pačiu rezultatu[325]. Juszkiewiczius pabrėžė, kad baltasis granitas, skirtas pjedestalams ir cokoliams gaminti nėra gaunamas Volynėje, tuo pačiu nurodė bent kelias jo išgavimo vietas šioje teritorijoje. Tačiau problema buvo didelė granito išgavimo kaina ir laikas, kurį reikėjo skirti jam išgauti[326]. Dėl baltojo granito gavimo klausimas be kita ko buvo aptariamas ir Varšuvoje Valstybiniame geologijos institute, tačiau instituto specialistų nurodytos vietos neatitiko lūkesčių[327]. Jurkiewiczius apsiėmė ieškoti baltojo granito klodų ne Volynėje, o Tatruose[328], ir kartu su Wojciechu Jastrzębowskiu surado tinkamą granitą Tatruose[329] (il. 71). Jo išgavimas buvo pradėtas spalio 22 dieną[330]. Žinių apie šios žaliavos išgavimą suteikia inž. Markiewicziaus pateikta spalio mėnesio 29-30 dienomis Brzezinose atliktos inspekcijos

70 Akmens skaldykla Tomašgrode. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

319 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

320 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707 (Pismo wojewody wileńskiego do podsekretarza stanu K. Siedleckiego, X 1935, nr KB.7/a/32), l. 2-2v.

321 Taip tikriausiai Jurkiewiczius vadino akmens apdorojimo vietas.

322 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 294-295.

323 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Sprawozdanie z robót granitowych, prowadzonych przez Oskara Jurkiewicza, 27 VIII 1935), l. 219-220.

324 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Sprawozdanie z postępu robót nr 3 na czas 9-14 IX 1935), l. 185.

325 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 67.

326 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 292-293.

327 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 67.

328 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 67.

329 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707, l. 16-17.

330 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 67.

ataskaita[331]. Baltasis granitas buvo išgaunamas Jerziui Uznańskiui priklausiusiose valdose[332] Sucha Woda slėnyje (il. 72-74). „Žaliava gaunama iš granito klodų susitelkusių kalnų upės vagoje bei jos krantuose 0,5 iki 1,5 km atstumu nuo kelio"[333]. Sprendžiant iš Jurkiewicziaus pateiktos ataskaitos, darbai buvo vykdomi apytikriai 5 km ilgio atkarpoje[334] (il. 75). Daugiau duomenų šiuo klausimu pateikiama rašte, kurį Vilniaus vaivada siuntė 1935 metų spalį[335]. Jame buvo kalbama apie būtinybę skirti daugiau lėšų, kadangi akmens žaliavą būtina buvo išgauti Tatruose, dėl ko išlaidos galėjo padidėti papildomai apie 9000-15 000 zlotų. Čia tai pat buvo kalbama apie tai, kad akmuo gali būti pristatytas pavėluotai[336]. Nepalankiomis žiemos sąlygomis, esant gausiam sniegui, Tatruose vykdomi darbai buvo labai sunkūs, atsitiko net keli nelaimingi įvykiai. Vienas iš darbininkų neteko pirštų[337]. Dėl akmens išgavimo darbų buvo pakeistas gamtos apsaugos įstatymas, kurio nuostatos draudė atlikinėti panašaus pobūdžio darbus šiuose plotuose[338]. Nors Tatrų akmuo buvo pasirinktas beveik atsitiktinai, tai vis dėlto – kaip pastebėjo „Polska Zbrojna" korespondentas – kažkas jaudinančio slypėjo tokiame Žečpospolitos atskirų dalių susiėjime[339].

Kapinių tvora ties karių kapais buvo išklijuota akmenimis, tuo būdu suteikiant jai kiek labiau reprezentacinį pobūdį. Tam tikslui buvo panaudoti iš Vilniaus krašto surinkti ir atgabenti akmenys[340].

331 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707 (Inž. W. Markiewicziaus inspekcijos ataskaita dėl darbų išgaunant baltąjį granitą Brzezinose (Tatrai), 29 ir 30 X m. n.), l. 19-19a. Sutinkamai su tolesne ataskaitoje pateikta informacija tasai akmuo buvo perduotas nemokamai. Jam išgauti iš Volynės buvo atvežti 21 akmenskaldys i 1 kalvis. Taip atsitiko dėl to, kad nebuvo tikslaus susitarimo vietinių akmenskaldžių tarpe. Pagalbai buvo pasamdyti vos keli vietiniai akmenskaldžiai. Be to akmeniui išgauti buvo įdarbintas vietinio akmenskaldžio sūnus, puikiai žinantis vietines sąlygas W. Orawecas iš Poronino. Per 4 pirmąsias darbo dienas buvo iškelta 15 m^3 granito (viso reikėjo 48 m^3). Darbus buvo planuota užbaigti gruodžio pradžioje. Įrangai transportuoti buvo pasiskolintos įrengimai iš geležinkelio į Kasprovy statybos darbų vykdytojo (veikiausiai tai iš čia buvo gautas sugadintas 2000 zlotų vertės lynas, kurį mini Jurkiewiczius). Statybų dokumentuose išliko prašymas įdarbinti akmenskaldį iš Zakopanės Stanisławą Małyną. LCVA, f. 376, ap. 1, b. 2, l. 15.

332 Akmenį Jerzy Uznański perdavė nemokomai. Kurier Wileński, 25 IV 1936, Nr. 113, p. 3-4.

333 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707 (Sprawozdanie inż. W. Markiewicza z inspekcji robót przy wydobyciu białego granitu w Brzezinach (Tatry), odbytej 29-30 X m. n), l. 19-19a.

334 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 68.

335 Rašte nepažymėta diena, pagal turinį galima spręsti, kad buvo paruošta po 10 X.

336 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707 (Pismo wojewody wileńskiego do podsekretarza stanu K. Siedleckiego, X 1935, nr KB. 7/a/32), l. 2-2v.

337 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe), l. 68v kalbama apie pirštus, tačiau įrašas (Główna księga materiałowa) LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1394, l. 149 kalba apie žalos atlyginimą (ne ypatingai didelį, tik 200 zlotų Janui Przeklasai) už vieną pirštą. Taip pat buvo padengtos gydymo išlaidos 66 zlotų. Be to vienas iš akmenį kėlusių kalnakasių susilaužė koją (taip pat buvo padengtos gydymo išlaidos). Dar vienas žmogus mirė transporto metu, tačiau jis nebuvo įdarbintas pas Markiewiczių.

338 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 68a.

339 Teksto autorius šioje vietoje kalba apie trijų rajonų sujungimą. Maciejewski 1936, p. 6.

340 Tam gdzie 1935, p. 6.

20 października 1935

82

Wielce Szanowny Panie Inżynierze.

Otrzymałem dziś kopję depeszy Panu Jurkiewiczowi do Pana Wojewody w sprawie opóźnienia przesyłki płomżdy i z tem związanych kłopotów. Bardzo mnie to martwi gdyż utrudnia to proces.

Oraz myśli i chciałbym ażeby sprawy samej organizacji nie zatrzymywały roboty.

Z białym granitem zmuszeni jesteśmy przenieść się z Tatry do Brzezin, odległość to znaczna i tem trudniejsza będzie gospodarka. Omówiłem tę sprawę z p. Jurkiewiczem, musimy mu zapewnić stały i regularny dopływ płomżdy. Trzeba koniecznie otworzyć konto w K.K.O. z Zakopanem na nazwisko p. Jurkiewicza do wysokości 5000 zł. Tak jak było w Sanoczu.

Chciałbym również ażeby wydelegować kogoś do Tomaszowa, ktoby dokładnie przejrzał cały materjał przygotowany na Rossę. Należałoby to zrobić w czasie kiedy p. Jurk. jest na miejscu i ze specyfikacją w ręku.

Z powodu że robota części z białego granitu potrwa do lutego sądzę że należy zmontować całość wyrobków przed zimą a części białego to jest same wyrobki ozdobne zostawmy wiosny. innego wyjścia niema. Będę się mógł pod koniec tego tygodnia być w Wilnie z sprawozdaniem.

Wojciech Jastrzębowski

71 Wojciecho Jastrzębowskio 20 X 1935 raštas Oskarui Jurkiewicziui. Fot. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387, l. 82

72 Tatruose rastas baltasis granitas. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

73 Transportui paruošti granito blokai. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

74 Sucha Woda slėnyje prie akmens kasimo darbų dirbantys kalniečiai, nuotraukoje taip pat matomas Wilhelmas Markiewiczius. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

75 Granito Tatrų kalnuose išgavimo vieta. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

Vartus ir vartelius bei kryžius pagal Wojciecho Jastrzębowskio projektą pagamino meistras Gajdis (dirbtuvės Belinos gatvėje)[341]. Visi darbai turėjo būti baigti iki sausio mėnesio vidurio (il. 76).

Plokštė Piłsudskiui

Atgabenti ir pagaminti tinkamą Maršalkos Pilsudskio (il. 77) ir jo motinos mauzoliejaus kapo plokštę nebuvo taip paprasta. Nemažai sunkumų kilo dėl plokštės dydžio, prie ko prisidėjo dar projekto autoriaus reikalavimas, kad visos kapinių detalės būtų pagamintos iš vietinės žaliavos. Sudėtingiausia buvo surasti tinkamą akmenį plokštei pagaminti. Tai pavyko tiktai po 12 nevykusių bandymų, Bronisławka kaimo apylinkėse[342] Volynėje, iš kur buvo atgabentas 19 tonų sveriantis riedulys (il. 78-81). Iš pradžių buvo manyta pagaminti dvi plokštes, kurių viena būtų atsarginė. Tačiau užsitęsus atitinkamo dydžio bloko paieškoms, buvo nuspręsta atsisakyti sumanymo gaminti antrąją plokštę[343]. Planuota pagaminti ją iš gabro granito (smulkiagrūdžio juodojo granito). Didžiausia problema buvo ta, kad šis akmuo į Lenkiją buvo tiktai importuojamas ir vietoje jo praktiškai niekur nebuvo galima gauti. Nežiūrint to, buvo pradėtos tinkamo akmens paieškos. Jos buvo vykdomos vienu metu keliose vietose. Kisoričuose netolo Volynės Rokitno bendrovė Skiba (kaina apie 1400 zlotų), bendrovės Łępicki S-ka Pščeno akmens skaldyklose (kaina apie 5000 zlotų)[344]. Be to Czeżewskis ir Strugas bendrovė, priėjusi išvados, kad tinkamo akmens Lenkijoje rasti nėra galimybių, pradėjo ieškoti tamsiai pilko granito akmens skaldyklose Zdzilove netoli Klesovo. Pagaliau vis dėlto paaiškėjo, kad akmuo yra įtrūkęs ir netinkamas naudoti[345]. Pirmoji juodojo granito plokštė buvo išgauta Pščeno akmens skaldyklose, tačiau dėl ant jos atsiradusio įbrėžimo, ji nebuvo tinkama naudoti[346]. Pagal bendrovės atstovo inž. Tołłoczko pateiktus duomenis, buvo imtasi bandymo išgauti antrą plokštę[347]. Be to buvo bandoma išgauti plokštę dar ir Kisoričuose, 1935 m. spalio 10 dienos ataskaitoje rašoma taip: „Turime visus duomenis, kad galėtume teigti, jog pavyks išgauti sveiką ir nesubraižytą 3.00 × 1,90 × 0,5 m dydžio plokštę"[348]. Į atitinkamo akmens paieškas buvo įtrauktas ir prof., Stanisławas Małkowskis, buvo naudojamasi akmenskaldžių žiniomis ir patirtimi. Kasamieji darbai buvo vykdomi be kitų Čable, Bronisławkoje ir Kisoričuose. Dėl labai užsitęsusių paieškų bei trumpo darbų baigimo termino statybų viršininkas sausio mėnesį kreipėsi su prašymu užsakyti arba pilkojo granito (dėl viso pikto tokia plokštė buvo paruošta Močulankos akmens skaldyk-

341 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Zlecenie prac kowalskich, 18 XI 1935) l. 27.

342 Bronisławka Volynėje buvo sugriauta 1945 metais ir dabar toje vietoje tėra supiltas pylimas vadinamas „Kopiec Piłsudskiego".

343 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 33.

344 AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 292.

345 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 33.

URZĄD WOJEWÓDZKI

Odpis.

Odpis.

18 listopada 1935 r.

B.II-7-a/32

Do

majstra ślusarskiego p.Gajdisa

w/m,ul.Beliny Nr.____

Potwierdzając ustne polecenie z dnia 16.XI.r.b. Urząd Wojewódzki niniejszem daje Panu zamówienie na kompletne wykonanie i zmontowanie bramy,furtki i krzyża do cmentarza-grobowca na Rossie w Wilnie po cenach następujących:

Wykonanie według otrzymanych projektów bramy i furtki czystej kowalskiej roboty wraz z ryglemi i solidnemi zamkami,zmontowaniem na miejscu do gotowych otworów w słupach kamiennych,pominjowaniem i wylakierowaniem na czarno 2-krotnie,względnie wypaleniem od kilograma - 1.50 zł.

Wykonanie według rysunku krzyża czystej kowalskiej roboty z ustawieniem i pomalowaniem jak wyżej - ryczałt 100 zł.

verte

76 Užsakymas atlikti vartus ir vartelius į karių kapines, 18 XI 1935. Fot. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387, l. 27

WILNO. Cmentarz Rossa. Płyta marmurowa kryjąca Serce Marszałka Józefa Piłsudskiego i zwłoki Matki Marszałka.

77 Atvirukas su Piłsudskio mauzoliejaus plokštės Rasose atvaizdu apie 1936 m. Fot. iš asmeninio archyvo

78 Piłsudskio mauzoliejui Rasose rastos plokštės piešinys. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

79 Granito bloko Piłsudskio mauzoliejaus plokštei išgavimo darbai. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

80 Granito bloko Piłsudskio mauzoliejaus plokštei išgavimo darbai. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

81 Granito blokas Piłsudskio mauzoliejaus plokštei tuojau po iškasimo. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

loje), arba atgabenti tokią iš Švedijos[349]. Tačiau tuo metu vykdomi Bronisławkoje darbai pradėjo teikti daug vilties. Vasario 1 dieną pagaliau pavyko ištraukti riedulį.

Riedulio atgabenimas į Vilnių (per Varšuvą), kur turėjo būti apdorotas[350], taip pat sukėlė daug sunkumų[351]. Dėl drėgno, grimzdaus grunto ir plokštės svorio jos gabenimas iki artimiausios geležinkelio stoties buvo ypatingai sunkus. Pradžioje tam reikalui buvo planuota panaudoti tankus. Pagaliau vis dėlto atsisakyta šio sumanymo ir pradėtas transportavimas pasitelkiant apvalius medinius rąstus (il. 82-83). Darbininkams į pagalba atėjo Pasienio apsaugos korpuso kariai. Papildomą sunkumą sudarė stiprūs šalčiai, kuris gerokai nuvargindavo darbininkus, kita vertus dėl šalčio kelias buvo kietesnis. Bendrai paėmus, plokštės pervežimas iki siaurojo geležinkelio stoties užtruko viso 13 dienų, darbams vykstant be pertraukos. Dar viena sunki užduotis buvo plokštės pakrovimas į siaurojo geležinkelio vagonus. Tam darbui atlikti iš 1500 geležinkelio pabėgių buvo pastatyta specialiai tam skirta nuožulni platforma (il. 84-85). Ir šis plokštės transportavimo etapas neapsiėjo be kliūčių. Dėl didelio plokštės svorio vagono ašys perkaisdavo, dėl to būtina buvo sustabdyti traukinį kas keletą kilometrų ir laukti, kol vagonų ašys atvės[352]. Vasario 21 ir 22 naktį Rokitno geležinkelio stotyje plokštė buvo perkrauta iš siaurojo geležinkelio į normalaus geležinkelio vagoną ir vasario 27 dieną pasiekė Varšuvą, geležinkelio stotį esančią netoli Bolesławo Sypniewskio akmens dirbtuvių. Specialiu arkliais traukiamu vežimu (il. 86) plokštė buvo nugabenta į dirbtuves, kur meistrai ją apdorojo, nušlifavo ir iškalė užrašą „Matka i Serce Syna" bei Juliuszo Słowackio poemos ištrauką[353]. 1936 m. balandžio 24 dieną „Kurier Wileński" išspausdino fotografiją su jau nukaltu užrašu[354]. Plokštės apdorojimo darbai buvo pabaigti balandžio pabaigoje ir tada vėl imtasi transportavimo. Deja, vežant ją dar dirbtuvių teritorijoje, plokštė nuslydo nuo bėgių ir šone atsirado įbrėžimas. Įbrėžimui pašalinti būtina buvo atlikti papildomą fazavimą plokštės apatinėje dalyje[355]. Galutinai plokštė buvo pabaigta balandžio 30 dieną, kai buvo išsiųsta į Vilnių. Pagal kariuomenės atstovų pageidavimą, paskutinysis plokštės transportavimo etapas buvo prižiūrimas kariuomenės (il. 87-89). Plokštė buvo sumontuota 1936 m. gegužės 7 dieną[356]. Pradžioje buvo planuota ją paguldyti horizontaliai, taip, kaip buvo numatyta projekte, tačiau pasirodė, kad tokioje padėtyje būtų

349 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 34v.

350 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 35.

351 Oskaras Jurkiewiczius aprašo kaimo gyventojų džiaugsmą iškasus akmenį, kad jie pasisiūlė patys savo rankomis nugabenti akmenį, kas Oskarui Jurkiewicziui pasirodė nerealu. AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 259.

352 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 35v.

353 Wiernica 1937.

354 Kurier Wileński, 24 IV 1936, Nr. 112, p. 3.

355 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 36.

356 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 35v-36.

82 Granito bloko transportavimas į geležinkelio stotį. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

83 Granito bloko transportavimas į geležinkelio stotį. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

84 Granito bloko pakrovimas į geležinkelio vagonus. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

85 Granito bloko pakrovimas į geležinkelio vagonus. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

labai silpnai įskaitomas užrašas. Todėl priekinė pamatų dalis buvo nuleista 6 cm, tokiu būdu plokštė gulėjo nuožulniai[357].

Ši plokštė ištvėrė Antrojo pasaulinio karo metus tik su nežymiais įbrėžimais, kuriuos matome 1961 metais darytoje nuotraukoje. Joje, turbūt slaptomis padarytoje, matomos padėtos ant kapo gėlės[358]. 1948 metais čia vyko tragiškas įvykis, apie kurį savo prisiminimuose rašo Halina Choroszewska: „1947-1948 mokslo metai buvo paskutinieji mūsų gerai žinomos, mėgstamos ir gerbiamos direktorės Kazimierzos Likszankos mokyklos darbo metai. Tai buvo ir pačių vyresniųjų klasių mokinių kaltė, kurie nekreipė jokio dėmesio į prašymus ir patikimų mokytojų įspėjimus. Tačiau jaunatviškas patriotizmas nugalėjo atsakomybės jausmą ir išmintį. Lapkričio 11 dieną prie Motinos ir Sūnaus Mauzoliejaus Rasų kapinėse stojo garbės sargyba. Pasekmes galima buvo nesunkiai nuspėti: sargybiniai buvo suimti ir nuteisti <<Kelionei į Sibirą>>, o direktorė buvo atleista iš darbo kaip pedagogiškai neatsakingą“[359].

Tai buvo pati didžiausia plokštė, kokia kada nors buvo apdorojama Lenkijos teritorijoje[360]. Oskaro Jurkiewicziaus nuomone, Lenkijoje tik nedaugelis akmens dirbtuvių galėjo apsiimti apdoroti tokio dydžio akmens plokštę per tokį trumpą laiką. Vilniaus meistrų tarpe tokį darbą galėjo atlikti tiktai Bikneris, tačiau jo dirbtuvių teritorija buvo per maža, kad galėtų įvykdyti šį užsakymą. Beje ir Sypniewskio bendrovė taip pat turėjo specialiai pritaikyti savo dirbtuves, kad galėtų įvykdyti užsakymą, tuo tikslu buvo pažemintos grindys[361]. Bendros tinkamo akmens paieškų, jo išgavimo, transporto bei plokštės apdorojimo išlaidos pagal darbų viršininko paskaičiavimus galėjo siekti net iki 21 000 zlotų[362]. Tai buvo pakankamai didelė suma, siekianti maždaug šešerių metų tarnautojo atlyginimo dydį.

357 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 95.

358 Grób matki 1961, p. 6.

359 *Wspomnienia Romualda Zajkowskiego*, interneto puslapis Technik Wileński. Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarno-Budowlanych w Wilnie, http://technik wileński.cba.pl/wspomnienia-romuald-zajkowskiego [žiūrėta: 24 IV 2019]. Šie atsiminimai buvo spausdinti 2012 metais Jano Andrzejewskio *Historia i rzeczywistość w Wilnie i na Wileńszczyźnie w latach 1944-2011* (informacija: Aleksandro Radczenko blogas, http:/rojsty.blox.pl2012/12/Polska-konspiracja-w-sowieckim-Wilnie.html [žiūrėta: 24 IV 2019]).

360 Tam gdzie 1936, p. 284.

361 LCVA, f. 51, ap. 2a, b.750, l. 36.

362 Į kainą nebuvo įskaičiuota dalis kariuomenės pagalba atliekamų darbų, skolintų ir neatlyginamai perduodamų transporto geležinkeliu, pagaliau atitinkamo akmens paieškų darbų, kuriuos pagal užsakymą vykdė firmos. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750, l. 36.

86 Bloko gabenimas į Sypniewskio dirbtuves Varšuvoje. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

87 Bloko gabenimas Vilniuje. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

88 Bloko gabenimas Vilniuje. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

89 Bloko gabenimas Vilniuje. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

Darbai vykdyti už mauzoliejaus ribų – gatvių tiesimas

Nuolatos vyko intensyvūs darbai, kurių tikslas buvo sutvarkyti kapinių pašonėje esančią aplinką. Rasų gatvė buvo išgrįsta ir praplatinta, taip pat buvo remontuota link jos einanti Pivna (dab. M. Daukšos) gatvė, ta proga nugriaunant keletą „menkų namelioką"[363], sutvarkyta aplinkinių kalvų augalija padedant ją velėnos sluoksniu, ištiesti platūs šaligatviai, pasodinti medžiai – beje buvo nuspręsta persodinti jau paaugusius 20-30 cm kamieno skersmens medžius[364]. Pastatyti elektros žibintai, o laidai buvo pravesti po žeme[365]. Nupirktas ir išardytas prieš kapines stovėjęs kioskas bei Biknerio akmens dirbtuvėms priklausę pastatai[366]. Vilniaus prezidento 1935 m. rugpjūčio 17 dienos rašte nurodoma, kad sklypams išpirkti buvo skirta maždaug 80 000 zlotų. Dera pridurti, kad buvo numatoma išpirkti dalį vienuolynui priklausančio sklypo, Banelio sklypą (Rasų g. 15) (il. 90) bei dalis Rasų g. 7, 7a, 7b, 7c bei Rasų g. 9, 11 ir 13 sklypų. Deja, tame rašte nėra jokios informacijos apie Struniewicziams (Rasų ir Varšuvos skrg. 15/18) priklausančio sklypo išpirkimą. Pagal ankstesnius susitarimus, jos kaina buvo nustatyta 35 000 zlotų. Manomai, tas sandoris jau buvo įvykdytas anksčiau. 1935 metų spalį buvo pradėtas išpirkinėti Błockio sklypas Rasų g. 24[367]. Ilgai trunkantys namų griovimo darbai pagaliau buvo baigti spalio pabaigoje[368].

Iš pradžių vien tiktai nekilnojamam turtui išpirkti buvo numatyta skirti 1 554 187,50 zlotų, o namams nugriauti ir aplinkai sutvarkyti – 5 984 zlotų. Sąmatoje buvo numatyta iš viso išpirkti 10 sklypų[369]. Išpirkinėjant sklypus buvo numatyta, kad per ilgai trunkančių derybų atveju galima pasinaudoti įstatymu dėl eksproprojavimo. Tiesioginė tokios veiklos priežastis buvo gatvių išdėstymo pakeitimas statant naują kapinių koplyčią taip, kad nesusidarytų eismo spūstys[370]. Gatvių remonto darbai buvo įvertinti 145 820 zlotų[371], iš ko pagal 1935 m. rugpjūčio 7 dienos sąmatą 84 836,15 zlotų suma, o Pivna ir Rasų gatvėms nuo Aušros Vartų iki Geležinkelio viaduko viso 46 690,80 złotų[372]. Projekto darbus

363 Tam gdzie 1935, p. 6.

364 Tam gdzie 1936, p. 283.

365 Maciejewski 1936, p. 6.

366 Gavo už tai 2000 zlotų dydžio kompensaciją. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

367 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Pismo Wydziału Technicznego Urzędu Miejskiego w Wilnie, 4 X 1935), l. 142.

368 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Meldunek o stanie robót budowy cmentarza-grobowca na Rossie w Wilnie, 19 X 1935), l. 117.

369 Ankstesnė sklypų išpirkimo darbų sąmata (deja nėra žinoma tiksli jos arengimo data, tai galėjo būti 1935 metų liepa) išvardija tik 5 išpirkti numatytus sklypus bei būtinybę perkelti Biknerio dirbtuves, kurios buvo Baneliui priklausiusio sklypo numatytų karių kapinių teritorijoje. AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci, sign. 21, l. 309.

370 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707, (Projekt wniosku o wywłaszczenie), l. 8-8v.

371 AAN, sign. 2/108/0/-/21, l. 317.

372 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387, (Kosztorys), l. 198.

90 Rasų g. planas, mastelis 1:500. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707, l. 20

19 listopada 1935 r.

Odpisać

S.II-7-a/32

Budowa grobowca na Rossie.

Do

Przewielebnego Ks. Proboszcza

Kościoła Św. Jana w Wilnie

Powołując się na konferencję w dniu 16.X.r.b. Urząd Wojewódzki pozwala sobie przypomnieć o koniecznym remoncie zrujnowanego ogrodzenia, oraz zmianie dachu jednospadkowego w szopie położonej przy murze cmentarnym na czteryspadkowy i zapytuje, kiedy można się spodziewać wykonania tych robót, gdyż sezon budowlany już dobiega końca.

ZA WOJEWODĘ

Inż. A. Zubelewicz

19 XI 35

91 Vilniaus vaivados raštas (su inž. A. Zubelewicziaus parašu) šv. Jonų bažnyčios Vilniuje klebonui. Fot. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387, l. 14

vykdė inž. Filipowskis kartu su prof. Jastrzębowskiu[373]. Sprendžiant iš Vaivadijos 1936 m. rugsėjo 21 dieną parengtos spaudai informacijos, buvo nupirkti 2 sklypai, kuriuose jau pradėti vykdyti tvarkymo darbai. Be gatvių pertvarkymo taip pat buvo numatyta pravesti kanalizaciją, elektrą bei vandentiekį[374]. Statybos darbai Rasų gatvėje prasidėjo 1935 metų rugsėjį, tada buvo vedama kanalizacija bei atliekami teritorijos tvarkymo darbai[375]. Spalio mėnesį pradėtas vandentiekio vedimas[376], o jau spalio 10 dieną pradėta tvarkyti važiuojamoji gatvės dalis[377]. 1936 metų kovą buvo numatyta baigti gatvės grindimo darbus[378]. Šie darbai vyko vos ne iki pat iškilmių dienos. Sklypai buvo išpirkinėjami jau pabaigus statybas[379] (il. 90).

Dėl estetinių sumetimų aplinkai sutvarkyti ne tik buvo ištiesintos gatvės, taip pat buvo pasirūpinta pertvarkyti pagrindinius kapinių vartus[380], planuota aptinkuoti kapinių tvorą bei apsodinti vijokliais šeimų koplyčias, išdėstytas mauzoliejaus linijoje[381] (il. 91), netgi norėta išardyti pašiūrę, esančią sklype už pastato Rasų gatvėje nr 26[382].

373 AAN, sign. 2/108/0/-/21, l. 320-321. Parengiamieji darbai buvo vykdomi 1935 m. liepos pradžioje. Kaip rašė „Słowo", buvo pakeista Rasų gatvės vaga nuo geležinkelio iki kaimyninių gatvių. Ta proga buvo išgriauti keli pastatai ir praplatinta Pivna gatvė. 1936 metų pavasariui buvo planuojama Sukilėlių gatvę, kuri kirto Naująsias ir Senąsias Rasas (Co przybyło 1936, p. 6). Įdomu tai, kad tas pertvarkymas sukėlė tam tikrus nesutarimus, buvo priekaištaujama, kad taip buvo sugadintas kraštovaizdis, o pirmiausia ta plati komunikacinė arterija visai nereikalinga, nebent – kaip buvo juokaujama – miesto valdyba tikisi, kad miestą užpuls koks maras ir masiškai vyks laidotuvės. Kritika taip pat buvo su aiškia politine potekste. M.G., 1936, p. 7. Darbai buvo vykdomi nepaprastai intensyviai, dalis darbų buvo atliekama net per Vėlines, tada buvo cementu tvirtinamos trinkelės. Wilno składa hołd, p. 5.

374 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707 (Notatka prasowa w sprawie budowy cmentarza-grobowca na Rossie, 21 IX 1935), l. 15-15a.

375 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Meldunek o stanie robót budowy cmentarza-grobowca na Rossie w Wilnie, 20 IX 1935), l. 192.

376 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Meldunek o stanie robót budowy cmentarza-grobowca na Rossie w Wilnie, 20 IX 1935), l. 137.

377 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Meldunek o stanie robót budowy cmentarza-grobowca na Rossie w Wilnie, 20 IX 1935), l. 133.

378 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707 (Projekt wniosku o wywłaszczenie), l. 8-8v.

379 1937 m. kovo 1 d. prezidento laiške Vilniaus vaivadai kalbama apie Rasų g. nr 24 ir Rasų g. nr 26 esančių sklypų išpirkimą (nuo parapijos, kad galima būtų ten įrengti būdelę sargui), Varšuvos skersgatvis 11 ir 15, taip pat apie būtinybę išpirkti sklypą Rasų g. 17, 19 ir Varšuvos skersgatvis 15. 1936 metų ataskaitoje dar išvardijamas sąrašas 30 punktų, kurie buvo apmokėti kaip kompensacijos. Be sklypų išpirkimo jos apima smulkesnes sumas, kaip atlyginimas už suniokotus medžius. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti. Ypač svarbus buvo pastato esančio Rasų g. nr 26 klausimas. Pastatas priklausė parapijai ir vaivadijos buvo nuomojamas už 100 zlotų per mėnesį. Planuota jį išpirkti (apytikrė kaina 15 000 zlotų) ir remontuoti. Pastate buvo numatyta įrengti garbės sargybos būstinę, atsiliepimų knygą (buvo pagaminta prof. Jerzio Hoppeno lankytojams), administracija ir atminimo muziejų. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 707 (Raport Naczelnika Wydziału dla Wojewody Wileńskiego, 21 VI 1936), l. 14-14v.

380 Senieji vartai buvo išardyti, o paskui perstatyti, jų išvaizda buvo aptarta su prof. Jastrzębowskiu. LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Pismo naczelnika Wydziału Komunikacyjno-Budowlanego do prof. W. Jastrzębowskiego, 7 XI 1935), l. 59-62. Darbai buvo atlikti Piotro Godlewskio dirbtuvės (Vilnius, Poplavska g. 27a). LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Kosztorys na przebudowę bramy na cmentarzu Rossa), l. 10.

381 LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1379 (Pismo wojewody wileńskiego do proboszcza kościoła św. Jana w Wilnie, 23 IX 1935), l. 168-169.

382 „Taip pat prašau p. Prezidentą liepti nugriauti medinę pašiūrę esančią privačiame sklype greta kairiosios šoninės sienos tuoj už mūrinio pastato, esančio šalia kapinių-koplyčios. Toji pašiūrė savo išore ir dydžiu gadina

Įdomu yra tai, kad Vilniaus žemių turizmo propagavimo sąjunga norėjo prie Rasų kapinių įsteigti laikiną pašto tašką, kadangi gali atsirasti norinčių gauti specialius antspaudus[383].

Pasiruošimas 1936 metų iškilmėms

Pagal 1936 m. kovo 29 dieną sudarytą planą Vyriausiasis Maršalkos Józefo Piłsudskio atminimo įamžinimo komitetas nurodė, kad svarbiausios pirmųjų Piłsudskio mirties metinių minėjimo iškilmės vyks ne tik Krokuvoje, bet ir Vilniuje. Patvirtinta, kad Rasų kapinėse vyks Maršalkos Širdies laidojimo iškilmės[384]. 1936 m. gegužės mėnesį Vilniuje vykusios iškilmės buvo ypatingai pakilios ir truko dvi dienas. Laukta atvykstant apie 30 000 svečių, važiavo specialūs traukiniai[385], kurių iš viso į Vilnių atvažiavo 19, jais atvyko delegacijos iš visos šalies[386]. Visokiais būdais stengtasi sudaryti kuo geresnes sąlygas svečiams[387], tačiau logistiniu požiūriu tai buvo labai didelis iššūkis. Visi organizavimo darbai buvo vykdomi labai intensyviai iki pat balandžio mėnesio vidurio. Buvo paruošta labai detali iškilmių programa, kurios vykdymą prižiūrėjo Laidojimo iškilmių komitetas, darbai buvo vykdomi atskirais: propagandos, apgyvendinimo, maitinimo, sanitarinio, informacijos, tvarkos bei kultūrinio poskyriais. Paruošiamieji iškilmių darbai didele dalimi buvo vykdomi vietos komiteto, jam aktyviai bendradarbiaujant su Varšuva. Pirmasis komiteto posėdis Vilniuje įvyko jau 1935 m. gegužės 21 dieną[388].

Tuometinė spauda labai plačiai nušviečia iškilmingą atmosferą visame mieste[389]. Visur buvo iškabinėtos gedulingos vėliavos, o valstybinės vėliavos buvo nuleistos iki pusės stiebo, kabėjo Maršalkos portretai. Ypač buvo pasirūpinta apipavidalinimu tų gatvių, kuriomis turėjo žengti laidotuvių eisena. Jose buvo pastatyti stulpai, kurių viršūnėse buvo ereliai, nuo stulpų plevėsavo Virtuti Militari ir Nepriklausomybės Kryžiaus spalvų juostos. Šv. Teresės bažnyčios fasadas buvo papuoštas juodo audeklo juostomis, tarp kurių kabėjo apdovanojimų spalvų vėliavos, apšviestos prožektorių šviesos. Bažnyčios viduje buvo pakabintas juodas audeklas, kuris virš įėjimo sudarė kažką panašaus į baldakimą. Visos kitos pakeliui esančios bažnyčios

ramų ir rimtą statomojo kapo vaizdą". LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1387 (Pismo wojewody wileńskiego, 23 IX 1935), l. 180.

383 AAN, sign. 2/108/0/-/21, l. 307.

384 AAN, sign. 2/108/0/-/54, l. 13.

385 Dzień 12 maja 1936, p. 5. 12.

386 Miłe miasto 1936, p. 4.

387 Kaip pranešė už nakvynę atsakingas sektorius turėjo 7500 kambarius, su lovomis buvo 3500, taip pat Bernardinų sode buvo paruošta 600 vietų nakvynei, 300 su lovomis, o jeigu trūktų, šalia Rasų buvo dar 100 lovų. AAN, sign. 2/108/0/-/43, l. 9.

388 LCVA, f. 53, ap. 23, b. 3150, l. 39. Tada komiteto sudėtyje buvo Władysławas Jaszczołtas (vaivada), vyskupas Kazimierzas Michalkiewiczius, Witoldas Staniewiczius (USB rektorius), Wiktoras Malczewskis (Vilniaus prezidentas), pol. Birkenmayeris, pulk. Pakoszas, pulk. Błochas, Szydłowskis, Wiktoras Piotrowiczius, gen. Stanisławas Skwarczyńskis, Wandorff, senatorius Witoldas Abramowiczius, prof. Adamas Szelągowskis.

389 Informacija apie šį įvykį pasirodė kone kiekviename laikraštyje. Plačiausiai iškilmes aprašė „Kurier Nowogródzki", „Słowo", „Gazeta Polska".

taip pat buvo nukabinėtos juodomis vėliavomis. Aušros Vartų gatvėje visi namai iki pat pirmojo aukšto buvo puošti juodomis gedulo juostomis. Prieš Rotušę buvo uždegti žibintai ant aukštų pilonų, o degantys žibintai buvo perrišti juodomis gedulo juostomis[390] (il. 92).

Į iškilmes atvyko valdžios, kariuomenės bei daugelio organizacijų ir draugijų atstovai, be abejo Maršalkos našlė kartu su dukromis, kurias stotyje pasitiko oficialioji delegacija[391].

1936 metais vykusių iškilmių eiga

Dar prieš prasidedant iškilmių ceremonijai Stepono Batoro universitete Vilniuje įvyko parodos „Maršalka Józefas Piłsudskis ir Vilnius" atidarymas[392]. Pirmadienį, gegužės 11 dienos vakare įvyko Lenkijos kariuomenės rikiuotė: „Lukiškių aikštėje kvadratu išsirikiavo su ginklais įvairių pulkų garbės kuopos, buvusių karininkų sąjungos [...]. Viduryje buvo uždegti du didžiuliai laužai. Iš šonų vienos šalia kitų rikiavosi liaudies delegacijos. Dailios merginos krokuvietės vilkinčios keistus ryškiaspalvius rūbus, krokuviečiai su povo plunksnomis prie puikių kepuraičių, kalniečiai baltomis vilnonėmis kelnėmis ir nešini užžiebtais žibintais kalnakasiai, dėvintys kepures su baltų plunksnų puokštėmis"[393]. Paskui buvo atiduota pagarba žuvusiems 1863 metų sukilimo Vilniaus krašto dalyviams bei lenkams, kurie žuvo kovose dėl Vilniaus 1919-1920 metais[394]. Vakare, lygiai 20.45 val., Maršalkos mirties valandą, „baltas debesis kamuoliais apgaubė kalvas ir nušvito raudona spalva, paskui dūmai pradėjo kilti dangun, ir tik vėliau 21 patrankos šūviai sudrebino miestą. Tuo pačiu metu įsižiebė galingi prožektoriai, kurių spinduliai sudarė virš šv. Teresės bažnyčios šviečiančius mėlynus stulpus, nuostabią Virtuti Militari juostą tamsaus nakties dangaus fone. Tai buvo nepaprastas ir nepakartojamas vaizdas, tos patrankų salvės kartu su šviesų gaisais danguje"[395]. Maršalo atmintis buvo pagerbta ir žodžiais „Pirmasis Lenkijos Maršalka Józefas Piłsudskis – mirė kūnas, tačiau gyvuoja mūsų širdyse ir gyvuos amžinai"[396]. Paskui šv. Teresės bažnyčioje buvo išimta urna su Maršalkos širdimi. Šią ceremoniją lydėjo patrankų šūviai ir 6 prožektorių šviesų gaisai, kurie susikirto virš bažnyčios. Kaip pranešė spauda, urną išėmė Aleksandra Piłsudska kartu su šalia esančiu prof. Jastrzębowskiu ir perdavė ją dukteriai Vandai, kuri padėjo urną prie Maršalkos motinos karsto kojūgalio. Prie katafalko stovėjo garbės sargyba[397]. Pagrindinė iškilmių dalis vyko gegužės 12 dieną. Viskas prasidėjo ryte 8.15 val. mišiomis šv. Teresės bažnyčioje[398], kuriose, be Piłsudskio šeimos narių, dalyvavo Lenkijos Respublikos prezidentas, ministras pirmininkas ir valdžios atstovai, Seimo ir Senato maršalkos, kariuomenės vadovybė su gen. Edwardu Rydz-Śmigły priešakyje, parlamentarai, SBU Senatas, karininkų korpusas bei vietinės valdžios atstovai[399]. Šventas mišias laikė Vilniaus arkivyskupas Romualdas Jałbrzykowskis. Tuo pat metu gedulingos mišios buvo laikomos ir kitose Vilniaus bažnyčiose[400]. Maždaug 9.30 val. Aušros Vartų gatve pajudėjo gedulinga eisena[401]. Joje ėjo Maršalkos dukterys, LR prezidentas, valdžios atstovai, kariuomenės vadai „pagaliau pačioje šios pirmosios

391 Miłe miasto 1936, p. 4.

eisenos dalies pabaigoje ėjo 1863 metų veteranai[402]. Penki sulinkę senukai ir dvi senutės, svyruojantys susikūprinę žmogeliai jaudinančiai atrodė mėlynomis uniformomis, puoštomis kryžiais ir ordinais ant sudžiūvusių krūtinių"[403] (il. 93). Urna buvo nešama raudonu audeklu uždengtoje lektikoje, karstas su motinos palaikais buvo vežamas ant patrankų pakylos. Iš bažnyčios lektiką išnešė gen. Mieczysławas Dąbkowskis, plk. Dankowskis, plk. Henrykas Piątkowskis ir gen. Wojciechas Malinowskis, 1905 metų kovų dalyviai[404]. Paskui ją paeiliui perimiminėjo laidotuvių dalyviai „atstovaujantys istorinius Maršalkos veiklos etapus. Taigi, 1905 metų kovotojai, prieškario laikotarpio Šauliai, Legionistai, Peoviakai bei ZOO Federacijos ir kariuomenės atstovai, kada lektika buvo įnešama į kapines, ją perėmė Vilniaus žemės atstovai – jos vaivada Ludwikas Bociańskis, rektorius Witoldas Staniewiczius, generolas Stanisławas Skwarczyńskis ir miesto prezidentas Wiktoras Maleszewskis"[405]. Kada karstas su Maršalkos širdimi artėjo prie katedros, iš jos bokšto pasigirdo Vilniaus melodijos garsai. Bažnyčiose suskambo varpai. Virš žengiančiųjų galvų praskriejo aviacijos eskadrilė[406]. Iškilmių kulminacija vyko Rasų kapinėse vakare (il. 94). Ten tvyrančią atmosferą laikraščio „Słowo" korespondentas, pabrėždamas renginio iškilmingumą, aprašė taip: „Apgaubtos tamsiu nakties apsiaustu Rasos atrodė tarytum pasakų šalis. Iš apačios apšviesti balti Vilniaus gynėjų paminklai meta vaiduokliškus šešėlius, judanti šviesa slankioja jais ir nenumaldomai sukelia mintis apie Podkowińskio paveikslą „Viešpaties Angelas"[407]. Eisenos pradžia jau pasiekė Rasų kapines apie 10.20 val., o po 40 minučių buvo atnešta ir lektika su urna[408]. Prieš kapines supančią mūrinę sieną buvo išsirikiavę kareiviai su deglais ir pėstininkų bataljonas, toliau buvo išrikiuotos vėliavos, ant kalvų rezervuotos vietos jaunimo ir įvairių visuomeninių organizacijų atstovams. Iššaunama 101 patrankos salvė, o prožektorių šviesos susikryžiavo virš mauzoliejaus[409]. Išmušė 11.33[410], tą akimirką karstas buvo nuleistas į kapą, o paskui Piłsudskio žmona nuo lektikos nuėmė urną ir perdavė ją kriptoje stovinčiai dukteriai, kuri padėjo urną karsto kojūgalyje. Jai išėjus iš kriptos, įėjimas buvo uždengtas granito plokšte[411]. Kalbą pasakė Žečpospolitos prezidentas, virš Rasų kapinių praskrido lėktuvų eskadrilė, tolumoje aidėjo varpų garsai[412]. Didžioji dalis spaudos dėmesį sutelkė aprašydami įvykių eigą, buvo perspausdinama LR Prezidento kalba, tačiau „Dziennik Polski"

402 LCVA, f. 53 ap. 23 b. 3150, l. 53. Veteranai į Vilnių atvažiavo iš Varšuvos, tai buvo ketvertas sukilimo dalyvių (jų tarpe viena moteris) bei juos lydintys keturi 1863 metų Veteranų draugijos atstovai.

403 Kurier Nowogródzki 1936, p. 2.

404 Lektyka 1936, p. 6.

405 Pochód 1936, p. 6.

406 Kurier Nowogródzki, 13 V 1936, p. 3.

407 Słowo, 13 V 1936, p. 5.

408 Czoło 1936, p. 6.

409 Słowo 1936, p. 5.

410 W bolesną 1936, p. 2.

411 Przeniesienie 1936, p. 6.

412 Poklewska-Koziełł 1936, Nr. 131, p. 3; Chwila milczenia 1936, p. 6.

92 Piwna g. Vilniuje (dabar Daukšos g.) puošyba eisenos su Maršalkos širdimi į Rasų kapines proga, 1936 m.
Fot. iš asmeninio archyvo

93 1863 m. sukilimo veteranai karių kapinių Rasose fone, 1936 m. Fot. BN, sign. f. 25208/I

94 Pasirengimas iškilmėms šalia pastato Rasų g. 26. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

95 Prezidento Ignaco Mościckio kalba iškilmių Rasų kapinėse metu, 1936 m. Fot. BN, sign. 4889

autorius įžvelgė Maršalkos vaidmenyje kelio link tautinės santaikos: „Ir savaime galbūt mūsų visų tautinėje sąžinėje įsirėš vidinė pareiga, kad kovos dulkėse įžiebti vieningo jausmo ir darbo Lenkijos labui ugnies, taip kaip vienas yra sūnaus širdies jausmas Motinai. Galbūt šiame kelyje, kuriuo šandien žengiame, nešdami Velionio Maršalkos Širdį į Rasų kapines, užgims nauja lemtinga jėga, kuri nuves mus naujomis vėžėmis, pažadins naują, gaivinantį jausmą ir suteiks mums didvyriškos jėgos vidiniam pavydui palaužti, įkūnys tą nuostabią tiesą, kurios trūkumą šiandien skaudžiausiai jaučiame lenkų gyvenime"[413] (il. 96-99).

Iškilmių metu virš granito plokštės buvo pakabintas raudonų draperijų baldakimas[414], ant kurio buvo išsiuvinėtas baltas erelis (il. 100-101). Jis buvo prikabintas prie kartelių, kurių viršūnėse buvo ereliai – Šaulių sąjungos ir Legionų ženklas[415]. Prie kapo stovėjo garbės sargyba, kurią ėjo kariai iki pat 1939 m. rugpjūčio 28 dienos. Tą dieną garbės sargybos pareiga buvo perduota Šaulių sąjungai[416].

Koplyčia buvo užmūryta 1936 m. gegužės 13 dienos vakarą. Į koplyčios vidų buvo įdėta specialiai iškilmėms surašyto akto kopija. Koplyčią užmūrijo mūrininkas Oskaras Jurkiewiczius, akmenskaldžio pameistrys Tomaszas Wójtowiczius, akmenskaldys Teodoras Kadomca ir elektromonteris Feliksas Babula[417].

Tolesnis karių kapinių likimas

Paminklas tapo svarbi vieta Vilniaus žemėlapyje, prie jo vykdavo daug iškilmių ir minėjimų[418], jį lankė privatūs asmenys ir organizuotos grupės (il. 102-103). 1936 metų spalio mėnesį Maršalkos garbę atidavė Italijos delegacija, kuriai vadovavo generolas Eugenio

413 W żałobna 1936, p. 1.

414 W bolesną 1936, p. 1.

415 Miłe miasto 1936, p. 4.

416 Gazeta Polska, 30 VIII 1939, p. 7. Šaulių sąjungos nariai budėjo prie kapo savo šventės proga 6-7 VIII visą parą. W ciągu doby 1938, p. 5.

417 PAT 1936, p. 3.

418 Apie kai kuriuos buvo rašoma spaudoje, pav. Kurier Wileński, 1937, p. 2, rašo, kad 10 XI žuvusių policininkų dienos proga vyks eisena į Rasų kapines, kur bus pagerbtas Maršalko Piłsudskio atminimas. Dziennik Wileński, 9 X 1937, Nr. 278, p. 5 pranešė, kad Vilniaus šauliai savo šventės proga nužygiavo į Rasas ir padėjo vainiką ant Maršalkos kapo bei karių kapinaitėse Naujosiose Rasose; Ochotnicza Liga Kobiet w Wilnie, kuri šventė savo 20-ies metų jubiliejų taip pat atidavė pagarbą Maršalkai. Czekamy rozkazu 1939, p. 8. XVII Lenkijos lengvosios atletikos varžybų atidarymo metu estafetė atnešė ugnį iš Zulavo į Rasas. Dzień Dobry, 1936, Nr 268, p. 4. Pal. taip pat nuotrauką NAC archyve, inv. nr 1-P-1612-3. Taip pat 1939 metais bėgo estafetė iš Rasų į Vavelį (Gazeta Polska 1939, Nr. 215, p. 10). 19-asis Užnemunės ulonų pulkas kasmet vykstančios šventės metu taip pat žygiavo prieš mauzoliejų (Kurier Wileński, 9 VII 1937, Nr. 186, p. 2). Vyriausiosios LR pavietų sąjungos suvažiavimo metu dalyviai nuėjo į Rasas atiduoti pagarbą (Kurier Wileński, 1 XI 1937, Nr. 270, p. 5). NAC archyve saugomoje nuotraukoje matome Vyriausiosios sentikių tarybos prezidiumas, kuriam pirmininkauja Arsenius Pimonovas ir mokytojų suvažiavimo delegacija šalia koplyčios prie įėjimo į Maršalkos Širdies Mauzoliejų Rasų kapinėse (NAC, inv. nr 1-N-1328-1; 1-N-1328-3), Vilniaus totorių delegacija (NAC, inv. nr 1-U-7788), Lenkų elektrikų Vilniuje draugijos atstovai (NAC, inv. nr 1-G-673), vainiką deda tikriausiai Janas Podoskis.

96 Gedulingos mišios Rasose, matomi Ignacy Mościckis, Maršalkos žmona ir dukterys, 1936 m. Fot. iš asmeninio archyvo

97 Rasų kapinės pasibaigus Maršalkos širdies laidojimo iškilmėms, atvirukas. Fot. iš asmeninio archyvo

98 Rasų kapinės pasibaigus Maršalkos širdies laidojimo iškilmėms, atvirukas, 1936 m. Fot. iš asmeninio archyvo

100 Maršalkos širdies laidojimo iškilmėms paruošto baldakimo projektas, mastelis 1:50, 12 V 1936. Fot. LCVA f. 51, ap. 2a, b. 707

99 Prožektoriai virš Rasų kapinių, pasibaigus Maršalkos širdies laidojimo iškilmėms. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

101 Karių kapinių vaizdas po iškilmių pabaigos 1936 m. Fot. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 750 (Likwidacyjne sprawozdanie materiałowe)

Coselschi (il. 104). Kaip rašo laikraščio „Słowo" korespondentas, šis nekasdienis įvykis sukvietė nemažai publikos. Svečiai į Vilnių atvyko traukiniu, jie buvo laukiami geležinkelio stotyje numatytą traukinio atvykimo valandą, 7 ryto. Tačiau buvo pranešta, kad „italų svečiai tebemiega salone" ir iškilmingas traukinio įvažiavimas į stotį įvyko tiktai 9.30 val. Svečius pasitiko generolai Stefanas Dąb-Biernackis ir Stanisławas Skwarczyńskis kartu su garbės kuopa. Pirmiausiai nuskambėjo Lenkijos himnas, paskui Italijos. Vienuoliktą valandą prasidėjo iškilmės Rasų kapinėse. Delegacija padėjo vainiką prie mauzoliejaus ir pasveikino Maršalką fašistiniu rankos mostu. Prieš mauzoliejų pastatyta iš bronzos pagaminta Romos Kapitolio vilkės skulptūros kopija (il. 105) su užrašu ant piedestalo „Kur vis dar tebeplaka didinga Piłsudskio širdis – budi amžinasis Romos herbas. Italų karo savanoriai, 1936 m. spalis, 14-ieji fašistų eros metai". Vilniečiai džiūgavo ir šaukė „Tegyvuoja Italija"[419].

Pagarba Maršalkai ir žuvusiems kariams būdavo atiduodama ir lapkričio švenčių metu. 1937 m. lapkričio 1 dieną Rasų kapinėse vyko iškilminga procesija, kurios priešakyje ėjo kariniai daliniai ir gausios delegacijos, vakare Maršalkos mirtis buvo pagerbta tylos minute bei vakarine eisena[420].

Galutinai pabaigus visus mauzoliejaus statybos darbus, 1937 metais buvo pradėtas spręsti kapinių priežiūros klausimas. Šiuo reikalu derybos buvo vedamos dar nuo 1936 m.[421] Kapinėmis turėjo rūpintis Vilniaus miestas. Pagal Vidaus reikalų ministro įsakymą[422] reikėjo nedelsiant išspręsti šį klausimą. 1937 m. balandžio mėnesį šiam reikalui svarstyti įvyko susitikimas, kuriame dalyvavo Vilniaus garnizono, miesto tarybos ir Vaivadijos atstovai. Tada buvo parengtas protokolo projektas, pagal kurį karių kapinėmis rūpintis privalėjo miesto taryba. Be to planuota, kad nuolatos prie mauzoliejaus turėjo būti einama garbės sargyba, kurios reikmėms miestas turėjo skirti atskirą pastatą. Magistratas taip pat apsiėmė atlikti kitus einamuosius reikalus, taip pat turėjo užbaigti sklypų išpirkimą. Šis pareiškimas buvo svarstomas Vilniaus miesto tarybos 1937 m. liepos mėnesį[423]. Jau birželio 27 dieną „Kurier Warszawski" pasirodė žinutė apie tai, kad visus kapinių tvarkymo reikalus perėmė Vilniaus miestas[424]. Tačiau šią informaciją gana greitai paneigė Vaivadijos atstovas, teikdamas, kad perėmimo terminas pla-

419 Włoscy 1936, p. 6.

420 Iškilmių programa: Kurier Wileński, 12 V 1937, Nr. 129, p. 3.

421 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, (Uwaga na marginesie pisma z 17 III 1937 do wojewody wileńskiego od ministra spraw wewnętrznych w Warszawie), l. nenumeruoti.

422 Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych 25 III 1937 Nr. BZ-40-1-25/37. Pal. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

423 1937 m. birželio 9 dieną Vilniaus vaivada raštu kreipėsi į Vilniaus miesto prezidentą su prašymu iškelti šį klausimą artimiausiame miesto tarybos posėdyje. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

424 Kurier Warszawski, 1937, Nr. 174.

102 Jaunimas prie Maršalkos širdies kapo. Fot. po 1936 m. Iš asmeninio archyvo

103 Lankytojų grupė karių kapinėse Rasose. Fot. po 1936 m. Iš asmeninio archyvo

104 Italijos delegacija prie Piłsudskio mauzoliejaus. „Światowid", 7 XI 1936, Nr. 45, p. 3

105 Italijos delegacijos dovanota Kapitolio vilkės kopija Rasų kapinėse, atvirukas išleistas po 1936 m. Fot. iš asmeninio archyvo

nuojamas tiktai 1937 metų rudeniui[425]. Vis dėlto pagal Vilniaus vaivados 1937 m. spalio 26 dieną rašytą raštą klausimas miesto taryboje vis dar nebebuvo svarstytas[426]. Problema veikiausiai buvo ta, kad Karo reikalų ministerija nenorėjo prarasti galimybės kontroliuoti mauzoliejaus priežiūrą ir tvarkymą[427]. Sprendžiant iš Vidaus reikalų ministerijos departamento direktoriaus inž. B. Stawskio oficialaus rašto, vis dėlto pavyko gauti Karo reikalų ministerijos sutikimą su sąlyga, kad miestas turės padengti visas išlaidas bei bendradarbiaus su karine vadovybe bei paminklų restauratoriais[428]. Lapkričio mėnesį Vaivadija eilinį kartą ragino miestą perimti Rasų kapinių teritoriją[429]. Vilniaus prezidentas pranešė, kad tai bus padaryta tų pačių metų gruodį arba 1938 metų sausį, tačiau matomai tai nebuvo suderinta su kitomis suinteresuotomis šalimis, nes Vilniaus vaivada 1937 m. gruodžio 9 dienos rašte Vidaus reikalų ministerijai pareiškė savo nuostabą dėl tokio sprendimo[430]. Galiausiai mauzoliejus perėjo į miesto rankas 1938 m. kovo mėnesį[431].

425 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752 (Notatka urzędu wojewody wileńskiego, 24 VII 1937), l. nenumeruoti.

426 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

106 Garbės sargyba prie Maršalkos širdies kapo, po 1936 m. Fot. iš asmeninio archyvo

1938 metų birželį buvo bandoma parengti Maršalo Širdies laidotuvių atminimo muziejų[432]. Nutarta jį įsteigti viename iš netoli kapinių miestui priklausančiame name arba pastatyti atskirą pastatą[433]. 1936 m. rugsėjo 26 dieną Oskaras Jurkiewiczius perdavė muziejui įvairius po laidotuvių likusius daiktus, tarp jų buvo lektika, kurioje buvo nešama urna, Marijos Piłsudskos laidotuvių lentelė, audeklas uždengiantis Maršalkos plokštę, ereliai ir kryžiai nuimti nuo baldakimo, laidotuvių iškilmių fotografijų rinkinys, Maršalkos portretas, medalionas bei Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslėlis, varinė lentelė, kurią padovanojo Valstybinė amatų mokykla Vilniuje, kareiviška kepurė, šilkinis maišelis su žeme, 1936 m. gegužės 12 ir 13 dienų Vilniaus laikraščių egzemplioriai, laidotuvių iškilmių programa, vainikai ir jų juostos, sąsiuviniai su Maršalkai atiduodavusiųjų pagarbą įrašais, juostos, kuriomis Maršalkos motinos karstas buvo leidžiamas į duobę, kopetėlės karstui įnešti, atsarginis cilindras steigimo akto įdėklui, ąžuolinis dangtis ertmei pjedestale pridengti, rašiklis, kuriuo buvo pasirašomas steigimo aktas[434].

Nemažai darbo pareikalavo taip pat kasdienė kapinių priežiūra. Nuolatiniam darbui kapinėse buvo įdarbintas prižiūrėtojas[435], žiemos sezono metu jis galėjo papildomai pasitelkti magistrato pagalbon įdarbintus bedarbius[436]. Sprendžiant pagal išlikusius raštus, kapinės ir jų aplinka ne visada buvo pakankamai gerai prižiūrimos. Sargybos Rasų kapinėse viršininkas 1 p.p Leg. 4 vyr. seržantas Władysławas Hubelis 1937 m. rugsėjo 4 dieną Vilniaus miesto valdybai rašė, kad kuomet nusiųstas kareivis paklausė prižiūrėtojo Tejgio (veikiausiai kalbama ne apie karių kapinių prižiūrėtoją, bet apie Rasų kapinių prižiūrėtoją), kada kelias prieš kapines bus palaistytas vandeniu, tasai neva atsakęs vulgariai. Trejgis taip pat atsisakė apie tai kalbėti su sargybos viršininku. Reikalas buvo perduotas karo žandarmerijai[437]. Lapkričio 27 dieną Vilniaus miesto komendantūra gavo skundą, kad 1937 m. lapkričio 26 dieną, kada ant Maršalkos kapo vainiką dėjo Teisingumo ministras, kapinėse nebuvo nukastas sniegas, kitame 1937 m. gruodžio 21 dieną rašytame rašte nurodoma, kad kapinės nebuvo tvarkomos nuo gruodžio 15 iki 18 dienos[438].

Per Antrąjį pasaulinį karą tose kapinaitėse buvo palaidota paskubomis daug karių, tarp jų Armijos Krajowos karių (il. 107). Išliko iki XX a. 90-ųjų pradžios. 1989 m. prof. Edmundas Małachowiczius parengė naują karių kapinių pertvarkymo projektą ir naujų, įamži-

432 LCVA, f. 376, ap. 1, b. 2, l. 140.

433 Dziennik Poznański, 17 III 1938, Nr. 62, p. 3; Wilczyca 1936, p. 2.

434 LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

435 Nuo 1935 m. gruodžio 17 dienos kapinių prižiūrėtojas buvo Pawełas Gotowskis. 1937 metais jis stengėsi gauti butą sargybos pastate Rasų g. 26, už tai jis gaudavo 2 zlotų 70 grašių per dieną dydžio atlyginimą. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

436 Atskiros sąskaitos už sniego nuvalymą ir išvežimą iš kapinių. LCVA, f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

437 LCVA f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

438 LCVA f. 51, ap. 2a, b. 752, l. nenumeruoti.

nančių Armijos Krajowos karių atmintį bei 1939 m. kovų dalyvių paminklų pastatymą[439]. Tam, kad išsaugoti reguliarią kompoziciją, kūnai buvo ekshumuoti ir perkelti. Naujeji paminklai pritaikyti prie prieškarinių, tik jų kryžiuose patalpinti PW (Polska Walcząca – Kovojančios Lenkijos) simboliai. Pertvarkymas atliktas 1993 metais.

2004 m. plokštės nušveistos. 2012 m., Kovų ir kančios atminties apsaugos tarybos nutarimu praplėstas takelis, vedantis link Maršalkos plokštės, sutvarkyti kiti takeliai, atlikti statybos, akmens, žemės ir elektros darbai[440] bei pakartotinai nušveisti paminklai. Dabar karių kapinėse yra 242 kapai.

Jono Basanavičiaus laidotuvės ir paminklas

Maršalkos Józefo Piłsudskio širdies laidotuvės be jokių abejonių buvo didžiausios iškilmės, kurios vyko Rasų kapinėse. Tačiau reikia pridurti, kad tai nebuvo vienintelis įvykis tarpukario laikotarpiu, pritraukęs į šias kapines tokią didelę minią žmonių. 1927 metais šioje nekropolijoje atgulė viena iš ryškiausių Lietuvos nepriklausomybės asmenybių – Jonas Basanavičius. Mirė vasario 16 dienos vakarą Vilniaus ligoninėje, o laidotuvės vyko po penkių dienų, vasario 21-ją. Laimei išliko šias laidotuves įamžinanti filmo juosta, laikoma pačiu seniausiu lietuvišku filmu. Be to apie vykusias laidotuves buvo išleista brošiūra[441]. Palyginus nedaug dėmesio dr. Jono Basanavičiaus laidotuvėms buvo skirta lenkiškoje spaudoje. Pirmuosiuose spaudos puslapiuose pasirodė tiktai Lietuvos mokslo draugijos ir Laikinojo Lietuvos komiteto nekrologas[442]. Be to „Kurier Wileński" skyrė dr. Jono Basanavičiaus asmeniui ir iškilmių aprašymui keletą tekstų. Plačiau apie tai rašė lietuvių spauda. Vilniuje ėjęs „Vilniaus Aidas" jau vasario 17 dienos numeryje patalpino atskirą priedą apie Basanavičiaus mirtį[443] (il. 108). Kituose numeriuose pateikta bendrą informaciją apie Basanavičių ir laidotuvių iškilmes, patalpinti nekrologai[444],

439 Jie yra detaliai Małachowicziaus aprašyti. Małachowicz 1993, p. 401-415. Edmundas Małachowiczius nurodo, kad ant trijų, žuvusių 1939 m. greta kapinių, karių kapų okupacijos metu buvo pastatyti betoniniai antkapiai, panašiai kaip karių kapinėse. Armijos Krajowos karių kapai buvo laikini. Pateikia 72 Armijos Krajowos karių pavardes, kurie buvo palaidoti kapinėse, nurodydamas duomenis apie bolševikų teroro aukų laidojimo atvejus karių kapinių teritorijoje. 1939 m. rugsėjo mėn. pagal kartojamą istoriją čia buvo nužudyti sargybiniai, einantys garbės sargybą prie Maršalkos kapo. Šie duomenys nėra patvirtinti. Iš tiesų kapinių apylinkėse vyko kovos, jose žuvo Wincentas Salwińskis. Yra palaidotas kartu su Piotru Stacirowicziumi ir Wacławu Sawickiu Rasų karių kapinėse. Jų kapai Salwińskio brolių pastangų dėka buvo pastatyti 1980 m. pradžioje, gavus oficialų leidimą. Pal. E. Maksymowicz, *Polegli na warcie... Tropem wileńskiej legendy września '39*, portalas Wilnoteka, http://www.wilnoteka.lt/artykul/polegli-na-warcietropem-wilenskiej-legendy-wrzesnia-03939 [žiūrieta: 23 IX 2018].

440 PAP žinutė apie atliktus darbus, portalas Dzieje.pl https://dzieje.pl/aktualnosci/konczy-sie-renowacja-cmentarza-wojskowego-na-wilenskiej-rossie [žiūrėta: 17 II 2016].

441 Latvių kino operatorių filmuota medžiaga saugoma Lietuvos valstybės centriniame archyve (žiūrėta: http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/1105/lietuvos-patriarcho-dr-jono-basanaviciaus-laidotuves) [žiūrėta: 17 VIII 2016] bei leidinys *D-ro Jono Basanavičiaus laidotuvės*, Vilnius 1927.

442 Kurier Wileński, 20 II 1927, Nr. 41, p. 1; Kurier Wileński, 20 II 1927, Nr. 42, p. 1.

443 Vilniaus Aidas, 17 II 1927, Nr. 19, p. 5.

444 Vilniaus Aidas, 19 II 1927, Nr. 20, p. 1-3.

107 Kryžius ant Henryko Rosowo kapo karių kapinėse prieš rekonstrukciją pagal Edmundo Małachowskio projektą. Fot. apie 1944 m. Iš asmeninio archyvo

spausdinami reportažai iš laidotuvių ir Vilniuje vykusių su jomis susijusių renginių, atsiųstų telegramų turinys[445].

Tuo laiku visoje Lietuvos Respublikoje buvo paskelbtas visuotinis, penkias dienas trunkantis gedulas, buvo sudarytas organizacinis Basanavičiaus laidotuvių iškilmių komitetas, kurio sudėtyje buvo Švietimo ministras Leonas Bistras, buvęs Lietuvos ministras pirmininkas. Greta Vilniuje vyksiančių laidotuvių buvo planuotos gedulo iškilmės Kaune[446].

„Kurier Wileński" pateikiama informacija apie laidotuves yra pakankamai smulki. Kelis kartus joje pabrėžiama ne tik įtampa tarp lietuvių ir lenkų, bet ir tai, kad laidotuvių metu nebuvo eskaluojama tautinė įtampa, kreipiamas dėmesys į teigiamą lietuvių reakciją apie iš Lenkijos gaunamus atsiliepimus. Kiek kuklesnis šiuo atžvilgiu buvo brošiūros apie Basanavičiaus laidotuves autorius. Lenkijos valdžia nedalyvavo laidotuvėse, tiktai Vilniaus vaivada Władysławas Raczkiewiczius atsiuntė telegramą su užuojauta[447].

Laidotuvių iškilmės Vilniuje prasidėjo delegacijos iš Kauno atvykimu[448], kas dėl labai įtemptų politinių santykių buvo ypač sudėtinga. Oficialią valdžios delegaciją geležinkelio stotyje pasitiko dr. Danielius Alseika ir dr. Jurgis Šlapelis. Pirmiausiai nuvyko į ligoninę, iš kur palaikai buvo pervežti į katedrą. Gedulingai eisenai, kurioje dalyvavo gausios lietuvių organizacijos ir Vilniaus gyventojai, vadovavo kun. prelatas Antanas Viskantas. Tarp nešamų vainikų buvo ir vienas nuo Vilniaus lenkų demokratų. Visą kelią eiseną lydėjo Lietuvos skautai su vėliavomis. Kitą dieną prieš vidudienį Vilniaus katedroje buvo laikomos gedulingos mišios, kurias laikė arkivyskupas Romualdas Jalbrzykowskis, o pamokslas buvo pasakytas lietuvių ir lenkų kalbomis. Po šventųjų mišių Vilniaus gatvėmis praėjo laidotuvių eisena, kurioje šalia velionio giminių ir Kauno delegacijos, ėjo dar apie 500 žmonių, iš kurių daugiausiai buvo Vilniaus lietuviai, nors taip pat ėjo ir apie 100 lenkų, daugiausiai mokslo, literatūros ir žurnalistikos atstovų[449]. Gedulinga eisena į kapines atėjo apie 13.30, tada čia vyko religinės apeigos, buvo sakomos kalbos ne tik lietuvių ir lenkų kalbomis, bet taip pat baltarusių ir jidiš kalbomis[450]. Iškilmės toliau buvo tęsiamos specialiai Jono Basanavičiaus garbei organizuotame vakare.

Paminklas Basanavičiaus kape buvo atidengtas 1929 m. vasario mėnesį[451]. Rudolfo Biknerio akmens paminklų dirbtuvėse pagamintas obelisko formos antkapinis paminklas

445 Vilnius Aidas, 22 II 1927, Nr. 21, p. 2; Vilniaus Aidas, 22 II 1927, Nr. 22, p. 1-4.

446 Dookoła 1927, p. 2.

447 Pogrzeb 1927, p. 2.

448 Kitų tarpe Kauno universiteto rektorius Mykolas Biržiška, buvęs Švietimo ministras dr Kazys Jokantas, Seimo narys Steponas Kairys, Kauno burmistras Jonas Vileišis, Matematikos fakulteto dekanas Zigmas Žemaitis, profesoriai ir menininkai iš Kauno. Dookoła 1927, p. 2.

449 Pogrzeb 1927, p. 2.

450 Vilniaus Aidas, 22 II 1927, Nr. 21, p. 2; Pogrzeb 1927, p. 2.

451 Poświęcenie 1929, p. 2. Kitame numeryje buvo išspausdinta laidotuvių nuotrauka.

Nepaprastas priedėlis. Kaina 10 skatikų.

Vilnius, ketvirtadienis, 1927 m. vasario m. 17 d.

VILNIAUS AIDAS

Mirė D-ras JONAS BASANAVIČIUS

Vilnius. II.17. Vakar, II-16 d. 18 val. 50 m. Vilniuje, Lietuvių Poliklinikoj, mirė D-ras Jonas Basanavičius.

D-ras J. Basanavičius yra gimęs 1851 m. lapkr. mėn. 23 dieną. Tokiu būdu jau buvo įžengęs į 76 savo amžiaus metus.

Sirgo, be savo senesnės pūslės ligos, dar ir kataališku plaučių uždegimu. Pasenėjęs organizmas nebegalėjo kaip reikiant pasipriešinti ligai, ir ligonis persiskyrė su šiuo pasauliu.

Laidotuvės.

Velionies kūnas viešai bus išstatytas Lietuvių Poliklinikos salėj sekmadienį, II-20, 13 val. Į šv. Mikalojaus bažnyčią bus lydimas tą pačią dieną 18 val. Laidotuvės pirmadienį, II-21, 10 val. Rasų kapinėse.

Kaip atsižinojo apie mirtį Vilniaus lietuviai.

Dalis Vilniaus lietuvių visuomenės ir moksleiviai II-16 d. 6 val. susirinko Pirklių Klubo salėn, kur Vytauto Didžiojo Gimnazija ir Mokytojų Seminarija minėjo Lietuvos nepriklausomybės sukaktuves. Po dir. kun. Čibiro paskaitos visi susirinkusieji pakilusiu ūpu gieda „Lietuva, tėvyne". Čia pat turėjo prasidėti koncertinė dalis. Scenoje pasirodo solistė, pasigirsta pirmieji akompanimento akordai... ir staiga salėj kyla judesis. Tai atėjo liūdna žinia, jog mirė D-ras J. Basanavičius. Skubiai žengia į sceną d-ras Alseika ir susijaudinusiu balsu praneša tą liūdną žinią susirinkusiems, paduoda mintį atsistojimu pagerbti mirusiojo atmintį ir pasiūlo gedulo ženklui vakarą pertraukti.

Po didelio ūpo pakilimo Tautos Patrijarko mirties žinia visų sielose atsimuša griaudžiu aidu, ir beveik visų akyse pasirodo ašaros.

Lietuvių Mokslo Draugijos Posėdis.

Susirinkime d-ras Alseika kviečia pasilikti Liet. Mokslo D-jos Komiteto narius Komiteto posėdin. Posėdy nustatoma šermenų ir laidotuvių tvarka ir priimama kiti nutarimai. Iečią a. a. D-ro Basanavičiaus mirties įvykį. Visais reikalais del šio įvykio galima kreiptis: D-ras Alseika, Jogailaičių (Jagiellońska). 9—3, Vilnius.

Redaktor ir leidėjas Jonas Urbonavičius. „RUCH" spaustuvėje, Totorių r. Nr. 6

108 Specialus „Vilniaus Aido" priedas skelbiantis apie Jono Basanavičiaus mirtį, 27 II 1927

(il. 109) tapo svarbia ir reikšminga vieta visai lietuvių bendruomenei[452] (il. 110). Prie paminklo buvo dedamos gėlės, lapkričio švenčių metu buvo einama garbės sargyba[453], giedama „Tautiška giesmė" ir lietuviškos religinės giesmės[454]. Manifestacijų pasėkmė apie 30 žmonių, daugiausiai SBU studentų, buvo teisiama teisme už dalyvavimą politinėse demonstracijose bei dėl neigiamos nuostatos Lenkijos atžvilgiu[455].

Nežiūrint stiprios tautinės įtampos, kuri tuo metu vyravo Vilniuje, jos beveik niekaip nepasireiškia – bent jau tiesiogiai – Rasų kapinių atžvilgiu. Tiktai 1934 metais „Kurier Nowogródzki" buvo išspausdinta trumpa informacija apie tai, kad policija sulaikė ir suregistravo asmenis, kurie kapinėse dainavo lietuviškas dainas[456]. Taigi viena vertus atsiranda balsai apie broliškuosius kapus Naujosiose Rasose[457], tarpusavio supratimo ženklus, kita vertus aiškiai juntama įtampa tarp tautų. Verta dėmesio pastaba „Polska Zbrojna" laikraštyje spausdinto straipsnio apie kapines paraštėse – „Greta vienas kito ramiai ilsisi, taip kaip taikiai turėtų gyventi šioje žemėje, kurią ir vieniems, ir kitiems likimas lėmė tapti Tėvyne"[458]. Jono Basanavičiaus paminklas bvo restauruotas 1999 metais[459].

Kitos iškilmės

1929 metais Vilniaus Rasų kapinėse vyko svarbios iškilmės susijusios su Stepono Batoro universiteto 350 metų jubiliejumi. Kapinėse palaidotas Joachimas Lelewelis (m. 1861), kurio palaikai buvo atgabenti iš Paryžiaus[460]. Jie pirmiausiai buvo atplukdyti laivu į Gdinę, iš kur rugsėjo 22 dieną buvo pervežti į Varšuvą, o iš ten traukiniu – į Vilnių. Palaikai pirmiausia buvo išstatyti karste ant katafalko šv. Jonų bažnyčioje. Pagrindinės iškilmės vyko 1929 m. spalio 9 dieną, trečiadienį[461]. Tada vyko iškilmingos šventos mišios, kurias laikė arkivyskupas Edwardas Roppas. Be Stepono Batoro universiteto atstovų bei studentų, vilniečių, mišiose dalyvavo ir valdžios, taip pat Lenkijos valdžios atstovai, mokslo institucijų, kariuomenės, spaudos atstovai, bei svečiai iš užsienio. Po pamaldų Lelewelio palaikai buvo pernešti į centrinį universiteto kiemą, iš kur iškilminga laidotuvių eisena pajudėjo

452 Išliko nuotraukos, kuriose matome lankančias kapą delegacijas, plg. dvi fotografijos Marijos ir Jurgio Šlapelių namo-muziejsus rinkiniuose, sign. ĮK 346.

453 1937 metais, kada buvo atidengtas paminklas baltarusių poetui Levickiui, prie jo taip pat stovėjo garbės sargyba, tai buvo baltarusiai skautai. Zaduszki 1937, p. 2. Lenkų skautai ėjo garbės sargybą prie Syrokomlės kapo ir Montwiłłos koplyčios. Wilno składa hołd 1935, p. 5.

454 Wilno składa hołd 1935, p. 5.

455 30 Litwinów 1937, p. 7.

456 Wilno 1934, p. 4.

457 Wilno 1934, p. 4.

458 Maciejewski 1936, p. 6.

459 Darbams vadovavo Živilė Mačionienė. Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos kultūros ministerijos, KPD-AV-298, nr 163 ir http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=3052 [žiūrėta: 12 IV 2015].

460 Apie palaikų pergabenimą į Vilnių: Przed uroczystościami 1929, p. 5; Polonus 1929, p. 9.

461 Junosza 1931, p. 5.

109 Jono Basanavičiaus antkapis, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

110 Jurgis Šlapelis prie Jono Basanavičiaus kapo. Fot. 1939 m. Marijos ir Jurgio Šlapelių namas-muziejus, sign. ĮK 346

111 Joachimo Lelewelio paminklas Senosiose Rasose. Fot. NAC, PIC-1-U-7785-1

link Rasų kapinių. Čia karstas su palaikais buvo perkeltas į specialiai tam paruoštą koplyčią[462]. Egzekvijas laikė Teologijos fakulteto dekanas kun. prof. Ignacy Świrskis, o atsisveikinimo kalbą pasakė ministras Sławomiras Czerwińskis. Mauzoliejuje buvo įmūrytas nedidelis pergamento dokumentas, patvirtinantis palaikų perkėlimą[463].

Paminklo Joachimui Leleweliui (il. 111) projekto darbus vykdė komitetas, kurio sudėtyje buvo unversiteto, valstybės valdžios ir visuomeninių organizacijų atstovai. Deja, tada dar nespėta užbaigti Lelewelio biusto, kuris planuota pastatyti ant paminklo, kadangi darbai užsitęsė dėl miesto skirtų iš mokslo institucijų fondų bei visuomeninių organizacijų gerokai užtrukusio lėšų perdavimo. 1930 metais buvo kreipiamasi į visuomenę aukoti tam pinigus. Biusto projektą paruošė Stepono Batoro universiteto profesorius Bolesławas Bałzukiewiczius[464]. Biustas buvo pastatytas ant iš Kielcuose gaunamo granito pjedestalo, prieš kurį buvo antkapinė plokštė, stovinti ant plataus pagrindo. Visi darbai buvo baigti 1932 metais[465]. 2003 m. įvairius paminklų restauravimo darbus Rasų kapinėse atliekantis restauratorius Czesławas Połońskis visuomeninio Senųjų Rasų kapinių globos komiteto užsakymu Generalinio Lenkijos Respublikos konsulato Vilniuje lėšomis šį paminklą restauravo. Prie Lelewelio paminklo simboliškai buvo atiduodama pagarba SBU profesoriams[466].

Rasų kapinėse buvo ir bendras policininkų kapas, kuriame palaidota viso 20 palaikų. Labai gaila, tačiau nepavyko išsiaiškinti nei kaip tas kapas atrodė, nei kur jis buvo. Gali būti, kad tai 13 sektoriuje išlikusi koplyčia[467] (il. 112). Viso Rasų kapinėse buvo palaidota apie 100 policininkų[468]. Tarp jų iki šiol išlikę kovose dėl Vilniaus žuvusių policininkų

462 Album obchodu 1929, lent. 9-11 ir nuotraukos, saugomos Lenkų instituto (Instytut Polski) ir Gen. Sikorskio muziejaus fonduose Londone.

463 Pogrzeb 1929, p. 5; Złożenie 1929, p. 3.

464 Kurier Warszawski, 19 IV 1930, Nr. 108, p. 27.

465 Jau baigtas paminklas matomas NAC rinkiniuose esančioje fotografijoje inv. nr. 1-U-7778.

466 Tokios iškilmės tikrai vyko 1934 ir 1935 metais: „Penktą valandą vakaro į kapines atvyko studentų korporacijos su vėliavomis, sustojo kvadratu prieš paminklą, paskui prieš gausiai susirinkusią publiką akademinis choras vadovaujamas p. W. Szczepańskio atliko specialias giesmes. Ant kapo buvo padėtos gėlės, o visos iškilmės buvo užbaigtos degančių deglų šviesoje karinio orkestro atliekamu Chopino gedulingo maršo melodija". Wilno składa hołd 1935, p. 5; Wilno 1934, p. 4. Lelewelis buvo pagerbtas ir 1935 metais Istorikų suvažiavimo Vilniuje metu. Lelewelowski 1935, p. 3. Nuo Lelewelio kapo buvo paimta žemė Maršalkos Piłsudskio pylimui Sowińce. Ziemia 1935, p. 5.

467 Stačiakampio formos koplyčia uždengta plokšte, galvūgalyje yra sienelė su pusapvale niša, anksčiau viršuje buvo kryžius. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=965. [žiūrėta: 12 IV 2015]. Koplyčia labai nuniokota, be jokių užrašų, sunku ją vienareikšmiškai apibūdinti kaip policininkų paminklą. Dauguma policininkų kapų yra kitur – 7 sektoriuje. Taigi turbūt ten reikėtų tokios koplyčios ieškoti, kita vertus tai nebuvo prestižinė vieta, policininkų laidojimo vietoje trūksta tokio iškilaus paminklo. Koplyčios forma skiriasi nuo kitų, daugiau šeimos paskirties, paprastas, modernistinis stilius atitinka tokio pobūdžio objektams. Šiam klausimui išspręsti būtini tolimesni tyrimai, kol kas tai tik hipotezė.

468 Zaduszki 1935, p. 2.

kapai: Lucjano Lutarewicziaus[469], Wacławo Kutłano[470] Edwardo Zajączkowskio[471] (il. 113), Kazimierzo Lachowicziaus[472], Józefo Minowicziaus[473] ir Władisławo Tomaszewicziaus[474]. Verta paminėti, kad Rasose taip pat palaidoti policininkai, kurių mirties priežastis nėra žinoma, tačiau sprendžiant pagal jauną amžių, bent jau kai kurie jų galėjo žūti eidami tarnybą: Józefas Bernackis[475], Józefas Skierko[476], Stanisławas Pietrusewiczius[477], policininkas Aleksander Piszczakas[478], Władysławas Wiszniewskis[479], policijos vadas Eugeniuszas Michta (m. 1926 metų rugpjūčio 26 dieną). Naujosiose Rasose yra palaidoti: policininkas Ludwikas Grycołowiczius[480], policininkas Józefas Katarelis[481], Józefas Anczyńskis[482], Józefas Karpowiczius (m. 1938 m. sausio 1 d.) ir vyresnysis policininkas Leonas Pietrusiewiczius[483]. Ant šių kapų buvo pastatyti vienodi betoniniai kryžiai ant pjedestalo, primenančio akmenų sankrovą[484]. Šių paminklų panašumas leidžia manyti, kad jie buvo statomi miesto arba Vaivadijos lėšomis žuvusiems pagerbti. Deja, nepavyko gauti daugiau informacijos šia tema. Panašus antkapius randame ir kitose Vilniaus kapinėse, pav. Michało Zawadzkio[485], žuvusio „ginant nuo banditų kulkų piliečius". Atskiri vienodi paminklai išsaugojo žuvusiųjų ginant tėvynę kapuose, dėl kai kurių trūksta žinių apie ryšius su policija, pav. Zygmunto Łobaczewskio[486] (il. 114), Czesławo Klukoskio[487], Wło-

469 Žuvo 29 VII 1920 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1372 [žiūrėta: 12 IV 2015].

470 Žuvo 13 V 1920 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1367 [žiūrėta: 12 IV 2015].

471 Žuvo 27 I 1929, vykdydamas tarnybines pareigas http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=389 [žiūrėta: 12 IV 2015].

472 Mirė 10 IV 1920 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12893 [žiūrėta: 12 IV 2015].

473 Mirė 18 XII 1922 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=7665 [žiūrėta: 12 IV 2015].

474 Mirė 25 X 1921 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id= 11999 [žiūrėta: 12 IV 2015].

475 Mirė 28 X 1922 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=3723 [žiūrėta: 12 IV 2015].

476 Mirė 1 I 1924 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12451 [žiūrėta: 12 IV 2015].

477 Mirė 1924 metais http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4309 [žiūrėta: 12 IV 2015].

478 Mirė 1 III 1923 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5899 [žiūrėta: 12 IV 2015].

479 Mirė 3 IV 1923 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=7723 [žiūrėta: 12 IV 2015].

480 Mirė 24 VII 1923 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=9747 [žiūrėta: 12 IV 2015].

481 Žuvo 16 XII 1920 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4099 [žiūrėta: 12 IV 2015].

482 Žuvo 29 XII 1920 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=3765 [žiūrėta: 12 IV 2015].

483 Žuvo 17 V 1922 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=7942 [žiūrėta: 12 IV 2015].

484 Panašus pagal formą antkapinis paminklas stovi Witoldo Kondratowicziaus, tragiškai žuvusio 1932 m. Nežinia, ar tai buvo policininkas. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=3885 [žiūrėta: 19 V 2017].

485 Žuvo 13 XII 1929 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5060 [žiūrėta: 12 IV 2015].

486 Žuvo 19 X 1919 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=3285 [žiūrėta: 12 IV 2015].

487 Žuvo 28 I 1919 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5995 [žiūrėta: 12 IV 2015], esantis ant kapo kryžius pastatytas vėliau, apie 2015 m. Greta, Józefo Filipowicziaus, žuvusio 9 I 1919 antkapinis paminklas kitoks, http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5995 [žiūrėta: 12 IV 2015]. Galbūt tam tikros formos vienodi paminklai buvo statomi žuvusiųjų kapuose, kur nebuvo pastovios kapavietės. Galbūt statant paminklus policininkams buvo bandoma pasirūpinti kitu kovų dalyvių kapais.

112 Manomoji policininkų kapo koplyčia Senosiose Rasose, 2019 m. Fot. B. Gutowski

113 Edwardo Zajączkowskio (m. 1929) antkapis, 2019 m. Fot. B. Gutowski

114 Zygmunto Łobaczewskio (m. 1919) antkapis, 2019 m. Fot. B. Gutowski

dzimierzo Mroczkowskio, valstybės tarnautojo, žuvusio einant tarnybines pareigas 1923 m.[488], bei kitų asmenų, dėl kurių trūksta duomenų. Turbūt tai buvo civiliniai darbuotojai arba policininkų šeimos[489]. Taigi neįmanoma visų šių paminklų identifikuoti su policininkų kapais, bet dauguma jų atrodo panašiai. Kol kas tyrinėjimai archyvuose tų kapų kilmės neatnešė rezultatų. Užsakovu greičiausiai buvo Vaivadija, gal policija arba miesto taryba. Taip pat neaišku, kas inicijavo šiuos darbus, kas juos atliko. Paprasta paminklo projektą galėjo realizuoti bent kuri Vilniaus akmens dirbtuvė. Zygmunto Łobaczewskio betono apvade atrasta Biknerio signatūra ir data 1927[490] (il. 114). Deja, trūksta duomenų, ar tai pastatymo ar betono apvado pagaminimo data. Populiarios ir gerbtinos Vilniuje akmens dirbtuvės pasirinkimas labai įtikina, panašiai kaip ir atlikimas, datuotas XX a. 20-ųjų antroji puse. Atrodo, kad paminklai stovėjo jau 1929 metais. Tuomet vietinė spauda rašė, kad buvo laikomos iškilmingos mišios už žuvusiuosius policininkus. Paskui vaivada su viceprezidento Witoldo Czyžo ir vaivadijos policijos komendanto palyda padėjo vainikus Rasų kapinėse[491]. Nacionalinio skaitmeninio archyvo (Narodowe Archiwum Cyfrowe) fonduose saugoma nuotrauka, vaizdojanti Władysławą Raczyńskį, dedantį vainikus Rasose. Inventorizacijos metu pavyko surasti tą vietą[492] (il. 115-116). Tikėtina, jog nuotrauka buvo padaryta būtent 1929 metais. Jų kokybė paliudija, kad paminklai privalėjo tada jau stovėti, mažiausiai nuo pusmečio.

Iš visų kapaviečių Naujosiose Rasose vienas labiausiai pritraukia dėmesį. Tai gerai žinomo Vilniuje policininko Antonio Michniewicziaus (m. 1937) kapas (il. 117). Funkcionierius buvo įtariamas girtaujant tarnyboje, dramatiškomis aplinkybėmis įvykdė savižudybę, apie ką plačiai buvo rašoma vietinėje spaudoje[493].

Iškilmingai, lydint žmonių minios vyko kitos svarbios laidotuvės, jų tarpe nusipelniusio vilniečio Czesławo Jankowskio, kurio laidotuvėse, pagerbiant jo nuorodą[494], nebuvo kalbų, arba garsios 1936 m. geležinkelio katastrofos aukų atsisveikinimas (il. 118).

488 Žuvo 4 VII 1923 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=10421 [žiūrėta: 12 IV 2019].

489 Pav. Rozalijos Francesson (m. 1923) antkapis, http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=13128 [žiūrėta: 19 V 2017], Helenos Sakowicz (m. 1922), http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2397 [žiūrėta: 12 IV 2015] ar Marios Jezierskos (m. 1930), http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1324 [žiūrėta: 12 IV 2015]. Panašiai atrodo kun. Andrzejaus Kałužny (m. 1924) antkapis Naujosiose Rasose, http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=13788 [žiūrėta: 12 IV 2015].

490 XX a. 20-ųjų antroji pusė bei populiarios Vilniuje akmens dirbtuvės autorystė gali būti tikri. Vis tiek signatūra gali liudyti vėlesnį darbą.

491 Nabożeństwo 1929, p. 3.

492 Joje matomi Lucjano Lutrewicziaus (nuvirtęs 2014 m.) ir Wacławo Kułtano antkapiniai paminklai.

493 Dochodzenie 1937, p. 7.

494 Ceremoniał 1929, p. 1.

1944-2015 metų laikotarpis

Pokario laikotarpio Rasų kapinių istorija prasideda Tarybinės Armijos įžengimu į Vilnių 1944 m. liepos mėnesį, o baigiasi dabartiniais laikais. Svarbi data šiame procese yra 1991 – ieji, kada Lietuva vėl atgauna nepriklausomybę ir tampa STO nare. Savaime suprantama, kad datos susijusios su bendra politine-visuomenine situacija turi tiktai netiesioginį ryšį su vykusiais Rasų kapinėse pakitimais. Aišku, kad pokarinis laikotarpis yra tiesiog karo laiko tęsinys, o netgi iš dalies ir prieškario. Antra vertus, 8-jame dešimtmetyje vis stipriau juntami laisvėjimo ir nepriklausomybės siekimo procesai neliko visiškai nuošalėje. Iš to laikotarpio išliko apie 590 kapaviečių[495], tai reiškia, kad per metus buvo laidojama vidutiniškai 12 žmonių. Tai vėlgi, bendrai paėmus, yra maždaug dešimt kartų mažesnis skaičius, jeigu lyginsime su XX a. 3-iuoju dešimtmečiu. Reikia prisiminti, kad pokario laikotarpio (1944-1991 m.) kapaviečių išliko santykinai daugiau. Viena šio reiškinio priežasčių tokia, kad 6-tojo dešimtmečio viduryje Senosiose Rasų kapinėse buvo uždrausta laidoti[496]. Iki 1965 metų buvo apie 460 naujų kapaviečių, o nuo 1965 iki 1991 jų tebuvo vos 120.

Šie duomenys, be abejo, yra labai sąlygini. Pirmiausiai dėl to, kad ant daugelio paminklų neišliko mirties datų, taigi nustatyti, kada jie atsirado yra labai sudėtinga, antra – kai kurie laidojimai galėjo būti vykdomi jau buvusiose kapavietėse, tačiau dėl istorinių permainų išliko tik vėlesniojo palaidojimo pėdsakai. Vis dėlto net ir tada, jeigu duomenys nėra visiškai tikslūs, iš jų taip pat galime susidaryti vaizdą apie kintančią kapinių būklę. Priešingai bendrai susidarusioms nuomonėms po Antrojo pasaulinio karo vis dar tebebuvo daugiau paminklų su lenkiškais užrašais negu su lietuviškais. Nors proporcijos jau keitėsi – po 1965 metų (iki 1991) lietuviški užrašai sudarė apie 1/3 visų užrašų. Viso buvo rasta apie 54 palaidoti 1965-1991 metų laikotarpiu mirę asmenys (manomai lietuviai) (Lentelė Nr. 1). Dviejų palaidojimų atveju susidurta su situacija, kad palaikai buvo perkelti į šias kapines po 1991 metų. Net 15 asmenų buvo palaidota 1965 metais, taigi dar prieš visiškai uždarant kapines ir įvedant draudimą laidoti. Vėlesniais metais buvo laidojami 2-3 žmonės per metus. 7-ojo dešimtmečio viduryje šie skaičiai dar labiau sumažėjo ir tiktai po 1989 metų vėl pakilo iki kelių laidojimų per metus. Beveik pusė asmenų, kurie buvo palaidoti šiose kapinėse – tai nusipelnę Lietuvos mokslininkai arba kultūros veikėjai. Daugiausia tai buvo menininkai, kalbininkai, etnografai. Iš to laikotarpio išliko ir trys vaikiški kapai.

495 Skaičius nustatytas remiantis 2013-2015 m. inventorizacijos metu surinktomis duomenimis.

496 Kurier Wileński, 1 XI 1933, Nr. 294, p. 3.

115 Vainikų padėjimas Rasų kapinėse ant miesto gynėjų kapų, 1929 m. (?). Matomas Vilniaus vaivada Władysławas Raczkiewiczius. Fot. NAC, inv. nr. 1-P-3036

116 Vieta, kur Vilniaus vaivada Władysławas Raczkiewiczius dėjo vainikus, 2019 m. Fot. B. Gutowski

117 Antonis Michniewiczius, nuotrauka ant antkapio, 2019 m. Fot. B. Gutowski

118 1936 m. katastrofos aukų, geležinkelininkų Józefo Kunickio ir Władysławo Zykuso laidotuvės. Fot. iš asmeninio archyvo

Lentelė Nr. 1. Asmenų, palaidotų 1965-1991 metais, kapai su lietuviškais užrašais

Miręs asmuo	Gimimo data	Mirties data	Informacija apie asmenį	Antkapio pastatymo data	Antkapio autorius
Veronika Kudabienė	1914	1965		1965-1967	
Elena Vederaitė	1893	1965	aktorės Elenos Aldonos Vederaitės motina	1991-1999	
Vladas Abramavičius	1909	1965	istorikas, biografas, vertėjas	1965-1967	
Vitėnai Valdutė	1962	1965		1965-1967	
Gerardas Bekionis	1955	1965		1965-1968	
Alytė Žolineraitė	1961	1965		1965-1968	
Felicija Baltrušaičiai	1907	1965		1968	Vladas Vildžiūnas (skulptorius), Česlovas Mazūras (architektas)
Janina Sirijos Girienė	1922	1965		1969-1972	
Kazys Boruta	1905	1965	rašytojas, poetas ir politinis veikėjas	1970	Vladas Vildžiūnas
Jonas Šimkus	1906	1965	rašytojas, žurnalistas, visuomeninis veikėjas	1972	Roman Kazlauskas (skulptorius), Vlad Vizgirda (architektas)
Petras Žižniauskai	1910	1965		2001-2004	
Elzė Bulotienė	1881	1965		2004-2007	
Izydorius Lungys	1875	1965		2004-2010	
Marija Dluževska	1872	1965		2005-2008	
Apolonija Černiauskienė	1909	1965		2006-2009	
Pranas Songaila	1900	1966		1966-1969	
Pranas Ramanauskas	1873	1966		1967-1970	
Konstancija Zapereckienė	1887	1967		1967-1970	
Juozas Banaitis	1908	1967	muzikas, muzikos žurnalistas, kultūros veikėjas, LSSR kultūros viceministras ir ministras	1971	Gediminas Jokūbonis (skulptorius), Vytautas Čekanauskas (architektas)
Vincas Mykolaitis-Putinas	1893	1967	rašytojas, poetas, Vilniaus universiteto profesorius, Lietuvių literatūros instituto direktorius	1978	Vildžiūnas Vladas
Kipras Petrauskas	1885	1968	tenoras	1983	Algirdas Zokaitis (skulptorius) Edmundas Stasiulis (architektas)
Arūnas Tarabilda	1934	1969	grafikas, dailininkas, nepriklausomybės veikėjas	1969	Vladas Vildžiūnas (skulptorius), Stanislovas Kuzma (architektas)
Povilas Snarskis	1889	1969	biologas, Vilniaus universiteto profesorius	1973	

Lentelė Nr. 1. Tąsa

Miręs asmuo	Gimimo data	Mirties data	Informacija apie asmenį	Antkapio pastatymo data	Antkapio autorius
Zigmas Žemaitis	1884	1969	matematikas, Vilniaus universiteto rektorius	1977	Leonas Žuklys (skulptorius), Sigizmundas Pipynė (architektas)
Marija Sudnikavicai	1902	1970		1920-1940	
Marcelinas Šikšnys	1874	1970	pedagogas, rašytojas	1973	Jan Stravinskas
Maria Reginutė	1926	1971		1971-1975	
Felicja Gabrėnai	1901	1971		1999-2001	
Pranas Žemaitis	1905	1972	matematikas	1995-2010	
Marcelė Dovydaitienė	1884	1972		2005-2010	
Vytautas Končius	1920	1975		1975-1980	
Končius šeima (Ignas Končius)	1886	1975	etnografas, kultūros veikėjas, dėstytojas	1996-1999	
Jonas Kruopas	1908	1975	kalbininkas, profesorius	1998	Juozas Burneika
Stasė Žemaitis	1890	1976		1977	Leonas Žuklys (skulptorius), Sigizmundas Pipynė (architektas)
Marija Piaseckaitė-Šlapelienė	1880	1977	kultūros veikėja, pirmojo lietuviško knygyno steigėja	1981	Antanas Kmieliauskas
Steponas Radževičius	1900	1981		1919-1930	
Elena Zabielienė	1916	1981		1982-1999	
Elena Šimkienė	1911	1983		1972	Romanas Kazlauskas (skulptorius), Vlad Vizgirda (architektas)
Alfonsas Mikulskis	1909	1983	dirigentas, kompozitorius, choro Clevlande vadovas	1994	
Janina Žemaitienė	1909	1983		2005-2012	
Valerija Tysliavienė	1914	1984		1963	Petras Deltuva
Birutė Vabalienė-Gudaitienė	1900	1985		1955-1960 perkeltas 1971	
Elena Žalinkevičaitė-Petrauskienė	1900	1986	aktorė, poetė	1983	Algirdas Zokaitis (skulptorius) Edmundas Stasiulis (architektas)
Vincas Kisarauskas	1934	1988	dailininkas, grafikas, scenografas	1999	Vladas Urbanavičius

Lentelė Nr. 1. Tąsa

Miręs asmuo	Gimimo data	Mirties data	Informacija apie asmenį	Antkapio pastatymo data	Antkapio autorius
Antanas Gudaitis	1904	1989	dailininkas, skulptorius	1991	Gintas Šuminas (skulptorius), Vaclovas Balčiūnas (architektas)
Kristoforas Kurpiai	1913	1989		1991-1999	
Antanas Kučas	1909	1989	Vilniaus dailininkas, Dailės akademijos profesorius	1994	Juozas Kėdainis
Stasys Brašiškis	1986	1989	Radiotechnikas, TSRS kinematografijos ministras	2009-2013	
Stasė Lukšienė		1990		1959-1969	
Aloyzas Sirutis	1910	1990		1981	Antanas Kmieliauskas
Rimantas Daugintis	1944	1990	skulptorius	1990	Rimantas Daugintis
Zofija Kamsiukienė	1913	1990		1992-1999	
Edvardas Grigas	1937	1991		1951-1954	
Elena Šikšnytė – Kruopienė	1912	1991		1998	Juozas Burneika
Edvardas Grigas	1937	1991		1951-1954	
Elena Šikšnytė-Kruopienė	1912	1991		1998	Juozas Burneika

Iki XX a. 7-ojo dešimtmečio dėl nepakankamos administracijos priežiūros kapinės pradeda nykti. Tačiau nors ir labai ribotai, vis dėl to nekropolija veikė, ką gali liudyti tuo laikotarpiu vykdyti palaidojimai. Tai taip pat paneigia tezę, kad kapines buvo draudžiama lankyti. Atrodo, kad Rasų kapinių reikalas LSSR miesto valdžiai vis dar tebebuvo problematiškas, bet ir ne pats svarbiausias. Taip buvo tikriausiai todėl, kad kapinės buvo miesto pakraštyje. Taigi, atrodo, kad tuo metu buvo pasirinktas pats patogiausias sprendimas – leisti joms pamažu sunykti savaime. Ar tai buvo sąmoningas sprendimas, ar oportunizmo pasekmė ir dėmesio nukreipimas į svarbesnes investicijas, sunku dabar vienareikšmiškai spręsti. Antrojoje 5-ojo dešimtmečio pusėje vis dėl to vykdomi tam tikri veiksmai. Pirmiausiai 5-ojo ir 6-ojo dešimtmečių sandūroje buvo atlikta kapinių inventorizacija (panašūs darbai tuo metu buvo vykdomi ir Bernardinų kapinėse) ir sudaryti pakankamai detalūs kapinių planai. Jos buvo laikomos vertingų žaliavų šaltiniu. Tokios smulkios dokumentacijos parengimas negalėjo turėti prasmės. Tuo metu kapių priežiūra buvo priskirta Vilniaus skyriaus Kultūros paminklų apsaugos Kultūros skyriaus inspektoratui[497]. Nuo 1974 m. po truputį kapinių teritorija pradedama tvarkyti. 1975 metais vyko kapinių tvarkymo akcija, iš kapinių buvo išvežta didelė metalinių

497 Žr. dokumentaciją Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos kultūros ministerijos.

kryžių ir aptvarų dalis (il. 119-120). Tai buvo sąmoningo kapinių naikinimo veiksmas. Tačiau atrodo, kad reikalas nėra iki galo vienareikšmiškas. Tikslas galėjo būti ne tiek kapinių naikinimas, kiek neapgalvotas jų tvarkymas, kada istorinės kapinių detalės buvo palaikytos tiesiog nereikalingomis šiukšlėmis. Verta pastebėti, kad tai, kas vyko kapinėse (taip pat ir kitose nekropolijose buvo vykdomos panašios akcijos), buvo stipriai užprotestuota, ko dėka tolesnis kapinių niokojimas buvo sustabdytas.

1992-1999 metais Rasų kapinėse buvo apie 100 palaidojimų, iš kurių 43 kapai su lietuviškais užrašais ir 48 su lenkiškais[498]. Taigi matome besikeičiančią kapinėse palaidotų žmonių tautinę sudėtį. Per 2000-2009 metų laikotarpį palaidojimų skaičius pakilo iki 125, tuo tarpu nuo 2010 iki 2015 m. palaidoti 54 žmonės (il. 121-124). Taigi matome, kad, nežiūrint to, kad kapinės oficialiai yra neveikiančios, kasmet čia įvyksta apytikriai 10 palaidojimų. Čia laidojami tiek asmenys, nusipelnę lietuvių mokslo ar kultūros srityse, tiek tie, kurių giminės jau buvo palaidoti Rasų kapinėse.

Deja, tai gerokai keičia kapinių vaizdą. Dera priminti, kad jau sutvarkytų šiandieninių Rasų kapinių vaizdas gerokai skiriasi nuo to, kaip šios kapinės atrodė tarpukario laikotarpiu arba XIX amžiuje. Galima pateikti daug veiksnių, kurie turėjo didžiausios įtakos kapinių kraštovaizdžio pokyčiams. Pirmiausia – tai natūralūs pokyčiai: degradavimas dėl oro sąlygų poveikio, besikeičianti augalija, taip pat geologiniai pokyčiai (grunto nuošliaužos). Nemažiau svarbūs yra ir kultūriniai veiksniai: restauravimo darbai, senų antkapių keitimas naujais bei naujų antkapinių paminklų statyba, turistų antplūdis, sąmoningas ar nesąmoningas niokojimas. Trečioji grupė – tai civilizacijos poveikis, automobilių srautas, dėl kurio atsiranda grunto virpesiai, oro užterštumas taip pat daro neigiamą poveikį akmens paviršiams bei kiti civilizacijos veiksniai. Dalis šių procesų

498 Vincas Makarevičius-Makariūnas, Pranė Anusevičiūtė Makarevičienė-Makariūnienė, Kęstutis Adomaitis, Jurgis Adomaitis, Janina Aniskiewicz, Maria Aniskiewicz, Jadwiga Astramowicz, Piotr Baka, Maria Bartoszewicz, Eugenia Bezuparienė, Janina Bugajew, Mečislovas Bulaka, Vytautas Buszejka, Janina Buszejka, Julija Butkevičienė, Romuald Charkiewicz, Mieczysław Dargiewicz, Irena Dobrzyńska, Bronius Dokšas, Liuda Fedotovai, Anastazja Filipowicz, Vytauta Gabrėnai, Jerzy Gaidzis, Helena Gaidzis, Adelė Grigienė, Stanisław Grinewicz, Sofija Gudaitienė, Drasutis Gudėlis, Vytautas Gudelis, Gražina Gūžienė, Maria Hryniewicz, Aleksandras Ivanauskas, Tautginas Janusevičius, Eleonora Jeleńska, Marijana Kairys, Maria Łucja Kardzis, Janina Kiewszyn, Arkadij Kokosz, Eleonora Kokosz, Liudas Končius, Anastazja Korzeniecka, Olgierd Józef Korzeniecki, Antoni Kozicz, Vytautas Kriaučiūnas, Józefa Krupiczewicz, Jolanta Teresa Kryłowicz, Franciszek Kuczyński, Leokadia Kupczyńska, Vytautas Mokytojas Kviačiūnas, Kazimiera Kymantaitė-Banaitienė, Sergiusz Łopuć, Lavon Łuckievič, Halina Łysenko, Jan Łysenko, Anele Maciulaiciu, Aleksy Małaszuk, Weronika Masiulaniec, Vladislav Matulis, Tekla Michałowska, Weronika Olechnowicz, Maria Olsewicz, Emilia Ožinskaitė-Marinskienė, Pranas Ožinskas, Józefa Pietryk, Stasys Pinkus, Alfonsa Pinkuvienė, Teresa Poczobut, Maria Radziusz Stankienė, Emilia Rekel, Elena Rimkaitė, Teofile Rimkienė, Ana Rinkevičienė, Maria Rul, Władysław Rymkiewicz, Ryszard Sacewicz, Franciszka Sawicka, Algimantas Šimonis, Helena Skutkiewicz, Helena Sławińska, Łucja Sobańska, Antoni Sobieski, Stanisława Sobolewska, Sofija Songailienė, Vanda Sruogienė, Rita Stravinskienė, Kazimierz Surmicki, Paweł Szatkiewicz, Alina Šližienė, Jan Sztąberek, Józef Szybajło, Anna Tabero, Jan Tabero, Wacław Turuto, Vytautas Umbrasevičius, Kazimieras Umbražiūnas, Nikodem Wiażel, Irena Witienė, Sazonis Zajanokauskas, Karolina Zapolka, Tadas Žemaitis, Aleksandra Zemlickienė ir Lidija Zubačiova.

119 Metalo detalių iš Senųjų Rasų kapinių išvežimo akcija 1975 m. Fot. Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos kultūros ministerijos, Vilniaus skyrius

120 Metalo detalių iš Senųjų Rasų kapinių išvežimo akcija 1975 m. Fot. Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos kultūros ministerijos, Vilniaus skyrius

tiesiogiai įtakoja kapinių kraštovaizdį, dalis daro netiesioginę įtaką. Vienas iš tokių pavyzdžių galėtų būti, atrodytų teigiamas reiškinys, kada bandoma išvalyti kapines nuo per gausios augalijos, kertant medžius ir krūmus, reguliariai šienaujant žolę. Dėl tokios veiklos žymiai susilpnėja grunto stabilumas ir pačios kapavietės. Kadangi tada želdiniai jau nebesaugo nuo tiesioginio nepalankių oro sąlygų poveikio. Šie veiksmai, be abejo, turi dar ir antrą pusę. Tai pagerina bendrą kapinių vaizdą, sustiprina jų, kaip istorinio ir kultūrinio objekto reikšmę, tuo pačiu atitinka dabartinius teritorijos šeimininko lūkesčius. Tačiau istoriniu požiūriu viskas yra gerokai sudėtingiau. Nėra jokių abejonių, kad šiuolaikinis kapinių vaizdas gerokai skiriasi nuo to, kaip kapinės atrodė XIX a. ar XX a. pirmojoje pusėje. Skirtingai nuo sąmoningo kapinių apleidimo laikotarpio, prisidėjusio prie jų nykimo, dabartinis istorinės medžiagos nykimas veikiausia susidarė dėl lėšų trūkumo, neapgalvotos naujų objektų statybos, restauravimo klaidų. Taigi tasai vaizdas, kurį dabar bandome sukurti yra tiktai įsivaizduojamas, turistus viliuojantis projektas, o ne siekis atkurti istorinį objekto pobūdį.

Reikia pažymėti, kad Rasų kapinėse galime rasti nemažai labai vykusiai restauruotų paminklų, kaip pavyzdžiui Augusto Bécu ar Euzebijaus Słowackio antkapiniai paminklai, bet yra ir tokių paminklų, kurie buvo labai nevalyvai restauruoti, tai tik laikinai pagerina paminklų būklę, o pasekmės yra visiškai priešingos lūkesčiams. Bendram kapinių vaizdui didžiausią žalą daro nauji antkapiai. Tai visada keičia kapinių kraštovaizdį. Rasų kapinėse tokius objektus galime suskirstyti į keturias grupes: meniniu atžvilgiu vertingi ir įsiliejantys į kapinių aplinką paminklai; amatininkų darbai, nedarantys neigiamos įtakos bendram vaizdui, meniniu atžvilgiu vertingi, bet netinkantys prie aplinkos; šiuolaikiniai standartiniai paminklai, nepritampantys prie bendro kapinių istorinio kraštovaizdžio. Šiuo atžvilgiu labai įdomi padėtis susidarė šiaurinių katakombų vietoje atsiradusioje Nusipelniusiųjų alėjoje (18b sektorius). Ją sudaro keliolika šioje vietoje esančių naujų antkapių nusipelniusiems lietuvių kultūros asmenims atminti. Nežiūrint to, kad kiekvienas jų yra kitoks, juos visus sieja keli bendri bruožai. Pirmiausiai – tai išraiškos formų skirtumas. Beveik visų paminklų autoriai visiškai ignoravo Rasų kapinių antkapinių paminklų meninės išraiškos tradicijas. Tai yra autoriniai, ne visada aukšto lygio, skulptorių darbai. Nežiūrint to, kad visi labai skirtingi, tačiau sutelkti nedidelėje bendroje erdvėje, sudaro tam tikrą bendrą įvairialypę visumą, kuri savotiškai įsiliejo į bendrą kapinių vaizdą. 2018 m. į Vilnių buvo atgabenti Mykolo Biržiškos (1882-1962), Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro, Vilniaus universiteto rektoriaus tarpukariu, mirusio emigracijoje JAV palaikai[499]. Jos perlaidotos senųjų katakombų vietoje. Greta atsigulėjo žmona Bronislava Biržiškienė-Šėmytė (1884-1955) bei mirę taip pat emigracijoje broliai prof. Vaclovas Biržiška (1884-1956) ir prof. Viktoras Biržiška (1884-1956).

499 https://www.vz.lt/laisvalaikis/akiraciai/2018/07/11/vilniaus-rasu-kapinesa perlaidotas-nepriklausomybes-akto-signataras-mykolas-birziska [žiūrėta: 20 V 2019].

121 Izydoro Tabero antkapinio paminklo rekonstrukcija, 2013 m. Fot. B. Gutowski

122 Naujų antkapinių plokščių gabenimas į Rasas, 2018 m. Fot. B. Gutowski

123 Naujos kapavietės 14 sektoriuje, 2018 m. Fot. B. Gutowski

124 Kryžiai ant emigracijoje mirusių garsių lietuvių mokslininkų Vaclovo ir Viktoro Biržiškų kapo, pastatyti pervežus jų palaikus į Vilnių 2018 m., 2019 m. Fot. B. Gutowski

Kapinių priežiūra užsiima ne tik oficialios, bet ir visuomeninės organizacijos. Jų veikla gerokai sustiprėjo po 1990 metų. Tačiau dar XX a. 7-ajame dešimtmetyje Vilniaus krašte įsikūrė Komitet Pamiątek Polskich i Cmentarzy (Lenkų atminties ir kapinių komitetas), kuris ne tik vedė dokumentaciją, bet ir kreipėsi į valstybines įstaigas dėl paminklų išsaugojimo. 1988 metais komitetas pradėjo bendradarbiauti su Visuomenine-kultūrine Lietuvos lenkų draugija[500]. 1989 metais neformali ik šiol veikla įgijo naujas galimybes, kadangi buvo įkurtas Józefo Montwiłłos vardo Lenkų kultūros fondas Lietuvoje, kurio ilgametis pirmininkas buvo Henrykas Sosnowskis, miręs 2019 m. vasarį. Fondo veikla nebuvo nukreipta vien tiktai į Rasų kapines, bet bendrai į visas su lenkais susijusias vietas, visų pirma Armija Krajowa ir kariais dalyvavusiais 1919-1920 metų kovose. Tačiau nemažas dėmesys buvo skiriamas ir Vilniaus kapinėms. 1990 metais fondo atstovai kreipėsi su prašymu perduoti jiems rūpybą Rasų kapinėmis. Paramos savo iniciatyvai ieškojo Varšuvoje, taip pat apsiėmė atstatyti paminklą dineburgiečiams Rasų kapinėse. Tuo tikslu buvo parengtas projektas, kuris buvo pateiktas miesto valdžiai[501]. Fondas rinko lėšas karių kapinių Naujosiose Rasose atnaujinimui.

1990 metais buvo įkurtas Visuomeninis Senųjų Rasų kapinių globos komitetas. Prieš jį įsteigiant 1989 metais Vilniuje lankėsi Senųjų Povonzkų globos komiteto atstovai prof. Adamas Romanas ir dr. Tadeuszas Maria Rudkowskis, veikė Jerzy Waldorff. Penki delegatai iš Vilniaus 1990 metų rudenį lankėsi Varšuvoje, dalyvavo renkant aukas Povonzkų kapinių atnaujinimui. Trečiąją aukų rinkimo dieną buvo renkamos aukos ir Rasų kapinių atnaujinimui. Tada pavyko pradėti dviejų pirmųjų paminklų restauravimo darbus. Vėliau surinktų aukų dėka darbus buvo galima tęsti. Iki 2018 metų komitetui vadovavo Alicja Klimaszewska, o vėliau Dariusz Żybort. 2018 metais į komitetą buvo priimti nauji nariai, dėl to galima buvo tęsti komiteto veiklą. Fondas nuo pat pradžių bendradarbiavo su įvairių institucijų, kurios užsiima kultūros paminklų apsauga Lietuvoje atstovais. Pirmiausia reikia paminėti Audronę Vyšniauskienę (Lietuvos kultūros ministerijos Kultūros departamento Vilniaus skyrius), taip pat architektę Živilę Mačionienę, prof. Eduardą Budreiką ir daugelį kitų[502]. Komiteto veiklos dėka buvo restauruoti keliasdešimt paminklų, jų tarpe: Giec šeimos (1991), Aleksandro Hryniewieckio (1991), Paulinos Tyszkiewicz (1992), Maurycy Steckiewicziaus (1993), Ratyńskių šeimos (2007), Aurelios Radeckos (2012), Annos Mikulskos (2016), Žebrykų šeimos (2018). Taip pat komitetas inicijavo naujų paminklų statybą, tarp kitko Juliuszo Kłoso (1992). Šiai statybai pasipriešino minėtas

500 Tai buvo pirmoji pokario laikotarpiu atsiradusi oficiali visuomeninė Lietuvos lenkų organizacija. Įsteigta 1988 m. gegužės 5 d. 1990 metai perorganizuota į Lietuvos lenkų sąjungą.

501 Sosnowski 1992, p. 6.

502 Apie Komiteto veiklą žr. Visuomeninio Senųjų Rasų kapinių globos komiteto tinklalapis http://rossa.lt/index.php/rossa/dzieje [žiūrėta: 19 VI 2018]; H. Jotkiałło, *Ojczyzna – to ziemia i groby*, lankstinukas *Wileńska Rossa bliska polskim sercom*, 1999; I. Mikulewicz, *Historia rozpoczyna się od cmentarza* http://www.tygodnik.lt/200801/bliska2.html [žiūrėta: 19 VI 2018].

Henrykas Sosnowskis, tuomet einantis Lietuvos Respublikos Kultūros paveldo inspekcijos Tautinių mažumų istorinių paminklų vyriausiojo inspektoriaus pareigas[503]. Ši situacija gerai paliudija įtampą, vyraujančią lenkų, gyvenančių Lietuvoje, bei jiems atstovaujančių organizacijų tarpe.

Atskirais antkapiniais paminklais Rasose (il. 125-129) rūpinosi ir besirūpina kitos institucijos, bendruomenės bei privatūs asmenys. Pirmiausia reikia paminėti Kultūros paveldo departamentą prie Lietuvos kultūros ministerijos, ypač Vilniaus skyrių[504], o iš Lenkijos pusės nuo 90-jų metų veikiantį Valdžios atstovą Lenkijos paveldo užsienyje reikalams, kurio veiklą dabar tęsia Lenkijos kultūros ir nacionalinio paveldo ministerijos Paveldo užsienyje ir karo nuostolių departamentas bei Nacionalinis Lenkijos kultūros paveldo užsienyje institutas Polonika. Lėšų surinkimu ir darbų organizavimu užsiminėjo arba užsiima iki šiol: Vilniaus draugija „Memoriale“, Vilniaus gidų klubas[505], visuomeninis komitetas „Poznaniacy Rossie“ („Poznanės gyventojai Rasoms“)[506]. Tam tikri darbai buvo finansuojami Lenkijos Respublikos ambasados Vilniuje pastangomis ir Lenkijos Respublikos Kultūros ir nacionalinio paveldo ministro „Kultūros paveldo apsauga užsienyje“ programos lėšomis[507]. Tvarkymo bei renovavimo darbuose dalyvavo Bendrojo kultūrinio paveldo apsaugos fondas „Terpa“. Pastangas suteikti Rasų kapinėms nacionalinio paminklo statusą deda Vilniaus istorinių kapinių draugija „Rasos“ ir jos pirmininkė Vida Girininkienė[508].

503 H. Sosnowskis savo protestą prieš paminklo iškelimą argumentavęs tuo, kad: trūksta šeimos sutikimo, paminklo projekto konkurso tvarka būtinybė, nepritaikymas prie aplinkos, Lietuvos Respublikos Kultūros paveldo inspektoriaus sutikimo stoka. 29 III 1992 raštas, nr TMVI-4a (B. Gutowskio archyvas).

504 1986-1989 m. prasidėjo restauravimo darbai kai kuriose Rasų koplyčiose (kapinių, Žylinskių, Pietkiewiczių, Wankowiczių). Apie tolimesnius darbus Małachowiczius rašė: „1989 m. buvo atlikta matamai didelė darbų dalis prie pietinės kapinių koplyčios pusės ir kalno šlaituose. Buvo pastatyta daug nulaužtų ir nuvalytų kryžių, pataisyti antkapiai, atkasti visiškai arba iš dalies paslėpti po pakylusiu dviejų šimtmečiu laikotarpyje nekropolijos paviršiumi, atrasti seni luitai, metalinės ir granito plokštės, praturtinant tuo kapinių kraštovaizdį ir kultūros „lobyną“. Nepaisant oficialaus neigimo, Vilniuje veikiančios lenkų įmonės: istorinių paminklų renovavimo dirbtuvės ir „Budimex“, kuriame dirba keli šimtai darbuotojų, įsitraukė į šį darbą, nepaisant formalumų bei šeimininkų abejonių. Tuomet, 1989-1990 m. buvo restauruoti Kaszycų koplyčia Rasose, paminklas bei antkapiai karių kapinių Naujosiose Rasose, pataisyti kai kurie karių paminklai Antakalnyje ir atstatyti keli visiškai sugriauti antkapiai, pav. Maršalkos brolio Adamo Piłsudskio. Daug kartų laisvų šeštadienių metu vyko „visuomeniniai darbai“ tvarkant kapus, alejas ir takelius“. E. Małachowicz, Cmentarz na Rossie, portalas Cmentarium, http://cmentarium.sowa.website.pl/Cmentarze/Wilno_Rossa.html [žiūrėta: 20 III 2016].

505 Darbai atlikti Adamo ir Teofilio Jocherų, Wandos Juszkiewicz, Karolinos Korwell ir Marcianos Morawskos, Kozłowskių šeimos, Dorotos Łęskos, Majerų ir Witkiewiczių šeimos, Tomaszo Życkio antkapiuose.

506 Bendradarbiaujant su Vilniaus ir Vilnijos krašto mylėtojų draugija. Surinktų lėšų dėka buvo atlikti šių koplyčių renovavimo darbai: Mączynskių, Malinowskių, bonifratrų laidojimo rūsių ir paminklų, Burzyńskių, Gimbuttų, Hermanowiczių šeimos, Strumiłło, Strzeminskių, Felicjano Nowodniczanskio.

507 Minėtini Augusto Bécu, Justynos Czadowskos, Teklės Hrebnickos, Aurelios Radeckos, Izos Salmonowiczównos, Euzebiuszo Słowackio paminklai. Apie renovavimo darbų eigą Rasose D. Janiszewska-Jakubiak, Wilno – cmentarz na Rossie, https://dzieje.pl/ochrona-zabytkow/wilno-cmentarz-na-rossie, svetainė Dzieje.pl https://dzieje.pl/ochrona-zabytkow/wilno-cmentarz-na-rossie [žiūrėta: 6 V 2019].

508 Pal. Seime aptarti nacionalinių kultūros įstaigų finansavimo ir Vilniaus Rasų kapinių reikalai, http://alkas.lt/2011/06/10/ aptarti-kulturos-istaigu-ir-rasu-kapiniu-reikalai [žiūrėta: 6 V 2017].

Rasų kapinių antkapinių paminklų autoriai

Didžioji Rasų kapinėse išlikusių antkapinių paminklų dalis neturi autoriaus signatūros nei jo sukūrimo datos. Todėl, norint nustatyti šiuos duomenis, vienintelis būdas tai padaryti yra inventorizacija. Siekant nustatyti autorių pavardes, inventorizacijos metu tai buvo daroma remiantis išlikusiomis signatūromis. Gauti duomenys buvo papildyti archyvine bei kita prieinama medžiaga. Tai leido patikslinti turimus negausios paminklų dalies duomenis. Kiek mažiau buvo galima išnaudoti paminklų stiliaus panašumus. Laikantis šio kriterijaus labai sudėtinga tiksliai nustatyti antkapinių paminklų autorystę, kadangi neretai atsitinka taip, kad panašaus stiliaus paminklai yra pagaminti visiškai skirtingose dirbtuvėse ir skirtingu metu.

Žymiai sudėtingiau yra nustatyti bent apytikrį kai kurių paminklų pagaminimo laiką. Šiame straipsnyje laikomasi taisyklės, panašiai kaip ir atliekant inventorizacijos darbus, kad antkapinis paminklas būdavo statomas praėjus maždaug trejiems metams po palaidojimo. Be abejo, toks laiko nustatymas gali būti klaidingas. Ypač tais atvejais, kada turime reikalo su keliais palaidojimais vienoje kapavietėje. Todėl duomenis būtina skaityti labai kritiškai ir atsargiai. Tačiau reikia pasakyti, kad atlikto darbo išvadų dėka galima buvo patikrinti anksčiau priimto darbų inventorizacijos metodo laikytis trijų metų laikotarpio, kaip paties patikimiausio būdo apytikriam datos nustatymui. Tai yra įmanoma, kadangi ant maždaug 60 paminklų išliko jų pagaminimo data arba, remiantis archyviniais duomenimis, galima ją pakankamai tiksliai nustatyti. Kai kuriais atvejais nebuvo žinoma tiksli mirties data. Kalbant apie Rudolfo Biknerio smukius darbus, tai dalis datų žymi jo atliktus paminklų restauravimo darbus, o ne laiką, kada jis buvo pagamintas, todėl į šį sąrašą jie nebuvo įtraukti. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad toks datos nustatymas yra galimas tiktai tada, jeigu turime reikalo su Biknerio dirbtuvėmis. Taip buvo dėl to, kad šiose dirbtuvėse pažymimi buvo ne tik paminklai, bet ir kiti dirbtuvėse atliekami darbai. Taip pat tokiu atveju, kada ant paminklo buvo išvardinti keli asmenys, buvo išrinkti tiktai tie, kurie, sprendžiant pagal pavardžių išdėstymą, buvo palaidoti vėliausiai ir tik po to buvo pastatytas paminklas. Viso buvo pasirinkti 42 objektai, kurių atveju palaidoto asmens mirties data ir paminklo pastatymo data yra gerai žinoma (Lentele Nr. 2).

125 Justyno Rostkos paminklo restauravimo darbai, 2015 m. Fot. B. Gutowski

126 Izos Salmonowiczównos paminklo restaravimo darbų, atliktų 2014 m. dokumentacija

127 Izos Salmonowiczównos paminklo restauravimo darbai, kuriuos 2014 m. vykdė Janusz Mróz, Zenon Sadecki, Janusz Smaza, Jerzy Szałygin, Wiktor Nowosielski, Piotr Zembrzycki

128 Aurelijos iš Jakowiczių Radeckos-Mikuliczowos antkapis prieš restauravimą 2012 m.

129 Aurelijos iš Jakowiczių Radeckos-Mikuliczowos antkapis po restauravimo 2012 m., darbus vykdė Janusz Mróz ir Zenon Sadecki

Lentelė Nr. 2. Rasų kapinėse išsaugotų antkapinių paminklų statybos laikas

Vardas ir pavardė	Mirties data	Pagaminimo data	Metai nuo mirties iki paminklo pastatymo
Władysław Ciemnołoński	1930	1930	0
Kazimierz Juszkiewicz	1931	1931	0
Malwina i Mikołaj Olechnowicz	1931	1931	0
Józef Suzin	1931	1931	0
Maria Warnaś	1932	1932	0
Jan Powstański	1884	1885	1
Józef Radziwończyk	1897	1898	1
Stanisław Maksimowicz	1926	1927	1
Valentinas Knygnesys	1929	1930	1
Jarosław Szwengruben	1929	1930	1
Wacław Baranowicz	1930	1931	1
Juliusz Kozłowski	1930	1931	1
Zygmunt Kondracki	1931	1932	1
Walerian Korwin-Pawłowski	1931	1932	1
Roman Krukowski	1936	1937	1
Iza Salmonowicz	1901	1903	2
Aleksander Jacuński	1918	1920	2
Jonas Basanavičius	1927	1929	2
Helena Stachowska	1929	1931	2
Rafał Radziwiłłowicz	1929	1931	2
Józef Montwiłł	1911	1914	3
Jan Klemżyński	1930	1933	3
Gražina Didelytė	2007	2010	3
Karol Wojnicz	1921	1925	4
Teresa Piłsudska	1925	1929	4
Marija Šlapelienė	1977	1981	4
Teodor Jędrzejewicz	1926	1932	6
Wacław Wojszwiłło	1930	1936	6
Zygmunt Łobaczewski	1919	1927	8
Jerzy Głodeń	1922	1930	8
Andrzej Szumińkowski	1915	1925	10
Aleksander Rewieński	1922	1934	12
Ludwik Janowski	1921	1936	15
Andrzej Łupacz	1913	1929	16

Lentelė Nr. 2. Tąsa

Vardas ir pavardė	Mirties data	Pagaminimo data	Metai nuo mirties iki paminklo pastatymo
Stefania Oskierczyn	1914	1931	17
Juozapas Ambrozieus	1915	1935	20
Julia Jaguczańska	1916	1939	23
Julia Bukowska	1906	1932	26
Konstantinas Stašys	1919	1936	27
Helena Gebhardt	1879	1931	52
Adam Piłsudski	1935	1989	54

Šioje lentelėje aiškiai matoma, kad net 24 atvejais toks sprendimas (trijų metų) nustatant paminklo atsiradimo datą yra teisingas. Likusių šešių paminklų atveju skirtumas yra pakankamai nedidelis. Derėtų pastebėti, kad dviejų paminklų atveju, kur laikotarpis nuo palaidojimo iki dabartinio paminklo atsiradimo siekia net 50 metų, tiek archyvinių duomenų, tiek ir formalių skirtumų dėka pavyko lengvai nustatyti taikomo metodo neadekvatumą. Taigi maždaug 12% objektų šio metodo pritaikymas pasirodė esantis neteisingas. Tuo tarpu kitų 12% atvejų šio metodo taikymas kiek peržengė nustatytas ribas. Galima teigti, kad atitinkamai interpretuojant gautus duomenis, šio metodo taikymas pakankamai gerai pasiteisino nustatant antkapinio paminklo atsiradimo datą.

Pirmoji XX amžiaus pusė

Nuo 1901 metų iki Antrojo pasaulinio karo pradžios Vilniaus Rasų kapinėse savo darbus paliko keliolika akmens paminklų dirbtuvių bei autorių. Mažiausiai žinome apie pirmąsias akmens paminklų dirbtuves, nors iš tiesų būtent tokių paminklų kapinėse yra daugiausiai. Dera prisiminti, kad tuo laikotarpiu veikė daug tokių dirbtuvių, kuriose galima buvo ne tik užsakyti naują paminklą, bet ir išsirinkti iš jau esamų pavyzdžių. Tokie paminklų sandėliai būdavo akmens dirbtuvėse, kurios pardavinėjo tiek vietinių bendrovių, tiek ir atvežtinius gaminius. Deja, neturime smulkesnės informacijos apie tokias Vilniuje veikusias dirbtuves, juo labiau apie jų populiarumą bei prekių asortimentą. Žinome tik tai, kad Baranowskos bendrovė gamino granito paminklus ne tik pagal užsakymą, bet taip pat turėjo jau paruoštų pavyzdžių. Nedaug težinome ir apie tai, kaip atskirose bendrovėse vyko darbo organizavimas[509].

Manytina, kad antkapinių paminklų autorių sąrašas, kurį pavyko sudaryti pagal iššifruotas signatūras, toli gražu nėra galutinis. Galime tik spėlioti, kad panašiai veikė kitos

509 Firmos Baranowska reklama „Goniec Wileński", 1941, Nr. 113 skelbė: „Vėlinių proga A. Baranowskos mechaninė akmens dirbtuvė Rasu g. 20 (aukštas takelis greta kapinių) siūlo paminklus, marmurines lenteles, altorių mensas ir bažnyčios portalus – pigiai – posezoninis išpardavimas".

didelės dirbtuvės. Kapinėse randame viso apie 500 signuotų antkapių, o tai reikštų, kad iš bendro 11 575 skaičiaus Senosiose Rasų kapinėse esančių paminklų vos 4% teturi pažymėtą autorių. Be to apie 5600 antkapių tai paprastos karsto dangčio apvado formos, kartais galvūgalyje ant pakylos stovi kryžius (dažniausiai tai pat labai paprastas, nulietas iš betono). Tai serijinis gaminys, kuris manomai buvo gaminamas trečiosiose pagal svarbą, bent jau gaminių kiekiu, Rasų kapinių Pawłowskio akmens dirbtuvėse. Nors veikiausiai tai ne jis tuos paminklus pradėjo gaminti. Spėtina, kad tokius paminklus gamino bent kelios akmens dirbtuvės. Labai paprasta betoninė paminklo forma garantavo, kad paminklas nebus brangus, o kita vertus jį pastačius galima buvo puikiai sutvirtinti kapavietę. Todėl šis gaminys buvo toks masiškai populiarus. Dera prisiminti, kad net ir tokį paminklą ne kiekvienas galėjo įsigyti. Dėl to, ypač Naujosiose Rasose, yra tiek daug žemės kapaviečių, kurios pažymėtos tiktai mediniu kryžiumi. Iš daugumos tokių kapaviečių iki mūsų dienų dažniausiai nebeliko jokio pėdsako arba tik nedidelis žemės kauburėlis.

Atrodo, kad antkapinių paminklų gamyboje dominavo Vilniuje veikusios Biknerių ir Baranowskių bendrovės[510]. Jos buvo įkurtos dar aštuntajame XIX a. dešimtmetyje[511]. Tiek vienos, tiek kitos bendrovės veikla buvo labai įvairialypė – pradedant nuo pačių paprasčiausių betono liejinių, taip pat gamindavo pasikartojančias betoninių antkapių formas, dažniausiai užbaigtas stačia sienele, bei ištaigingus granito, gabro ar labradorito paminklais. Nei vienos, nei kitos dirbtuvės negamino jokių figūrinių skulptūrų. Biknerio bendrovės signuotų gaminių Senosiose ir Naujosiose Rasose išliko viso 147, Baranowskių bendrovės signuotų teliko 37. Žinoma, kad tie skaičiai gali būti netikslūs, nes galima numanyti, kad tai ne visi šiose akmens dirbtuvėse pagaminti paminklai. Vis dėlto tai, kad pasirašyta net ant smulkių antkapių, reikštų, kad Bikneris daugumą savo darbų pasirašinėdavo bent jau iki XX a. 3-ojo dešimtmečio.

Biknerių dirbtuvės

Sprendžiant pagal signatūras, pačios populiariausios prieškario Vilniuje buvo Rudolfo Emilio Biknerio akmens dirbtuvės. Viso Rasų kapinėse išliko 147 jo pavarde pasirašyti antkapiniai paminklai ir antkapiai. Šiose dirbtuvėse pagamintų paminklų yra ne tik Vilniuje[512], tačiau būtent prestižiniai gaminių iš šių dirbtuvių užsakymai esantys Rasų kapinėse liudija, kad jos buvo buvo pakankamai aukštai vertinamos Vilniaus antkapinių paminklų meno rinkoje. Šiose dirbtuvėse buvo gaminami antkapiniai paminklai vietiniams dvasininkams: kun. Karoliui Bajko (m. 1923), kun. Karoliui Burbo (m. 1924, il. 130), Vilniaus kapitulos garbės kanauninkui kun. Juliuszui Alojzui Ellertui (m. 1925), intelektualams, nepriklausomybės judėjimo dalyviams, visuomeniniams veikėjams, aristokratams, pav. Marijai Massalskai (m. 1922, il. 139), ar Piłsudskiams[513] (il. 132).

510 1937 metų Adresų knygoje randame informaciją tiktai apie šias dvejas dirbtuves. Księga adresowa 1937, p. 42.

511 Dirbtuvių reklamos: Wilno 1933, p. 62.

512 Skłodowski 2013, p. 177.

Prie svarbiausių ir labiausiai prestižinių paminklų, kurie buvo sukurti Biknerio dirbtuvėse priskiriamas paminklas Jonui Basanavičiui (m. 1929, il. 109). Pagamintas 1929 m. iš juodojo poliruoto granito, įgavo obelisko, stovinčio ant cokolio ir pakylos, formą[514]. Verta atkreipti dėmesį, kad Biknerio dirbtuvėse pagaminti iš granito paminklai dažniausiai signuojami ne ant paties paminklo, bet ant jo betoninio pagrindo arba rėmo. Taip yra pažymėti Antoninos Bułhak[515] (m. 1930, il. 131), Irenos (m. 1921) ir Teresės (m. 1925) Piłsudskių 1929 m. paminklai[516] (il. 132).

Jeigu tikėsime 3-ojo dešimtmečio spaudos reklamomis, bendrovė buvo įsteigta 1885 m.[517] Pirmasis išlikęs bendrovės pagamintas paminklas buvo Marios Makarow (m. 1892, il. 133) antkapinis paminklas, pastatytas XIX a. pabaigoje. Dirbtuves įsteigė manomai Danielis Bikneris[518]. Nepavyko nustatyti, ar jo darbų yra Rasų kapinėse. Nors tokią informaciją pateikia Mieczysławas Jackiewiczius[519], tačiau inventorizacijos metu nebuvo rastas nei vienas antkapis, kuris būtų pažymėtas D. Biknerio pavarde. Toks parašas taip pat nebuvo rastas ir kitose kapinėse.

Danielius Bikneris buvo statybininkas, kuris XX a. pradžioje vadovavo šv. Vladimiro cerkvės statyboms[520]. Rasų kapinėse randamas tik vienas jo pavarde pažymėtas jau minėtas Marijos Makarow antkapinis paminklas, kurį hipotetiškai galima su juo susieti. Tai stovinti ant dviejų pakopų cokolio paprasto kryžiaus forma, kuri nedaug kuo tesiskiria nuo vėlesnių jo sūnaus dirbtuvėse pagamintų paminklų. Taigi paminklo datos nustatymas pagal įamžintojo asmens mirties datą XIX a. 9-ajam dešimtmečiui yra grynai hipotetiškas. Derėtų vis tik atkreipti dėmesį, kad užrašas ant šio antkapio skiriasi nuo kitų signatūrų. Pirmiausiai skiriasi raidžių šriftas, antra raidės nėra išraižytos, tik iškilios. Pagaliau labai netipiška Rudolfo Biknerio gaminiams užrašo forma: „Bikner w Wilnie" (il. 134). Nėra čia antkapio autoriaus vardo raidės, kuri paprastai matoma visur kitur[521]. Sunku spręsti, ar šis paminklas yra pagamintas Danielo Biknerio ar veikiau vienas iš pačių ankstyviausių Rudolfo Biknerio darbų. Vienaip ar kitaip negalime atmesti ir pirmojo teiginio.

513 Šių visų paminklų autoriai nustatyti pagal signatūras.

514 1999 m. Antkapį kruopščiai atnaujino Živilė Mačionienė.

515 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4882 [žiūrėta: 12 VI 2015].

516 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12582 [žiūrėta: 12 VI 2015].

517 Księga adresowa 1937, p. 42.

518 Literatūroje minimas kaip D. Bikner, tačiau pagal jo sūnaus Rudolfo Biknerio gimimo liudijimą galima spręsti, kad vardas buvo Daniel. LCVA, 89/1/393, l. 11.

519 „Ant paminklų, pastatytų amžiaus pradžioje matome parašą D. Bikner, vėlesniuose – R. Bikner". Jackiewicz 1993, p. 23.

520 Deja, nepavyko apie jį rasti nieko daugiau. Шлевис 2006, p. 128.

521 Išimtis yra Amelia Songin (m. 1931) antkapis, tačiau jis yra iš XX a. 30-ųjų, o užrašo fragmentas šiandien nėra įskaitomas.

130 Kun. Jano Burbo antkapinis paminklas, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

131 Antoninos Bułhak antkapinis paminklas, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

132 Irenos (m. 1921) ir Teresės (m. 1925) Piłsudskių antkapis, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

133 Marijos Makarow (m. 1892) antkapis, 2013 m. Fot. I. Niemira

134 Biknerio signatūra ant Marijos Makarow antkapinio paminklo, 2013 m. Fot. I. Niemira

Manomai pačios seniausios signatūros „R. Bikner", sprendžiant pagal palaidotų asmenų mirties datas, pasirodo maždaug XX a. 9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių sandūroje, nors nėra abejonių, kad patys paminklai buvo pastatyti vėliau. Pirmojo hipotetiško signuoto darbo – Rodkiewiczių šeimos kapo[522] (il. 135) – pirmojo palaidoto asmens – Teresės mirties data yra 1882 metai, vėliau – Gediminas 1891. Tačiau 1900 metų atviruke, kurioje matoma 16-jo sektoriaus vieta, kur yra aptariamasis kapas, antkapinio paminklo dar nėra. Nuotrauka padaryta iš didelio atstumo ir blogai įžiūrima, dėl ko yra labai sunku atpažinti visus ten esančius antkapius. Aptariamojo paminklo forma yra paprasta, artimesnė modernistinio XX a. 2-jo ir 3-čiojo dešimtmečių stiliaus Biknerio dirbtuvių gaminiams. Taip pat ir raidžių šrifto stilius leidžia manyti, kad šis paminklas veikiausiai buvo pagamintas tarpukario laikotarpiu. Verta atkreipti dėmesį į signatūros raidžių šriftą. Aštrios, kampuotos raidės labiau būdingos vėlesnėms Rudolfo Biknerio signatūroms. Nors tai ir neturi būti vienareikšmiška, kadangi vienu metu jis naudojo skirtingus parašus. Vis dėlto manytina, kad paminklas buvo pagamintas veikiau XX a pradžioje, o ne prieš 1890 metus.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad kitas, signuotas Rudolfo Biknerio dirbtuvėse pagamintas paminklas buvo pagamintas po 1890 metų. Nors derėtų pastebėti, kad paminklas skirtas Butrymowiczių šeimai, kur Nikodemas mirė būtent 1890 metais, o Antonina 1935 metais. Nupjauto medžio kelmo paminklo forma buvo ganėtinai populiari Rasų kapinėse apie 1900 metus, bet pasitaikydavo ir vėliau (il. 136). Beje ir pats Bikneris prie jos sugrįžta, nors reikia pasakyti, kad gerokai menkesniu pavidalu – paminklas NN[523]. Inskripcijos iškalimo būdas rodos patvirtina tai, kad paminklas buvo pagamintas kaip tik tuo metu.

Ant Emelinos Terajewicz (m. 1898) kapo esantis antkapinis paminklas galėjo būti pastatytas po 1900 m. Dėmesį patraukia aptaki Biknerio signatūra, tiesa, panašias raides jis naudoja ir vėliau – XX a. 2-jame ir 3-jame dešimtmečiais, tačiau šiuo atveju raidės labiau stilizuotos ir gerokai skiriasi nuo jo vėlesnio parašo braižo. Taip pat inskripcijos raidžių stilistika atitinka madingą tuo metu Wild Western raidžių stilių. Taigi būtent šis antkapinis paminklas yra seniausias Rasų kapinėse esantis Rudolfo Biknerio darbas. Deja, peržiūrėjus kitas Vilniaus kapines, nebuvo rasta ankstesnių šio autoriaus darbų, nors neatlikus detalios inventorizacijos sunku tai vienareikšmiškai teigti[524].

Ant dar vieno to laikotarpio antkapinio paminklo randame informaciją apie Biknerio tuometinę dirbtuvių vietą – Ostrobramska 46[525] (il. 137-138). Rudolfas Emilius Bikneris gimė 1877 arba 1878 metų gruodžio 25 dieną[526]. Žinome, kad baigė keturmetę realiąją

522 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2344 [žiūrėta: 12 IV 2015].

523 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=980 [žiūrėta: 12 IV 2015].

524 Deja publikacijoje Cmentarz 2013 tokie duomenys nepateikti.

525 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12905 [žiūrėta: 12 IV 2015].

526 Pirmąją datą pateikė darbo anketoje (LCVA, 89/1 383, l. 13), antroji matoma santuokos liudijime (LCVA, 89/1383, l. 11).

mokyklą, kas veikiausiai įvyko apie 1895 metus. Jis buvo Danieliaus Biknerio ir Joannos iš Walterių sūnus. 1915 metais Rudolfas Bikneris įstojo į policiją ir užėmė nuovados viršininko pareigas. 1920 metais buvo teigiamai įvertintas ir dėl to galėjo pereiti į Lenkijos policiją, kur tapo II Vilniaus apskrities policijos komisaru. Užpildytoje anketoje pateikia, kad yra nedidelių, jau nebeveikiančių akmens dirbtuvių savininkas. 1921 metais po išvaržos operacijos jis išeina iš darbo policijoje, kaip priežastį nurodo, jog „gavo darbą pagal savo specialybę"[527]. Dera pastebėti, kad Rudolfo Emilio Biknerio ir jo antrosios žmonos Augustos Emilijos iš Mazurkiewiczių Szwajcarowos vestuvėse dalyvavo ir Rudolfas Bikneris gyvenantis Aušros Vartų gatvėje[528]. Pagal anketoje pateiktus duomenis Bikneris 1919 metais gyveno Sniego gatvėje nr 7. Kitas su Bikneriais susijęs adresas tai Monastyrska gatvė. Neišliko nei vienas antkapinis paminklas, kuris būtų pažymėtas tokiu adresu, tačiau adresu „Ostrobramska" yra signuotas Eugeniuszo Powstańskio (m. 1905) monumentas, esantis Šilėlų kapinėse[529]. Kiek yra žinoma, tarpukario laikotarpiu Biknerio dirbtuvės iš pradžių buvo prieš Rasų kapines, o vėliau persikėlė į Rasų g. Tas pastatas buvo prieš Rasų kapines ir turėjo būti apleistas, kada buvo pertvarkomos karių kapinaitės, statomas mauzoliejus bei pertvarkoma Rasų gatvė. Vėliau persikraustė į Rasų g. nr 14[530]. Iš vėlesnių dokumentų galime spręsti, kad Bikneriai galėjo perkelti savo dirbtuves į Rasų g. nr 2[531]. Galima būtų pridurti, kad Rasose išliko Zofijos Bikner (m. 1919), galimai antrosios Danielio Biknerio žmonos, antkapis[532]. Atrodo, kad dirbtuvės buvo įkurtos apie 1900 metus ir nutraukė veiklą Pirmojo pasaulinio karo metu, o vėliau vėl pradėjo veikti apie 1921 metus.

Nėra žinoma, kiek iš viso paminklų Rasų kapinėse pagamino Biknerio įmonė iki 1914 metų, kadangi signuotų yra vos 13, nors ir taip keturi iš jų galimai buvo pagaminti vėliau. Be abejo, galėjo būti ir taip, kad Biknerio dirbtuvėse buvo pagaminti kiti, nesignuoti paminklai arba jie nėra išlikę, tai patvirtintų ir faktas, kad ant antkapinio paminklo autoriaus žmonai taip pat nėra signatūros, tai reikštų, kad tokia praktika buvo pakankamai dažna. Vėlgi neturint rimto pagrindo nustatyti kai kurių paminklų atsiradimo datos bei jų autorystės belieka labai atsargiai daryti kai kurias išvadas.

Tuo laikotarpiu dirbtuvėse paminklai buvo gaminami iš granito. Darbai iš betono pradės atsirasti manomai tiktai apie 1921 metus. Tai nėra vienareikšmiškai tikra, kadangi dalies betono paminklų atveju yra keletas anksčiau palaidotų asmenų (pavyzdžiui mirę 1914 metais), nors tų paminklų forma, vienalytis inskripcijos braižas rodo gerokai vėlesnį paminklo pagaminimo laiką.

XX a. antrajame dešimtmetyje Biknerio dirbtuvės gerokai praplečia veiklą, taip pat ne-

527 LCVA, f. 89, ap. 1, b. 383, l. 4.

529 Skłodowski 2013, p. 178.

530 Księga adresowa 1937, p. 42.

531 LCVA, f. R-601, ap 1, b. 81, l. 2.

532 Rudolfas Bikneris buvo evangelikas, o jo žmona katalikė.

135 Rodkiewiczių antkapis, 2013 m. Fot. M. Pasieka

136 Butrymowiczių antkapis, 2013 m. Fot. D. Macios

137 Adamo Žemojtelo antkapis, 2013 m. Fot. B. Gutowski

138 Biknerio signatūra ant Adamo Žemojtelo antkapinio paminklo, 2013 m. Fot. B. Gutowski

žymiai pakeičia darbo kryptį. Kasmet yra pagaminama po keletą signuotų antkapinių paminklų. Tai, kad būtent tada dirbtuvės buvo perkeltos greta Rasų kapinių, reiškia, jog būtent šiose kapinėse Bikneris statė daugiausiai antkapių. Nors tai nebuvo vienintelė Biknerių dirbtuvių rinka, ką liudija Petro Kraujalio (m. 1937) antkapis šv. Petro ir Povilo bažnyčios kapinėse Antakalnyje. Plečiasi ir atliekamų darbų įvairovė. Jau gaminami paminklai ne tik iš granito ar labradorito, bet daromi ir betoniniai antkapiai bei koplyčios. Manomai, kaip tik tuo laikotarpiu Biknerio dirbtuvės tampa stambia akmens apdorojimo bendrove, kurioje gaminami įvairiausi paminklai, išskyrus figūrines skulptūras.

XX a. trečiajame dešimtmetyje galime stebėti tolesnį šių dirbtuvių plėtrą. Nors kiek daugiau gaminama betoninių paminklų, atliekama remonto darbų, ir toliau tebedominuoja stelos, granito plokštės bei kryžiai. Neturime žinių apie tai, kaip šiose dirbtuvėse buvo organizuojami darbai, nors atliekamų užsakymų skaičius leidžia manyti, kad Bikneris įdarbindavo grupę darbininkų mūrinimo darbams atlikti. Nėra žinoma, ar kiek plačiau bendradarbiavo su kitais skulptoriais. Tačiau tais atvejais, kada į paminklą buvo įmontuojama kokio nors kito autoriaus pagaminta skulptūros detalė, visada tai pažymėdavo. Tai liudija du XX a. 3-jame dešimtmetyje Vilniaus Rasų kapinėse atlikti darbai bei jau minėtasis antkapis Antakalnyje, kur bronzinis bareljefas yra pagamintas Rapolo Jakimavičiaus. Rasų kapinėse yra paminklas, kuriame Bikneris taip pat nurodė autorių Józefą Gradeckį iš Varšuvos, kuris pagamino bronzinį medalioną su mirusiojo biustu[533]. Atrodo, kad pats su bendradarbiais gamino didžiąją dalį paminklų – tai liudija dvigubos signatūros ant jau minėto Marijos Massalskos paminklo, kur matome parašą granito paminklo ir betoninio apvado[534] (il. 139). Analogiškai yra ir ant Antoninos Bułhak (il. 131) antkapinio paminklo. Autorius pasirašė tiek ant paminklo, tiek ir ant dirbtuvėse atliktų mūrinimo darbų. Pasirašinėjama buvo net ant pačių smulkiausių darbų, tokių kaip tvirtinimai. Taigi atviras tebelieka klausimas ar didžioji dalis dirbtuvėse atliekamų užsakymų buvo signuojama? Jeigu pradiniu laikotarpiu galimai ne visada pasirašinėdavo savo darbus, tai jau tarpukario laikotarpiu, sprendžiant pagal signatūras net ant pačių smulkiausių darbų, tai jau tapo standartu[535]. Rudolfas Bikneris dėl savo vokiškosios kilmės po 1939 metų, kaip pasakoja liudininkai, pradėjo bendradarbiauti su okupantais. Virš savo dirbtuvių pakabino iškabą vokiečių kalba, kol galiausiai persikraustė į Karaliaučių ar į Vokietiją. Jo tolimesnis likimas nėra žinomas[536].

W. Bikneris arba Witold Rudolf Bikner buvo Rudolfo Emilio sūnus, gimęs Vilniuje 1904

533 Rafało Radziwiłłowicziaus (m. 1931) antkapinis paminklas.

534 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2857 [žiūrėta: 12 IV 2015].

535 Vilniaus spaudoje aprašytas įdomus atvejis, kai jezuitų kapų koplyčioje buvo pateikta lentele su immonies pagaminusios bronzini kryžių pawadinimu (labai matomoje vietoje). Straipsnuje tai kritikuojama. Kurier Wileński, 1 XI 1933, Nr. 294, p. 3.

536 Pagal vieną iš versijų turėjo patekti į koncentracijos stovyklą, kur žuvo. IPN Rz, sign. 070/67, l. 1-59.

arba 1905 m. gruodžio 31 dieną[537], Joachimo Lelewelio vardo vyrų gimnazijos absolventas, turėjęs spalvingą biografiją. Akmens dirbtuvėms vadovavo pakankamai trumpai, tiktai Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu. Dar būdamas paauglys įstojo į Lenkijos kariuomenę ir dalyvavo 1919 metų kare. Tarnavo visų pirma Vilniuje ir Varšuvoje[538]. Vėliau dirbo Vilniaus policijoje[539], atliko karinius mokymus ir tapo Lenkijos kariuomenės karininku[540]. 1926 m. buvo sužalotas Vilniuje lėktuvų pasirodymų metu[541]. Išsigydęs ėmėsi įvairių darbų: gaisrininkas, sklandytuvų pilotas ir instruktorius[542]. Karo metais, jau išvykus Rudolfui Bikneriui į Vokietiją, perėmė jo akmens dirbtuves, kurioms vadovavo iki pat okupacijos pabaigos 1944 metais[543]. Tai vėliau buvo tyrinėjama atskiroje byloje, kuri dėl

537 CAW, Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych, Rudolf Bikner, I.481.B.7275. LCVA 89/1/383, l. 13.

538 Tarnavo 2 Kauno Šaulių pulke eiliniu kareiviu, buvo išsiųstas į frontą, o vėliau perkeltas į 5 kompanijos kanceliariją iki 1919 m. rudens. Paskui buvo išsiųstas į Naująją Vilnią, kur vadovavo kanceliarijai, o pasitraukus Lenkijos kariuomenei iš Vilniaus buvo perkeltas į Varšuvą, Citadelės kanceliariją. Iš karo tarnybos buvo atleistas 1920 m. spalio mėnesį. LCVA, 89/1/384, l. 1. Apdovanotas Lietuvos-Baltarusijos Fronto Kryžiumi. IPN Rz sign. 070/67, l. 1-59, l. 26.

539 Lapkričio 6 d. pateikė pareiškimą Vilniaus policijai, paskui dar 1921 m. vasario 5 d. Vasario 22 d. buvo paskirtas į policijos rezervą, kur tarnavo radiotelegrafistu. Rugsėjo mėnesį pasinaudojo atostogomis, kad išlaikytų gimnazijos egzaminą. 1922 m. sausį paprašė perkelti jį į tarnybą, į ką – dėl per jauno amžiaus, o galbūt ir skundų, negavo sutikimo. 1922 m. vasario mėnesį padavė pareiškimą jį atleisti iš tarnybos. LCVA, 89/1/384 (Akta osobowe Witolda Biknera), l. 1, 3, 4, 10, 19, 20.

540 Išlaikęs abitūros egzaminus 1923 m. baigė Varšuvos karininkų ir pėstininkų rezervo mokyklą (1925), po to studijavo Grudziądzo karininkų mokykloje (1926). Mokslą tęsė motoro pilotažo kursus ir gavo karininko laipsnį. Į rezervą perkeltas paporučiko laipsniu. CAW, Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych, Rudolf Bikner, I.481.B.7275.

541 Vilniuje pasirodymo metu atlikinėjo akrobatinius numerius lėktuvu. Kpr. Jabłońskio pilotuojamas lėktuvas dėl avarijos nukrito ir sudužo netoli Rasų kapinių esančioje Geležinės trobelės gatvėje. Pilotas žuvo, Bikneris sunkiai sužeistas pateko į ligoninę. 1927 m. buvo perkeltas į rezervą paporučnikio laipsniu.

542 Baigęs automobilių vairavimo kursus tampa Vilniaus miesto automobilių komunikacijos vairuotoju, paskui įstoja į Ugniagesių tarnybą iš pradžių Vilniuje, o paskui persikelia į Gardiną. 1935 metais baigia sklandytuvų pilotavimo kursus ir dirbo instruktoriumi Sokola Góra, o vėliau tapo Sklandytuvų mokyklos Liubline viršininku. 1937 metais pradeda dirbti Liublino Lėktuvų gamykloje, o vėliaus persikelia į Mielec ir tampa Ugniagesių tarnybos komendantu. 1939 metų pavasarį persikelia į Krokuvos Ugniagesių tarnybą. Prasidėjus karo veiksmams kartu su Krokuvos ugniagesiais evakuojamas į Lvovą. Pakeliui sulaikytas Tarybinės Armijos patenka į belaisvių stovyklą Kamieniec Podolski, iš ten po 3 savaičių paleidžiamas ir grįžta į Vilnių.

543 Witoldas Bikneris turėjo būti pažymėtas Armijos Krajovos dokumentuose, kur buvo minimas kaip volksdeutsch, gyvenantis Rossa (Rasų) g. 2. LCVA, R-601/1/81, l. 2. Tačiau jo vaidmuo nėra aiškus. Iš vienos pusės išplaukia pranešimai apie jo kaip agento veiklą (kai kurie šaltiniai pateikia, kad dar prieš karą buvo vokiečių šnipas, tačiau nėra tokių duomenų patvirtinimo), kad pasirašė volksdeutschų sąrašą, ir netgi dėl trejus mėnesius paraleistus mokymuose Berlyne. Abejonių nekelia tik tai, kad palaikė ryšius su vokiečiais. Kitų liudininkų manymu, tokiu būdu jis gaudavo ginklų Armijai Krajowai, taip pat galėjo padėti lenkams ir žydams. Vienas liudininkas netgi kalba apie jį kaip apie išskirtinį pogrindžio veikėją. Pokario metais vykusioje teismo byloje nepavyko patvirtinti jo bendradarbiavimo su okupantais, o prieš jį liudiję asmenys nesugebėjo pateikti tinkamo patvirtinimo (pav. kad buvo atleistas iš tarnybos dėl moterų, arba kad 1926 m. vykusioji aviakatastrofa buvo dėl jo kaltės). Pokario laikotarpio likimas siejasi su Krokuva, Vroclavu, Košalinu ir Rešovu. Buvo bent du kartus areštuotas, 1958 m. buvo įtariamas vykdant šnipinėjimą, tačiau byla dėl to buvo nutraukta. Jam buvo priskiriami ir finansiniai nusikaltimai, sukčiavimas ir neūkiškumas tiek dėl jo užimamų pareigų, tiek ir vadovaujamų projektų. Tai sudarė prielaidas tolesniems tyrimams. IPN Rz, sign. 070/67, l. 1-59. Nedaug težinome apie paskutiniuosius jo gyvenimo metus. Mirė veikiausiai 1971 m. gruodžio 4 dieną. Varšuvos evangelikų-reformatų kapinėse yra Witoldo Biknerio kapas.

139 Marijos Massalskos antkapis, 2013 m. Fot. M. Sosnowski

140 Witoldo Biknerio signatūra ant Jozefo Lujszajtiso antkapio, 2016 m. Fot. B. Gutowski

labai skirtingų liudininkų parodymų buvo nutraukta, nepateikiant kaltinimų dėl bendradarbiavimo su hitlerininkais. Jo vardą ir pavardę randame ant dviejų XX a. 4-jame dešimtmetyje mirusių asmenų antkapių – Zofijos Michajdzin (m. 1942) bei Józefo Lujszajtiso (m. 1943, il. 140).

Iš beveik 150 signuotų Biknerių dirbtuvių darbų tarpo galima išskirti keletą būdingų tipų. Juos visus vienija, kaip jau tai pastebėjo Edmundas Małachowiczius, formos modernizavimo siekis. Vienas populiariausių Biknerio gamintų antkapinių paminklų motyvų yra kryžius ant cokolio. Tokius paminklus dirbtuvėje gamino tiek iš betono liejinių[544], tiek ir iš granito siejant formos paprastumą su juodojo granito elegancija[545]. Tokia pagrindinė, nors kaip paaiškėja pakankamai įvairių sprendimų turinti, forma pagaminta apie 30 antkapinių paminklų. Beje kryžius taip pat yra patalpinamas ir ant pakankamai aukšto cokolio, kaip pavyzdžiui ant Damazo Woronicziaus (m. 1933) antkapio[546] ar beveik identiško paminklo Zofijai ir Leopoldui Skorobohaty (apie 1910)[547]. Tai yra tradicinė antkapinio paminklo forma atkeliavusi tiesiai iš XIX a.

Kiek originalesnė forma, turinti aiškiai modernistinių bruožų, yra kitokios formos, palyginus aukšto monumentalaus juodo granito (rečiau betono) paminklas[548] ant žemo, paprasto cokolio, ant kurio yra inskripcija. Nežiūrint pasikartojimo, skirtingas dydis ir proporcijos sudaro įvairumo įspūdį[549]. Dera atkreipti dėmesį, kad tiek Rasų, tiek kitose kapinėse, yra panašūs paminklai su kryžiumi, kurie neturi signatūrų. Viliojanti atrodytų galimybė susieti juos su Bikneriu. Vis dėlto negalima to daryti, kadangi praktika skolintis antkapinių paminklų formas meistrų tarpe buvo labai paplitusi. Taip, beje, yra ir su antkapiniu paminklu, vaizduojančiu kryžių ant medžio kamieno formos cokolio. Tas motyvas vėlgi randamas kapinėse įvairiais variantais. Seniausias žinomas toks darbas yra dar iš XIX a., jo autorius buvo Bolesłowas Sobolewskis[550]. Tokios formos beveik ne-

544 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=9645 [žiūrėta: 12 IV 2015].

545 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=9852; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=9614 [žiūrėta: 12 IV 2015].

546 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11412 [žiūrėta: 12 IV 2015].

547 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1882 [žiūrėta: 12 IV 2015].

548 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2782 [žiūrėta: 12 IV 2015].

549 Rasose išliko ir kitu tipų, Biknerio signuoti paminklai: http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2931; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2941; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2590; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2782; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=3751; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5126; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2601; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12147; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=13126 [žiūrėta: 12 IV 2015].

550 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=6554 [žiūrėta: 12 IV 2015]. Tokių darbų Vilniaus Rasų kapinėse išliko keliolika: http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/search_more_objects.php?osoba_pochowana=&sektor=&autor=&czas_powstania_od=&czas_powstania_do=&type_id=24&language_of_description=&style=&search_more=&search_more_value=&search_more_materials=&search_obiekt=1 [žiūrėta: 12 IV 2015]. Medžio motyvas kilęs iš antikos, romantizmo laikotarpiu sugrįžo nupjauto ar nulūžusio kamieno su

pakeistą, tik kiek paprastesnės formos, antkapinį paminklą Rudolfas Bikneris atkartojo Butrymowiczių antkapiui XX a. 3-ame dešimtmetyje, o kiek supaprastintos betono formos anoniminiam paminklui[551]. Beje, čia cokolis buvo perskeltas nuo stačiai ant jo pastatyto kryžiaus. Tai nėra labai vykęs sprendimas skaldantis proporcijas. Kitas tokio sprendimo variantas yra susipynusių šaknų formos kryžius, kurį Bikneris pagamino iš granito. Lygiai tokį pat sprendimą pritaikė savo darbuose Janas Pawłowskis, kuris gamino antkapius iš betono liejinių[552]. Tai gali liudyti, kad buvo naudojamas vienas pavyzdys arba motyvai buvo skolinami tarpusavyje. Paprastesnis tokio paminklo variantas yra betoninis medžio šakų formos kryžius ant cokolio grafiškai imituojančių akmenų krūvą.

Dar viena antkapinių paminklų, kuriuos dažnai gamindavo Bikneris, grupė tai kryžius įrėžtas steloje. Taip pat ir šiuo atveju atskiri darbai nežymiai skiriasi vienas nuo kito. Nors bendra struktūra yra modernistinė, tačiau kiekvienas darbas yra kiek kitoks, pradedant nuo liaunų formų[553] ir sukumpusiais stulpeliais baigiant[554]. Stelos buvo gaminamos iš juodojo granito, taip pat buvo liejamos iš betono. Viso jų Rasų kapinėse išliko daugiau nei dešimt. Vienas paminklas vaizduoja stelą iš abiejų šonų prilaikomą cokoliais[555]. Visos jos stovi vertikaliai. Nors be signatūros, bet kaip pavyko išsiaiškinti, gamintas Biknerio kaip geriausiai žinomas šio autoriaus gaminys yra paminklas Czesławui Jankowskiui (m. 1929). Paminklo projektas vis tik yra iš Bałzukiewicziaus dirbtuvių[556]. Bikneris taip pat gamino horizontalias stelas, dažnai labai paprastos formos, pav. Marijos Piłsudskos (m. 1921) antkapiui arba kaskadomis krintančiomis versmėmis[557]. Kitas tokio paminklo vertikalus sprendimas yra aediculos forma[558] (il. 141). Taip pat ir šiuo atveju motyvas kilęs iš klasikino formų repertuaro, tačiau supaprastintas modernistiniu stiliumi. Tos išplitusios aediculos, kur kapavietė išbaigiama sienele, primena dar vieną Biknerio naudojamą sprendimą – kapas su iškilusia sienele (il. 142). Tokio pobūdžio darbus Rasų kapinėse daugiausiai gamindavo Janas Pawłowskis, nors taip pat ir Bikneris yra penkių tokių koplyčių autorius. Vienoje iš jų, Sipayłło (apie 1920 m.) šeimos koplyčioje, centrinė dalis yra aediculos formos[559]. Likusios yra gerokai paprastesnės, o viena koplyčia yra uždara nedidele stelos formos sienele[560], ir viso jų yra kiek daugiau nei 20[561].

Dar vienas Biknerio dirbtuvėse pagamintas antkapis tai betoninė arba granito plokštė. Čia nerandame jokių papuošimo detalių[562], išskyrus kryžių[563], užrašą[564] arba laipsnišką išsisluoksniavimą[565]. Tarp kitų formų yra atskiras granito cokolis[566] arba kietas kryžius ant cokolio.

Taigi Biknerio dirbtuvės buvo dinamiška, puikiai veikianti bendrovė, sugebanti pagaminti įvairių formų antkapinius paminklus, nors čia nebuvo gaminamos figūrinės kompozicijos. Kadangi neturime jokios dokumentacijos, negalime nustatyti, kurie paminklai buvo autoriniai dirbtuvių darbai, o kurie buvo gaminti pagal kitų Vilniuje gyvenusių skulptorių projektus.

nudžiūvusiomis šakomis pavidalu. Jų skaičius galėjo simbolizuoti mirisius šeimos narius (Allegeny kapinėse Pittsburge išliko Wilkins giminės paminklas, ant kurio šakų galime perskaityti palaidotų bendroje kapavietėje mirusiųjų vardus), taip pat palikuonių neturėjimas ir giminės linijos nudžiūvimas. Dažniausiai šis nudžiūvęs kelmas buvo universaliu gyvenimo pabaigos ženklu. Toks motyvas randamas ne tik krikščionių kapinėse, bet taip pat žydų. Kartais galime pamatyti ant jų lapus, šakeles bei ąžuolo giles, kurie simbuolizuoja nemirtingumą, bet ir jėgą, garbę, nepalūžimą ir ilgaamžiškumą. Medžio kamieno motyvas paprastai matomas ant vyrų kapų, retkarčiais pasitaiko ir ant moterų, pav. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=7998 [žiūrėta: 12 IV 2015]. Ypač populiarus tapo JAV, kur 1890-1900 m. apsidraudę labdaros organizacijoje Woodmen of the World asmenys galėjo tikėtis būtent tokio pavidalo paminklo. Knygos apie būtent tokius paminklus JAV autorius išvardina viso 2400 tokių objektų Indianos valstijoje. Ridlen 1999.

551 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=980 [žiūrėta: 12 IV 2015].

552 Žr. žemiau.

553 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11017 [žiūrėta: 12 IV 2015].

554 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2776 [žiūrėta: 12 IV 2015].

555 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=7943 [žiūrėta: 12 IV 2015].

556 1930 metų gegužę Vilniaus „Słowo" patalpino tokį trumpą pastatyto paminklo aprašymą: „Stebiu jau gatavą keturkampę koloną iš pilkai-rudo granito pagamintą Biknerio akmens dirbtuvėse, kuri turi būti pagrindinė ašis prof. Bałzukiewicziaus sukurto paminklo. Pastarasis netrukus pradės lieti iš bronzos pirmiausiai originaliai savo sugalvotą gana elegantišką urną, kuri bus pastatyta antkapio viršūnėje, o paskui imsis lieti iš to paties metalo bronzinį mūsų rašytojo atvaizdą. Prof. Bałzukiewicziaus sukurta urna išties yra dailių, paprastų, harmningų linijų, o ant jos bus išraižyta emblematinė skersai paguldyta lyra. Paties gi poeto atvaizdas medaliono bareljefe bus pavaizduotas ne iš profilio, bet en face". Sulimczyk 1933, p. 2. Čia taip pat rasime informaciją apie tai, kad viską prižiūrėjo prof. Marianas Zdziechowskis, kuris taip pat turėjo redaguoti antkapinio užrašo turinį. Originalų paminklo vaizdą žr. nuotraukoje: Wieczorny Kurier Grodzieński, 6 X 1933, Nr. 372, p. 2.

557 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12044 [žiūrėta: 12 IV 2015].

558 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1848; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1904; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=832; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12818 [žiūrėta: 12 IV 2015].

559 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=412 [žiūrėta: 12 IV 2015].

560 Pav. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11632; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=6117; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5275; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=9496; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=10663; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5430; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1548; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=10786; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=10462; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11715; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4319; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=550 [žiūrėta: 12 IV 2015].

561 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1198 [žiūrėta: 12 IV 2015].

562 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=6117; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5275; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=9496; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=10663; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5430; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1548; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=10786; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=10462; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11715; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4319; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2345 [žiūrėta: 12 IV 2015].

563 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=13686 [žiūrėta: 12 IV 2015].

564 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5604 [žiūrėta: 12 IV 2015].

565 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11478 [žiūrėta: 12 IV 2015].

566 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4882 [žiūrėta: 12 IV 2015].

Baranowskių dirbtuvės

Baranowskių skulptūros ir akmens apdorojimo dirbtuvės buvo Rasų g. 20[567]. Jos įkurtos 1882 metais[568] ir veikė iki Antrojo pasaulinio karo. Dirbtuvių steigėjas buvo Janas Baranowskis. Specializavosi neogotikinio stiliaus granito paminklų gamyboje. Iš viso Rasų kapinėse išliko aštuoni jo signuoti antkapiniai paminklai.

Apie 1900 m. firmą į savo rankas perėmė ir išplėtė Aleksandras Baranowskis. Jis nutolo nuo neogotikinio stiliaus, nors jo pėdsakus vis dar teberandame ankstesniuose antkapiniuose paminkluose kaip paminklas kun. Tomaszui Sidorowicziui (m. 1905)[569], kur šis stilius susilieja su secesijos stiliaus įtakomis (il. 143). Likusieji yra pagaminami iki 1929 metų. Jiems būdinga didžiulė formų įvairovė nuo paprasčiausių apvadų ir betoninių kryžių liejinių ant cokolio iki tokių darbų kaip Zdzisławo Charmańskio (m. 1925) antkapis[570], vaizduojantis skilusią stelą, kurią iš abiejų šonų remią cokoliai. Ant stamboko cokolio juodojo granito paminklo Zofijai Raczko (m. 1910)[571] matome angelą vaizduojantį marmurinį bareljefą (il. 144). Neatrodo, kad šio darbo autorius galėjo būti Baranowskis. Jis negamindavo figūrinių skulptūrų ir atrodo mažai tikėtina, kad galėtų savarankiškai susidoroti su tokiu užsakymu, kuris gal ir nėra ypatingai aukšto meninio lygio, tačiau tam reikalingi tam tikri modeliavimo sugebėjimai bei įgūdžiai.

Apie dirbtuvių veiklą galime kiek daugiau sužinoti iš išlikusių bylos dokumentų, kada firma „Zakłady Przemysłowe A. Mozer i S-wie z Nowej Wilejki" padavė į teismą. Toje gamykloje Aleksandras Baranowskis užsakė 60 metalinių kryžių, kurie buvo parduodami pagal svorį. Mažiausi buvo įkainuoti po 6,80 zlotų už vienetą, o didžiausias 32 zlotų[572]. Vėlesniais metais jis sumokėjo visą priklausomą sumą, tačiau po jo mirties 1929 metais turto paveldėtoja buvo Tekla Baranowska, kuri atsisakė toliau mokėti už pirkinį ir grąžino kryžius atgal, tačiau liudininkų nuomone, jau nebetinkančius tolesniam pardavimui[573], dėl ko ir kilo ginčas.

567 Księga adresowa 1937, p. 42. Baranowskiams tada priklausė aikštė šalia Rasų gatvės 18 (kampas Olimpijos), aikštė su pastatu (Rasų skersgatvis 9). LLCV 64/20/884 l. 11, 12, 19, 27-30

568 Tokia informacija atsiranda reklamose spaudoje plg. Księga adresowa 1937, p. 42.

569 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2357 [žiūrėta: 12 IV 2015].

570 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=14146 [žiūrėta: 12 IV 2015].

571 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=6362 [žiūrėta: 12 IV 2015].

572 LCVA, f. 129, ap. 2, b. 4292, p. 2.

573 LCVA, f. 129, ap. 2, b. 4292, l. 30.

141 Jozefo Bielawskio ir Marijos Popławskos kapo koplyčia, 2013 m. Fot. K. Banach, A. Kaźmierak

142 Sawickių kapo koplyčia, 2013 m. Fot. M. Lipiec, S. Zagajna

Turbūt tuo laiku dirbtuvių veiklai vadovavo bendrai Teklė ir jos dukra Anna, nes darbai buvo signuojami A. Baranowskos pavarde. Jau po motinos mirties 1932 metų lapkričio 29 dieną[574] dirbtuvėms vadovauti pradėjo Anna Baranowska. Kapinėse išliko tiktai 13 jos signuotų antkapinių paminklų. Galima spėti, kad tai tik nedidelė dirbtuvių produkcijos dalis. Daugiausiai tai granitiniai paminklai. Taigi, jeigu Bikneris bent jau vėlesniu laikotarpiu, pasirašinėdavo ant beveik visų savo darbų – nepriklausomai nuo jų meninio lygio, tai Baranowska laikėsi kitos strategijos ir pasirašinėdavo pirmiausiai po tais darbais, kurie buvo labiau prestižiniai. Vėlgi susiduriame su formų įvairove. Pradedant betoninėmis[575] ir granito[576] plokštėmis, taip pat stelomis su monumentaliais kryžiais, kaip pav. Romano Krukowskio[577] (m. 1936, il. 145) antkapis. Tam tikras tokio sprendimo variantas yra Jano Klemžyńskio (m. 1930)[578] ar Rewieńskių[579] antkapiniai paminklai gaminti 1934 m. (il. 146). Tai yra kryžiai su plačiomis, bet trumpomis lentomis, panašūs į graikų kryžius, pastatyti ant stambaus cokolio. Be to kryžiai pasitaikydavo ir ant aukštų cokolių[580], arba ant uolelių, kaip pavyzdžiui Klukowskių paminklas, pagamintas apie 1930 m.[581]

Annos Baranowskos dirbtuvės taip pat gamino koplyčias su iškiliomis sienelėmis. Vienas iš įdomesnių tokio pobūdžio darbų yra Umastowskių koplyčia, pastatyta 1929-1931 metais, čia viršugalvyje yra sienelė su įrėžtu kryžiumi[582]. Visas paminklas pagamintas iš granito, kas aiškiai išsiskiria iš greta esančių betoninių paminklų. Rasų kapinėms labai netipinis sprendimas yra tai, kad aptvarėliui buvo panaudotas rutulys.

Dirbtuvės su iškaba „A. Baranowska" signuotus antkapinius paminklus gamino maždaug 1929 ir 1939 m. laikotarpiu. Dirbtuvės dar tebeveikė XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžioje, kadangi 1941 m. laikraštyje „Goniec Codzienny" buvo spausdinama dirbtuvių reklama, kur buvo skelbiamas sezono pabaigos paminklų išpardavimas[583].

Pawłowskių dirbtuvės

Kitos pakankamai populiarios akmens dirbtuvės veikusios Rasų kapinėse pirmojoje XX amžiaus pusėje buvo Pawłowskių akmens dirbtuvės. Beveik visi jų pagaminti antka-

574 Buvo palaidota 1932 m. gruodžio 1 d. Rasų kapinėse, deja, jos antkapis neišliko. LCVA, 129 2 4292, p. 29.

575 Tai anoniminis antkapis http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=13347 [žiūrėta: 12 IV 2015].

576 Ludwiko Sokołowskio (m. 1936) antkapis. Nors signatūra neišliko, informaciją apie autorių pateikė Wacławas Wejtko. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12363 [žiūrėta: 12 IV 2015].

577 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11868 [žiūrėta: 12 IV 2015].

578 Ant antkapio be signatūros yra jo pastatymo data: 1933.

579 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2871 [žiūrėta: 12 IV 2015].

580 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11789 [žiūrėta: 12 IV 2015].

581 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11071 [žiūrėta: 12 IV 2015].

582 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5998 [žiūrėta: 12 IV 2015].

583 Goniec Codzienny 31 IX 1941, Nr. 89, p. 4.

143 Kun. Tomaszo Sidorowicziaus (m. 1905) antkapis, 2013 m. Fot. M. Pasieka

piniai paminklai pasirašyti Pawłowskio pavarde. Tačiau po keliais darbais matome pavardę su vardo pirmaja raide – J. (Janas), D. (Dionizy) ir A. Pawłowskis, kurios nepavyko iššifruoti. Galima manyti, kad ir daug kitų nesignuotų antkapinių paminklų yra pagaminti būtent šiose dirbtuvėse. Čia buvo gaminami pirmiausia paprastų formų liejiniai neturintys ypatingos meninės vertės, taip pat buvo atliekami paminklų montavimo darbai, o gal ir nesudėtingas jų remontas. Negalima atmesti ir tokios galimybės, kad veikiausiai susigiminiavę tarpusavyje akmens meistrai turėjo kiekvienas savo atskiras dirbtuves. Pagal turimus, bet nepatvirtintus duomenis, Jan Pawłowski dirbtuvės buvo netoli Naujųjų Rasų taip vadinamoje „Už metalinės trobelės" vietoje. Tuo tarpu pagal dvi išlikusias signatūras žinome, kad Dionizijaus Pawłowskio dirbtuvės buvo Polocko g. nr 36[584]. Deja, neturime net tikslių žinių ar Pawłowskio pavarde pasirašyti antkapiniai paminklai buvo vieno ir to paties autoriaus darbas, nors sprendžiant iš darbų panašumo, taip galėjo būti. Sunku vienareikšmiškai tvirtinti, ar tos dirbtuvės veikė dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Žinomi tiktai penki antkapiniai signatūra „Pawłowski" pasirašyti paminklai žmonių, palaidotų dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą: Marcinas Mickiewiczius (m. 1902), Wiktoria Szabot (m. 1903)[585] (il. 147), Weronika Kubicka (m. 1904)[586], Józefas Łokuciejewskis (m. 1906) ir Tadeuszas Lipnickis (m. 1909)[587], tačiau tai gali būti vėlesni darbai. Be to dar yra kelios kapavietės ir koplyčios, kur yra palaidoti tiek prieš karą, tiek po jo mirę asmenys. Žymiai didesnė dalis antkapinių paminklų buvo pagaminta tarpukario laikotarpiu. Viso jų yra 104. Deja nei ant vieno iš jų nėra pagaminimo datos.

Janas Pawłowskis gamino kelių pakankamai tipinių formų paminklus. Dydžio atžvilgiu išsiskiria antkapiai su sienele. Jų viso buvo pagaminta daugiau nei 20, pradedant dideliais projektais, baigiant pakankamai nedideliais antkapiais. Atrodo, kad remiantis stiliaus panašumu su Jano Pawłowskio pavarde galėtume susieti mažiausiai dar 20 darbų. Tačiau negalime pamiršti, kad tokius antkapinius paminklus gamino ir kitos Vilniuje veikusios antkapinių paminklų dirbtuvės. Formų ir stilių panašumo samplaika neleidžia vienreikšmiškai spręsti apie darbo autorystę. Tada tai buvo kone masiška produkcija, neturinti jokio individualaus ir meninio braižo, o tuo pat labai tipiška visoms Vilniuje esančioms kapinėms.

Toks požiūris išlieka reikšmingas, kalbant apie antrąją antkapinio paminklo formos rūšį, tai yra apie kryžių ant cokolio, paprastai dar papildomai apjuosto betono juosta. Tiesą sakant nėra kryžių neturinčių juostos, kurie būtų signuoti šiose dirbtuvėse. Išliko vos

584 Antrasis garsus Dionizo Pawłowskio antkapis esantis Bernardinų kapinėse pateikia tą patį adresą. Cmentarz Bernardyński 2013, p. 324. „Kalendarz Ilustrowany Kuriera Wileńskiego", Wilno 1909, išliko Dionizo Pawłowskio akmens dirbtuvių reklama su adresu Połocka 24.

585 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5394 [žiūrėta: 12 IV 2015].

586 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12107 [žiūrėta: 12 IV 2015].

587 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=10093 [žiūrėta: 12 IV 2015].

144 Bareljefas ant Zofijos Raczko antkapinio paminklo, 2014 m. Fot. B. Gutowski

145 Romano Krukowskio (m. 1936) antkapis, 2014 m. Fot. B. Gutowski

146 Rewieńskių antkapis past. 1934 m., 2013 m. Fot. M. Sosnowski

penki atskiri karsto dangčio formos apvadai. Gali būti, kad Pawłowskis pagamino jų daugiau. Nustatyti autorystę sunku todėl, kad parašai paprastai būdavo apačioje, kuri dabar jau yra užpilta žemių sluoksniu. Dar viena mechaniškai Pawłowskių dirbtuvėse taikoma antkapinių paminklų forma yra kryžiaus stovinčio ant kelių pakopų cokolio betono liejinys. Paskutinysis aukštas cokolio laiptelis yra storo kelmo pavidalo, iš priekio prikabinta išvynioto popieriaus ritinio lentelė su užrašu. Kelmo viršuje nupjautos šakos, viduje stovi medinis kryžius[588] (il. 148). Beveik lygiai tokius pat antkapinius paminklus gamino ir Biknerio dirbtuvės, tiktai medis buvo kalamas iš granito, kuris Pawłowskio dirbtuvėse manomai nebuvo naudojamas. Išliko vienas granito obeliskas signuotas Pawłowskio signatūra, tačiau stovintis ant betoninio pagrindo[589]. Kadangi daugiau nebėra analogiškų paminklų, galima spėlioti, kad šiuo atveju Pawłowskis buvo atsakingas tiktai už antkapio montavimą.

Dar viena jau gerai žinoma antkapinio paminklo forma, kurią gana plačiai naudojo Pawłowskis tai platus, monumentalus kryžius, kokius gamino taip pat Baranowska ir Bikneris. Pastarasis gamino tokius kryžius tiek iš betono liejinių, tiek iš granito. Yra išlikusi viena Pawłowskio signuota plokštė. Šie darbai, sprendžiant pagal mirties datas, buvo pagaminti manomai XX a. antrojoje 2-ojo dešimtmečio pusėje ir trečiajame dešimtmetyje. Atrodo, kad Pawłowskio dirbtuvėse pradžioje buvo gaminami tiktai paprastų formų kryžiai ant cokolio ir koplyčių mūrinių antkapių. Tuo tarpu jau 3-ame XX a. dešimtmetyje formų įvairovė gerokai prasiplėtė ir, galbūt kopijuojant konkurentų antkapinių paminklų formas, buvo pradėtas gaminti kryžius ant medžio kamieno pavidalo cokolio arba monumentalaus kryžiaus. Pawłowskio dirbtuvės dar tebeveikė XX a. 4-ame ir 5-ame dešimtmečiais, ką patvirtina antkapiniai paminklai Julijai Rodzewicz (m. 1948)[590] bei 1951 m. Malickių šeimai[591] (il. 149).

Kiti Vilniuje dirbę meistrai

Greta jau anksčiau aptartų Vilniuje bei artimiausiose apylinkėse veikusių dirbtuvių čia veikė kelios mažesnės paminklų dirbtuvės bei pavieniai skulptoriai, kurie atlikinėjo užsakymus Rasų kapinėms. Vienas jų buvo J. Wąsowicziaus akmens paminklų dirbtuvės[592], kurio pavarde pasirašyti 22 Rasų kapinėse (iš jų net aštuoni Naujosiose Rasose) esantys antkapiniai paminklai. Šiose dirbtuvėse buvo apsiribota tiktai mūrinių antkapių

588 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=212; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=10950; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=9585; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11326; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11329 [žiūrėta: 12 IV 2015].

589 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1390 [žiūrėta: 12 IV 2015].

590 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=9721 [žiūrėta: 12 IV 2015].

591 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=6615 [žiūrėta: 12 IV 2015].

592 Signuodavo savo darbus ir kaip J. Vasovicz http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5904 [žiūrėta: 12 IV 2015].

147 Wiktorijos Szabot (m. 1903) antkapis, 2013 m. Fot. M. Lipiec, S. Zagajna

148 Teodoro Slanino (m. 1937) antkapis, 2014 m. Fot. B. Gutowski

149 Malickių (past. 1951 m.) antkapis, 2019 m. Fot. B. Gutowski

su sienele gamyba, tokie kaip Krajewskių ar Buniewiczių kapavietėse[593] (il. 150), beveik identiški Pawłowskio darbams. Ant Józefo Karpowicziaus (m. 1938) paminklo Naujosiose Rasose yra granito plokštė ir atvaizdo fragmentas. Tai, kad nėra jokių analogų panašių dirbtuvėse atliktų darbų, sukelia įtarimą, kad Wąsowiczius tiktai sustatė paminklą, kurio dalys buvo pagamintos kitų autorių. Kitoks paminklas, kiek primenantis tuos, kuriuos gamino Biknerio dirbtuvės, yra aukšta vertikali stela su įrėžtu kryžiumi[594].

Didžioji darbų dalis buvo pagaminta XX a. trečiojo dešimtmečio antrojoje pusėje ir pirmojoje ketvirtojo dešimtmečio pusėje, nors Wąsowiczius savo veiklą vykdė jau antrajame dešimtmetyje, ką liudija Józefo Pugacewicziaus[595] (m. 1922, il. 151) antkapinis paminklas. Dera vis dėlto pastebėti, kad šios dirbtuvės nėra įrašytos XX a. 2-ojo ir 3-ojo dešimtmečio Vilniaus telefonų knygoje.

Dar vienos akmens paminklų dirbtuvės, kuriose buvo gaminami antkapiniai paminklai Rasų kapinėms priklausė Janui Subocziui. Didžioji jose atliktų ir signuotų darbų dalis tai koplyčios bei kryžiai lieti iš betono[596]. Iš jų išsiskiria Helenos Januszkowskos[597] (m. 1907) antkapis, pagamintas iš juodojo granito kryžius ant cokolio su karnizu ir keturšlaičiu stogeliu. Dekoratyviniu atžvilgiu paminklas išsiskiria užrašu, kuriam pagal to laikmečio madą buvo panaudotas šriftas Wild Western (il. 152). Panašiai kaip Pawłowskio bei Wąsowicziaus atveju, darbas gerokai skiriasi nuo kitų šiose dirbtuvėse atliktų paminklų. Signatūra nėra užrašyta ant cokolio, bet ant betoninio pagrindo (il. 153). Tai leistų manyti, kad ir šiuo atveju turime reikalo ne su paminklo autoriumi, o tiktai su jo statytoju kapinėse. Pats antkapinis paminklas veikiausiai yra importuotas, tai galėtų paaiškinti, kodėl jis buvo atgabentas į J. Subocziaus dirbtuves. Be to dar Rasų kapinėse išliko kiti penki objektai, kurie turi Subocziaus signatūrą.

Dar vienas Vilniuje dirbęs akmens skulptorius, kuris XX a. 2-jame ir 3-jame dešimtmetyje gamino antkapius Rasų kapinėms buvo Konstanty Błockis. Jis yra 13 signuotų darbų autorius. Tai daugiausia yra betoninės koplyčios, paminklai bei aptvarėliai. Atrodo, kad jis panašiai kaip ir Wąsowiczius, gamino daugiausiai paprastus betono liejinių paminklus. Jis nebuvo originalių sprendimų autorius, veikiau kartojo jau anksčiau pritapusius Vilniaus nekropolijose statomų paminklų sprendimus. Pats įdomiausias jo darbas yra koplyčia su plačiu kryžiumi ant cokolio[598] (il. 154). Turbūt tai Konstanty Błockis

593 Abu veikiausiai XX a. 3-ojo trečiojo dešimtmečio http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1401; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2241 [žiūrėta: 12 IV 2015].

594 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=14159 [žiūrėta: 12 IV 2015].

595 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5970 [žiūrėta: 12 IV 2015].

596 Jo dirbtuvės Rasų g. 18 veikė dar 1939 m. Księga adresowa 1939, p. 136.

597 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2950 [žiūrėta: 12 IV 2015].

598 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=791 [žiūrėta: 12 IV 2015].

(1880-1950), palaidotas Rasų kapinėse šeimos koplyčioje[599]. Jo dirbtuvės manomai buvo Rasų g. nr 24[600].

Kiti antkapinių paminklų autoriai, kuriuos galime atpažinti pagal signatūras tai: E. Pomareing. Deja rastas tik vienas jo signatūra pažymėtas antkapinis paminklas Rasų kapinėse, pastatytas Helenai (m. 1914) ir Kazimierui (m. 1918) Mokrzeckiams (il. 155-156). Panaši situacija yra ir su akmens skulptoriumi, kuris pasirašinėjo Paulausko pavarde. Jo signatūrą randame tiktai ant dviejų greta esančių XX a. antrojo dešimtmečio kapaviečių: Marijos Kluk (m. 1918)[601] ir Antonio Kluko (m. 1923)[602]. Tai paprastų formų betoniniai kryžiai ant cokolio su karsto dangčio formos apvadu.

Veikiausiai apie 1940 m. buvo pastatyti antkapiniai paminklai Łobiaszewskiams[603], Siniewicziams bei taip pat NN, kuriuos pagamino Z. Czegniak. Tai labai paprastos betono formos. Beje autorius pasirašė ant antkapio apvado, taigi gali būti, kad jis tebuvo šios paminklo dalies statytojas. Nota bene veikiausiai atsiradusios vėlesniais metais. Panaši situacija yra ir su Ewarysto ir Pelagijos Rodziewiczių antkapiniu paminklu. Ant jo apvado yra užrašas „SIEK MAK. W." ir manomai žymi antkapinio paminklo restauravimo autorių, gal būt apie 2000 m.[604]

Greta auksčiau išvardintų akmens dirbtuvių, kuriose nebuvo gaminami ypatingos meninės vertės antkapiai, o tiktai atliekama didžioji dalis betonavimo darbų, o taip pat tie, kurių nepavyko identifikuoti[605], veikė ir ryškesnių meno pakraipų skulptoriai. Iš šio laikotarpio yra trys antkapiniai paminklai[606] pagaminti Józefo Trydulo akmens dirbtuvėse. Tai buvo Vilniuje nuo XIX a. pabaigos ir XX a. trečiojo dešimtmečio veikusios dirbtuvės. Pats įdomiausias jose atliktas užsakymas, liudijantis, kad šiose dirbtuvėse buvo siekiama aukštesnio meninio lygio, yra be abejo pagamintas po 1896 m. antkapinis paminklas Gicewicziams[607] (il. 158-159). Jo autorius buvo Józefas Trydulas, kuris Vilniuje laikė akmens dirbinių krau-

599 Tai iš dalies paliudija užrašai, kurių dėka žinome, kad tai sūnaus Konstanty „atminties ženklas". Šiuo atveju kalbama ne tik apie statybą, bet antkapinio paminklo statybą. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=416.

600 Figūruoja kaip to pastato savininkas. LCVA, 64/20/884, l. 10.

601 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1972 [žiūrėta: 12 IV 2015].

602 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1973 [žiūrėta: 12 IV 2015].

603 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11028; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11027; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11029; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11030 [žiūrėta: 12 IV 2015].

604 Inskripcijoje nėra pateiktos palaidotųjų asmenų gyvenimo datos. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4282 [žiūrėta: 12 IV 2015].

605 Księga adresowa 1939, p. 136 minimas akmenstasys W. Tunkiel, turintis dirbtuves Legionowa g. 5.

606 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=3458; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11856; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4457 [žiūrėta: 12 IV 2015].

607 Kurier Litewski, 16 II 1906, Nr. 38, p. 4.

150 Krajewskiczių kapo koplyčia, XX a. 3-asis deš., 2013 m. Fot. B. Gutowski

151 Pugacewiczių antkapis, XX a. 3-asis deš., 2013 m. Fot. I. Kołodziejczyk, M. Caban

tuvę[608], o taip pat turėjo nuosavą „marmuro kasyklą". Taip bent jau rašė ant savo dirbtuvių antspaudo (il. 157). Veikiausiai jis išgaudavo taip vadinamą „Chęcinų marmurą", kuris iš tikrųjų buvo kalkinė uoliena, kuri poliravimo proceso metu tapdavo panaši į marmurą. Uolienos išgavimą vykdė vietovėje Piekło Chęcinų paviete[609]. Deja tokiu pavadinimu vietovės nepavyko rasti tose apylinkėse. Šiame rajone tėra uolos Piekło, taigi gali būti, kad būtent iš ten Trydulas gabendavosi žaliavas. Akmens dirbtuvės buvo Vilniuje Plocko g. nr 2 (kampas Żwirowa Górka – Žvyro kalnelis) ir Polocko g. nr 25 netoli Bernardinų kapinių. Trečiajame dešimtmetyje Józefas Trydulas bendradarbiavo su Władysławu Tryduliu, galbūt tai buvo sūnus, kuris manytina periminėjo verslą į savo rankas, kadangi išliko paminklo užsakymo sutartis, kurią bendrovės Józef Trydulas vardu pasirašė „Władysław Trydul" (Władysław Trydula)[610].

Manytina, kad dar XX a. pradžioje veikė populiarios XX a. 8-jame ir 9-jame dešimtmetyje Sobolewskių akmens dirbtuvės[611]. Maždaug 1912 m. šiose dirbtuvėse buvo pagaminti du antkapiniai paminklai pasirašyti šia pavarde. Galima numanyti, kad visi XIX a. pagaminti paminklai yra Bolesławo Sobolewskio darbai, taip pat ir Władysławo Syrokomlės (m. 1862) antkapinis paminklas. Tačiau vienas darbas – Jadwigos Biskupskos (m. 1911) antkapinis paminklas[612] kiek kitokio pobūdžio, taip pat yra pagamintas Władysławo Sobolewskio[613] (il. 164-165). Pirmiausia dėmesį atkreipia kitoks signatūros užrašymas. Kiti darbai buvo signuoti pavarde „Sobolewski", o šiuo atveju matome įrėmintą užrašą „Wilno, W. Sobolewski". Šis darbas yra vykęs, pagal jį galime spręsti apie techninius autoriaus sugebėjimus, nors pati paminklo forma yra labai tradicinė. Reikšminga yra tai, kad nežiūrint pastangų išlaikyti dekoratyvinį raidžių šriftą, būdingą Bolesławo Sobolewskio darbams, jų atlikimas yra gerokai menkesnis.

Skulptoriai

Be akmens paminklų dirbtuvių, kuriose buvo gaminami aukštesnio ar menkesnio meninio lygio paminklai, Rasų kapinėse darbus vykdė ir skulptoriai. Deja neišliko daug pasirašytų darbų. Jie paprastai būdavo projektų autoriai, o jų darbus atlikdavo akmens dirbtuvėse. Tokia praktika yra žinoma ir kitose dirbtuvėse, be kitų reklamos gamyboje,

608 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4457 [dostęp: 12 IV 2015].

609 Plg. Józef Trydula firmos reklama.

610 Nežinome, kada tiksliai pasikeitė dirbtuvių šsavininkas. 1937 metais Władysławas Trydulas pasirašė sutartį pagaminti iš juodojo Volynės granito paminklą, kurio projekto autorius buvo Rapolas Jakimavičius. Užsakovė buvo Anna Drwalowa. Paminklas turėjo būti pastatytas Antakalnio kapinėse. Sutartyje pateikta kaina sieknė 1300 zlotų. To užsakymo jis neatliko, dėl ko buvo paduotas į teismą. LCVA, f. 139, ap. 2, b. 7218, l. 4.

611 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=1718; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=14287; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5938 [žiūrėta: 12 IV 2015].

612 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2885 [žiūrėta: 12 IV 2015].

613 Gazeta Rzemieślnicza 1923, Nr. 32 [ebuw.uw.edu.pl/dlibra/plain-content?id=58188 [žiūrėta: 21 VII 2018].

152 Užrašas ant Helenos Januszkowskos (m. 1907) antkapio, 2013 m. Fot. B. Gutowski

153 Jano Subocziaus signatūra ant Helenos Januszkowskos antkapio, 2013 m. Fot. M. Sosnowski

155 Mokrzyckių antkapis, 2013 m. Fot. N. Charkiewicz, M. Luto

154 NN antkapis, 2013 m. Fot. N. Charkiewicz, M. Luto

156 Signatūra ant Mokrzeckių antkapio, 2013 m. Fot. N. Charkiewicz, M. Luto

157 Józefo Trydulos dirbtuvių antspaudas. Fot. LCVA, f. 139, ap. 2 b.7218, l. 4

apie ką sužinome netiesiogiai iš patikėtų pagaminti projektų[614], teismų bylų[615] ar negausioje informacijoje spaudoje. Taip pat žinomi pavienių antkapių archyviniai piešiniai, deja, negalima juos susieti su konkrečiais paminklais.[616]

Jan Arasimowicz (m. 1915) buvo XIX ir XX a. sandūroje Vilniuje dirbęs skulptorius. Palaidotas Rasų kapinėse[617] (il. 160). Didžioji jo signuotų darbų dalis buvo pagaminta paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais arba pirmojoje XX a. dekadoje. Deja, nei vienas jo gamintas antkapinis paminklas neturi pagaminimo datos, taigi jas galima nustatyti tiktai hipotetiškai. Vienas įdomesnių skulptoriaus darbų yra Ludwikos Chądzyńskos (m. 1899) antkapinis paminklas[618] (il. 161). Šiame darbe susipina būdingi Rasų kapinių paminklams elementai, tokie kaip aukštas cokolis primenantis obeliską, kurio viršūnėje yra nedidelis kryžius, pagamintas iš juodojo granito, taip pat plokščiame reljefe išgaunant pagrindą panaudotas būdingas šriftas Wild Western. Ant cokolio atsiranda daug dailiai iškaltų ir nesudarančių sunkumo įspūdžio puošybos detalių dėka. Menininkui pavyksta tai pasiekti švelnių bei liaunų formų, persipinančių su būdinga paminklo formų perkrova. Tai duoda formos elegantiškumo efektą. Šis paminklas išsiskiria iš kitų anksčiau minėtų Jano Arasimowicziaus paminklų, bent jau iš tų signuotų, mažiau dekoruotų ir labiau sukoncentruotų, tarpo. Atrodo, kad apie 1900 m. įvyko meninės kalbos lūžis, galbūt secesijos stiliaus įtakoje, kurios tam tikrus pėdsakus galėtume įžvelgti kai kuriuose motyvuose, pavyzdžiui per daug stilizuotose pakalnučių puokštėse. Panašaus stiliaus yra dar vienas jo darbas – Wiktorijos (m. 1922) ir Józefo (m. 1898) Bury antkapinis paminklas[619]. Verta atkreipti dėmesį, kad Vilniaus Rasų kapinėse turime grupę objektų, ant kurių galime pamatyti analogiškas dekoratyvines detales. Tai tokie antkapiniai paminklai: Augustos (m. 1914) ir Antonio (m. 1891) Adamkowiczių, ar Weronikos Dimitrjewos (m. 1898). Tai leidžia hipotetiškai susieti juos su Janu Arasimowicziumi. Šiame kontekste verta atkreipti dėmesį į jau anksčiau minėtą Gicewiczių kapų koplyčią su Jano Trydulo signatūromis. Šiame paminkle pasikartoja tas pats kompozicijos išdėstymas, analogiška dekoracija su perstilizuota pakalnučių puokšte. Tačiau šiam darbui vis tiek trūksta tam tikro lengvumo, būdingo Jano Arasimowicziaus darbams.

Taip pat yra ir žymiai kuklesnių darbų grupė, kuriuos dėl panašiai panaudotų dekoratyvinių detalių galima palaikyti Arasimowicziaus arba Trydulo darbais: Katarzynos Jakubowskos (m. 1911) (il. 162), Sabinos Godziszewskos (m. 1913), Konstancijos (m. 1937) ir Antonio (m. 1901) Skugar bei dvi vienodos plokštės su stelomis: Bogusławo (m. 1895) bei Ksawero

614 Biknerio dirbtuvės reklama esanti Księga adresowa m. Wilna, 1938, p. 4.

615 LCVA, t. 139, ap. 2, b. 72 18, l. 4, kalbama apie Antakalnio kapines, bet spėtina, kadi r Rasų kapinėse buvo statomi amatininkų paminiklai pagal skulptorių projektus.

616 LMAVB, f. 320/581; LMAVB, f. 320/2268.

617 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=9731 [žiūrėta: 12 IV 2015].

619 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4403 [žiūrėta: 12 IV 2015].

158 Gicewiczių antkapis, 2014 m.
Fot. P. Jamski su grupe

159 Józefo Trydulos signatūra ant Gicewiczių paminklo, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

160 Jano Arasimowicziaus signatūra, 2013 m.
Fot. M. Sztorc

161 Ludwikos Chądzyńskos antkapis, 2013 m.
Fot. M. Sztorc

162 Katarzynos Jakubowskos antkapis, 2013 m.
Fot. A. Adamska, M. Borowik

163 Jano Gulbińskio nuotrauka pase. Fot. LCVA, f. 55 ap. 3a b 2071, l. 100

164 Jadwigos Biskupskos antkapis, 2014 m.
Fot. B. Gutowski

165 Władysławo Sobolewskio signatūra ant Jadwigos Biskupskos antkapio, 2014 m. Fot. B. Gutowski

(m. 1903) Rudnickių. Čia panaudotas dekoratyvinis motyvas buvo pakartotas Ludwiko Hołownios (m. 1906) antkapiniam paminklui. Nereikia pamiršti, kad jie nebuvo tada vieninteli gamintojai, kurių antkapiniai paminklai turėjo tokią panašią išraiškos kalbą. Prieš 1900 metus Arasimowicziaus ir Trydulo kaip konkurentą galima nurodyti Peterburgo akademijos absolventą Bolesławą Jacuńskį, kuris dar XIX a. 9-jame dešimtmetyje persikėlė į Odesą[620]. Taip pat ir M. Wojtkiewiczių, kuris pasirašęs tik vieną darbą. Tai ant cokolio viršūnės esantis kryžius, paminklas puošia Adolfo Wendorffo (m. 1904) kapavietę[621]. Šis darbas dėmesį patraukia išplėtota cokolio forma bei elegantiška, nors gal kiek schematiška bareljefine dekoracija su augaliniais motyvais ir būdingu šriftu Wild Western.

Rasų kapinėse išliko 16 nupjauto medžio kamieno formos antkapinių paminklų. Vertinant iš formalių sprendimų įvairovės galima manyti, kad jų autoriai buvo bent trys ar keturi. Vienas jų buvo akmens paminklų meistras Janas Gulbińskis[622] (il. 163), kuris laikė akmens dirbtuves tada Vilniaus užmiestyje esančioje Naujojoje Vilnioje, veikusias dar iki XX a. 2-jo dešimtmečio[623]. Tokie paminklai tapo populiarūs XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje, dabar gi sulaukė naujo sprendimo. Tačiau dėl detalių gausumo bei proporcijų tarp jų trūkumo šių antkapinių paminklų kompozicija yra žymiai silpnesnė.

Vienas tokių autorių, kurio darbai yra Rasų kapinėse, tai buvo Bolesławas Bałzukiewiczius (1879-1935). Pirmasis jo darbas tai signuotas biustas ant Joachimo Lelewelio (m. 1861) antkapinio paminklo[624] (il. 167) pagaminto 1932 m., antrasis žinomas darbas – tai paminklas Czesławui Jankowskiui. Manytina, kad trečiasis jo darbas tai paminklo ant Burhardtų kapo projektas apie 1910 m. (il. 166). Bolesławas Bałzukiewiczius taip pat buvo savo brolio Józefo biusto, deja neišlikusio (dingo apie 2000 m.), antkapinio paminklo autorius (il. 168-169)[625].

Bałzukiewiczius mokėsi pirmiausiai Vilniaus piešimo ir amatų mokykloje, kuriai vadovavo Ivanas Trutnevas[626]. Taip pat lankė Józefo Montwiłłos piešimo kursus, kurio dėka galėjo tęsti mokslus Krokuvoje, o vėliau Paryžiuje Ecole nationale supérieure des beaux arts, Antoine Merce skulptūros klasėje. Ten jis susipažino su Antanu Wiwulskiu[627]. 1904-1908 metus praleido Vilniuje, o vėliau sugrįžo į Paryžių, kur kartu su Wiwulskiu rengė

620 Mróz 2010, p. 133.

621 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5818 [žiūrėta: 12 IV 2015].

622 LCVA saugomas pareiškimas pasui gauti, kurį pasirašė Janas Gulbińskis, statybų technikas gim. 1968 XII 1, gyvenantis Naujojoje Vilnioje. Atrodo, jog gali būti, kad tai yra tas pats asmuo. LCVA, 55/3a/2071, l. l. 100, 101.

623 http://www.tygodnik.lt/200339/wiesci5.html [žiūrėta: 17 VII 2018].

624 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4953 [žiūrėta: 12 IV 2015].

626 Mokykla veikė 1866-1915 m. ir tuo metu buvo vienintelė Vilniuje institucija, kurioje platesniu mastu buvo mokoma meno dalykų. Pats garsiausias šios mokyklos mokinys buvo Chaim Soutine, kuris mokėsi čia 1910-1913 metais. Širkaitė 1994, p. 248-250.

627 Lukšionytė-Tolvaišienė 2002, p. 98 ir kt.

Žalgirio paminklo Krokuvoje projektą. Galutinai į Vilnių sugrįžo veikiausiai apie 1919 m., kada buvo pakviestas vadovauti skulptūros dirbtuvėms Stepono Batoro universiteto Meno fakultete. Neskaitant karo metų laiko pertraukos universitetui liko ištikimas iki pat savo mirties, iš pradžių buvo adiunktas, o paskui tapo profesoriumi[628].

Tikrai žinomas jo darbas Rasų kapinėse yra jau minėtas paminklas Leleweliui, pagamintas 1932 m. (portreto kopija yra universiteto bibliotekoje). Taip pat yra žinoma, kad ruošė Montwiłłos antkapinio paminklo piešinius. Manoma, kad kadangi kaip tik tuo metu skulptorius buvo Paryžiuje, galutinai buvo nuspręsta antkapinio paminklo gamybą patikėti Zygmuntui Ottui[629]. Jis taip pat laikomas 1933 m. pagaminto antkapinio paminklo Czesławui Jankowskiui autoriumi. Koncentruota modernistinė antkapio forma gerokai nutolusi nuo Rasų kapinėse priimtų klasikinių sprendimų bei įmontuotas į paminklą biustas – visa tai patvirtintų tokią prielaidą.

Labiau komplikuotas yra Burhardtų šeimos antkapinio paminklo autorystės klausimas (il. 166). Informaciją apie tai, kad šio darbo autorius Bałzukiewiczius pateikia Aleksander Śnieżko[630], tačiau pateikėjas nenurodo šaltinio. Lentelių su mirties datomis išdėstymas leidžia manyti, kad paminklas buvo statytas Michałui Burhardtui (m. 1908). Tuo pačiu laiku Bałzukiewiczius išvažiuoja iš Vilniaus. Taigi kyla abejonės, ar jis iš tiesų yra šio antkapinio paminklo autorius. Deja, labai nevykusiai restauruotas ir nudažytas paminklas yra beveik neįskaitomas[631]. Derėtų pabrėžti, kad Senųjų Rasų kapinėse randame tiktai dvidešimt figūrinių paminklų, kurie buvo pastatyti prieš 1939 m. Tarp tų išlikusiųjų sunku įžiūrėti kokių nors stiliaus bendrumų su šiuo paminklu. Nėra jokios abejonės, kad jis skiriasi net ir nuo kitų žinomų paties Bałzukiewicziaus darbų atliktų XX a. 2-jame ir 3-jame dešimtmečiuose. Jeigu pažiūrėtume į ankstesniųjų metų darbus, pav. Adomo Mickevičiaus biustą (1913), arba netgi pirmąjį antkapinio paminklo Montwiłłai 1911 m. projektą, tai šiuo atveju negalime atmesti Bałzukiewicziaus autorystės. Paminklo idėja pagrįsta populiariu ikonografiniu maldos Getsemane motyvu pagal *Evangelijos* žodžius „Tėve mano, jeigu įmanoma, teaplenkia mane ši taurė!" (Mt 26,39). Netipiška detalė šioje kompozicijoje yra kryžius ant uolos. Labiausiai Vladimiro Hoffmano (1880) paveikslo dėka apie 1900 m. paplitęs šios kompozicijos motyvas tai prie uolos klūpantis Kristus. Kitame variante dar yra taurė arba ją tiesia iš dangaus besileidžiantis angelas. Kartais angelas be arba vietoj taurės laiko kryžių. Tokios kompozicijos yra pažįstamos iš Albrechto Dūrerio

628 Prie reikšmingiausių menininko darbų priskiriamas paminklas Montwiłłai (pastatytas 1932 m. r. pagal pakeistą 1911 metų projektą), Stanisławo Moniuszkos biustas bei Jana Ciepliako antkapis Vilniaus katedroje. Garsiausias jo mokinys buvo Rapolas Jakimavičius. Lietuvos dailininkų žodynas 2013, p. 62-63.

629 Žr. toliau.

630 BOss, 16.149/II, p. 60-63.

631 2014 m. buvo surinktos lėšos paminklo restauravimui, kuris dar nėra atliktas. Informacija Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej Oddział w Poznaniu svetainėje http://tmwizw.republika.pl/rossa.htm [žiūrėta 17 VII 2018].

166 Paminklas ant Burhardtų antkapio, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

167 Joachimo Lelewelio biustas, 2016 m.
Fot. B. Gutowski

168 Józefo Bałzukiewicziaus antkapis, 1990 m. Fot. iš asmeninio archyvo

169 Bolesławo Bałzukiewicziaus darbo plaketė su Józefo Bałzukiewicziaus atvaizdu, 1990 m. Fot. iš asmeninio archyvo

piešinių, taip pat Luca Giordano ar Friedricho Overbecko paveikslų. Skirtumas yra tas, kad mūsų aptariamuoju atveju kryžius yra tiesiog ant uolos. Beje Rasų kapinėse jis matomai buvo montuotas pakartotinai, gal būt todėl, kad nebuvo tinkamai suvokta scena.

Rapolas Jakimavičius (1893-1961) yra sukūręs turbūt daug darbų, bet su juo pavarde tiesiogiai galima sieti du svarbius prieškarinius antkapius – Jerzo Godwodo (m. 1931) paminklą, pastatytą 1935 m., Tadeuszo Wróblewskio (m. 1925) antkapį, sukurtą 1930 m. bei prieškarine (1956) plokštę Boriso Dauguviečio kape (m. 1949). Joks antkapis nėra signuotas. Menininkas lavinosi Ivano Trutnevo Vilniaus piešimo mokykloje, 1915-1919 m. Antonio Wiwulskio dirbtuvėje. 1919-1926 m. (su pertrauka Krokuvoje 1922-1923 m.) studijavo Stepono Batoro universiteto Dailiųjų menų fakultete, vėliau Paryžiuje ir Italijoje. 1944 m. tapo Vilniaus meno instituto dėstytoju, kur 1947 m. tapo profesoriumi.[632]

Leona Szczepanowiczowa (1887-1939) sukūrė Makowskių šeimos antkapinį paminklą[633], žinome, kad priimdavo užsakymus kitų antkapių kūrybai, deja, apie juos nieko daugiau nežinome. Menininkė gavo išsilavinimą Maskvoje, į Vilnių atvyko 1923 m., kur dirbo skulptūros instruktore Zbigniewo Pronaszko vadovaujamose Dekoratyvinės tapybos dirbtuvėse Stepono Batoro universitete (tap pat buvo bibliotekininkė Dailiųjų menų fakultete). Priklausė Vilniaus tapytojų draugijai. Darbus eksponavo iki 1926 m., 1930 m. dalyvavo pirmojoje lenkų menininkių parodoje (Bydgoszcz). Savo kūryboje noriai taikydavo klasikines formas. Išlikusi Rasų kapinėse kapų koplyčia nėra iškiliausias jo darbas. Tai populiari nekropolijoje sienelė su gūbriu. Nuo daugelio darbų išsiskiria įmantresne forma bei atviros knygos vaizdo pateikimu[634].

Daugiau skulptorių pavardžių žinome iš XX a. antrojoje pusėje pagamintų paminklų. Neretai tada projektai buvo atliekami bendradarbiaujant su architektu[635].

Nevilniečiai skulptoriai ir paminklų autoriai

Trečioji paminklų gamintojų grupė – tai asmenys iš kitų vietų, o ne iš Vilniaus. Pirmiausiai iš Varšuvos. Atgabentų antkapinių paminklų su signatūromis skaičius nėra didelis, nors negalime atmesti ir tokios prielaidos, kad buvo importuojami ir darbai be signatūrų. Iš Varšuvos yra atgabenti du bene patys reikšmingiausi meniniu atžvilgiu Rasų kapinėse esantys antkapiniai paminklai: Izos Salmonowiczównos (m. 1901) sukurtas Leopoldo Wasilkowskio[636] (il. 170) bei Józefo Montwiłłos (m. 1911) sukurtas Zygmunto

632 Poklewski 1994, p. 138.

633 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11841 [dostęp: 6 V 2018].

634 Pal. Nowe grobowce 1933, p. 3; J.A 1936, p. 2-3; Śnieżko 1970, t. 2, p. 271 ir Zofia Lewicka-Depta, *Leona Szczepanowiczowa, Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/leona-szczepanowiczowa, [žiūrėta: 6 V 2018].

635 Žr. anksčiau.

636 Žr. toliau.

Otto (il. 171).

Nors patys reikšmingiausi ir žinomiausi Lvove ir Vienoje išsilavinimą įgijusio menininko Zygmunto Otto darbai – tai architektūrinė skulptūra, jis taip pat kūrė paminklų ir antkapinių paminklų projektus. Taigi Vilniuje esanti skulptūra nėra išimtis jo kūryboje, nors be abejonės vienas iš nedaugelio išlikusių šio autoriaus antkapinių paminklų. Juo reikšmingesnis, kadangi yra pagamintas pačiu įdomiausiu skulptoriaus kūrybos laikotarpiu, tai yra dar prieš 1914 m. Zygmunto Otto (il. 172) vizija – paminklo viršuje esanti angleo figūra – aiškiai skiriasi nuo klasikinio motyvo. Jis tampa velionio būdo simboliu, tai drąsus ir veiklus angelas, nešantis šviesos žibintą. Ant antkapio pamatysime dar ir kitą, retą Rasų kapinėse motyvą – velionio biustą (il. 173).

Trečiosios Varšuvoje veikusios akmens dirbtuvės, kurių darbus galime pamatyti Rasų kapinėse – tai Andrzejaus Pruszyńskio dirbtuvės (il. 174). Vilniaus nekropolijoje yra net trys populiaraus Varšuvoje antkapinių paminklų autoriaus darbai, kas liudija apie šių dirbtuvių populiarumą ne tik savame Mazovijos regione. Du pirmieji paminklai buvo pagaminti prieš 1895 metus ir dėl jų nekyla jokių abejonių. Trečiasis darbas – tai Zdanowiczių antkapinis paminklas[637], pagamintas manomai tuoj po 1901 m. Čia vėl gi susiduriame su dviem inskripcijom, pagal kurias galima nustatyti dvi skirtingas datas po 1901 (Jerzy mirties data) arba po 1924 m. (Helenos mirties data). Čia labai svarbūs yra skirtumai, kaip buvo iškaltos pavienės raidės. Taigi galima spėti, kad chronologiškai antrasis užrašas kompoziciniu atžvilgiu buvo pritaikytas prie ankstesniojo. Antkapis manomai buvo pagamintas dirbtuvėse, kurios vis dar tebeveikė po Pruszyńskio mirties ir savo dirbinius signavo autoriaus pavarde. Gali būti, kad parašas ant iš Varšuvos atgabento paminklo buvo iškaltas tiktai Vilniuje. Tokią prielaidą galima būtų daryti sprendžiant pagal labai Vilniui būdingą, o Varšuvoje mažai populiarų raidžių šriftą Wild Western.

Savo darbų Rasų kapinėse paliko ir Juozas Zikaras (1881-1944), kilęs iš paprastos kaimiečių šeimos, kuris savo karjerą pradėjo kaip savamokslis, tačiau meninį išsilavinimą pradėjo Vilniaus piešimo mokykloje, kuriai vadovavo Ivanas Trutnevas. Taip pat mokėsi vakariniuose piešimo kursuose Józefo Montwiłłos piešimo mokykloje. Paskui išvyko į Peterburgą, kur pirmiausiai mokėsi Dailiųjų menų Zachętos draugijoje (1907-1910), o vėliau Meno akademijoje (1910-1915)[638]. 1929 m. apsigyveno Kaune. Čia 1921 m. įkurto-

637 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=6594 [žiūrėta: 12 IV 2015].

638 Jo diplominis darbas „Motina" buvo apdovanotas sidabro medaliu. Atlikęs karinę tarnybą trumpą laiką mokė mokykloje Peterburge, tačiau 1918 m. grįžo į Panevėžį, kur 1919 m. pradėjo mokytojauti vietos gimnazijoje bei mokytojų seminarijoje. Tada pradėjo užsiiminėti menu. Tuo metu gimnazijos direktoriumi buvo Konstantinas Šakenis. Jis vėliau tapo Lietuvos Respublikos Kultūros ministru ir 1929 m. pasikvietė menininką į Kauną. 1937 m. Zikaras dalyvavo tarptautinėje Meno ir technikos parodoje Paryžiuje, kur laimėjo Grand Prix. Aktyviai dalyvavo ir Lietuvos meninio gyvenimo sūkuryje. Įžengus Tarybinei Armijai jam buvo pasiūlyta profesūra, o netrukus už jo sūnų dalyvavimą partizaniniame judėjime, kurie paskui išvyko į JAV, buvo areštuotas. Kalėjime tikriausia nusižudė. Ramanauskienė 1984, p. 136-139.

je meno mokykloje, kuri 1940 m. buvo perorganizuota į Taikomosios ir dekoratyvinės dailės institutą pradėjo vadovauti skulptūros dirbtuvėms. Prie svarbiausių jo darbų priskiriamas 1921 ar 1922 m. sukurtas Laisvės paminklas[639], gausūs biustai ir monetos, taip pat šventųjų atvaizdai. Visiems būdingi bruožai – realizmas ir ekspresionizmas.

Vilniaus Rasų kapinėse Juozo Zikaro sukurtas darbas – tai paminklas Mikalojui Konstantinui Čiurlioniui (m. 1911)[640]. Antkapis buvo sunaikintas Antrojo pasaulinio karo metu ir naujai pastatytas 1965 m. (il. 175-176). Sprendžiant pagal inskripcijas, antkapį užsakė mirusiojo giminės. Tačiau manytina, kad paminklo statybos finansavimas buvo gautas ir iš tuometinės Lietuvos Respublikos valdžios, kurios užsakymus Juozas Zikaras tada vykdė. Modernistinė, bet tuo pačiu ir ypatingai ekspresyvi suskaldyta paminklo plokštė be abejo yra vienas iš originialiausių darbų, kurie buvo pastatyti Vilniaus Rasų kapinėse tarpukario laikotarpiu.

Iš kitų importuotų darbų tarpo galime išskirti antkapinį paminklą Pelagijai Roszkowskai (m. 1897)[641], susijusį su Bolesławo Szyszkiewicziaus akmens dirbtuvėmis (il. 177--178). Tai buvo Gardine dirbęs skulptorius, o jo darbų galime rasti visose Gardino apylinkėse. Skulptorius atvykęs į Gardiną 1886 m. įkūrė šiame mieste akmens dirbtuves ir po septynerių metų mirė. Tačiau dirbtuvės tebeveikė dar iki pat 1900 metų ta pačia pavarde. Taigi Vilniuje esanti skulptūra nėra paties autoriaus darbas, o tiktai pagamintas tose dirbtuvėse, praėjus maždaug 10 metų po skulptoriaus mirties. Taigi ir signatūra buvo dirbtuvių. Figūra veikiau nežavi darbo kokybe. Skausmingojo Kristaus figūra, nors iš esmės taisyklinga, bet padaryta labai schematiškai. Pirmiausia jai dar labai daug trūksta iki tų permainų, kurios tuo metu vyko skulptūros srityje. Kaip ten bebūtų faktas, kad figūra buvo užsakyta pagaminti ne Vilniuje, o kitur, tik patvirtina prielaidą, kad vietinėse akmens dirbtuvėse nebuvo tokio pobūdžio darbai atliekami.

Dar vienas akmens dirbėjas, kurio tiktai vienas darbas tėra išlikęs Vilniaus Rasų kapinėse yra iš Žitomiero kilęs Henrykas Oleszkiewiczius[642] (il. 179-180). Jo gaminto antkapinio paminklo atsiradimas Rasų kapinėse sukelia daug klausimų. Abu miestus skiria apie 600 km atstumas. Pats Budryk šeimos paminklas, kuris tikriausiai buvo pastatytas po 1910 m., manomai kryžius (viršus neišliko) ant aukšto trijų pakopų cokolio, niekuo ypatingu neišsiskiria iš kitų šiose kapinėse esančių paminklų. Kodėl gi buvo apsispręsta importuoti paminklą iš taip toli? Sunku surasti kitų įtikinamų paaiškinimų, kaip

639 Išlieta 1926 m. ir pastatyta Kaune po dviejų metų, paskui perkelta 1936 m. naujon vieton. Pašalinta 1950 m. ir sudėta 1966 m. muziejuje į savo vietą sugrįžo 1989 m. Jos kopija 1996 m. buvo pastatyta prieš Prezidento rūmus Vilniuje http://www.respublika.lt/lt/naujienos/kultura/portretai/iskiliausias_tautos_simbolis__laisves_paminklas/ [žiūrėta: 17 VII 2018]; http://kauno.diena.lt/naujienos/laisvalaikis-ir-kultura/zvaigzdes-ir-pramogos/j-zikaro-laisve-patyre-ir-meile-ir-neapykanta-605639 [žiūrėta: 17 VII 2018].

640 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=13363 [žiūrėta: 12 IV 2015].

642 Didžioji darbų dalis yra Žitomiro kapinėse (išliko 34 darbai) ir apylinkėse. Rudkowski 1998, p. 241. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4497 [žiūrėta: 12 IV 2015].

170 Kun. Felicjano Biedrzyńskio, Izos Salmonowiczównos, Chudzińskių šeimos antkapiniai paminklai, 2013 m. Fot. B. Gutowski

171 Józefo Montwiłłos (m. 1911) antkapis, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

172 Zygmunto Otto signatūra ant Jozefo Montwiłłos antkapio, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

173 Józefo Montwiłłos biustas ant jo antkapio, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

174 Andrzejaus Pruszyńskio dirbtuvių signatūra ant Helenos (m. 1924) ir Jerzo (m. 1901) Zdanowiczių kapo, 2016 m. Fot. B. Gutowski

175 Mikalojaus Konstantino Čiurlionio (m. 1911) antkapis, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

176 Mikalojaus Konstantino Čiurlionio biustas, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

177 Paminklas ant Pelagijos Roszkowskos (m. 1897) kapo, 2013 m. Fot. M. Pasieka

178 Signatūra ant Pelagijos Roszkowskos antkapio, 2013 m. Fot. M. Pasieka

tiktai asmeniniai tokio „egzotiško" darbo autoriaus ryšiai.

Ant Felikso Pietraszkiewicziaus[643] kapo buvo pastatytas Wasilkowskio sukurtas biustas, kuris deja, neišliko iki mūsų dienų. Lucjan Uziębło 1905 metais rašytame tekste kalbėdamas apie Izos Salomonowiczównos paminklą užsimena apie jį, kaip apie vieną iš puikiausių naujų darbų šiose kapinėse[644].

Pokario laikotarpio autoriai

Antrosios XX a. pusės laikotarpiu Rasų kapinėse savo darbus paliko keliolika skulptorių bei architektų, taip pat mažiausiai keliolika akmens dirbtuvių. Tarp jų patys įdomiausi atrodo atskirų skulptorių atlikti darbai. Tarp autorių, kurių darbus galime matyti kapinėse daugiausiai buvo lietuviai skulptoriai[645]: prof. Juozas Burneika (1929-2016)[646], Rimantas Daugintis (1944-1990)[647], Petras Deltuva (g. 1932)[648], prof. Eduardas Budreika (1918-2007)[649], prof. Gediminas Jokūbonis (1927-2006)[650] (skulptorius) bendradarbiavęs su prof. Vytautu Čekanausku (1930-2010)[651] (il. 181), Romanas Kazlauskas (skulptorius)[652]

644 Uziębło 1905, p. 2.

645 Didžioji dalis čia minimų asmenų biografijų yra publikuotos Lietuvos dailininkų žodyne 2016, saugomos archyvuose, taip pat skelbtos internete, taip pat Vikipedijoje. Todėl neatrodo būtina pateikti tas informacijas ir čia apsiribosime tik ties svarbiausiais biografiniais duomenimis. Ši informacija yra iš aukščiau minėtų šaltinių, kai kuriais atvejais papildyta iš kitur, kurie tokiais atvejais yra pateikta išnašose.

646 Studijavo skulptūrą LTSR Valstybiniame dailės institute, kuris vėliau buvo perorganizuotas į Dailės akademiją (toliau tekste bus naudojamas suvienodintas, dabartinis pavadinimas), kur tapo dėstytoju (1961-2005) Dizaino katedroje katedroje. Specializavosi smulkiose formose, sukūrė paminklą tarybiniams kariams Antakalnio kapinėse. Palaidotas Senosiose Rasų kapinėse. Narbutas, *Išeinanti karta ir jos šviesa*, portalas Lietuvos žinios, https://www.lzinios.lt/Kultura-ir-pramogos/iseinanti-karta-ir-jos-sviesa/217895 [žiūrėta: 29.01.2017]. Jo projektuotas paminklas 1998 m. (http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5685 [žiūrėta: 29 I 2017].

647 Paminklas sau 1990 m. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11839 [žiūrėta: 12 IV 2015].

648 Baigė dabartinę Dailės akademiją Vilniuje, apie devyniasdešimtuosius metus išvažiavo į Švediją. Kuria tiek smulkias formas, tiek ir monumentalius paminklus, sukūrė kelis antkapius. Paminklas Rasų kapinėse 1963 m. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=10283 [žiūrėta: 29 I 2017].

649 Studijavo Kaune ir Romoje (teisę), baigė Architektūros fakultetą. 1965 metais apgynė habilitaciją. Rasų kapinėse yra jo 1993 m. sukurtas paminklas Karoliui Podczaszyńskiui http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=9203 [žiūrėta: 29 I 2017], darbus atliko Saulius Vingris, kuris tuo metu buvo Dailės akademijos studentas, prof. Eduardo Budreikos mokinys. Darbas pagal Visuomeninio Senųjų Rasų globos komiteto užsakymą. http://www.rossa.lt/index.php/pomniki?view=entry&id=18 [žiūrėta: 29 I 2017]. Bendradarbiavo statant paminklą Mykolui Römeriui, pastatytas 1970 m. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4554 [žiūrėta: 12 IV 2015].

650 1952 metais baigė Dailės akademiją, buvo Dailės akademijos dėstytojas (1965) ir profesorius. Sukūrė Mickevičiaus paminklą Vilniuje, taip pat antkapinius paminklus Antakalnio kapinėse.

651 Skulptūros fakulteto Vilniuje absolventas (1955), Dailės akademijos profesorius (1974). Daugelio pastatų Vilniuje autorius, tame ir Šiuolaikinio meno galerija, architektūrinė Adomo Mickevičiaus paminklo Vilniuje, bei Antano Baranausko paminklo Seinuose apdaila.

652 Baigė skulptūrą Vilniuje. Sukūrė daugelio antkapinių paminklų projektus, taip pat plenero darbus, minėtinas paminklas Julijui Janoniui Šiauliuose. Gustaitis 2007, p. 10.

179 Budrykų šeimos antkapis, po 1910 m., 2013 m. Fot. A. Bierzgalska, M. Jedynak

180 Henryko Oleszkiewicziaus signatūra ant Budrykų šeimos antkapio, 2013 m. Fot. A. Bierzgalska, M. Jedynak

bendradarbiavęs su Vladu Vizgirda (architektas)[653] (il. 182), Juozas Kėdainis (1915-1998)[654], prof. Antanas Kmieliauskas (g. 1932)[655], prof. Viktoras Palys (1907-1987)[656] (skulptorius) ir prof. Jan Stravinskas[657], Gintas Šuminas (skulptorius) ir Vaclovas Balčiūnas[658], Vladas Urbanavičius (g. 1951)[659], Ipolitas Užkurnys (1926-2004)[660], Vladas Vildžiūnas (1932--2013)[661] (il. 184) taip pat bendradarbiavęs su Stanislovu Kuzma (1917-2012)[662] ir prof. Česlovu Mazūru (g. 1942)[663], Algirdas Zokaitis (g. 1984)[664] (skulptorius) ir Edmundas Stasiulis (g. 1944) (architektas)[665], prof. Leonas Žuklys (g. 1923)[666] (skulptorius) ir Sigizmundas Pipynė (1925-1979)[667], taip pat Eduard Padbiareski[668] (il. 183).

XX a. Rasų kapinių paminklų apibūdinimas

Apie 1900 m. pradeda keistis antkapinių paminklų skulptūrų bruožai. Nors vis dar te-

653 1972 m. paminklas, palaidoti asmenys: Elena Šimkienė, Jurgis Gediminas Šimkus, rašytojas Jonas Šimkus http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12609 [žiūrėta: 29 I 2017].

654 Studijavo Kaune ir Vilniuje, kur buvo Dailės akademijos dėstytojas. Daugelio skulptūrų autorius, taip pat ant Žaliojo tilto Vilniuje. Naudojo įvairias medžiagas (akmenį, aliuminį, keramiką), daugiausiai mego dirbti su variu. Rasose jo sukurti paminklai: 1950 m. Petrui Cvirkai http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=7983 bei 1994 m. Antanui Kučui http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11522 [žiūrėta: 12 IV 2015].

655 Vilniaus Dailės akademijos absolventas (1977), nuo 1994 m. profesorius. Sukūrė apie 30 antkapinių paminklų, dailės darbų, ekslibrių, grafikos darbų. Dažnai savo kūryboje siekė religinių temų. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12755 [žiūrėta: 12 IV 2015. Rasų kapinėse sukūręs paminklą 1981 m.

656 1907-1987 m. studijavo teisę, paskui mokėsi pas Zikarą Kaune. Visą gyvenimą buvo susijęs su ta meno mokykla, 1948 metais gavo profesoriaus titulą.

657 1973 m. paminklas, palaidotas asmuo: Marcelinas Šikšnys http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5689 [žiūrėta: 12 IV 2015].

658 1991 m. paminklas, palaidoti asmenys: Sofija Gudaitienė, Antanas Gudaitis http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=2304 [žiūrėta: 12 IV 2015].

665 Vilniaus architektas, daugelio darbų, visų pirma Vilniuje, autorius, taip pat parašė 2010 m. išleistą knygą *Forma architektūroje*. 1983 m. paminklas, palaidoti asmenys: Kipras Petrauskas, Marius Juozas Petrauskas, Mikas Petrauskas, Elena Žalinkevičaitė-Petrauskienė http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11784 [žiūrėta: 12 IV 2015].

666 Studijavo Kaune, kur ir dėstė, paskui Vilniaus dailės akademijoje, piešimo katedros vedėjas. Užsiiminėjo portretine, paminkline ir antkapine skulptūra. 1977 m. paminklas, palaidoti asmenys: Stasė Žemaitienė, Tadas Žemaitis, Zigmas Žemaitis http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12636 [žiūrėta: 12 IV 2015].

667 Baigė architektūrą Vilniaus dailės akademijoje, kur 1958-1963 metais vedė paskaitas. Kelių dešimčių architektūros projektų autorius, visuomeninio Instituto direktorius.

668 Paminklas 1992 m., palaidotas asmuo: Franciszek Alachnowicz (Franciszek Olechnowicz, Frańcišak Alachnović). Franciszekas Alachnowiczius buvo palaidotas Vilniaus evangelikų kapinėse, kuris buvo nuniokotos XX a. 50.-ųjų pabaigoje. 1989 m. lapkritį simboliškai žemę iš manomai jo paladojimo vietos buvo perkelta į Rasų kapines. Gipsinė paminklo kopija buvo sukurta 1992 m., menininkas atliko tai neatlygintinai. Dėl lėšų stokos pastoviam paminklui parengti laikiną jo kopija buvo pastatyta kapinėse (skirta 10 metų). Tai antkapinis paminklas pagamintas iš poliuretano sakų, apklotas bitumine danga, pastatytas ant betoninio pagrindo. 2008 m. Baltarusių sąjunga pradėjo lėšų rinkimo akciją naujojo paminklo statybai.

181 Juozo Banaičio ir Kazimieros Kymantaitės-Banaitienės antkapis, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

182 Jono Šimkaus galva ant jo antkapio, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

bedominuoja tokios formos kaip pav. kryžius ant uolos[669], akmenis primenančios stelos šlifuotais frontais paprastai vien tik su inskripcijomis ir iškaltu arba iškaptuotu kryžiumi[670], retkarčiais vainikuotos metaliniu kryžiumi[671], paprastas kryžius ant kelių pakopų cokolio ir paaukštinimo[672]. Vis dėl to gretimais pradeda atsirasti sprendimai turintys naujas formas iš pradžių secesijos stiliaus, o vėliau modernizmo stiliaus, taip pat kinta iki šiol žinomi pavyzdžiai. Pokyčius galime sekti trimis laikotarpiais, kuriuos pažymi du pasauliniai karai.

Link modernumo 1900-1914

Amžių sandūroje atsiranda poreikis ieškoti naujų formų. Vienas iš kelių toms paieškoms, buvo secesija. Tai stilius, kuris Vilniuje atsiranda ant keliolikos pastatų, o vienas iš pačių stilingiausių šio stiliaus pavyzdžių yra Antono Filipowicziaus 1903 m. statyta vila. Kaip ten bebūtų, sunku būtų teigti, kad secesija tai būdingas stilius šio miesto architektūroje. Juo labiau stebina šio stiliaus pavyzdžių gausa Vilniaus nekropolijoje. Secesija, nors niekada nedominavo Europos sepulkraliniame mene, daugelyje kapinių pradeda dominuoti apie 1900 m. iki pat Pirmojo pasaulinio karo. Lenkijos sepulkralinėje kūryboje tokių pavyzdžių mažai. Nėra jokių abejonių, kad vienas pačių įspūdingiausių secesijos stiliaus darbų Rasų kapinėse yra Izos Salmonowiczównos antkapinis paminklas[673] (il. 185-186), nulietas 1903 m. brolių Łopieńskių Varšuvoje. Taigi jis buvo pagamintas penkeriais metais anksčiau, nei panašus antkapinis paminklas ant Jano Gelli kapo Povonzkų kapinėse. Tadeuszas Maria Rudkowskis, remdamasis signatūra Gelli antkapinį paminklą datuoja 1908 metams ir pabrėžia, kad Vilniuje esantis paminklas tai varšuvietiškojo paminklo kopija[674], nors su šiuo teiginiu sunku sutikti. Apie tai, kad Vilniuje esantis antkapis nėra Varšuvos paminklo kopija, liudija išlikę ant abiejų darbų datos. Vilniuje tai yra 1903 metai, o Varšuvoje 1908 metai. Be to abu paminklus, nežiūrint kompozicijos išdėstymo panašumo, sunku būtų palaikyti replikomis. Ir ne vien todėl, kad personažai kiek kitaip sustatyti, kitaip krinta audeklo klostės, kitaip išsiskleidę sparnai. Replika neturi būti tiksli kopija ir tam tikri nukrypimai yra leistini. Vis dėlto tų skirtumų pobūdis rodo, kad tai veikiau yra piešinio travestavimas, o ne atkartojimas. Esminis skirtumas yra tas, kad abi skulptūros yra skirtingo pobūdžio. Vilniaus Rasų kapinėse angelas vaizduojamas nepaprastai lengvas. Išraiškinga figūra rodos sklaido ore. Varšuvietiškam angelui trūksta laikinumo ir nepastovumo. Eksperimentuojantis tuo laiku su tokiomis formomis Leopoldas Wasilkowskis aiškiai siekia ryškiai sukauptos formulės.

669 Pav. Katarzyna Żamett (m. 1900) antkapis.

670 Pav. Wincenty Niesiecki (m. 1900), Aniela Tarasiewicz (m. 1900) antkapiai.

671 Pav. Wiktoria Statkowska (m. 1900) ir Salomea Leska (m. 1900) antkapiai.

672 Pav. Kozłowski ir Wasilewski apie 1900 m. antkapis.

673 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=14187 [žiūrėta: 12 IV 2015].

674 Rudkowski 2013, p. 214.

183 Franciszko Alachnowicziaus antkapis, 2014 m. Fot. B. Gutowski

184 Kazio Borutos antkapis, 2014 m. Fot. M. Pasieka

Figūros netenka savo pirminio lengvumo dėl modernistinio kompozicijos vientisumo, suteikimo jai labiau kondensuotos ir statiškos formos, vedančios link monumentalios kompozicijos. Šią tendenciją aiškiai patvirtina vėlesni Wasilkowskio darbai, tokie kaip Tadzio Zembrzyckio (m. 1909) antkapinis paminklas arba riteris prie šv. Honoratos vartų (1915) Povonzkų kapinėse, vienijantys modernistinės ir neoklasikinės skulptūros bruožus[675].

Labai viliojanti atrodo galimybė susieti vilnietiškąjį angelą su italų skulptoriaus Donato Barcaglio darbais. Pirmiausiai su Lusės Raciborowskos (m. 1899) antkapiniu paminklu, kuris yra Varšuvos Povonzkų kapinėse. Pavyzdys šiam paminklui turėjo būti to paties autoriaus sukurtas antkapinis paminklas Różai Lewandowskai Mentonos kapinėse. Tačiau problematiškos yra paminklų pastatymo datos. Lewandowska miršta 1912 metais, o Lusia Raciborowska 1899 metais. Sutinkamai su Tadeuszo Marios Rutkowskio pateikta teorija Mentonoje esanti skulptūra turėtų būti pastatyta pirmiau ir giminystės ryšių dėka (abi giminės nuolatos palaikė tarpusavio ryšį) galėjo atsirasti paminklo kopija Varšuvoje. Tada, deja, jis negalėtų tapti pavyzdžiu beveik 10 metų anksčiau pastatytam paminklui Vilniuje. Tai galėtų rodyti atvirkštinę eigą, kad tai Varšuvoje esantis paminklas buvo pastatytas anksčiau, nei prancūziškasis variantas.

Projekto autorius Donato Barcaglio buvo garsus ir pripažintas skulptorius, jo paminklų projektai buvo reprodukuojami. Varšuvietiškasis ir prancūziškasis skulptūros variantas nėra pirmasis šio motyvo įgyvendinimas. Peržiūrint dokumentinę medžiagą pavyko atrasti dar vieną šio paminklo variantą esantį Italijos mieste Trieste. Paminklas buvo pastatytas 1888 metais ir stovi ant Scrinzi giminės kapo (il. 189-190). Taigi turime reikalo su projektu, kurį autorius panaudojo tris kartus, o negalime atmesti, kad galėjo būti ir daugiau paminklų pagal šį projektą. Nėra jokios abejonės, kad lenkiškieji paminklo variantai yra tiktai antriniai Trieste esančio paminklo atžvilgiu.

Abiejų paminklų panašumas yra labai aiškus. Jeigu Varšuvos Povonzkų kapinėse jau buvo Barcaglio sukurtas paminklas, tai menininkas galėjo nepanorėti, kad panašumas tarp jo dviejų paminklų būti labai didelis. 1916 metais ėmėsi sprendimo, kuris jau ne taip vienareikšmiškai siejamas su italų autoriumi. Pirmiausia jeigu Barcaglio vaizduoja kūno prisikėlimo iš mirusiųjų sceną, tai Wasilkowski vaizduoja sielą keliantį angelą. Šis motyvas buvo gana populiarus XIX amžiuje, ypač paplito Luiso Ricardo paveikslo ir jo grafinių kopijų dėka. Nežiūrint visų skirtumų, matome ir bendras detales – pakelti į viršų sparnai, liaunos figūros, gausios drabužių klostės, o visų pirma tvyrojimas tarp žemės ir dangaus. Vaizduojamojo motyvo pasirinkimui matomai įtakos turėjo paveikslėlis, kuriame pavaizduotas angelas keliantis mirusįjį ir teksto prancūzų kalba ištrauka iš 1840 metų leidinio „Le disciple de Jésus-Christ: recueil d'Instructions, d'Exhortations, et de Consolations chrétiennes". Antrojoje jo pusėje buvo iš šeimos lėšų atspausdintas

675 E. Grządek, *Leopold Wasilkowski*, http://culture.pl/pl/tworca/leopold-wasilkowski [žiūrėta: 17 VII 2018].

įrašas velionei atminti[676].

Šiuo požiūriu Vilniuje esantis paminklas atrodo tam tikros rūšies eksperimentas Wasilkowskio kūryboje, kuris matomai secesijos stiliaus įtakotas didesnį dėmesį sutelkė į kompozicijos dinamiką ir trumpalaikiškumą, suteikdamas jai labai didelės ekspresijos. Taigi šis paminklas nėra grynojo secesijos stiliaus kompozicijos pavyzdys, tai veikiau tam tikra secesijos, ekspresionizmo samplaika, bet ir sugrįžimas prie klasikinės formulės. Manytina, kad anksčiau nei šis paminklas Varšuvos Povonzkų kapinėse buvo pastatyta Sztumberk-Rychter šeimos kapo koplyčia. Varšuvietiškame darbe stelos forma, kurios kampe yra įkomponuota angelo figūra yra aiškiai secesinio stiliaus. Stipriai sublokuota su palikta tiktai galva ir sparnais angelo figūra yra modernistinė. Šiame pavyzdyje matome visiškai priešingą situaciją negu Rasų kapinėse esantis paminklas. Angelas tarytum įlietas į antkapio struktūrą, kada Rasų kapinių skulptūroje galime stebėti aiškų išsivadavimą. Ta įvairovė rodo stiprias eksperimentavimo tendencijas tuometinėje Wasilkowskio kūryboje. Vilniuje esanti figūra ryškiai skiriasi nuo Varšuvoje esančių darbų. Būdingas yra kūno proporcijų pailgėjimas, beveik vertikalūs sparnai, o svarbiausia – atitrūkimo nuo žemės akimirka.

Rasose esanti skulptūra tapo viena iš lengviausiai atpažįstamų šiose kapinėse detalių. Tiek Vilniuje, kiek ir už jo ribų galime rasti sąsajas su ja, kaip pavyzdžiui Varšuvos Povonzkose esantis Bartłomiejaus Mazurko sukurtas paminklas Julianui Markowskiui (m. 1913). Iš to paties laikotarpio yra ir Vilniaus Bernardinų kapinėse esantis paminklas Stanisławui ir Adelei Marenicziams. Čia matome aiškias sąsajas su Wasilkowskio sukurta R.B. Lubanowskio dirbtuvėse Varšuvoje pagaminta skulptūra ant Józefo Franaszo (m. 1916) kapo. Su dabartiniais laikais (1978 metai) siejama modernistine, geometrinė Vinco Mykolaičio-Putino (m. 1967)[677] paminklo forma (il. 191).

Antrasis darbas, turintis secesijos stiliaus pėdsakų, yra žymiai blogesnės būklės kapo esanti kapinių 5c sektoriuje (il. 192). Deja neišliko jokių duomenų, kas ten yra palaidotas. Būdingas yra netaisyklingas, panašus į stačiakampį, išdėstymas, tačiau priekinė kairioji sienelė suapvalinta. Dekoratyvinis elementas yra vertikali plokštė, stovinti ant cokolio ir įrėminta šoniniais cokoliais. Koplyčia yra papuošta secesiniais lapų motyvais, o ašyje išlikusi plokštuma po neišlikusio biusto. Dabar toje vietoje yra įmontuotas pakankamai žemo meninio lygio Kristaus biustas.

Architektūrinė koplyčios struktūra vienija secesijos ir klasikinio stiliaus elementus. Iš esmės tai pakankamai tradicinė forma, nota bene papildomai subjaurota manomai XX a. devintajame dešimtmetyje atliekant restauravimo darbus. Dėmesį patraukia pirmiausia dėl savo skalės ir netipinių nereguliarių formų. Deja apie patį objektą nerasta jokios archyvinės

676 Visuomeninio Senųjų Rasų kapinių globos komiteto interneto svetainė, http://www.rossa.lt [žiūrėta:17 VII 2018].

677 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=3448 [žiūrėta: 12 IV 2015].

185 Paminklas ant Izos Salmonowiczównos kapo, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

186 Paminklas ant Izos Salmonowiczównos kapo, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

187 Signatūra ant Izos Salmonowiczównos antkapio, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

188 Izos Salmonowiczównos antkapio angelo fragmentas, 2014 m. Fot. N. Piwowarczyk

medžiagos – nežinome, kas ten palaidotas, kada buvo pastatyta koplyčia, kas buvo jos autorius. Aptakių formų dekoratyvumas, žiedais supintų lentelių motyvas ar netaisyklingas išdėstymas – tai tipiniai secesijos stiliaus elementai. Nežiūrint to, bendras vaizdas atrodo esąs labiau būdingas ankstyvojo modernizmo su klasicizmo elementais darbams. Koplyčios atsiradimo laiką galime nustatyti tiktai remdamiesi jo forma, nėra jokių tiesioginių analogijų, todėl tikslesnis datos nustatymas yra beveik neįmanomas. Pagal tai, kad secesijos ir ankstyvojo modernizmo elementai persipina, galima manyti, kad koplyčia buvo pastatyta po 1910 metų, o gal net ir antrajame XX a. dešimtmetyje. Vėlgi pakankamai paprasta forma, nužiūrėta matomai iš grafikos darbų, leidžia spėti, kad koplyčia buvo pastatyta kuriose nors vietinėse dirbtuvėse. Tiesa, jose nebuvo specializuojamasi secesijos stiliuje, tačiau naudojantis pavyzdžiais galėjo imtis tokio šeimos užsakymo vykdymo.

Dar du secesijos stiliaus darbai – tai beveik identiškos stelos (apie 1910 m.) ant Stanisławo Kiewlicziaus[678] ir Skinderių šeimos kapų[679] (il. 193-194). Čia taip pat turime reikalo su secesijos ir ankstyvojo modernizmo formų simbioze. Abi stelos turi identiškas netaisyklingos stelos kompozicijos schemas su kairėje stelos pusėje klūpančia raudotoja, kuri remiasi į stelos kraštą. Dešinėje pusėje stela puošta lelijų žiedų motyvais. Abu antkapiai buvo pagaminti iš smiltainio, taigi gana retai naudojamo Vilniaus dirbtuvėse akmens.

Su modernizmo-secesijos formomis susietos taip pat ir vėlesni darbai (net datuojami 40-ais m.)[680], tačiau juose matomi tik paviršutiniai 1900 m. stiliaus bruožai, tęsiantys secesijos stiliaus formas (il. 195). Centre buvo pastatyta Chądzyńskių kapo koplyčia. Tiek jos pastatas, tiek dekoras siejasi su secesijos architektūros stiliumi. Pastatyta manomai apie 1912 metus. Deja nežinome architekto pavardės. Stipriai apgriauta pokario laikotarpiu, koplyčia buvo remontuota joje palaidoto Bronisławo Chądzyńskio dukters Bronisławos Michałowskos pastangomis. Dar kartą koplyčia buvo restauruota 2018 metais vykdant kapinių renovacijos projektą. Ta proga ji buvo nudažyta šviesiai geltonai dažais visiškai pakeičiant pastato bruožus (il. 196-199).

Apie 1905 metus Rasų kapinėse buvo pastatyta dar viena koplyčia. Joje buvo palaidoti nusipelnę lietuvių kultūrai Vileišių šeimos atstovai. Koplyčios autorius turėjo būti geležinkelių inžinierius Petras Vileišis. Pastatas turi eklektikos bruožų su aiškiai dominuojančiais neogotikinio ir neoromantinio stiliaus detalėmis, puošiančiomis kolonas, rėminančias duris, langus ir nišą pastato viršuje. Koplyčia buvo remontuota po 1990 metų (il. 200-201).

Modernizmas ir 1914-1939 metų darbai

Tačiau pirmojoje XX a. pusėje tai ne secesijos stiliaus formos tapo dominuojančios, o modernizmas. Rasų kapinėse galime pamatyti trijų rūšių modernizmo stiliaus antkapinių paminklų.

678 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=10423 [žiūrėta: 12 IV 2015].

679 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=6852 [žiūrėta: 12 IV 2015].

680 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=8402 [žiūrėta: 12 IV 2015].

189 Paminklas ant Scrinzi šeimos kapo Trieste, 1888 m., 2018 m. Fot. B. Gutowski

190 Signatūra ant Scrinzi šeimos antkapio Trieste, 2018 m. Fot. B. Gutowski

Pirmieji – tai autoriniai skulptorių darbai, kurių mažai, tačiau jie griauna iki šiol taikytų antkapinių paminklų schemas. Antrieji – tai aiškiai modernistinio stiliaus, tačiau neprofesionalūs darbai, kurie paprastai atkartoja tas pačias kompozicines figūras. Ir pagaliau – anksčiau taikytos formos, kurios modernizmo įtakoje supaprastėja ir tampa labiau sutelktos. Prie be abejo pačių įdomiausių modernistinio stiliaus darbų galėtume priskirti prieš Antrąjį pasaulinį karą pastatytus šiuos antkapinius paminklus: Staniewiczių šeimos[681] (il. 202) apie 1935 m. paprastas kryžius steloje stovinčioje galvūgalyje iš abiejų pusių apsuptas dviem lentelėm su inskripcijomis (il. 202). Kiek paprastesnę, bet ir labiau sutelktą kryžiaus formą steloje galime pamatyti ant Aleksandro ir Edwardo Karnickių kapo (apie 1938 m., il. 203). Tai aukšta betoninė stela, iš priekio yra kryžius su trumpu raudonojo granito skersiniu ir juodojo granito plokšte priekyje, pereinanti į apatinį kryžiaus skersinį. Steloje išraižyto kryžiaus formą galima pamatyti ant kelių Rasų kapinėse esančių kapų, pav. ant Wacławo Jasińskio (m. 1936) kapo matome jo viršugalvyje esančią antkapinę lentą su L raidės cokoliu formos, pastatyta taip, kad jo ilgesnis kraštas iškyla virš lentos iš kairės pusės, o trumpesnis kraštas apgaubia plokštę iš dešinės (il. 204). Kraštų susijungimo vietoje apvalumas suteikia vientisumo ir lengvumo. Deja neišliko medalionas su velionio atvaizdu.

Įdomią, nors ir neturinčią tiesioginių sąsajų formą, galime pamatyti ant Konstancjos Narębskos (m. 1919) antkapio, kurio autorius yra architektas Stefanas Narębskis[682] (il. 205). Tai aukštas obeliskas, pastatytas ant keturių šešiakampio formos kojų, ant cokolio viršūnės yra metalinis kryžius. Maždaug trečdalyje aukščio apjuostas juosta su lentelėmis iš keturių pusių.

Kiti panašaus pobūdžio darbai – tai sarkofagai. Du patys didžiausi modernistinių formų sarkofagai yra ant Kamilės Kodź (XX a. 30.-eji) ir Tadeuszo Wróblewskio 1930 m. (il. 206) kapų. Pastarojo autorius buvo Rapolas Jakimavičius. Pasak Lucjano Uziębłos bronzinis velionio biusto liejinys buvo pagamintas brolių Łopieńskių dirbtuvėse Varšuvoje.

Vis dėlto pats originaliausias tokio pobūdžio darbas – tai Gimbuttų šeimos kapo koplyčia (il. 207-208). Edmundas Małachowiczius darbų autoriumi nurodė buvus meistrą Szymańskį, tačiau nepateikė, iš kokio šaltinio sėmė šią informaciją. Tačiau remiantis stilistinėmis ypatybėmis – pirmiausia dėl betono konstrukcijos neišbaigtumo bei secesinės plastikos detalių, kaip projekto autorių mato Antaną Wiwulskį[683]. Deja, iki šiol turimi atliktų tyrimų duomenys nesudaro pagrindo šiai tezei patvirtinti[684].

681 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12370 [žiūrėta: 12 IV 2015].

682 Małachowicz 1993, p. 128.

683 Małachowicz 1993, p. 133.

684 Gimbuttų koplyčia nėra minima Nijolės Lukšionytės-Tolvaišienės monografijoje (*Antanas Vivulskis. Tradicijų ir modernumo dermė*, Vilnius 2002). Manytina, kad pastatas buvo sukurtas apie 1910 m., apie tai liudija Art Nouveau stiliaus bruožai suderinti su gelžbetono konstrukcija, tuomet tai buvo naujoviškas sprendimas. 1904 m. buvo baigta pirmosios, secesinės pagal formą gelžbetono konstrukcijos bažnyčios – Paryžiaus Saint-Jean-de-Montmartre - statyba. Gimbuttų koplyčios modernumas gali patvirtinti prielaidą, kad ją sukūręs Wiwulskis. Čia palaidoti Janas, Stanisławas ir Aleksander Gimbuttai.

191 Angelo figūra ant Vinco Mykolaičio-Putino (m. 1967) kapo, 2014 m. Fot. B. Gutowski

192 NN kapo koplyčia, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

193 Stanisławo Kiewlicziaus antkapis, 2014 m.
Fot. B. Gutowski

194 Skinderių šeimos antkapis, 2014 m.
Fot. B. Gutowski

195 Franciszkos ir Heronimo Rudaś kapo, Naujosios Rasos, apie 1937 m.
Fot. iš asmeninio archyvo

Tarpukario laikotarpio dvidešimtmetis kapinių istorijoje iš vienos pusės įtakoja žymias antkapinių paminklų stiliaus permainas, iš kitos pusės beveik nėra jokių naujų reikšmingesnių autorinių darbų. Dominuoja veikiau stereotipinė produkcija, kuriai tik nedidele dalimi kontrapuktas yra pavieniai, autoriniai darbai. Taigi, nors pirmojoje XX a. pusėje vien tik Senosiose Rasose buvo pastatyta beveik 6000 antkapinių paminklų, kas sudaro daugiau nei 50% visų išlikusių antkapių, tai beveik visi jų – tai darbai neturintys jokio stiliaus, nei meninės vertės.

Pirmoji pagal skaičių objektų grupė – tai tipiniai, pasikartojantys liejiniai. Patys paprasčiausi ir dažiausiai pasitaikantys – tai betoniniai karsto dangčio pavidalo apvadai, neretai net be jokio užrašo. Prie kai kurių iš jų dar išliko betoniniai (il. 209-210) arba metaliniai kryžiai. Manoma, kad prie didžiosios tokių antkapių dalies buvo statomi mediniai kryžiai, kurie nebeišliko. Viso tokių auksčiau aprašytų apvadų variantų, išlikusių iš XX a. pirmosios pusės, randame apie 3400, ir tai sudaro beveik pusę visų antkapinių paminklų. Labai dažnas antkapinio paminklo motyvas yra ant cokolio ir pakopos stovintis kryžius (kartais dar turintis stačiakampio formos apvadą, kuris pažymi kapo vietą). Galima pamatyti visą virtinę pasikartojančių elementų, iš kurių susidaro skirtingi variantai. Pradedant nuo pačių paprasčiausių kryžių ant nedidelių cokolių ir baigiant daugiaelementinėmis kompozicijomis. Visiems šiems darbams būdingi serijinės gamybos bruožai. Todėl, nežiūrint nežymių skirtumų, tie paminklai yra vienas į kitą labai panašūs ir tuo pačiu visiškai neturintys jokio individualumo, išskyrus, žinoma, inskripcijas.

Stelos yra antroji antkapinių paminklų rūšis, kuri labai dažnai sutinkama Vilniaus Rasų kapinėse tuo laikotarpiu[685]. Akmens luito pavidalo paminklai buvo būdingi dar XIX a.[686] Tokie sprendimai faktiškai galutinai išnyko po Pirmojo pasaulinio karo, tada juos pakeitė visiškai kitokio stiliaus paminklai, kuriems modernistinis formos kubizmas tampa formaliu raktu. Tačiau gerokai žemesnė betoninių liejinių kaina, rodos, yra svarbiausias šios rūšies antkapinių paminklų išpopuliarėjimo veiksnys. Nuolatos buvo atkartojami tie patys jau prigiję pavyzdžiai. Vienas tokių stelos motyvų, kurioje buvo išrėžtas kryžius[687] arba kryžius stovi priekyje[688]. Kryžius išsiskiria arba kitokia panaudota medžiaga, spalva arba apdorojimo būdu (pav. šiurkštus stelos paviršius ir glotnūs kryžiaus skersiniai[689]) arba būna pastatytas atskirai stelos priešakyje. Tokie sprendimai yra tebekartojami, pav. paprasta stela, kurioje yra išrėžtas kryžius lygiais skersiniais randame du lygiai

685 Senosiose Rasose yra apie 150 objektų.

686 Tarpukario laikotarpiu pasitaiko retkarčiais, pav. ant Zdzisław Chrościcki (m. 1921) antkapio.

687 Pav. Stanisław Klementowicz (m. 1937) antkapis.

688 Pav. Antoni Mikielewicz (m. 1937) antkapis.

689 Vienas iš įdomiausių tokio pobūdžio darbų yra Biknerio dirbtuvėse pagaminta stela ant Soroko šeimos kapo. (XX a. 30-40-tieji), kur formos plastika papildomai išgauta stelos lankstumui. Tipiškesnis vis dėlto sprendimas yra Konstanty Wierzbicki (m. 1938) antkapis taip pat iš to paties laikotarpio.

196 Chądzyńskių koplyčia, 1956 m. Fot. Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos kultūros ministerijos, Vilniaus skyrius

197 Chądzyńskių koplyčia apie 1912 m., 2014 m.
Fot. P. Jamski su grupe

198 Chądzyńskių koplyčia apie 1912 m., 2019 m.
Fot. B. Gutowski

199 Chądzyńskių koplyčia, priekinis fasadas, 2015 m.
Par. J. Lewicki su grupe

200 Vileišių koplyčia apie 1905 m., 2014 m.
Fot. P. Jamski su grupe

201 Vileišių koplyčia, priekinis fasadas, 2015 m.
Par. J. Lewicki su grupe

tokius pat darbus[690]. Matome taip pat paprastas akmenines[691] arba betonines stelas, dažniausiai lygia arba pusapvalia viršutine dalimi. Gana originalus variantas yra stela esanti Naujųjų Rasų kapinėse ant XX a. 5-ojo dešimtmečio Budiejus šeimos kapo, ant kurios buvo išraižyti trys paprasti kryžiai kape palaidotiems asmenims atminti. Tarp kitų sprendimų matome dar ir (pasikartojantį ant dviejų) aukštos stelos motyvą, kuriame kryžiaus ženklas yra iškilus. Palaikantys ją cokoliai sudaro formų persipynimo įspūdį[692] (il. 211). Ypatingai populiarios buvo stelos stovinčios ant cokolio, su iš šonų stovinčiomis lygiagretėmis, kurių viena buvo aukštesnė, o kitoji žemesnė už pačią stelą (rečiau būdavo abi aukštesnės arba žemesnės)[693] (il. 212). Stelos priešakyje paprastai būdavo betono juosta[694]. Toks sprendimas nėra ypatingai originalus kitų to laikotarpio antkapinių paminklų Žečpospolitoje atžvilgiu. Pasitaiko taip pat ir betono aptvarėlių, aediculių, toliau tebenaudojami nulūžusio medžio kamieno pavidalo cokoliai (nors tokių pavyzdžių tėra vienetai). Beveik visiškai išnyksta ir anksčiau jau buvę retokos figūrinės skulptūros. Išliko tiktai trys betoninės angelų figūrėlės ir Lelewelio biustas (il. 167). Be abejo vienintelis savo originalumu iš kitų išsiskiriantis yra jau minėtas antkapinis paminklas Mikalojui Konstantinui Čiurlioniui Senosiose Rasų kapinėse (il. 175-176).

Prie įdomesnių darbų galėtume priskirti keletą išlikusių aediculių. Viena jų – tai modernistiniu stiliumi pastatytas įdomaus erdvinio sprendimo antkapinis paminklas ant Sipayłło šeimos kapo XX a. 20. ar paprastas, trikampėmis lizenomis antkapio viršuje išbaigatas Józefo Godwodo pastatytas 1935 m. antkapinis paminklas (il. 215).

Iš tarpukario dvidešimtmečio laikotarpio išliko dar keli portretiniai atvaizdai. Pirmiausiai minėtini medalionai esantys ant Czesławo Jankowskio[695], Tadeuszo Wróblewskio, Rafało Radziwiłłowicziaus[696] antkapinių paminklų, deja, neišliko medalionas buvęs ant Wacławo Jasińskio antkapinio paminklo. Portretinius atvaizdus galime pamatyti taip pat ant Józefo Godwodo (il. 215) ar Mikalojaus Konstantino Čiurlionio (il. 176) paminklų. Be to yra išlikę dar ir kelios fotografijos su velionių atvaizdais. Be kitų, ant Marijos Marcinkiewicz (1918), Stanisławo Giecewicziaus (m. 1931), Tomkiewiczių (il. 213-214), ar

690 Witold Łabanowski (m. 1931) ir Zenon Žemojtela (m. 1936) antkapiai.

691 Pav. Zofia Pietkiewicz (m. 1936) antkapis.

692 Pav. Jankowski bei Szmidt šeimų antkapiai XX a. 30-ieji arba 40-ieji, Borowskių šeimos 40-ųjų m. Naujosiose Rasose ir anoniminis.

693 Pav. Tomkowid šeimos antkapis XX a. 40-ieji.

694 Pav. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12714 [žiūrėta: 12 IV 2015].

695 Kurier Wileński, 1 XI 1933, Nr. 294, p. 3. Žr. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=6620 [žiūrėta: 12 IV 2015].

696 Pagal Lucjano Uziębłos kartoteką stelos priekinėje dalyje buvo bronzinis velionio biusto liejinys, pagamintas 1931 m. J. Gardeckio iš Varšuvos. Tačiau pats antkapis turėjo būti pagamintas R. Biknerio. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=13125 [žiūrėta: 12 IV 2015].

202 Teresės ir Wiktoro Staniewiczių antkapis, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

203 Aleksandro ir Edwardo Karnickių antkapis, 2019 m. Fot. B. Gutowski

205 Konstancijos Narębskos antkapis, 2019 m. Fot. B. Gutowski

204 Wacławo Jasińskio antkapis, 2019 m. Fot. B. Gutowski

206 Tadeuszo Wróblewskio antkapis, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

taip pat Jano Wojciechowicziaus (m. 1938) antkapinių paminklų. Iš viso 1914-1939 m. laikotarpiu galime rasti apie 100 antkapinių paminklų su mirusiųjų fotografijomis.

Po Antrojo pasaulinio karo

Iš 1945-1950 metų laikotarpio Senųjų Rasų kapinėse išliko apie 250 antkapinių paminklų. Dar ant 20 tuo laikotarpiu palaidotų asmenų kapų buvo pastatyti nauji antkapiniai paminklai, kurie manomai atsirado XX a. 9-ame dešimtmetyje. Tuo laikotarpiu dominuojanti forma – tai yra kryžius iš metalinių vamzdelių, rečiau iš strypelių. Kryžius dažniausiai yra įtvirtintas tiesiog į žemę, kartais būna pastatytas ant apvado arba cokolio. Antrasis pagal populiarumą tokios formos antkapinis paminklas yra betoninis kryžius ant cokolio, dažniausiai prieš jį dar yra betoninis karsto dangčio pavidalo apvadas. Kiek retesni yra vien apvadai, nors didžiosios jų dalies anonimiškumas neleidžia tiksliai nustatyti atsiradimo datos. Pasitaiko ir nedidelės skersai pakabintos lentelės, prieš kurias paprastai būna apvadas. Randame ir kapavietes, kurių ribos tėra pažymėtos apvadais. Galimas dalykas, kad pradžioje prie jų stovėjo mediniai arba metaliniai kryžiai. Toliau tęsiama suskilusių modernistinio stiliaus stelų statymo tradicija. Šeštajame dešimtmetyje jau kiek pakitusiu variantu, kurį galime pamatyti be kitų ant dviejų identiškų antkapių: Dalytės Poškutės (m. 1959, il. 216) vaikiško kapo ir ant antrojo, kurio inskripcijos, deja, neišliko[697]. Šių stelų viršuje yra nedidelis profiliuotas iškilimas, o šonuose stovi stačiakampiai cokoliai. Kapinėse pasitaiko ir nedidelės, labai paprastos stelos. Kartais jų formos yra kiek labiau išplėtotos, primena antkapį uždengiančią sienelę. Visi šie paminklai yra masinės produkcijos gaminiai, neturintys jokių individualių bruožų. Uždarius kapines, žymiai sumažėja palaidojimų skaičius. Tačiau ir toliau atsiranda nauji masinės produkcijos gaminiai. Tai susiję su pavieniais naujais palaidojimais, o taip pat su tuo, kad seni antkapiniai paminklai buvo keičiami naujais. Greta kapinių koplyčios yra stela su įkomponuotu kryžiumi ant Vilniaus kapitulos preloto ir Aušros Vartų koplyčios klebono Franciszko Wołodźkos (m. 1948) kapo. Nežinome tikslios jo atsiradimo datos. Toje pačioje alėjoje yra ir kunigo Jano Ellerto (m. 1962, il. 217) kapas, kurio antkapinis paminklas yra tokio paties stiliaus, tiktai pagamintas iš juodojo granito. Abu antkapinius paminklus sieja stelos kompozicinis sprendimas su įrėžtu kryžiumi, tiktai kun. Wołodźkos paminklas yra pagamintas iš betono, o iš juodojo granito yra tiktai kryžius ir lentelė. Raidžių iškalimo būdas ir simbolinis puošybinis motyvas leidžia spėti, kad šis antkapinis paminklas galėjo būti pagamintas manomai XX a. 9-ame dešimtmetyje. Tačiau pats kapavietės apvadas yra gerokai senesnis. Jį matome kapinių plane, kuris buvo padarytas inventorizacijos metu 5-ame ir 6-ame dešimtmečiais. Dabartinę paminklo išvaizdą galima būtų datuoti tiktai apie 2000 m.

697 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=3200 [žiūrėta: 12 IV 2015].

207 Gimbuttų kapo koplyčia, 1956 m. Fot. Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos kultūros ministerijos, Vilniaus skyrius

208 Gimbuttų kapo koplyčia, 2019 m. Fot. B. Gutowski

209 Stefano Korendo laidotuvės Naujosiose Rasose 1927 m. Fot. iš asmeninio archyvo

210 Paminklas ant Stefano Korendo kapo Naujosiose Rasose. Fot. iš asmeninio archyvo

211 Szmidtų šeimos antkapis, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

212 Tomkowidų šeimos antkapis, 2013 m. Fot. A.S. Czyż

Tokios pat rūšies antkapinis paminklas yra ir ant Drzewieckių šeimos kapo. Šiuo atveju paskutinysis miręs asmuo Stefania Aścikowa buvo palaidota 1953 metais. Labiau tikėtina, kad paminklas buvo pastatytas vėliau, gal būt taip pat XX a. 6-ame dešimtmetyje, taip galima spręsti iš paminklo panašumo su kun. Jano Ellerto antkapiniu paminklu. Su šios rūšies antkapiniais paminklais sietinas ir paminklas mokytojams: Juozui Matkievičiui (m. 1952) ir Mykolui Cicėnui (m. 1953)[698] (il. 218-219). Šios stelos viršuje yra įkomponuotas kryžius. Nežinome šio paminklo atsiradimo datos, gal būt tai įvyko XX a. 5-ojo dešimtmečio pabaigoje arba 6-ame dešimtmetyje. Panaši situacija yra ir su kun. Pawło Piekarskio antkapiniu paminklu. Tai yra kryžiaus formos paminklas ant cokolio, pagamintas iš juodojo granito su inskripcija priekinėje pusėje. Kunigas Piekarskis mirė 1954 metais ir galima spėti, kad iš to laikotarpio yra betoninis apvadas. Pats antkapinis paminklas manomai buvo pastatytas XX a. 9-ame dešimtmetyje.

Dar vienas antkapinio paminklo variantas yra ant Jankowskių kapo. Šį kartą tai paprasta skersai kapo paguldyta plokštė, prieš kurią yra gėlynas. Pirmiausia jis išsiskiria iš kitų tuo, kad stela yra paguldyta ir yra pakankamai didelis užlenkimas. Plokštė pagaminta iš lastriko, tokios medžiagos, kuri Rasų kapinėse pradėta naudoti dar prieš Antrąjį pasaulinį karą, tačiau galutinai išpopuliarėjo XX amžiaus 5-ame ir 6-ame dešimtmečiais. Tokiu būdu galima nustatyti šio antkapinio paminklo atsiradimo laikotarpį[699].

Gerokai turtingesnę kompoziciniu atžvilgiu antkapinio paminklo formą galime pamatyti ant Gaidzisų šeimos kapo. Šio paminklo atsiradimo datą galima nustatyti analogiškai. Tai suskilusi stela, kurią sudaro du siauru cokoliuku sujungti netaisyklingo penkiakampio formos sparnai. Ji pagaminta iš lastriko, beje atskiros apvado detalės yra iš šviesaus, o jų laukeliai iš raudono lastriko. Ant abiejų sparnų pritvirtintos iš marmuro pagamintos lentelės. Ant Janinos Antropiuk (m. 1954) antkapio matome būdingą prieškario laikotarpiui granitinį cokolį, kurį viršuje vainikuoja metalinis kryžius. Nežiūrint vėlesnės mirties datos, atrodo abejotina, kad tas paminklas būtų pastatytas pokario laikotarpiu. Gali būti, kad jis buvo paruoštas jau anksčiau ir laukė šeimininkų mirties, galbūt šiuo atveju turime reikalo su senesiojo antkapio adaptavimu. Dar vienas tipinio antkapinio paminklo variantas tai paguldytos plokštės. Vienas iš labiausiai žinomų tokios rūšies darbų yra 14 sekoriuje[700].

Pirmiausia du *quasi* modernistinės stilistikos 3-ojo dešimtmečio laikotarpio paminklai. Pirmasis jų – tai Lenczewskių šeimos kapo koplyčia (XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaiga) su prie sienos pritvirtintu kryžiumi, primenantis Pawłowskio dirbtuvėse atliekamus darbus. Antrasis – tai plataus kryžiaus motyvas, kuris buvo naudojamas visose svar-

698 Pirmasis jų XX a. 4-iame dešimtmetyje buvo mokyklos Krupnicza g. Vilniuje direktorius. http://portalszkolny.org/szkola/mickiewicz/informacje.html [žiūrėta:17 VII 2018].

699 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11012 [žiūrėta: 12 IV 2015].

700 Pav. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=5562 [žiūrėta: 12 IV 2015].

213 Onufro Tomkiewicziaus nuotrauka ant jo antkapio, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

214 Eleonoros Tomkiewicz nuotrauka ant jos antkapio, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

215 Józefo Godwodo antkapis, 1935 m., 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

biausiose Vilniaus akmens paminklų dirbtuvėse. Gali būti, kad jis buvo pagamintas vis dar tebeveikusiose po Antrojo pasaulinio karo Pawłowskio dirbtuvėse. Vėliausias tokio pobūdžio darbas yra 1954 m. mirusių Wincentos ir Stanisławo Kwiatkowskių antkapinis paminklas.

Rasų kapinių pokarinio laikotarpio istorija tai ne tik tipiniai darbai. Daugelio paminklų autoriais buvo garsūs Vilniaus skulptoriai, neretai labai tampriai susiję su Dailės akademijos bendruomene. Rasų kapinėse bei Antakalnio kapinėse jie paliko keliasdešimt antkapinių paminklų, tokiu būdu sukurdami savotišką šiuolaikinės lietuvių skulptūros galeriją, turinčią išliekamąją vertę. Įdomu yra tai, kad nežiūrint didelio susidomėjimo skulptūra Vilniuje, ko pavyzdys galėtų būti visa eilė vadovų šia tema, abejose kapinėse esantys antkapiniai paminklai yra labai retai minimi. Minėtoje vadovų serijoje ši tema iš viso nėra aptarta.

216 Dalytės Poškutės antkapis, 2013 m.
Fot. M. Lipiec, S. Zagajna, R. Krawczyński

217 Kun. Jano Ellerto antkapis, 2014 m.
Fot. P. Jamski su grupe

218 Mykolo Cicėno ir Juozo Matkievičiaus antkapis, 2019 m.
Fot. B. Gutowski

219 Mykolo Cicėno ir Juozo Matkevičiaus paminklo rekonstrukcija, 2014 m. Fot. B. Gutowski

Autoriniai Rasų kapinėse esantys antkapiniai paminklai didžiaja dalimi skirti įamžinti garsių ir nusipelniusių kultūrinio Vilniaus gyvenimo asmenybėms. Šie paminklai nesudaro kokios nors bendros visumos tiek topografiniu, tiek formaliu požiūriu. Didžiąją jų dalį galime pamatyti pasklidusius aplink kapinių koplyčią. Ypatinga vieta yra katakombų apylinkė. Ji yra netoli pagrindinės alėjos, vienoje prestižiškiausių vietų. Čia tam tikra prasme sukurta kažkas panašaus į nusipelniusiųjų alėją. Iš vienos pusės stebėdami išlikusius kapinėse autorinius antkapinius paminklus galime sekti šiuolaikinio skulptūros meno kaitą, iš kitos pusės tų paminklų yra nedaug ir jie išsisklaidę po visas kapines, todėl labai sunku pažvelgti į juos kaip į visumą. Antkapinių paminklų įvairovė ir bent jau kai kurių iš jų išskirtinumas, taip pat išsidėstymas išskirtinėje aplinkoje, sudaro atsitiktinumo bei chaoso įspūdį (il. 220). Problematiškas yra ir labai nevienodas jų meninis lygis, šalia kelių labai vykusių darbų, matome ir paminklus, kurie yra labai menko meninio lygio. Paieškos šiuolaikinėje skulptūroje teisingo sprendimo, kuris susietų pirmiausia modernistinį, o vėliau ir postmodernistinį naratyvą su antkapinio paminklo viršlaikiškumu bei velionio šeimos lūkesčiais yra labai nelengva užduotis. Būtina turėti galvoje ir tam tikrą lietuvių skulptūros atitrūkimą TSRS laikais, kas be abejo įtakojo taikomosios kalbos hermetiškumą, taip pat ir po 1991 metų.

Apie skulptorių bendruomenės Vilniuje problemas prieš Antrąjį pasaulinį karą jau buvo kalbėta. Tačiau pokariu Vilniuje ši tradicija nuėjo į antrą planą. Svarbiausia buvo tai, kas vyko Kaune ir tenykštėje meno mokykloje, kur 1926 metais buvo atidarytas Skulptūros skyrius. Ten mokėsi tokie skulptoriai, kaip daugelio socrealistinių darbų autorius Napoleonas Petrulis (1909-1985) ar Juozas Mikėnas (1901-1964), kuris taip pat studijavo Académie Julian Paryžiuje. Šie skulptoriai pirmiausiai Kaune, o paskui ir Vilniuje sutelkė vietinių skulptorių draugiją. Jų kūrybos bruožus didele dalimi lėmė socrealistinė retorika. Beje, taip pat ir po atlydžio laikotarpio propagandistinių pakraipų skulptūros, daugiausiai paminklai, buvo išeities taškas. Dominavo figūrinė realistinių formų skulptūra. Įdomus atotrūkis nuo tokio naratyvo yra XX a. 7-ame dešimtmetyje sukurti skulptorių darbai, tokie kaip Alfonso Vincento Ambraziūno (g. 1933) paminklas Zigmui Angariečiui, kur galva arba biustas susilieja su cokolio struktūra[701]. Paminklų, kurie skirti Antrojo pasaulinio karo aukoms atminti, formose bei mažiau oficialios paskirties darbuose matome žymiai išraiškingesnes struktūras, emocijas, taip pat liaudies meno tradicinius motyvus. Vilniaus Rasų kapinėse statyti antkapiniai paminklai neprivalėjo būti taip stipriai ideologizuoti, todėl ir autorių kūrybinis polėkis galėjo būti gerokai laisvesnis.

1950 metais buvo pastatytas paminklas 1947 metais mirusiam rašytojui ir visuomeniniam-politiniam veikėjui, vyriausiajam žurnalo „Pergalė" redaktoriui bei Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkui Petrui Cvirkai[702] (il. 221). Antkapinio paminklo autorius yra

701 Gudynas 1974, p. 6.

702 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=7983 [žiūrėta: 12 IV 2015].

Juozas Kėdainis. Nežiūrint to, kad paminklas buvo sukurtas 1950 m., kada vis dar tebegaliojo socialistinio realizmo doktrinos, kurias pats Cvirka taikė lietuvių literatūroje, paminklas neturi socrealizmo bruožų. Tai monumentalus nešlifuoto akmens luitas, kurio priekinėje pusėje yra lentutė su velionio biustu, bei plokštė, ant kurios matome mirusiojo poeto parašo inskripciją. Tokia antkapinio paminklo forma iš vienos pusės siejama su Rasų kapinėse esančiais panašių formų paminklais, iš kitos pusės telpa į pasaulėtiškojo antkapinio paminklo socialistinėse šalyse rėmus. Panašų antkapinio paminklo sprendimą galime stebėti ir gydytojo Jono Lukšės (m. 1959) paminkle, kuris manomai buvo pastatytas 1960 m. Čia taip pat yra monumentalus akmens luitas, kurio priekinėje pusėje yra medalionas su velionio veido profiliu. Artimas šiam paminklui yra ir kiek kuklesnis, beveik dešimčia metų vėliau pastatytas šalia esantis Lukšienės šeimos paminklas[703]. Toks akmuo gali būti šlifuotas tik iš priekio[704] arba visas.

Supaprastintą paminklo-akmens luito formą taip pat galime pamatyti ant Gramaus šeimos kapo. Šlifuotas iš priekio yra nereguliarios stelos formos, ką papildomai pabrėžia tai, kad jis pastatytas ant cokolio. Dėmesį atkreipia tai, kad jis yra paguldytas. Taip pat ir šiuo atveju autorius nėra žinomas, tačiau antkapis manomai buvo pagamintas XX a. 5-ame arba 6-ame dešimtmetyje[705]. Tuo tarpu ant Antano Aukštikalnio (m. 1955) ir Elžbietos Aukštikalnienės (m. 1964) kapo esantis paminklas – tai visiškai nušlifuotas monumentalaus bloko cokolis. Tai antkapinė lenta, jos viršugalvyje stovi akmens luitas, ant kurio plokštumoje įmontuotas medalionas su mirusiojo veido profilio bareljefu, o po juo – alyvmedžio šakelė. Tarpinės tarp akmens luito ir stelos formos paminklą, pastatytą XX a. 6-ame dešimtmetyje, matome ant nusipelniusio Vilniaus bibliotekininko, Vilniaus universiteto darbuotojo Izidoriaus Kisino (m. 1958) kapo.

Ant Krzysztofo Jachimowskio (m. 1956) kapo stebime gana netipinį pokario laikotarpiui sprendimą. Čia yra betoninė kryžiumi vainikuota aedicula, kurią galima būtų apibūdinti kaip modernistinę. Joje įtaisyta granito lentelė su inskripcija, prieš antkapį pastatyta papildoma lenta su užrašu: „Kapas priklauso Krzysztofui ir Konstancijai Jachimowskiams". Iš to galima spręsti, kad antkapinis paminklas buvo pastatytas prieš pirmąjį palaidojimą. Gali būti, kad dar prieš 1939-ius metus. Tačiau neturime rimto pagrindo tiksliai datai nustatyti.

Kitų dešimties metų laikotarpiu buvo pastatyta viso apie 180 antkapinių paminklų Senosiose Rasų kapinėse. Taigi matome aiškų skaičiaus mažėjimą. Be to apytikriai dešimt procentų tuo laikotarpiu palaidotų žmonių kapų yra pastatyti vėlesni antkapiniai paminklai, kurie atsirado 9-ame dešimtmetyje, o gal net ir po 2000 metų. Pirmoji grupė –

703 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=7782 [žiūrėta: 12 IV 2015]. Kitas panašus paminklas yra iš XX a. 6-jo dešimtmečio, Alytei Žolineraitei.

704 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4554 [žiūrėta: 12 IV 2015].

705 Kiti panašaus stiliaus paminklai:. http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=10283; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=10480 [žiūrėta: 12 IV 2015].

tai geometrinių formų paminklai, tokie kaip, pavyzdžiui monumentas Elenai Šikšnytei Kruopienei (m. 1991) ir Jonui Kruopui (m. 1975), pastatytas 1998 m. Čia persipina formos paprastumas ir simbolinė geometrinio juodojo granito primenančio atverstą knygą postumento išraiška. Paminklas nurodo palaidotojo asmens profesiją – rašytojas. Antkapio autorius yra 2016 m. pradžioje miręs Juozas Bruneika.

Su oficialiu propagandiniu naratyvu siejasi paminklai, kurių autoriai vaizduoja mirusįjį. Tai toli gražu nėra visos žmogaus figūros, o veikiau biustas arba tiktai galva, aptakiai susiliejantys su cokoliu. Beje čia pasigendame minimalistinio paprastumo, kaip, pavyzdžiui, Jono Šimkaus (m. 1965) antkapiniame paminkle. Tai veikiau dar iš XIX a. išlikę postrodeniniai sprendimai sulieti figūrą su pagrindu[706]. Šiuo atžvilgiu originalesnis yra Antano Kmieliausko Marijos Piaseckaitės-Šlapelienės (il. 222) sukurtas paminklas[707]. Ant tamsaus granito cokolio yra dvi milžiniško dydžio galvos su aiškiai matomais veido bruožais ir ištęstomis iš akmens luitų išplaukiančiomis proporcijomis. Šis darbas ryškiai inspiruotas XX a. skulptūros klasikų. Visų pirma gali priminti Brancusio ir Modiglanio stilių Įtrauktos į „natūralaus" akmenio luito strukturą neturi autonomiškos tormos[708]. Pritaikytas deformacijos sprendimas suteikia paminklui monumentalumo ir tuo pat metu intymaus susimąstymo bei nostalgiško liūdesio bruožų. Jeigu ankstyvesnės figūrinės skulptūros turėjo labiau oficialią išvaizdą, tai šiuo atveju priartėjame prie intymaus portreto. Aiškiai keičiasi naratyvas iš oficialaus į asmeninį, tačiau reikia pastebėti, kad Rasų kapinėse jis jau nebeturi savo tęsinio, žinoma, jeigu nekalbėsime apie kapų fotografijų permainas, kur galime stebėti panašų procesą, kada nuo oficialaus vaizdavimo einama prie vis labiau asmeninio.

Iš esmės autoriniams darbams, kuriuos matome Vilniaus Rasų kapinėse būdingi neperdėtas išraiškingumas, santraukos, ritmika bei formų apibendrinimas. Tačiau XX a. 6-ame dešimtmetyje atsiranda labiau komplikuotų formų tendencija ir netgi vaizdo atsisakymas. Originaliu sprendimu pasižymi Vlado Vildžiūno sukurtas paminklas[709]. Plokštės viršuje matome aiškiai geometrizuotą minimalistinę išskleistų sparnų formą (il. 224). Šioje skulptūroje galime matyti vieną iš labiausiai pageidaujamų antkapinio paminklo motyvą. Šio darbo autorius Vladas Vildžiūnas buvo eksperimentuojančių menininkų grupės atstovas. Skulptūroje jį labiausiai domino luito struktūros skilimai. Skulptoriaus namuose Vilniaus priemiestyje vykdavo menininkų susitikimai, kurių metu buvo organizuojami konceptualūs art-specificity renginiai. Rasų kapinėse išliko dar vienas jo sukurtas darbas, tai Kazio Borutos antkapinis paminklas. Į postumentą integruotos dviejų

706 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12609. Pal. Povilo Snarskio paminklas http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12718 [žiūrėta: 12 IV 2015] ir šeimos pavarde Žemaitis http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12636 [žiūrėta: 12 IV 2015].

707 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=12755 [žiūrėta: 12 IV 2015].

708 Antakalnio kapinese išliko parasus paninklas (il. 223).

709 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=6247 [žiūrėta: 12 IV 2015].

220 Rasų kapinių vaizdas 1956 m. Fot. Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos kultūros ministerijos, Vilniaus skyrius

221 Paminklas ant Petro Cvirkos kapo, 1950 m. Fot. Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos kultūros ministerijos, Vilniaus skyrius

vyrų figūros, jų rankos surištos virvėmis, o vienas jų rankoje laiko kardą. Mažiau pasisekusią laikytina geometrinė struktūra pastatyta 1972 m. Gabrielio Landsbergio (m. 1916, il. 225) ir jo šeimos[710]. Betoninių, imituojančių pilonų sujungtų plokšte forma yra banali ir visiškai netinka prie vietos pobūdžio.

Dar viena grupė skulptūrų, pasižyminčių liaudies meno bruožais, kurių svarbiausia mintis su laiku tapo tautiškumo išraiška. Savaime suprantamos šiuo atveju tampa sąsajos su tradiciniais lietuviškais kryžiais, tokie darbai pradeda atsirasti po 1990 metų. Liaudies tradicijų atgarsius rasime ir medinėse skulptūrose. Tai laikotarpis, kada lietuvių kultūroje pradedama grįžti prie liaudies tradicijų. Šį reiškinį puikiai iliustruoja 1963 metais išleista knyga apie liaudies religinę skulptūrą[711]. Jos autorius istorikas, meno kritikas Paulius Galaunė dar tarpukario laikotarpiu organizavo liaudies meno parodas ir ekspozicijas, taip pat ir užsienyje. Oficialiai būdavo pabrėžiamas ne skulptūros religiniai bruožai, o jos sąžiningumas ir naivių formų raiška priešinami kapitalizmo kultūrai. Taigi tokios skulptūros kapinėse (il. 226) pradedamos statyti jau 5-ame – 6-ame dešimtmečio sandūroje. Galbūt, kad seniausia tokia, deja neišlikusi, yra ant Jono Barono (m. 1952) stovėjusi skulptūra (il. 227). Pats įdomiausias tų skulptūrų autorius be abejo yra Ipolitas Užkurnys[712]. Skulptūros pagamintos 8-ame ir 9-ame dešimtmečiais turi daugybę simbolinių bruožų, panašios į pakelės koplytstulpius (il. 229). Vienoje iš tokių skulptūrų įpinta ir žmogaus figūra (il. 228, 230). Išraiškingumo jai suteikia vidinė ekspresija, pereinanti į tam tikrą manierizmą, susiliejanti su puošybos pomėgiu ir savotišku sustingumu, skleidžiančiu vidine ramybe. Taigi tai nėra formos originalumo ieškojimas, tik prisilietimas prie amžinybės. Su liaudies skulptūra ją sieja detalės ir savotiška baimė prieš tuščią erdvę. Šios skulptūros greta nuorodų į lietuvių kultūrą, laikytinos platesnio augančio susidomėjimo neprofesionalia kūryba. Taip pat tarp kūrėjų, turinčių aukštąjį išsilavinimą.

Sudėtingesnės struktūros skulptūrą galima pamatyti ant Rimanto Dauginčio (m. 1990), kapo[713] (il. 231). Antkapinio paminklo projekto autorius yra Vytautas Balčiūnas, o skulptūrą 1991 metais sukūrė Janas Vinbauskas. Paminklas pastatytas pagal Dauginčio 1989 metais sukurtą mažos formos skulptūrą *Gulago Madona*, skirtą jo tėvui atminti. Skulptūrinė forma primena žmogaus kūną, išbaigta ažūrine kunigaikščių karūna su kryžiumi. Labai išryškinta yra liemens dalis. Iš prieko matoma širdis su įsmeigtais keturiais kardais. Virš jo matoma pusapvalė proplėša. Ties juosmens sukryžiuotos rankos. Galva įgyja ištįsusio nereguliaraus bloko formą, kojos – beformis blokas su tarsi nebaigta skulptūrine puošyba. Ant nugaros, ties širdimi pritaisytos dvi ovalo formos plokštės

710 Pamniklą sukure Romualdas Karpavičius (skulptorius) ir Vytatas Landsbergis – Žemkalnis (architektas), http://cmentarznarossie.ukse.edu.pl/obiekty.php?id=6787 [žiureta: 28 IV 2019].

711 Galaunė 1963.

712 Užkurnys yra dviejų medinių ir vieno akmens paminklo autorius: http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11965; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11967; http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11955 [žiūrėta: 12 IV 2015].

222 Paminklas ant Marijos Piaseckaitės-Šlapelienės kapo, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

223 Paminklas ant Uršulės ir Klemenso Šepečių kapo, Antakalnio kapinės, 2014 m. Fot. B. Gutowski

su po dešinę įšraižyta signatūra[714]. Šis darbas puikiai prisitaiko prie vieno iš Daugintčio kūrybos polių. Jis kyla dar iš modernistinių tradicijų, tačiau visų pirma perima skulptūrai būdingą romantinės ekspresijos, aiškių egzistencialumo bruožų turinčią stilistiką, taigi visiškai skirtingą nuo kitų to paties autoriaus darbų, tokių kaip: *Autoportretas su poezija* ar *Dainelė* kiek ironiško ir dekoratyvinio pobūdžio. Menininkas, apie kurį šiame kontekste galima kalbėti, tai yra Seymour Lipton. Panašiai kaip ir jis, Daugintis savo skulptūras kuria ant figūravimo ir abstrakcijos ribos. Tačiau lietuvių skulptorius figūras savo darbuose ryškiau pabrėžia. Tačiau forma neišvengiamai dramatiškai, o neretai ir ironiškai, suskaldoma. Taip pat ji yra žymiai labiau sukoncentruota, negu be galo painios erdvinės Liptono konstrukcijos.

Antanas Kmieliauskas, kurio vienas paminklas išliko Rasų kapinėse, 5-ame dešimtmetyje kūrė dar vieną paminklą, kuris turėjo būti pastatytas ant žuvusio Antrojo pasaulinio karo metu ir palaidoto Rasų kapinėse kun. Kristoforo Čibiro kapo. Tačiau skulptūra buvo pastatyta Vilniuje šv. Mykolo bažnyčios, susijusios su lietuvių tautiškumo palaikimu šventoriuje. Už ją autorius buvo išmestas iš Menininkų sąjungos.

Iš šiuolaikinių darbų vertėtų paminėti skulptūrą, kuri yra taip vadinamame Angelų kalnelyje, toje vietoje, kur nuo XIX a. buvo laidojami kūdikiai, vaikai, kunigai, vienuoliai ir „mirusios mergelės"[715]. Antonis Łazarowiczius tvirtinęs, neva XIX a. viduryje čia stovėjęs stulpas su užrašu „Oto jesteśmy, Panie, razem z dziećmi, któreś nam dał" („Štai esame, Dieve, kartu su vaikais, kuriuos mums davei")[716]. 1936 metais laikraštyje „Polska Zbrojna" rašė, kad „liūdną vaizdą palieka tie gausūs beveik su žeme sulyginti kapeliai, liudijantys apie didelį vaikų mirtingumą Lenkijoje"[717]. Modernaus paminklo negimusiems vaikams atminti toje vietoje pastatymo iniciatorė buvo lietuvių Pasaulio gydytojų federacija „Už žmogaus gyvybę"[718]. Jos autorius yra Vladas Kačanauskas. Balto marmuro skulptūra yra abstraktaus pobūdžio ir aptakių formų, simboliškai siejama su žmogaus embriono forma (il. 232). Nėra ypatingai novatoriška, nors daugelio tradicinių darbų fone išsiskirianti. Kilusi iš Constantino Brâncuşio skulptūrų formų ir, nors turi visą kitą išraišką, artima pav. „Princesse X" (1909-1916), kurios vienas iš variantų yra pagamintas iš marmuro. Jos moderniųjų šaltinių kontekste galima taip pat pasitelkti Jeano Arpo darbus. Tačiau artimesnė yra Brâncuşio vienareikšmiškom grynųjų formų paieškom nei sudėtingam Jeano Arpo darbų organiškumui. Nuo šių darbų Vilniuje esantį paminklą skiria visa epocha. Tačiau nereikia pamiršti, kad problemos, kurias iškėlė autoriai buvo tęsiamos moderniojoje skulptūroje po Antrojo pasaulinio karo. Štai kad ir kai kuriuose Emile

714 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=11839 [žiūrėta: 12 IV 2015].

715 LMAVB, f. 28-17/1, l. 5.

716 LMAVB, f. 28-17/1, l. 5.

717 Maciejewski 1936, p. 6.

718 http://cmentarznarossie.uksw.edu.pl/obiekty.php?id=4158 [žiūrėta: 12 IV 2015].

224 Vlado Vildžiūno sukurtas paminklas, 2019 m. Fot. B. Gutowski

225 Paminklas ant Gabrieliaus Landsbergio kapo, 1972 m., 2016 m. Fot. B. Gutowski

Gilioli XX a. 6-jame dešimtmetyje padarytuose darbuose. Taigi aiškiai įsiterpia į XX a. skulptūros darbų tradicijas. Tuo pačiu aiškiai parodo kaip labai nutolę didžioji dalis darbų nuo pagrindinių moderniojo meno srovių. Tasai savo forma epigoniškas darbas lyginant su kitais paminklais, iš tiesų sudaro stiprų modernumo įspūdį.

Pastebimas Marijos Piaseckaitės-Šlapelienės (il. 222) antkapiniame paminkle ryšys su gamta pritaikant natūralią formą veido, galvos ar figūros vaizdavimui, iki šiol noriai taikomas lietuvių skulptūroje. Panašią strategiją matoma nusipelniusio Vilniaus gydytojo prof. Mykolo Marcinkevičiaus (m. 1987) ir jo žmonos Onos Marcinkevičienės (m. 1948) antkapiniame paminkle Naujosiose Rasų kapinėse (il. 233). Šis motyvas, turintis savo „post-Rodeno" tradiciją, grindžiama taip pat Brâncuşio, šiose kapinėse įgavo labiau modernią traktuotę, kur veidas yra įrašomas į abstrakčią figūrą, tarsi pakibęs tarp žmogiško pavidalo kūno dalių ir migloto akmens luito organiškumo. Tuo tarpu Naujosiose Rasų kapinėse Marijos ir Jono Vileišių antkapio motyvas, dviejų pusiau supintų figūrų, pusiau abstrakčių formų primena garsų 1916 m. Brâncuşio bučinį, tik šiek tiek sumodernintą, su būdingu persipinančių formų amorfiškumu (il. 234).

Naujosiose Rasų kapinėse rasime dar du figūrinio tipo vaizdinius, išsiskiriantys savo charakteriu nuo ankstesnių pavyzdžių. Pirmasis tai Vinco Šukio antkapiniame paminkle pavaizduota galva, turinti ryškiai Modiglianio stiliaus pėdsakų (il. 235), o žvelgiant plačiau pastebimi Kikladų skulptūros atgarsiai. Antroji, taip pat apibendrinamai traktuojama, laikytina Onos Armonienės antkapyje vaizduojama galva (il. 236). Dar liko paminklai su mozaika, statyti turbūt XX a. 6-ojo dešimtmetyje[719] (il. 237).

Grynojo formos abstraktiškumo pėdsakų galima rasti Giedros Laučiuvienės (m. 2005) antkapiniame paminkle (il. 238). Jo forma ryškiai semia iš britų skulptūros tradicijų, visų pirma Barboros Hepworth ir Henrio Mooro sukurtų darbų. Nuo anglų skyria jį abejingumas struktūros glotnumu. Įdomiai atrodo šių formų palyginimas su luitais, pastatytais ant tam tikrų kapų (il. 221). Jeigu, turint tai omeny, pažvelgsime į Mykolo Marcinkevičiaus paminklą, paaiškės perėjimas nuo tradicinės luito su medalionu formos iki organiškos skulptūros su mirusiojo portretu. Tai itin būdingas lietuvių skulptūrai bruožas tam tikro tarpiškumo tarp formos originalumo ir jos meninio apdorojimo.

Mirusiajam vienerių metų Gediminui Galbuogiui (m. 1957) rasime dar vieną įdomią kompoziciją (il. 239). Į rutulio formą yra įterptas graikų kryžius. Jo dalys bei luito pakraščiai poleruoti, apačia ir sferos fragmentas nukirpti. Terpė tarp dalių ryškiai apdoruota, aiškiai grubi, jos centre maži šviesos protarpiai. Formos tobulumas, jos brutalus nutraukimas, tuščios skylės ir kryžius, tapęs kompozicijos ašimi sudaro aiškų, netiesiogiai pateikiama naratyvą. Šios skulptūros pobūdis primena 6-ojo dešimtmečio meninius ieškojimus, sėkmingai vystamus ir vėliau.

719 Juozas Udra (m. 1960) ir Marija Paškevičiūtė (m. 1941), palaidoti Naujųjų Rasų kapinėse.

226 Medinė koplytėlė Naujosiose Rasose, 2019 m. Fot. B. Gutowski

227 Paminklas ant Jono Barono (m. 1952) kapo, neišlikęs. Fot. iš asmeninio archyvo

228 Sugadintas Užkurnio darbo paminklas, 2019 m. Fot. B. Gutowski

229 Ipolito Užkurnio darbo paminklas, 2016 m. Fot. B. Gutowski

230 Apgadintas Ipolito Užkurnio darbo paminklas, 2019 m. Fot. B. Gutowski

231 Paminklas ant Rimanto Daugintio (m. 1990) kapo, 2019 m. Fot. B. Gutowski

232 Skulptūra ant Angelų kalnelio, 2013 m. Fot. B. Gutowski

Šiuolaikinė skulptūra, kurios pavyzdžių randame Vilniaus Rasų kapinėse, turi ištakas modernizmo mene, faktiškai ignoruoja visus pokyčius, vykusius mene laužiant šio laikotarpio stilių. Ryški tarpukario meno tradicija, nors visų pirma tiesiogiai susijusi su 5-ojo ir 6-ojo dešimtmečio ieškojimais. Atsparos tašku tapo Europos kūrėjai, nors panašaus pobūdžio darbų galima rasti daugelyje kitų regiono kapinių. Jiems būdingi savotiškas formų organiškumas, įtraukimas į gamtos tvarką. Kitų pasikartojančių paminklų fone atrodo originaliai, bet žvelgiant iš šiuolaikinio meno perspektyvos akį baido pasisemtų sprendimų kartojimas.

Kapinių pobūdis XX amžiuje

Senųjų Rasų kapinės, vienos iš kelių Vilniuje esančių kapinių, priskiriamos prie vidutinio dydžio nekropolijų. Jos pritraukia dėmesį savo išsidėstymu. Šia nekropolija susižavėjo Vilniaus gerbėjas vokietis Paulis Weberis, knygos apie miesto istoriją autorius, kuris rašė apie Rasas taip: „Rasos be jokios tvarkos, itin vaizdingai išsidrėkusios tarp kalvų ir slėnių su savo aukštų ir žemų kryžių vingiuojančiu labirintu pušyne"[720]. Reikšminga yra tai, kad šiame labai trumpame apraše autorius nesutelkia savo dėmesio į pavienius paminklus. XX a. Rasų kapinėse randame tik kelis antkapinius paminklus, kurių meninė vertė yra aukštesnio nei vidutinis lygio. Tai skulptūros ant Salmonowiczównos, Montwiłłos ar Čiurlionio kapų. Be abejo galėtume išskirti ir dar keletą svarbesnių skulptūrų – Wróblewskio ir Godwodo antkapiniai paminklai, bei keli sukurti antrojoje XX a. pusėje. Tai iš tiesų nedaug, jeigu prisiminsime, kad kapinėse yra virš kelių tūkstančių antkapių. Žinoma, kad ir likusiųjų tarpe galėtume rasti daugiau ar mažiau vykusius darbus autorių, ieškančių formos originalumo ir schematiškų amatininkų gaminių, bet trūksta šedevrų. Tačiau, kas mus labiausiai stebina, tai visiškas figūrinių skulptūrų trūkumas. Išimtis, be abejo, yra trys jau minėti darbai, tačiau jų autoriai nėra vilniečiai. Be to vos keli paminklai, kuriuose vaizduojamos figūros, kurių beveik visos yra menkos meninės vertės. Kalbant šiame kontekste apie Vilniuje dirbusius skulptorius, ypač XX a. pirmojoje pusėje, padėtis tam tikra prasme tampa aiški. Tiesą pasakius, trūko tokio meno kūrėjų. Bendroje vilniečių ikonosferoje galima atrasti puikių ir netgi labai aukšto lygio skulptūrinių darbų, tačiau vis dėlto Vilniuje buvo ryškus stiprių skulptorių trūkumas. Tokia padėtis buvo jau XIX a., o galutinai įsitvirtino XX a. Pavieniai Vilniuje dirbę skulptoriai daugiausiai kūrė stambias skulptūras, paminklus. Spėtina, kad dalis jų kūrė antkapinius paminklus, bet žinomi tik atskiri darbai. Viena iš įdomesnių asmenybių buvo Bolesławas Bałzukiewiczius. Antrasis, labai svarbus skulptorius ir architektas tai Antanas Wiwulskis. Deja, per anksti miręs, nepadarė didesnės įtakos vietiniams kūrėjams. Nežinome, ar jis kūrė skulptūras Rasų kapinėms. Trumpai Vilniuje gyvenusio Zbigniewo Pronaszko skulptūros meninis stilius neatitiko tuometinių miesto gyventojų

720 Weber 1917, p. 102.

233 Paminklas ant Marcinkevičių šeimos kapo, Naujosios Rasos, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

234 Paminklas ant Marijos ir Jono Vileišių kapo, Naujosios Rasos, 2019 m. Fot. B. Gutowski

235 Paminklas ant Vinco Šukio kapo, Naujosios Rasos, 2019 m. Fot. B. Gutowski

236 Paminklas ant Onos Armonienės kapo, Naujosios Rasos, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

237 Mozaika ant Marijos Paškevičiūtės (m. 1941) kapo, Naujosios Rasos, 2019 m. Fot. B. Gutowski

238 Paminklas ant Giedrės Laučiuvienės (m. 2005) kapo, Naujosios Rasos, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

239 Paminklas ant Gedimino Galbuogio (m. 1957) kapo, Naujosios Rasos, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

meninio skonio. Puikiai žinomi juokai ir pasityčiojimai iš šio autoriaus sukurto paminklo Adomui Mickevičiui. Taip pat labai trumpai Vilniuje viešėjo Henryk Kuna. Kiek stipresniais saitais su šiuo miestu susisiejo Stanisławas Horno-Popławskis[721]. Tačiau šie kūrėjai Vilniuje atsiranda palyginus vėlai. Vos po poros metų prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas visiškai pakeitė vietinių menininkų aplinką. Didžiausią įtaką pokario laikotarpio braižui šiame mieste padarė Kauno menininkai ir lietuvių įstaigos.

Taip pat ir kiti Vilniuje dirbę skulptoriai, tokie kaip: lankęs Wiwulskio kursus Rapolas Jakimavičius, Piotras Hermanowiczius, Tadeuszas Godziszewskis ar Leona Szczepanowicz[722] netapo originaliosios skulptūros pradininkais. Reikia paminėti, kad net ir tada, kai buvo užsakomi kai kurie paminklai, buvo kreipiamasi į nevietinius autorius. 1901 m. šv. Jonų bažnyčioje buvo pastatytas paminklas Antoniui Odyńcui, biusto autorius buvo Varšuvos skulptorius Hipolitas Marczewskis. Piusas Welońskis sukūrė toje pačioje bažnyčioje 1908 m. pastatytą paminklą Władysławui Syrokomlei.

Panaši padėtis yra ir lietuvių skulptorių tarpe. Čia taip pat Jakimavičiaus įtaka pasirodė gana ribota. Vienas svarbiausių skulptorių Kajetonas Sklėrius, nors ir gyveno Vilniuje, bet skulptūras kūrė labai retai. Tuo tarpu Petras Rimša Vilniuje tegyveno vos keletą metų, nuo 1906 iki 1914 m. Juozas Mikėnas į Vilnių atvyko tiktai XX a. 4-ame dešimtmetyje. Trumpai tariant, kadangi nebuvo poreikio, tai nebuvo ir kūrėjų, bet ir atvirkščiai – nebuvo darbų, nebuvo paskatinimo dirbti.

Jeigu žvelgtume į Rasų kapines tiktai kaip į pavienius antkapinius paminklus, galėtų susidaryti labai menkas vaizdas. Taigi ar tos kapinės mus domina tik todėl, kad ten palaidoti keli žymūs žmonės? Šie be jokios tvarkos, galima sakyti, kad chaotiškai pasklidę kapinėse antkapiniai paminklai sukuria savotiškai labai vientisą vizualų naratyvą. Be galo svarbus yra ir natūralus kapinių išsidėstymas, o tada, kada nekropolija buvo apžėlusi gausia augalija, ją supo tam tikra nerealaus pasaulio aura. Tai lyg savotiškas sugrįžimas į pirminę gamtos būseną. Šimtai čia atsiradusių antkapių, kurie nebando tarpusavyje vizualiai konkuruoti, sukuria harmoningą erdvę. Kultūros ir gamtos vienybė. Kaip ten bebūtų, bet vis dėlto būtent simbolinis-istorinis sluoksnis pasirodė esąs esminis veiksnys atskleidžiantis Rasų kapinių istorinį tapatumą. Čia svarbiausias yra puikiai atsiskleidžiančios karių kapinės. Neužgožia dydžiu, o tuo pat metu sukelia ne tik vaizdinę, bet visų pirma emocinę Motinos ir Sūnaus širdies mauzoliejaus dominantę. Tai ne tik šalies vado širdis, tai Lenkijos nepriklausomybės simbolis. Taigi tokiu būdu daugeliui lenkų Rasų kapinės tapo kapinėmis-simboliu. Jos taip pat yra svarbi Lietuvos istorijos ir kultūros vieta, nors čia stipriai konkuruoja Antakalnio kapinės. Tačiau būtent Rasų

721 Vilniaus skulptorių bendruomenės veiklą aptarta studijoje Poklewski 1994, p. 133-158. Vilniaus skulptūros problematika nagrinėjama ir kitose tarpukario menui skirtose monografijose. Minėtuose tyrimuose nerasime svarbių duomenų Rasų kapinių tyrinėjimams.

722 Szczepanowicz, Mažeikienė 2013, p. 55-60.

240 Iškilmės prie Piłsudskio Mauzoliejaus, 1938 m. Fot. iš asmeninio archyvo

kapinėse yra Jono Basanavičiaus, Nepriklausomybės akto signatarų bei kelių dešimčių svarbių Lietuvai žmonių, palaidotų XX a. antrojoje pusėje, kapai.

Anna Sylwia Czyż
Kardinolo Stefano Višinskio universiteto Varšuvoje
Meno istorijos institutas

Rasų kapinės XIX a. – istorija, koplyčios, antkapiniai paminklai

Rasų priemiestis ir Vilniaus kapinės

Rasų priemiesčio istorija yra gerokai senesnė negu 1801 m. Vilniuje – senojoje Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos sostinėje, tuo metu vieno iš daugelio plačiosios Rusijos imperijos gubernijų miestų – įsteigta garsiausia nekropolija. Istoriniuose šaltiniuose šis priemiestis minimas dar Viduramžių laikotarpiu, kada čia įsikūrė daugiausiai žemės ūkiu užsiimantys gyventojai. Rasų gyventojų trobelės buvo tankiai susitelkusios aplink medinę šv. Jurgio cerkvę bei šv. Juozapo ir Nikodemo bažnyčią[1]. Pravoslavų, vėliau graikų katalikų cerkvė, kuri buvo sugriauta per 1655 m. maskvėnų antpuolį, „liaudyje buvo vadinama Rasų [...] pats seniausias pavadinimas, kuris, kaip atrodo, dar nuo pagonių laiku išlikęs"[2], iš lietuviško žodžio *rasa* kilęs.

Pavadinimo kilmė siejama su Kupolių tradicija (šv. Jono naktim), Lietuvoje dar vadinama *Rasos šventė*. Tikėta, kad vasaros ilgadienio metu saulė tekėdama šoka, tarsi jaunamartė vestuvėse, o tuo laiku surinkta rasa, panašiai kaip ir suskintos žolelės, turi ypatingos gydančiosios galios. Tą rytą atliekamas ritualinis prausimasis rasoje, voliojantis po rasotas pievas arba bent jau braidžiojant basomis, turėjo apsaugoti nuo visokių ligų. Vilniuje nusistovėjo tradicija kopti po rasas į miesto pietinėje dalyje esančias kalvas, todėl šiam priemiesčiui ir buvo duotas būtent toks pavadinimas[3].

Dar gerokai prieš 1801 m. įsteigiant naują nekropoliją, Rasų priemiestyje veikė kapinaitės bažnyčių šventoriuose, tiek prie tuoj už Aušros Vartų esančios šv. Juozapo ir Nikodemo bažnyčios, tiek ir prie šv. Jurgio cerkvės[4]. Rasose bendruose kapuose taip pat buvo laidojamos karo bei epidemijų aukos, be kitų ir vieno iš siaubingiausių 1710 m. per Vilnių prasiautusio maro, kuomet per tris mėnesius mirė beveik 34 tūkstančiai žmonių[5].

1 Šalia cerkvės buvo ligoninė, o parapijai priklausė aikštės, kuriose XIX a. manomai buvo sklypai su Łukomskio, Sobeckių, Sobolewskio ir Zajcowo namais, apsupti išsiplėtusių parkų. Tuo tarpu šv. Juozapo ir Nikodemo bažnyčia buvo medinė su mūrinėmis kriptomis ir koplyčia, „kur Viešpaties Kapą ruošdavo ir Šv. Mišias laikydavo" (Drėma 2008, p. 663). Mūrinė bažnyčia buvo pastatyta prieš 1758 m. vyskupo Michało Zienkowicziaus pastangomis. Šalia jos veikė špitolė. Kirkor 1880, p. 183, 203; Drėma 2008, p. 663, 973, 983. Šaltinių citavimas originale žr. šio straipsnio versija lenkų kalba.

2 Drėma 2008, p. 962. 1664 m. žemės pardavimo byloje užrašyta: „suburbio Rosa post portam acialem". Drėma t. 9, p. 194. Žr. Kirkor 1880, p. 69; Drėma t. 9, p. 195; t. 13, p. 75.

3 Kirkor 1859, p. 167; Čepienė 2000, p. 101-102, 110, 173-174, 207, 224; Klimka 2013, p. 97, 106-109. Žr. Smoczyński 2007, p. 500, čia šalia „rasà" pateikiamas sudurtinis žodis „rasabraukỹs", tai yra „kas vėlai iš kur nors grįžta, naktibalda" (paž. „kas braukia rasą"). Edmundas Małachowiczius klaidingai pateikė, kad šio priemiesčio pavadinimas kilęs nuo Rosicki giminės, kurie XVII a. pabaigoje valdė šias žemes. Małachowicz 1993, p. 84.

4 Žr. 1859-1860 metais Adamo Kirkoro perpieštą 1550 m. Vilniaus planą. MNW, Gr. Pol. 1836/160; Baronas 2011, p. 140.

5 Pagal Edmundą Małachowiczių viskas vyko dabartinių Naujųjų Rasų teritorijoje. Ši hipotezė neturi įrodymų. Nenurodydamas šaltinių, tyrėjas pateikė informaciją apie niekam nežinomo jėzuito laidotuves Rasose 1690 m. Małachowicz 1993, p. 31, 33, 84, 87. Net, jeigu tokios laidotuvės ir buvo, tai veikiausiai šv. Juozapo ir Nikodemo bažnyčios šventoriuje. Žr. Baronas 2011, p. 139 bei Vidos Girininkienės straipsnį šiame tome.

Kapinės kituose Vilniaus priemiesčiuose buvo konfesinio pobūdžio (il. 1). Be laidojimui skirtų vietų, privalomai kuriamų šalia katalikų bažnyčių Žvejuose[6] (il. 2), Rūdininkuose, Antakalnyje, Lukiškėse ar Šnipiškėse[7], būtina paminėti XV-ojo amžiaus žydų kapines Žvejuose ir totorių kapinaites Lukiškėse. Dar 1640 m. už miesto ribų buvo iškeltos kalvinų kirkė ir kapinės (dabar Pylimo g.)[8].

Sanitariniai sumetimai, urbanistinė ir demografinė Vilniaus plėtra, kuri simboliškai buvo pažymėta 1799-1805[9] metais miesto sienos nugriovimu, tapo dalies miesto kapinių uždarymo priežastimi ir iškėlė būtinybę skirti naujas vietas laidojimams, kurie turėjo vykti pagal naujus laidojimo reikalavimus, bent jau iš dalies laikantis Apšvietos epochos idėjų[10]. Per dešimtmetį buvo įsteigta misionierių nekropolija Rasose (1801), evangelikų kapinės Poguliankoje ir ligoninės kapinės Antakalnyje (abejos 1809), taip pat Bernardinų kapinės Užupyje (1810). Kiek vėliau buvo įsteigtos šv. Petro ir Povilo parapijos kapinės (1811), naujosios žydų kapinės Popovščiznoje (1831), sentikių kapinės (apie 1820) ir

6 Neišaiškintas lieka manomai jėzuitų XVI a. pabaigoje įsteigtų kapinių dešiniajame Vilniaus krante Žvejų rajone, visai greta senųjų žydų kapinių klausimas. Pagal Edmundą Małachowiczių ši nekropolija aptarnavo vienuoliams priklausančias šv. Jono Krikštytojo ir Jono Evangelisto, šv. Kazimiero, šv. Ignoto parapijas, o kiek vėliau ir šv. Rapolo parapiją Šnipiškėse. Autorius pateikė, kad jėzuitai Žvejuose pastatė šarvojimo koplyčią, o kapinės autoriaus nuomone yra pačios seniausios už Vilniaus miesto ribų. Małachowicz 1993, p. 31, 33, 84; Małachowicz 1996, p. 404-406. Nedidelė bažnyčia Žvejuose buvo pavaizduota Franzo Hogenbergo Vilniaus vaizde, kuris buvo publikuotas 1581 m. trečiajame *Civitates Orbis Terrarum* tome (Braun, Hogenberg 1581, p. 59) ir manoma, kad tai buvo jėzuitų statyta geros mirties globėjos šv. Barboros koplyčia. Vis dėlto sudėtinga, sekant Edmundu Małachowicziumi, būtent šį statinį apibrėžti kaip šarvojimo koplyčią, kadangi XVI-XVII a. kontekste šis pavadinimas nėra istorinis. Tuo pačiu metu kituose Vilniaus priemiesčiuose veikė parapijinės bažnyčios su kapinėmis. Žvejuose, visai prie pat Neries, 1702 m. Szymono Karolio Ogińskio lėšomis buvo pastatyta Basųjų karmelitų šv. Teresės bažnyčia, greta kurios taip pat buvo nedidelės kapinaitės. Vandens paplauta bažnyčia sugriuvo 1837 m., tačiau jos varpinė stovėjo iki 1870 m. 1737 a. bažnyčios ir kapinių vietą plane pažymėjo Georg Max von Fürstenhoff (il. 1), o kapinių vaizdas ir bažnyčia buvo pavaizduoti 1830-1840 metų litografijose (MNW, Gr. Pol. 1810/1, 1810/10; il. 2). Atrodo, kad laikui bėgant, abi katalikų nekropolijos Žvejuose buvo sujungtos, o nuo 1837 m. jos perėjo šv. Rapolo parapijos žinion. Kapinės buvo uždarytos 1868 m., tačiau pavieniai laidojimai vyko dar iki Antrojo pasaulinio karo metu. Galutinai kapinės buvo panaikintos 1958 m. Girininkienė 2004a, p. 60-61.

7 Małachowicz 1996, p. 241-248; Girininkienė 2004a, p. 59-63; Drėma 2013, p. 400.

8 Žydų, musulmonų ir kalvinų kapines Vilniaus plane pažymėjo Georg Max von Fürstenhoff (**il.** 1). Informaciją ir ikonografiją apie minėtąsias kapines žr. Małachowicz 1996, p. 176, 180, 182-184, 243, 459-460, 546-548; Drėma 2013, p. 373, 404-406, 411-412.

9 Miesto sienos ir vartų griovimas caro valdžios atstovams davė pretekstą nugriauti ir valdovų rūmus, kurių vietoje 1831 m. buvo pastatyta rusų tvirtovė. Nuo to prasidėjo Vilniaus urbanistinė bei architektūrinė rusifikacija, kurios svarbiausias tikslas buvo ištrinti bet kokius Vilniaus kaip Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos ir Žečpospolitos dalies palikimo sostinės, pėdsakus, ypač stipriai juntamus po 1863 m. sukilimo. Žr. 96 išnašą.

10 Priešingai Apšvietos reikalavimams, Vilniuje buvo kuriamos atskirų religijų nekropolijos. Apie naujųjų kapinių susidarymą žr. Ariès 1992, p. 469 ir kt.; Kolbuszewski 1996, p. 25-27, 62, 94-95, 136, 171-183, 185, 188-192, 201-202, 210, 212; Rudkowski 2006, p. 17-20. Senųjų kapinių uždarymo ir perkėlimo į kitas vietas procesas Vilniuje buvo baigtas 1868 m. Antrojoje XX a. 5-jo dešimtmečio pusėje sunaikintos senosios, nors dar labai gerai išsilaikiusios, kapinės. Be kitų tai buvo abejos žydų kapinės, evangelikų kapinės Poguliankoje ir kalvinų kapinės prie kirkės Pylimo gatvėje, taip pat katalikų kapinės šalia šv. Stepono bažnyčios. Małachowicz 1993, p. 33-34.

1 Georgo Maxo von Fürstenhoffo žemėlapio fragmentai su pažymėtomis Vilniaus kapinėmis, 1737 m. Sud. A.S. Czyż, K. Brzostowska

2 Vaizdas į Šnipiškes su šv. Rapolo bažnyčia, dešinėje kapinės Žvejuose, 1830-1840 m. Fot. MNW. Gr. Pol. 1810/1

pravoslavų kapinės (1833), o XIX a. pabaigoje įsteigtos musulmonų bei karaimų kapinės Liepkalnyje[11] (**il.** 3). Matyt todėl nekropolijų žiedu apsuptą Vilnių Stanisławas Cat-Mackiewiczius kiek prieštaringai apibūdino kaip išsidėsčiusį „tarp [...] mirtino rato, [...] orių ir ošiančių kapinėse medžių bei antkapių", „užgniaužtą miestą"[12]. Vis dėlto Vilniaus kapinių topografiją reikia pripažinti esant būdinga to laikmečio kitiems Europos miestams, ypač Paryžiui ir Maskvai.

Dėka laidojimo tradicijų Vilniaus priemiesčiuose, taip pat nepaisant ištisų dvasininkų kartų pastangų pasipriešinti, labai senas bet vis dar, ypač Lietuvos provincijoje, tebegyvas įprotis statyti „kauburėlį už miesto ir parkuose [...], aplenkiant pašventintas kapines ir Dievo bažnyčias"[13] kapinių užmiestyje steigimo procesas vyko beveik visiškai natūraliai. Paaiškėjo, kad labai pravarčios buvo ir su naujų kapinių steigimu susiję apeigos, tokios kaip žemės šventinimas, statymas koplyčių, kurioms laidojimo apeigų metu būdavo suteikiamos liturginės funkcijos. Pakankamai svarbų vaidmenį atliko ir elitinės katakombos, kurios buvo tarytum bajorų bei dvasininkų laidotuvių bažnyčių rūsiuose aidas. Nemažos reikšmės turėjo ir žymių Vilniaus žmonių laidotuvės, kurios buvo organizuojamos pakankamai iškilmingai, suteikiant tam įvykiui žymiai didesnę, nei vietinę, reikšmę[14].

11 Nežiūrint konfesinio pasiskirstymo Vilniaus kapinės gana greitai tapo pasaulietinio pobūdžio kapinėmis, pasižyminčiomis savitomis visuomenės lygybės savybėmis. Tas natūralus procesas buvo stiprinamas su laidotuvėmis susijusiomis procedūromis, kadangi vietos policija išduodavo mirties liudijimą ir leidimą laidoti. Pugačiauskas 2013, p. 121, 128. Apie devynioliktojo amžiaus kapines žr. Małachowicz 1996, p. 251-403, 438-458, 460-461, 547-561; Girininkienė 2004a; Cmentarz 2013. Kirkoras pateikia, kad pravoslavų kapinės buvo įsteigtos 1815 m. (Kirkor 1880, p. 209).

12 Cat-Mackiewicz 1972, p. 409. Tą patį rašė Konstanty Ildefonsas Gałczyńskis savo eilėraštyje *Wileńskie imbroglio*.

13 Jano II Sobieskio laiškas Kobryno seniūnui Józefui Słuszkai, 27 XI 1689 m. žr. Ališauskas 2016, p. 260. Žr. ten pat, p. 150, 261. 1828 m. misionierių parapijos vizitatorius, be Rasų, aprašė dar „dvejas privačias beveik dvi varstas nuo miesto nutolusias kaimo kapinaites ant kalvelių be aptvaro tai yra: už Markučių ir Paco kalvose prie kelio už Kropiwnica karčiamos, už kurių vieni valstiečiai ir kiti vargingi žmonės mirusiuosius savo laidoja be klebono žinios, [...] laikydamiesi kiekvienų laidotuvių metu kažkokių keistų dar nuo pagonių laikų išlikusių apeigų. Kiekvieno kapo galvūgalyje įsmeigia medinį kuolelį skudurėliu apvyniotą ir sudaužytos puodynės dugną įkasa, kad atsieit mirtis toje troboje, iš kurios palaidotas numirėlis yra, kitų jos gyventojų greitu laiku neišsluotų". LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6877, (Uwagi powizytacyjne parafii Misjonarzy, 1828), l. 8v.

14 Gabriela Puzynina 1822 m. rašė: „vyskupų, pareigūnų ir karininkų laidotuvės. Būdavo nuostabios, sutraukdavo visas vienuolijas, visų mokyklų ir cechų atstovus; vargšai bernardinai su mediniais kryžiais žengdavo eisenos pradžioje, toliau basieji karmelitai, pusiau balti ir pusiau juodi augustionai, balti lyg sniegas plasnojantys škaplieriais dominikonai, pagaliau misionierių dvasininkai baltomis drobės kamžomis ant juodų klostuotų sutanų, su beretėmis juodomis ant galvų, pabaigoje aukštesnieji dvasininkai: kanauninkai, prelatai ryškiai raudonomis togomis su kailio pelerinomis [...]. Jeigu velionis buvo labdaringas [...] eilėmis ėjo vargšai našlaičiai ir baltais kornetais mielaširdingosios sesutės. Jeigu velionis buvo aukšto rango tarnautojas ar universiteto profesorius, tada karsto priešakyje žengė Universiteto studentai, o pirmiausiai valdininkai, vilkintys paradines uniformas, nešė ant aksominių pagalvėlių insignijas ir velionio apdovanojimus; katafalką paprastai traukė šešetas arklių iki pat kojų uždengtų juodomis kapomis; karstas apkaltas sidabrinėmis plokštelėmis, dažniausiai neuždengtas [...]. Ta virtinė, sekanti paskui karavaną, ta nesuskaičiuojama žmonių masė ir minios varguolių, visa ta upė tęsėsi kartais nuo Rotušės iki pat Katedros, o graudžiai skambantys 36-rių bažnyčių varpai, o dvasininkų giesmės, skambančios pramaišiui su karine muzika, kėlė ir žemino dvasią tarytum koks galingas *memento mori*.

3 Vilniaus planas prieš 1900 m. su pažymėtomis XIX a. įsteigtomis kapinėmis. Sud. A.S. Czyż, K. Brzostowska

Vienas tokių esminių Vilniaus kapinių istorijoje momentų buvo burmistro Jano Müllerio laidotuvės „in cemeterio novo in pago Rossa dicto"[15]. Laidotuvės prasidėjo 1801 m. gegužės 8 d., kuomet iš namo Vokiečių g. vadovaujant vyskupui Dawidui Pilichowskiui buvo išneštas mirusiojo valdininko karstas, „dvasininkų, dominikonų, pranciškonų, karmelitų [...] ir mūsų [t.y. bernardinų – A.S. Czyż] vienuolijų bei gausios žmonių minios ir muzikos garsų lydimas"[16]. Gedulinga eisena pasuko link Aušros Vartų, o paskui į Misionierių bažnyčią. Kitą dieną velionis buvo palaidotas Rasų kapinėse, iškilmės baigėsi po pietų Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčioje laikytomis egzekvijomis[17].

Svarbaus Vilniaus visuomenei asmens, anksčiau aktyviai dalyvavusio Rasų kapinių kūrimo procese, Jano Müllerio laidotuvės buvo pirmasis palaidojimas šiose kapinėse[18].

Rasų kapinių įsteigimas

Dar prieš Jano Müllerio laidotuves, prieš nustatant Rasų nekropolijos vietą, dar nuo pat XVIII a. devintojo dešimtmečio pradžios Vilniaus elitas svarstė naujų kapinių Vilniuje steigimo klausimą[19]. Diskusijos vyko esminių valstybės reformų ir tuo pačiu metu vy-

Iš visų langų kyšojo smalsių vaikų galvelės, visose tarpuvartėse grūdosi tarnai, nes, nors ir dažnokai besikartojantis, tai buvo įspūdingas reginys, juo labiau, kad laidotuvės dažniausiai vykdavo vakarais, taigi deglai ir žvakės kunigų rankose vaizdą paversdavo fantastišku". Puzynina 1928, p. 39-40. Žr. taip pat Cat-Mackiewicz 1972, p. 408-409; Pugačiauskas 2013, p. 134-143.

15 LMAVB, f. 318-205, (Metryki pogrzebowe Góry Zbawiciela, 1801-1806), l. 1. Savo 1825 m. testamente Vilniaus sufraganas Adamas Kossakowskis rašė, kad „mano kūnas būtų paguldytas misionierių kapinėse, išlaidos laidotuvėms neturi viršyti to, ką prie savęs turiu, tai yra sidabrinių rublių 100 nepamirštant, bei tam, kad sumažinus ištaigą niekuo kūnui negelbėjančią daugiau būtų išdalijama aukojant šv[entas] mišias. Laidojimo pamokslo jokio nereikia, o jeigu kas iš uoliųjų arba draugingų mano mirusiam kūnui būtinai norėtų tą paslaugą padaryti suprantu, kad neapmokėtas daugiau moralų pasakys gyviesiems, nei neteisingų pagyrų mirusiajam". LMAVB, f. 43-2663, (Testament bpa Adama Kossakowskiego, 15/27 VI 1825, kopija), l. 1. Vyskupas buvo palaidotas katakombose. Czyż, Gutowski 2017, p. 119.

16 LMAVB, f. 43-20813 (Liber [ter]tius historiae domus PP. Bernardinorum in Conventu Vilnensi describi, 1795-1836), l. 93. Pagal Julijaus kalendorių, kuris galiojo Rusijoje iki 1918 m. ir beveik nuo pat pradžių įvesto padalijimų teritorijose, burmistras mirė 24 IV 1801. Tokia data buvo įrašyta laidotuvių knygose. Straipsnyje, jeigu nepažymėta kitaip, datos pateikiamos pagal Gregorijaus kalendorių.

17 LMAVB, f. 318-205, l. 1.

18 Taip pat 24 IV 1801 Rasose buvo palaidota Karolina Boryzewicz (mirusi 5 metų amžiaus). Kitą dieną buvo palaidota Katarzyna Śledzińska, Jozafat Laudański ir Katarzyna Kulesza (sulaukė apie 70 metų). Miręs IV.10. (III.29. pagal Julijaus kalendorių), tai reiškia, kad beveik prieš mėnesį dešimties metų Szymono Markiewicziaus sūnus Józefas buvo palaidotas šv. Stepono kapinėse. LMAVB, f. 318-205, l. 1. Iš viso misionierių laidotuvių knygoje 1801-1806 metais buvo užregistruota apie 800 palaidojimų Rasų kapinėse. Žr. Girininkienė 2004a, p. 66.

19 Šioje vietoje verta pridurti, kad savotiška jungtis tarp senojo ir naujojo būdo steigti Vilniuje kapines buvo Rūdininkų priemiestyje šalia šv. Stepono bažnyčios esanti nekropolija. 8 VII 1798. vyskupas Janas Nepomucenas Kossakowskis kiek užbėgdamas už akių dienoraštyje įrašė, kad įsteigė „pirmąsias kapines už miesto prie šv. Stepono bažnyčios". Taip padarė paskatintas jo giminaičio infliantų vyskupo Józefo Kazimierzo Kossakowskiego, kuris „patsai vietą parinko ir lėšas jo aptvarui pastatyti apgalvojo". LMAVB, f. 27-89, (Wypisy z pamiętnika bpa Jana Nepomucena Kossakowskiego, 1750-1808, fotokopija), l. 29. Teritorija netrukus pasirodė

kstančių sunkių padalijimų laikotarpiu, kuomet 1795 m. nustojo egzistavusi Abiejų Tautų Respublika. Veikti paskatino, panašiai, kaip ir kituose miestuose, 1791 m. įsteigta Policijos Komisija, kurios pareiga buvo rūpintis visokeriopu gyventojų saugumu bei tvarka, o taip pat visuomenės sveikatos reikalais. 1792 metų vasario 18 dieną ji paskelbė universalą „laisvųjų miestų magistrams [...] kad susiėję su dvasininkų valdžia [...], kartu aptartų tiek vietas kapinėms už miesto, tiek ir būdus šiam reikalui įgyvendinti, ir šis nurodymas turi būti taikomas ne tik krikščionių kapinėms, bet ir toms vietoms, kuriose žydai ir visokių religijų mirusieji būna laidojami, jeigu jos yra miesto ribose arba labai arti jo. O kad maras žmonių sveikatai, kilęs iš arti gyvenamųjų namų esančių kapinių labiausiai pavasario metu kenkia, tai [...] magistratai stengsis, kad kapinės būtų už miesto iškeltos iki 1792 metų gegužės 1 dienos ir bus prižiūrima, kad vos tik atsiras kapinės už miesto ribų, tai jau joks numirėlis nei karste nei koplyčioje prie jokios bažnyčios nebus laidojamas"[20].

Dėl labai trumpo vykdymo laiko, o labiausiai dėl šalyje vykstančių neramumų, prie šio klausimo sprendimo Vilniuje buvo sugrįžta svarstant du caro valdžios išduotus dokumentus. Pirmajame jų, paskelbtame dar 1772 m., buvo uždrausta laidoti bažnyčiose ir miesto ribose esančiose kapinėse. Vėlgi 1798 m. įsakymas dėl naujų Vilniaus diecezijos ribų be kito kalbėjo ir apie būtinybę reorganizuoti parapijų tinklą bei perduoti vyskupo jurisdikcijas vienuolijoms[21].

Tokiu būdu vyskupo Jano Nepomuceno Kossakowskio sprendimu Misionierių bažnyčia už Subačiaus vartų 1800 metų gegužės 17 d. įgijo parapinės bažnyčios statusą. Nuo 1685 m. Vilniuje buvę vienuoliai, kurie į Žečpospolitą atsikraustė karalienės Liudvikos Marijos dėka, nuo to laiko savo globon perėmė už Aušros Vartų esančią šv. Juozapo ir Nikodemo bažnyčią kartu su visa parapija ir prieš metus uždarytomis kapinėmis[22].

Buvo akivaizdu, kad naujoji parapija ne tik privalo turėti savo kapines, bet, kad jos turi būti įkurtos už Vilniaus miesto ribų. Todėl 1801 m. balandžio 20 dieną vienuolyno vyresnysis Tymoteuszas Raczyńskis kreipėsi į magistratą su prašymu skirti atitinkamą vietą[23]. Reikalas buvo sutvarkytas nepaprastai greitai, nes jau gegužės 1 d. sklypas „Rasų šilas"[24] buvo pašventintas, o po septynių dienų naujai įsteigtoje nekropolijoje įvyko minėtosios burmistro Jano Müllerio laidotuvės.

Įvykių dinamika rodo, kad naujai parinkta kapinių vieta, nuo Misionierių bažnyčios nutolusi vos kilometro atstumu, turėjo būti parinkta jau gerokai anksčiau (il. 3). Tai veikiausiai buvo padaryta antrojoje 1800 metų pusėje, taigi jau po to, kada prie Mons Salvatoris bažnyčios buvo priskirta parapija. Oficialaus teritorijos perdavimo dokumento laukta net iki 1801 m. liepos 20 d., kuomet „aikštę [...] miesto magistratas perdavė misionieriams, kad įsteigtų kapines [...] apimančias virvių kvadratinių šešiolika ir strypų šešiolika". Už tai vienuoliai buvo įpareigoti, „kad magistrato narius, pirklius ir varge mirusius piliečius dykai šiose kapinėse laidotų"[25].

Netrukus 3,51 ha ploto sklypas tapo per mažas, todėl 1814 m. rugpjūčio 1 d. vienuoliai iš Rozalijos Sutockos įsigijo „antrą sklypą – šalia pirmojo, kapinėms praplėsti [...]. Tasai sklypas tarp Korwelo sodo ir pirmojo misionierių sklypo iš miesto gautas, priekyje yra 132 uolekčių, gale uolekčių 229 ½, tiesia linija per kalną apačion einant iki pat ribos uolekčių matuoja 300"[26]. Tokiu būdu nekropolijos plotas buvo padidintas beveik 2 ha. Iki 1820 m. kapinės buvo apjuostos mūrine siena, o jų plotas siekė 6,20 ha[27].

esanti per maža, be to atsirado sunkumai dėl kapinių priežiūros: „kol Vilniuje nebuvo kitų, išskyrus šv. Stepono kapines, tol pelnas iš ano geresnis, tačiau kartais misionieriai, vienuoliai ir dominikonai kada vėl įsteigė naujai kapines, pirmieji Rasose, antrieji Antakalnyje, paskutinieji Verkiuose, nuo to laiko įplaukos iš šv. Stepono kapinių sumažėjo". Drėma 2008, p. 887. Žr. taip pat Girininkienė 2004a, p. 61-62.

20 Gazeta Warszawska, 1792, Nr. 20, p. 1. Tame pačiame dokumente buvo reikalaujama, kad magistratai užsiimtų perkėlimu „skerdyklų iš miesto vidurio į atokesnes vietas, savo bjauriais kvapais gyventojų netrukdyti, tačiau žiūrėti, kad jų lokacija būtų miestui patogi ir tinkama".

21 Dushkina 1995, p. 88.

22 Šv. Juozapo ir Nikodemo bažnyčios špitolė buvo perkelta į pagrindinę – šv. Jokūbo bažnyčią. Bažnyčia buvo nugriauta, o klebonijos pastate misionieriai norėjo įsteigti kurčnebylių institutą. LMAVB, f. 273-322 (Wizytacja kościoła i klasztoru Misjonarzy, 4/16 XI 1804), l. 2, 21, 31v; LMMNB, f. 130-1608 (Dom wileński xx. Misjonarzów, 1/13 V 1817), l. 1-1v, 6v; Drėma 2008, p. 591; Girininkienė 2004a, p. 65.

23 Edmundas Małachowiczius, remdamasis Adamu Honoriu Kirkoru, manė, kad Rasų kapinės buvo įkurtos 1769 m. Tyrėjo nuomone tada buvo pastatytos pirmosios katakumbos, kurios buvo nugriautos dar pirmojoje XIX a. pusėje. Małachowicz 1993, p. 33, 53, 84-87. Ši tezė neatlaiko šaltinių konfrontacijos su mirusiųjų registravimo knygomis, kurias vedė Vilniaus bažnyčiose, o taip pat kartografine medžiaga. Vida Girininkienė dar 8-jame XX a. dešimtmetyje įrodė, kad data 1769 – tai spaustuvės rinkėjų klaida, padaryta Rasų kapinių apraše, kadangi Kirkoro pasakojime apie priemiestį matome 1796 metus (Girininkienė 2004a, p. 64). Kirkoro nurodytieji 1796 metai kartojami vieno pirmųjų Rasų kapinių istorikų ir inventorizatorių Antonio Łazarowicziaus, nors – pabrėžiame – nėra patvirtinti šaltiniuose. LMAVB, f. 28-17/1 (Cmentarze katolickie w Wilnie i niektóre w innych miejscach, 1843-1902), l. 2; Kirkor 1856, p. 128, 180 (data 1796); Kirkor 1859, p. 168 (1796), 244 (1769). Žr. taip pat Kirkor 1880, p. 203 bei Vidos Girininkienės straipsnį šiame tome. Dėl tariamai aštuonioliktajame amžiuje išilgai Rasų gatvės pastatytų katakombų dera pridurti, kad tokį statinį be abejo prisimintų Vilniaus gyventojai, o jau iš jų apie tai sužinotų pirmieji nekropolijos inventorizatoriai – jau minėtasis Antonis Łazarowiczius, kuris Rasose darbus vykdė nuo 1842 m. (!), o visų pirma kruopštuoliai Lucjan Uzięblo ir Wacławas Wejtko. Apie aštuonioliktojo amžiaus katakombas nieko neužsiminė ir Adamas Honoris Kirkoras. Žr. Czyż, Gutowski 2017, p. 7-8.

24 LVIA, f. 604, ap. 20 b. 2, l. 79. Tokia formuluotė vienareikšmiškai rodo, kad toje Rasų priemiesčio vietoje nebuvo kapinių.

25 LMAVB, f. 273-295, l. 1. Žr. taip pat LVIA, f. 458, ap. 1, b. 550, l. 3; LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6877, l. 7v-8v, 11v. pradžioje teritorija apėmė centrinę aukštumą ir pietinę kalvą su taip vadinama Nugara bei žemiau esančiu slėniu. Žr. Vidos Girininkienės straipsnį šiame tome, kuriame pateikiamas visas dokumento turinys.

26 LMAVB, f. 273-295, l. 1. Kalbama apie taip vadinamą Literatų kalnelį ir slėnį, besidriekiantį rytinėje jos dalyje.

27 Dydis pateikiamas neskaitant karių kapinių. Kirkor 1856, p. 180; Małachowicz 1993, p. 90.

Kapinių išdėstymas

Rasų kapinės buvo įterptos tarp sodų, apytikriai kilometro atstumu į pietus nuo istorinės Vilniaus dalies bei jo šešioliktojo amžiaus miesto sienų, šalia kelio, vedančio į Ribiškių kaimą (dabar Rasų g., Vilniaus miesto ribose esanti dalis)[28]. Kapinių sklypo formavimo darbai buvo pakankamai sudėtingi dėl nepaprastai sunkaus ir dinamiško kraštovaizdžio, išsidėsčiusio tarp šešių moreninių kalvų, kurių statūs rytiniai šlaitai leidžiasi į du šešėlyje paskendusius slėnius. Aukščiausia kalva, kurios aukštis 172 m virš jūros lygio, tai vadinamas Literatų kalnelis[29], o antrasis, aiškiai dominuojantis kraštovaizdyje taškas, tai pietų pusėn besitęsianti Centrinė aukštuma su trejomis kalvomis, kurių aukštis svyruoja nuo 164 iki 170 m virš jūros lygio (pati žemiausia jų yra pietinė kalva vadinama Angelų kalneliu[30]). Į pietryčius nuo Centrinės aukštumos driekiasi penktoji kalva, taip vadinama Nugara, kuri tarytum skiria šiaurinį ir pietinį slėnius, čia yra didžiausias aukščio skirtumas, siekiantis net 12 m. Toliausiai esanti Pietinė kalva siekia 162 m virš jūros lygio aukštį[31].

Pradžioje aukščiausias ir tuo pačiu ribinis plotas buvo šiaurinė Centrinės aukštumos kalva. Jos atsvara buvo kapinių pietiniame pakraštyje esanti kalva. Tokiu būdu nuo Rybiškių kelio pusės nekropolija buvo apribota dviem įrėminančiais kompoziciniais elementais, tarp kurių aukščio skirtumas siekė iki 10 m. 1814 m. padidinus kapinių plotą iškiliausias buvo Literatų kalnelis, tapęs dominuojančia kraštovaizdžio detale, kuriai nuo vakarų pusės atsišaukė Centrinės aukštumos koplyčia ir katakombos.

Nors reguliarus kapinių išplanavimas dėl kraštovaizdžio sąlygų nebuvo galimas, projektuotojas naudodamas visas apytikriai nuo 1720 m. taikomas laisvų parkų kūrimo taisykles vis dėlto siekė, kad būtų laikomasi tikros simetrijos ir išsaugotas nepakartojamas sklypo vaizdas. Manytina, kad neatsitiktinai pagrindinis įėjimas į kapines buvo numatytas iš Ribiškių pusės, pietinėje aptvaro linijos dalyje, tai yra tarp dviejų kalvų (Angelų kalnelio ir Pietinės kalvos)[32]. Tokiu būdu įėjimas, kuris beveik sutapo su 1801 m. kapinių sklypo ašine dalimi, kompoziciškai buvo susietas su priešingoje pusėje esančiu slėniu, tokiu būdu atveriant tolimą ir nepaprastai vaizdingą reginį (il. 4). Link jo vedantį vingiuotą takelį projektuotojas suantrino pagrindine alėja, kopiančia šiaurėn į centrinę kalvą, tai yra lygiagrečiai keliui. Ten pat – išsidriekusioje vidinėje terasoje – suplanuota dominuojanti tame plote katakombų apsuptyje stūksanti koplyčia. Pastatų kontūrai dėl nepaprastai stataus šlaito ypatingai monumentaliai atrodė žvelgiant iš rytų pusės (il. 5), išlikdami aiškiai matomi ir nuo Ribiškių kelio (il. 6). Architektoninis centrinės kalvos išsidėstymas sudarė geometrinį akcentą nereguliariai išsidėsčiusioje pietinėje ir rytinėje dalyje su laisvai vingiuojančiomis alėjomis ir persipinančiais takeliais, kurie dėl teritorijos nelygumų neretai virsdavo laiptais ar pakopomis.

Dera pabrėžti, kad aiškiai apibrėžtas geometrinis plotas su pačiame centre esančia centrinio plano koplyčia, bei ją supančiomis katakombomis, puikiausiai įsiliejo į to meto kapinių planavimo tendencijas, sekančias Viduramžių Campo Santo kapinių Pizoje planavimo tradicijomis. Be to buvo praktikuojama taisyklingą išdėstymą taikyti tose vietose, kur yra didesnį prestižą turintys statiniai, negu kitose nekropolijos dalyse[33]. Rasų kapinėse katakombos ir kapinių koplyčios rūsiai buvo skirti garbingesniems Vilniaus piliečiams (dvarininkijos atstovams ir miesto valdininkams). Kaip teisingai pastebėjo Edmundas Małachowiczius, šie statiniai dvasininkams ir garbingiems piliečiams galėjo būti tarytum sąsaja su palaidojimais bažnyčių rūsiuose[34]. Centrinė kalva ir aplink ją esantys statiniai buvo laikomi privilegijuotais. Antras toks sklypas planuotas pietiniame slėnyje, į kurį žvelgiant nuo pagrindinio įėjimo atsiveria gražus vaizdas (il. 4).

Padidinus Rasų kapinių teritoriją 1814 m., buvo būtina kompoziciškai susieti kraštinę pačią aukščiausią kalvą bei giliausią slėnį, kuriame jau buvo kapavietės. Tada buvo pratęsta pagrindinė alėja, susijungianti su Literatų kalneliu. Už Centrinės aukštumos, bet kiek arčiau Literatų kalnelio buvo padarytas dar vienas įėjimas, nuo kurio atsivėrė vaizdas į kylančią kalvą (il. 7). Tokiu būdu dar stipriau buvo užakcentuotas geometrinis vidurinės kapinių dalies išplanavimas, išbaigtas iš abiejų pusių kone simetriškai išdėstytais vartais. Tai savotiškai laužė kraštovaizdžio vientisumą, dėmesį sutelkiant kompozicijos ir vaizdo simetrijai.

Tuo pat metu aplink laidojimui skirtą teritoriją pradėta statyti mūrinė tvora (il. 6). 1820 m. buvo baigti aptvaro statybos darbai, kurie gali būti laikomi Rasų kapinių pla-

28 Žr. Tadeuszo Wróblewskiego gatvių sąrašą, kuris pateikė, kad 1808 m. buvo dvi gatvės, turinčios Rasų pavadinimą – Mažųjų Rasų gatvė, einanti nuo Rajska g. (ėjo nuo Aušros Vartų g.) bei Didžiųjų Rasų gatvė, einanti nuo Subačiaus g. ir toliau Ribiškių kelias, kuris vedė pro kapines. LMAVB, f. 9-2670-2671, l. 4.

29 Aukštis pateikiamas pagal dabartinius matavimus. Kalvos pavadinimas kilęs nuo to, kad čia buvo laidojami rašytojai, be kitų Władysławas Syrokomla (Ludwik Kondratowicz, Vladislovas Sirokomlė), Światopełkas Karpińskis ir Kazimiras Swajakas, rašytojas ir vertėjas Antonis Józefas Glińskis, žurnalistai ir leidėjai Antonis Marcinkowskis, Czesławas Jankowskis, kun. Józefas Songinas ir kun. Juozas Ambrazevičius, bibliografas Adamas Jocheras, memuaristas ir istorikas Mikołajas Malinowskis, istorikas ir archeologas Eustachy Tyszkiewiczius, publicistai kun. Władysławas Tołłoczka, Jakubas Kazimierzas Gieysztoras ir Povilas Višinskis. Literatų kalnelyje palaidoti dailininkai bei menininkai: Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Antonis Wiwulskis, Marekas Sokołowskis, Janas Baniewiczius, Józefas Bałzukiewiczius, Władysławas Szachno, Joachimas Glińskis, o taip pat „Album Wileńskie" leidėjas Kazimierzas Wilczyńskis.

30 Iš pradžių čia buvo laidojami vaikai ir vienuoliai. Taip kalva įgijo savo atskirą pavadinimą. LMAVB, f. 28-17/1, l. 5; Kirkor 1856, p. 181; Kirkor 1859, p. 246.

31 Žr. taip pat Annos Długozimos, Dorotos Krug ir Edytos Winiarskos atliktą erdvinę analizę bei šiame tome spausdinamus straipsnyje reprodukuotus planus. Edmundo Małachowiczius monografijoje apie kapines pateikiami žemėlapiai yra klaidingai nukreipti.

32 Iš pradžių kapinių teritoriją juosė medinė tvora, kurią 1812 m. sudegino prancūzų kariai. Kirkor 1856, p. 180; Małachowicz 1993, p. 90; Girininkienė 2004a, p. 67.

33 Etlin 1994, p. 150-151.

34 Małachowicz 1993, p. 53, 149. Yra žinomos Sakiel šeimos katakombos, esančios jų dvaro Pavandenėje teritorijoje, jos buvo pastatytos Vilniaus sprendimų įtakoje. Lietuvos 2000, p. 388-389; Skłodowski 2013, p. 133, 135.

4 Vaizdas nuo senųjų pagrindinių vartų į pietryčių slėnį, 2016 m. Fot. A.S. Czyż

5 Slėnis Centrinės aukštumos rytinėje papėdėje su tarp medžių matoma kapinių koplyčia, 2018 m. Fot. A.S. Czyż

6 Kapinių koplyčia su tvorele, matoma nuo senojo Rybiškių kelio, 2017 m. Fot. A.S. Czyż

7 Vaizdas nuo pagrindinių vartų į Literatų kalnelį, 2012 m. Fot. A.S. Czyż

navimo darbų pabaiga[35]. Kapinių kraštovaizdžiui būdinga vaizdų įvairovė su iki mūsų dienų išlikusia laisvai želiančia beveik laukine augalija, į kurią buvo įterpiamos koplyčios ir antkapiai. Kapinės įgijo laisvų geometrinių formų, taigi nebuvo vienalytės[36]. Buvo siekiama sukurti ir išeksponuoti romantiniškumo dvasią – taip, kaip jį 1782 m. suprato Jean-Jacques Rousseau, kada *Vienišo svajotojo pasivaikščiojimuose*[37] aprašinėjo ežero Bienne vandenų užlietą Saint-Pierre salos peizažą. Panašiai mąstė Janas Potockis *Pamiętnik znaleziony w Saragossie* (*Saragosoje rastame rankraštyje*), kuriame savo herojaus Alfonso van Wordeno lūpomis išsakė Sierra Morenos apibūdinimą, kur „net pati ankščiausia erdvė atskleidžia vaizdų įvairovę [...] grioviai tokie gilūs, kad žvilgsnis nesiekia dugno, kaskados, olos ir tūkstančiai kitų romantiškų vaizdų, jaudinančių jaunatvišką vaizduotę ir suteikiančių vienatvei žavesio"[38].

Romantinis Rasų kapinių kontekstas, kurį bendromis jėgomis kūrė gamta ir menas, siejosi su europietiškoje tradicijoje apie 1801 m. egzistavusia jautria velionio atmintim. Šį reiškinį kultūros antropologai apibrėžia kaip „kito mirtį" ar „apraudojamą mirtį"[39]. Tada Apšvietos ir sentimentalumo srovių sandūroje kapinės buvo pradėtos vadinti „melancholiška parkų atmaina", kuriose gausu „gedului skirtų pastatų" (Christian Cay Lorenz Hirschfeld, *Theorie der Gartenkunst*, išleist. 1779-1785)[40], apie ką Lenkijoje be kitų rašė Izabela Czartoryska, patardama, kokių rūšių medžiai geriausiai išreiškia „liūdnus prisiminimus"[41].

Kapinėse tarp „monumentų" buvo ieškoma atitinkamos nuotaikos. Tai labai aiškiai išreiškė Ignacy Krasickis, kurio kūriniuose senų antkapių vaizdas vienu metu „darė baimės, liūdesio, pagarbos ir jautrumo įspūdį". Poetas nuoširdžiai prisipažino, kad „mielas kartais būna niūrumas, ir tuomet patyriau jo vilionę, kuomet ilgam laikui sulaikė mane tarp jautrių ir siaubą keliančių vaizdų"[42]. Tokie išgyvenimai buvo būdingi ir Adamui Mickiewicziui, kuris dar būdamas pirmo kurso studentas (1815), vienišas vaikštinėjo po Rasų kapines, ilgesnei akimirkai stabtelėdamas ties katakombomis[43]. Tuomet nusistovėjo

35 Kirkor 1856, p. 180; Małachowicz 1993, p. 90; Girininkienė 2004a, p. 67.

36 Įdomu tai, kad laisvai-geometrinė schema – taip pat atsižvelgiant į kraštovaizdį – buvo pasiūlyta Père-Lachaise, iš karto atskiriant sklypus labiau nusipelniusiems asmenims ir vargšams laidoti. Etlin 1994, p. 169-170.

37 Rousseau 1967, p. 87-88, 97-99.

38 Potocki 2015, p. 410. Žr. taip pat Jaroszewski 1971, p. 17-19; Etlin 1994, p. 156-157, 165; Bogdanowski 2000, p. 127 bei archyvines fotografijas Vidos Girininkienės ir Tomaszo Jakubowskio straipsniuose šiame tome.

39 Kolbuszewski 1996, p. 25-27, 62, 94-95, 136, 175-177, 201-202; Syrnicka 1999, p. 359-366; Krasny 2002, p. 139; Vovelle 2008, p. 410, 432, 434-435.

40 Białostocki 1999, p. 118-119, 123, 125, 132-134, 143-144; Kolbuszewski 1996, p. 25-27, 62, 83-85, 87, 94-95, 136, 175-177, 199, 201-202, 210; Krasny 2002, p. 136-138. Žr. taip pat Etlin 1994, p. 161-163.

41 Czartoryska 1805, p. 52. Žr. taip pat Ariès 1992, p. 509-510; Słoka 1997, p. 239-272; Spiss 2002, p. 219.

42 Krasicki 1803, p. 547. Žr. taip pat Czartoryska 1805, p. 52; Jaroszewski 1971, p. 16-17.

43 Apie tai rašė Antonis Edwardas Odyniecas, kuris pateikdamas pasakojimą apie jo pasivaikščiojimą su Mickiewicziumi po Certosa kapines Bolonijoje (1829 m. rudenį) užsiminė apie tada išgirstą poeto pasakojimą: „Kartą

paprotys laikyti kapines viešaisiais parkais[44], ką be kitų aprašė Ivanas Buninas savo 1913 m. rašytame apsakyme *Gyvenimo taurė*, kreipdamas jaunosios Sanios Dijesperovos žingsnius kiekvieną vasaros „vakarą pasivaikščioti po miesto parką arba kapinių šilą"[45]. Antonis Łazarewiczius, stovėdamas ant Literatų kalnelio ir žvelgdamas į Trijų Kryžių kalną, viršutinės pilies griuvėsius ir Vilniaus bažnyčių bokštus, rašė: „Ir nors nuostabus vaizdas į miestą atsiveria, skaudus jausmas ir liūdesys apima, sukeldamas mintis apie gimines ar artimuosius, kurių kūnus kapas jau pasiėmė", kadangi „kas gyvas šiame mieste, susitiks ir kape"[46] (il. 8).

Šį romantišką kapinių žavesį kiek vėliau puikiai apibūdino Lucjanas Rydelas, Jaunosios Lenkijos rašytojas iš Krokuvos: „Kapinės išsiplėtusios ir keistai gražios. Jau vien jų vieta yra nepaprasta: išsklinda terasomis ant gana stataus šlaito. Ypatingo žavesio joms suteikia seni išsikeroję medžiai, augantys tankiai ir nereguliariai, tarytum miške. Tarp jų laisvai vingiuoja, kopia į kalvas ir leidžiasi žemyn takeliai, besipinantys tarp kapų. Taip [...] atrodo seniausia, plačiausia, kiek laukinė ir būtent dėl to gražiausia šių miško kapinių dalis.

Vasarą, kada pro tankia lapija apžėlusius krūmus vos beprasiskverbia saulės spinduliai, ant šakelių pradeda čiulbėti paukščiai, o žemė tarp kapų pasidengia miško žiedais, nuostabios turėtų būti šios kapinės «Rasose».

O net ir dabar, ankstyvą pavasarį, puikios ir kupinos tylaus, žavingo liūdesio. Ant medžių – tarytum aukso kamuolėliai – saulėje žybsi neišsprogę pumpurėliai, po kojomis sausi pernykščiai lapai šlama, tarytum kalbėtų maldą už mirusiuosius"[47].

vaikštinėdamas po Rasų kapines, pastebėjau [Adamas Mickiewiczius – A.S. Czyż pastaba] ant vienos katakombos užrašytą vardą Lascarys [...] ir tą pat akimirką jam atėjo į galvą keista mintis, kad jam skirtos žmonos vardas bus Lascarys. Ta mintis jam taip įsirėžė, kad kuomet vėliau susipažino su panele Flora [Lascaris – A.S. Czyż pastaba] ir pamėgo ją kaip draugę, ne kartą su nerimu [...] pats save kankino, ar tas jausmas nėra įžanga jo spėjimams išsipildyti. Ir iš to kilo jo atsargumas, kad lemtis jo nelauktai nepasiglemžtų". Odyniec 1961, p. 483. Žr. ten pat, p. 643-644; Małachowicz 1993, p. 168.

44 Kirkor 1859, p. 168-169 (aprašo pasivaikščiojimus po Rasų kapines per Jonines); Etlin 1994, p. 149-150, 156-157; Vovelle 2008, p. 479-480.

45 Bunin 1980, p. 84. Būdama senyvo amžiaus našlė, „vieną balandžio dieną nuėjo į kapinių šilą – norėjo tiesiog pasivaikščioti, prasiblaškyti, prisiminti praėjusius jaunystės laikus [...]. Šile, dar visiškai plikame, vos žaliuojančiame tik apačioje, vis dar tebebuvo labai drėgna, o praėjimuose tarp kapų buvo pilna minkšto purvo. Mielai, gana maloniai, jaunatviškai, bet pernelyg energingai klykavo kovai, kurių nesuskaičiuojama galybė aptūpė senų medžių viršūnes. Reikėjo praeiti šalia rausvos koplyčios buvusios virš pirklio Jeršovo kapo [...]. Klūpčiodama, [...] Aleksandra Vasijlevna paspartino žingsnius [...] ir net pati nepastebėjo kaip atsidūrė prie savo vyro kapo. [...] Nuvargusi suklupo ant artimiausio antkapio [...]. Nebuvo nei jokių minčių, nei prisiminimų. Ją užplūdo vien tik kartaus pavasariško jautrumo jausmas". Bunin 1980, p. 98.

46 LMAVB, f. 28-19, l. 3. Antonis Łazarowiczius pateikia, kad prie pagrindinio įėjimo buvo lentelė su užrašu: „Draudžiama eiti su šunimis ir skinti gėles". LMAVB, f. 28-17/1, l. 5. Žr. Kirkor 1856, p. 181-182; Kirkor 1859, p. 242-243; Mościcki 1924, p. 43.

47 Rydel 1915, p. 51. Tuo tarpu Stanisławas Cat-Mackiewiczius rašė: „Kapinės Krokuvoje ir Varšuvos Povonzkos tai sandėliai, palyginus su Vilniaus mirties šventovių žavesiu. Kalvotas Vilniaus kraštovaizdis suteikia ypatingo

8 Vilniaus vaizdas nuo Literatų kalnelio viršaus, 2017 m. Fot. A.S. Czyż

9 Akvarele (14,5 x 17,8 cm) iš Łucjano Uziębłos Kolekcijos vaizduojanti katakumbas ir pirminą kapinių koplyčios formą, prieš 1888 m. Fot. LMAVB, f. 320-1462

Taigi Rasų kapinės buvo suplanuotos su užmoju, puikiai suderinus klasicistinį ir laisvą planavimo stilius, o tai reiškia, kad čia gerokai padirbėjo patyręs projektuotojas. Be to, vieša kapinių paskirtis davė akstiną tyrinėtojams susieti kapinių plano parengimą su Józefu Karoliu Poussieriu – Vilniaus gubernijos architektu. Tačiau reikia priminti, kad Paryžiuje išsilavinimą įgijęs architektas į Lietuvą atvyko 1803 m., o minėtąsias pareigas pradėjo eiti tik 1808 m.[48] Taigi jis negalėjo prižiūrėti nekropolijos steigimo darbų, nors veikiausiai dirbo ją plečiant 1814 ir 1820 m., tęsdamas pirmojo projektuotojo planuotų sumanymų įgyvendinimą.

Bandant surasti asmenį, kuris 1801 m. galėjo sudaryti kapinių planą, pirmiausiai derėtų pripažinti, kad tai negalėjo būti eilinis Vilniaus magistrato įdarbintas matininkas, o veikiau kuris nors jau dirbęs prie viešųjų darbų, susipažinęs su rezidencijų parkų projektavimu, architektas. Nustačius tokius siaurus rėmus, bei turint galvoje labai aiškią chronologiją (1800-1801), potencialių projektuotojų sąrašas nebūtų labai ilgas, jame atsirastų Pietro de Rossi (apie 1760 - po 1810). Jis aktyviai dalyvavo katedros perstatymo darbuose (1783-1784, iki 1801), taip pat prisidėjo statant rotušės pastatą (1798-1801) pagal Lauryno Gucevičiaus projektus. Be to italų architektui buvo patikėta savarankiškai atlikti rotušės pastato vakarinės sienos projektą (1799), taip pat pastatyti Taujėnų dvarą (1795-1802) ir suprojektuoti vieną seniausių angliško stiliaus parkų Lietuvoje[49]. Tačiau svarbiausias argumentas už tai, kad būtent jis yra Vilniaus nekropolijos planavimo koncepcijos autorius, yra tas, kad 1800-1803 metais jis ėjo gubernijos architekto pareigas. Būtent Pietrui de Rossiui, laikantis carinėje Rusijoje priimtų taisyklių, Vilniaus tarybos nariai, pasitarę su vienuoliais, pasiūlė parengti naujų užmiesčio kapinių išplanavimo projektą.

Katakombos

Architektūrinių investicijų Rasų kapinėse pradžia siejama su išsklidusioje vidinėje centrinės aukštumos terasoje pastatytomis apverstos L raidės formos katakombomis, kurios ateityje turėjo apsupti kapinių koplyčią, esančią visai šalia šlaito iš rytų pusės (il. 9-10).

žavesio šioms kapinėms. Rasų kapinės išsidėstę tarp gausybės kalvų, daubų ir raguvų, apaugusių didžiuliais, liūdnai ošiančiais medžiais. Tūkstančiai antkapių kartais suteikia prieglobstį karštai besibučiuojančioms įsimylėjėlių poroms, bet tai tik pavasarį ir vasarą, o per Vėlines [...] tos didžiulės įlomės ir kalvos tankiai nuklotos žvakių [...]. Vakarais didžiulė pašvaistė nuo Rasose ir kitose kapinėse degančių žvakių švyti virš viso Vilniaus". Cat-Mackiewicz 1972, p. 409.

48 Pagal Michało Szulco planus pastatė rūmus Zalesiuose, tai buvo pirmasis jo darbas po atvykimo iš Prancūzijos. Restauravo Vilniaus universiteto pastatus, projektavo viešosios paskirties pastatus, be kitų tai buvo pašto pastatai Šiauliuose ir Kaune, užkardos Vilniuje, kalėjimo pastatas Šiauliuose. Jo parašas yra „išlaidų universiteto profesoriui Słowackiui antkapio išmūrijimui registre 1815 metų balandžio 15 dieną" (1880 m. antkapinis paminklas buvo pakeistas nauju). Łoza 1954, p. 245; Čerbulėnas, Jankevičienė 1994, p. 308-309, 326-329, 410, 412. Žr. taip pat 199 išnašą.

49 Čerbulėnas, Jankevičienė 1994, p. 322-324.

Iš prieškario kapinių inventorizatoriaus Wacławo Wejtkos kartotekų žinome, kad katakombos šiaurinėje pusėje, kurias jis pažymėjo raidėmis A ir B, veikė jau nuo 1802 m. ankstyvo pavasario[50]. Seniausi jo užfiksuoti palaidojimai C ir D katakombose buvo padaryti atitinkamai 1806 m. ir 1810 m.[51] Taigi centrinės koplyčios šiaurinėje pusėje esančios katakombos buvo pastatytos kaip vienalyčiai statiniai stačiakampio plane, uždengtos vienšlaičiu stogu, kurį iš priekinės sienos pusės rėmė apvadai su atramomis. Abu pastatai rėmėsi vienas į kitą kampu, o jų priekinę sieną rėmino lizenos. Dėl grunto lygio skirtumo A katakombos buvo penkių aukštų, o B katakombos – keturių. Pietų pusėje esančios analogiškos kompozicijos katakombos (keturių aukštų), kiek mažesniu korpusų išdėstymu, galėjo būti pastatytos kiek vėliau – C katakombos 1805 m., o D katakombos net 1809-1810 metais[52] (il. 10).

Katakombų forma labai paprasta dėl visiškai vienareikšmiškos jų sepulkralinės paskirties[53], be to jos buvo statytos labai skubotai. Įkvėpimo ir pavyzdžių jų formai buvo ieškota daugiatomiame Giovannio Battisto Piranesio albume *Le Antichita Romane*[54]. Ilgos Rasų kapinių katakombų sienos suteikė įvairovės pusapvalėms plokštumoms su analogiškų arba stačiakampio formų užrašų lentelėmis. Dažniausiai iš granito pagamintas lenteles[55] neretai rėmindavo metaliniai kabliai, skirti vainikams ir žvakėms (žibintams), kas labai aiškiai matoma archyvinėse fotografijose[56] (il. 11). Pasitaikydavo ir lentelių,

10 Vilniaus žemėlapio fragmentas su matomais Centrinės aukštumos Rasų kapinėse statiniais, 1831--1837 m. Sud. A.S. Czyż, K. Brzostowska

50 A katakombose 1802 m. palaidotas gydytojas John O'Connor, kuris mirė 31 III, bei 24 XI mirusi Elžbieta Lachowicz. B katakombose seniausias žinomas palaidojimas buvo 8 VI 1802 miręs Marcinas Lindaueris. Datos pateikiamos pagal inskripcijas lentelėse, kurios veikiausiai buvo skaičiuojamos pagal Julijaus kalendorių. Czyż, Gutowski 2017, p. 131, 136, 170. Prie pagrindinės A katakombų sienos apie 1900 m. buvo pristatyta kapų koplyčia (neišlikusi). Małachowicz 1993, p. 204.

51 C katakomboje palaidota 28 VI 1806 mirusi gailestingoji sesuo Zuzanna Borowska, o D katakombose 22 IX 1810 mirusi Justyna Seifert. Datos veikiausiai pateikiamos skaičiuojant pagal Julijaus kalendorių. Czyż, Gutowski 2017, p. 44, 212. Misionierių vienuolyno vizitatorius kun. Mamertas Herburttas 1828 m. pabrėžė, kad kapinės buvo papuoštos „nuostabiomis viduje katakombomis kai kuriems mirusiems laidotis, kurias praėjusiais 1826 metais [...] padidino [kun. Józefas Bohdanowiczius, Vilniaus vienuolyno vyresnysis – A.S. Czyż pastaba]"). LVIA, f. 604, ap. 1, b 6877, l. 7v. Taigi praėjus mažiau nei 15 metų po pirmųjų katakombų atsiradimo, jos buvo padidintos, tačiau ko gero labai nedaug, galbūt tiktai pristatant kraštines sienas, ką patvirtina archyvinės nuotraukos. Žr. Vidos Girininkienės ir Tomaszo Jakubowskio straipsnius šiame tome.

52 Edmundas Małachowiczius klaidingai nustatė keturių katakombų priestatų atsiradimo laiką, teigdamas, jog tai buvo 1802-1807 metai. Tačiau teisingai pastebėjo, kad jos buvo pastatytos nepakankamai tvirtai, kas gana greitai atsiliepė jų techninei būklei. Małachowicz 1993, p. 53.

53 Tokios pat kuklios katakombos 1812-1820 metais buvo pastatytos Bernardinų kapinėse. Jų du priestatai, supantys kapinių koplyčią (1825-1827), pagal patvirtintą Karolio Gregotowicziaus projektą buvo pastatytos dviem etapais. Išdėstymas, investicijos etapiškumas bei gubernijinio architekto darbas visa tai sudaro analogijas su Rasų kapinių atsiradimo istorija. Girininkienė 2013, p. 158-160, 172-173.

54 Pav. Piranesi 1784, t. 1, il. 18; t. 2, il. 42; t. 3, il. 39.

55 Pasitaikydavo ir kitokios medžiagos, be kitų špižius (pav. prie burmistro Antonio Germano nišos, m. 1810, B katakomboje). Czyż, Gutowski 2017, p. 81.

56 Nuotraukose matomas paprotys puošti plokštumas širdžių ar šventųjų paveikslų atvaizdais.

rėmintintų mediniais[57] (il. 12) arba špižiniais[58] rėmais. Jose dažniausiai buvo tiktai užrašas, kuris galėjo būti dažytas (pvz. auksiniais dažais), kad sudarytų geresnį įspūdį ir būtų lengviau įskaitomas. Kartais ant lentelės būdavo pritvirtinamas kryžiaus ženklas, Apvaizdos Akis ar kuklus augalinis motyvas, kaukolė su kaulais ir klepsidra. Jeigu buvo laidojami aukštesnio luomo asmenys, tai papildomai dar būdavo pridedamas herbas. Labai retai ant lentelių klijuodavo velionio fotografiją[59], akmeninės lentelės taip pat būdavo puošiamos metalinėmis detalėmis[60].

Dėl blogos katakombų būklės C sparnas buvo nugriautas 1937 m.[61], o kitos trys likusios buvo išardytos 1958 m. Dalis lentelių iš katakombų buvo vėl perkeltos į 18 sektorių, kitos laisvai išsibarsčiusios po įvairias kapinių dalis[62], jų yra ir centrinėje koplyčioje[63]. Tačiau apie statinio dydį ir formą galime sužinoti dėka išlikusių galinių sienų, kurios šiuo metu atlieka atraminių sienų funkcijas, taip pat iš archyvinių fotografijų, negausių piešinių ir grafikų[64] bei kartografijos dokumentų (il. 10).

Kapinių koplyčia

Jeigu ankstesnioji katakombų atsiradimo data (1801-1810) neturėtų kelti jokių emocijų, tai stipriai diskutuotinas gali būti žemiau pateikiamas kapinių koplyčios datavimas, kuris yra pagrįstas šaltiniais ir formalia analize, kuri literatūroje iki šiol nebuvo taikoma. Edmundas Małachowiczius ir Vida Girininkienė nurodė, kad statinys atsirado 1841--1850 metais[65], siedami jos projektą su Vilniaus universiteto absolventu, Karolio Podcza-

57 Pav. lentelė skirta Annai Rynkiewicz (m. 1804) B katakomboje. Ten pat, p. 208.

58 Pav. lentelė dedikuota Ludmilai Górskai (1771-1805) B katakomboje. Ten pat, p. 86.

59 Pav. lentelė skirta Euzebijai Raczkowskai (1896-1920) A katakomboje. Ten pat, p. 194.

60 Pav. lentelė skirta Józefui Bohdziewicziui (1763-1829) A katakomboje. Ten pat, p. 43.

61 1937 m. šv. Jonų bažnyčios klebonas kreipėsi į kuriją su prašymu išardyti vieną katakombų sparną, kadangi jis „visiškai dėl senumo subyrėjo". Remonto daryti nebuvo galima, „kadangi plytos supuvo. Griuvėsiai atrodo labai niūriai ir dėl daugelio priežasčių turėtų būti sutvarkyti. Tam yra vienintelis būdas, tai yra išvežti viską ir išvalyti vietą". Toliau dvasininkas pranešinėjo, kad nuo katakombų jau prieš metus nukrito dalis lentelių, kurios jo paliepimu buvo surinktos ir saugomos. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6363 (List ks. Tadeusza Makarewicza do Kurii Metropolitarnej Wileńskiej, Wilno 17 III 1937), l. 1. Palaikai iš išardytų katakombų buvo sudėtos dvejose kapavietėse: anoniminės žemiau Salmonowiczių kapo koplyčios, identifikuotos (išlikusių lentelių dėka) – prie kapinių koplyčios pietinės sienos. Małachowicz 1993, p. 53, 161-162 (čia klaidinga katakombų išardymo data: 1936).

62 Gali būti, kad seniausias 2013-2014 metais atliktos inventorizacijos metu rastas objektas – laisvai gulinti akmeninė (10 × 64 × 47 cm) lentelė Lenkijos kariuomenės kapitono žmonai Katarzynai Gąseckai (m. 1813) – taip pat buvo katakombose. Žr. http://cmentarznarossie.info/obiekty.php?id=2573 [žiūrėta: 21 XII 2016].

63 Pav. lentelė dedikuota jėzuitui Władysławui Czenczui (1850-1922). Czyż, Gutowski 2017, p. 58-59.

64 Žr. iliustracijas Vidos Girininkienės ir Tomaszo Jakubowskio straipsniuose šiame tome bei Lucjano Uziębłos piešinio reprodukciją knygos viršelyje (il. 9).

65 Ši data visuotinai priimta literatūroje. Pav. Lietuvos 2000, p. 30-31.

11 Józefo Korzeniewskio (m. 1870) antkapinis paminklas, kurio autorius Juliuszas Łabanowskis, tolumoje šiaurinės katakombos (B), XX a. 20.-30. m. Fot. VUB, f. 46-66

12 Kun. Tomaszo Husarzewskio (m. 1807) lentelė, šiaurinės katakombos (A), XX a. 20.-30. m. Fot. VUB, 46-66

szyńskio mokiniu Tomaszu Tyszeckiu. Reikia pripažinti, kad vroclavietis tyrėjas pastebėjo klasicistinę plano formą teigdamas, jog kripta ir rūsys galėjo atsirasti anksčiau, negu gotikinio stiliaus sienos, tačiau autorius šią temą paliko be tinkamo komentaro[66].

Chronologinių ir formalių svarstymų atramos punktas turėtų būti informacija, kurią perteikė kruopštusis misionierių vienuolyno vizitatorius kun. Mamertas Herbuttas. Aprašydamas kapinių būklę 1828 m., jis nustatė štai ką: „Tarp [...] katakombų atviroje aukštesnėje vietoje virš aa. vizitatoriaus Pohlio ir kai kurių Dangun nuėjusių brolijos narių kapų turi būti pastatyta mūrinė koplyčia mišioms laikyti, tam jau paruoštos reikalingos medžiagos. Kol kas medinė varpinė šiais metais pastatyta buvo"[67].

Iš šio aprašo aišku, kad statinių išdėstymas Centrinėje aukštumoje buvo numatytas dar steigiant kapines ir todėl tarp katakombų buvo palikta tuščia aikštelė, kurios apačioje buvo laidojami vienuoliai, laikantis kapinių projekto autoriaus Pietro de Rossi sumanymo, idant ši kapinių vieta turėtų būti skirta privilegijuotiems asmenims laidoti. Be to 1828 m. koplyčios projektas jau buvo, kadangi statybinės medžiagos pradėtos kaupti anksčiau, prieš imantis statybų, nes neturint plano, nebuvo galima surinkti atitinkamų statybinių medžiagų. Tuo tarpu medinė varpnė tarp katakombų buvo pažymėta Vilniaus plane, kuris buvo parengtas tarp 1831 ir 1837 metų (il. 10).

Šias informacijas papildo Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomas datuotas „24 Нября 1838 года"[68] (il.16), Tomaszo Tyszeckio piešinys, kuriame aiškiai matomas koplyčios sienų projektavimo procesas bei kiti architekto brėžiniai, atspindintys architekto svarstymus dėl klasicistinio stiliaus koplyčios plano pritaikymo siekiant patenkinti kintantį užsakovų skonį ir lūkesčius. Šių pastangų dėka koplyčia įgijo pastebimą dvilypumą, kurį dar labiau sustiprina 1888 m. prie jos dešiniojo priekinio kampo pristatytas dviejų aukštų bokštas. Šis savitas binariškumas buvo jaučiamas taip pat XIX ir XX a. sandūroje (il. 13-15), kuomet Lucjan Uziębło rašė: „[...] Iš išorės visai nebjaurus, gotiško stiliaus ar tiktai taip atrodo; viduje koplyčios vaizdas nėra estetiškas"[69].

66 Ši tema buvo paliesta 1995 m. spausdintame straipsnyje. Edmundas Małachowiczius taip pat manė, kad mūrinė koplyčia buvo pastatyta vietoj medinės (Małachowicz 1993, p. 91, 152, Małachowicz 1995, p. 135). Vida Girininkienė pateikė, kad medinė koplyčia buvo pastatyta 1828 m. (Girininkienė 2004a, p. 70; Girininkienė 2013, p. 172-173). Visiškai skirtinga yra Krzysztofo Stefańskio nuomonė, kuris koplyčios plane mato „veikiau baroko stiliaus statiniams" būdingus bruožus, tuo pačiu teigdamas, jog ji galėjo atsirasti dėl ankstesnių perstatymų (Stefański 2005, p. 93).

67 LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6877, k. 7v. Seniausias Wacławo Wejtkos užrašytas palaidojimas koplyčios kriptoje tikriausiai buvo vizitatoriaus kun. Andrzejaus Pohlio (m. 1820) minėtasis misionierių ordinui ir Vilniui nusipelnęs vienuolis, kuris dalyvavo steigiant šią nekropoliją. Neįmanoma atsekti, ar jo palaikai buvo perkelti į naują statinį, ar jo atminimas buvo įamžintas tik lentele. Czyż, Gutowski 2017, p. 188. Pridursime, kad kitose Vilniaus kapinėse buvo stengiamasi ne tik kuo sparčiau statyti koplyčias, bet joms buvo suteikiama klasicistinio stiliaus išvaizda (šv. Petro ir Povilo 1811 m., evangelikų iki 1819 m., Bernardinų 1825-1827). Girininkienė 2004a, p. 119-120, 128, 146.

68 VUB, f. 78-1003a. Signuotas piešinys (203 × 327 mm) tušu, akvarele ir pastelėmis. Pagal Grigorijaus kalendorių projektą derėtų datuoti 6 XII.

69 Drėma 2008, p. 653.

Rasų kapinių koplyčia pastatyta stačiakampio formos (apie 13,20 × 10,45 m) plane, uždengta trišlaičiu stogu su trikampe viršūne virš fasado, kur taip pat yra platūs, aukšti ir atviri laiptai, vedantys link arkinio uždaro portalo su mūriniu kampiniu pinakliu su kryžiažiedžiais (il. 15). Peržengus pastato slenkstį paaiškėja, kad jos vidinis stačiakampis apvadas įkomponuotas į elipsę su keturiais apsidiniais priestatais[70], koplyčios vidų dengiantis kupolo būgnas nematomas, bet su praleidžiančiu šviesą daugiabriauniu žibintu, žemai išnirusiu virš stogo[71] (il. 17). Elipsės planas taip pat buvo pritaikytas erdviuose koplyčios požemiuose dengtuose kupoliniais skliautais, išskiriant juose dviaukščių katakombų su laidojimo angomis karstams. Įėjimas į kriptą yra pro žemą priestatą rytinėje pusėje, buvusį stačiakampio plano priestatą, dengtą dvišlaičiu stogu[72].

Būtina pabrėžti, kad kapinių koplyčios viduje matome tipinį klasicistinių motyvų repertuarą (apskritimas/ovalas įkomponuotas į keturkampį, pusapskritės nišos, kupolas), kuris – pabrėžiame – buvo taikomas antikiniuose kapinių statiniuose ir simbolizavo amžinybę[73]. Betarpiškas pavyzdys jai buvo Via Appia kapo koplyčios Romoje planas (il. 18), kurį *Le Antichita Romane* publikavo Giovannis Battista Piranesis[74]. Vilniuje elipsė su pusapskritėmis nišomis įkomponuota į stačiakampį, neiškeliant kupolo virš koplyčios mūro, ką savotiškai pagrindžia Piranesio piešiniai vaizduojantys *Honos et Virtus* šventovę[75] (il. 19).

Taigi kapinių koplyčia buvo suplanuota kaip geometrinių, monumentalių ir dinamiškai viena į kitą įsiterpiančių erdvių statinys, viduje atsisakant architektūrinės tvarkos, taupiai ir tiksliai, vien pro viršutinę, dangų vaizduojančią kupolo dalį, įleidžiama šviesa, susiejant ją su Dievu, pas kurį keliauja mirusysis[76]. Tokiu būdu vilnietiškojo statinio interjeras ne tik siejasi su antikinėmis tradicijomis, bet įsilieja į šaltą revoliucinį Claude-Nicolaso Ledouxo, Étienne-Louiso Boullée ir Jacques Germain Souffloto klasicizmo stilių.

70 Priestato kairėje (šiaurės-vakarų) pusėje įrengta zakristija, ką patvirtina esanti niša spintai ir mažesnė, kurioje veikiausiai buvo laikomi liturginiai reikmenys. Analogiška mažesnė niša sienoje yra dešiniajame (pietrytiniame) priestate. Šiaurės-vakarų priestate (prie įėjimo į koplyčią) yra laiptai, vedantys į žemą palėpę ir chorą. Ją apšviečia tiktai siaura ertmė šiaurinėje sienoje.

71 Šį faktą patvirtina devynioliktojo amžiaus piešiniai ir litografijos, kuriuose vaizduojama kapinių koplyčia. Žibintas buvo perstatytas XX a. 9-jame dešimtmetyje.

72 Viso pirmajame aukšte buvo įrengta 18 nišų, o antrajame 4. Karstai stovėjo taip pat pačioje kriptoje, kuri po Antrojo pasaulinio karo buvo išplėšta. Sutvarkius ją, XX a. 9-jame dešimtmetyje, įėjimas buvo užmūrytas. Toks vidaus išdėstymas, nežiūrint sąsajų su antikiniais sprendimais, buvo gerai žinomas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, be kitų Viešpaties Prisikėlimo kriptose Supraslėje (1532-1537), ar bažnyčiose Kamajuose ir Budslavyje (antroji XVIII a. pusė). Girininkienė 2004a, p. 72; Matušakaitė 2009, p. 21, 270-274. Žr. taip pat iliustracijas Audronės Vyšniauskienės straipsnyje šiame tome.

73 Žr. Bałus 2011, p. 41-44.

74 Piranesi 1784, t. 3, il. 9.

75 Ten pat, t. 6, il. 4.

76 Apie sakralinės architektūros simboliką Apšvietos epochoje: Bałus 2011, p. 75, 79-80.

13 Kapinių koplyčios interjeras, vaizdas į rytų pusę, kur pradžioje stovėjo altorius, 2017 m. Fot. A.S. Czyż

14 Kapinių koplyčios interjeras, vaizdas į vakarų pusę, su matomu choru, 2017 m. Fot. A.S. Czyż

15 Kapinių koplyčios vaizdas nuo šiaurės-vakarų pusės pagrindinės alėjos, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

16 Tomaszas Tyszeckis, Rasų kapinių koplyčios fasado projektas, 1838 m. Fot. VUB, f. 78-1003a

17 Kapinių koplyčios planas. Sud. A.S. Czyż, K. Brzostowska, pagal E. Małachowicziaus piešinį

Išvardintieji prancūzų architektai ir teoretikai buvo stiprus įkvėpimo šaltinis ne tik Vidurio Europos kūrėjams, bet ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės, kur klasicizmas sėkmingai vystėsi nuo XVIII a. 7-ojo dešimtmečio, architektų bendruomenei. Ypatingai aktyvia veikla pasižymėjo sostinėje susibūrusi bendruomenė, nuo 1752 m. remiama akademinių studijų, o nuo XVIII a. pabaigos buvusi taip pat Peterburgo įtakoje[77]. Ryškiausia asmenybė šioje Vilniaus bendruomenėje buvo Romoje ir Paryžiuje mokslus ėjęs Laurynas Gucevičius, katedros perstatymo projekto autorius, projektavęs rotušės pastatą, kurio supaprastintą variantą iki 1801 m. statė jo mokinys, vėliau užėmęs jo vietą architektūros katedroje, Michałas Szulcas.

Miesto statiniui būdinga kubo forma, pastatyta beveik stačiakampio plane, su vienodais tarpais tarp kolonų toskanišku portiku, kokį Laurynas Gucevičius panaudojo ir Vilniaus katedroje. Atšiauriame šventovės pastato ritme nuo vakarinės pusės architektas pritaikė dvi simetriškas stačiakampio plano koplyčias, kurias įkomponavo į elipsę, uždengdamas jas iš išorės nematomais kupolais su į vidų šviesą įleidžiančiais žibintais (il. 20-21). Tokią dangą taikė ir pasaulietinės architektūros statiniams, iškeldamas juos virš stogo. Toks iškilmių salę gaubiantis kupolas buvo pastatytas vyskupo Ignoto Massalskio rūmuose Verkiuose (po 1780). Šį sprendimą architektas suplanavo kaip ašinį ir simetrišką, kur pagrindinį korpusą supo du statmeni flygeliai[78].

Taigi Rasų kapinių koplyčios bei ją supančių iš abiejų pusių katakombų projekto įkvėpimo šaltinis glūdi ne vien antikoje, bet ir revoliucinio klasicizmo pasekėjo Lauryno Gucevičiaus kūryboje. Tai veda link kitų įkvėpimo šaltinių, visų pirma susijusių su prancūzų architektūra. Tai Marie-Josepho Peyre'o kūryba ir mažos „ou rotonde" bažnyčios projektas (il. 22), kurį autorius publikavo *Œvres d'Architecture* (1796). Taip pat reikia pabrėžti, kad tokie architektai kaip Le Camus de Mézières ar Boullée kapinių statiniams rekomendavo taikyti paprastas geometrines figūras, supančias parkus, kurie buvo priklausomi nuo gamtos ciklų. Nors simboline prasme gamta, sukeldama gailesčio jausmą ir susimąstymą, priminė žmogaus gyvenimo trapumą – kas vėlgi sudarė atitinkamą nuotaiką – bet guodė tikėjimu apie jo trukmę naujoje būsenoje[79].

Be to, ne tiek dėl tiesioginės įtakos, kiek dėl bendro panašių sprendimų diegimo sakralinės-sepulkralinės paskirties pastatų statyboje, verta prisiminti Silezijoje Goliszowo kapinėse esančią kapinių koplyčią (antroji XVIII a. pusė), kur stačiakampio plane įkomponuota elipsė su pusapvalėmis kriptomis, uždengta plokščiu kupolu. Beje, visai nesimato, kad statinys, kuris buvo uždengtas trišlaičiu stogu, buvo suplanuotas kaip centrinė

77 Formaliai Architektūros skyrius buvo įsteigtas 1793 m. Jaroszewski 1971, p. 29-31; Bieliński 1889-1890, p. 65; Čerbulėnas, Jankevičienė 1994, p. 272-275. Žr. taip pat Bałus 2011, p. 67, 69-73.

78 Jaroszewski 1971, p. 119-120, 140; Čerbulėnas, Jankevičienė 1994, p. 295-305.

79 Jaroszewski 1971, p. 119-121; Etlin 1994, p. 155. Žr. taip pat Chateaubriand 2003, p. 242.

18 Giovanni Battista Piranesi, kapo koplyčia prie Via Appia, publikuota *Le Antichita Romane*, 1874 m. Fot. visuotinė prieiga

19 Giovanni Battista Piranesi, bažnyčia Honos et Virtus, publikuota *Le Antichita Romane*, 1874 m. Fot. visuotinė prieiga

erdvė[80]. Įdomiai atrodo ir dviejų aukštų Helenos Pavlovnos mauzoliejus Ludwigslusto pilyje (po 1803 m.), projekto autorius Josephas Christianas Lille. Pastato rūsį sudaro dvi dalys: stačiakampis vestibiulis bei kapo patalpa kvadrato plane su įkomponuotu žiedu, į kurį atsiveria pusapvalės kriptos su iš šonų stovinčiomis kolonomis. Kapo patalpos vidus padengtas iš išorės nematomu kupolu[81].

Galima dar pateikti keletą Lenkijoje dirbusių architektų projektų sprendimų. Vienas jų būtų Szymono Bogumiło Zugo Pulavų bažnyčios projektas (1782-1785), kur į stačiakampį architektas įkomponavo ovalią struktūrą su apsidinėmis nišomis, apsuptomis keturių patalpų. Šventovė turėjo būti uždengta kupolu, o fasade buvo numatytas keturių kolonų portikas. Vėlgi Janas Chrystianas Kamsetzeris antrajame Poniatowskių koplyčios Lazienkose (1784) projekto variante planavo stačiakampį pastato planą, į kurį įkomponavo navos su pusapvalėmis presbiterijomis ratą. Taip pat reikia pabrėžti labai kuklų kolonų skaičių, redukuotą tik iki sieninių puskolonų[82].

Išvardintos inspiracijos romėnų antika (planas) ir taip vadinamu revoliuciniu klasicizmu (viena kitą dengiančios dinamiškos erdvės, apgalvotas apšvietimas, tam tikra netvarka), aiški priklausomybė nuo Lauryno Gucevičiaus kūrybos[83] (ovalas įkomponuotas stačiakampyje, uždengimas nematomu kupolu, simetriškumas) aišku nereiškia, kad iš Migonių kaimo Lietuvoje kilęs architektas galėjo būti Rasų kapinių pastatų projekto autorius. Tačiau nėra abejonių, kad projektuotojo bendradarbių ratas, kurių tarpe buvo ir jau minėtasis aptariant Vilniaus nekropoliją, Pietras de Rossis, bendradarbiavęs statant katedrą ir rotušę. Atrodytų akivaizdu, kad gubernijos architektas ne tik suplanavo kapinių išdėstymą, bet ir suprojektavo jose esančius statinius.

Kapinių koplyčios pastato konstrukcija savo klasicistinėje fazėje yra įdomus besirutuliojančio revoliucinės prancūzų architektūros įtakoje vilnietiškojo klasicizmo pavyzdys. Tiktai trumpai akimirkai prasiskleidusiame griežtame, formaliai Vilniaus meno centre, gerokai griežtesniame ir drąsesniame savo kūrybiniuose ieškojimuose nei Varšuvos architektų aplinka, galėjo atsirasti tokių įdomių architektūrinių sprendimų ir formų pastatas. Savo griežtu originalumu vis dėl to išliko vienišas kūrinys tarp kitų nedidelių klasicistinių bažnytėlių ir koplyčių Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės teritorijoje.

80 Kozaczewska-Golasz 2001, p. 30, 34.

81 Ramée 2003, p. 34, 187-188.

82 Kwiatkowski 1971, p. 267; Jaroszewski 1971, p. 121-122, 126, 133-134.

83 Verta priminti, kad Laurynas Gucevičius mirė 1798 m. ir buvo palaidotas prie šv. Stepono bažnyčios esančiose kapinaitėse arba jos rūsiuose, ką tarytum patvirtina bažnyčios išorinėje sienoje įmūryta epitafinė lentelė. Už pastabą apie šį smulkų, bet labai svarbų faktą dėkoju Audronei Vyšniauskienei iš Kultūros paveldo departamento prie Lietuvos kultūros ministerijos. Žr. taip pat Girininkienė 2004b, p. 92-94 Klaidinga informacija apie Lauryno Gucevičiaus palaidojimo vietą: Kirkor 1859, p. 254.

20 Vilniaus katedra, perstatyta prieš 1801 m., 2018 m. Fot. A.S. Czyż

21 Vilniaus katedros plano fragmentas su Lauryno Gucevičiaus projektuotomis priekinėmis koplyčiomis, 1786-1801 m. Fot. iš asmeninio archyvo

22 Marie-Joseph Peyre, bažnyčios „ou rotonde" projektas, publikuotas *Œuvres d'Architecture*, 1796. Fot. visuotinė prieiga

Jeigu Centrinės aukštumos architektūrinio komplekso brėžiniai buvo padaryti vėliausiai 1801 m., tai parengiamieji kapinių koplyčios statymo darbai, pirmiausiai dėl jau vykstančių katakombų statybų bei nekropolijos praplėtimo išlaidų 1814 m., buvo pradėti tiktai po 1828 m. Tas laikas sutapo su galutine gana palankios Rusijos valdovų politikos užgrobtų žemių atžvilgiu pabaiga, kas siejosi su tiesiog nenusakomu Vilniaus miesto ir jo kultūros suklestėjimu. Šis gerbūvis netruko ilgai ir galutinai pasibaigė kartu su filomatų ir filaretų procesu 1824 m., ir tebuvo „nekalta" lapkričio sukilimo dalyvių represijų preliudija.

Vis sudėtingesnė padėtis visoje šalyje, vis gilesnės finansinės misionierių problemos, o taip pat prisirišimas prie jau esamo skaidrių simbolinių formų, susijusių su sepulkralinės architektūros simbolika, koplyčios projekto, lėmė, kad kun. Józefas Bohdanowiczius, 1838 m. kreipdamasis į Tomaszą Tyszeckį, privalėjo pasiūlyti statytojui remtis 1801 m. planu[84].

Vilniaus universiteto bibliotekos rinkiniuose išliko gausus šio puikaus, laisvai balansuojančio įvariais istoriniais stiliais, Vilniaus statytojo piešinių rinkinys, kuriame yra ir iki šiol nepublikuoti su Rasų kapinėmis susiję brėžiniai. Dar prieš tai, kada buvo baigtas paskutinis datuotas ir signuotas koplyčios vertikaliosios projekcijos projekto variantas (il. 16), Tomaszas Tyszeckis padarė statinio vidaus ir vertikaliosios projekcijos sprendimų brėžinius. Svarbiausi bandymai yra lape, kurio viršutiniojoje dalyje ypatingai kruopščiai nubraižytas fasadas, kaip paaiškinta aprašė *Hotellerie de la 1re classe entre Degucie et Egypten depuis la 159 verste jusqu'à la frontiere du Gouvernement de Vilna*"[85] (il. 23). Dešiniojoje pusėje grafitiniu pieštuku atlikti dvigubo arkadinio frizo trijų variantų piešiniai skiriasi tuo, kad nėra atramos arba ji yra profiliuota, arba keturlapio formos, kas primena Rasų koplyčios šoninių elevacijų frizą. Lapo apačioje yra du gana laisvi brėžiniai – kairėje pusėje matoma koplyčios šoninė vertikalioji projekcija, dešinėje – jos planas kartu su išilginiu pjūviu. Žiūrint į šiuos brėžinius galima daryti išvadą, kad Tomaszas Tyszeckis, nesuvokdamas klasicistinio – avangardinio – vidaus išplanavimo, pirmiausiai bandė kiek prašviesinti patalpą, šoninėse sienose įmontuodamas po vieną arkinio lango ertmę[86]. Dėl tokio sprendimo šoninės elevacijos

84 Vida Girininkienė klaidingai pateikė, kad projektas buvo bendras brolių Tyszeckių: Tomaszo, Bronisławo ir Stanisławo darbas (Girininkienė 2004a, p. 71). Apie architekto veiklą žr. Łoza 1954, p. 318; Lietuvos 2000, p. 16, 27, 32-38, 40-41, 48, 55-58, 64, 75, 83-84, 104, 122, 211. Kapinių koplyčios kriptoje taip pat palaidotas kun. Józefas Bohdanowiczius, kuris mirė 1846 m. Czyż, Gutowski 2017, p. 41.

85 VUB, f. 78-366. Piešinys (290 × 385 mm) tušu, akvarele ir pastelėmis. Vilniaus universiteto Bibliotekos kataloge hipotetiškai datuojamas 1828-1833 metais. Šią datą galima taikyti tiktai užeigos piešiniui, Rasų kapinių koplyčios eskizai buvo padaryti 1838 m.

86 Verta pridurti, kad net niūrią dieną koplyčios vidus būna pakankamai gerai apšviestas. Jos plano negalima sieti su Tomaszu Tyszeckiu taip pat dėl to, kad jo darbuose nebuvo tokių sprendimų, kokie buvo pritaikyti būtent šiam statiniui. Netgi jeigu šis architektas darė klasicistinio stiliaus sakralinių statinių projektus, tai nei viename projekte nėra atkartota nei viena Rasų kapinių koplyčios detalė. Be to bergždžia būtų jo ieškoti projektuose 1800 m. laikotarpio vilnietiškojo klasicizmo stiliaus atšvaitų. Tomaszo Tyszeckio darbai yra pakankamai klasikiniai, kadangi jis buvo architektas kompiliatorius. Žr. pav. VUB, f. 78-241/1; f. 78-241/2; f. 78-241/3; f. 78-241/7; f. 78-258; f. 78-366e; f. 78-366i; f. 78-366l. Žr. taip pat Lietuvos 2000, p. 35-38.

būtų padalintos į tris lygias dalis, o elevacijos kampų viršūnes architektas planavo išbaigti liaunais pinakeliais. Geresnį apšvietimą taip pat turėjo užtikrinti gerokai aukščiau iškeltas žibintas.

Skubotai ir be mastelio 1838 m. atlikti brėžiniai yra gerokai vėlesni negu kruopščiai parengtas užeigos Degučiuose projektas. Tačiau aptariamajame lape jie atsirado neatsitiktinai, kadangi vidinis pastato kyšulys tapo išeities tašku ieškant Rasų kapinių koplyčios fasado sprendimų.

Antrasis Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomas brėžinys – tai koplyčios vertikaliosios projekcijos kartu su planu ir pjūviais projektas su masteliu[87], kuriame aiškiai pažymėta karnizo linija, o tik nubrėžtos neogotikinis altorius ir stulpeliai, užbaigiantys rytinius, apsidinius priestatus (il. 24). Lyginant su pirmuoju sumanymu architektas nusprendė atsisakė langų angų šoninėse sienose. Taip buvo padaryta dėl harmoningo pernelyg trumpų šoninių elevacijų padalijimo. Gerokai estetiškesnis pasirodė sprendimas binariškai išdėstytos profiliuotės, kuriose suplanuoti smailių arkų dvigubi rėmai. Turtingesnės, negu finalinis darbas yra elevacijas dalijančios lizenos, kadangi jų pagrindą turėjo užpildyti aštrių arkų dvigubų aklinų langų blendos. Nepaprastai dekoratyviai projekte norėta atrasti fasado su daugiapakopėmis ir gana retai išdėstytomis aklinomis langų nišomis, viršuje stovinčia Arkangelo Mykolo figūra sprendimą. Be to, tiesiai virš portalo architektas planavo padaryti dvi nišas su šventųjų figūrėlėmis, o šoninėse ašyse suplanavo plokštumas inskripcinėms lentelėms. Lygiai dekoratyviai buvo pasielgta su dviejų lygių arkadų žibintu. Pastato elevaciją turėjo apjungti arkadinis bei mažesnis, išvestas cokolio aukštyje, frizas.

Kitas brėžinys yra be mastelio, tačiau jame matome vertikaliąsias projekcijas, artimas finaliniam projektui, tiktai koplyčia čia neturi žibinto. Visai kitoks sprendimas yra šoninių elevacijų, kurias apgaubia vienas profiliuotas rėmas, o jame yra trys arkinės aklinos langų nišos (il. 25). Fasade smailia arka durų angą gaubia profiliuotas portalas su kryžiumi viršuje. Dvipusiais laiptais atskirta baliustrada išsiskiria į šonus. Papildomai iš tos pusės stoge yra žibintas (signatūra)[88].

Pagaliau, pagal Julijaus kalendorių datuotą 1838 m. lapkričio 24 d. projektą derėtų pavadinti kukliausiu iš visų buvusių projekto variantų (il. 16). Pagal sumanymą šoninės kapinių koplyčios elevacijos buvo padalintos trimis lizenomis su trimis kamienais iškeltais smailių arkų aklinų langų blendomis, tarp kurių sudėta papildoma cokolių juosta ir vienas kitame patalpinti rėmai: stačiakampis ir profiliuotas, bei dviejų lankų smaili arka. Sienas pagyvina arkadinis frizas ant stilizuotų trilapių ramsčių, viršum kurių yra dar vienas, perpintas, sudarantis rombų motyvą. Fasade trikampė viršūnė papuošta arkadiniu

87 VUB, f. 78-241/5. Piešinys (340 × 410 mm) tušu ir grafitiniu pieštuku.

88 VUB, f. 78-1003b. Piešinys (203 × 327 mm) tušu ir grafitiniu pieštuku.

23 Tomaszas Tyszeckis, užeigos Degučiuose projektas kartu su Rasų kapinių koplyčios brėžiniu, 1828-1833, 1838 m. Fot. VUB, f. 78-366

24 Tomaszas Tyszeckis, vienas iš Rasų kapinių koplyčios projekto variantų, 1838 m. Fot. VUB, f. 78-241/8

25 Tomaszas Tyszeckis, vienas iš Rasų kapinių koplyčios projekto variantų, 1838 m. Fot. VUB, f. 78-1003 b

26 Įėjimas į Raduszkiewiczių oratoriją iš kapinių koplyčios vidaus, 2017 m. Fot. A.S. Czyż

pusapvaliu mažesnio brėžimo frizu bei profiliuotais rėmais, kuriuose patalpinti keturlapiai. Frontono elevaciją dar pagyvina trijų arkų aklino lango niša su masverkais, o gaubia plačios lizenos, kuriose vis dėl to atsisakyta inskripcinėms lentelėms skirtų blendų.

Nors galutinis, 1801 m. plano pagrindu darytas, kapinių koplyčios projektas neišliko, atrodo, kad Tomaszas Tyszeckis jo ištikimai laikėsi. Tai, kad studijiniuose brėžiniuose nėra į kriptą vedančius laiptus dengiančio priestato, rodo, jog tai galėjo būti jo autorinis sumanymas.

Koplyčios statyba, pagal Adamo Honory Kirkoro pateikiamą informaciją, buvo pradėta 1841 m., paskui darbai buvo nutraukti ir statybos baigtos tiktai 1850 m. Šios datos sutapo su vis labiau sunkėjančia politine be visuomenine-ekonomine Vilniaus padėtimi, kokia susidarė po lapkričio sukilimo. Be kitų veiksmų caro valdžia 1844 m. uždarė misionierių vienuolyną ir perdavė Rasų kapines šv. Jonų parapijos žinion, dėl ko, be abejo, pradėti darbai gerokai sulėtėjo. Be to 1846 m. mirė statybų iniciatorius kun. Józefas Bohdanowiczius. Prie darbų vėl buvo sugrįžta uždaryto Vilniaus unversiteto profesoriaus Jano Waszkiewicziaus fondo dėka[89]. Atrodo, kad tada buvo kiek sumažintas apsidinės nišos, iš šiaurės vakarų pusės dengiančios laiptus, brėžinys, taip pat buvo sukomponuotas choras, iškertant kupolo viršuje angą smailia lanku, vedančią į platformą, kurioje pastatyti Waszkiewicziaus lėšomis įsigyti „maži vargonai"[90] (il. 14).

Daugiau kapinių koplyčios išvaizdos pakeitimų buvo padaryta XIX a. 8-jame dešimtmetyje, kada Vilniaus gydytojo Hilario Raduszkiewicziaus lėšomis prie fasado nuo pietų pusės dviem etapais neogotikinis, kvadrato plane (apie 5,40 m pločio) pastatytas dviejų aukštų bokštas (il. 15, 17). Akstiną šiai investicijai davė fundatoriaus žmonos Elžbietos mirtis (m. 1880), todėl pastato rūsyje buvo įrengtas šeimos oratoriumas, atidarant jį į koplyčios vidų (il. 26), o požemyje buvo įrengta tikroji kripta. Pirmąjį aukštą 1882 m. suprojektavo Peterburge mokęsis Cyprianas Maculewiczius. Antrą, ažūrinį, aukštą 1888 m. suprojektavo Julianas Januszewskis, skirdamas jį varpams, uždengdamas aukštu smailiu šalmu su kryžiumi viršuje[91].

Pirmojo aukšto elevacija buvo pritaikyta prie koplyčios fasado (il. 15). Todėl jos kampuose atsirado lizenos su smailių aklinų langų nišomis pagrinduose bei frizai: arkadinis bei lygus, paįvairintas profiliuotais rėmais. Iš vakarų pusės taip pat yra lango anga, vainikuota supaprastintu pinakliu su kryžiumi. Viršutinis, ažūrinis ir plytų aukštas, apgaubtas baliustrada su keturiais pilioriais su pinakliais, tarp kurių įkomponuotos tri-

89 Iš jo fundacijos visai šalia koplyčios, pašventintos reguliaraus lateronų kanauninko Rafało Fijałkowskio, buvo pastatyta medinė varpinė. Kirkor 1856, p. 180-181; Kirkor 1859, p. 244-245; Kirkor 1880, p. 203; Małachowicz 1993, p. 91, 152; Girininkienė 2004a, p. 71; Lietuvos 2000, p. 30-31.

90 Kirkor 1856, p. 181.

91 Łoza 1954, p. 184; Lietuvos 2000, p. 279. Julianas Januszewskis Raduszewskių šeimai Šnipiškėse ant aukšto Vilnios kranto pastatė didžiulę neogotikinio stiliaus rezidenciją (1894-1895), prie kurios 1896 m. buvo pristatytas priestatas pagal Stanisławo Krajewskio projektą. Lietuvos 2000, p. 128-129; Stefański 2005, p. 200-201.

kampės viršūnės su herbu Radwan. Ji niekaip nesisieja su apatine dalimi, nei su koplyčios elevacija.

Nors kapinių koplyčiai būdingas formų dvilypumas, tai neturėtų stebinti: ir klasicizmas, ir neogotika yra tos pačios meninės-idėjinės srovės apraiškos, tikslingai žvelgiančios į praeitį[92]. Abu stiliai Abiejų Tautų Respublikoje atsirado beveik tuo pačiu metu, tiktai neogotika, skirtingai nuo klasicizmo, ne iš karto užsikariavo palankumą. Jis buvo siejamas su vietine praeitimi ir būtent toks labiausiai tiko aristokratų rezidencijoms, o pats garsiausias pirmojo šio stiliaus funkcionavimo laikotarpio kūrinys senosios Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje tapo Ludwiko Michało Paco rūmai (1822-1823), kuriuos projektavo Henrykas Marconis, visai netoli Vilniaus esančioje Dauspudoje[93]. Tada, apie 1820-1830 metus, į neogotikinį stilių buvo pradėta žvelgti kaip į krikščioniškąjį, ypač Romos katalikišką[94]. Todėl būtent tas stilius idealiai tiko sakralinės architektūros bei sepulkraliniams statiniams, o pirmasis Lietuvoje diegiamo neogotikinio stiliaus architektūros pavyzdys yra 1816 m. statyta šv. Onos bažnyčia Lenkimuose[95]. Vis stipriau dominuojant su rusų administracija ir pravoslavų cerkve susijusioms investicijoms, kurioms pavyzdžių caro decidentai ieškojo bizantinio-rusų statiniuose, neogotikinis stilius sakralinėje ir sepulkralinėje architektūroje, kuris siejosi taip pat su Vakarų Europos kultūra, buvo priimamas kaip vienareikšmiška tautinė deklaracija[96].

Neogotikinis koplyčios elevacijos charakteris puikiausiai įsiliejo į laisvą kapinių planą, jungdamasis su romantinio stiliaus sprendimų apraiškų turinčiais parkais, kurie ypač populiarūs buvo XIX a. 2-jame – 7-jame dešimtmečiais. Prie tokių statinių priskirtume ir jau minėtąją rezidenciją Dauspudoje[97]. Nors nepavyko surasti tiesioginio pavyzdžio išoriniam koplyčios dekorui, atrodo, kad jis iškyla iš parkų paviljonų, kurie buvo populiarizuojami įvairiuose, daugiausiai angliškuose ir vokiškuose, taip pat ir lenkiškuose, architektūros albumuose ir patarimų knygose. Be to gotikinis stilius mielai buvo jungiamas su gamta, tikint, kad jo formos išauga iš šiaurės Europos miškų, ką puikiausiai savo augaliniuose projektuose sugebėjo išreikšti Karlas Friedrichas Schinkelis[98].

Išorinės Rasų kapinių koplyčios sienos pasižymi vertikaliu dekoro išdėstymu, plokštumų ir rėmų sistema, kurią derėtų laikyti tipiniu detalių rinkiniu, taikomu neogotikinio stiliaus Tomaszo Tyszeckio projektuose. Tą patį reiškinį stebime ir vėlesniuose darbuose, kaip Dūkšto (1850-1856) ir Šateikių (1862-1875) bažnyčios[99]. Be to elevacijos pasižymi joms būdingu formų sąstingiu, kuris taip pat yra tipinis reiškinys pirmosios XIX a. pusės architektūroje. Tačiau įkvėpimo neogotikinėms kapinių koplyčios detalėms Tomaszas Tyszeckis ieškojo vietinėje statyboje, ko puikus pavyzdys gali būti smailūs dvigubi rėmai vakarinėje Bernardinų bažnyčios Vilniuje sienoje (il. 27), kurių geometrizuotas atspindys matomas kapinių koplyčios šoninėse elevacijose[100]. Vis dėlto architektui nepavyko sukurti statinio, kurį galima būtų palyginti su Georgo Wernerio Moriconio koplyčios Svėdasuose (1848) išorinių sienų dekoru[101].

Kapinių koplyčios bokštas, nors ir visaip buvo stengtasi sujungti jį su bendru pastato korpusu, išsiskiria tipine kitam neogotikos stiliaus etapui apdaila, o jo atsiradimas įsilieja į pakankamai tuo metu gausius Vilniaus bažnyčių remontus, kas buvo įmanoma dėl pakankamai tuo metu liberalios caro politikos. Viskas sutapo su Rusijos imperijos pakraščių visuomenės judėjimo suaktyvėjimu, susijusiu su Romos katalikų bažnyčia, prieš išleidžiant 1905 m. balandžio 17/30 d. Tolerancijos Įsakymą[102].

Ant kapinių koplyčios sienų, taip pat ant bokšto, kurio forma atitiko tuometinių gyventojų skonį[103], su laiku buvo prikabintos epitafinės lentelės, skirtos kriptoje palaidotų asmenų atminimui. Tačiau nei pastato interjeras, nei įrengimas neišliko ir pavyko surinkti tiktai informacijos nuotrupas. Pirmiausia atrodo, kad jeigu koplyčioje buvo mūrinis altorius, tai niekada nebuvo nuspręsta pastatyti viršutinės dalies. Tebuvo pakabintas Jano Waszkiewicziaus[104] funduotas paveikslas *Nuėmimas nuo kryžiaus* bei Dievo Motinos Aušros Vartų atvaizdas. XIX a. pabaigoje koplyčiai buvo paaukotas paveikslas *Kristaus gundymas*, tapytas Napoleono Michało Iłłakowicziaus, „kurio paveikslai buvo ta-

92 Jaroszewski 1971, p. 21-22. Būdavo, kad viename projekte buvo perpinami abu stiliai (lietuviški pavyzdžiai būtų Raudondvario klebonija 1840 m. ir Lorenzo Cezaro Aniechinio rūmai Žiežmariuose 1853-1858).

93 Lietuvos 2000, p. 33-34. Verta pridurti, kad neogotikos stilius Lietuvos teritorijoje atsirado jau anksčiau, ko pavyzdys gali būti 1813 m. statytas malūnas Rokiškyje, Konstantino Tyzenhauzo dvaro žemėse. Jaroszewski 1971, p. 19-21, 41-42, 160-161, 187-201; Lietuvos 2000, p. 64-65.

94 Bałus 2011, p. 116, 118-120, 123, 127-129.

95 Tradiciškai suprojektuotoje bažnyčioje, neišsiskiriančioje ypatingais sprendimais, buvo pritaikyti smailiaarkiniai langai. Lietuvos 2000, p. 28.

96 Stambesnės bizantinio-rusų stiliaus investicijos Vilniuje buvo vykdomos 1845 m., kada prieš Šventosios Dvasios cerkvę buvo pastatyti vartai ir perstatyta šv. Mikalojaus cerkvė. 1864 m. pravoslavų kapinėse Vilniuje buvo pastatyta bizantinio stiliaus šv. Aleksandro Nevskio koplyčia. Ji buvo skirta rusų kariams, kurie žuvo malšindami 1863 m. sukilimą. Tokią pat funkciją atliko šv. Paraskevos cerkvė, statyta 1864 m. pagrindinėje miesto arterijoje, visai greta rotušės. Tuo pačiu laiku buvo perstatyta Nekalčiausios Dievo Motinos cerkvė. 1872 m. pradėta statyti šv. Katerinos cerkvė Žvėryne. Po 1830 m. ir 1863 m. sukilimų naikinamos katalikų bažnyčios buvo performuojamos į bizantinio-rusų stiliaus cerkves. Kłos 1937, p. 33-34, 90-92, 171-172, 185, 199, 228, 277; Širkaitė 1994, p. 244--245; Lukšionytė-Tolvaišienė 2000, p. 29-33, 36-37, 85; Stefański 2005, p. 130. Žr. taip pat pastabas apie gotikinio stiliaus katedras siejant jas su „tėvynės istorija". Chateaubriand 2003, p. 248.

97 Bogdanowski 2000, p. 127-129.

98 Niehr 1999, p. 145-157. Žr. taip pat Chateaubriand 2003, p. 250, kur randame tezę apie miško įtaką gotikos stiliui ir miško struktūrų, kur netgi „paukščiai rodos pasilkysta", atkūrimą bažnytinėje architektūroje.

99 Lietuvos 2000, p. 29. Žr. taip pat 1858 m. Nemaniūnų bažnyčios projektą (VUB, f. 78-319), ar neįgyvendintus Tomaszo Tyszeckio kurtus bažnyčių projektus (VUB, f. 78-254, f. 78-381).

100 Lukšionytė-Tolvaišienė 2000, p. 39; Lietuvos 2000, p. 31.

101 Lietuvos 2000, p. 34.

102 Paszkiewicz 1994, p. 16-17; Wilczewski 1995, p. 5-7, 27-31.

103 „Puikus tai Vilniui paminklas! Gaila tik, kad naujas yra tik vienas priestatas, dėl to trūksta simetrijos" – rašė Lucjan Uziębło. Drėma 2008, p. 650.

104 Kirkor 1859, p. 245; Kirkor 1880, p. 203.

pyti net karalienės Viktorijos galerijai"[105]. Ant kairiosios (šiaurinės) sienos, manomai jau po Pirmojo pasaulinio karo, pakabinta neogotikinio stiliaus gipso koplytėlė su priekyje matomu užrašu: „Requiem aeternam dona eis Domine" su „gana dailia skulptūrėle" Skausmingosios Dievo Motinos, kurios autorius buvo iš Krokuvos kilęs, bet Vilniuje dirbęs menininkas Józefas Noworytto[106] (il. 14). Koplyčios viduje taip pat pastatytas konfesionalas, atgabentas iš po 1863 m. sukilimo uždarytos Trinitorių bažnyčios Antakalnyje[107]. Be to ten stovėjo medinis katafalkas, nudažytas taip, kad imituotų marmurą[108].

Raduszkiewiczių oratorijos vidus dekoruotas polichromijomis (il. 26). Skliautuose matomas mėlynas dangus su auksinėmis žvaigždėmis, o sienos akytos. Skliautų ir sienų siūlės paryškintos profiliuotomis juostomis. Oratoriume pastatytas altorius, kuriam Wincentas Śledzińskis turėjęs pagaminti fundatoriaus patrono šv. Hilarijaus ir keturių evangelistų atvaizdus[109]. Varpinėje pakabinti du varpai, atgabenti iš 1886 m. uždaryto šv. Arkangelo Mykolo Bernardinių vienuolyno Vilniuje. Seniausią jų 1605 m. vienai Vitebsko cerkvių nuliejo Hansas Meieris iš Rygos. Antrąjį XVII a. paskutiniame ketvirtyje nuliejo garsus Vilniaus varpų liejikas Janas Delamarsas[110].

Aptvaras ir špitolė/prižiūrėtojo namas

Kaip jau buvo minėta, tuoj po to, kada 1814 m. kapinių teritorija buvo praplėsta, jos pradėtos juosti mūrine siena su lizenomis iš išorės ir arkinėmis plokštėmis vidinėje pusėje, paliekant tarpus lietaus vandeniui rytinėje aptvaro pusėje[111]. Sieną dengė nuožulnus, čerpėmis dengtas stogelis (il. 6, 9). Darbai buvo baigti 1820 m., tada buvo pastatyti dar dveji vartai nuo Rybiškių kelio pusės (il. 28). Jiems buvo suteiktos piliastruotų piliorių, dengtų daugiašlaičiais, keramikinėmis čerpėmis dengtais, stogeliais[112].

105 Drėma 2008, p. 650. Paveiksle turėjo būti vaizduojami Vilniaus inteligentijos atstovai, apie tai užsimena: Małachowicz 1993, p. 155; Drėma 2008, p. 649.

106 „Nauja puošybos detalė nelabai dera su chaotiška visuma. Tai Skausmingosios Dievo Motinos figūrėlė, įrėminta dailiais gotikinio stiliaus ornamentais. Viskas tarytum altorėlis, lengvai pakabinta... sienos aukščiau žmogaus ūgio, pagaminta iš gipso, kaip atrama yra iš cemento padaryta ir tamsiai ruda riešutų spalva nudažytas korintinis kapitelis." – rašė Lucjan Uzięblo. Drėma 2008, p. 653. Žr. taip pat Wiadomości 1933, p. 2. Edmundas Małachowiczius klaidingai nustatė, kad ant sienos kabanti ir iki mūsų dienų išlikusi koplytėlė yra altoriaus viršutinė dalis, tą jis pažymėjo kapinių koplyčios plane. Małachowicz 1993, p. 153. Dievo Motinos figūrėlė neišliko.

107 Małachowicz 1993, p. 155.

108 Girininkienė 2004a, p. 72. Plačiau šia tema žr. Vidos Girininkienės straipsnį šiame tome.

109 Małachowicz 1993, p. 155.

110 Vitebsko varpas buvo karo grobis, o šitas, kurio autorius Janas Delamars, „puikiai nulietas" (auk. 57 cm, skersmuo 78 cm), jis buvo angelų galvelėmis dabinta ausimi bei apsiaustu su Dievo Motinos su Kūdikėliu Jėzumi atvaizdu ir Sapiegų herbu Lis. Brensztejn 1924, p. 59, 113, 125. Nei vienas varpas neišliko.

111 Tarpus padaryti buvo būtina dėl didelio grunto lygio skirtumo, kuris šiaurės rytų pusėje vietomis siekė net 30 m. Išliko tik originalios tvoros fragmentai šiaurinėje pusėje ir nedidelė dalis rytinėje bei vakarinėje pusėse.

112 Misionierių parapijos vizitatorius kun. Mamertas Herburttas, 1828 m. girdamas kapinių būklę, jos aptvarą apibūdino kaip labai storą ir aukštą. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6877, l. 7. Dabartinė pagrindinio įėjimo vartų išvaizda – tai

27 Bernardinų bažnyčia Vilniuje, vakarinės sienos fragmentas, 2017 m. Fot. A.S. Czyż

28 Senieji centriniai Rasų kampinių vartai, 1820 m., 2017 m. Fot. A.S. Czyż

Tuomet prie sienos iš vakarų pusės, prie vartų, arčiau miesto, buvo pastatytas vieno aukšto, dvipusis su rūsiu špitolės pastatas (il. 29-30), kuris vėliau buvo pertvarkytas ir perduotas kapinių prižiūrėtojui[113]. Špitolė pastatyta ant stačiakampio plano su plačiu prieškambariu, iš kurio į abi puses ėjo dvi visiškai atskiros patalpos su langais kiekvienoje išorinėje sienoje (dabar dalis jų tebelieka užmūrinti). Viena lango anga – prieš įėjimą – buvo padaryta taip pat prieškambaryje. Ant špitolės išorinių sienų išliko plokšti langų angų rėmai, taip pat juosiantis karnizas – ankstesniojo stogo liekana. Sprendžiant iš misionierių parapijos vizitavimo 1830 m. ataskaitos, jis buvo „čerpėmis dengtas"[114] ir jau tada ten gyveno du prižiūrėtojai[115].

Namas buvo pastatytas 1882 m. pristatant medinį antrąjį aukštą, dengtą dvišlaičiu stogu su palėpe[116] (il. 29-30). Be to stogo kraigas yra lygiagretus pastato fasadui. Prie pastato sienų dar buvo pridėtas apatinėje dalyje karkasinis, dengiantis prieangį rizalitas, antrajame aukšte – medinis, su laiptine vedančia į antrąjį aukštą. Antrojo aukšto planas nekartoja klasicistinio apatiniojo aukšto išplanavimo, nei patalpų, nei langų angų išdėstymu.

Negalima atmesti, kad špitolės ir aptvaro projekto autorius buvo dar vienas Vilniaus gubernijos architektas Józefas Karolis Poussieras, su kuriuo klaidingai buvo siejamas 1801 m. kapinių planas. Jo darbai buvo klasicistinio stiliaus, sutapo su tuo metu Vilniuje vyravusiomis srovėmis[117].

Kapų koplyčios

Pirmuoju Rasų nekropolijos funkcionavimo laikotarpiu nebuvo pastatyta nei viena privati kapų koplyčia, nors tuo pačiu laiku Bernardinų ar evangelikų kapinėse retkarčiais, tačiau vis dėlto tokios koplyčios buvo statomos[118]. Galima manyti, kad turtingieji Vil-

atlikto restauravimo bei jų formos pritaikymo prie XIX ir XX a. sandūroje statytos neogotikinio stiliaus Jeleńskių šeimos koplyčios vaizdo pasekmė (il. 30). Jau neogotikinio stiliaus vartus savo piešinyje įamžino Władysławas Zahorskis 1924 m. Kaip jie atrodė iš pradžių, galime pamatyti XIX a. darytose Rasų kapinių litografijose ir fotografijose. Žr. taip pat Girininkienė 2004a, p. 75 bei Vidos Girininkienės ir Tomaszo Jakubowskio straipsnių iliustracijose šiame tome. Edmundas Małachowiczius klaidingai manė, kad pradžioje pagrindiniai vartai buvo neogotikinio stiliaus, o piliastruotos kolonos su stogeliais prie jų buvo pridėtos tiktai XX a. 3-jame dešimtmetyje. Małachowicz 1993, p. 92, 128. Antrieji vartai (il. 28) nustojo atlikti savo funkciją XIX a. 70.-ųjų m. 80. -tųjų m. sankirtoje, paskui čia atsirado čia prasidėjo palaidojimai, be kitų Kazimierzo Wyszyńskio (m. 1933) ir Walerijos (m. 1938) Wyszyńskos.

113 Minimas 1828 m. LVIA, f. 604, ap. 1, b.6877, k. 7-7v; Kirkor 1856, p. 180; Małachowicz 1993, l. 90.

114 LVIA f. 694, ap. 1, b. 3777 (Wizytacja kościoła i domu Misjonarzy, 1830), p. 139.

115 Girininkienė 2004a, p. 73.

116 Dabar stogas dengtas skarda.

117 Łoza 1954, p. 245; Čerbulėnas, Jankevičienė 1994, p. 308-309.

118 Pav. klasicistinio stiliaus Niszkowskių (1816-1819) koplyčia evangelikų kapinėse ir Freyendų (1828) koplyčia Bernardinų kapinėse. Taip pat verta paminėti XIX a. pradžios Zawiszų ir Ogińskių koplyčias šv. Petro ir Povilo kapinėse. Małachowicz 1996, p. 284-285, 378-379, 384, 441; Girininkienė 2004a, p. 132, 147-148. Žr. taip pat A.S. Czyż straipsnį apie evangelikų kapines šiame tome.

29 Senoji špitolė, vėliau prižiūrėtojo namas, vaizdas nuo vakarų pusės, 1820 m., perstatyta 1882 m., 2017 m. Fot. A.S. Czyż

30 Vaizdas nuo Literatų kalnelio į Jeleńskių koplyčią (prieš 1902 m.) ir prižiūrėtojo namą (1820, 1882), 2012 m. Fot. A.S. Czyż

niaus gyventojai pasitenkindavo palaidojimais katakombose, o faktą, kad Rasų kapinėse ištisus metus nebuvo jokių privačių investicijų, galima būtų sieti su stiprėjančiomis represijomis, kurios užgulė Lietuvą sužlugdžius filaretų ir filomatų judėjimus, o visų pirma po pralaimėtųjų 1830 m. ir 1863 m. sukilimų. Persekiojimai siejosi ne tik su tuo, kad buvo galima patekti į kalėjimą ar būti ištremtam į Sibirą, bet taip pat su pilietinių teisių apribojimu, turto konfiskavimu bei visokeriopais ekonominiais sunkumais, kas tiesiogiai įtakojo visuomenės neturtą bei vis gilėjantį Vilniaus provincionalumą. Ypač po 1864 m., kada miesto gyvenimas praktiškai visiškai sustojo. Tokia padėtis tiesiogiai paveikė Vilniaus kapines, ką galima stebėti lyginant su turtingomis sepulkralinėmis Varšuvos nekropolijų formomis, o ypatingai didelis skirtumas buvo su kapinėmis Krokuvoje, Lvove ar Peremyšlyje[119].

Pirmoji privati kapų koplyčia Rasų kapinėse buvo pastatyta tiktai XIX a. 7-jame ir 8-jame dešimtmetyje[120]. Šią koplyčią pastatė vilniečių nemėgiamas dėl bendradarbiavimo su caro režimu kun. Piotras Žylińskis. Jis Rusijos valdžios buvo paskirtas Vilniaus diecezijos administratoriumi 1863-1883 metais, taigi tragišku laikotarpiu po žiauriai numalšinto 1863 m. sukilimo, kada represijos Lietuvos gyventojų atžvilgiu buvo ypatingai stiprios. Dvasininkas be jokių sąžinės graužimų caro privilegijų dėka kaupė turtą, bei pasisavindavo visas įplaukas iš Aušros Vartų koplyčios, o savo kapo koplyčiai statyti vietą nurodė pietinėje Centrinės aukštumos dalyje. Tokiu būdu architektūrinis nekropolijos centrinės dalies vaizdas pasipildė dar vienu monumentaliu statiniu, nors matomu pirmiausiai nuo rytų slėnių. Nuo Ribiškių kelio pusės Žylińskio koplyčia nebuvo ypatingai išeksponuota dėl to, kad žvelgiant nuo pagrindinio įėjimo ją užstojo C ir D katakombos. Dėl tos pačios priežasties statinio fasadą buvo nutarta atverti į rytų, o ne į vakarų pusę.

Koplyčia pastatyta kvadrato plane ir uždengta trišlaičiu stogu (il. 31). Jos sienas supa piliastrai su korintiškomis galvutėmis, palaikančiomis kaladėlinį karnizą su pakabintomis apverstomis palmetėmis. Fasade yra įėjimo anga, užbaigta viršuje arkiniu lanku su metalinėmis durimis. Viršuje patalpintas užrašas: GROBY / RODZINY / ŻYLIŃSKICH //.[121], apgaubtas iš gipso nulipdytais augaliniais motyvais. Šoninėse koplyčios sienose yra stačiakampė lango anga. Viduje buvo pritvirtintos trys lentelės su inskripcijomis (neišliko)[122]. Ant galinės sienos pakabintas gipso raižinys, vaizduojantis Nukryžiavimo sceną, kurios kompozicija paremta grafiniu Niderlandų manierizmo stilistikos vaizdu[123] (il. 32).

Dar dvi koplyčios buvo pastatytos tiktai XIX a. pabaigoje, taigi tariamos caro politikos liberalizacijos laikotarpiu. Pirmąją jų pastatė turtinga Kaszycų giminė, kilusi iš Pinsko apylinkių Polesėje[124] (il. 33). Koplyčia buvo pastatyta Centrinėje aukštumoje iš antrosios Žylińskių koplyčios atžvilgiu pusės nuo kapinių koplyčios, už A ir B katakombų, kurios žvelgiant nuo pagrindinio įėjimo pusės vis tik neužstojo vaizdo į ją. Vėlesniais metais kapų koplyčias toje pačioje eilėje taip pat pasistatė Dowkardowicz-Zawistowskiai ir Chądzyńskiai, tokiu būdu sudarydami statinių liniją, kuri buvo matoma tiktai nuo rytinės pusės[125]. Dabar, kada katakombos jau išardytos, trijų kapų koplyčių linija atlieka antrinį dominuojantį vaidmenį nekropolijoje, tarytum pakeisdama nugriautas šiaurinėje pusėje katakombas.

Kaszycų koplyčios fasadas yra nukreiptas į pagrindinę alėją, o galinė siena įkomponuota į šlaitą. Statinys pastatytas ant apytikriai kvadrato plano (il. apie 5 m) ir uždengtas dvišlaičiu stogu su profiliuotu kraigu, kurio viršūnėje yra kryžius, o žemiau yra niša su to laikmečio Nekaltosios Marijos figūrėle. Plytų faktūros koplyčios sienos dekoruotos akytai. Fasade įėjimo angą gaubia dvi toskaniškosios, laikančios karnizą su inskripcijomis[126], kolonos ir timpanas. Metalines duris puošia metalo apkaustai su Krasickių Rogalos herbu ir Kaszycų Radvano herbu. Tinkuotas koplyčios vidus dengtas kryžminiu skliautu[127].

119 Lietuvos, o labiausiai Vilniaus gyventojai, buvo vieni iš labiausiai engiamų visoje okupuotoje teritorijoje. Po 1863 m. sukilimo buvo uždrausta vartoti lenkų kalbą viešosiose vietose, uždarytas laikraštis „Kurier Wileński" ir lenkų teatras, buvo išvaikytos visos lenkų organizacijos, dalis bažnyčių buvo perorganizuotos į cerkves, uždrausta spausdinti knygas ir laikraščius, taip pat buvo uždrausta prekiauti knygomis lenkų ir lietuvių kalbomis, duotas nurodymas spaustuvėse sunaikinti visas turimas lenkų ir lietuvių abėcelės raides, netgi uždrausta turėti formas joms gaminti. Cat-Mackiewicz 1972, p. 412-413; Małachowicz 1993, p. 15-22; Paszkiewicz 1994, p. 10-16, 19-21; Širkaitė 1994, p. 243-250; Łossowski 2014, p. 749-750.

120 Koplyčia buvo baigta 1882 m., kuomet jos kriptoje buvo palaidoti kun. Piotro Žylińskio giminaičių palaikai. Žr. žemiau.

121 Edmundas Małachowiczius pateikė, kad anksčiau viršuje buvo užrašas: „Groby rodziny hrabiów Żylińskich", tačiau kun. Piotr Żyliński, kaip mūrininko sūnus neteisėtai naudojo grafo titulą. Małachowicz 1993, p. 306. Sunku įrodyti, kad tokiame nedideliame plotelyje galėjo tilpti keturių eilučių užrašas. Po 1945 m. koplyčia buvo apgriauta, o 1988 m. restauruota. Dabar jos būklę galima nusakyti kaip patenkinamą.

122 „Żyliński / Ks. Piotr – Administrator / Djezecji, prałat prepozyt. Kapituły / Dr Teologji, officjał Konsystorza / proboszcz Ostrobramskiej parafji / odznaczony orderami Św. Włodzimierza / III klasy, Św. Anny z Cesarską / Koroną II klasy, złotym krzyżem napierśnym, / krzyżem za lata 1853-1856 i / medalem pamiątkowym 1863-1864 r. / Ur. 1816 – Zmarł 1 Kwietnia 1887 r. / Kapłaństwa lat 55; Tu spoczywają zwłoki / Ś.P. / Teresy z Żylińskich / BARKENBERG / M. 1882 r. Marca 31 d. / wieku lat 59; Robert / BARKENBERG / m. 1882 r. Maja 3 d. w wieku lat 70". Czyż, Gutowski 2017, p. 33-34, 273-274.

123 Apie gipso raižinių dirbtuves bei šios rūšies puošybos madas XIX a. žr. Klajumienė 2015, p. 331-379. Dėl niekuo neišsiskiriančių ir nepasižyminčių jokiais ypatingais bruožais formų panaudojimo, nejmanoma susieti gipso raižinių naudotų Žylińskių koplyčioje su jokiomis Vilniuje veikusiomis dirbtuvėmis. Pirmojoje 2018 m. pusėje raižinys buvo restauruotas. Žr. www.vda.lt/lt/galerija-akademija/naujienos/ivietinta-restauracija-2 [žiūrėta: 20 III 2019].

124 Edmundas Małachowiczius pateikė, kad koplyčia buvo funduota XIX a. viduryje. Tačiau tam prieštarauja Kaszycų giminės istorija, bei išlikusios inskripcinės lentelės. Koplyčia turėjo jau stovėti 1901 m., kuomet joje buvo palaidoti Julijos Kaszyc palaikai. Małachowicz 1993, p. 93. Koplyčia buvo restauruota XX a. 9-tojo dešimtmečio pradžioje. Małachowicz 1993, p. 204.

125 Šias koplyčias užstojo katakombos, todėl jų fasadas buvo atgręžtas.

126 Lentelės, žvelgiant iš kairės pusės: „Ś. P. / ALEXY Hr. KRASICKI / z SZABASTÓWKI / ur. 8 II 1878 m. 20. III. 1935.; + / TU SPOCZYWAJĄ ZWŁOKI / Ś. P. / ZOFJI z KASZYCÓW / HR. KRASICKIEJ / UR 16 II 1852 R. M. 25. I. 1933 R. // + / TU SPOCZYWAJĄ ZWŁOKI / Ś. P. / JULIJ z NIESIOŁOWSKICH / KASZYC / UR. 11 LUTEGO 1828 R. ROZSTAŁA SIĘ / Z TYM ŚWIATEM 21 MARCA 1901 R.; Ś. P. / ELŻBIETA Hr. KRASICKA / ŻONA ALEXEGO / ur. 5. IX. 1895 m. 5. III. 1976 / w WARSZAWIE.;. Lentelė žemiau: NAJLITOŚCIWSZY I NAJMIŁOSIERNIEJSZY JEZU NIE BĄDŹ JEJ SĘDZIĄ, ALE ZBAWICIELEM / PONIEWAŻ W TWOJE MIŁOSIERDZIE UFAŁA, I W TOBIE NADZIEJĘ POKŁADA / ŁA, NIECH SZCZĘŚCIE I RADOŚĆ WIECZNE POSIADA".

127 Dabar joje stovi akmeninis sarkofagas. Įėjimas į kriptą yra viduje.

Iki 1902 m. pagal Bolesławo Szwengrubeno projektą dar buvo pastatyta plytų neogotikinio stiliaus žemvaldžių Jeleńskių koplyčia[128], kuri stovėjo visai šalia pagrindinio įėjimo, taip įsiliedama į aptvaro liniją. To dėka įėjimas įgijo kiek stipresnės išraiškos, dėl ko 1924 m. buvo perstatyti vartai, suteikiant jiems neogotikinį stilių[129] (il. 30).

Koplyčia pastatyta ant stačiakampio plano su trinave plokščia presbiterija, esančia vakarinėje dalyje, iš visų pusių apsupta atramų. Statinio fasadą remia atramos su aklinomis langų angomis ir pinakeliais. Smailiasklautis, profiliuotas portalas su kolonomis ir pinakeliai pereina į dekoratyvinę dvipusę akliną lango angą su rozete, užimančia visą sienos plokštumą. Portale įtaisytos puošnios metalinės durys su apkaustais ir belstukais. Trikampė fasado viršūnė puošta ažūrine signatūra. Šoninėse ir galinėse sienose, kurios apjuostos arkadiniais plytų karnizais yra dvigubi, smailiais sklautais langų rėmai su palangėmis ir viršlangiais. Tinkuotame cokolyje iš šiaurės pusės, taigi nuo pagrindinio įėjimo pusės, patalpintos dvi lentelės, dedikuotos Alinai ir Mieczysławui – seseriai ir broliui Jeleńskiams – įrėmintos vienu bendru rėmu, kurio viršuje yra kryžius[130].

Viduje, presbiterijos sienoje yra smailiaskliautė niša, kurioje iš pradžių buvo figūrėlė[131] (il. 34). Altoriui būdinga profiliuotą plokštę laikanti atrama su plačiu granitiniu laipteliu. Skliautai susieina smailiu lanku. Grindinys yra dviejų spalvų, sudėliotas iš juodų ir pilkų plokščių. Sienos tinkuotos ir baltintos.

Jeigu Żylińskių koplyčia nepasižymi jokiomis ypatingomis meno vertybėmis, tai abi XIX a. pabaigoje statytas koplyčias derėtų pripažinti kaip vykusius statinius. Kiekviena jų yra skirtingas, tuo metu dominuojančio senojoje Lenkijos Respublikoje istorinių formų, beveik vienu metu pasiskirstančio tarp neogotikos ir neorenesanso stiliaus pavyzdys[132]. Tokiu stiliumi Vilniuje dažnai buvo statomi tiek viešosios paskirties pastatai, tiek ir privatūs namai, o neogotikos stilius dar sėkmingai vyravo bažnytinėje statyboje. Šių pastatų projektų autoriai dažniausiai buvo rusų arba vietiniai architektai, kurie mokslus baigė Peterburge[133], neretai naudojosi grafikos pavyzdžiais, dažniausiai pran-

128 Jis taip pat projektavo Wiszniewskių dvarą ir mauzoliejų Žibartonyse, kuriuos laikė Karolis Onufry Wiszniewskis vedęs Juliją iš Jeleńskių. Aftanazy 1992, p. 297-298; Lietuvos 2000, p. 281.

129 Žr. aukščiau.

130 Joje buvo paliktas vienas tuščias laukelis. Lentelėse yra užrašyta: „Ś. + P. / ALINA JELEŃSKA / ur. 30 Marca 1848 r. / m. 7 Czerwca 1905 r. / – / „Błogosławieni czystego serca / albowiem oni Boga oglądają";; Ś. + P. / MIECZYSŁAW JELEŃSKI / ur. 10 Paźdz. 1834 r. / Bogu ducha oddał 6 Kwiet. 1902 r. / – / „Potykaniem dobrem potykałem się, zawodum dokonał, / wiarę zachował, na osatek odłożon / mi jest wieniec sprawiedliwości, który mi / odda Pan, Sędzia Sprawiedliwy w on dzień". Manomai koplyčios viduje kažkada buvo papildomos lentelės su užrašais: Alina Jeleńska / 1848-1905,; Mieczysław Jeleński / 1834-1902". Czyż, Gutowski 2017, p. 101.

131 Išliko tik cokoliukas.

132 Stefański 2005, p. 117, 130.

133 Neorenesansinio stiliaus pastatai Vilniuje buvo be kitų Žemės bankas (1889-1891, Wacławas Sztejneris), Śniadeckio namas, kuriame buvo Žemės bankas (XIX a. devintas dešimtmetis, Julianas Januszewskis), Teismo pastatas (prieš 1893, Wasilij Prusakow), Chądzyńskio namas (1889, Wincenty Górskis), Smażewicziaus namas (1899-1903, Konstanty

31 Żylińskių koplyčia prieš 1882 m., 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

32 Bareljefas su Nukryžiavimo scena Žylińskių koplyčioje, prieš 1882 m., 2014 m. Fot. A.S. Czyż

33 Kaszycų koplyčia, XIX a. pabaiga, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

34 Jeleńskių koplyčios interjeras, projekto autorius Bolesławas Szwengrubenas, prieš 1902 m., 2014 m. Fot. A.S. Czyż

cūziškais[134]. Todėl abiejų koplyčių analogijų galima rasti net ir sakralinėje architektūroje. Ta pati stilistika, kaip ir Kaszycų koplyčioje lengvai pastebima Balstogės g. 8 namo architektūroje, vos keliasdešimt metrų toliau nuo Rasų kapinių, taip pat Balińskio (1879-1880) name Vilniaus g. 27, kurio projekto autorius buvo Peterburgo mokyklos auklėtinis Wincentas Górskis[135].

Dėl statinio dailumo ir padalinimo nesunkiai galima rasti sąsajų tarp Jeleńskių koplyčios ir Rokiškio (1868-1875) bei Šateikių (1862-1875) bažnyčių, o bene artimiausia savo stiliumi yra 1893 m. Tyszkiewiczių koplyčia Kretingoje[136].

Antkapiai

Nuo pat Rasų kapinių atidarymo pradžios pats paprasčiausias ir tradiciškiausias būdas kapavietei pažymėti buvo medinis kryžius ant kapo – amžinojo gyvenimo Kristaus aukos dėka ženklas[137]. Taip pat, kadangi tokio pobūdžio paminklai nepasižymėjo patvarumu, pagal galimybes stengtasi juos pakeisti akmeniniais antkapiais. Turtingiausi Vilniaus gyventojai iki pat XIX a. vidurio užsakinėjo klasicistinio stiliaus paminklus, kuriuos dažniausiai projektuodavo ir gamindavo pripažinti vietiniai architektai ir paminklų meistrai, neretai dėstę universitete bei dirbę prie daugelio Vilniaus pastatų, be kitų atliekant katedros ar rotušės atnaujinimo darbus[138]. Rasų kapinėse, deja, iki mūsų dienų išliko labai nedaug tuo metu pastatytų sepulkralinių statinių, be to jie reprezentuoja vos tris klasicistinio stiliaus antkapių rūšis: kolona su viršūne (urna arba figūra), koplytstulpis bei cippus[139]. Svarbu yra vis dėlto tai, kad seniausi išlikę paminklai yra išsidėstę pirminėje Rasų kapinių teritorijos dalyje (prieš 1814 m.).

Originalumu pasižymi paminklas de Perthées šeimos vaikams: Leopoldynai (m. 1820) ir Józefui (m. 1824)[140], kuris įgijo stilizuotos toskaniškosios kolonos formą, pastatytos ant

Korojedow). Visų šių pastatų fasadai buvo neorenesanso stiliaus su išryškinta rizalito ašimi. Lukšionytė-Tolvaišienė 2000, p. 50; Lietuvos 2000, p. 106-108, 115-116; Stefański 2005, p. 198.

134 Iš čia Kaszycų koplyčios panašumas su mauzoliejumi kapinėse prie šv. Mikalojaus bažnyčios Zlotorijoje (antroji XIX a. pusė). Kozaczewska-Golasz 2001, p. 79-80.

135 Lukšionytė-Tolvaišienė 2000, p. 139, 142-143; Lietuvos 2000, p. 132-133.

136 Lietuvos 2000, p. 242-245, 279.

137 Ten pat, p. 178-180, 190-191.

138 Žr. 48 išnašą. Vėlesnis pavyzdys gali būti XIX a. vidurio garsaus Vilniaus dailininko Kanuto Rusieckio piešinys, kuriame vaizduojamas obelisko formos antkapinis paminklas. LMAVB, f. 320-545.

139 Verta užsiminti apie klasicistinius destruktus, kurių aiškinimas dėl ypatingai blogos jų būklės sukelia daugybę sunkumų. Be kitų turima omenyje ugninga urna, kurios išorines sieneles puošia iškiliai raižytos lauro lapų girliandos. Žr. http://cmentarznarossie.info/obiekty.php?id=14504 [žiūrėta: 25 III 2017]. Be to Wacławo Wejtkos kartotekoje randame duomenų apie kolonos ant cokolio formos antkapinį paminklą Joannai Bolcewicz (m. 1813). Jos stiebas turėjo būti puoštas Apvaizdos Akim bei rozetėmis. Czyż, Gutowski 2017, p. 44.

140 Su Vilniaus ir Varšuvos klasicistinio stiliaus aplinka susijusio Stanisławo Augusto Poniatowskio kartografo ir entomologo Hermano Karolio de Perthées (1740-1815), bei Bernardo Bellotto vad. Canalletto dukters Józefos

daugiapakopio cokolio su ant viršaus stovinčia urna (rekonstruota), įrėminta keturiomis akyto aptvaro atkarpomis, kurios sudaro ratą (il. 35). Kapavietės planas – puikiausiai įsiliejantis pietvakarių slėnio šlaite, sudarantis vaizdo dominantę žvelgiant nuo pirmųjų kapinių vartų vietos (il. 4) – savo ištakas turi prancūzų mene. Atrodytų, kad tai yra perdirbtas Marie-Josepha Peyre'o *eglise cathedrale* projektas, kuriam įkvėpimo šaltinis buvo Cecylijos Metelli antkapinis paminklas, tiktai vietoj centrinės architektūrinės struktūros buvo įstatyta kolona su urna[141] (il. 36). Pritaikius antikinės architektūros pavyzdžius (rato planas su vertikaliu centre esančiu obiektu) ir motyvus (kolona, urna) pavyko sukurti formaliai elegantišką vizualų amžinybės simbolį[142]. Negalima atmesti galimybės, kad paminklo autorius galėjo būti vienas iš apie 1820-1825 m. dirbusių architektų, o labiausiai tikėtina, kad tai galėjo būti Józefas Karolis Poussieras arba Karolis Podczaszyńskis. Už pastarojo kandidatūrą byloja liauna kolona, kapavietės schema ir elegantiškumas.

Veikiausiai tuo pačiu metu buvo sukurta netoli nuo de Perthées šeimos kapo esanti anoniminė, gana žema toskaniškoji kolona uždengta plokščiu, keturšlaičiu stogeliu, su neišlikusia viršūne (figūra) ir lentele su inskripcija, pritaisyta lygiai taip, kaip ankstesniajame pavyzdyje, ant cokolio[143] (il. 37). Tačiau šis antkapis yra klasicistinių formų barbarizavimo pavyzdys, artimesnis provincijos statiniams nei garsiesiems Vilniaus klasicizmo stiliaus darbams.

Kiek vėlesnis paminklas – tai joniškosios kolonos formos, stovinčios ant cokolio ir pagrindo, pridengto kiru, su miegančia nuogo, sparnuoto angelėlio figūrėle (il. 38). Būtent dėl šios angelo figūrėlės galima daryti išvadą, kad paminklas pastatytas mažam vaikui atminti. Kompozicijos schema siekia XVI a. ir siejama su tuo metu Lietuvos-Lenkijos žemėse dirbusiu garsiu menininku Bartolomeo Berrecci, kuris Opatovo kolegiatai pagamino paminklą vienerių metų Ludwikui Mikołajui Szydłowieckiui (m. 1525), tuo pradėdamas renesanso stiliaus vaikiškų antkapių seriją[144]. Šis sepulkralinių statinių, išreiškiančių

įpėdiniai. De Perthées kaip kalvinizmo išpažintojas buvo palaidotas prie kirkės Vilniuje. Małachowicz 1993, p. 333, 336-337; Bernatowicz 2003, p. 28; Girininkienė 2004a, p. 144-145.

141 Žr. Jaroszewski 1971, p. 121.

142 Antikos laikotarpyje kolona atliko ne tik architektūrinės atramos funkciją – paminkluose simboliškai pakylėdavo velionį ir jo nuopelnus. Tuo tarpu neturintis nei pradžios nei pabaigos ratas – tai amžinybės, bei Rojaus ir Dangaus, kaip Dievo namų, simbolis. Kobielus 1997, p. 30, 40, 42-43, 46.

143 XX a. pradžios nuotraukoje koloną vainikuoja gerokai mažesnė, tarytum netinkanti jai figūra, matomai vaizduojanti šv. Joną Evangelistą arba Švenčiausią Mergelę Mariją. Jau tada paminklas buvo apgriautas ir neturėjo inskripcinių lentelių. Jankevičienė, Kuodienė 2004, p. 50.

144 Iš kitų vaikiškų antkapinių paminklų paminėsime Zygmunto Szydłowieckio (m. 1530) Opatowo kolegiatoje, Jano Aleksandro Tarnowskio (m. 1515) Tarnowo kolegiatoje, Rafało Ocieskio (m. 1547) domininkonų vienuolyne Krokuvoje ir Giovannio Marijos Padovano sukurtą Katarzynos Pileckos (m. 1559) Pilicos parapijinėje bažnyčioje antkapinius paminklus, o iš lietuviškų pavyzdžių Mikołajaus Radziwiłło, (m. 1588) Dievo Kūno bažnyčioje Nesvyžiuje, taip pat jo seserų Katarzynos (m. 1593) ir Krystynos (m. 1599) Benediktinų bažnyčioje (abu neišlikę) antkapiniai paminklai. Neatsitiktinai minėti darbai buvo padaryti tuo pačiu metu, kada pasirodė Jano Kochanowskio poema *Treny (Raudos)*, kurias poetas paskyrė mirusiai dukrai Urszulai. Jos buvo publikuotos 1580 m., vėliau susilaukė pakartotinių leidimų 1583 ir 1585 m. Kolbuszewski 1985, p. 168-170; Bernatowicz

jausminį ir individualizuotą tėvišką gedulą, įvilktą į antikinę mirties, kaip sapno viziją, pavyzdys baroko laikais vis dėlto prarado savo reikšmę. Kartu su besikeičiančiais papročiais jis vėl tapo populiarus XVIII ir XIX a. sandūroje. Tada buvo praturtintas klasicistiniais motyvais, taip pat būdavo, kad – kaip aptariamojo vilnietiškojo antkapio atveju – vietoj vaiko būdavo vaizduojamas angelėlis, siejant jo asmenį su mirusiuoju, kuris buvo laikomas „angelu danguje"[145], kadangi taip pat mirė būdamas nekaltas.

Jeigu aukščiau minėti darbai buvo pagaminti mūrinimo ir liejimo (plytos, betonas) technika, tai pakankamai originaliai atrodo Anielės Mickaniewskos (m. 1836) paminklas, sudėliotas iš įvairiaspalvio ir poliruoto granito[146] (il. 39), ką galima būtų laikyti vėlesnės natūralaus akmens dirbinių ir formų dominantės preambule Rasų kapinėse. Tačiau dera pastebėti, kad tokie sprendimai buvo taikomi dar XVIII a. pabaigoje, ką liudija Petronelės Plater (m. 1790) antkapinis paminklas kapinaitėse šalia Šateikių bažnyčios[147]. Paminklas Anielei Mickaniewskai yra puikus pavyzdys to, kaip veikė vienodų pavyzdžių taikymas beveik visoje Europoje. Lygiai toks pat antkapinis paminklas yra Donsko kapinėse Maskvoje[148].

Lietuviškoms nekropolijoms būdingos išmūrintos iš plytų ir akmens, tinkuoto stulpo, dengto paprastu stogeliu su apvadu arba bent jau karnizu, formos koplytėlės[149] (il. 40). Rasų kapinėse tokios rūšies datuoti paminklai pastatyti Antoninai Pieńkowskai (m. 1826) bei Aleksandrai ir Piotrui Olszanowskiams (1840). Tokie paminklai statyti sekant apeiginių pakelės, o taip pat statytų kokiam nors asmeniui ar įvykiui atminti koplytėlių,

1998, p. 121-124; Zlat 2008, p. 67, 136, 138, 141-142; Vovelle 2008, p. 421, 485; Matušakaitė 2009, p. 116-117; Grzęda 2011, p. 16.

145 Tai labai dažnas mirusio vaiko apibūdinimas antkapinių paminklų inskripcinėse lentelėse. Žr. pav. Józefos (m. 1877) ir Jano (m. 1878) Sawickių antkapinį paminklą. Labai panašiai atrodo anoniminis antkapinis paminklas, vaizduojantis nuogą miegantį ant betoninio sarkofago vaiką. Žr. http://cmentarznarossie.info/obiekty.php?id=9064 [žiūrėta: 25 III 2017]. Žr. Rudkowski 2006, p. 135 (panašaus darbo Varšuvos Povonzkų kapinėse pavyzdys). Dar vienas, su analogiška data antkapinis paminklas Rasų kapinėse, skirtas Stanisławai Tomaszewskai, vaizduoja miegantį vaiką prie medžio kamieno formos kryžiaus ant uolos formos cokolio. XIX a. vaikiškų antkapinių paminklų pavyzdžių, kuriuose panaudotas miegančio vaiko/putto motyvas randame Luigio Pampalonio kūryboje, kuris savo darbus siuntė ir į senosios Respublikos teritorijas. Rasų kapinių kontekste svarbu paminėti, kad šio italų autoriaus yra ir apie 1842-1847 m. sukurtas Michało Tyszkiewicziaus (m. 1832) antkapinis paminklas, kuris stovi koplyčioje prie Viešpaties Dangun Ėmimo bažnyčios Raudondvaryje. Mikocka-Rachubowa 2001, p. 243-244.

146 Pradžioje tai buvo urna (neišlikusi) ant toskaniškos kolonos stovinčios ant cokolio, ką liudija Wacławo Wejtkos kartoteka. LMAVB, f. 28-1, l. 242.

147 Skłodowski 2013, p. 136.

148 Dushkina 1995, p. 91, il. 8; žr. www.nasledie-rus.ru/podshivka/11117.php [žiūrėta: 20 III X 2019].

149 Žr. Małachowicz 1993, il. 25 (su tokios rūšies antkapinių paminklų Rasų kapinėse piešiniais); Jankevičienė, Kuodienė 2004, p. 14 (su aptariamos rūšies koplyčių schemomis). Dabar visi koplytstulpiai uždengti šiuolaikiniais skardiniais keturšlaičiais stogeliais. Kitų kapinių pavyzdžiai leidžia spėti, kad bent dalis jų galėjo būti uždengta dvišlaičiais stogeliais. Be to archyvinėse nuotraukose aiškiai matoma, kad Rasų kapinėse esantys paminklai buvo dengi čerpėmis. Žr. Małachowicz 1993, p. 289; Jankevičienė, Kuodienė 2004, p. 16, 25-26, 41, il. 4-5, 11-13, 24, 33-34, 44; Skłodowski 2013, p. 221. Verta pridurti, kad koplytstulpiai dažnai būdavo statomi ant piliakalnių ir kovų vietose arba svarbių senosios Respublikos rytinės dalies asmenų žūties vietose (pav. Stanisławo Żółkiewskio antkapinis paminklas Cecoroje, turkų palaidojimo vieta Łuczkoje senajame Tarnopolio paviete).

35 Leopoldynos (m. 1820) ir Józefo (m. 1824) de Perthées antkapinis paminklas, 2014 m.
Fot. P. Jamski su grupe

36 Marie-Joseph Peyre, *eglise cathedrale* projektas, publikuotas *Œuvres d'Architecture*, 1796 m.
Fot. visuotinė prieiga

37 Toskaniškos kolonos formos anoniminis antkapinis paminklas, XIX a. 20.-30. m., 2014 m.
Fot. P. Jamski su grupe

38 Miegančio putto ant kolonos formos mažamečio vaiko antkapinis paminklas, XIX a. pirmoji pusė, 2014 m.
Fot. P. Jamski su grupe

39 Anielės Mickaniewskos (m. 1836) antkapinis paminklas, 2013 m. Fot. A.S. Czyż

40 Antoninos Pieńkowskos (m. 1826) antkapinis paminklas, 2013. Fot. N. Charkiewicz, M. Luto

kurių forma lietuvių literatūroje yra apibrėžiama kaip *vientiso tūrio*, tradicijos[150]. Kita tipinė lietuviška kompozicija yra nekubatūrinis antkapis, primenantis dvišlaičiu stogeliu dengtą namelį (il. 41). Nors vienintelis Rasų kapinėse toks esantis paminklas yra tik iš XIX a. pabaigos, jo forma tiesiogiai siejasi su „mirusiųjų namų" kapo/antkapio bei kapinių, kaip „mirusiųjų miesto" idėja[151]. Jo pirmataką galima rasti Giovannio Battistos Piranesio piešiniuose, kuriuose autorius vaizduoja senovės romėnų antkapius[152]. Tokie darbai yra gerai žinomi kitose Vilniaus nekropolijose, be kitų ir Bernardinų kapinėse (pirmoji XIX a. pusė), taip pat Jasvainių (Emilijos Statkowskos antkapinis paminklas, m. 1836) ir Čekiškių (Kazimierzo Pryžgintto antkapinis paminklas, m. 1887) kapinėse[153].

Aukšto meninio lygio yra 1834 m. mirusių Jerzio ir Adolfo Zajączkowskių antkapinis paminklas (il. 42). Jis buvo pagamintas, kas gana retai pasitaiko Rasų kapinėse, iš smiltainio, nepaprastai tiksliai apdorojant skulptūrines detales. Paminklui suteikta cippuso, kurio viršuje veikiausiai stovėjo urna, forma, uždengtas plokštėmis su pusiau apvalia viršutine dalimi su reljefiniu atvaizdu sukryžiuotų ir apverstų uždegtų deglų bei sparnuota klepsidra su dalgiu ir akantiniais akroterionais. Iš priekinės pusės inskripciją gaubia rozetės, iš galinės pusės yra išgaubta, trijose vietose prikabinta uždanga, bei alyvinė lempa, laikoma uroboro, šie simboliai skelbia amžinybę[154]. Paminklas aptvertas tvorele iš granitinių šlifuotų cokolių su metalinėmis urnomis viršūnėlėse, sujungtų tokiomis pat grandinėmis. Apgalvota ir kruopščiai atlikta antkapio kompozicija su aiškiu reljefo piešiniu ir puikiai išvedžiotomis inskripcijos raidėmis matoma taip pat pažymėtose šoninių sienų boniose. Panaudotų motyvų rinkinys – tipinis sepulkralinias klasicizmo stiliaus darbams – kartu su aukštu akmens meistro darbo lygiu iškelia antkapį į vienų svarbiausių Vilniaus kapinių antkapių viršūnes[155].

150 Išskiriamos taip pat stulpinės koplytėlės, tačiau dėl jų į kolonas panašios formos jas derėtų vadinti būtent taip, „stulpo" terminą paliekant integruotoms formoms. Jankevičienė, Kuodienė 2004, p. 14-43.

151 Tokią reikšmę turi ir koplytstulpiai. Įdomu, kad antkapinių paminklų (visų rūšių) inskripcijos neretai pradedamos nuo santrumpos D.O.M. (romėniškas posakis *Deo Optimo Maximo* – skirtas Jupiteriui, arba epitafinio romėnų posakio: *Datur Omnibus Mori* – „visų mūsų laukia mirtis"), kurioje buvo atsisakoma santrumpos taškų, tęsiant posakį „DOM Wieczności" ar „DOM Wieczny" – liet. „Amžinybės namai"). Pav. inskripcija ant Longino Kulikowskio (m. 1885) antkapinio paminklo. http://cmentarznarossie.info/obiekty.php?id=10712 [žiūrėta: 25 III 2017]. Žr. taip pat Wóycicki 1855, p. 5; Kolbuszewski 1985, p. 179-180 (klaidingas reiškinio išaiškinimas); Vovelle 2008, p. 483-484, 597, 604.

152 Piranesi 1784, t. 2, il. 11.

153 Małachowicz 1996, p. 292; Cmentarz 2013, p. 69; Skłodowski 2013, p. 160.

154 Uždangos antkapiniuose paminkluose motyvas simbolizuoja Dangaus sferą ir amžiną išganymą, o jos pakėlimas arba nuleidimas skiria tai, kas žemiška nuo priklausančio amžinybei, transcendencijai. Rozetės – tai dangaus kūnai, ypač žvaigždės. Uroboroso (gyvatės, ryjančios savo uodegą) motyvas, kilęs iš senovės Egipto, buvo perimtas iš graikų ir romėnų, o paskui perkeltas į krikščioniškąjį pasaulį. Uroborosas simbolizavo mirties ir atgimimo ciklą. Wolff-Łozińska 1971, p. 196-199; Zinkow 2009, p. 142.

155 Galbūt teisus yra Edmundas Małachowiczius teigdamas, kad šį antkapinį paminklą pagamino Francesco Andriollio mokinys, puikaus Fiorentinio (apie 1820-1830 m.) antkapinio paminklo Bernardinų kapinėse autorius, pripažintas Vilniaus skulptorius Józefas Kozłowskis. Małachowicz 1993, p. 69; Małachowicz 1996, p. 299-300; Cmentarz 2013, p. 402-403. Apie Józefą Kozłowskį žr. Melbechowska-Luty 1986, p. 227.

Tęsdami Zajączkowskių antkapinio paminklo autoriaus paieškas, einame prie lotynų kalbos ir literatūros profesoriaus Stanisławo Kostkos Hryniewicziaus (m. 1866) antkapio, pagaminto iš poliruoto rausvojo granito su išraižytais apverstais deglais ir rozetėmis bei plokštės su akroterionais ir pusapvaliais frontonais (il. 43). Tačiau tai yra tas momentas, kuomet antkapiniame mene aiškiai nutolstama nuo klasicistinio stiliaus formų, o įsitvirtina mada statyti lauko akmenis. Viena vertus tai buvo įtakota gamtinių detalių paieška, steigiant parkus, kurie atsirado dėl Tolimųjų Rytų įtakos. Antra vertus – nemažai reikšmės turėjo savumo pojūtis, susijęs su privačių patriotinio pobūdžio kolekcijų išplitimu, kurios apėmė taip pat ir visokeriopas gamtos detales[156]. Be to akmens formų antkapiniai paminklai puikiausiai atitiko tuo metu kuriamą romantinio istorizmo dvasią[157]. Atitinkamai pagal biblinę simboliką jie buvo skaitomi kaip amžinybės ženklas, kadangi akmuo – kaip labai tvirta medžiaga – perteikė žmogaus gyvenimo trapumą[158]. Taip pat labai svarbu yra tai, kad visos minėtosios tendencijos, įskaitant ir nedidelius medžiagų kaštus – visoje Lietuvos teritorijoje gausu poledynmečio laikotarpio lauko akmenų – kaip tik sutapo su žymiu Vilniaus visuomenės materialinės būklės pablogėjimu.

Seniausi granito akmens formų paminklai, kurių apdorojimas dažniausiai apsiribodavo tiktai jų priekinės dalies nušlifavimu, kur paprastai būdavo pritaisoma lentelė su inskripcija arba reljefiškai iškalamas kryžiaus ženklas, atsirado jau XIX a. antrojo dešimtmečio pabaigoje[159] (il. 44). Tai vienu metu yra ir pirmieji antkapiniai paminklai, signuoti Vilniaus akmens meistrų: Jakubo Rosińskio[160], Józefo Andruszewicziaus[161], Józefo Horbacewicziaus[162], Józefo Kozłowskio[163] ir Wincento Łabanowskio[164]. Kuo labiau artėjame prie XIX a. vidurio, tuo dažniau sutinkame granito akmenis apdorotos stelos formomis

156 Bogdanowski 2000, p. 116, 137. Vilniuje pirmiausia dera paminėti Stanisławo Jundziłło kolekcijas susijusias su universitetu ir Botanikos sodu.

157 Apie devynioliktajame amžiuje vyravusį senųjų ir naujųjų kapavičių kultą Lietuvos-Lenkijos nepriklausomybės praradimo kontekste žr. Grzęda 2011, p. 15-43.

158 Kobielus 2012, p. 21.

159 Seniausi datuoti tokios rūšies antkapiniai paminklai skirti kun. Platonui Sosnowskiui (m. 1829), Kunegundai (m. 1837) ir Stefanui (m. 1831) Sadowskiams, Annai (m. 1834) ir Onufrui (m. 1839) Nowackiams bei Leonardui Pietraszewicziui (m. 1836). Tokios rūšies antkapinių paminklų galime rasti ir Bernardinų kapinėse, o seniausias jų skirtas Józefui Wołodźkai (m. 1829). Dera paminėti, kad apie XIX a. vidurį Rasų nekropolijoje taip pat veikė monogramistai J.M., W.A., B.F.B., W.J. Cmentarz 2013, p. 271, 280, 353, 379-380, 383, 407, 409.

160 Pav. Aniela ir Walenty Przesmycki (m. 1831), Wiktoria Orłowska (m. 1832) antkapiniai paminklai. Žr. Polanowska 2013, p. 118.

161 Pav. Jan Ertman (m. 1836), Tomasz Życki (m. 1839), Klotilde von Haudring (m. 1846) antkapiniai paminklai.

162 Pav. Karolina Korwell ir Marcjana Morawska (m. 1833), Antoszewiczių (m. 1838), Petronela Bekancka (m. 1842), Franciszka Ważyńska (m. 1849) antkapiniai paminklai. Žr. Kirkor 1859, p. 266.

163 Pav. Paulina Życka (m. 1843) antkapinis paminklas.

164 Pav. Teresa Wagner (m. 1847), Mejer ir Witkiewicz (m. apie 1860) antkapinis paminklas. Vėliau Wincentas Łabanowskis dirbo visiškai kitu stiliumi. Žr. Olimpia Ogińska (m. 1861), Ludwika (m. 1892) ir Józef (m. 1871) Pietraszkiewicz, Czapskich (m. apie 1870) bei Wojnickių ir Sokołowskių (m. apie 1870).

41 Namelio formos anoniminis antkapis, XIX a. pabaiga, 2019 m. Fot. B. Gutowski

42 Jerzo ir Adolfo Zajączkowskių (m. 1834) antkapinis paminklas, 2013 m. Fot. A.S. Czyż.

su palikta nereguliaria nugarine dalimi (il. 45). Tokie antkapiniai paminklai būdavo nedideli, galėjo būti pusapvaliai[165] arba stačiakampiai[166] su raižytais papuošimais arba su įvairiai suformuotomis plokštumomis, kur būdavo pritaisomas nedidelis raižytas kryžius. Tokias stelas gamino dar pirmojoje XX a. pusėje, dėl didesnio stabilumo apgaubiant jas betono apsiaustu.

Toliau einant idėjiškai-formalių paieškų keliu, dera paminėti uolos formos cokolius, prie kurių būdavo pritvirtinamos lentelės su inskripcijomis[167] (il. 46). Nuo XIX a. 7-tojo ir 8-tojo dešimtmečių ant tokių postamentų buvo pradėti statyti medžio kamieno formos kryžiai[168], o antkapio visumą neretai apipindavo iškaltas gebenių vainikas[169]. Kompoziciją papildydavo pergamento ritinio formos lentelė su inskripcijomis[170]. Labai išplėtotas ir nepaprastai dailus medžio kamieno kryžiaus ant uolos formos cokolio variantas yra monumentalūs Grudzińskių ir Ochotnickių antkapiniai paminklai (il. 47), kurie buvo pastatyti XIX a. 7-jame – 9-jame dešimtmečiais, kur cokolyje buvo imituojamos uolų nuosėdos. Labai įdomiai atrodo ir koplyčia, pastatyta Żygary šeimos vaikams (apie 1900 m.) – tarytum grota su niša, kurioje iš pradžių stovėjo figūra. Prie aptariamosios paminklų grupės taip pat dera priskirti nupjauto medžio kamieno formos cokolius, kuriuose labai aiškiai buvo pabrėžiamos nupjautos šakos, praturtinant visumą įvairių formų lentelėmis, primenančiomis herbų skydus[171] (il. 48). Antkapinio paminklo kompoziciją galėjo papildyti aptvaras iš granito cokoliukų, sujungtų metaliniu strypu[172].

Didelis stiliaus vientisumas, iš dalies atsirandantis dėl to, kad buvo remiamasi grafikos pavyzdžiais, o taip pat signatūrų trūkumas ant daugumos iš aptartųjų natūralistinio stiliaus antkapinių paminklų neleidžia nustatyti darbų autorystės[173]. Be to negalima atmesti prielaidos, kad didžioji šių antkapinių paminklų dalis buvo pagaminta 1866 m. atidarytos Vilniaus piešimo ir amatų mokyklos auklėtinių rankomis, kuri – nors iš esmės turėjo rengti būsimus cerkvių dekoruotojus – nesąmoningai prisidėjo prie amatų raidos[174].

165 Pav. Ludwika Horbaczewska (m. 1856) ir p. Anna Rogojska (m. 1870) antkapinis paminklas.

166 Pav. Julia Sztaden (m. 1890) antkapinis paminklas.

167 Pav. Wiktoria Florkowska (m. 1879) antkapinis paminklas.

168 Pav. Tadeusz Rychlewicz (m. 1897), Izabella Baranowicz (m. 1898) antkapiniai paminklai.

169 Pav. kun. Franciszek Stankiewicz (m. 1888), Minuto šeimos (m. apie 1890) antkapiniai paminklai.

170 Pav. Józefa Czyż (m. 1887) antkapinis paminklas.

171 Pav. Elżbieta (m. 1899) ir Aleksander (m. 1881) Czerniewskių, Kazimierz Wróblewski (m. 1891), Barbara Georgiewa (m. 1896) antkapiniai paminklai.

172 Pav. Aleksander Dziewoński (m. 1880) antkapinis paminklas.

173 Signatūras ant aptariamų antkapinių paminklų paliko tiktai A. Błażejczyk (antkapiniai paminklai: Józef Jankowski, m. 1870; Stanisława Guze, m. 1887; Maria Sycianko, m. 1888), bei Bolesławas Jacuńskis (Massalskių ir Jarockių, 1870-1880 m. antkapiniai paminklai).

174 Širkaitė 1994, p. 248-250.

Minėtieji antkapiniai paminklai, kuriuose imituojamas medis – ar tai viršūnėje, ar cokole – priskiriami prie tipinių XIX a. antrosios pusės Europos sepulkralinio meno sprendimų ir manytina, kad jų genezė yra dvejopa. Neobliuoto medžio formos kryžiai – tai šiaurės kraštuose tapytų Nukryžiavimo scenų ikonografinis aidas[175]. Šios scenos turi labai daug sąsajų su *arbor crucis*, *crux florida* arba *arbor vitae* idėja[176]. Todėl atsitikdavo, kad kryžiai būdavo puošiami reljefiškai išraižytomis gebenėmis – gyvenimo ir amžinybės simboliu[177].

Nupjauto medžio kamieno formos cokolis siejamas su plastiniu genealoginio medžio vaizdavimu, ypač tada, kai prie paminklų yra pritvirtinta herbo skydo formos lentelė su inskripcijomis. Taip pat dėl biblinių konotacijų toks antkapinis paminklas tapdavo gyvenimo, mirties ir prisikėlimo Kristuje ženklu[178].

Per visą antrosios XIX a. pusės laikotarpį Rasų kapinėse ir kitose Vilniaus nekropolijose buvo taikomi klasicizmo stiliaus motyvai, tačiau jiems būdavo suteikiamas aiškiai kitoks, artimesnis eklektiniam kompozicijos laisvumui, meninės išraiškos charakteris[179]. Populiarus buvo obeliskas ant cokolio, neretai su viršuje esančiu kryžiumi ir išdailintas augaliniais motyvais[180] (il. 49). Iš senovės Egipto kilę obeliskai (piramidės) sepulkraliniame mene buvo žinomi dar nuo renesanso laikų, kada jie buvo siejami su funeraline ir kommemoratyvine simbolika[181]. Kaip savarankiški antkapiniai paminklai jie pradėjo atsirasti tiktai klasicizmo laikotarpiu.

Kitas populiarus motyvas buvo nulaužta kolona, kurios klasicistinio stiliaus pavyzdžių Rasų kapinėse neišliko. Tačiau prie vėlesnių šios rūšies paminklų galėtume priskirti Sawickių ir Wolskių antkapinius paminklus, kurie buvo statyti XIX a. 8-tajame dešimtmetyje (il. 50), taip pat kaip ir Józefos Dowgiałło (m. 1888) antkapinį paminklą. Pirmuoju atveju antkapio autorius Juliuszas Łabanowskis pritaikė kaneliūruotą koloną, o antruoju

175 Žr. pav. 1500-1503 Lucaso Cranacho paveikslus Kunsthistorisches Museum Vienoje ir Alte Pinakothek Miunchene.

176 Kobielus 2000, p. 78-80.

177 Kobielus 2006, p. 32-33.

178 Ten pat, p. 61. Žr. taip pat Kolbuszewski 1985, p. 175-177.

179 Galima pastebėti tada kapų koplyčias, kurios buvo statytos visos (arba bent jau didelė jų dalis) žemėje, jų viršuje būdavo detalės, kartojančios aptariamasias antkapinių paminklų rūšis, pav. Hipolito Moczulskio (m. 1893) ir jo dukters Helenos (m. 1901) bei Adamkowiczių ir Mingielewiczių šeimos (m. apie 1895) kapų, abiejų autorius Jan Arasimowicz.

180 Pav. Wojnickių ir Sokołowskių antkapiniai paminklai statyti XIX a. 7-jame dešimtmetyje, kuriuos pagamino Wincentas Łabanowskis, Władysław Głoszkowski (m. 1896) ir Zdzisław Euzebiusz Martwich (m. 1893).

181 Iš lenkiškų pavyzdžių verta paminėti tokius antkapinius paminklus: Bartłomiej Niszczycki (m. 1555) Plocko katedroje, Galeazz Guicciardini (m. apie 1560) dominikonų vienuolyno Krokuvoje, kunigaikščio Aleksandro Prońskio (m. po 1631 m.) kapų koplyčia Berestečke, Orzechowskių (XVII a. pirmoji pusė) kapo koplyčia Krinicoje, Silezijos Piastų (m. 1738) mauzoliejus Krzeszowe, Rafał Bniński (m. 1784) antkapinis paminklas Psarskių bažnyčioje bei Łukasz ir Barbara Kwileckių (1781-1790) antkapinis paminklas Kwilczeje. Zinkow 2009, p. 29-51, 57, 143-145.

43 Stanisławo Kostkos Hryniewicziaus (m. 1866) antkapinis paminklas, tolumoje šiaurinės katakom bos, XX a. 20.-30. m. Fot. VUB, f. 46-65

44 Platono Sosnowskio lauko akmens formos antkapinis paminklas, 2019 m. Fot. B. Gutowski

45 Ludwiko Lachowicziaus (m. 1880) neregu liarios stelos formos antkapinis paminklas, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

46 Wiktorijos Florkowskos (m. 1879) uolos formos antkapis paminklas, 2019. Fot. B. Gutowski

47 Grudzińskių antkapinis paminklas, XIX a. 70. m., 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

48 Bronisławo Żelskio (m. 1893) nupjauto medžio kamieno formos antkapinis paminklas, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

ji buvo palikta lygi. Tačiau abiejuose pavyzdžiuose jos turėjo simbolizuoti atmintį, nežiūrint praeinančio laiko. Šios srovės antkapinių paminklų rūšiai galima priskirti ir elegantišką metalinės ugningos vazos, stovinčios ant aukštos lieknos kolonos A. Piotrowskio (m. 1879) ir K. Karpowicziaus (m. 1881) paminklą, kurio autorius yra J. Korkuć (il. 51).

Prie tos pačios postklasicistinio stiliaus srovės paminklų priskirtume dar ir turtingosios grafienės Weronikos Korwin-Milewskos (m. 1891) antkapinį paminklą[182]. Jam buvo suteikta monumentalaus juodo, balto ir raudono (granitas, gabro, marmuras) akmens plokštėmis apkalto sarkofago forma, kurį supa metalinis aptvaras su gausiais geometrinių figūrų piešiniais (il. 52).

Dar XIX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje antkapinius paminklus Vilniaus kapinėse pradėta puošti metalinėmis detalėmis. Dažniausiai būdavo statomi įvairaus dydžio kryžiai su laisvai ir įvairiai dekoruota – neretai neogotikiniu stiliumi su Kristaus figūrėle, arba dominuojančiu augaliniu motyvu – viršutine kryžiaus dalimi[183]. Prie įdomesnių metalinių kryžių galėtume priskirti medžio kelmo formos Emilijos Obrockos (m. 1885) ir Katarzynos Korsak (m. 1885) antkapinius paminklus. Labai dažnai metalas būdavo naudojamas kapavietės tvorelėms[184]. Ypač įstabus tokio pobūdžio darbas yra Klaros Ordyńskos (m. 1879) antkapinis paminklas, kur aptvaras sudaro ažūrinį baldakimą virš tipinio paminklo (kryžius ant cokolio, il. 53).

Prie vertingesnių išlikusių priskirtini vis dėlto tie darbai, kurie buvo atlikti vien iš metalo arba bent jau didžioji jų dalis yra metalinė. Savo formomis šie paminklai yra panašūs į antkapinius paminklus, pagamintus iš akmens. Vienas įdomesnių ir ankstesnių tokių paminklų pavyzdžių yra Teresos Zarembos (m. 1836) antkapio plokštės formos antkapinis paminklas, kurio viršugalvyje pastatytas kryžius ant cokolio (il. 54). Abi detalės turi išlietas inskripcijas ir kaukoles su kaulais, o ant antkapinės plokštės papildomai dar atsirado Apvaizdos Akies ir dviejų širdžių su kryžiumi atvaizdas, kas manomai turėtų išreikšti santuokinę meilę ir tikėjimą susitikti Danguje, nes paminklas, kaip rašo-

182 Antkapyje slypi taip pat jos sūnaus, garsaus kolekcionieriaus, kuris fundavo paminklą motinai, Ingaco (m. 1926 Pulijoje Italijoje) širdis.

183 Kryžių formos tipizuotos, paremtos įvairias katalogais ir pavyzdžiais, dažniausiai vokiškais ir prancūziškais, todėl jų formos kartojamos beveik visoje Europoje. Iš svarbesnės literatūros šia tema verta paminėti tiktai J. Pečkauskienės straipsnį, kuriame ji išskiria tris inspiracijos sritis: prūsišką, prancūziškąir rusišką, jungdama jas atitinkamai su neogotika, neobaroku ir postbizantizmu. Pačkauskienė 2014, p. 260-283. Žr. taip pat Skłodowski 2013, p. 139-140; Hamran 2014. Iš įdomesnių darbų Rasų kapinėse žr. antkapiniai paminklai: Ziemięckių (apie 1870), Katarzyna Ostrowska (m. 1875), Antonina ir Antoni Zolańscy (po 1890), Karol Juszkiewicz (m. 1885), Antoni Godaczewski (m. 1882); seserų vizičių: Zofia Alojza Neninger (m. 1850), Elżbieta (m. 1856) ir Maria Kazimiera (m. 1871) Balińskie bei Katarzyna Teresa Szadurska (m. 1859). Vrublevskių bibliotekos fonduose saugomi metalinių kryžių projektai signuoti „K. Karsakas". LMAVB, f. 320-1293.

184 Tvorelės buvo gaminamos ir iš kaustytos geležies. Dera pridurti, kad ligi šių dienų išliko dalis tvorelių, kurios XX a. 5-jame ir 6-jame dešimtmečiais buvo išmestos į metalo laužą.

ma inskripcijoje, buvo funduotas „apgailestaujančio vyro"[185]. Ypatingai išvaizdus ir neeilinis Rasų kapinėse yra metalinis ažūrinės monumentalizuotos neogotikinės koplytėlės pavidalo, kurioje patalpinta Nekaltosios Marijos figūrėlė, Michało Chodorowskio (m. 1875) paminklas[186] (il. 55).

Deja, ne visi tokie darbai, ar ben jau jų metalinės detalės, turi savo signatūras. Galima manyti, kad didžioji jų dalis buvo pagaminta garsiajame šiame regione Joachimo Chreptowicziaus fabrike Višneve, kuris buvo įkurtas dar 1780 m.[187], arba antrojoje XIX a. pusėje veikusiose Zubowo dirbtuvėse Šiauliuose ir „Minerwa" dirbtuvėse Kaune[188]. Išimtis yra Wincento Herbuto Hejbowicziaus (m. 1891) antkapinis paminklas, kuris buvo pagamintas Antonio Wieczorko fabrike Balstogėje. Iš pradžių paminklo kompoziciją sudarė Kristaus figūrėlė (neišliko) ant daugiapakopio cokolio ir pagrindas. Jis buvo apjuostas puošnia metaline tvorele[189].

XIX a. 7-jame dešimtmetyje Rasų kapinėse pradėjo atsirasti antkapinės kabinetinio profilio fotografijos, pagamintos ant porceliano[190]. Deja dabartiniame tyrimų etape nėra galimybės nurodyti atelje, kurioje galėjo būti daromos tokios antkapinės fotografijos[191], kurių – būtina pabrėžti – išliko labai nedaug, kadangi Antrojo pasaulinio karo metais bei pokario laikotarpiu jos buvo tikslingai niokojamos.

Ypač didelio dėmesio vertas antkapinis paminklas Rasų kapinėse skirtas, kaip rašoma inskripcijoje, „garsiajam Europos gitaristui", Markui Sokołowskiui (m. 1883). Viena svarbiausių paminklo detalių – tai bronzinis reljefinis velionio portretas (il. 56)[192]. Šio ant-

185 http://cmentarznarossie.info/obiekty.php?id=659 [žiūrėta 27 III 2017].

186 Patikrinta šio antkapinio paminklo analogija yra 1900 m. Zawkiewiczių šeimos antkapinis paminklas Dotnuvos kapinėse. Skłodowski 2013, p. 144.

187 Fabrikas veikė iki 1870 m. Kirkor 1880, p. 204; Słownik 1893, p. 623; Małachowicz 1993, p. 71; Pačkauskienė 2014, p. 263-265.

188 Skłodowski 2013, p. 181, 185-186; Pačkauskienė 2014, p. 265.

189 Ant vienintelės išlikusios detalės – cokolio – kažkada buvo velionio nuotrauka. Lygiai tokie pat yra antkapiniai paminklai: Zygmunt Rosenberg (m. 1841) kapinėse Władysławowe ir apie 1870 m. Hurczynų šeimos Kuršėnuose. Skłodowski 2013, p. 145, 147.

190 Seniausios nuotraukos išliko ant: Estera (m. 1907) ir Jan (m. 1875) Życki, Anicent (m. 1877) ir Regina (m. 1905) Reinger, Kazimierzo Wilczyński (m. 1885), Apolinary Justyn (m. 1893) ir Józefa Gabriela (m. 1919) Mikutowiczių antkapinių paminklų.

191 Pirmoji fotografijos ateljė Vilniuje pradėjo veikti 1854 m. Ją atidarė Otto Neuschaffer (veikė iki 1859 m. su pertrauka, kada fotografas buvo išvykęs į Maskvą), o 1861 m. mieste jau buvo keturios fotografijos ateljė: Alberto Świeykowskio, Abdono Korzono, Waleriano Dowmonto ir Achilleso Bonoldio. Verta pridurti, kad pirmąjį dagerotipą senojoje Respublikoje 1839 m. vasarą padarė Ludwiko Wittgensteino guvernantas Marcillac, kuris nufotografavo klasicistinio stiliaus Verkių rūmus. Dagerotipinė ateljė Vilniuje buvo įsteigta dar XIX a. 4-jame dešimtmetyje. Plater-Zyberk 1999, p. 9-10. Žr. taip pat Puzynina 1928, p. 284.

192 Ta pati kompozicinė schema buvo pritaikyta kito muziko – pianisto ir kompozitoriaus Władysławo Szachno (m. 1889) – antkapiniam paminklui. Galima spėti, kad ir Władysławo Szachno antkapinį paminklą pagamino Bolesławas Jacuńskis. Apie Marek Sokołowski žr. A.Ž. 1868, p. 126 (čia taip pat jo grafinis portretas pagal „fotografii Seyfrieda w Poznaniu").

49 Wojnickių ir Sokołowskių antkapinis paminklas, XIX a. 60-70, 2013 m. Fot. M. Pasieka

50 Juliuszo Łabanowskio, Sawickių ir Wolskių antkapinis paminklas, XIX a. 80. pabaiga, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

51 J. Korkuć, A. Piotrowskio (m. 1879) ir K. Karpowicziaus (m. 1881) antkapinis paminklas, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

52 Monumentalizuoto sarkofago formos Weronikos Korwin-Milewskos (m. 1891) antkapinis paminklas, 1972 m. Fot. A.R. Czyż

53 Teresos Zarembos (m. 1836) antkapinis paminklas, 2013 m. Fot. J. Proskień, W. Sołtysiak

54 Klaros Ordyńskos (m. 1879) antkapinis paminklas, 2019 m. Fot. B. Gutowski

kapinio paminklo autorius Bolesławas Jacuńskis, be jokių abejonių buvo vienas įdomesnių Vilniaus akmens meistrų XIX a. antrojoje pusėje. Pats portretinis medalionas vis dėlto buvo pagamintas ne Vilniuje. Negalima atmesti prielaidos, kad tai buvo padaryta Varšuvoje, garsaus portretisto ir antkapių Povonzkose autoriaus Czesławo Makowskio dirbtuvėse. Šis meistras turėjo ambicijų įamžinti garsiausių lenkų veido bruožus[193].

Dar vienas reikšmingas Vilniuje dirbęs menininkas buvo Janas Arasimowiczius[194], panašiai kaip ir Bolesławas Jacuńskis drąsiai kompiliuojantis įvairius motyvus. Šiek tiek konservatyvesnis meistras buvo Janas Baranowskis[195]. Prie svarbesnių ir populiaresnių menininkų taip pat derėtų priskirti Bolesławą Sobolewskį[196], granitinio, sarkofago formos, Karolinos Müller (m. 1878) antkapinio paminklo bei Ludwiko Kondratowicziaus (pseud. Władysław Syrokomla, m. 1862) paminklo autorių[197]. Matyt, esminį vaidmenį atliko jau aukščiau minėtasis Juliuszas Łabanowskis[198], kuriam buvo patikėta pagaminti prestižinį naują antkapį Vilniaus universiteto profesoriui, Eustachijui Słowackiui, poeto Julijaus Słowackio tėvui (1880)[199]. Akmendirbys taip pat pagamino antkapinį paminklą susijusiam su Vilniaus universiteto vietoje įstegta Medicinos-chirurgijos akade-

193 Dalį portretų Czesławas Makowskis publikavo knygelėje *Profile. Płaskorzeźby osób znakomitych z krótkiemi życiorysami* (Warszawa 1906), sumanytoje, kaip daugiatomės serijos dalis. Vis dėlto „Panteono", išskyrus pirmąjį tomą, nepavyko įgyvendinti. Kwiatkowska 2006; Rudkowski 2006, p. 187-193. Czesławo Makowskio darbai buvo Vilniuje žinomi, ką liudija žemiau aptartas antkapinis paminklas.

194 Pav. Wiktoria (m. 1922) ir Józefas (m. 1898) Burych, Ludwika Chądzyńska (m. 1899) antkapinis paminklas. Žr. Słownik 1971, p. 41. Verta užsiminti apie Vrublevskių bibliotekoje saugomus XIX a. antkapinių paminklų projektus, kurie neturi signatūrų, o pagal formą negalima jų identifikuoti. Pav. LMAVB, f. 320-2268; f. 320-581.

195 Pav. Valeria Schmidt (m. 1873), Marianna (m. 1904) ir Antonis (m. 1899) Buraczewski antkapinis paminklas. Tai beveik vienodi kryžiaus ant cokolio antkapiniai paminklai, kurių priekinėje pusėje yra neogotikinio stiliaus raižytas dekoras vaizduojantis binarinius langus su trilapiais. Po akmens meistro pirmojoje XX a. pusėje jo dirbtuves perėmė sūnus, kurio inicialas A., vėliau duktė arba marti su tokiu pačiu inicialu. Dera pabrėžti, kad XIX a. antrojoje pusėje veikusių dirbtuvių pagrindu atsirado vėlesnės akmens dirbtuvės.

196 Pav. Czyż ir Kozłowski (m. po 1881), Klikowiczių (m. po 1881), Klementyna (m. 1896) ir Jan (m. 1890) Serednickių (iš tiesų žeminė kapo koplyčia su vertikalia detale – obelisku ant cokolio), Kazimierz (m. 1891) ir Michał (m. 1859) Fryczyńskių antkapiniai paminklai.

197 Edmundas Małachowiczius klaidingai pateikė, kad antkapinis paminklas Kondratowicziui buvo pastatytas 1912 m. Tada iš surinktų aukų paminklas tebuvo atnaujintas. Apie pirmuosius fundatorius sakoma inskripcijoje: „Našlė su vaikais/ šią atmintinę skiria". Małachowicz 1993, p. 240.

198 Veikiausiai susigiminiavęs su W. Łabanowskiu. Žr. aukščiau.

199 Bolesławas Rusieckis, paminklo restauravimo komiteto narys, draugui Edwardui Pawłowicziui rašė: „Akmuo ant Euzebijaus stovi, o tiksliau, jau yra seno glėbyje, ir man atrodo, tarytum praeitis nuopelnus supynė su atminties dabartim ir ją stiprina. Per keliolika dienų, du kartus per dieną, būdavau vietoje, vadovavau darbams ir galiu džiaugtis, kad darbas išėjo labai puikus, nes gražu ir rimta". Nuo savęs Pawłowiczius pridūrė „atnaujintam antkapy išlaikyta plačios nupjautos piramidės forma, iš granito akmens sudėliota, kurios pagrindinė siena pridengta nauja plokšte su atitinkamu užrašu, po kuriuo užrašytas eilėraštis [...], kurį E. Słowackis prieš pat mirtį parašė, nujausdamas greitą baigtį". Pawłowicz 1883, p. 130. Žr. taip pat Małachowicz 1993, p. 311; Plater-Zyberk 1999, p. 206 ir 315, kur yra Józefo Czechowicziaus antkapinio paminklo fotografija, padaryta po 1880 m. Pagal aukščiau pateiktą pasakojimą galima spręsti, kad pradžioje Józefo Karolio Poussiero projektuotas antkapinis paminklas Euzebiuszui Słowackiui galėjo būti piramidės formos. Žr. 49 išnaša bei Tomaszo Jakubowskio straipsnis šiame tome.

55 Michało Chodorowskio (m. 1875) antkapinis paminklas, 2018 m. Fot. A.S. Czyż

56 Bolesławo Jacuńskio projekto, Czesławo Makowskio, Marko Sokołowskio (m. 1883) antkapinis paminklas, 14 m. Fot. A.S. Czyż

57 Bartłomiejaus Mazureko dirbtuvės, Teresos Łukaszewicz (m. 1891) antkapinis paminklas, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

58 Bartłomiejaus Mazureko dirbtuvės, Teresos Łukaszewicz (m. 1891) antkapinis paminklas, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

mija prof. Józefui Korzeniewskiui (m. 1870). Paminklui buvo suteikta akmeninės, užverstos gulinčios ant uolos knygos (il. 11) formos. Tai dar nuo Viduramžių laikų žinomas motyvas *Liber vitale*, kurioje Teisingumo Angelas surašo gerus ir blogus žmogaus darbus, idant galėtų juos pateikti Dievui Paskutiniojo Teismo metu. Vizuali *Liber vitale* simbolika sugrįžo klasicizmo laikotarpiu ir tuomet tapo populiaria sepulkralinio meno tema[200].

Juliuszas Łabanowskis taip pat pagamino kun. Karolio Soroczyńskio (m. 1882) antkapinį paminklą, kurį vainikuoja štampinė Nekaltosios Marijos figūrėlė, pagaminta iš betono. Dera pabrėžti, kad varginga Vilniaus meninkų bendruomenė neturėjo galimybės pagaminti tikrai geros meninės vertės figūrų kita technika, kaip tik lieti iš betono. Todėl visi kiek vertingesni iš smiltainio pagaminti antkapiniai paminklai yra importuoti[201]. Tą įrodo ir Mauryco Steckiewicziaus (m. 1897) medžio kamieno formos kryžiaus antkapinis paminklas, prieš kurį ant uolos formos cokolio stovi raudotojos figūra (il. 57). Iš ant pritvirtinto ant cokolio gipso medaliono su Kristaus galva su erškėčių vainiku fragmentiškai išlikusios signatūros aišku, kad paminklo autorius buvo Czesławas Makowskis[202]. Tačiau monumento forma niekaip nesutampa su šių Varšuvos dirbtuvių darbais, taigi galima spėti, kad – pagal tuomentinę praktiką – Makowskis buvo tiktai bendravykdytojas. Jis ypač dažnai bendradarbiavo su Bartłomiejumi Mazurku[203], kurio *œuvre* yra – lygiai tokie pat kaip vilnietiškieji – kryžiai su stovinčiomis raudotojų figūrėlėmis (pav. Varšuvoje esantys antkapiai Alojzui Weissui 1895 m. ir Maciejui Gołembiowskiui 1902 m.)[204]. Būdinga raudotojos poza su suglaustais delnais, spaudžiančiais ilgos skraistės kampus bei kruopštus jos drabužių puošimas nėriniais. Vilniaus ir Varšuvos paminkluose moters veido bruožai yra analogiški – švelnūs ir melancholiški.

Dar vienas vykusio importuoto darbo pavyzdys, manomai, kad iš tų pačių Bartłomiejaus Mazurko dirbtuvių, yra kun. Aleksandro (m. 1900) ir Leono (m. 1895) Hryniewickių antkapinis paminklas su angelo, apglėbusio medžio kamieno formos kryžių, motyvu. Paminklas stovi ant uolos formos cokolio. Šiose dirbtuvėse taip pat dar buvo pagamintas antkapinis paminklas Teresai Łukaszewicz (m. 1891), tačiau dera pabrėžti, kad jam būdingos stipresnės puošybos tendencijos (il. 58). Varšuvoje dirbęs menininkas Teodoras

200 Vyšata 2005, p. 26; Mikocka-Rachubowa 2001, p. 139-140 (analogiškas motyvas buvo pritaikytas epitafijoje Michałui Pacui, jos autorius Cincinnato Baruzzi, pradžioje ji buvo Dauspudos rūmų koplyčioje, dabar Raczki bažnyčioje, prieš 1830 m.

201 Kitaip tai matė Edmundas Małachowiczius, kuris čia išvardintus importus iš Varšuvos sieja su Vilniaus akmens meistru Błażejczyku. Małachowicz 1993, p. 64, 67, 71, 171, 217. Tuo tarpu išlikę antkapiniai paminklai signuoti L. arba A. Błażejczyk originalumu neišsiskiria nuo kitų sepulkralinių dirbinių Vilniaus nekropolijose. Be to dabartiniame tyrimų etape nėra galimybės pasakyti apie šį akmens meistrą nieko daugiau.

202 M[...]ski / War[szaw]a / P[.]ku 63. Apie meniniką žr. Rudkowski 2006, p. 186.

203 Apie menininką žr. ten pat, p. 179-186.

204 Žr. taip pat panašios kompozicijos Jano Wiorogórskio (m. 1897) antkapinis paminklas Varšuvos Povonzkose. Dera pabrėžti, kad Bartłomiejus Mazurekas daug savo darbų siuntė į kapines ne tik Lenkijoje, bet Vokietijoje ir Rusijoje. Melbechowska-Luty 1993, p. 454-455; Rudkowski 2006, p. 179-186.

Skonieczny iš smiltainio pagamino kryžiaus ant cokolio formos paminklą Radziwończykams (1898), šalia kurio stovi angelo figūra su išskleistais sparnais ir rožių vainiku rankoje, taigi vaizduojančio kapo sargą[205] (il. 59). Šis paminklas atkartoja ankstesnį Skonieczno darbą – antkapį Kozłowskiams (1895) Varšuvos Povonzkose. Pagal šiuos abu pavyzdžius galima spręsti, kaip buvo panaudojami grafiniai vaizdai, kadangi visoje Europoje galime pamatyti beveik identiškus antkapinius paminklus. Jų šaltinis buvo italų skulptoriaus Enrico Butti kūryba, kuris savo skulptūras gamino ir Milano kapinėms (Bussi giminės antkapinis paminklas, 1879-1880), ir Granados kapinėms (José María Rodríguez Acosta antkapis, 1900 m.)[206].

Išvardinti brangūs importai (medžiagos, figūrinė skulptūra) yra pakankamai reti[207]. Pigesni, nors nė kiek ne mažiau imponuojantys, atrodo paminklai, pagaminti Andrzejaus Pruszyńskio dirbtuvėse Varšuvoje (il. 60). Vienas geriausių šio autoriaus darbų Rasų kapinėse yra monumentalus, raižiniais puoštas obeliskas Janui Powstańskiui (m. 1884), pagamintas iš baltą marmurą imituojančio akmens[208].

Aptarti importai tai taip pat ir Rasų kapinių funkcionavimo ženklas ne tik tarp menininkų atnaujintų ryšių su Varšuva, kurie buvo nutraukti, kuomet Vilnius atsirado Rusijos imperijos ribose. Abiejų lygiaverčių senosios Lenkijos Respublikos sostinių suartėjimui buvo palanki XIX a. 8-ojo ir 9-ojo dešimtmečių sandūros politinė padėtis bei ankstesni įvykiai, tokie kaip muito panaikinimas tarp Lenkijos Karalystės ir Rusijos (1850) bei Varšuvos-Peterburgo geležinkelio atidarymas (1862 gruodis). Vėliau, jau XX a., istorija Rasų kapinėse vėl paliko savo ryškų pėdsaką.

205 Šio objekto struktūra – tai kapo koplyčia su žemėje esančia kripta, ant kurio stovi vertikali detalė. Viršutinės dalies figūra yra rekonstruojama. Małachowicz 1993, p. 217, 220 (klaidingai perskaityta signatūra). Informaciją apie skulptorių pateikia Tadeuszas Rudkowskis (Rudkowski 2006, p. 194-198). Dera taip pat pridurti, kad be išvardintų įdomių importų pasitaikydavo ir štampinių, pav. Stefania (m. 1936) ir Zygmuntas (m. 1898) Ilcewiczių antkapinis paminklas, kurio autorius Józefas Norblinas.

206 Apie grafikos pavyzdžius žr. Procyk 1995.

207 Mažesni kaštai buvo statant antkapinį paminklą Pelagijai Roszkowskai (m. 1897) Bolesławo Szyszkiewicziaus akmens dirbtuvėse Gardine. Nors akmendirbys mirė 1893 m., jo dirbtuvės veikė dar keletą metų, gamino antkapinius paminklus vietinei rinkai. Aptariamas betoninis paminklas tai Gailestingojo Kristaus figūra ant cokolio su karnizu iš triglifų ir žvaigždžių, nesiskiria meistriškumu nuo varšuvietiškų.

208 Taip pat verti paminėti Skausmingosios Dievo Motinos ir Kristaus su erškėčių vainiku biustai, kurie Rasų kapinėse atsirado XIX a. 9-jame dešimtmetyje kaip medalionai įkomponuoti į tradicinius cokolių sprendimus. Jie taip pat galėjo būti atgabenti iš Varšuvos. Žr. pav. kun. Juozapo Daukšos (m. 1894) ir kun. Adamo Koźmiano (m. 1895) antkapiniai paminklai.

59 Teodoro Skonieczny, Radziwończykų antkapinis paminklas, 1898 m., 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

60 Andrzejaus Pruszyńskio, Jano Powstańskio (m. 1884) antkapinis paminklas, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

Vida Girininkienė
Vilniaus istorinių kapinių draugija „Rasos“

Vilniaus Rasos. Kultūrų jungtys

Rasų kapinių steigėjai 1801 metais vargu ar galėjo įsivaizduoti kuriantys reikšmingą panteoną. Tai buvo pirmosios Vilniuje, o ir apskritai Lietuvoje, įsteigtos kapinės už miesto ribų, tuščiame plote, ne prie bažnyčios. Jų steigimas susijęs su naujais įstatymais plitusiais visoje Europoje. Rasos atsirado vėliau nei kad garsiosios Lenkijos kapinės Povonzkos (Powązki), tačiau rašiusieji ir populiariai teberašantys apie Vilniaus Rasas iki šiol jas nori laikyti pirmosiomis, esą įkurtomis dar 1769 metais. Vilniui nuo to būtų tik garbė, pirmautume Europoje, tačiau kam tokia šlovė, jei nėra pagrindo, juolab, kad garbės šioms kapinėms ir taip pakanka. Šios „šlovės" kaltininkas yra žinomas publicistas Adomas Honoris Kirkoras (Adam Honory Kirkor). Pirmajame vadovo *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes* (*Przechadzki po Wilnie i jego okolicach*) leidime 1856 metais jis, remdamasis bendra situacija, nevartęs archyvinių dokumentų, beveik teisingai sprendė, kad Rasų kapinės įsteigtos 1796 metais. Tačiau antrajame šios knygos leidime 1859 m. atsirado jau dvi šių kapinių įsteigimo datos: 1769 ir 1796 metai. Kad 1769 metai buvo korektūros klaida rodė tai, kad autorius žinojo ir tame pačiame leidinyje teisingai rašė, kad Rasų kapinės įsteigtos XVIII a. pabaigoje, uždarius šv. Juozapo ir Nikodemo bažnyčios kapines[1]. Šią klaidą A.H. Kirkoras atitaisė 1882 metais straipsnyje apie Vilnių rusų kalba išleisto leidinio „*Vaizdingoji Rusija*" trečiajame tome. Aprašydamas Vilniaus miesto apylinkėse tuo metu buvusiais visas 9 kapines, autorius teigia: „Iš jų Romos katalikų kapinės, vadinamos Rasomis, įkurtos tik 1796 metais, po to, kai buvo uždrausta laidoti laidojamuosiuose rūsiuose prie bažnyčių arba žemėje netoli bažnyčių, neretai pačiame miesto viduryje"[2]. Šis atitaisymas buvo nepastebėtas ir Rasas tarpukaryje tyrusių lenkų tyrinėtojų darbuose ir tuo metu išleistuose vadovuose po Vilnių įsigalėjo 1769 metų kapinių įsteigimo data. Iškilios asmenybės Antanas Lazarovičius (Antoni Łazarowicz), Vladislavas Zahorskis (Władysław Zahorski), Liucijonas Uziembla (Lucjan Uziębło), Liudvikas Albertas Zaštautas (Ludwik Albert Zasztowt), Vaclovas Veitka (Wacław Wejtko), Aleksandras Snežka (Aleksander Śnieżko) ir kiti archyvinių dokumentų netyrė, ne visi tuo metu galėjo būti prieinami, o stengėsi užfiksuoti esamą padėtį. Jų nurašyti antkapinių paminklų tekstai, tuomet dar buvusių kolumbariumų ar laidojimo rūsių tyrimai, amžininkų atsiminimai ir kiti darbai yra milžiniški, jais galėtų didžiuotis bet kuris mokslo tyrimo institutas. Kitaip tariant, buvo užfiksuotas ir rankraščiuose išsaugotas visas kultūrinis laukas, kuriuo šiandien gali didžiuotis Vilnius. Šiais darbais vėliau rėmėsi ir tebesiremia visi kapinių tyrėjai ir paminklų restauratoriai. Tarytum jausdami artėjančius liūdnus įvykius, karą ir okupaciją, šie kilnūs žmonės labai skubėjo atlikti savanoriškai neatlygintinai sau užsikrautą misiją, rimtesnius faktografinius tyrimus palikdami ateičiai. Daugelis jų kukliai atgulė Vilniaus Bernardinų (V. Zahorskis, L. Uzembla, L.A. Zaštautas, čia yra ir V. Veitkos kenotafas) ir Rasų kapinėse (A. Lazarovičius), ilgą laiką buvę neįvertinti, nes Lietuvos akademiniame pasaulyje vyravo požiūris apie mokslo ir ne mokslo tyrimo objektus, o su mokslu buvo siejami tik etnografiniai kaimo kapinaičių tyrimai. Šiandien galima džiaugtis šių tyrinėtojų „sugrįžimu", ir pirmąja šio milžiniško darbo publikacija 2017 m. Annos Sylwijos Czyż ir Bartlomiejaus Gutowskio išleistoje knygoje apie iki mūsų dienų neišlikusius antkapius, žymėjusius žymių žmonių kapus[3].

1 Girininkienė 2004a, p. 64, 65.

2 Kirkoras 1995, p. 135.

Dar sovietmetyje su istoriku Algirdu Paulausku savarankiškai pradėję tirti Vilniaus kapines, pirmiausiai susipažinome su minėtų autorių palikimu. Mūsų žvilgsnis, pastebėjus skirtingas kapinių įsteigimo datas, krypo į archyvus. Radę Rasų kapinių steigimo dokumentus, juos paskelbėme 1980 metais[4], vėliau ir 1988 metais išleistame pirmame leidinėlyje apie Rasas[5], tačiau tai liko nepastebėta. Po kelerių metų kultūros tyrinėtojas ir architektas Edmundas Małachowiczius pirmojoje monografijoje apie Rasas lenkų kalba pagal bendrą situaciją teigė, kad Rasos įsteigtos 1800 metais[6]. Kiek vėliau lenkų kalba išleistų informacinių leidinių autoriai (Mieczysłowas Jackiewiczius[7], Marcelis Kosmanas[8] ir kt.) rėmėsi mūsų tyrimais, bet ir tai nepakeitė įsigalėjusios pozicijos.

Čia įdomiausia tai, kad Vilniaus miesto valdyboje tiek XIX, tiek ir XX amžiuje buvo gerai žinoma Rasų kapinių įsteigimo data 1801 metais (apie tai kiek vėliau). Todėl Rasų kapinių įsteigimo datos analizavimas šiuo atveju tampa vienu iš tyrimo objektų, nes nėra dažnas reiškinys toks užsispyręs datos ignoravimas. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad tai nesusikalbėjimo tarp lenkų ir lietuvių tyrinėtojų rezultatas, kalbinis barjeras, trukdęs suvokti ir įvertinti kaimynų darbus. Tačiau, geriau įsigilinus, galima suprasti, kad šiuo atveju yra stipresnė populiari lenkų ir lietuvių žiniasklaida, kuriai svarbu ne istorinė tiesa, o pigus politikavimas ar noras pirmauti. Tikimės šiame leidinyje sudėti pagrindinius taškus ir padaryti pradžią Rasų kapinių tyrimams europiniu kontekstu, kurių, tikėtina, dar sulauksime. Juk šis vienas seniausias Europoje nekropolis yra ne tik amžino poilsio vieta, bet ir kultūrų jungtys, kurias pažinę geriau pažinsime ir dabartį. Garsiausių Europos kapinių asociacijos prezidentas Mauro Felicori taikliai pastebėjo, kad Europos kapinės yra įspūdinga miestų ir tautų istorijos santrauka, „tarsi veidrodis, kuriame atsispindi skirtingų visuomenės sluoksnių skoniai ir papročiai bei jų kaita skirtingais laikotarpiais skirtingose vietose"[9].

Visos datos šiame straipsnyje nurodomas dabar vartojamu stiliumi, t.y. Grigaliaus kalendoriumi. Kai kuriais atvejais, dėl aiškumo, skliaustuose pateikiamos ir to meto Rusi-

3 Czyż, Gutowski 2017.

4 Girininkienė, Paulauskas 1980.

5 Girininkienė, Paulauskas 1988.

6 Małachowicz 1993, p. 33.

7 Jackiewicz 1993.

8 Kosman 1994.

9 Europos kapinės 2004.

jos imperijoje Julijaus kalendoriumi rašytos datos. Skaitytojams atkreipsime dėmesį į tai, kad Lenkijoje visada buvo vartojamas Grigaliaus kalendorius, tuo tarpu Lietuvoje, jai būnant Rusijos imperijos sudėtyje, buvo įvestas Julijaus kalendorius. Prie Grigaliaus kalendoriaus Lietuva grįžo tik 1915 metais. Taigi 11 (iki 1800 m.), 12 (XIX a.) ar 13 (XX amžiuje) dienų skirtumas neretai yra apeinamas ir taip įsivelia klaidos, nustatant žymių žmonių gyvenimų datas ar vertinant vienokius ar kitokius istorijos įvykus.

Užmiesčių kapinės

Vilniaus Rasų kapinių įsteigimas susijęs su naujais įstatymais, skatinusiais Europoje steigti kapines už miestų ribų. Šio socialinio reiškinio pradininke reikėtų laikyti Rusiją, kur jau 1723 metais caras Petras uždraudė laidoti didžiųjų miestų ribose, išskyrus kilmingus asmenis. Maskvoje pirmosios viešos kapinės už miesto įsteigtos 1758 metais. 1771 metais lapkričio 1 dieną Valdančiojo senato įsaku visuose Rusijos miestuose buvo uždrausta laidoti cerkvėse ir prie jų, kartu nurodžius steigti naujas kapines už miestų ribų[10]. 1772 metais carienė Jekaterina II išleido dekretą, draudusį laidoti bažnyčiose. Viena pirmųjų šiam įstatymui pakluso Tartu (Estija) miesto taryba, suradusi vietą kapinėms laukuose, netoli Raadi dvaro rūmų, prie kelio į Sankt Peterburgą. 1773 metais lapkričio 5 dieną čia buvo oficialiai atidarytos vokiečių šv. Jono bažnyčios kongregacijai priklausiusios kapinės, dabar esančios Tartu miesto teritorijoje ir vadinamos Raadi kapinėmis[11]. Suprantama, šis įsakas įsigaliojo ne iš karto. Prancūzijoje XVIII amžiaus antrojoje pusėje buvo išleista knygų apie lavonų išgaras, skleidžiančias marą, raupsus ir kitas užkrečiamas ligas. Dėl to 1765 metais gegužės 21 dieną Paryžiaus parlamentas nutarė iškelti kapines už miesto ribų. 1766 metais kovo 10 dieną karaliaus deklaracija uždrausta laidoti visuose Prancūzijos miestuose ir bažnyčiose[12]. Lenkijoje administracinė valdžia mirusiuosius, išskyrus vyskupus ir vienuolius, laidoti bažnyčiose uždraudė 1776 metais birželio 12 dieną[13], tačiau tuo metu to įgyvendinti nepavyko, nes už miestų buvo laidojami savižudžiai, pavienės maro aukos, valkatos, aktoriai, vadinamieji „žmonės, mirę su batais". Už miestų buvo vadinamos „cholerikų", „raupsuotojų" kapinės, kurių žmonės vengė. Lenkijos bažnytinei ir administracinei valdžioms reikėjo daug pastangų, kad įtikinti gyventojus higieniniais sumetimais laidoti už miestų[14]. Pirmosios kapinės už Varšuvos ribų misionierių pastangomis buvo įsteigtos 1781 metais. Tai buvo Šventojo Kryžiaus kapinės, kuriose pradėta laidoti tik po dviejų metų, bet ir tai negausiai, nes visi siekė savo artimuosius laidoti įprastinėse vietose, prie bažnyčių. Padėtis pasikeitė tik 1788 metų lapkritį palaidojus Smolensko vyskupą Gabrielių Wodzynskį, kuris, norėdamas būti pavyzdžiu kitiems, paprašė jį palaidoti naujosiose Šventojo Kryžiaus kapinėse[15]. Vienos gražiausių nekropolių Europoje – peizažo tipo Lyčakovo kapinės Lvove – įsteigtos 1786 metais, vykdant 1784 metų sausio 21 dieną Galicijoje paskelbtą dekretą[16]. 1790 metais buvo įsteigtos garsiosios Varšuvos Povonzkų kapinės. Tačiau tuomet Lenkijoje, mūriniuose uždaruose bažnyčių rūsiuose, dar buvo leista laidoti tuos vyskupus ir fundatorius, kurie jau buvo įsirengę savo kapams vietas[17]. Paryžiaus pasididžiavimas – Per Lašezo kapinės (Père-Lachaise) – buvo atidarytos 1804 metais. Bet ir čia pradžioje laidota negausiai ir tik perlaidojus šiose kapinėse poeto Žano de Lafonteno ir dramaturgo Žano Batisto Moljero palaikus, padėtis pasikeitė ir laikui bėgant šios kapinės tapo miesto simboliu.

Kapinės užmiesčiuose buvo steigiamos iškilmingai, dažnai pagal iš anksto sudarytus projektus ir planus, turėjusius įkūnyti kapinių-parkų, mirusiųjų miestų ir kitas idėjas, kurios pabrėždavo mirusiojo būvimą šalia gyvųjų. Kapines už miestų reikėjo lankyti, todėl formavosi mirusiųjų garbinimo kultas, kapų lankymas tapo sąmoningu veiksmu, šeimos ritualu, o per Visus Šventuosius ar Vėlines – pareiga ir prievole. XIX amžiuje katalikų, stačiatikių, evangelikų kapinėse gausu kraštovaizdžio elementų, romantiškų parkų kampelių, įvairių stilių samplaikų. XIX amžiaus Vilniaus kapinėms (Rasoms ir vėliau įsteigtoms Bernardinų, Evangelikų, Stačiatikių kapinėms) labiausiai tiktų mirusiųjų miestų pavadinimas. Kaip ir mieste, jose yra centrinės aikštės, kuriose dominuoja vėliau pastatytos didelės koplyčios, sakytume – bažnyčios, šalia jų pagrindiniai takai, sakytume – gatvės, centruose – žymių žmonių kapai ir brangūs paminklai, sakytume – turtingųjų namai, na, o pakraščiuose be jokių gatvelių išsibarstę pavieniai kapeliai, dažniausiai paženklinti tik paprastais kryželiais, sakytume – neturtingų miestiečių vienodi ir neišsiskiriantys nameliai. Tačiau visos jos buvo steigiamos ne bet kur, o gražiose vietose, sakytume, – parkuose, kuriose žmogus galėtų ne tik liūdėti, bet ir dar džiaugtis savo Būvimu. Šiandien šių kapinių vaizdas jau gerokai pakitęs, beatodairiškai naikinami medžiai ir labai išryškėję griūvantys paminklai teikia liūdesį. Ir tik buvusiose Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios parapinėse kapinėse, sovietmečiu pavadintose Saulės vardu, nejučiomis pradedi medituoti ir, klaidžiodamas siaurais takeliais, kildamas į vieną už kitą gražesnės kalvelės, jauti pulsuojančią gyvybės ir mirties harmoniją.

Rasų kapinių įsteigimas

1798 m. liepos 18 (7) dieną Vilniaus vyskupijos valdytojas Dovydas Pilichovskis (Dawid Pilichowski) išleido aplinkraštį „Visiems dvasininkams ir visiems Vilniaus vyskupijos tikintiesiems"[18], kurį atspausdino ir išsiuntinėjo bažnyčioms. Jame buvo raginama ne-

10 БСЭ 1963, p. 260.

11 Europos kapinės, p. 164-158.

12 Ariès 1995a, p. 156-157.

13 Cmentarz Powązkowski 1980, p. 5.

14 Grodziska-Ożóg 1983, p. 37-42.

15 Cmentarz Powązkowski 1980, p. 5-6.

16 Nicieja 1990, p. 10.

17 LVIA, f. 1135, ap. 16, b. 103, l. 38.

18 „Całemu duchowieństwu oraz wszystkim wiernym diecezyi Wilenskiey".

belaidoti prie bažnyčių ar jų požemiuose, o steigti visai naujas kapines ne prie bažnyčių, o už miesto ribų[19]. Tais pačiais metais liepos 19 (8) dieną buvo iškilmingai pašventintos pirmosios kapinės už tuometinės miesto ribos – prie šv. Stepono bažnyčios. Ta proga Vilniaus vyskupas Jonas Nepomukas Kosakovskis (Jan Nepomucen Kossakowski) pasakė pamokslą[20]. Tačiau tai nebuvo naujos kapinės, jose laidota gerokai seniau, tai buvo tik naujos praplėstos teritorijos pašventinimas. Taigi, vykdant šį potvarkį, ir buvo steigiamos Rasos.

Kapinaičių Vilniaus priemiesčiuose buvo nuo seno, jose dažniausiai laidodavo įvairių epidemijų aukas. Jos buvo ir Rasų priemiestyje. Pasak istorikės Teresės Dambrauskaitės, Rasų gatvė dokumentuose minima jau XVI amžiuje. XVII amžiaus pabaigoje šios gatvės pradžioje (nuo Misionierių vienuolyno pusės) misionieriai iš didikų Sluckų įsigijo sklypą, kuriame pastatė mažą medinę špitolę. Vėliau jie pastatą perkėlė į kitą vietą, o šiame sklype 1739 metais įrengė špitolės gyventojų kapines. Magistrato sprendimu po 1752 metų kapinaitės buvo panaikintos, tvora nugriauta, o gatvė atitverta pravažiuojantiesiems[21]. Galbūt šiame priemiestyje buvo ir kitų, trumpai egzistavusių kapinaičių. Tačiau 1769 metais Vilniaus burmistras Bazylias Miuleris (Bazyli Müller) negalėjo būti palaidotas Rasų kapinėse, nes tuo metu tokio pareigūno iš viso nebuvo. Ir to meto miesto planuose Rasos nepažymėtos. Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomas Subačiaus ir Aušros Vartų priemiesčių praktinis planas, kurį, kaip kad nurodoma, 1801 metais liepos mėnesį išmatavo Vilniaus akademijos gimnazijos mokiniai, o nupiešė tos pačios gimnazijos 4 klasės mokinys G. Bielskis[22] (il. 1). Šiame plane už Aušros Vartų pažymėta šv. Juozapo ir Nikodemo bažnyčia (Nr. 15) ir šalia jos, kryžiuku, pažymėtas nemažas kapinių plotas. Už Viešpaties Dangun Žengimo (Misionierių) bažnyčios, Vizičių bažnyčios link, nurodyta Misionierių gatvelėe, už jos į dešinę – plane neįvardintas, o gal ir apskritai be pavadinimo, skersgatvis. Už Ratynskio dvarelio (Nr. 9), pažymėtas siauras Rasų skersgatvis (dabartinė Rasų gatvę), jos kairėje tuščias plotas, kuriame ir buvo netrukus įsteigtos Rasos. Šiame plane šios kapinės dar nepažymėtos, tikėtina planas braižytas iki jų oficialaus įteisinimo 1801 m. liepą. Tai vienas aiškesnių įrodymų, kad iki 1801 metų Rasų kapinių nebuvo.

Šv. Juozapo ir Nikodemo bažnyčios parapijos kapinėse buvo laidojami ne tik parapijiečiai, bet ir Viešpaties Dangun Žengimo (Misionierių) ir kitų bažnyčių tikintieji Vilnius greitai plėtėsi ir XVIII a. antrojoje pusėje šios kapinės pradėjo trukdyti, todėl dar 1783 metais Vilniaus miesto magistrato nutarimu dalis kapinių ploto buvo atimta ir

19 Rosołowski 1913, p. 59.

20 Kurier Litewski 1798.

21 VAA, f. 5, b. 3434, p. 2.

22 LVIA, f. 1135, ap. 23, b. 65, l. 2.

apstatyta namais[23]. 1799 m. Išganytojo Kalno (Misionierių) bažnyčios mirties metrikų knygoje nurodyta, kad tų metų sausį šv. Juozapo ir Nikodemo bažnyčios parapinėse kapinėse buvo palaidoti 3, vasarį – 5 mirusieji[24]. 1799 metais policija šiose kapinėse laidoti uždraudė ir spalio 9 (rugsėjo 29) d. šv. Juozapo ir Nikodemo bažnyčios mirties metrikų knygoje įrašyti paskutinieji du palaidojimai (savaitę gyvenęs Mikołaj Borosow ir metus – Michał Bujnicki), pažymint, jog kapines uždarė policija, nes jos yra per arti nuo gyvenamųjų namų. Nurodyta, kad šios bažnyčios mirties metrikų knygos nuo 1799 metų balandžio 9 (kovo 29) dienos iki paskutiniųjų palaidojimų šiose kapinėse turi būti saugomos šv. Stepono bažnyčioje. 1800 metais gegužės 17 (5) dieną Vilniaus vyskupas Jonas Nepomukas Kasakauskas, remdamasis tuo, kad šv. Juozapo ir Nikodemo bažnyčios parapijos valdytojas Juozapas Prusakovskis (Józef Prusakowski)_ jau senas ir ligotas, vadinasi nesugeba gerai atlikti savo pareigų, perkėlė šią parapiją į netoliese esančią, energingą veiklą išvysčiusią bažnyčią šv. Išganytojo Kalne (Misionierių bažnyčia), jai suteikus parapinės bažnyčios titulą[25].

Misionieriai iš karto pradėjo rūpintis naujų kapinių steigimu. 1801 metais balandžio 20 (8) dieną šios bažnyčios klebonas Timofiejus Račinskis (Tymoteusz Raczyński) kreipėsi į Vilniaus magistratą, prašydamas paskirti plotą kapinėms už netoliese esančios Vizičių bažnyčios ir vienuolyno. Vieta naujosioms kapinėms parinkta šalia jau minėto Rasų skersgatvio, Rasų-Rybiškių kalvyne, išraižytame kalvų ir kalvelių, miškų ir gojų. XIX amžiaus autoriai pasakoja, kad čia buvo švenčiama trumpiausia metų naktis ir birželio 23-iosios vakarą susirinkusios lietuvaičių minios užkurdavo laužus, šokinėdavo per juos, linksmindavosi ir vaišindavosi.

Be abejo, kapinių steigimas buvo iš anksto suderintas, todėl magistratas tą pačią dieną protokole nurodė paskirti kapinėms plotą, jį išmatavus.[26] 1801 metais gegužės 6 (balandžio 24 d.) dieną mirė Vilniaus burmistras Jonas Mileris (Jan Müller). Jis buvo pasireiškęs miesto kultūriniame gyvenime ir, reikia manyti, miestiečiai jį mėgo. Tikėtina, kad dėl šios priežasties kapinės buvo skubiai pašventintos ir po dviejų dienų – gegužės 8 d. (balandžio 26) jose buvo palaidotas J. Mileris[27] (il. 2). Tai, matyt, buvo daroma dėl tos pačios priežasties kaip kad ir visoje Europoje: užmiesčio kapinėse pirmiausiai palaidodavo garsų ar žinomą žmogų. Pirmajame parapinės Misionierių bažnyčios mirties metrikų įraše pažymėta, kad laidotuvėse dalyvavo Vilniaus vyskupas Dovydas Pilichovskis. Gal dar ir todėl, kad naujųjų kapinių teritorija kurį laiką nebuvo pašventinta, pirmaisiais kapinių egzistavimo mėnesiais Rasose laidota labai negausiai: balandį – 4 asmenys (du

23 LMAVB, f. 273-3668, l. 14.

24 LVIA, f. 604, ap. 20, b. 2, l. 76.

25 LMAVB, f. 273-1367. l. 1.

26 LVIA, f. 458, ap. 2, b. 1, l. 21.

27 LVIA, f. 604, ap. 20, b. 4, l. 100.

1 Subačiaus ir Aušros Vartų priemiesčių praktinis planas, 1801 m. Šiame plane šalia Rasų skersgatvio kapinės dar nepažymėtos. Išmatavo Vilniaus akademijos gimnazijos mokiniai, nupiešė 4 klasės mokinys G. Bielskis. Fot. LVIA, f. 1135, ap. 23, b. 65, l. 20

iš jų vaikai), gegužę – 2 (abu vaikai), birželį – 5 (1 vaikas)[28]. Tik 1801 metais liepos 20 (8) dieną Vilniaus miesto magistratas išdavė oficialų žemės suteikimo Rasų kapinėms aktą. Jame sakoma: „Vilniaus miesto magistratas praneša visiems kartu ir kiekvienam, kuriam tai reikia žinoti, atskirai, kad šiuo konsensu JM [Jo Malonybei – V. Girininkienė] kunigui Timofiejui Račinskiui, superiorui, ir visiems Išganytojo Kalno bažnyčios kunigams misionieriams Vilniaus miestas, turėdamas žemių ir aikščių, kurias savo privilegijomis maloningai dovanojo Lenkijos karaliai ir Lietuvos didieji kunigaikščiai, o Seimų nutarimuose tai buvo patvirtinta, tenkina kunigo superioro Timofiejaus Račinskio, kunigų misionierių vienuolyno vardu pateiktą prašymą paskirti žemės kapinėms šv. Nikodemo ir Juozapo bažnyčios parapijai, kuri dabar Vilniaus vyskupo ir kavalieriaus Jono Kosakovskio nurodymu perkelta ir sujungta su kunigais misionieriais. Žinodamas būtinybę steigti parapines kapines Rasų priemiestyje, miesto žemėje už Subačiaus vartų, [magistratas] skiria joms vieną kalvą, kuri prasideda nuo Didžiojo akmens, esančio prie kelio iš Paplavų į Rybiškes, tarp juosiančių tą kalvą trijų keliukų, viso 16 kvadratinių virvių ir 16 prentų plotą, kuris magistratui pritarus pažymėtas plane. Nutarta [šį plotą] perduoti kunigams misionieriams parapinėms kapinėms mirusiesiems laidoti su sąlyga, kad kunigai misionieriai privalės kapinėms paskirtą kalvą aptverti ir be to, sutinkamai su jų savanoriška pareiga, jei kuris magistrato narys arba pirklys, arba gyventojas mirs, ir jo palikuonys neturės lėšų susimokėti už laidojimą, tai mirusiojo kūną, nustatyta tvarka ir pagal krikščioniškus papročius, privalės tose kapinėse palaidoti be jokio užmokesčio ir pretenzijų. Šiomis sąlygomis magistratas išduoda šį amžiną konsensą, kuris magistrato narių reikalingais parašais ir Vilniaus miesto viešu antspaudu patvirtintas. Šį konsensą ir protokolą pasirašė šie asmenys: Vilniaus miesto burmistras Florian Bietsch“[29].

28 LVIA, f. 604, ap. 20, b. 4, l. 100-101.

29 „Magistrat Miasta Wilna wszem, wobec i każdemu do kogo tylko wiedzieć będzie należało czyni wiadomo tym listem konsensem J[ego] M[ości] Księdzu Tymoteuszowi Raczyńskiemu superiorowi i wszystkim xx. Misjonarzom Domu Wileńskiego kościoła pod tytułem in Monte Salvatoris danym i służącym na to, iż co miasto Wilno in circuitu sui mając grunta i place do własności swej należące, należne przywilejami Najjaśniejszych Królów Polskich i Wielkich Książąt Litewskich ante et post unionem łaskawie nadane i konstytucjami sejmowymi potwierdzone, a przychylając się do wniesionej prośby J[ego] M[ośc]ia Tymoteusza Raczyńskiego superiora w imieniu całego klasztoru xx. Misjonarzów o wyznaczenie części ziem na cmentarz do parafii kościoła ś[więteg]o Nikodema [i] Józefa dopiero xx. Misjonarzom przez J[aśnie] W[ielmożneg]o ks. biskupa wileńskiego i kawalera Jana [Nepomucena] Kossakowskiego przeniesionej i przyłączonej, i zważywszy nieodbitą potrzebę naznaczenia cmentarza parafialnego z takowych gruntów miejskich na Rossie za Subocz Bramą usytuowanych. Górę jedną zacząwszy od kamienia wielkiego przy dróżce z Popław do Rybiszek ciągnący się [teren] między trzema dróżkami do[o]koła tej góry idącemi, mającą w sobie obszerności ziemi sznurów kwadratowych szesnaście i prętów szesnaście mapp przez Magistrat konotowaną oznaczoną dla pogrzebienia zwłoków umarłych na cmentarz parafialny xx. Misjonarzom wileńskim Magistrat nadaje i przeznacza, z tem jednak warunkiem że xxża. Misjonarze, obowiązani będą takową górę na cmentarz naznaczoną należycie oparkanić, a do tego wedle ich dobrowolnego obowiązania się, jeśliby który z członków magistratowych lub kupców i obywateli odbumarł i sukcesorowie nie mieli sposobności nagrodzenia za pogrzeb zwłoków, też zwłoki zmarłego w należytym porządku i zwyczaju chrześciajńskim bez żadnej [o]płaty i pretensyi na tymże cmentarzu pogrześć. Pod jakowymi kondycjami Magistrat niniejszy wieczysty wydając konsens ony podpisem swym i pieczęcią skarbową stwierdza. U tego konsensu w protokule podpis takowy Florian Bietsch Burmistrz Miasta Wilna“. LVIA, f. 458, ap. 1, b. 550, l. 3-3v. Tekstą perrašė, pritaikydama prie dabartinės kalbos taisyklių A.S. Czyż.

Imie, stan, i wiek zmarłego. | Mieysce i czas śmierci. | Mieysce i czas pogrzebu.

Kwiecien

2 Vilniaus parapinės Išganytojo Kalno (Misionierių) bažnyčios 1801 m. mirties metrikų knygos viršelis ir pirmasis įrašas, liudijantis, kad 1801 m. gegužės 7 (balandžio 26) d. Rasų kapinėse buvo palaidotas Vilniaus burmistras Jonas Mileris. Fot. LVIA, f. 604, ap. 20, b. 4, l. 100v.

3 Rasų kapinių alėja, 1926 m. Julijaus Kloso nuotr. Fot. LVIA, f. 1135, ap. 3, b. 322, l. 3

Po šio dokumento pridėtas nutarimas: „1801 metais liepos 8 dieną, Nr. 170. Vilniaus miesto magistrato išduotas Vilniaus misionieriams ant Išganytojo Kalno konsensas [leidžiantis] amžinai nemokamai naudotis miesto žemėje, Rasų priemiestyje, parapinėms kapinėms [magistrato] dovanotu plotu, būtinu perkėlus prie jų [misionierių] šv. Juozapo ir Nikodemo parapiją. Misionieriai įsipareigoja laidoti tose kapinėse nemokamai kiekvieną neturtingą Vilniaus miesto gyventoją"[30]. Toliau pažymėta, kad autentiška kopija išduota 1802 m. liepos 7 (birželio 25) dieną.

Sprendžiant iš to, kad šis dokumentas yra autentiška kopija, galima manyti, kad jo originalas buvo išsiųstas aukštesnei dvasinei ar pasaulietinei valdžiai. Šis dokumentas XIX ir XX amžiuje, sprendžiant kapinių tvarkymo reikalus, buvo ne sykį cituojamas, verčiamas į rusų kalbą, jį gerai žinojo Vilniaus miesto tarybos nariai. Pavyzdžiui, 1875 metais birželio 2 (gegužės 21 d.) dieną Vilniaus miesto dūma pranešė Vilniaus Romos katalikų dvasinei konsistorijai, kad žemė, kurioje yra Rasų kapinės, priklauso Vilniaus miestui. Kapinėms ji atiduota pagal konsensą 1801 metais liepos 8 dieną nemokamai su sąlyga, kad magistrato narius, pirklius ar miesto gyventojus, už kurių laidojimą jų šeimos neturi lėšų susimokėti, dvasininkai turi palaidoti be jokio užmokesčio. Tačiau, kaip rodo dokumentai, ši sąlyga buvo dažnai apeinama. Neturtingi miesto gyventojai ne kartą skundėsi miesto dūmai, kad už vietą kapinėse reikalaujamas per didelis mokestis, ir jie, negalėdami sumokėti reikalaujamų pinigų, priversti skolintis, kad surinktų šią sumą. „Следствием чего, Городская Дума препровождая при семь копию консенса 8 июля 1801 года выданного, имеет честь покорнейше просить распоряжения, чтобы соблюдаемо дело условие консенса, до кого это из духовенства относится и о последующем Городскую Думу уведомить"[31].

Pirmuosiuose Misionierių bažnyčios mirties metrikų knygos įrašuose naujosios kapinės vadinamos Rasomis. Vėliau jos vadinto Išganytojo Kalno (Wilnensis montis SS Salvatoris), Misionierių kapinėmis. Nuo 1841 metų mirties metrikų knygose įsigali vienas pavadinimas – Parapinės Rasų kapinės[32].

1829 metais šv. Juozapo ir Nikodemo bažnyčios dokumentų komplekse pridėta ir 1799 metų dokumento autentiška kopija apie naujas parapinės misionierių kapines Rasų priemiestyje ir jų pašventinimą 1801 metų gegužę[33]. Rasų kapinių steigimą patvirtinančių dokumentų yra ir daugiau.

30 „R[ok]u 1801 Julij 8 d[nia] pod Nr 170 wydany konsens wieczysto-nadawczy bezpłatny, od Magistratu miasta Wilna XXż[om] misjonarzom wileńskim Mons Salvatoris na plac miejski, na uroczysku Rossie położony na cmentarz parafialny, za przeniesieniem do nich parafii Śś[tych] Nikodema i Józefa, nieuchronnie potrzebny. Z obowiązkiem grzebania na tymże cmentarzu bezpłatnie każdego ubogiego obywatela miasta Wilna". LVIA, f. 458, ap. 1, b. 550, l. 3v. Tekstą perrašė, pritaikydama prie dabartinės kalbos taisyklių A.S. Czyż.

31 LVIA f. 604, ap. 4, b. 2868, 1. 2.

32 LVIA, f. 604, ap. 20, b. 49, l. 29 (ši ir vėlesnių metų Misionierių bažnyčios mirties metrikų knygos).

33 LVIA, f. 604, ap. 20, b. 2, l. 79.

Kapinėms dovanotas plotas buvo nedidelis – 3,51 ha. Ši vieta buvo pietvakarinėje dabartinių kapinių dalyje, apie vėliau pastatytą neogotikinę koplyčią. XIX amžiaus pirmaisiais dešimtmečiais Rasos tapo mėgstama miestiečių pasivaikščiojimų vieta, kurių metu buvo lankomi ir žinomų ir žymių žmonių kapus[34]. Tos vietovės išskirtinumą pamini ir Adomas Mickevičius (Adam Mickiewicz), mėgęs čia vienas klaidžioti, o Rasose radęs kapelį su užrašu „Laskaris", nusprendęs, kad šią pavardę turės jo būsimoji žmona. Deja tai neįvyko, nors su Laskarių giminės moterimis vėliau jis iš tikrųjų bendravo[35]. Natūralus landšaftas viliojo pasivaikščioti, kurti, medituoti. Žinomas memuaristas ir dailininkas Edvardas Paulavičius (Edward Pawłowicz) 1882 m. išleistoje atsiminimų knygoje *Prie Vilijos ir Nemuno* (*Wspomnienia znad Wilii i Niemna*) rašė: „Išsidėsčiusios nuostabioje vietovėje, pritemdytos šimtamečių pušų bei žalių beržų ir ąžuolų miškelio, paįvairintos banguojančių kalvų ir slėnių, su mįslingais gilumos šešėliais melsvų tolumų peizažuose, tarytum pozuojančiais dailininkui, jos veikiau primena parką [...], negu liūdesio vietą"[36]. Medicininiu požiūriu kapines tyręs Vladimiras Zalkindas XIX a. pabaigoje rašė, jog Rasų kapinės yra vilniečių mėgstamoje pasivaikščiojimų vietoje, kapinėse daug meniškų alėjų, o jose laidoja daugiausiai turtingus ir žymius žmones[37]. Sprendžiant iš išlikusių nuotraukų, dar ir XX a. Rasų kapinės priminė mišką (il. 3-4).

Naujosios kapinės buvo aptvertos medine tvora. XIX a. nuotraukose dar gerai matomi buvę tų kapinių vartai (il. 5).

Laidojimai žemėje ir kolumbariumuose

Pirmaisiais mėnesiais, kaip kad jau buvo rašyta, Rasose laidota negausiai. Ir po oficialaus kapinių įteisinimo padėtis mažai pakito: liepą palaidota 16, rugpjūtį – 7, rugsėjį – 14, spalį – 5, lapkritį – 7, gruodį – 6 asmenys[38]. Iš viso 1801 metais, t.y. pirmaisiais Rasų kapinių egzistavimo metais, palaidoti 66 žmonės. 1802 metais Rasose atgulė 303 asmenys: sausį – 5, vasarį – 8, kovą – 29, balandį – 30, gegužę – 30, birželį – 27, liepą – 28, rugpjūtį – 31, rugsėjį – 29, spalį – 30, lapkritį – 28, gruodį – 28. 1803 metais šiose kapinėse palaidoti 126, 1804 – 288, 1805 – 96, 1806 – 409, 1807 – 185, 1808 – 112, 1809 – 323, 1810 – 71, 1811 – 144, 1812 – 148, 1813 – 62, 1814 – 213 žmonių[39]. Jose laidojo ir šv. Jono, šv. Kazimiero, šv. Jurgio parapijų gyventojus. Kapinių plotas buvo greitai užlaidotas. 1814 metais rugpjūčio 1 dieną misionieriai už 400 rublių asignacijomis iš miestietės Rozalijos Su-

34 Mościcki 1924, p. 43.

35 Žr. A.S. Czyż straipsnį.

36 „Położony śród uroczej miejscowości, ocieniony wiekowemi sosny i zieloną dąbrową brzóz i dębów, – urozmaicony falistością wzgórz i dolin – o tajemniczej głębi cieniów, o ginących w sinej dali widokach, – jakby pozujących dla malarza, zdawałby się być raczej parkiem [...], niż miejscem smutku". Pawłowicz 1883, p. 129.

37 Залькинд 1891, p. 87.

38 LVIA, f. 604, ap. 20, b. 4, l. 101.

39 LVIA, f. 604, ap. 10, b. 145, l. 173-180.

tockos nupirko naują plotą, buvusį į šiaurę nuo kapinių, tarp Korvelių sodo ir pirmojo kapinių ploto[40]. Tai dabar vadinamas Literatų kalnelis ir žemiau esantis slėnis. 1812 metais senųjų kapinių tvora sudegė, tada misionieriai pradėjo statyti naują mūrinę, kuria iki 1820 metų aptvėrė visą kapinių teritoriją. Šios tvoros liekanų dar yra šiaurinėje ir vakarinėje kapinių dalyse. Įsteigus kapines buvo pastatytas nedidelis mūrinis namas špitolei. Jį sudarė 2 kambariai, alkierius ir priemenė. Ši špitolė jai užrašytų fundacinių pinigų neturėjo, todėl ten galėjo išsilaikyti tik keli nedarbingi žmonės. 1807 metais joje laikinai gyveno aukštos kvalifikacijos raižytojas Juozapas Piotrovičius (Józef Piotrowicz), pagal sutartį šv. Jonų bažnyčiai gaminęs žvakides. 1830 metais špitolėje gyveno du sargai, saugoję kapines[41].

Kilmingi asmenys, kurių giminės dažniausiai ilsėjosi bažnyčių rūsiuose, buvo laidojami kolumbariumuose – 3-5 aukštų mūriniuose statiniuose, į kurių nišas įdėdavo karstus, užmūrydavo, o jų išorinėse dalyse įstatydavo paminklines lentas. Rasų kapinėse jų buvo du, abu dviejų dalių, sujungtų stačiu kampu, keturių ir penkių aukštų. To meto šaltiniuose jie vadinami kairiuoju ir dešiniuoju. Sprendžiant iš Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomos Vaclovo Veitkos kartotekos[42], kairysis (šiaurinis) kolumbariumas buvo pastatytas netrukus po kapinių įsteigimo – 1801 metais. V. Veitkos kartotekoje yra 1802 metų birželio mėnesio antkapinių lentų įrašų nuorašai. Seniausia dešiniojo (pietinio) kolumbariumo paminklinėje lentoje nurodyta data yra 1805 metai rugpjūčio 9 (liepos 28) diena. Kolumbariumų paminklinės lentos su iškaltais tekstais, išgraviruotais herbais, raižiniais dažniausiais būdavo gaminamos tų pačių skulptorių, kurie gamino ir antkapinius paminklus: Juozapo Rosinskio, Juozapo Andriuškevičiaus, Juozapo Horbacevičiaus, Juozapo Kozlovskio, Rudolpho Biknerio (il. 6).

Išlikę dokumentai liudytų, kad misionieriai kapines tvarkė labai rūpestingai. 1828 metais generalinis vizitatorius Mamertas Herburtas savo pastabose rašė, kad retai kur galima sutikti tokias dideles ir gerai sutvarkytas kapines. Jos buvo aptvertos aukšta mūro siena, pastatytas mūrinis namelis sargams. M. Herburto teigimu 1826 metais buvo padidinti kolumbariumai, o 1828 m. jau stovėjo medinė varpinė. Tvarkyti didelę ir kalvotą teritoriją buvo nelengva, reikėjo prie palaidojimų vietų įrenginėti takus, o tai daug kainavo. Misionierių pajamos už laidojimą buvo nedidelės. Mirusieji Gailestingųjų seserų ligoninėje (Savičiaus gatvėje), Kūdikėlio Jėzaus pamestinukų namuose ir Vilniaus universiteto klinikose buvo laidojami veltui. Net ir žymių žmonių su iškiliais vardais ir titulais laidotuvės tuo metu nebuvo brangios. Jei kas sumokėdavo daugiau, pinigai turėdavo likti bažnyčiai. Pasak M. Herburto, beturčių kūnus kapinių sargai kartais laidodavo be karstų, tiesiai užkasdavo į žemę, be jokių apeigų ir dvasininko[43].

40 LMAVB, f. 273-295, l. 1.

41 LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3777, l. 139.

42 LMAVB, f. 28-1. Taip pat žiūr. Czyż, Gutowski 2017.

43 LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6877, l. 7-10.

4 Senosios Rasos, 1926 m. Julijaus Kloso nuotr. Fot. LVIA, f. 1135, ap. 3, b. 322, l. 3

Tarp kolumbariumų buvo palikta tuščios vietos, kas leistų manyti, jog kapinės buvo kuriamos pagal iš anksto sudarytą planą. Šioje vietoje 1820 metais buvo palaidotas Lietuvos misionierių provincijos vizitatorius Andriaus Polis (Pohl; 3 X 1742 - 13 XI 1820). 1828 metais ant jo kapo buvo numatyta statyti mūrinę koplyčią, kuriai jau tuo metu buvo ruošiama statybinė medžiaga[44], bet dėl nežinomų priežasčių tuo metu tai nebuvo padaryta. Tikriausiai toje vietoje tais pat metais ir buvo pastatyta M. Herburto minima medinė koplyčia. Šis misionierių vienuolis, teologijos daktaras, šv. Jokūbo ligoninės Vilniuje steigėjas, miręs Misionierių vienuolyne[45], pasak A. Šniežkos, buvo vienas Rasų kapinių steigėjų[46]. Tik 1841 metais tarp abiejų kolumbariumų Misionierių vienuolyno vizitatoriaus Juozapo Bagdonavičiaus pastangomis pradėta statyti neogotinė raudonų plytų koplyčia. Tikriausiai ji buvo statoma medinės koplyčios vietoje. Pasak menotyrininkų, koplyčią projektavo broliai Tomas, Bronislovas ir Stanislovas Tišeckiai (Tomasz, Bronisław, Stanisław Tyszeccy)[47], nors kituose šaltiniuose nurodoma tik Tomo Tišeckio pavardė[48]. 1844 metais Misionierių bažnyčia buvo uždaryta, o kapinės pavestos šv. Jono bažnyčios globai. 1846 metais birželio 12 dieną mirė J. Bagdonavičiaus. Tikėtina, ši priežastis kurį laiką sustabdė darbus. Tolesne koplyčios statyba rūpinosi buvęs Vilniaus universiteto ekonomikos profesorius Jonas Vaškevičius (Jan Waskiewicz), kuris 1850 metais užbaigė darbus. Koplyčioje buvo paveikslų, stovėjo klausykla, katafalkas. Po koplyčia buvo įrengtas laidojimo rūsys, į kurio kriptą buvo perkelti ir A. Polio palaikai. Jo kapą žymėjo juodo granito paminklinė lenta. XIX amžiaus pradžioje minima 19 kriptų su memorialinėmis lentomis. Čia buvo palaidotas Sankt Peterburgo dvasinės akademijos profesorius Antanas Niemekša (Antoni Niemeksza; 1825-1878), fleitistas Artūras Turčinskis (Artur Turczyński, mirė 1898 m.), Juozapas Bovkevičius (Józef Bowkiewicz, mirė 1868 m.), Juozapas Bagdonavičius (Józef Bohdanowicz) ir kt. E. Malachovičius savo monografijoje paskelbė A. Šnežkos nurašytus visų 19 memorialinių lentų įrašus[49]. 1990 metais įėjimas į rūsį laikinai buvo atmūrytas, siekiant jį patikrinti. Ovalinės formos rūsio sienose buvo rastos 22 kriptos, iš kurių 12 buvo išplėštų, o 10 sveikos. Rasta 14 apgadintų memorialinių lentų[50].

1881 metais spalio 19 dieną gydytojas Hiliarijus Raduškevičius kreipėsi į kanauninką Kazimierą Pacynką (Pocynko), prašydamas leisti jam šalia kapinių koplyčios pastatyti mūrinę varpinę, įrengiant joje šešių vietų šeimyninį rūsį, į kurį jis norėjo perkelti laiki-

44 LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6877, l. 8.

45 Dziennik Wileński, 1820, 3, p. 474.

46 Małachowicz 1993, p. 156.

47 Adomonis, Adomonytė 1997, p. 77.

48 Žr. A.S. Czyż straipsnį.

49 Małachowicz 1993, p. 155-156.

50 VAA, PRID f. 5, b. 6039 (A. Kasperavičienė, Rasų kapinės Vilniuje, Istoriniai meniniai tyrimai, I dalis, Vilnius 1991, p. 17-26).

5 Rasų kapinės XIX a. pabaigoje. Dešinėje koplyčios pusėje matosi pietinis kolumbariumas, o kairėje – šiaurinio kolumbariumo kampas. Sprendžiant iš piešinio tuo metu senieji kapinių vartai jau buvo nebenaudojami, 1882 m. Iš leidinio: Fot. Kirkoras 1995, p. 135

6 Rasų kapinių šiaurinis (kairysis) kolumbariumas, 1926 m. Julijaus Kloso nuotr. Fot. LVIA, f. 1135, ap. 3, b. 322, l. 5

nai kolumbariume palaidotą 1880 metų lapkritį mirusią žmoną Elžbietą, o po mirties jį patį ir kitus jo šeimos narius. 1882 metais rugpjūčio 23 dieną Vilniaus gubernatorius davė leidimą ir sekančiais metais H. Raduškevičiaus lėšomis prasidėjo varpinės statyba[51]. 1883 metais baigtas statyti ir iki šiol išlikęs didelis dviejų aukštų (apatinis – mūrinis, viršutinis – medinis) pastatas sargams ir prižiūrėtojams – tai liudija šio namo fasade, virš įėjimo, prikalta metalinė plokštė su šia data. Tais pat metais sudarytame šv. Jono bažnyčios inventoriuje šis namas aprašomas taip: „Жилой двух этажный дом. Первый этаж каменный, а второй деревянный, построен из доброхотных пожертвований и из доходов получаемых из кладбища; длинною 22 ¾ аршина, шириною 10 аршин; в нем три печки из изразцев, одна железная. 9 дверей а 10-тые в сеняч, окованные, на петлях, завесах и с замками. На первом этаже при окнах окованные ставни"[52].

Šiame pastate galėjo būti laikomi varpinės statybai ir dekoracijoms reikalingi daiktai, gyventi darbininkai. Varpinė pagal architekto Kiprijono Maculevičiaus (Cyprian Maculewicz) projektą buvo pastatyta 1888 metais. Asimetriškai įkomponuotą aukštą varpinės bokštą suprojektavo garsus to meto architektas Julijonas Januševskis (Julian Januszewski). Tai buvo ne tik varpinė, bet ir oratorija (koplyčios tipo patalpa šeimos, vienuolijos, kulto tikslams). H. Raduškevičiaus užsakymu jos sienas puošė Vincento Slendzinskio (Wincenty Sleńdziński) ištapyti šv. Hiliarijaus ir keturių evangelistų atvaizdai. Varpinės išorinėje sienoje yra paminkline lenta su Raduškevičių šeimos herbu, pažymint, kad ji pastatyta H. Raduškevičiaus ir jo giminės amžinam poilsiui. Juodo granito lentoje užrašyta, jog H. Raduškevičius mirė 1900 m. kovo 5 dieną, 61-erių metų amžiaus, buvo skriaudžiamųjų draugas ir kad „kiekviena jo gyvenimo diena buvo skirta tarnauti žmonėms".

1860 metais rugsėjo 4 dieną generalgubernatorius Vladimiras Nazimovas pranešė, kad į jį kreipėsi Vilniaus vyskupas, prašydamas leidimo pastatyti tiltą per geležinkelį, kurio linija kirto kelią nuo Vizičių vienuolyno iki Rasų kapinių. Tai reikėjo suderinti su Sankt Peterburgo – Varšuvos geležinkelio valdyba. Netrukus Vilniaus statybos komitetas gavo šios valdybos vyriausiojo inžinieriaus Damekuro raštą, kad 1861 metais pavasarį tilto statyba bus pradėta[53]. Tų pačių metų rudenį tiltas per geležinkelį buvo pastatytas ir Visus Šventuosius gyventojai galėjo pasitikti saugiai.

1860 metų šaltiniuose jau minimas ir Angelų kalnelis, tai yra vieta, kur buvo laidojami vaikai. Šioje vietoje 1998 metais Pasaulio gydytojų federacijos „Už žmogaus gyvybę" pastangomis pastatytas simbolinis antkapinis paminklas negimusiems kūdikiams – abortų aukoms atminti. Kapinėse buvo ir daugiau vietų, kuriose laidojo vaikus. Per sukilimą 1863 metais kapinėse buvo slepiami ginklai. 1863 metais spalio 17 dieną Vilniaus

51 LVIA, f. 604, ap. 1, b. 3569, l. 2-3.

52 LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6340, l. 48.

53 LVIA, f. 382, ap. 1, b. 471, l. 1-8.

policmeisterio nurodymu 60 kareivių kuopa apžiūrėjo kapines ir krūmuose arba užkastus į žemę, rado šautuvą, kardą, 2 šautuvų gaidukus, ieties antvalktį, medžioklinę parakinę. Apie tai nedelsiant buvo pranešta generalgubernatoriui[54].

XIX amžiaus antrojoje pusėje Rasų kapinėse labai pagausėjo laidojimų. Kapinių koplyčioje būdavo laikomos gedulingos mišios. 1883 metais lapkritį sudarytame šios koplyčios inventoriniame aprašas pažymėta, kad kapinės įsteigtos 1801 metais. Toliau rašoma: „При каплице под навесом на деревянных старых столбах три колокола средней величины около 17 пудов[55]. В алтаре икона погребения Спасителя, в деревянных вызолоченных рамах, длиною 4 аршина[56], шириною 3 арш. Икона Остробрамской Божией Матери на полотне, в деревянных вызолоченных рамах, длиною 1 аршин, шириною $^{3}/_{4}$ арш. Под этою Иконою, деревянные вызолоченные лучи. На алтаре две деревянные статуи, искрашены белою краскою. На алтаре деревянный шкафик в ряды цибориум[57]. Каноны в деревянных рамах под стеклом" [58].

Inventoriniame apraše išvardijamas visas koplyčios turtas: 1. Taurė su variniu paauksuotu disku; 2. Varinis pasidabruotas relikvijorius su šv. relikvijomis – $^{3}/_{4}$ aršinų dydžio; 3. Angelai su žvakidėmis ant altoriaus, bronziniai, pasidabruoti – $^{1}/_{4}$ aršino aukščio; 4. Tokie pat angelai ant katafalko – $^{3}/_{4}$ aršino aukščio; 5. Maži mediniai pasidabruoti kryžiai su paauksuota Nukryžiuotojo figūra, vienas ant altoriaus, o kitas nešiojamas per apeigas; 6. Varinis pasidarbuotas indas švęstam vandeniui laikyti; 7. Bronzinis pasidarbuotas smilkytuvas; 8. Bronzinis padėklas (valtis) smilkytuvui; 9. Pasidabruoti, viduryje – paauksuoti, padėklai. Atskirai išvardijami metaliniai daiktai: 1. Aršino aukščio alavinis kryžius su Nukryžiuotoju, padėtas prie katafalko; 2. Aršino ir 3 verškų aukščio alavinė žvakidė; 3. Aršino aukščio kelios alavinės žvakidės; 4. Alavinė prausykla su kryžiumi ir Nukryžiuotoju; 5. Du padėklai; 6. Zakristijos duryse yra maža alavinė šlakstykla švęstu vandeniu šlakstyti ir kryžius; 7. Dviejų su puse aršino ilgio ir vieno aršino pločio vargonai; 8. Šlakstyklos prie įėjimo į koplyčią: viena jų – akmeninė, o kita – gipsinė.

Atskirai išvardijami: 1. Medinis marmuro spalva nudažytas katafalkas, pažymint, kad ant jo yra 36 medinės paauksuotos žvakidės; 2. Mediniai kryžiai su Nukryžiuotoju: du zakristijoje, o trečias prie įėjimo į zakristiją durų; 3. Mediniai kryžiai procesijoms; 4. Skardiniai dėklai su medinėmis rankenomis, iš kurių du seni; 5. Ąžuolinė klausykla (išpažintims); 6. Ąžuoliniai suolai; 7. Seni stalai; 8. Senos taburetės; 9. Kolonėlės lemputėms prie katafalko; 10. Medinis juodai dažytas karstas gedulingoms mišioms; 11. Paveikslai ant

54 Girininkienė, Paulauskas 1988, p. 8.

55 Pūdas – 16,3805 kg.

56 Aršinas – 71,12 cm.

57 Lotyniškai ciborium – metalinė taurė.

58 LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6340, l. 46.

drobės be didelių rėmų; 12. Paveikslai mažuose rėmuose; 13. Taip pat įrėminti ant popieriaus tapyti paveikslai, iš kurių mažesni yra įstiklinti; 14. Mėlynai dažyti miliniai uždangalai; 15. Naujos kėdės gedului; 16. Taip pat violetinės spalvos kėdės; 17. Iš vilnos pasiūtos apeiginės pagalvės apeigoms; 18. Siūtos pagalvės ant medinės atramos; 19. Gelumbė; 20. Vilnonis kilimas; 21. Taip pat senas vilnonis kilimas; 22. Mažesni kilimai; 23. Dvi šilkinės užuolaidėlės; 24. Dvi viršutinės užuolaidėlės.

Nurodomi buvę bažnytiniai rūbai: 1. Gedulingi arnotai su rekvizitais; 2. Gedulingi dalmatikai [dalmatiški drabužiai]; 3. Sidabriniai balto brokato arnotai su rekvizitais; 4. Tokios pat medžiagos dalmatikai; 5. Raudonos spalvos arnotas su rekvizitais; 6. Tokia pat dalmatika; 7. Raudonos spalvos arnotas su rekvizitais; 8. Žalios spalvos arnotas su rekvizitais; 9. Prie jos [žalios spalvos arnoto] tokios pat spalvos dalmatikai; 10. Violetinės spalvos seni arnotai; 11. Gedulinga kapa iš barchato; 12. Gedulinga sena kapa iš atlaso; 13. Arnotas iš balto atlaso su brokatu; 14. Senas violetinės spalvos arnotas. Taip pat inventoriuje išvardinti baltiniai (užtiesalai, rankšluosčiai). Šis aprašas gali praversti atkuriant koplyčios interjerą[59].

Įvairiu metu buvo stengiamasi sugriežtinti ir nustatyti laidojimo tvarką, tačiau to ne visada buvo laikomasi. Kadangi Rasų kapinėse buvo laidojami daugiausiai žymūs ir turtingi žmonės, jų kapų vietos buvo parenkamos netoli koplyčios ir pagrindinių takų. To meto periodikoje buvo skelbiami nekrologai, kuriuos išspausdindavo Zavadzkio ir kitos spaustuvės (il. 7). 1916 metais buvo reikalaujama laidoti eilėmis, pagal planą, ant kapų pasatyti medinius kryžius. Buvo leista kapui vietas pirkti 30-čiai metų, numatytas kapavietės dydis: 2,5 metro ilgio ir 1,5 pločio suaugusiems ir 1,5 metro ilgio ir 1 metro pločio vaikams[60]. Po 1910 metų ant keturių mūrinių, dengtų čerpėmis stulpų, buvo pastatyti nauji centriniai dvivėriai vartai įvažiavimui ir jiems iš abiejų šonų mažesni varteliai pėstiesiems.

Laidojimo tvarka ypač susirūpinta XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje Šių permainų iniciatoriumi reikėtų laikyti pastorių kunigą Stanisławą Miłkowskį. 1928 metais sausio 14 dieną prelatas Savickis ir du kunigai raštu kreipėsi į arkivyskupą, kuriame išdėstė susidariusią situaciją ir pateikė pasiūlymus, kaip tvarkyti Rasų kapines[61]. Rašte pažymėta, kad iki 1928 metų Rasų kapinės buvo tik eksploatacijos šaltinis ir todėl visai nesirūpinta jų ateitimi, dėl ko dabar padėtis yra sudėtinga, nes vietos laidoti liko labai mažai, pelnas sumažėjo, o kapinių išlaikymo kaina išaugo. Todėl reikia sutvarkyti kapinių administravimą ir rasti lėšų padengti jo išlaidas. Būtina diferencijuoti kainas ne tik už kapo vietą, bet ir už jo aptvėrimą, kryžiaus ar paminklo pastatymą, o to kol kas vilniečiai visai nesupranta. Tuo tarpu kitur kreipiamas dėmesys ne tik į mirusiojo palaidojimą, bet ir į paminklų konservavimą ir visų kapinių estetinį vaizdą. Tuo tikslu turi būti kuo atidžiau pildoma mirties metrikų knyga. Kadangi Rasų kapinės yra šv. Jono bažnyčios nuosavybė, todėl jos turi padėti išlaikyti bažnyčią, kas taip pat kelia paslaugų kainas. Rašte rašoma, kad šiuo metu Rasų administraciją sudaro kapelionas, du administratoriai, ir šv. Jono bažnyčios klebonas, neskaitant žemesnių pareigūnų. Kainų nustatymas yra labai svarbus, nes imamas mokestis ne tik už naujus palaidojimus, bet ir už senųjų kapų priežiūrą ir sutvarkymą. Rašte siūloma išnagrinėti dešimties metų periodą ir nustatyti, ar kapinės yra šv. Jono bažnyčios beneficija, ar ši bažnyčia yra tik šių kapinių direkcija. Siūloma ištirti kapinių planą ir nustatyti, ar tikslinga jų plotą suskirstyti į kategorijas, nuo ko priklausytų ir laidojimų kainos. Autoriai rašo, kad sąmatos vedamos tik nuo 1926 metų gegužės 1 dienos, senesnių duomenų nėra. Siūloma kapinių plotą suskirstyti į kategorijas, nuo ko priklausytų ne tik kainos už naujus kapus, bet ir už senųjų antkapinių paminklų konservavimą. Tai siūloma padaryti vasarą, nes žiemą to atlikti negalima. Parkanai, katakombos, koplyčia reikalauja daugiau lėšų, todėl reikia viską numatyti. Kapinių administravimas turi būti taip sutvarkytas, kad pavyktų padengti išlaidas ir atlikti reikalingus remontus. Tam reikia: 1. Nustatyti vietų ir konservacijos darbų kainyną; 2. Kapinės turėtų būti autonominis vienetas, valdomas kapinėse gyvenančio kunigo, nes dabar klebonas yra tik trečioji instancija, menkai sprendžianti rimtus reikalus. Akcentavimas kiekvieną kartą, jog kapinės yra bažnyčios beneficija yra netinkamas ir tapo įvairių nesutarimų priežastimi, tuo labiau, kad Rasose iki šiol nebuvo jokios kontrolės. Rasų laikymas bažnyčios beneficija nepasiteisina. 1928 metais šv. Jono bažnyčios kunigas klebonas ėmė 1300 zlotų per mėnesį iš kapinėse surinktų lėšų bažnyčios, o ne pačių kapinių reikmėms: tai matyti iš sąskaitų knygos; 3. Senąsias ir naująsias kapines reikia suskirstyti į kategorijas, atsižvelgiant į reikalavimus ir visuomenės poreikius. Tai yra vienas iš pačių sunkiausių uždavinių ateičiai; 4. Kapinių metrikų knygos turi būti vedamos labai tiksliai, atsižvelgiant ne tik į kainą už vietą kapinėse, bet ir į kapų konservavimą ir nustatytą terminą.

Papildomai prie šio rašto buvo pridėtas pastoriaus kun. S. Milkovskio bendros kapinių situacijos paaiškinimas, kapinių planas, kainininkas už vietą kapinėse ir ištraukos iš kapinių kasos knygos (il. 9).

Savo paaiškinamajame rašte kun. klebonas S. Miłkowskis pažymėjo, kad: „Rasų kapinės yra viso Vilniaus miesto gyventojų laidojimo vieta, beveik 100 metų jos yra šv. Jono parapijos beneficija. Dėl savo gražios vietos jos yra lankomos turistų iš visos Lenkijos ir iš užsienio, ir todėl jas reikia tinkamai išlaikyti“[62]. Jis teigė, kad iki 1926 metų kovo 1 kovo dać tu šios kapinės buvo tik naudojamos, neplanuojant laidojimo vietų ir paminklų restauravimo. Nebuvo nustatytas mokesčio dydis, kuris dažnai priklausė nuo miru-

59 LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6340, l. 46-48.

60 LVIA, f. 378, ap. 1863, b. 956, l. 34.

61 LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6331, l. 4-5.

62 „Cmentarz Rossa jest miejscem grzebalnym dla całego miasta Wilna. Stanowi od stu prawie lat beneficjum parafji Świętojańskiej. Dzięki swemu pięknemu położeniu jest odwiedzany przez turystów z Polski całej i zagranicy i dlatego wymaga porządnego utrzymania“. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6331, p. 9.

Августа 13-го дня скончался въ г. Вильнѣ, послѣ продолжительной болѣзни, Графъ Евстафій Піевичъ ТЫШКЕВИЧЪ, Камеръ-юнкеръ Двора ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА. Сестра покойнаго съ душевнымъ прискорбіемъ извѣщаетъ родныхъ и знакомыхъ, что выносъ тѣла послѣдуетъ 14 сего Августа въ 6 часовъ пополудни изъ дома Огинскаго, что на Большой улицѣ, на кладбище Росса, а заупокойная литургія и погребеніе 16-го Августа въ 11 ч. утра.

113

7 Eustachijaus Tiškevičiaus nekrologas, cenzūros leidimu išspausdintas Juozapo Zavadzkio spaustuvėje 1873 m. Fot. LVIA, f. 1135, ap. 6, b. 110, l. 113

8 Iki 1979 m. Rasų kapinėse buvęs vieno žymiausio Europoje cirko artisto Maksimiliano Truci kapas, privačia iniciatyva iškeltas į Kauno Eigulių kapines, 1972 m. Eugenijaus Danilevičiaus nuotr.

siojo artimųjų. „Blogai sunumeruotos vietos ir kapai bei [netvarkingos] kapų numeravimo knygos atvėrė kelius piktnaudžiavimui: pasitaikydavo, kad toje pačioje vietoje po kelių metų palaidodavo ką nors kitą“[63]. Kunigas nurodė gerai tvarkomas kapines: Evangelikų – Vilniuje, Povonzkų – Varšuvoje, Lyčakovo – Lvove. Vieta kapinėse turi priklausyti nuo atstumo iki koplyčios, pagrindinių takų, žinomų žmonių kapų. Visas kapines jis siūlė padalinti į 7 kategorijas ir kiekvieną jų plane pažymėjo skirtinga spalva. Nuo kategorijos turi priklausyti ir kaina: nuo 1050 iki 20 zlotų. S. Milkovskis teigė, kad nuo 1927 metų sausio 1 dienos vietos kapinėse dalijamos į linijines, laikinas ir amžinas. Linijinėse vietose vieta kapui suteikiama veltui dvidešimčiai metų, o po to ji sulyginama su žeme ir tampa bažnyčios nuosavybe. Už laikinas vietas imamas mokestis pagal kategorijas. Toks pat mokestis imamas ir už vadinamas amžinąsias vietas, kurių laikas nustatytas 99 metai. Kunigas pažymėjo, kad yra nesutarimų tarp kapinių administracijos ir visuomenės dėl papildomų lėšų už paminklų konservavimą arba senųjų palaidojimų vietų nuosavybės įteisinimą. Neturintys lėšų linijinėse vietose gali laidoti savo artimuosius veltui, patys iškasti duobę, o kunigas privalo veltui palydėti mirusįjį ir laikyti pamaldas, už kurias jam sumokės kapinių administracija.

Šiandien sunku pasakyti, ar buvo laikomasi šių taisyklių, nes kapinių tvarkymo dokumentai neišliko. Tačiau ir vėliau kapinės buvo ne kartą niokojamos. Bendrą jų vaizdą gerokai sunaikino 1975 metais ardytos ir į sąvartyną vežtos metalinės tvorelės. Sujudus visuomenei ir paminklosaugininkams, Paminklų restauravimo instituto buvo pareikalauta jas atstatyti. Tvorelės buvo grąžintos, bet jų atstatyti nebepavyko – jos buvo sulaužytos, sumaišytos, nes buvo suvežtos ne tik iš Rasų, bet ir iš Antakalnio bei Saulės kapinių. O juk anuomet buvo privaloma aptverti giminių kapavietes, kurių kalvių darbo tvorelės dažnai būdavo ypač meniškos. Daugelis senųjų vilniečių dar atmena priešais Miko ir Kipro Petrauskų kapus buvusi cirko artisto Maksimiliano Truci kapą (il. 8). Jį puošė antkapinis paminklas su originalia tvorele, papuoštą žirgų galvomis. Truci (Truzzi) – visoje Europoje žinoma cirko artistų dinastija, kurios pasirodymuose dalyvaudavo M. Trucio žmona Luiza – jojikė, trys jų talentingi sūnūs – Rudolfas, Žižetas, Enrikas ir anūkas Viljamsas – arklių bei dramblių dresiruotojas, režisierius. M. Truci grupė į Vilnių atvyko 1899 metais balandžio pradžioje. Vaidinimai prasidėjo puikiai, tačiau balandžio 16 dieną visai netikėtai trupės vadovas ir šeimos galva M. Truci paskendo Neryje ir buvo palaidotas garbingoje vietoje netoli koplyčios Rasų kapinėse. Trupė tęsė gastroles, atliko visą eilę nemokamų spektaklių moterims. 1901 metais į Vilnių atvyko jau Žižeto Truci vadovaujama trupė, sužavėjusi gyventojus spektakliu „Vaikų darželis“, kurio metu scenoje kaip vaikai „žaidė“ 17 arklių. Tų metų pavasarį Ž. Truci pastatė Rasose paminklą tėvo atminimui. Tai buvo neatsitiktinis papuošimo motyvas – numeriai su arkliais Truci trupėje būdavo ir skaitlingiausi, ir meniškiausi. Tačiau 1979 metų pavasarį šis pamin-

63 „Brakło ponumerowania miejsc i grobów – i księgi numerowanej grobów, stąd otwarta droga do nadużyć: zdarzało się, że na tym samym miejscu, po paru zaledwie latach, grzebano kogo innego“. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6331, p. 9.

klas iš Rasų dingo. Jis atsidūrė cirko artisto Jono Ramanausko įsteigtame vadinamame cirkų artistų panteone Kauno Eigulių kapinėse, kaip koks kolekcijos eksponatas, nes šis panteonas nuo pat pradžios turėjo tikslą tokiu būdu pagerbti Lietuvos cirko artistus, o Truci giminė niekada tokiam nepriklausė. J. Ramanauskas tuomet tikino, kad Rasose niekas jo neprižiūrės ir nesirūpins, kad visus artistus reikia surinkti iš apleistų ir neprižiūrimų kapinių ir perlaidoti Kaune. Skaudino laikymas Rasų kapines antraeilėmis ir nereikšmingomis. Sunku patikėti, kad tai leido Kultūros ministerija, Vilniaus miesto vykdomasis komitetas ir principingasis Paminklų apsaugos inspekcijos viršininkas Juozas Stasiulaitis, vėliau teisinęsis, kad nieko negalėjęs padaryti, nes viskas buvo „iš aukščiau" suderinta. Tačiau Truci palikuonių sutikimas nebuvo gautas. Rinkome parašus, bandėme reikalauti paminklą ir palaikus (jei jie irgi buvo perkelti) grąžinti į Rasas, tačiau tuomet tai nepavyko[64]. Be jokių abejonių šį kapą ir paminklą reikia grąžinti į Rasas.

Naujosios Rasos

Apie tai, kad jau XIX a. viduryje šalia Rasų kapinių buvo kitos kapinės, užsimena A.H. Kirkoras. 1844 metais uždarius Misionierių vienuolyną, kapinės buvo perduotos šv. Jono bažnyčiai. 1845 metais uždarytame vienuolyne buvo įsteigtas Antakalnio karo ligoninės skyrius. Gegužės 21 dieną šio skyriaus vadovai kreipėsi į Vilniaus miesto dūmą, prašydami netoli vienuolyno paskirti plotą mirusiems kariams stačiatikiams laidoti[65]. Birželio 4 dieną Dūmą pasiūlė Karo ligoninei tuo klausimu kreiptis į Vilniaus gubernijos valdybą. Valdyba žemės suteikti nenorėjo, nes dvi dešimtinės žemės Karo ligoninei jau buvo paskirtos Antakalnyje[66]. Tolimesnis klausimo sprendimas nežinomas, tačiau 1847 metais stačiatikių dvasininkija šalia Rasų kapinių, grafo Potocko žemėje, užėmė naują plotą, kuriame laidojo mirusius Antakalnio Karo ligoninės skyriuje Misionierių vienuolyne[67]. XX amžiuje pradžioje šioms kapinėms prigijo Našlaičių kapinių pavadinimas. Jose, kaip ir kitose to paties pavadinimo Vilniaus kapinėse (XX amžiaus pradžioje mieste buvo trejos Našlaičių kapinės), be dvasinės ir pasaulietinės valdžios žinios buvo laidojami neturtingiausi miesto gyventojai. Prie Rasų, kitoje Nojabrskaja (dabar – Sukilėlių) gatvelės pusėje, įsikūrusios Našlaičių kapinės buvo nedidelės, atitvertos grioviu, už kurio laidojo savižudžius: Vilniaus miesto policijos valdybą 1905 metų vasarį nurodė, kad jų plotą sudarė 1553 kvadratiniai sieksniai (apie 3106 kvadratiniai metrai: t.y. apie 0,3 ha), kad šios katalikų kapinės oficialiai priklauso šv. Jono bažnyčiai, tačiau yra neaptvertos, be jokios dvasininkijos priežiūros ir kad jose miesto varguomenė laidoja savo mirusiuosius, dažniausiai vaikus, be dvasininkijos ir policijos žinios ir kad apie jų įsteigimo laiką nieko nežinoma[68]. Matyt tada šv. Jono bažnyčiai buvo priminta pasirūpinti šiomis katalikiškomis tapusiomis kapinėmis. Šios bažnyčios kunigas Antanas Černiavskis (Antoni Czerniawski) sumanė jas praplėsti ir sutvarkyti. 1909 metsais rugsėjo 2 d. jis pasirašė sutartį su Mauricijaus Potocko įgaliotiniu pirkti iš grafo Potocko valdomo Rybiškių dvaro žemės sklypą, sudarantį 5 dešimtines ir 134,7 kvadratinių uolekčių[69]. Šią sutartį 1910 metais lapkričio 23 dieną Vilniaus gubernijos valdyba leido realizuoti su sąlyga, kad visas kapinių plotas bus aptvertas tvora ir apjuostas grioviu. Informuota, kad kunigas A. Černiavskas jau buvo nupirkęs namą kapinių sargui, prie kurio buvo numatęs įrengti į šias kapines antrus vartus[70]. 1912 metais naujame 5 dešimtinių sklype, pridėjus dar ir senąjį kapinių plotą, buvo įrengtos naujos nemažos kapines, kurias nuo Senųjų Rasų skyrė praplatinta Nojabrskaja gatvė[71]. 1914 metų birželį prašyta Vilniaus gubernijos valdybos 5000 rublių šių kapinių tvorai įrengti, jas pirmą kartą dokumentuose pavadinus „Новая часть кладбища Росса" – „Rasų kapinių naująją dalimi"[72]. 1914 metais kapinės buvo aptvertos ir nuo tada joms prigijo Naująjų Rasų pavadinimas. Tačiau ar buvo įrengtas namas kapinių sargui duomenų nėra. Šiose kapinėse palaidoti 1919-1921 metais žuvę 36 Lenkijos kariai ir legionieriai, kuriems atminti apie 1926 metais pastatytas betoninis obeliskas. Šalia, rytinėje obelisko pusėje, palaidoti 22 Lietuvos kariuomenės kariai, žuvę 1920-1921 metais gindami Vilnių nuo L. Želigovskio (Lucjan Żeligowski) vadovaujamos Lenkijos kariuomenės. Jiems pagerbti 1995 metais buvo pagaminta memorialinė lenta su įrašu „Amžina garbė kritusiems dėl Lietuvos laisvės 1920-1921" (architektės Živilė Mačionienė ir Marija Kijauskienė). Visai netoli šios kapavietės yra Vilniuje žuvusių 1941 metų Birželio sukilimo dalyvių – 24 partizanų, kapai. Jų pavardes Algirdas Gustaitis 1941 metais liepos 1 dieną paskelbė laikraštyje „Naujoji Lietuva". 1942 metais prieš pat Vėlines žuvusiems partizanams atminti jų kapavietėje buvo pastatytas aukštas koplytstulpis, pagamintas Vilniaus dailės muziejaus dirbtuvėse. Sovietmetyje jis buvo nugriautas. 1995 metais Algis Laima pagal išlikusias nuotraukas restauravo koplytstulpį, skulptorius Leonas Avlas atkūrė buvusias senajame koplytstulpyje skulptūrėles. Šioje kapavietėje buvo įrengta memorialinė lenta su įrašu „Partizanams, žuvusiems dėl Tėvynės 1941 metais" (architektės Živilė Mačionienė ir Marija Kijauskienė). Pagal M. Kijauskienės projektą buvo sutvarkyti išlikę sukilėlių kapai, takai iškloti betoninėmis plytelėmis, visos kapinės iš Sukilėlių gatvės pusės aptvertos metaline tvora, įrengti varteliai. Vėliau šioje teritorijoje buvo įrengti 4 kenotafai ir paminklai nepriklausomos Lietuvos kariuomenės generolams, okupacijų aukoms, politiniams kaliniams, Lietuvos partizanams atminti.

64 Girininkienė 1989.

65 LVIA, f. 937, ap. 1, b. 4015, l. 38.

66 LVIA, f. 937, ap. 1, b. 4015, l. 39.

67 LVIA, f. 937, ap. 1, b. 7626, l. 9.

68 LVIA, f. 420, ap. 2, b. 911, l. 3.

69 LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6342, l. 16.

70 LVIA, f. 604, ap. 4, b. 4800, l. 194-216.

71 Dwutygodnik Katolicki, 1926, Nr. 4.

72 „Pacca". LVIA, f. 604, ap. 4, b. 4800, l. 226.

9 1928 m., sudarytas Rasų kapinių planas, kuriame spalvomis pažymėtos laidojimo vietos pagal kategorijas. Fot. LVIA, ap. 1, b. 6331, l. 9, 10

Lenkų karių ir Juzefo Pilsudskio (Józef Piłsudski) širdies memorialas

Lenkų karių kapinės šalia Senųjų Rasų pagrindinių vartų pradėjo formuotis 1919 metų balandį, kai čia buvo palaidoti pirmieji mūšiuose su bolševikais žuvę Juzefo Pilsudskio legionų kareiviai. Vėliau čia buvo palaidoti 1920 metais žuvusieji kariai. Po 1920 metų karių kapus tvarkęs ir prižiūrėjęs Vilniaus vaivadijos Viešųjų darbų direkcijos Karių kapų skyrius (Okręgowa dyrekcja robót publicznych, Oddział grobów wojennych) šias kapines laikė atskiru vienetu – Trečiosiomis Rasomis (Rasos III). Pirmosiomis Rasomis (Rasos I) buvo laikomos Naujosios, Antrosiomis (Rasos II) – Senosios Rasų kapinės. Lenkų karių kapavietė (Rasos III) buvo nuolat rekonstruojama ir tvarkoma (il. 10). 1923 metias architektas Julijus Klosas (Juliusz Kłos) parengė šios kapavietės galinės sienos (prie Rasų kapinių tvoros) rekonstrukcijos projektą (il. 11). Jis suprojektavo klasikinių architektūros formų koplyčią su joje įkomponuota lenkų kariams memorialine lenta[73]. 1926 metais pagal šį projektą buvo pastatyta koplyčia. Karių kapų skyriaus duomenimis 1926 metais šiame memoriale buvo palaidoti 162 kariai[74]. 1928 metų lapkritį, švenčiant Lenkijos nepriklausomybės dešimtmetį, pagal architekto Jano Borovskio (Jan Borowski) projektą kairėje memorialo pusėje buvo pastatytas paminklas 1919 metais gegužės mėnesį Dinaburge (dabar Daugpilis) sušaudytiems P.O.W. organizacijos nariams atminti. 1935 metais gegužės 12 dieną Varšuvoje mirė maršalas Juzefas Pilsudskis, gimęs ir augęs Vilniaus krašte ir pareiškęs norą amžiams Vilniuje palikti savo širdį. 1935-1936 metais pagal prof. Vaitiekaus Jastrzembskis (Wojciech Jastrzębowski) projektą buvo rengiama šio memorialo rekonstrukcija. Tuomet naujai buvo pergrupuoti kapai, nes reikėjo memorialo viduryje įkomponuoti kriptą-mauzoliejų J. Pilsudskio širdžiai ir jo motinos palaikams. Faktiškai buvo steigiama nauja kapavietė, pavadinta „Vilniaus gynėjų kapinės ir Maršalo Pilsudskio širdies mauzoliejus“ („Cmentarz obrońców Wilna i mauzoleum serca Marszałka Piłsudskiego“). Šios rekonstrukcijos metu buvo pašalinti J. Kloso suprojektuota koplyčia. Pagal V. Jastrębowskio projektą memorialas buvo apjuostas tvora, o prie įėjimo vartelių iš Rasų gatvės pusės buvo įkomponuota koplytėkė su metale iškaltu Aušros Vartų Dievo Motinos atvaizdu. Beveik pačiame memorialo centre buvo įrengta kripta, kuri buvo uždengta juoda Volynės granito plokšte su lakonišku užrašu „Matka i Serce Syna“ („Motina ir sūnaus širdis“), paimtu iš vaikystėje Vilniuje gyvenusio J. Pilsudskio mėgstamiausio poeto Julijaus Slovackio (Juliusz Słowacki) poemos „*Bniovskis*“ („*Beniowski*“). 1936 metais gegužės 12 dieną maršaloJ. Pilsudskio širdis sidabrinėje urnoje ir jo motinos Marijos Pilsudskos (iš Bilevičių giminės) palaikai, buvo atvežti iš šeimos koplytėlės Sugintuose (Molėtų r.) ir labai iškilmingai palaidoti. Vėliau šiame memoriale buvo palaidoti 1939, 1944, 1948 metais žuvę ar nuo žaizdų mirę lenkų kariai.

73 VAA, f. 5, b. 6429, l. 5.

74 LVCA, f. 154, ap. 1, b. 1623, l. 25.

Kolumbariumų likimas

Kolumbariumuose buvo laidojami nusipelnę, gerai žinomi visuomenėje arba turtingi žmonės. Apytikriu paskaičiavimu, remiantis V. Veitkos 1937 metais sudaryta kartoteka[75], galima akcentuoti, jog abiejuose kolumbariumuose buvo palaidoti 273 žmonės. E. Malachovičiaus leidinyje apie Rasas yra paskelbtas 1938-1945 metais A. Šnežkos sudarytas kolumbariumuose palaidotų asmenų sąrašas, saugomas Vroclavo Osolinskių bibliotekoje. Tame sąraše nurodyti 169 asmenys[76]. Kairiajame, arba šiauriniame, kolumbariume buvo palaidotas vienas pirmųjų, o gal ir pirmasis 1802 metais vasario 31 (balandžio 12) dieną miręs Vilniaus universiteto medicinos profesorius Džonas O‘ Konoras (Joannes O‘ Connor). 1840 metais čia buvo palaidota Vilniaus teatro aktorė Antanina Fišer, 1842 metais – vienas 1830-1831 metų. sukilimo Lietuvoje organizatorių Gabrielis Juzefas Oginskis (Gabriel Józef Ogiński). Dešiniajame, arba pietiniame, kolumbariume 1807 metais buvo palaidoti Vilniaus universiteto profesoriai: istorikas Tomas Husaževskis (Tomasz Husarzewski) (il. 12) ir dailininkas Pranciškus Smuglevičius (Franciszek Smuglewicz). 1920 metais čia buvo palaidotas Stepono Batoros universiteto filosofijos profesorius Vladislavas Fransišekas Henrikas Horodickis (Władysław Franciszek Henryk Horodycki). Jo antkapinę lentelę žymėjo juodo granito lentelė su įrašu (il. 13). Tačiau atrodo, kad jau tuo metų šio kolumbariumo padėtis buvo liūdna. 1937 metais kovo 17 dieną šv. Jono bažnyčios klebonas Šakevičius kreipėsi į Vilniaus metropolijos kuriją dėl katakombos dešinėje koplyčios pusėje likvidavimo. Jis teigė, kad dešinysis kolumbariumas byra, kad jo suremontuoti negalima, nes plytos sutrūnijo į pudrą. Tie griuvėsiai daro slegiantį vaizdą ir visais atžvilgiais turi būti sutvarkyti. Tam yra vienintelis būdas: išvežti griuvėsius ir išvalyti aikštę. Jis pažymėjo, kad šioje katakomboje buvo keli kapai su antkapinėmis lentelėmis, kurias, bijantis, kad neprapultų, pernešė į saugią vietą, nes nuo katakombos sienos jos spontaniškai nukrito ant žemės. Klebonas prašė Kurijos leisti šiame kolumbariume palaidotųjų palaikus surinkti ir juos perlaidoti bendroje kapavietėje prie koplyčios, o antkapines plokštes pritvirtinti prie sienos virš tos kapavietės. Jis ragino apie numatytus darbus kuo skubiau informuoti spaudoje ir nurodyti palaidotųjų artimiesiems iki gegužės 1 dienos persikelti palaikus, o po to leisti išvežti iš kapinių kolumbariumo liekanas. Kurijos kancleris diplomatiškai atsakė, kad reikia išsiaiškinti, kokiu pagrindu buvo laidojama ir kam priklauso kapų priežiūra, ieškoti giminių ir aptarti palaikų perkėlimą[77]. Gegužės 4 dieną klebonas informavo Kuriją, kad kapinių administracija neturi jokių duomenų apie palaidotųjų gimines, išskyrus du visai neseniai palaidotus, ir kad „likusieji palaikai, jei jie bus rasti katakomboje, bus palaidoti ben-

75 LMAVB, f. 28-1.

76 Małachowicz 1993, p. 162-166.

77 LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6363, l. 1-3.

drame kape, kaip galima arčiau katakombos“[78]. Ši klebono iniciatyva visuomenėje sukėlė šurmulį, spaudoje pasigirdo įvairių komentarų, raginimų išsaugoti statinius ir garsių žmonių kapus. Ypač aktyvią poziciją šiuo klausimu užėmė L. Uzembla[79]. Kurija, matyt nežinodama, kaip elgtis, gegužės 4 dieną į klebono raštą vėl diplomatiškai atsakė: „Kurija, konstatuodama, deja, nemalonų faktą apie katakombos Rasose naikinimą, pareiškia, kad visa atsakomybė tenka kunigui klebonui; tuo pačiu atkreipia dėmesį, kad kunigas klebonas yra įpareigotas saugoti ir laikyti kapines tinkamame stovyje“[80].

Taigi leidimas buvo gautas ir rugsėjį pradėti dešiniojo kolumbariumo griovimo darbai. L. Uzembla juos stebėjo, bandydamas nustatyti P. Smuglevičiaus kapo nišą, kurios jau nebežymėjo memorialinė lenta ir jos vieta jau buvo užmiršta, bet tai jam nepavyko. Rugsėjo 18 dieną jis pranešė spaudoje apie dvi šio kolumbariumo palaikų perlaidojimo vietas: iš nišų, kurių paminklinės lentos dar išlikusios – bendroje duobėje prie koplyčios pietinės sienos, ties joje įmūryta memorialine lenta kunigui Juozapui Bovkevičiui, o iš nišų, kurių paminklinių lentų nebebuvo, – į rytus nuo koplyčios, šlaite už Izos Salmonovičuvnos (Iza Salmonowiczówna) kapo[81]. Šį kapą išskiria iš kitų skulptoriaus Leopoldo Vasilkovskio (Leopold Wasiłkowski) 1903 m. Varšuvoje pagaminta grandines nutraukusio angelo skulptūra. Tačiau tuo metu dar nebuvo nugriautas pirmasis dešiniojo kolumbariumo aukštas ir jo palaikų likimas nėra žinomas. L. Uzemblos iniciatyva profesorių T. Husaževskio ir V. Horodickio palaikai buvo perkelti į kairįjį kolumbariumą, kurio stovis tuo metu buvo pakankamai geras[82]. Tačiau išlikusios dešiniojo kolumbariumo antkapines plokštes nebuvo pritvirtintos prie sienos ir vėliau kažkur išsimėtė. Netrukus prasidėjo karas ir Sovietų invazija, tuščioje buvusio kolumbariumo vietoje pradėta laidoti. Po karo šioje vietoje susiformavo kultūros darbuotojų ir rašytojų memorialas, kuriame palaidota daug iškilių asmenybių: rašytojas Balys Sruoga, režisierius Borisas Dauguvietis, istorikas Povilas Pakarklis ir kiti. Tačiau iki šiol nėra atminimo lentos, kurioje būtų pagerbtas dailininkas P. Smuglevičius ir kiti garsūs dešiniajame kolumbariume buvę palaidoti asmenys.

Kairysis (arba šiaurinis) kolumbariumas po karo buvo jau gerokai apiręs. Daugelis paminklinių lentų buvo jau iškritusios, tačiau bendras vaizdas nebuvo tragiškas ir kolumbariumą, kaip istorinį statinį, galima buvo išsaugoti. Jis gerai matosi 1956 m. fotografo Mečislovo Sakalausko nuotraukose (il. 15). Tačiau apie 1957 m. šis kolumbariumas buvo

78 LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6363, l. 4.

79 Uzięblo 1937a.

80 „Kuria konstatuje niestety przykry fakt zniszczenia się katakumby na cmentarzu Rossa i zaznacza, że całą odpowiedzialność ponosi Ksiądz Proboszcz; jednocześnie zwraca uwagę, że na Księdzu Proboszczu leży obowiązek czuwania i utrzymywania cmentarza w należytym stanie“. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 6363, l. 5.

81 Uzięblo 1937b; Uzięblo 1937c.

82 Uzięblo 1937d.

10 Lenkų karių kapavietė prie senųjų Rasų kapinių vartų. Vladislavo Zahorskio piešinys, 1924 m. Fot. Lietuvos nacionalinis muziejus, f. 483, Nr. 60

11 Paminklo lenkų kariams projektas, 1923 m. rugpjūtis. Architektas Julijus Klosas. Fot. LVIA, f. 1135, ap. 12, b. 85, l. 10

12 Vilniaus universiteto profesoriaus Tomo Husaževskio paminklinė lenta dešiniajame kolumbariume. Vladislavo Zahorskio piešinys, 1917 m. Fot. Lietuvos nacionalinis muziejus, f. 483, Nr. 38

13 Vilniaus universiteto profesoriaus Vladislavo Fransišeko Henriko Horodickio paminklinė lenta dešiniajame kolumbariume. Vladislavo Zahorskio piešinys, 1924 m. Fot. Lietuvos nacionalinis muziejus, f. 483, Nr. 59

nugriautas, neatlikus jokių istorinių tyrimų ir neiškėlus iš dešiniojo kolumbriumo čia perkeltų Vilniaus universiteto profesorių T. Husaževskio ir V. Horodickio palaikai. Ilgamečio kapinių priežiūros kontoros darbuotojo V. Paškevičiaus teigimu, palaikai iš šio kolumbariumo buvo palaidoti bendroje duobėje prieš čia esančią kalvą[83]. Netrukus šioje vietoje pradėjo formuotis iškilių menininkų memorialinis takas, kurio pradžia galima laikyti dainininko Kipro Petrausko, mirusio 1968 metas sausio 17 dieną, kapą. Po metų, 1969 metais spalio 3 dieną iš Dusmenų (Trakų r.) į Rasas buvo perkelti jo brolio, kompozitoriaus, dainininko, režisieriaus, Miko Petrausko, mirusio 1937 metais kovo 23 dieną, palaikai ir iškilmingai palaidoti šalia brolio Kipro. 1983 metais jiems pastatytas scenos uždangą vaizduojantis antkapis (skulptorius Algirdas Zokaitis, architektas Edmundas Stasiulis). Vėliau čia buvo palaidoti dailininkai Antanas Gudaitis, Antanas Mikulskis, Vincas Kisarauskas, Antanas Kučas, Gražina Didelytė ir kiti.

Antkapiniai paminklai

Senojoje kapinių teritorijoje buvo gausu medžių, į kalveles vedančių laiptelių, puošnių ir brangių antkapinių paminklų. Seniausi išlikę antkapiai yra iš XIX amžiaus antrojo dešimtmečio. Kolumbariumuose buvo ir senesnių paminklinių lentų, bet iki mūsų dienų išliko tik kai kurių jų įrašų nuorašai. Seniausius antkapius mūrydavo iš plytų, juose įtvirtindavo akmenines arba skardines paminklines lentas. XIX amžiaus viduryje atsirado ir ketinių antkapių; jie gaminti iki XX amžiaus pradžios. XIX amžiaus pabaigoje pastatyta antkapių ir iš smiltainio, paplito juodo poliruoto akmens paminklai, pradėta įkomponuoti palaidotų asmenų nuotraukas. Dauguma kapinėse išlikusių antkapių – akmeniniai. Senųjų medinių kryžių išliko mažai.

Apie senųjų antkapių meistrus žinoma nedaug. Dauguma antkapių gaminti Vilniuje, kitus atveždavo iš svetur. Nuo XIX amžiaus 3-iojo dešimtmečio pabaigos antkapių autoriai pradeda iškalti paminklų apačioje savo pavardę, kartais vardą, gyvenamąją vietą, o kartais – tik inicialus ar pavardės pradžią. Tas paprotys išliko iki 1940 metų. Senųjų antkapių meistrai antkapius dirbo dažniausiai pagal savo pačių projektus, todėl juos galėtume laikyti ne tik gamintojais, bet ir skulptoriais. Apie 1828-1836 metus antkapius kūrė skulptorius Jokūbas Rosinskis. Yra žinoma, kad jis raižybos mokėsi Vilniaus universitete, pas raižytoją Mykolą Podolinskį, atvykusį iš Peterburgo Ermitažo. XIX amžiaus 4-5-ajame dešimtmetyje Vilniuje antkapius dirbo Juozapas Andruškevičius, skulptorius Juozapas Horbacevičius (1813-1848). Daug antkapių sukūrė skulptorius Juozapas Kozlovskis (1818-1863), amžino poilsio atgulęs Rasose. Nuo XIX amžiaus vidurio iki pat XX amžiaus pradžios antkapius Vilniuje gamino Sobolevskių ir Labanovskių šeimos. XIX a,žiaus trečiajame ketvirtyje antkapius pasirašydavo Vincentas Labanovskis, Boleslavas Sobolevskis, o vėliau – Julijus Labanovskis, V. Sobolevskis. XIX amžiaus viduryje ketinius antkapius liedino grafo Chrepta-

83 Girininkienė, Paulauskas 1988, p. 69-70.

14 Seinų maldininkų procesija Rasų kapinėse per Sekmines 1907 m. „Šaltinis“, 1907, Nr. 31, p. 489

15 Rasų kapinių šiaurinio (kairiojo) kolumbariumo fasadas. Mečislovo Sakalausko nuotrauka, 1956 m. Fot. Vidos Girininkienės asmeninis archyvas

vičiaus fabrikas Višniove Baltarusijoje. Ant kai kurių šio fabriko antkapių yra užrašas „Wiszniew“. Apie 1880-1890 metus daug antkapių sukūrė skulptorius Boleslovas Jacunskis (Bolesław Jacuński). Jie išsiskiria savitu stiliumi, šriftu, iškaltais papuošimais. XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje antkapius kūrė skulptorius Jonas Arasimovičius (m. 1915). Antkapių parašuose dar minimi šie paminklų dirbėjai: A. Blažeičikas, I. Korkutis, Josifas Trydulia. J. Trydula Vilniuje ant Žvyro kalno, šalia Bernardinų kapinių, turėjo marmuro ir granito dirbtuvę, samdė darbininkus. XX amžiaus pirmojoje pusėje daug antkapių Vilniuje pagamino Biknerių firma. Amžiaus pradžioje ant antkapių pasirašydavo Danielius Bikneris, o vėliau – Rudolphas Bikneris. Tuo pačiu metu juos dirbo ir Baranovskiai – Aleksandras, o vėliau, 4-ajame dešimtmetyje, – A. Baranovska. 3-iajame ir 4-ajame dešimtmetyje daug cementinių antkapių pagamino Dionizas Pavlovskis. XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje Rasų kapinėse pastatyta ir kituose miestuose, daugiausia Varšuvoje, pagamintų antkapių. Pažymėtini Varšuvos skulptorių Leopoldo Vasilkovskio (1865-1929), Zigmanto Otto (Zygmunt Otto) (1874-1944), Juzefo Gardeckio (Józef Gardecki) (1880-1952) darbai. Neišliko Varšuvoje gyvenusio žymaus lietuvių kilmės skulptoriaus Pijaus Velionskio (Pius Weloński) (Veliuoniškis; 1849-1931) bei Varšuvos skulptoriaus Andrejaus Prušinskio (Andrzej Prószyński) (1836-1895) sukurtų portretinių bareljefų. Iš jų garsiausi angelai, puošiantys Izos Salmonovičuvnos ir Vilniaus miesto kultūros mecenato Juozapo Montvilos (Józef Montwiłł) kapavietes (il. 16). Kapinėse nemažai lietuvių skulptorių (Rapolo Jakimavičiaus, Juozo Zikaro, Gedimino Jokūbonio, Petro Aleksandravičiaus, Juozo Kėdainio, Broniaus Pundziaus, Vlado Vildžiūno, Jono Jagėlos ir kt.) darbų. Gydytojos Liudos Žemaitytės antkapinį paminklą, esantį tarp L. Giros ir P. Cvirkos kapų, puošė Petro Rimšos sukurtas realistinis bareljefinis portretas. Tai buvo vienintelis P. Rimšos darbas šiose kapinėse, deja, vandalų nuplėštas. Yra skulptoriaus Boleslovo Balzukevičiaus (Bolesław Bałzukiewicz) (palaidotas Rasose) sukurtų paminklų. Iš jų garsiausias Vilniaus universiteto istorijos profesoriaus Joachimo Lelevelio (Joachim Lelewel) biustas. Susiformavo savita vilnietiška mokykla, akcentavusi ne paminklo dydį ar aukštį (aukšti paminklai dažniausiai buvo nevietinių meistrų darbo), o jų įkomponavimą bendroje kapinių erdvėje.

Centrinėje kapinių dalyje, ant nedidelės kalvelės, šalia Žilinskių giminės koplytėlės, stovi masyvus cementinis paminklas, kurio priekyje įmūryta akmeninė lenta su lotynišku užrašu ir 1630 metų data[84]. Šioje lentoje nurodomi Žemaičių vyskupo Merkelio Eliašev̌ičiaus-Geišiaus (Melchior Gieysz Heliaszewicz) nuopelnai Vilniaus šv. Kazimiero bažnyčioje besimokiusiems muzikos. Konkrečiau tie nuopelnai nepaaiškinti. Yra žinoma, kad šv. Kazimiero bažnyčioje veikė mokykla, kurioje buvo rengiami choristai bei solistai giedoti bažnyčiose. Šiai mokyklai Žemaičių vyskupas, matyt, davė lėšų, ir ta proga šv. Kazimiero bažnyčios sienoje buvo įmūryta jam skirta atminimo lenta. Šv. Kazimiero baž-

84 Girininkienė, Paulauskas 1988, p. 11.

16 Visuomenės veikėjo, teisininko, filantropo Juozapo Montvilos antkapinis paminklas. Skulptorius Zigmantas Otto. Vladislavo Zahorskio piešinys, 1918 m. Fot. Lietuvos nacionalinis muziejus, f. 483, Nr. 63

nyčią 1864-1868 metais rekonstravus į stačiatikių šv. Mikalojaus soborą, ši lenta išimta ir pastatyta Rasų kapinėse. 1904 metais šv. Jono bažnyčios klebono Kazimiero Pacinkos rūpesčiu ji buvo įmūryta į naują cementinį paminklą, apie ką liudija dabar vos įskaitomas įrašas ant paminklo: „Pamiątkę tę z byłego kościoła św. Kazimierza tu znalezioną, probostwo św. Jańskie w roku Pańskim 1904-ym pobożnie uzupełniło“[85].

Akmeninės lentos užraše lotynų kalba parašyta: „D.O.M. / DIVOQUE CASIMIRO LITHVANIAE TVTELATORI / IN HONOREM / ILLVSTRIS ET ADMODVM REVERENDVS DNVS.D. / MELCHIOR GIEYSZ HELIASZEWICZ ARCHIDIACONVS / CATHEDRAE VILNENSIS ET M D. LITHVANIAE REFERENDARIVS / O ST EPVS SAMOGAE CONTVBERNIVM HOC PERENNE / IN VSVM STVDIOSORVM MVSICORVM / TEMPLIS. CASIMIRI SOCIETATIS IESV / EREXIT / ANNO REPARATAE SALVTIS HVMANAE 1630“.

Neseniai pasirodžiusio straipsnio apie šį įrašą autorius Włodzimierz Appel, spėliodamas apie jo atsiradimo Rasų kapinėse datą ir aplinkybes, bando aiškinti žodžio „contubernium“ reikšmę. Šį žodį jis įvardija kaip „bursą“, t.y. bendrabutį, ir jo nelinkęs sieti su besimokančiais muzikos[86]. Tuo tarpu šiame tekste aiškiai sakoma „besimokančių muzikos naudai“. Čia pateikiu šviesios atminties istoriko Juozo Maceikos vertimą: „Aukščiausiojo visagalio viešpaties ir dieviškojo Lietuvos globėjo Kazimiero šlovei. Šviesus ir garbingas ponas, Vilniaus katedros archidiakonas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės referendorius, paskutinis Žemaičių vyskupas p. Melkijoras Geišius Heliaševičius šią amžiną palapinę pastatė jėzuitų ordino šv. Kazimiero bažnyčioje besimokančių muzikos naudai 1630-aisiais žmonijos išganymo metais“. Deja, konkretesnių dokumentų apie šį atminimo paminklą archyvuose kol kas nerasta. Tai seniausias Rasų kapinių paminklas, niekuo nesusijęs su jų istorija.

Rasose yra 11 giminių koplytėlių. Puošnumu ir formomis išsiskiria Jelenskių (Jeleńscy) giminės koplyčia-mauzoliejus. Ne mažiau puošni ir 1905 metais Petro Vileišio lėšomis pastatyta giminės koplytėlė. Kilmingų ir turtingų žmonių kapavietėse daug vertingų, neretai ir brangių, paminklų su laipteliais, tvorelėmis, suoleliais, vazomis ir kitomis dvarų puošybos elementus primenančiomis detalėmis. Nepaisant to, kad didelė dalis paminklų yra griūvantys, netekę savo pirminio vaizdo, Rasos ir šiandien laikytinos sakralinės architektūros muziejumi.

Rasose atgulė epochos

XIX amžiaus antrojoje pusėje Rasos tapo ne tik pagrindine žymių žmonių – katalikų – laidojimo vieta, bet ir prestižinėmis kapinėmis. Bene įdomiausia tai, kad ne vienos laidotuvės čia tapo politinėmis manifestacijomis. Pirmosiomis galėtume laikyti vieno iš

85 „Šį atminimą iš buvusios šv. Kazimiero bažnyčios, čia buvusį, šv. Jono bažnyčios klebonijos tarnai pamaldžiai papildė“. Uziębło 1933, p. 4.

86 Appel 2016; Appel 2017; Czyż 2017.

17 Poeto Liudviko Kondratovičiaus (slap. Vladislavas Sirokomlė) antkapinis paminklas, 1882 m. Fot. Kirkoras 1995, p. 138

slaptos anticarinės organizacijos „Lietuvos jaunimo brolybės sąjunga“ vadovo (kartu su broliu Pranciškumi) Aleksandro Dalevskio (Aleksander Dalewski) laidotuves 1862 metais balandžio 16 dieną. Jo bičiulių pagamintame antkapinio paminklo įraše skelbiama, kad bendraminčiai eis katorgos nepalaužto draugo kovos keliu ir pasieks tikslą: „Usque ad finem!“.

Poeto Vladislavo Kondratavičiaus-Sirokomlės (Władysław Kondratowicz-Syrokomla) laidotuves 1862 metais rugsėjo 18 dieną buvo tarsi forumas prieš svarbų žygį. Jis buvo ne tik garsioji „Vilniaus lakštingala“, bet ir labai aktyvus pilietis. Rugsėjo 21 dieną žandarmerijos šefui buvo pranešta, kad Sirokomlės laidotuvės buvo labai iškilmingos, jose dalyvavo apie 10 tūkstančių žmonių, kad buvo daug atvykusių net iš kaimyninių gubernijų paskutinį kartą pagerbti liaudies talentą, kad karstą nešė jauni žmonės su konfederatkomis, o aplinkui susibūręs jaunimas, susiėmęs už rankų, sudarė grandinę, kad kalbėjo įvairūs asmenys, „bet jų kalbose nieko prieš vyriausybę pasakyta nebuvo. Kondratavičiaus laidotuvės baigėsi be gilesnių nacionalinių jausmų išraiškos formų, ko buvo tikėtasi. Ramybei užtikrinti galbūt padėjo vietinės valdžios atsargumo priemonės, o taip pat ir katalikų dvasininkija buvo įspėta, kad ji atsakys, jei kils kokie nors neramumai“[87].

Bijoti šių laidotuvių buvo ko. Sirokomlės bute rinkdavosi būsimi 1863-1864 metų sukilimo vadovai, tarp jų ir Zigmantas Sierakauskas (Zygmunt Sierakowski). Prie jo kapo lietuviškai kalbėjo ir jaunas lietuvių poetas Eduardas Jokūbas Daukša, vėliau dalyvavęs sukilime ir už tai dvylika metų praleidęs katorgoje. Sirokomlės kapas buvo nuolat lankomas ir netrukus šiai kapinių daliai, įskaitant ir aukščiau esančią kalvą, prigijo Literatų kalnelio pavadinimas (il. 17). Vėliau čia buvo palaidota daug iškilių įvairių tautų kultūros veikėjų: rašytojai ir žurnalistai Antonas Juzefas Glinskis (Antoni Józef Gliński), Česlovas Jankovskis (Czesław Jankowski), dramaturgas ir režisierius Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis, kino režisierius Raimondas Vabalas, vienas žymiausių XIX amžiaus gitaros virtuozų Europoje Marekas Sokolovskis (Marek Sokołowski), dailininkas Juzefas Balzukevičius (Józef Bałzukiewicz), dailininkas ir kompozitorius Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, architektas ir skulptorius Antanas Vivulskis (Antoni Wiwulski) ir daugelis kitų.

Daugelis laidotuvių Rasose buvo labai iškilmingos. Yra išlikę daugelio čia palaidotų žmonių nekrologai lenkų ir lietuvių kalbomis, laidotuvių aprašymai. Tai būtų kita dėmesio verta tema.

Rasų kapinės yra pagrindine XIX-XX a. pirmosios pusės įvairių tautybių garsių ir žymių žmonių laidojimo vieta. Dalis čia palaidotų žmonių savo Tėvyne laikė Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, o save lietuviais, nors ir nekalbėjo lietuviškai. Taip jau atsitiko, kad jose atgulė garsiausi ir žymiausi krašto žmonės. Tuo metu buvo laidojama Bernardinų, pa-

87 LVIA, f. 419, ap. 2, b. 157, l. 15.

rapinėse šv. Petro ir Povilo, šv. Stepono, Evangelikų kapinėse. Visose yra žymių žmonių kapų, tačiau Rasose sugulė epochos, turėjusios reikšmės Lietuvos, Lenkijos, Baltarusijos valstybėms. Galėtume vesti temines ekskursijas: Vilniaus universiteto profesoriai ir studentai, XIX amžiaus sukilimų dalyviai, slaptosios organizacijos, knygnešiai ir daraktoriai, menininkai ir literatai, dailininkai ir skulptoriai, didieji mecenatai ir t.t. Rasose palaidota daugiausiai asmenybių, kurie Lietuvoje ne tik atsidavusiai dirbo ir kūrė, bet turėjo ir tebeturi įtakos dabartinei kartai. Viso šiose kapinėse palaidota apie 600 kultūros, meno, mokslo srityse dirbusių žmonių, garsių visuomenininkų, verslininkų. Dalies jų kapų neišliko arba nenustatyti, bet tai netrukdo šiose kapinėse pagerbti jų atminimą. Rasose ilsisi 62 Vilniaus ir kitų universitetų profesoriai ir mokslininkai. Ne vieno pavardė žinoma toli už Lietuvos ribų. Rasų kapinės jungia ir padeda suprasti sudėtingą mūsų krašto istoriją. Jose atsispindi daugialypė kultūrinė integracija, kuriai suvokti reikia ne tik pastangų ir geranoriškumo, bet ir valstybinio požiūrio. Daugelio čia palaidotų žmonių gyvenimai tapo legendomis, įkvėpusiomis ir įkvepiančiomis dirbti savo tautos labui. 2018 metais liepos 11 dieną Rasose, netoli Jono Basanavičiaus kapo, perlaidoti iš JAV parvežti Vasario 16-osios Akto Signataro profesoriaus Mykolo Biržiškos, jo žmonos Bronislavos Biržiškienės-Šėmytės bei M. Biržiškos brolių profesorų Vaclovo ir Viktoro Biržiškų palaikai. 2018 metais Gedimino kalno viršūnėje rasti Lukiškių aikštėje sušaudytų ir pakartų 1863-1863-1864 metų sukilimo dalyvių palaikai. Jų tarpe Zigmantas Sierakauskas, Konstantinas Kalinauskas, Titas Dalevskis ir kiti. Žinoma, kad buvo nužudytas 21 sukilėlis, kol kas rasta 17 palaikų. Vilniaus apygardos viešųjų darbų direkcijos Vilniaus vaivadijos Karių kapų skyriaus (šis skyrius 1920-1939 metais prižiūrėjo ir tvarkė visas Vilniaus vaivadijos karių kapų kapines) 1930 metų duomenimis 19 sukilėlių palaidoti ant Gedimino kalno viršūnės, o 2 – ant Trijų Kryžių kalno. Vyriausybinės komisijos sprendimu sukilėlių palaikai 2019 m. rudenį bus palaidoti Rasų kapinių koplyčioje, kurioje manoma įrengti šio sukilimo vadų panteoną.

Taigi prieš mus istorijos, kultūros, architektūros, gamtos paminklas, lietuvių, lenkų, baltarusių memorialas[88].

88 Girininkienė, Tolkačevski 2016.

Anna Sylwia Czyż
Kardinolo Stefano Višinskio universiteto Varšuvoje
Meno istorijos institutas

Evangelikų kapinės Vilniuje ir į Rasas perkelti antkapiai

Liuteronų tikėjimo išpažintojams skirtos kapinės buvo įsteigtos 1809 m. ant Pamėnkalnio kalnagūbrio, ant išsidriekusio į pietvakarius nuo Vilniaus priemiesčio vadintame Pogulianka[1] (il. 1). Čia XIX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje buvo laidojami ir negausios kalvinų bendruomenės atstovai, tačiau jos ir toliau tebebuvo vadinamos evangelikų kapinėmis[2]. Nežymiai Antrojo pasaulinio karo metu nukentėjusi nekropolija buvo uždaryta 1958 m.[3], kuomet jose buvusius paminklus nutarta panaudoti kaip statybinę medžiagą. Mažą paminklų dalį pavyko perkelti į Rasų kapines, vietoje paliekant klasicistinio stiliaus Niszkowskių (Niškovskiai) koplyčią – senųjų kapinių ir daugiareliginių Vilniaus tradicijų, taip pat Lietuvos tautinei savimonei įtaką padariusios Reformacijos „nebylų liudininką"[4] (il. 2, 9-10).

Be abejo tai nebuvo pirmosios protestantų kapinės senojoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje, kur Romos katalikų bažnyčios reformos srovės gana greitai tapo populiarios netik tarp miestiečių, bet ir tarp didikų bei šlėktų elito su Kieżgajlomis (Kęsgailos), Kiszkomis (Kiškos), Chodkiewicziais (Chodkevičiai) ir Radziwiłłais (Radvilos) priešakyje[5]. Laidojimo vietas paprastai skirdavo greta protestantų bažnyčių, arba jeigu to negalima buvo padaryti dėl mieste esančių pastatų, kiek atokiau nuo gyvenamųjų pastatų. Tokie veiksmai buvo tiesiogiai susiję su Martyno Liuterio ir kitų reformatų mokymu, esą nėra pagrindo melstis už mirusiuosius, o svarbiausia užginčijo nuopelnų ir skaistyklos teologiją bei šventųjų garbinimą.

Vilniuje liuteronų nekropolija buvo įsteigta 1557 m. Totorių g., Mikalojui Radvilai „Juodajam" (lenk. Mikołaj Radziwiłł „Czarny") priklausančio parko teritorijoje (šios kapinės dar buvo vadinamos Saski parku), o kiek atokiau, Vokiečių gatvėje, esantis sklypas bažnyčios statybai buvo nupirktas tik 1580 m.[6] Lietuvos kanclerio pastangų dėka Lukiškėse ir Kardinalijoje (vėliau perketoje į ankstesnius Goštautų (Gasztołdowie) rūmus Didžiojoje g. Vilniuje atsirado pirmosios kalvinų bažnyčios. Jo pusbrolis Mikalojus „Rudasis" 1576 m. įsigijo sklypą prieš šv. arkangelo Mykolo bažnyčią, kur jau po dviejų metų buvo pastatyta, o 1582 m. įsteigtos kapinės, kurios tęsėsi iki pat Bernardinų gatvės. 1640 m. religinių nesutarimų metu bažnyčia buvo nugriauta. Naujoji šventovė buvo pastatyta už miesto ribų, Pylimo gatvėje, ten pat įsteigtos ir nedidelės kapinaitės. Abi iš tiesų nedidelės įsteigtos protestantų nekropolijos buvo uždarytos XIX a. pradžioje[7].

1 Lenkiškąs šios vietovės pavadinimas kilęs nuo Józef Teodor Bouffało Doroszkiewicz (Juozapas Teodoras Bouffalo Doroškevičius), kuriam šis sklypas priklausė antroje XVIII a. pusėje. Pradžioje kalnas buvo vadinamas Pamėnkalniu, arba Velnio, Nelabojo (šaltiniuose minimas be kitų ir Czarthowahora pavadinimas). Kirkor 1856, p. 135-136.

2 Sutartis tarp bažnyčių buvo sudaryta 10 X 1833. Pagal sutartį sumą „trijų šimtų sidabrinių rublių", mokamų dviem dalim, kalvinai gavo leidimą laidoti evangelikų kapinėse savo bendruomenės narius už mokestį sumokėtą į liuteronų bažnyčios kasą („sidabrinių kap[eikų] 60 kop[iejek] srebrnych 60" už vietą, o už kapo paruošimą „vasarą kap[eikų] sidabrinių 60 [...], žiemą sidabrinį rubli vieną latem kop[iejek] – srebrem 60 [...], w zimie rubel srebrny jeden"), išskyrus. Kalvinams taip pat buvo išskirtas atskiras kvartalas „išilgai sieksnių [...] trisdešimt o pločio dvidešimt, iš viso šeši šimtai kvadratinių sieksnių) (wzdłuż sążni [...] trzydzieście a w szerz dwadzieście, czyli sążni kwadratowych sześćset"). Pažymėta, kad „nuo atskiros aikštės nuo vidinės pusės nei tvora nei siena tverti neleidžiama; nuo išorinės sienos iš abiejų pylimo pusių turi būti palaidoti asmenys, kuriems giminės turi išmūrinti koplyčias, kad su laiku lengviau būtų visas kapines mūrine siena aptverti" („od oddzielnego placu od ściany wewnętrznej parkanem lub murem osobno ogradzać nie wolno; od ściany zaś zewnętrznej po obydwu stronach wału powinny być zagrzebane osoby, dla których familje mają wymurować kaplicy, aby tym sposobem z czasem łatwiej można było cały cmentarz obmurować"). LMAVB, f. 10-661, l. 2-2v (10 X 1822 sutartis, nuorašas 1927 m.). Prieš 1833 m. sutartį buvo pasirašytos kitos dvi 1831 ir 1832 m. LMAVB, f. 10-647 (Pismo do Kolegium Kościelnego Ewangelicko-Reformowanego, Wilno 10 X 1922), l. 3; LMAVB f. 10-725, l. 1, 8-11v (List z 18 VIII 1831 ir Odpis umowy z 1832). Kalvinų bendruomenės kapinės XIX a. pradžioje buvo perpildytos, o dėl nedidelio tikinčiųjų skaičiaus neturėjo lėšų naujoms kapinėms įsteigti. Todėl evangelikų reformatų sinodas kreipėsi į liuteronus su prašymu, kurį parėmė Vilniaus miesto magistratūra. LMAVB, f. 10-725, l. 8. Šaltinių citatos parengtos pagal istoriniams ir literatūriniams B tipo šaltiniams (iki XVIII a.) teikiamas transkripcijos taisykles.

3 Edmund Małachowicz pateikia 1956 m. datą, lietuvių autoriai nurodo 30 V 1958. Girininkienė 2004a, p. 148; Baužienė 2015, p. 265.

4 Nekropolijos uždarymas buvo normalus Sovietų valdžios veiksmas, kuriuo buvo siekiama sunaikinti istorinę Vilniaus atmintį. Dalis antkapių buvo pergabenta į stačiatikių (2), Bernardinų (1) kapines, tai pat į Saltoniškių nekropoliją (3) bei Petrašiūnų kapines Kaune (1). Vilniaus gyventojų pastangomis Saltoniškių kapinėse buvo perlaidoti evangelikų kapinėse ekshumuoti palaikai (il. 3), be kitų ir medicinos profesoriaus Bronisławo Kadero Kadaro (Bronilovas Kaderas Kadaras). 1974 m. ant parku paversto Tauro kalno buvo atidaryti įdomios architektūros, modernistiniai Santuokų rūmai (senosios kapinių koplyčios vietoje) pagal Gedimino Baravyko projektą, visam laikui paketę šios miesto dalies vaizdą. Aplink Santuokų rūmus ir Niszkowskių koplyčią esančio parko teritorijoje Santuokų rūmai vis dar galima rasti sudaužytų antkapinių lentų liekanų (il. 4). Małachowicz 1996, p. 441, 443-445; Girininkienė 2004a, p. 146, 148; Baužienė 2015, p. 267-268 – šiuose darbuose yra nepilni perkeltų objektų sąrašai, taip pat nebaigti palaidotųjų asmenų sąrašai sudaryti remiantis Aleksandro Sniežko (Aleksander Śnieżko) inventorizacija (apie jo darbus žr. Czyż, Gutowski 2017, p. 12-15).

5 Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje įvyko tam tikras pasidalijimas. Jeigu miestiečiai priiminėjo liuteronų tikėjimą, tai dvarininkai ir didikai daugiausiai buvo kalvinai. Adamowicz 1855, p. 9-10, 12, 20; Pociūtė-Abukevičienė 2011, p. 596-597, 602, 604.

6 Šis faktas buvo siejamas su 1557 m. vyskupo Waleriano Protasewicziaus (Valerianas Pratasevičius) išleistu draudimu leidoti protestantus bažnyčių šventoriuose. Šios nekropolijos likvidavimo metu XIX a. pradžioje į naująsias evangelikų kapines buvo perkeltos vertingiausios antkapinės lentos ir antkapiai. Tai buvo Andrzej Rigno (Andžej Rigno, Edmund Małachowicz pateikia Samuelį Rigno) paminklas „su senoviška skulptūra" („ze starożytną rzeźbą"), 1556-1600 metų (laikomi seniausiais) Lettų paminklai, daktarienės Orłowskos (Orlovska, m. 1737), „Conrectoris Wedeke" 1753 m. (antkapinė lenta išlikusi Rasų kapinėse 18a sektoriuje, il. 16), Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės asesoriaus ir bažnyčios pirmininko Andrzej Moeller (Andžej Moeller, m. 1780) (antkapinė lenta išlikusi Rasų kapinėse 18a sektoriuje) bei Tobiasz Bicewicz (Tobiaš Bicevič, m. 1785). Adamowicz 1855, p. 33-34; Kirkor 1856, p. 205; Kirkor 1859, p. 278; Kirkor 1880, p. 211; Kłos 1937, p. 211; Małachowicz 1996, p. 438; Girininkienė 2004a, p. 143, 146; Pociūtė-Abukevičienė 2011, p. 602; Baužienė 2015, p. 262-263. Žr. žemiau.

7 Plačiau apie senąsias protestantų kapines: Girininkienė 2004a, p. 142-144; Pociūtė-Abukevičienė 2011, p. 606-607; Baužienė 2015, p. 248-252, 262.

1 Williamo Hastie ir Grigorijaus Velikordovo Vilniaus plano fragmentas su pažymėtomis kapinėmis Poguliankoje, 1817 m. Fot. Lietuvos nacionalinis muziejus, AFP-673

2 Niszkowskių šeimos koplyčia, senųjų evangelikų kapinių teritorija, 2018 m. Fot. A.S. Czyż

3 Saltoniškių kapinių (Vilnius) kvartalas, kur palaidoti ekshumuoti evangelikų kapinėse palaikai, 2018 m. Fot. A.S. Czyż

4 Sudaužytų antkapių fragmentai senųjų evangelikų kapinių teritorijoje, 2018 m. Fot. A.S. Czyż

Iš Vilniaus tarybos nario Gotfrydo Hahno 1803 m. balandžio 25 d. įsigytame sklype[8], kurį miesto valdžia 1808 m. gegužės 30 d. praplėtė[9], ir tuomet jis sudarė kiek didesnį nei 1,3 ha plotą, prieš pradedant pirmuosius palaidojimus miesto sodininkui Weberiui vadovaujant buvo pažymėtos alėjos ir padalinti kvartalai[10] (il. 1). Spėtina, kad evangelikų kapinių projektavimo darbuose dalyvavęs Karolis Schildhausenas (Schylthaus), einantis gubernijos architekto pareigas nuo 1803 m. Geometrinis stačiakampio formos nekropolijos išdėstymas, išskirtinis kitų Vilniaus kapinių atžvilgiu, priklausė nuo palankiai susiformavusio kraštovaizdžio, bei paties architekto polinkio kurti simetriškų formų parkus[11].

Pagrindinę evangelikų nekropilijos ašį sudarė klasicistinio stiliaus vartai statyti 1819 m. Jų timpane vaizduojama Apvaizdos akis, užverta ažūriniais metaliniais vartais, apsupta kolonų aptvaru[12] (il. 5-6). Už jų, kiek anksčiau, 1817 m. buvo pastatyta stačiakampio formos koplyčia, kurios kiek siaresne presbiterija ir pakankamai žemu varpinės bokštu fasade, kurio apačioje slypėjo priebažnytis[13] (il. 8). Be abejo toks pastato išdėstymas Vilniaus sakralinėje architektūroje nėra vienintelis pavyzdys, panašios yra augustijonų švč. Mergelės marijos Ramintojos bažnyčia (1746-1768), taip pat Panerių kapinių koplyčia (XVIII a. pabaiga), kurios buvo pastatytos vėlyvojo baroko stiliumi, įsiliedamos į jo originalią Vilniaus atmainą. Vienabokščio fasado pavyzdžių pirmiausiai derėtų ieškoti tarp protestantų bažnyčių Kėdainiuose (1629-1640), Kelmėje (1767), Papilio (apie 1785)

8 Vilniaus tarybos narys Gotfryd Hahn nusipirko sklypa ant Tauro kalno 13 VI 1798 m. („aikštė tuščia [...] taip apribota: iš vienos pusės nuo Jakubo Alukiewicziaus (Jokūbas Alukevičius) aikštės iš kitos pusės nuo Józefowa Kołupajłowa (Juozapo Kolupailovo žmona), iš priekio nuo viešojo kelio į Vingį vedančio iš galo link miesto pievų link Lukiškių besidriekinčių – plac pusty [...] w następnym ograniczeniu: z jednej strony od placu Jakuba Alukiewicza, z drugiej od Józefowej Kołupajłowej, frontem od drogi publicznej z miasta do Zakrętu idącej, tyłem do pól miejskich ku Łukiszkom ciągnących się"), norėjo pastatyti čia mūrinį namą. Tačiau kadangi „nekantravo šio tikslo (niespokojnym onego dzierżenia)", pasirašė su bendruomenę sutartį parduoti „už sumą devynių šimtų devyniasdešimties rubių sidabrinėmis monetomis („za sumę rubli dziewięćsett dziewiędziesiątt monetą srebrną"), šį nekilnojamą turtą, kurį sudarė mūriniai ir mediniai pastatai, vaisių sodas ir daržas. LMAVB, f. 10-722 (Umowa pomiędzy Gotfrydem Hanem a gminą ewangelicko-luterańską, Wilno 25 IV 1803), l.

9 Tai buvo teritorija esanti „sklypo gale anksčiau valdomo Gotfrydo Hahno" („w tyle possessyi przed tym Godfryda Hahna"). Magistratūra atleido nuo mokesčių, tačiau įpareigojo bendruomenę nedelsiant aptverti visą teritoriją. LMAVB, f. 10-724 (Umowa z magistratem miasta Wilna, 30 VI 1808, odpis/nuorašas), l. 1v.

10 Naujų kapinių įsteigimą liuteronų bendruomenė planavo dar XVIII a. pabaigoje. Adamowicz 1855, p. 33; Kirkor 1856 (čia pateikiama klaidinga informacija apie kapinių pradžią), p. 204; Girininkienė 2004a, p. 146; Baužienė 2015, p. 262.

11 Literatūroje vieningai tvirtinama, kad jis yra koplyčios, irtvoros ir vartų projekto autorius, nors abu šie pastatai atsirado prieš 1819 m., jau po architekto mirties. Čerbulėnas, Jankevičienė 1994, p. 324-326; Baužienė 2015, p. 263.

12 Šoninėje aptvaro dalyje buvo ir mažesni vartai. Šalia kapinių, Lukiškių dominikonams priklausančiuose pastatuose gyveno akmendirbys Józef Kozłowski (Juozapas Kozlovskis). Kirkor 1856, p. 135.

13 Tai, kad koplyčia 1817 m. jau stovėjo, liudija Vilniaus miesto planas, kuriame pažymėtos liuteronų kapinės su koplyčia Poguliankoje (il. 1). Jos viduje, be klasicistinio stiliaus altoriaus su Nukryžiuotojo bei šv. Petro ir Povilo skulptūromis, buvo dar sakykla, suolai ir vargonai (il. 7). Bokšte buvo po 1819 m. Jano Samuelio Webero (Jonas Samuelis Veberis) nulietas varpas. Likviduojant kapines koplyčia buvo nugriauta. Kirkor 1856, p 204; Baužienė 2015, p. 263.

5 Williamo Hastie ir Grigorijaus Velikordovo Vilniaus plano fragmentas su pažymėtomis kapinėmis Poguliankoje, 1835 m. Fot. Lietuvos nacionalinis muziejus, R-108

6 Evangelikų kapinių vartai ir ligoninės špitolės pastatas. Fot. apie 1916 m. Iš http://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/virtualios-parodos/34/reformacijos-pedsakais-lietuvoje/exh-47 [16 V 2018]

7 Kapinių koplyčia Poguliankoje, prieš 1819 m. Fot. apie 1916 m. Iš http://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/virtualios-parodos/34/reformacijos-pedsakais-lietuvoje/exh-47 [16 V 2018]

8 Poguliankos kapinių koplyčios interjeras, prieš 1817 m. Fot. apie 1916 m. Iš http://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/virtualios-parodos/34/reformacijos-pedsakais-lietuvoje/exh-47 [16 V 2018]

ir Rusnės (1809-1827). Verta priminti, kad vieną bokštą turėjo Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčia, pastatyta po 1640 m.[14]

Kapinių koplyčios klasicistinis stilius, liaunais Toskanijos piliastrais palaikančiais antablementus dekoruotos pastato sienos, tam tikrą nerimą kelia paskutinysis, ažūrinis, bokšto aukštas. Jos apatinėje, cokolinėje dalyje yra įdubę kampai, o viršutinė dalis nurėžta ir piliastruota. Be to šis aukštas tarytum skverbiasi į dalinai pridengtą kraigą ir stogą. Negalime atmesti, kad buvo planuota pastatyti priebažnytį, kurio vietoje vėliau buvo pastatytas bokštas.

Evangelikų nekropolijos ašinį išdėstymą pabrėžia vartus ir koplyčią jungianti aleja, pakraštyse apsodinta lapuočiais medžiais (il. 5). Jos išskirtinumas buvo lengvai pastebimas, tai liudija ir Władysławo Syrokomlės (Vladislovas Sirokomla) užrašai: „Ant kalno [...] baigiasi gatvė, atsiveria aikštelė ir iš ten matome helvetų ir Augsburgo tikėjimų protestantų kapines, aptvertas mūrine aptvaru, paskendusias medžių šešėlyje, su į viršų kylančiais trijų koplyčių bokšteliais, be jokių abejonių geriausiai išsilaikiusios Vilniuje; kapinės tarsi parkas su išvedžiotais takeliais, apvilktas gėlėmis, dvelkiantis mintimi apie trumpalaikį skirtumą tarp tų, kurie da tebežengia žemišką kelionę“ („Na górze [...] kończy się ulica, otwiera się mały placyk i daje się widzieć cmentarz protestantów helweckiego i augsburskiego wyznania, cmentarz obmurowany, ocieniony drzewami, wystrzelający w górę wieżycami trzech kapliczek[15], a bez zaprzeczenia najlepiej utrzymany ze wszystkich cmentarzów Wilna; cmentarz jak ogród poprzerzynany dróżkami, ubrany w kwiaty, wiejący myślą chwilowego tylko rozdziału z tymi, którzy jeszcze kończą ziemską pielgrzymkę”)[16].

Maždaug tuo pačiu metu, artėjant kapinių koplyčios, turtinga ir įtakinga, su Vilniaus universitetu susijusi Niszkowskių giminė pastatė aukščiau minėtą klasicistinio stiliaus kapo koplyčią[17], kuri dabar yra vienintelis išlikęs *in situ* Vilniaus evangelikų nekropolijos reliktas (il. 2, 9). Tai beveik kvadrato plano pastatas, dengtas dvišlaičiu stogu, fasade dorėninis portikas. Puoštais apvadais sujungtais dorėniniais piliastrais su pusapvaliais pavieniais langais šoninėse sienose ir galinėje sienoje (susegtos raktais), lygiais frizais

14 Čerbulėnas, Jankevičienė 1994, p. 431-432; Drėma 2013, p. 263, 265.

15 Viena jų tai kapinių koplyčia, kitos neatpažintos.

16 Syrokomla 1857, p. 15-16.

17 Virš įėjimo buvo neišlikusi lenta su užrašu: „CARISSIMO, AMANTISSIMO, MATI / JOANI. FRIDERICO NISZKOWSKI MED. ET CHIR. / D. IN CAES. UNIV. VILNENSI, CHIRURGIAE / PROFESSORI p. o. COCC. MEDD. ITAL. PARIS, ET / VILN. SODALI. DOCTRINAE ARTIS, VIRTUTIS LAUDE, / COMULATISSOMO QUEM URBIS ET PATRIAE / ORNAMENTUM SUIS DISCIPULIS COLEGIS / CIVIBUS AMICIS AEGROTIS SUBITA ALERISSIMA / MORTE ERUPTUM AD UNUM OMNES FLEBILITER / LUTERUNT H. S. P. C. MOETISSIMA HEU TANTO / FELIX NATO MATER GRAVITERQUE MOE – / RENTES / NATUS VILNAE CDDCCLXXIIII A.D. XVIII MARTII OBIIT / CDDCCCXVI A.D XV SEPTEMBRIS VIXIT ANNOS XLII / MENSE V. DIEBUS XXVII“. BOss, 16152 II (Cmentarze wileńskie, 1925 – Władysławo Zahorskio (Vladislovas Zahorskis) piešiniai, il. 10), p. 107.

9 Jan Bułhak (Jonas Bulhakas), Niszkowskių koplyčios vaizdas, 1920 m.
Fot. iš asmeninio archyvo

10 Władysław Zahorski (Vladislovas Zahorskis), Niszkowskių koplyčios piešinys, 1925 m.
Fot. BOss, 1615211

11 Wilhelmo Andrew Saunderso (m. 1838) antkapinė lenta, dabar Rasų kapinėse, 2014 m.
Fot. P. Jamski su grupe

pastatas puikiai dera prie Vilniaus šalto klasicistinio stiliaus pastatų, o ypač gerai komponuojasi su mažos kubatūros pastatų serija[18].

Lenkų literatūroje vieningai pabrėžiama, kad šio pastatą projektavo Karol Podczaszyński (Karolis Podčašinskis), kuris 1829 m. suprojektavo kalvinų bažnyčią[19]. Lietuvių autorių darbuose laikomasi nuomonės, kad koplyčios projekto autorius buvo Karol Schildhausen[20]. Ir vieną, ir kitą tezę, atsižvelgiant į chronologiją ir formą, derėtų laikyti netinkamomis.

Niszkowskių šeimos laidojimo rūsys buvo pastatytas tarp 1816 ir 1817 m., kuomet jis buvo pažymėtas, matomai kairėje, vakarinėje kapinių koplyčios pusėje Vilniaus plane (il. 1). Tuo metu Karolis Podczaszyńskis studijavo Peterburge (1814-1816), o nuo 1817 m. Prancūzijoje, iš kur į Vilnių sugrįžo 1819 m.[21] Tuo tarpu Karolis Schildhausenas mirė 1808 m. Atsižvelgiant į šias aplinkybes negalima atmesti galimybės, kad pastato projekto autorius buvo žinomas architektas Józefas Karolis Poussieras (Józef Karol Poussier), ką patvirtina pastato forma ir tai, kad būtent jam vadovaujant evangelikų kapinėse tuo pačiu metu buvo baigiama statyti kapinių koplyčia. Niszkowskių šeimos laidojimo rūsys išsiskiria gana žemomis proporcijomis, elegantišku fasadu su stilizuotu toskaniškuoju portiku. Šios dvi detalės pastebimos ir kituose Józefo Karolio Poussiero projektuose, pvz. miesto vartų pastate Poguliankoje (1819)[22].

Abejose kapinių vartų pusėse, tuoj po pirmosios XIX a. pusės buvo pastatyta: prižiūrėtojo ir duobkasio namas (dviejų aukštų) bei ligoninė (tai buvo atskiri pastatai moterims ir vyrams) išlaikomi iš tikinčiųjų aukų[23] (il. 6). Aptvaro sienos iš kapinių pusės vietomis apklijuotos plokštėmis, uždengta plokščiu čerpių stogeliu. Laikui bėgant ant jos pradė-

18 Prie šio sąrašo verta pridėti panašias koplyčias Šėtoje (1824), Šalčininkuose (1840) ir Gargžduose (1841). Kitokio pobūdžio yra Wawrzeckių (Vavžeckiai) koplyčia Niurkonių km. (1827), kur šoninės sienos buvo apklijuotos akmens plokštėmis. Toks sprendimas gana dažnas klasicistiniams statiniams provincijoje senosiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijose, artimesnis liaudies architektūrai. Vertėtų priminti ir Svisločės bažnyčios fasadą, kurį projektavo Michałas Szulcas (Mykolas Šulcas, 1802-1803). Čerbulėnas, Jankevičienė 1994, p. 434-438; Morozow 1995, p. 220-221.

19 Kłos 1937, p. 216; Małachowicz 1996, p. 441. Reikia pridurti, kad monografijos apie Karolį Podczaszyńskį autorius Vytautas Levandauskas Niszkowskių koplyčios neįtraukė į architekto darbų sąrašą (Vilnius 1994).

20 Čerbulėnas, Jankevičienė 1994, p. 326, 435; Girininkienė 2004a, p. 146; Baužienė 2015, p. 263.

21 Čerbulėnas, Jankevičienė 1994, p. 274, 312.

22 Józef Karol Poussier potencialo kuriant grynojo klasicizmo stiliaus projektus galimybes galime stebėti nejykdytame Šuazelių (De Reusų) rūmų Vilniuje rekonstrukcijos projekte (po 1803 m.), kurio simetriniai keturių kolonų portikai supa fasadą su tiesiai prieš jį esančiais vartais. Panašiai Poussier suplanavo ir pasto pastatą Kaune (1820-1828). Čerbulėnas, Jankevičienė 1994, p. 306, 308, 326-327; Baužienė 2015, p. 307. Dera pridurti, kad būtent žemos proporcijos neleidžia teigti, kad autorius yra Karolis Podczaszyńskis. Žr. taip pat A.S. Czyż straipsnį *Rasų kapinės XIX a. – istorija, koplyčios, antkapiniai paminklai* šiame tome.

23 Pirmieji pastatai šioje vietoje atsirado be kitų ir iš Gotfrydo Hahno sukauptų lėšų, pardavus nekilnojamą turtą. Adamowicz 1855, p. 33; Kirkor 1856, p. 204; Kirkor 1859, p. 277-278; Kirkor 1880, p. 211; Girininkienė 2004a, p. 146; Baužienė 2015, p. 264.

ta klijuoti abiejų evangelikų grupių mirusiųjų epitafijas, taip pat buvo įmontuotos senos antkapinės plokštės perkeltos iš Totorių ir Pylimo gatvėse buvusių liuteronų ir kalvinų kapinių[24].

Evangelikų kapinėse buvo palaidoti ne tik Vilniuje gyvenę Martyno Liuterio ir Jano Kalvino mokymų išpažintojai, bet tai pat atvykėliai iš Vokietijos, Prancūzijos ar Anglijos, kuriems šis miestas tapo naująja gimtine, neretai besinaudojančia įvairiais jų talentais (il. 11). Jiems skirti paminklai atstovavo visas antkapines formas, kokias tik galima buvo rasti Vilniaus nekropolijose (il. 12), be kitų dažniausiai sutinkamas kryžius ant cokolio[25] (il. 13).

Nedidelę paminklų dalį, atsižvelgiant į jose minimų asmenų rangą, taip pat įvairiakultūrinėms miesto tradicijoms palaikyti, grupės lietuvių rūpesčiu 1962 m. pavyko perkelti į Rasų kapines. Tokiu būdu tie paminklai buvo išsaugoti, kada buvo naikinamos evangelikų kapinės[26]. Seniausi antkapiniai paminklai su kruopščiai iškaltais užrašais ir bareljefinėmis vanitatyvinėmis dekoracijomis yra ypatingai vertingi, kadangi buvo pastatyti dar XVIII a.[27] (il. 16). Jie buvo perkelti XIX a. pradžioje iš senų protestantų kapinių į naują evangelikų nekropoliją Poguliankoje. Dabar jie stovi greta Rasų kapinių centrinės koplyčios (18a sektorius). Likusieji evangelikų kapinių antkapiniai paminklai buvo pastatyti prie pietinės kapinių sienos (14r sektorius)[28].

24 Pav. Wagnerų (Vagneriai, 1801-1811) giminės antkapinė lenta, virš kurios patalpintas herbas, o anga sienoje buvo atskirta metaliniu aptvaru. Dabar antkapinė lenta yra Rasų kapinėse, prie pat kapinių koplyčios (18a sektorius, il. 14). Seni antkapiniai paminklai buvo įmūrijami evangelikų kapinių koplyčioje: http://cmentarznarossie.info/obiekty.php?id=434; LMAVB f. 151-165 (Kartoteka Lucjana Uziębły/Luciano Uziemblos kartoteka), l. 36; Kirkor 1856, p. 207; Album 1929, il. 31; Girininkienė 2004a, p. 146. Žr. žemiau.

25 Žr. LMAVB, f. 28-1, (Kartoteka cmentarzy wileńskich Wacława Wejtki/Vaclavo Veitkos Vilniaus kapinių kartoteka); BOss, 16152 II p. 95-107; Małachowicz 1996, p. 440-441.

26 Tuo tikslu buvo sudaryta komisija, kurią sudarė be kitų istorikai: Juozas Jurginis, Vytautas Merkys bei Vilniaus universiteto Bibliotekos direktorius Levas Vladimirovas. Baužienė 2015, p. 266.

27 Tai seniausi Vilniaus miesto kapinių paminklai. Verta priminti prašymą, kurį 30 VI 1925 dailininkas ir Dailiųjų menų fakulteto dekanas Ferdinandas Ruszczycas (Ferdinandas Ruščicas) nusiuntė Evangelikų kolegijos pirmininkui Maurycui Jegeriui, dėl leidimo „padaryti gipso detalių nuo kai kurių antkapių liejinius [...] Vilniaus meno rinkiniams Dailiųjų menų fakultete papildyti" („odcisków do odlewów gipsowych szczegółów z niektórych pomników [...] w celu uzupełnienia zbiorów sztuki wileńskiej przy Wydziale Sztuk Pięknych"). LMAVB, f. 10-656, l. 1.

28 Greta kapinių koplyčios galima rasti antkapinių paminklų nuolaužų liekanų, kurių kilmė nėra aiški.

12 Władysław Zahorski (Vladislovas Zahorskis), neišlikusio Wawrzyniec Puttkamer (Laurynas Putkameris, m. 1850) antkapio piešinys, 1925 m. Fot. BOss, 1615211

13 Adolf Abicht (m. 1860) neišlikusio antkapio fotografija, XX a. 20-ieji m. Fot. LMAVB

14 Jan (Jonas, m. 1811) ir Marcin (Martynas, m. 1801) Wagner antkapinė lenta, anksčiau buvusi kapinėse Totorių gatvėje, dabar Rasų kapinės, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

Evangelikų antkapinių paminklų perkeltų į Rasų kapines sąrašas[29]:

- Adam Ferdynand Adamowicz (Adomas Ferdinandas Adamavičius) (m. 1881), kryžius (neišlikęs) ant cokolio su biustu (neišlikęs, il. 15).
- Wilhelm von Ankum (m. 1765), antkapinė plokštė anksčiau buvusi kapinėse Totorių gatvėje.
- Stanisław Bohusz Siestrzeńcewicz (Stanislovas Bogušas Sestšencevičius, m. 1927), kryžius (neišlikęs) ant cokolio.
- Anastazja Bujwid (Anastazija Buivydaitė/Buividienė, m. 1876), nereguliari stela.
- Józef Bujwid (Juozapas Biuvydas, m. 1880), nereguliari stela.
- Teofila Bujwid (Teofila Buivydaitė/Buivydienė, m. 1902), kryžius (neišlikęs) ant cokolio.
- Louisa Charlotta ir Michael (m. 1743) Feierman, antkapinė plokštė anksčiau buvusi kapinėse Totorių gatvėje.
- Teofil Krystian Glücksberg (Teofilis Kristianas Glucksbergas, m. 1876), kryžius (neišlikęs) ant cokolio.
- Beniamin Haustein (m. 1836), kryžius (neišlikęs) ant cokolio.
- Gertruda Knoblochin (m. 1732), antkapinė plokštė anksčiau buvusi kapinėse Totorių gatvėje.
- Ignacy (Ignotas, m. 1865), Jan (Jonas, m. 1857), Józef (Juozapas, m. 1874) Maroszewscy (Maroševskiai), kryžius (neišlikęs) ant cokolio.
- Andrzej Moeller (Andžej Moelleris, m. 1780), antkapinė plokštė, anksčiau buvusi kapinėse Totorių gatvėje.
- Wilhelm Andrew Saunders (m. 1838), antkapinė plokštė (il. 11).
- Christian Friedrich Schwener (m. 1767), antkapinė plokštė anksčiau buvusi kapinėse Totorių gatvėje.
- Jan (Jonas, m. 1811) ir Marcin (Martynas, m. 1801) Wagneriai, antkapinė plokštė, anksčiau buvusi kapinėse Totorių gatvėje (il. 14).
- Krzysztof Wagner (Kristupas Vagneris), inskripcijos lentos likučiai.
- Joachim Wedeke (Joachimas Vedeke, m. 1753), antkapinė plokštė, anksčiau buvusi kapinėse Totorių gatvėje (il. 16).
- Jan Fryderyk Wolfgang (Jonas Frederikas Volfgangas, m. 1859), metalinis kryžius (neišlikęs) ant stelos, buvo apjuostas metaline tvorele (il. 17).

29 Sąrašą patikrino Audronė Vyšniauskienė, Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos kultūros ministerijos. Plačiau apie šiuos antkapius žr. http://cmentarznarossie.info/ [žiūrėta: 14 III 2019].

15 Władysław Zahorski (Vladislovas Zahorskis), Adamo Ferdynando Adamowicziaus (Adomas Ferdinandas Adamavičius, m. 1881) antkapio piešinys, 1925 m. Fot. BOss, 1615211

16 Joachimo Wedeke (m. 1753) antkapinė lenta, anksčiau buvusi kapinėse Totorių gatvėje, dabar Rasų kapinės, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

17 Jan Fryderyk Wolfgang (Jonas Frederikas Volfgangas, m. 1859) antkapio kortelė Wacław Wejtko (Vaclavo Veitkos) kataloge. Fot. LMAVB, f. 28-1

Anna Długozima, Dorota Krug, Edyta Winiarska-Lisiecka
Vyriausioji žemės ūkio mokykla Varšuvoje

Rasų kapinių želdiniai ir jų kompozicijos – kapinės kaip parkas

Įvadas. Kapinės kaip parkas

Kultūrinėje erdvėje yra vartojamos dvi parko reikšmės: mistinė (semantinė) ir formali. Pirmoji jų simboliškai siejamia su prarastu rojumi, iš kurio visi atėjome ir kur sugrįšime po mirties. Tokia parko vizija vaizduojama seniausiuose žinomuose rašytiniuose ir ikonografiniuose šaltiniuose. Ypač gyvybinga ji buvo senosiose Artimųjų Rytų civilizacijose[1]. Mistinio rojaus sodo idėja labai giliai įsišaknijusi judėjų-krikščioniškoje tradicijoje, o Edeno sodo motyvas *Biblijoje*[2]. Viduramžiais dominavo nuomonė, kad kapinės yra rojaus sodas. Tai turėjo ypatingos įtakos sodų kūrimo meno raidai. Tikėta, kad mirusieji miega gėlių pilname sode. *Rolando giesmėje* skambėjo Turpino malda: „Tegul Dievas įleidžia jūsų sielas rojun! Tegul paguldo jus tarp savo šventųjų gėlių!"[3]. Mistinių kapinių – žydinčio sodo – vaizdas lydėjo gyvuosius (ir mirštančiuosius) renesanso epochoje. Prie žemiškojo Elizijaus sugrįžta dar po XVIII a. vykusios kapinių reformos. Taigi dvasine prasme sodas ir kapinės yra beveik lygiaverčiai. Abi sąvokos kilę iš rojaus koncepcijos. Kalbant apie antrąją šios sąvokos reikšmę, ji labai stipriai įsitvirtinusi realybėje. Sodo forma yra rojaus substitutas gamtinėje erdvėje[4]. Šiuo remiantis buvo priimta, kad tiriant Rasų kapines būtina atsižvelgti į abi šios sąvokos reikšmių vartosenas: reikšminę (nematerialiąją) ir formalią (materialiąją).

Tyrimo tikslas buvo išanalizuoti želdinių kompozicijas[5], pabandyti atkurti istorines želdinių grupes ir jų permainų ribas, bei pasvarstyti, ar Rasų kapinės – tai parkas. Be to buvo bandyta paruošti rekomendacijas kapinių augalijai ir želdinių kompozicijoms atkurti. Tokiu būdu siekiama išsaugoti ir pabrėžti kapinių, kaip reprezentacinio parko, pobūdį, suteikti joms savotiško archyvo bei muziejaus bruožų, kur lankydami garsių asmenų kapus bei žavėdamiesi sepulkralinio meno pavyzdžiais galėtume semtis istorijos žinių. Rekomendacijos turėtų būti nekropolijos, kaip apmąstymų vietos, gyvųjų ir mirusiųjų sodo vizijos tęsinys.

Erdvinės pateikiamų tyrimų ribos apima senosios ir naujosios kapinių dalies analizę bei detalius Senųjų Rasų tyrimus (il. 1). Chronologijos atžvilgiu, dėl kapinių įkūrimo laikotarpio bei vėlesnių kompozicinių permainų (karių kapinių įsteigimas), dėmesys buvo sutelktas į XIX a. ir XX a. pirmąją pusę.

Tam, kad būtų galima tinkamai pasirinkti tyrimo metodiką bei optimalias tyrimo priemones, būtina tiksliai apibrėžti svarbiausias sąvokas: kompozicija, kapinės, sodas, restauratorių priežiūra (Lentelė Nr. 1). Šių sąvokų apibrėžimai padėjo tinkamai nustatyti tyrimo ribas (Lentelė Nr. 2).

1 Tokį požiūrį vėliau perėmė islamo kultūra. Rojaus augalijos motyvas atsirado mečečių puošyboje, o Allaho išpažintojams *Koranas* po mirties žada rojaus sodus. Ariès 2011, p. 40; Kobielus 1997, p. 134-138.

2 Kobielus 1997, p. 134.

3 Cit. pagal Żeleński 2008, p. 48.

4 Magdalena Swaryczewska teigia, kad „tikrasis sakralinis sodas paprastai reprezentuoja sudėtingą kraštovaizdį, kupiną daugiasluoksnės gamtos reiškinių ir architektūrinių formų simbolikos" (Swaryczewska 2008, p. 107).

5 Kapinių inventorizacija buvo vykdoma 2014 m. liepos 19-24 d. Žr. Priedas Nr. 1.

Lentelė Nr. 1. Svarbiausių sąvokų apibrėžimai

Sąvoka	Apibrėžimas	Šaltinis/autorius
KOMPOZICIJA	Kompozicija yra kiekvienos estetikos pagrindas. Tai tam tikra tvarka, kurios dėka pasaulio suvokimas vaizduojamas kūrinyje. Kiekviena kompozicija gali būti vertinama dvejopai: formos ir turinio atžvilgiu. Tai pasireiškia per simetriją, ortogonališkumą, multiplikaciją, archetipus, toposus, simbolius, skaitmenų vertę bei proporcijas.	Rylke 2000; Dąbrowska-Budziło 2009
KAPINĖS	Kapinės tai visuma, kurią sudaro trys pagrindiniai elementai: kapavietės, augmenija bei „antžeminės struktūros" (aptvarai, vartai, antkapiai, varpinės, koplyčios, lavoninės, kiti architektūros objektai bei takų ir kapinių topografiją nustatantis tinklas).	Pasierb 1995; Rudkowski 2004
SODAS	Tai gyvas paminklas, architektūrinė kompozicija, kurios svarbiausias elementas yra augalija, tai yra gyva materija, kuri gali sunykti ir vėl atgyti. Architektūrinę istorinio sodo kompoziciją sudaro: jos suplanavimas atsižvelgiant į teritorijos reljefą, želdinių grupės, jų dydis, spalvos, jų grupavimas ir suskirstymas pagal aukštį, konstrukcijos ir dekoracijos, judantys ir stovintys vandenys, kuriuose atsispindi dangaus skliautas. Istorinio sodo autentika slypi tiek jo piešinio ir atskirų jo dalių dydyje, tiek jo puošyboje bei augalų parinkime.	Karta Florencka 1981
RESTAURATORIŲ PRIEŽIŪRA	Kapinių priežiūrą sudaro trys dalykai: – kapinių substancijos (paminklai, ūkinė dalis, aptvaras, paviršius) apsauga, – medžių apsauga ir jų kompozicijų formavimas bei tvarkymas, – kapinių kultūrinio kraštovaizdžio ir aplinkos formavimas bei apsauga.	Świątkowski 1995

1 Vilnuis 1937. Fot. Zalewski 1994

Lentelė Nr. 2. Inventorizacijos metu identifikuotos dalys bei jų transponavimas analizei

6 Kosmologinė pasaulio schema, kaip įrodinėja Magdalena Swaryczewska, yra sudaryta iš keturių gamtos pasauliui priklausančių archetipų. Tai: kalnas, medis, vanduo ir tuštuma (Swaryczewska 2008, p. 69). Šios sudedamosios sacrum dalys gali būti suasmenintos erdvėje tikruoju (faktiniu) arba simboliniu (sutartiniu) požiūriu.

Atsižvelgiant į aukščiau pateiktas sodo ir kapinių sąvokų apibrėžimus, analizė suskirstyta į dvi plotmes: materialinę plotmę ir reikšminę plotmę. Tyrimų duomenys bei jų sintezė leis apibrėžti kapinių kompoziciją[7] bei jų struktūralizaciją – išskirti fiziografinius-erdvinius elementus[8]. Galutinis tyrimų rezultatas yra apibrėžti Rasų kapines kaip parką, nustatyti problemas, erdvines vertes bei paruošti rekomendacijas jų atnaujinimui. Šių užduočių schema pateikta 1 pieš.

Pieš. Nr. 1. Tyrimų veiksmų schema

7 Kompozicijos detalių identifikavimas buvo atliktas remiantis Kazimierzo Wejcherto (Wejchert 1984) siūlomais metodais.

8 Kaip fiziografinis-erdvinis vienetas suprantama maždaug vienodas formos, ploto dangos, kompozicijos bei augalų grupių išsidėstymo atžvilgiu kapinių dalis.

Rasų kapinių steigimas parkų kūrimo ir sepulkralinės kultūros istorijos atžvilgiu

Esminis pasaulėžiūros ir įstatymų kapinių atžvilgiu lūžis įvyko Apšvietos epochoje. Tada, pradėjus vystytis medicinos mokslui, vis didesnį dėmesį skiriant higienai, taip pat dėl demografinių bei urbanistinių pokyčių, pradėjo plisti idėja steigti kapines už miesto ribų (*extra muros*), visiškai priešingai ankstesniai kapinių steigimo praktikai *intra muros*, tai yra miesto ribose, prie bažnyčių.

Tautinio suvažiavimo 1763 m. Paryžiuje iniciatyva buvo patikrinta bažnyčių ir kapinių sanitarinė būklė. Remiantis specialių komisarų ir bažnyčių tarybų atlikta anketa, 1765 m. kovo 12 d. buvo priimtas sprendimas, kurio pagrindu pirmą kartą nuo ankstyvosios krikščionybės laikų buvo uždrausta laidoti mirusiuosius *ad santos et apud ecclesiam*[9].

Minėtojo dokumento preambulėje buvo skundžiamasi dėl blogų sanitarinių sąlygų kapinių kaiminystėje. Prancūzijos parlamento nutarimas skelbė, kad visos kapinės ir šventoriai mieste privalo būti uždaryti, o tai, kas liks po jų uždarymo, mažiausiai 5 metus negali būti naudojama. Nutarimo autoriai nedelsdami nusprendė už Paryžiaus ribų įsteigti aukšta (apie 2,44 m) akmenų tvora aptvertas kapines, kur bus koplyčia ir laidojimo namai. Pagal šio dokumento nuostatas kapinės turėjo būti visiškai plikos: be paminklų ir žalumos, kadangi buvo manyta, jog medžiai trukdo oro cirkuliavimui[10].

Praėjus vienuolikai metų Liudvikas XVI išleido karaliaus įsakymą, kuriame sakoma, jog kapinės, „kurios yra tarp gyvenamųjų pastatų, o dėl to gali kenkti orui, pagal galimybes bus perkeliamos į labiau nutolusias vietas"[11]. 1790 m. Paryžiaus Tautinis suvažiavimas išleido įstatymą, kuriame nurodoma visiems miestams ir kaimams liautis laidoti ankstesnėse kapinėse ir įsteigti naujas, kurios būtų toliau nuo žmonių gyvenamų vietų.

Vakarų Europoje būtent Prancūzija buvo pirmoji, kuri pradėjo perkėlinėti kapines už miesto ribų. Tačiau keturiais dešimtmečiais anksčiau, nei Prancūzijoje, panašus dokumentas buvo priimtas Rusijoje. 1722 m. caro Petro I įsakymas uždraudė laidoti mirusiuosius šalia bažnyčių esančiose kapinėse. Remiantis šiuo sprendimu 1771 m. Maskvoje buvo 10 koncentriškai už miesto ribų išsidėsčiusių kapinių. „Kapinių žiedas" tapo modeliniu sprendimu steigiant laidojimo vietas stambiose gyvenvietėse, ką galima pritaikyti ir Vilniaus kapinėms (užmiesčio kapinių žiedas išsidėstęs ant miestą supančių kalvų, il. 2).

Kapinių *extra muros* koncepcija Europos šalyse pradėjo plisti nuo XVIII a. 6-ojo dešimtmečio, tačiau šio judėjimo apogėjus sutapo su XIX a. pradžia[12]. Vilniaus nekropolija

9 Ariès 2011, p. 481.

10 Ten pat, p. 483.

11 Cit. pagal Kolbuszewski 1996, p. 171.

12 Lenkijoje „už pirmą mintį steigti kapines už miesto ribų turime būti dėkingi misionierių vienuolijai Varšuvoje. 1745 metais jie pradėjo rinkti medžiagas naujų kapinių statybai. Ši mintis gerokai užbėgo į priekį prieš kitas

buvo įkurta 1801 m., taigi ji yra puikus pavyzdys, iliustruojantis vykusius XVIII ir XIX a. sandūroje požiūrio į mirtį ir sepulkralinius objektus pokyčius. Tuo laikotarpiu buvo įsteigtos pirmosios didžiosios kapinės, kurios – vis labiau pasaulietiškėjančios visuomenės ir tautinių valstybių atsiradimo proceso kontekste – gana greitai pavirto panteonais.

Klausimus, susijusius su kapinių vietos skyrimu, įsteigimu ir įrengimu derėtų suskirstyti į formalius ir neformalius. Pirmąją veiksnių grupę susietume su Apšvietos laikotarpio filosofija, o antrąją, užgimusią XVIII a. pabaigoje – su romantizmo idėjomis. Apibūdinimą galima būtų pradėti nuo formalių veiksnių, susijusių su kapinių vieta ir kriterijais, kuriems turi atitikti laidojimo tikslams skirta teritorija. Be atitinkamo atstumo nuo gyvenamųjų namų, pradėta atsižvelgti į dirvožemio sąlygas, gruntinių vandenų lygį, ekspoziciją bei arealą. Kapinėms skirta vieta turėjo būti netoli nuo svarbesnių kelių, nuolaidžioje, kiek aukštesnėje vietoje, atviroje iš tos pusės, į kurią paprastai pučia vėjai, nuo miesto atskirtoje kalvomis, mišku arba tekančiu vandeniu. Būdavo perspėjama, kad kapinėms netinkamas pernelyg drėgnas, kietas, uolingas, lengvas ir supiltas dirvožemis[13]. Kapinėms parinkta vieta privalėjo turėti pakankamai vietos ateityje jai plėsti. Tik patikrinus visus reikalavimus būdavo steigiamos kapinės. Bažnytiniai šventinimai būdavo atliekami tada, kai kapinėse jau stovėjo du svarbiausi objektai: aptvaras su vartais bei aukštas kryžius (sacrum erdvės simbolis)[14].

Rasų kapinės buvo įsteigtos pietrytiniame Vilniaus pakraštyje, šalia Korvelo parko (peizažinio pobūdžio). Panašiai, kaip ir Père-Lachaise kapinės, kurios buvo įsteigtos netoli Liudviko IV prancūzų jėzuitui François d'Aix de Lachaise padovanotos vilos Mont-Louis parke. Vilniaus nekropolija tuo metu, kada ją steigė misionieriai, buvo aptverta medine tvora, o 1820 m. ją pakeitė mūrinis aptvaras su vartais[15].

Svarbus XVIII ir XIX a. sandūroje Europoje už miesto ribų steigiamų kapinių elementas buvo katakombos. Jos būdavo įkomponuojamos į kapinių aptvarą (pav. Bernardinų kapinės Vilniuje) arba sudarydavo kompozicijos pagrindą, detalę, išryškinančią erdvinį kapinių išdėstymą (pav. Povonzkų kapinės Varšuvoje). Panašiai buvo padaryta ir Rasų kapinėse, kur nuo 1801 m. buvo statomos simetriškai centrinėje kalvoje išsidėsčiusios katakombos, supančios vėliau pastatytą kapinių koplyčią[16]. XX a. 3-iajame dešimtmetyje prasideda kapinių kompozicijos degradacija. Tada dėl blogos techninės būklės buvo

šalis, tačiau dėl ypatingo laidotuvių ceremonijos religingumo ir pompastikos prireikė daugelio metų lenkų mąstymui pakeisti". Wóycicki 1856, p. 10.

13 Chodyński 1874, p. 434.

14 Dziobek-Romański 1998, p. 7.

15 Małachowicz 1996, p. 11. Žr. taip pat A.S. Czyż straipsnį (*Rasų kapinės XIX a. – istorija, koplyčios, antkapiniai paminklai*) šioje studijoje.

16 Apie katakombų ir koplyčios datavimą žr. A.S. Czyż straipsnį (*Rasų kapinės XIX a. – istorija, koplyčios, antkapiniai paminklai*) šioje studijoje.

nugriautas vienas pietinių katakombų sparnas. Po Antrojo pasaulinio karo nugriautos ir likusios katakombos, jų vietą skiriant naujoms kapavietėms.

Vilniaus kraštas 1815 m. kongreso Vienoje metu buvo priskirtas Rusijai, todėl derėtų pasidairyti po Rusijoje XIX a. išleistus teisinius dokumentus, susijusius su mirusiųjų laidojimu bei kapinių steigimu. Taigi, 1817 m. caras Aleksandras I išleido dekretą, kuriuo liepiama steigti kapines sausose, potvynių neužliejamose vietose. Jo įpėdinio Mikalojaus I valdymo metais buvo papildyti teisiniai dokumentai, susiję su kapinių erdvės tvarkymu[17]. Šie dokumentai įpareigojo, kad kapinėse būtų laidojimo namai, koplyčios, kapinių tvoros (mūrinės, akmeninės arba medinės, kurių aukštis turėjo būti pritaikytas prie vietos pobūdžio ir konteksto), kad būtų išvedžioti takai (bent vienas pagrindinis kelias, vienas pagrindinis įėjimas). Dokumentuose taip pat buvo rašoma apie apželdinimą: kapinės turi būti apsodintos medžiais ir krūmais, tačiau ne per tankiai. Jokiu būdu negalima buvo sodinti vaismedžių.

Šiuos įrašus simboline, išraiškos prasme papildė romantizmas, ypatingą dėmesį skyręs kompozicijai, pojūčiams ir kapinių, kaip kultūros ir meno sanklodų erdvės interpretavimui. Tai liudija ir įvairūs patarimų vadovai apie kapinių steigimą, tokie kaip: *Theorie der Gartenkunst* (Leid. 1779-1785), arba *On the laying out, planting and managing of cemeteries; and on the improvement of churchyards* (1843 leid.). Pirmajame leidinyje Christianas Hirschfeldas rekomendavo, kad kapinės būtų kuriamos tarsi melancholiniai parkai, kur specialiai parinktų želdinių dirbtinai sukurtas gamtovaizdis sukuria susimąstymo, rimties ir ramybės aurą. Tasai vokiečių sodininkystės nestorius apie mirties parkus taip patarinėjo: „tamsaus eglyno kaiminystė ir tylus netoliese esančio vandens šaltinio čiurlenimas tik pagilina šventą tos vietos melancholiją. Medžiai savo ruda ir tamsia lapija turėtų suteikti viskam gedulingą nuotaiką. [...] Tarp tų medžių grupių ir gojų gali būti kapai [...]. Visuma turi būti didžiulė, rimta, niūri, viskas turi sudaryti iškilmingą vaizdą, kuris vis dėl to nieko bendra neturi su baime [...], nors ji vis dėlto paveikia mūsų vaizduotę, o kartais širdyje sukelia švelnų ir kiek melancholišką pasigailėjimo jausmą"[18].

Tada vėl buvo atsigręžta į gamtą, įžvelgiant joje ne tik vietą poilsiui, bet ir amžinam atilsiui. Toji požiūrio į kapines permaina, jų susiejimas su melancholišku parku, žalia mirties šventove, buvo susijusi su peizažinių parkų atsiradimu. XVIII a. antikinės kultūros garbinimo bei Tolimųjų Rytų sodų steigimo meno įtakoje buvo naujai pervertina sodo kompozicija, pakeičiant jo geometrines formas natūraliomis, vietoj bosketų ir alėjų sodinant laisvas medžių grupes, gojus bei išvedžiojant vingiuotus takus. Svarbi kompozicijos detalė tapo natūralūs vandens telkiniai, ežerai ir upės[19]. Šios pagrindinės

17 Kaip pavyzdys gali būti 1846 m. V 31 d. priimtas nutarimas dėl mirusiųjų laidojimo (Dziennik Praw, Nr. 118, t. 38, sign. 7792, p. 61-109). Nutarimą sudarė 29 paragrafai. Tais pačiais metais buvo priimtas nutarimas „Dėl mirusiųjų palaikų laidojimo". Žr. Chodyński 1874, p. 434.

18 Cit. pagal: Białostocki 1999, p. 125.

19 Daugiau apie kraštovaizdinius parkus žr.: Różańska, Krogulec, Rylke 2008; Majdecki 2008.

peizažinių parkų steigimo taisyklės XIX a. sudarys kapinių kompozicijos pagrindą (Lentelė Nr. 3).

Dėl vis labiau XX a. plintančios urbanizacijos, miesto užstatymo proceso bei laisvų erdvių trūkumo prieš šimtą metų įsteigtos nekropolijos nebeturėjo kur plėstis ir iš *extra muros* objektų tapo *intra muros*[20]. Norint toliau vykdyti laidojimus, kapinių kompozicija turėjo būti modifikuota, kad įgytų daugiau erdvės laidojimams. Tai buvo daroma kertant medžius, suardant peizažinį, laisvą kapinių vaizdą plečiant jas ortogonališkai. Papildomas veiksnys buvo kapinių suniokojimas Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų metais bei pokario laikotarpiu.

Be to dėl vykusių dviejų pasaulinių karų atsirado nauja kapinių kategorija – karių kapinės. Jos ne kartą būdavo steigiamos visai greta nekropolijų – tautos panteonų – arba jose būdavo specialiai karių kapams skirtos vietos, dėl ko tapo svarbiais nekropolijos kompozicijos elementais[21]. XX a. 2-ojo dešimtmečio pradžioje prieš pagrindinį įėjimą į Rasų kapines buvo įsteigtos 1919-1920 m. kovose žuvusių lenkų karių kapinės. 1926 m. jos buvo pertvarkytos pagal Juliuszo Kłoso projektą, o po dešimties metų, 1936 m. pagal Wojciecho Jastrzębowskio (Voitekas Jastšembovskis) parengtus planus buvo naujai suprojektuotos ir padidintos. Tais pačiais metais šiose kapinėse palaidota Józefo Piłsudskio širdis ir jo motinos palaikai. Ant šio kapo yra antkapinė plokštė su užrašu „Matka i Serce Syna" („Motinos ir Sūnaus Širdis"). 1939 bei 1944-1945 metais kapinėse buvo laidojami AK (Armijos Krajovos) kariai. 1993 m. kapinės-mauzoliejus pagal Edmundo Małachowicziaus projektą buvo restauruotos[22]. Naujas kapinių išdėstymas leido atskleisti senąją, viduriniąją kapinių dalį su Širdies plokšte, kuri šiuo metu yra centrinis karių kapinių akcentas. Iš abiejų jos pusių vienodomis eilėmis išdėstyti karių kapai. Ant seniausių antkapių palikti Antrojo pasaulinio karo kulkų pėdsakai. 1994 m. kapinės buvo apželdintos pagal Marijos Paschalis projektą. Ant kapų buvo pasodintos žiemės, kadagiai, rožės ir pušys.

Lentelė Nr. 3. Erdvinis kapinių objektų išdėstymas (pilka spalva pažymėti neišlikę objektai)

Objektas	Atsiradimas (chronologinis išdėstymas)
Kryžius	1801 m.
Medinė tvora Mūrinė tvora	1801 m. 1820 m.
Kapinių koplyčia	po 1820 m., 1850 m., 1888 m.
Katakombos	1801-1810 1936 m., 1958 m. (nugriautos)
Prižiūrėtojo namas	1820 m., 1882 m.
Karių kapinės-mauzoliejus	XX a. 2-as deš., 1926 m., 1936 m., 1994 m., 1995 m., 2012 m.

20 Puikus pavyzdys yra Povonzkų kapinės bei netoliese esanti Varšuvos evangelikų-augsburgiečių nekropolija bei toje pat miesto dalyje esančios žydų kapinės.

21 Daugiau šia tema: Długozima 2011.

22 Małachowicz 1996, p. 13.

Rasų kapinės šalia kitų Europos nekropolijų

Norint sugretinti Rasų kapines su kitomis Europos nekropolijomis laikytasi tokių palyginimo kriterijų: kilmė (objektai, atsiradę panašiu istorijos laikotarpiu kaip ir Vilniaus nekropolija), būklė (aiškių formų, gerai išlaikytos kompozicijos objektai, lengvai identifikuojami miesto kraštovaizdyje), rangas (istoriniu ir kultūriniu požiūriu svarbūs valstybinės reikšmės objektai) bei kraštovaizdis, parko pobūdžio kompozicija. Lentelėje Nr. 4 chronologine tvarka išvardintos kapinės pradedant pačiais reikšmingiausiais sepulkraliniais objektais.

Kalvarijų kapinės
Kalvarijų ansamblis įkomponuotas į nuostabų, labai įvairų kraštovaizdį, esantį (tuomet) už miesto ribų pietvakariniame Verkių pakraštyje. Jį sudarė šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia su dominikonų vienuolynu (pradžioje abu pastatai buvo mediniai), dvidešimt mūrinių koplyčių ir viena medinė, septyneri mediniai ir vieneri mūriniai vartai, kapinės. Pagal europietiškąją kalvarijų tradiciją bažnyčia sudaro kraštovaizdžio dominantę bei iškyla virš viso ansamblio. Lotyniško kryžiaus plano bažnyčia stovi ant kalno, simbolizuojančio Golgotą.

Lyčakovo kapinės
Nekropolija išsidėsčiusi labai įvairaus reljefo teritorijoje, su kulminaciniu tašku pailgame slėnyje. Kapinių kompozicijoje galima išskirti dvi plačias alėjas, vedančias į pietus (tiesioji linija) ir į pietryčius (vingiuota, einanti pakraščiais) – kompozicijos ašis, reprezentacinės kapinių alėjos. Sėkmingai priekinėse dalyse iškelti paminklai, komponuojasi su teritorijos struktūra. Seniausia yra vidurinioji kapinių dalis, iš kurios spinduliuojamai vyko kapinių ploto plėtra.

Povonzkų kapinės
Erdvinis kapinių išdėstymas paremtas ortogonaliniu planu. Svarbiausi objektai, aplink kurių buvo sukurta kapinių kompozicija, tai bažnyčia ir katakombos. Šiuos du objektus jungianti ašis kapinių erdvėje multiplikuojama.

Rakovicų kapinės
Viso ansamblio kompozicijos ašis yra pagrindinė alėja, vedanti nuo pagrindinių vartų iš Rakovicų gatvės pro Kristaus Prisikėlimo koplyčią iki pat vartų 29 Listopada gatvėje. Ji atlieka nusipelniusiųjų alėjos vaidmenį. Kompozicija paremta ortogonaliniu planu. Papildomai praturtinta spinduliniais takeliais, kurie susieina prie Helclų koplyčios. Svarbų vaidmenį šioje kompozicijoje vaidina aukštieji želdiniai, kurie sudaro tam tikrą erdvinį ritmą (išilgai vaikščiojimo takų sodinti medžiai). Dekoratyviniai medžiai akcentuoja svarbius objektus kapinių erdvėje.

Père-Lachaise kapinės
Kapinės suplanuotos Eliziejaus Laukų pavyzdžiu kaip angliško stiliaus parkas: kalvotas, apaugęs medžiais, kur paminklai skendi žalumoje. Ortofotožemėlapyje aiškiai matomi kompozicijos išsidėstymo skirtumai: senoji kapinių dalis yra kraštovaizdinio planavimo, naujesnioji dalis ortogonalinio, geometriško planavimo. Jas sieja kompozicijos ašis, ant kurios tarytum suverti svarbiausi kapinių objektai: monumentalūs pagrindiniai vartai, koplyčia bei krematoriumas kartu su katakombomis.

Bernardinų kapinės
Kapinių teritorija, besileidžianti link Vilnelės krantų, sudaro du vidinius kraštovaizdžius – senąją ir naująją dalį. Už pagrindinių vartų atsiveria nuožulni ir plati plokštuma, besibaigianti upės skardžiu. Pagrindinė kapinių alėja grįsta akmenimis. Likusieji kapinių praėjimai yra tik paprasti lauko takeliai. Nedidelis jų kiekis pabrėžia kapinių kaip parko vaizdą, skatina vaikštinėti tarp kapaviečių. Vertingi čia esantys objektai tai panašių formų statiniai: vartai ir koplyčia kartu su katakombų liekanomis.

Kapinės Varmijos Lidzbarke
Kapinės išlaikė peizažinio parko savybes su Kryžiaus Kelio stotimis, centre esančia Golgota vaizduojančia Kristaus kančią. Pagrindiniai erdvinio ansamblio bruožai – tai įvairaus reljefo panaudojimas bei kapaviečių išdėstymas keliose terasose. Kapinių dalis prie pagrindinių vartų yra laisvesnė, toliau pereina į reguliaraus rato formą.

Išorinės analizės

Gamtinis-kultūrinis Vilniaus kraštovaizdžio įvertinimas
Aplink miestą išsidėsčiusios Vilniaus kapinės (kažkada buvę užmiestyje) sudaro „kapinių žiedą", jų apsuptyje miestas yra jau daugiau nei du šimtus metų. Šio žiedo židiniai nuo Neries pusės – tai šv. Petro ir Povilo kapinės, taip pat Antakalnio karių kapinės, totorių kapinės Popovščiznoje, Bernardinų kapinės Užupyje, Rasų kapinės, pravoslavų kapinės prie Lydos kelio kartu su sentikių kapinėmis, evangelikų kapinės Poguliankoje, šv. Stepono kapinės, totorių kapinės Lukiškėse, šv. Rapolo kapinės Žvejuose, senosios žydų kapinės kitame Neries krante.

Didžioji išvardintųjų kapinių dalis buvo ant miestą supančių kalvų arba upių krantų, pradžioje beveik visos puikiai matomos iš miesto centro (il. 1).

Materialusis sluoksnis
Vilniaus teritorijos reljefas tai skandinaviškojo ledynmečio padarinys, palikęs čia savąsias morenas, kurios dabar dalija didžiausius vandens telkinius. Pagrindinė moreninė juosta, kurią sudaro Ašmenos ir Baltijos aukštumos eina per Vilnių[23]. Dėl geomorfinių

23 Rybczyński 1934, p. 603.

Lentelė Nr. 4. Rasų kapinių ir išvardintų objektų palyginimas

Eil. Nr.	Pavadinimas	Vieta (miestas, šalis – dabar)	Įkūrimo data (metai)	Išsidėstymas
1	Vilniaus Kalvarija (Kalvarijos ansamblis)	Vilnius, Lietuva	1662-1669	Verkiai, kalva su šlaitu; kalvota vietovė, primenanti Kristaus kančios kelią Jeruzalėje
2	Lyčakovo kapinės	Lvovas, Ukraina	1786	Rytinio Lvovo kalvos
3	Povonzkų kapinės	Varšuva, Lenkija	1790	Šalia Izabelės Czartoryskos (Izabelė Čartoriska) parko, už miesto vartų
4	Rakovicų kapinės	Krokuva, Lenkija	1803	Įsteigtos priemiesčio kaime Prądnik Czerwony; išsidėsčiusios šalia Mažosios Lenkijos šv. Jokūbo piligrimų kelio
5	Père-Lachaise kapinės	Paryžius, Prancūzija	1804	Įsteigtos šalia vilos Mont-Louis buvusio parko; vieta ant šlaito
6	Bernardinų kapinės	Vilnius, Lietuva	1810	Užupis, „Žvyro kalno" šlaitas, Vilnelės krantas
7	Leśny (Miško) kapinės (komunalinės)	Varmijos Lidzbarkas, Lenkija	1925-1927	Vyskupo Ignaco Krasickio parko teritorijoje, kalvota vieta
8	Rasų kapinės	Vilnius, Lietuva	1801; 1847 prijungimas prie Naujųjų Rasų	Kalvotos prieigos pietrytinėje Vilniaus dalyje, Vilniaus užmiesčio kapinių žiedo dalis

sąlygų miesto kraštovaizdį derėtų apibūdinti kaip stipriai susibangavusių moreninių kalvų plotą, apaugusį daugiausiai pušynais. Fiziografinė padėtis lėmė kapinių išdėstymą. Jos buvo steigiamos aukščiausiai esančiose vietovėse, bei šlaitų plokštumose. Pasirenkamos nelengvai prieinamos vietos: kalvos, aukšti upių vingiuose esantys iškyšuliai. Taip buvo daroma ne tik dėl kraštovaizdžio (lokalizavimo dėka kapinės tapdavo svarbia kraštovaizdžio detale), bet ir grynai praktiniais sumetimais. Žemiau esantys plotai buvo skiriami gyvenamųjų namų statybai, slėniuose nepūsdavo tokie stiprūs vėjai, todėl labiau vėjuoti plotai būdavo skiriami kapinėms steigti. Be to, kapinės būdavo steigiamos aukščiau esančiuose plotuose, siekiant apsaugoti jas nuo potvynių ir, kad galėtų lengviau nutekėti lietaus vandenys[24].

24 Pogodziński 1975.

Lentelė Nr. 4. Tąsa

Formų repertuaras (esantys objektai)	Plotas [ha]	Bendra informacija apie objektą
Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia, kapinės, kalvarijos laiptai, koplyčios – Kryžiaus Kelio stotys (35), aptvaras, vienuolyno pastatas	170	
Aptvaras su vartais, komunikacijų sistema, du žiedai, sukilėlių ir karių kapinės (Lvovo Erelių Kapinės)	40	1855 m. projekto autoriai Karol Bauer ir Tytus Tchórzewski (Titus Tchuževski)
Šv. Karlo Borromeo bažnyčia, katakombos, komunikacijų sistema (taip pat nusipelniusiųjų alėja), aptvaras ir vartai, laidojimo namai	43	
Kristaus Karaliaus Prisikėlimo koplyčia, administracijos pastatas, lavoninė, sukilėlių ir karių kapai	42	Karolis Kremeris 1839 m. suprojektavo kapines parko plano pagrindu
Laidojimo koplyčia, katakombos, krematoriumas, komunikacijų sistema, žiedai, monumentalūs vartai ir aptvaras	44	Pirmosios Paryžiuje kapinės ir parkas bei pirmosios komunalinės kapinės
Kapinių koplyčia su katakombų liekanomis, aptvaras, vartai su varpine ir prižiūrėtojo namu	4,6	Status šlaitas nuo Vilnelės pusės daugelyje vietų nušliaužė ir ne vienas paminklas pasviro arba nugriuvo
Kryžiaus kelio stotys, aptvaras ir vartai (monumentalūs pagrindiniai vartai), komunikacijų sistema, Golgotos kalva su senoviniu kryžiumi, Jėzaus Kristaus grota, paminklas	7,2	Kapinės įsteigtos klebono Alfonso Marijos Buchholtzo pastangomis
Kapinių koplyčia, katakombos, aptvaras su vartais, komunikacijų sistema, prižiūrėtojo namas (senoji špitolė)	10,8 senoji dalis – 6,2 naujoji dalis – 4,6	Kapinių ansamblis, kurį sudaro: Senosios Rasos, Naujosios Rasos, Karių kapinės, Mauzoliejus „Matka i Serce Syna" („Motinos ir Sūnaus Širdis")

Be fiziografinių sąlygų, kalbant apie Rasų nekropoliją, derėtų aptarti ir miesto planus. Kadangi kapinės buvo įtrauktos į jau esančius komunikacinius tinklus, jos tarytum pleištas įsiterpė tarp Rasų ir Sukilėlių (dabartinis pavadinimas) gatvių (Senosios Rasos). Į rytus nuo Sukilėlių gatvės, dėl laidojimo vietų trūkumo buvo įsteigta antroji kapinių dalis (Naujosios Rasos).

Reikšminis sluoksnis

Simboline prasme, gražiame kraštovaizdyje išsidėsčiusių kapinių vaizdas puikiausiai harmonizuoja su istoriniu Trijų Kryžių kalnu ir Bernardinų kapinėmis, dėl to kapinės tampa sakraliniu miesto kraštovaizdžio objektu.

Vidinės analizės

Reljefo analizė

Devynioliktojo amžiaus vadovai po Vilnių, aprašydami Rasų kapines, dažniausiai kalba apie vietos, kurioje kapinės išsidėsčiusios, reljefo sąlygas. „Išsiplėtęs su gausybe kalvų slėnis" – taip apibendrina kapinių erdvę Adamas Honoris Kirkoras[25].

Materialusis sluoksnis

Rasų kapinės yra išsidėsčiusios nepaprastai gražioje teritorijoje, apimančioje šešias kalvas ir du slėnius. Ansamblis yra nuo 143 iki 172 m virš jūros lygio. Kalvos yra svarbi, besitęsianti iš vakarų į pietus išilgai kapinių ribos, juosta, o viena jų yra centrinėje kapinių dalyje. Teritorija staigiai leidžiasi žemyn į pietryčius, sudarydama slėnius. Aukščiausios kalvos yra šiaurės-vakarų pusėje (šiaurės aukštuma, Literatų kalnelis), kurios aukštis siekia 171-172 m virš jūros lygio, bei centrinėje dalyje, kur aukštis siekia iki 168 ir 170 m virš jūros lygio. Žemiausia sklypo vieta yra šiaurinėje kapinių dalyje, o jos aukštis siekia 143 m virš jūros lygio. Labai skirtingas teritorijos reljefas yra svarbi ansamblio ypatybė ir daro didelę įtaką jo kompozicijai, bei kraštovaizdžio estetikai.

Remiantis teritorijos analize senojoje Rasų kapinių dalyje galima buvo išskirti aštuonis fiziografinius vienetus Lentelė Nr. 5:

Karių kapinės (mauzoliejus) – teritorija esanti už pirminių kapinių ribų, išsidėsčiusi plokštumoje nuo 153 iki 158 m v.j.l., Literatų kalnelio papėdėje. Tai mažiausias vienetas šiose kapinėse.

Šiaurinė kalva, vadinama Literatų kalneliu – aukščiausia kapinių teritorijoje kalva, esanti šiaurės vakarų pusėje. Jos aukštis siekia nuo 164 iki 172 m v.j.l., pasižymi stačiais šlaitais.

Centrinė aukštuma – apima tris kalvas, išsidėsčiusias centrinėje ansamblio dalyje. Pirmoji jų, aukščiausioji, siekia nuo 164 iki 170 m v.j.l. Kitų dviejų kalvų aukštis svyruoja nuo 166 iki 168 m v.j.l., jos padalintos nedideliais teritorijos nuolydžiais, kurių aukštis svyruoja nuo 164 iki 166 m v.j.l. Šioms kalvoms būdingi statūs šlaitai iš šiaurės rytų pusės, o iš priešingos pusės nuolydžiai žymiai mažesni.

Kalvagūbris – sritis, apimanti ketvirtąją kalvą, įeinančią į kapinių bei stataus skardžio, dalinančio centrinę aukštumą ir šiaurinį slėnį bei pietinį slėnį, teritoriją. Kalvagūbrio aukštis svyruoja nuo 154 iki 166 m v.j.l. aukščiausiame taške.

Pietinė kalva – išsidėsčiusi pietiniame ansamblio šlaite apima šeštąją, žemiausią kalvą, siekiančią nuo 158 iki 162 m v.j.l. Pasižymi pakankamai nuožulniais šlaitais.

25 Kirkor 1859, p. 178.

Visų elementų jungtis – pailgos formos plotas, išsidėstęs išilgai pietvakarinės kapinių ribos. Žemiausiame taške siekia nuo 159 m v.j.l. aukštį ir iki 164 m v.j.l. aukščiausiame taške. Pasižymi nedideliu šlaito nuolydžiu į pietvakarių pusę.

Šiaurės slenis – išsiplėtusi teritorija šiaurinėje ansamblio dalyje, apima aukščiau aprašytų keturių aukštumų stačių skardžių fragmentus bei švelnesnį šlaito nuolydį šiaurės pusėn. Slėnis išsidėstęs tarp 143 ir 153 m v.j.l. aukštyje. Tarp kitų objektų pasižymi didžiausiu plotu ir palyginus dideliais aukščio skirtumais Minėtas skirtumas siekia net 10 m.

Pietinis slėnis – teritorija išsidėsčiusi pietiniame Rasų kapinių pakraštyje, apima nuolaidesnes skardžio ir pietinės aukštumos dalis. Teritorija pasižymi didžiausiu aukščio skirtumu iš visų išvardintų objektų, siekiančiu net 11 m. Slėnis išsidėstęs tarp 147 ir 158 m v.j.l. aukštyje ir leidžiasi į pietryčius.

Reikšminis sluoksnis

Istorinis teritorijos susiformavimas atliko labai svarbų vaidmenį suteikiant rangą atskiroms erdvėms. Kalvos ir aukštumos turėjo didesnės reikšmės. Svarbiausi kubatūros objektai, tokie kaip kapinių koplyčia, nebeegzistuojančios katakombos ir antkapinės koplyčios, yra išsidėstę aukštumose. Erdvės statusas turėjo tiesioginės įtakos palaidojimams, kadangi nusipelnę asmenys buvo laidojami aukštumose (Literatų kalnelyje, Centrinė aukštuma), o „paprasti mirtingieji" – slėniuose[26] (il. 2-10).

26 Šioje vietoje derėtų pridurti, kad pietiniame slėnyje, kaip seniausioje kapinių dalyje, visuomeninė stratifikacija bei palaidotojo rangas buvo pabrėžiamas ir antkapio „monumentalumu" kapo vieta svarbiausių komunikacinių sistemų atžvilgiu, taip, kad būtų matomas bendroje kapinių struktūroje.

FIZIOGRAFINIO OBJEKTO NR. 1. KARIŲ KAPINĖS FOTOGRAFINĖS MEDŽIAGOS DOKUMENTACIJA

PAAIŠKINIMAI

ANALIZĖS TERITORIJOS RIBA	
PANORAMINĖS NUOTRAUKOS PADARYMO VIETA	
M V.J.L.	
143-144	
145-146	
147-148	
149-150	
151-152	
153-154	
155-156	
157-158	
159-160	
161-162	
163-164	
165-166	
167-168	
169-170	
171-172	
MASTAS	1:1000

RASŲ KAPINĖS VILNIUJE

TERITORIJOS RELJEFAS

DATA:	18-23 VII 2014
GRUPĖ:	DR. INŽ. ANNA DŁUGOZIMA
	MGR. INŽ . DOROTA KRUG
	MGR. INŽ. EDYTA WINIARSKA

3

FIZIOGRAFINIO OBJEKTO NR. 2. ŠIAURĖS KALVA - "LITERATŲ KALNAS" FOTOGRAFINĖS MEDŽIAGOS DOKUMENTACIJA

PAAIŠKINIMAI

ANALIZĖS TERITORIJOS RIBA	
PANORAMINĖS NUOTRAUKOS PADARYMO VIETA	
M V.J.L.	
143-144	
145-146	
147-148	
149-150	
151-152	
153-154	
155-156	
157-158	
159-160	
161-162	
163-164	
165-166	
167-168	
169-170	
171-172	
MASTAS	1:1000

RASŲ KAPINĖS VILNIUJE

TERITORIJOS RELJEFAS

DATA:	18-23 VII 2014
GRUPĖ:	DR. INŽ. ANNA DŁUGOZIMA
	MGR. INŽ . DOROTA KRUG
	MGR. INŽ. EDYTA WINIARSKA

4

FIZIOGRAFINIO OBJEKTO NR. 3. CENTRINĖ AUKŠTUMA FOTOGRAFINĖS MEDŽIAGOS DOKUMENTACIJA

PAAIŠKINIMAI

ANALIZĖS TERITORIJOS RIBA	
PANORAMINĖS NUOTRAUKOS PADARYMO VIETA	
M V.J.L.	
143-144	
145-146	
147-148	
149-150	
151-152	
153-154	
155-156	
157-158	
159-160	
161-162	
163-164	
165-166	
167-168	
169-170	
171-172	
MASTAS	1:1000

RASŲ KAPINĖS VILNIUJE

TERITORIJOS RELJEFAS

DATA:	18-23 VII 2014
GRUPĖ:	DR. INŽ. ANNA DŁUGOZIMA
	MGR. INŽ . DOROTA KRUG
	MGR. INŽ. EDYTA WINIARSKA

5

FIZIOGRAFINIO OBJEKTO NR. 4. KALVAGŪBRIS FOTOGRAFINĖS MEDŽIAGOS DOKUMENTACIJA

PAAIŠKINIMAI

ANALIZĖS TERITORIJOS RIBA	
PANORAMINĖS NUOTRAUKOS PADARYMO VIETA	
M V.J.L.	
143-144	
145-146	
147-148	
149-150	
151-152	
153-154	
155-156	
157-158	
159-160	
161-162	
163-164	
165-166	
167-168	
169-170	
171-172	
MASTAS	1:1000

RASŲ KAPINĖS VILNIUJE

TERITORIJOS RELJEFAS

DATA:	18-23 VII 2014
GRUPĖ:	DR. INŽ. ANNA DŁUGOZIMA
	MGR. INŽ . DOROTA KRUG
	MGR. INŽ. EDYTA WINIARSKA

6

FIZIOGRAFINIO OBJEKTO NR. 5. PIETINĖ KALVA FOTOGRAFINĖS MEDŽIAGOS DOKUMENTACIJA

PAAIŠKINIMAI

ANALIZĖS TERITORIJOS RIBA

PANORAMINĖS NUOTRAUKOS PADARYMO VIETA

M V.J.L.

143-144
145-146
147-148
149-150
151-152
153-154
155-156
157-158
159-160
161-162
163-164
165-166
167-168
169-170
171-172

MASTAS 1:1000

RASŲ KAPINĖS VILNIUJE

TERITORIJOS RELJEFAS

DATA: 18-23 VII 2014

GRUPĖ: DR. INŽ. ANNA DŁUGOZIMA
MGR. INŽ . DOROTA KRUG
MGR. INŽ. EDYTA WINIARSKA

FIZIOGRAFINIO OBJEKTO NR. 6. VISŲ ELEMENTŲ JUNGTIS FOTOGRAFINĖS MEDŽIAGOS DOKUMENTACIJA

PAAIŠKINIMAI

ANALIZĖS TERITORIJOS RIBA

PANORAMINĖS NUOTRAUKOS PADARYMO VIETA

M V.J.L.

143-144
145-146
147-148
149-150
151-152
153-154
155-156
157-158
159-160
161-162
163-164
165-166
167-168
169-170
171-172

MASTAS 1:1000

RASŲ KAPINĖS VILNIUJE

TERITORIJOS RELJEFAS

DATA: 18-23 VII 2014

GRUPĖ: DR. INŽ. ANNA DŁUGOZIMA
MGR. INŽ . DOROTA KRUG
MGR. INŽ. EDYTA WINIARSKA

FIZIOGRAFINIO OBJEKTO NR. 7. ŠIAURĖS SLĖNIS FOTOGRAFINĖS MEDŽIAGOS DOKUMENTACIJA

PAAIŠKINIMAI

ANALIZĖS TERITORIJOS RIBA

PANORAMINĖS NUOTRAUKOS PADARYMO VIETA

M V.J.L.

143-144
145-146
147-148
149-150
151-152
153-154
155-156
157-158
159-160
161-162
163-164
165-166
167-168
169-170
171-172

MASTAS 1:1000

RASŲ KAPINĖS VILNIUJE

TERITORIJOS RELJEFAS

DATA: 18-23 VII 2014

GRUPĖ: DR. INŽ. ANNA DŁUGOZIMA
MGR. INŽ . DOROTA KRUG
MGR. INŽ. EDYTA WINIARSKA

FIZIOGRAFINIO OBJEKTO NR. 8. PIETINIS SLĖNIS FOTOGRAFINĖS MEDŽIAGOS DOKUMENTACIJA

PAAIŠKINIMAI

ANALIZĖS TERITORIJOS RIBA

PANORAMINĖS NUOTRAUKOS PADARYMO VIETA

M V.J.L.

143-144
145-146
147-148
149-150
151-152
153-154
155-156
157-158
159-160
161-162
163-164
165-166
167-168
169-170
171-172

MASTAS 1:1000

RASŲ KAPINĖS VILNIUJE

TERITORIJOS RELJEFAS

DATA: 18-23 VII 2014

GRUPĖ: DR. INŽ. ANNA DŁUGOZIMA
MGR. INŽ . DOROTA KRUG
MGR. INŽ. EDYTA WINIARSKA

Augalijos analizė

2014 m. liepos 20-23 dienomis buvo atlikta dendrologinė kapinėse augančių medžių inventorizacija Priedas Nr. 1. Jos metu surinkta medžiaga leido atlikti augalijos analizę.

Materialusis sluoksnis

Rasų kapinių teritorijoje yra 301 medis, viso 13 rūšių[27], tai:

Acer platanoides L. – paprastasis klevas;

Aesculus hippocastanum L. – baltasis kaštonas;

Betula pendula Roth. – karpotasis beržas;

Fraxinus excelsior L. – paprastasis uosis;

Larix decidua Mill. – europinis maumedis;

Picea abies (L.) H. Karst. – paprastoji eglė;

Pinus sylvestris L. – paprastoji pušis;

Populus alba L. – baltoji tuopa;

Quercus robur L. – paprastasis ąžuolas;

Robinia pseudoacacia L. – baltažiedė robinija;

Thuja plicata Donn ex D. Don – didžioji tuja;

Thuja „Smaragd" – didžioji tuja atmaina „Smaragd";

Tilia cordata Mill. – mažalapė liepa;

Medžių rūšys, kurių yra daugiausiai:

prastasis klevas (*Acer platanoides* L.) – 145 vienetai;

didžioji tuja (*Thuja plicata* Donn ex D. Don) – 54 vienetai;

mažalapė liepa (*Tilia cordata* Mill.) – 39 vienetai;

paprastasis ąžuolas (*Quercus robur* L.) – 17 vienetų;

paprastoji pušis (*Pinus silvestris* L.) – 11 vienetų[28].

Trumpas Rasų kapinėse augančių medžių rūšių apibūdinimas pateikiamas lentelėje (Lentelė Nr. 5).

27 Dalis medžių buvo iškirsta 2017 m.

28 Kitų rūšių medžių yra mažiau nei po 10 vienetų.

Lentelė Nr. 5. Rasų kapinėse augančių augalų rūšių apibūdinimas*

Rūšies pavadinimas		Rūšies aprašas	Vnt. sk.
Lotyniškas pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas		
Acer platanoides L.	paprastasis klevas	Didelis medis, siekia iki 20-30 m aukščio, labai sparčiai auga, gyvena iki 150 metų. Laja plati, išsišakojusi, lapai su penkiomis-septyniomis skiautėmis, žievė pilka ir juoda, įžambiai suaižėjusi. Vertinamas dėl nereiklių dirvožemio sąlygų bei labai dailios lapų spalvos rudenį, plačiai naudojamas. Paplitęs visoje Europoje ir pietvakarių Azijoje.	145
Aesculus hippocastanum L.	baltasis kaštonas	Didelis medis augantis iki 25-30 m aukščio. Laja plati, išsišakojusi, žema, apatinės šakos dažnai svyrančios, lapai pirštuoti, sudaryti iš 5-7-nių 20 cm ilgio lapelių, žievė pilkai juoda, suskeldėjusi. Žydi gegužės mėnesį, žiedai balti, susitelkę iki 20-30 cm ilgio šluotelėse. Vidutiniškai reiklus dirvožemiui, nors geriau auga derlingoje ir saulėtoje, erdvioje vietoje. Medis labai vertinamas dėl gausaus ir gražaus žydėjimo pavasarį, bei dėl sėklų (kaštonų). Paplitęs Balkanų pusiasalyje, į Europą atgabentas XVI a.	2
Betula pendula Roth.	karpotasis beržas	Medis, sparčiai užaugantis iki 2,5-3 m aukščio, gyvena 90-120 metų. Laja vidutiniškai siekia 7-12 m plotį, aiškiai matomas kamienas, šakos smulkios, apačioje svyrančios. Lapai smulkūs, trikampiai arba rombiški, pjūkliški. Jaunų medžių žievė balta, vėliau tamsėja su būdingomis juodomis dėmėmis. Pionieriška rūšis. Medis vertinamas dėl labai mažų dirvožemio reikalavimų ir nepaprastai gražios išvaizdos – forma, žievė, lapai. Paplitęs visoje Europoje ir Azijoje.	3
Fraxinus excelsior L.	paprastasis uosis	Aukštas medis, augantis iki 30-40 m aukščio, gyvena apie 200 metų. Laja plati, išsišakojusi su aiškiai matomu kamienu, lapai siekia iki 40 cm ilgį, lapai neporomis plunksniški, sudaryti iš 9-13 lapelių, žievė pilka, jaunų medžių lygi, senų tamsi, įžambiai suaižėjusi. Reiklus dirvožemiui. Vertinamas dėl ypatingų estetinių savybių. Paplitęs Vidurio Europoje ir Mažojoje Azijoje.	4
Larix decidua Mill.	europinis maumedis	Didelis spygliuotis medis, sparčiai užaugantis iki 25-45 m aukščio, gyvena 200-400 metų. Jaunų medžių laja kūgiška, senų medžių netaisyklinga. Būdingas tiesus liemuo. Žievė stora, giliai suaižėjusi, ūgliai šiaudų spalvos. Spygliai nedideli, krenta žiemą. Gana reiklus dirvožemiui. Dailus medis, ypač pavasarį ir rudenį, kada spygliai pagelsta. Plačiai paplitęs Vidurio ir Vakarų Europoje.	8
Picea abies (L.) H. Karst.	paprastoji eglė	Didelis spygliuotis medis, užaugantis iki 30-50 m aukščio, gyvena 200--600 metų. Laja liesa, kūgiška. Būdingas tiesus liemuo. Spygliai 2-3 cm ilgio, tamsiai žali, aštriai nusmailėję. Kankorėžiai iki 15 cm, svyrantys. Vidutiniškai reiklus dirvožemiui, vidutinio rūgštingumo dirvožemis. Dailus medis, reikalaujantis didelės erdvės. Paplitęs Šiaurės, Vidurio ir Rytų Europoje.	2
Pinus sylvestris L.	paprastoji pušis	Didelis spygliuotis medis, užaugantis iki 10-40 m aukščio, gyvena iki 500 metų. Jaunų medžių laja kūgiška, senų medžių netaisyklinga, dažnai vienpusė, skėtiška. Jaunų medžių žievė plona ir besilupanti, senų medžių stora, pilkai ruda iki plytų raudonumo, stipriai suaižėjusi. Spygliai 4-7 cm ilgio, pilkai žali ar melsvi. Kankorėžiai nedideli, iki 3-7 cm skersmens. Nereiklus dirvožemiui, nedidelio rūgštingumo dirvožemis. Paplitęs Europoje ir Azijoje.	11
Populus alba L.	baltoji tuopa	Aukštas medis, užaugantis iki 20-35 m aukščio, gyvena 400-500 metų. Laja plati, netaisyklinga, jauni lapai iš abiejų pusių apaugę baltais veltiniškais plaukeliais, seni tik iš apačios, penkiaskiaučiai. Žievė šviesiai pilka, ant kamienų tamsi, giliai suskeldėjusi. Nedideli reikalavimai dirvožemiui, bet geriau auga drėgnose vietose. Medis lengvai prisitaikantis. Vertinamas dėl dailios lajos formos ir žievės. Paplitęs Europoje, šiaurės Afrikoje, Kaukaze iki pat Vidurio Azijos.	5

* Parengta savarankiškai pagal Latocha 2010a, Latocha 2010b.

Lentelė Nr. 5. Tąsa

Rūšies pavadinimas		Rūšies aprašas	Vnt. sk.
Lotyniškas pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas		
Quercus robur L.	paprastasis ąžuolas	Didelis medis, užauga iki do 25-30 m aukščio, gyvena iki 1000 metų. Laja plati, netaisyklinga, senų medžių skėstašakė. Lapai atvirkščiai kiaušiniški, nelygiai gilokai skiautėti. Žievė juosvai pilka, beveik juoda, giliai suaižėjusi. Vaisiai pailgi, gilės ant ilgų kotelių (5-10 cm). Lengvai prisitaiko prie sąlygų. Vertinamas dėl didingos išvaizdos ir dydžio. Paplitęs Europoje ir Mažojoje Azijoje.	17
Robinia pseudoacacia L.	baltažiedė robinija	Medis užaugantis iki 20-25 m aukščio ir 12-18 m pločio, gyvena 100--200 metų. Laja ovališka, netaisyklinga, senesnių medžių skėtiška. Lapai 20-30 cm ilgio, sudaryti iš 9-19 kiaušiniškų lapelių. Žievė rusvai ar juosvai pilka, giliai suaižėjusi. Jauni ūgliai spygliuoti. Žiedai balti, svyrantys, susitelkę į 10-25 cm ilgio kekės, kvepiantys. Nereiklus dirvožemiui. Vertinamas dėl įdomios lajos formos bei dailių, kvepiančių ir gausių žiedų. Paplitęs rytiniuose Šiaurės Amerikos rajonuose.	6
Thuja plicata Donn ex D. Don	didžioji tuja	Spygliuotis medis, užaugantis iki 15-30 m aukščio, gyvena iki 500-600 metų (kartais net 1000). Laja kūgiška. Spygliai žvyniški, išsidėstę plokščiai, čerpiškai, iš viršaus tamsiai žali, žvilgantys, apačioje šviesūs ir matiniai. Žievė plona, ruda, pleišėjanti išilgomis juostomis. Kankorėžiai labai maži, iki 1 cm skersmens. Dailus, sparčiai augantis parkų medis. Nereiklus dirvožemiui. Paplitęs Šiaurės Amerikoje.	54
Thuja „Smaragd"	didžioji tuja „Smaragd"	Spygliuotis medis, užaugantis iki 4-6 m aukščio, gyvena iki 500--600 metų (kartais net 1000). Laja taisyklinga, siaurai kūgiška, tanki. Spygliai žvyniški, išsidėstę plokščiai, čerpiškai, abi pusės sodriai žalios spalvos (taip pat žiemą), žvilgantys. Žievė šviesiai ruda, lygi. Kankorėžiai labai maži, iki 1 cm skersmens. Dailus, sparčiai augantis parkų medis. Gana reiklus dirvožemiui: dirvožemis derlingas, vieta saulėta. Atmaina, veikiausiai *Thuja occidentalis* ir *Thuja plicata* hibridas.	5
Tilia cordata Mill.	mažalapė liepa	Didelis medis, auga iki do 25-30 m aukščio, gyvena 500-1000 metų. Laja iš pradžių plačiai apvali, vėliau tampa pailga, lapai širdiški arba pusapvaliai, 3-10 cm, lapų apačia rusva su plaukeliais. Žievė pilkai rusva. Žiedai balsvai geltoni, stipriai kvepiantys. Vidutiniai dirvos reikalavimai. Vertinama dėl dailios formos, lapų spalvos rudenį bei gausybės puikiai kvepiančių žiedų. Paplitęs Europoje, driekiasi iki pat vakarų Sibiro.	39

Didžiosios medžių dalies (158 vienetų) sveikatos būklę galima nusakyti esant gera, kitų medžių vidutinė arba bloga. Taip yra dėl to, kad augalai ilgą laiką nebuvo prižiūrimi (nebuvo korekcinių kirtimų), taip pat dėl erdvinio konflikto su antkapiniais paminklais, tvorelėmis, architektūra ir takų danga, bei dėl nuo žmogaus nepriklausomų priežasčių (žaibo trenksmo, ligų). Daug medžių auga ant skardžių, jų šaknų sistema yra susilpnėjusi, dėl to medžių sveikatos būklė gerokai pablogėja, o kartais medis žūva (Lentelė Nr. 6).

Lentelė Nr. 6. Susikirtimai ir medžių pažeidimai

Susikirtimai ir medžių pažeidimai	Pavyzdžio nuotrauka
Į antkapio apvadą įaugęs medis	Il. 1.8
Medis susikertantis su grindiniu	Il. 2.8
Į aptvarą įaugęs medis	Il. 3.8
Ant skardžio augantis medis, susikertantis su laiptais ir antkapiu. Dabar palaiko virstantį antkapį nuo visiško sugriuvimo	Il. 4.8
Medis įaugantis į kapavietės tvorelę	Il. 5.8
Medžio pažeidimas nepriklausomai nuo žmogaus poveikio, nesugijusi žaizda, veikiausiai atsiradusi nuo žaibo	Il. 6.8

1.8

2.8

3.8

4.8

5.8

6.8

Medžių panaudojimo būdai

Kapinių apsodinimas aukštaūgiais želdiniais buvo siejamas su augalų panaudojimu keliais būdais:

- kapinių ribų apsodinimas (dabar tiktai Motinos ir Sūnaus Širdies mauzoliejaus atveju) – pagal sklype identifikuotus kelmus galima spręsti, kad jau anksčiau buvo imtasi panašių veiksmų siekiant pabrėžti kapinių ribas augaliniu kraštovaizdžiu, ypač išilgai jų vakarinės sienos;
- išryškinti alėjas (kalbama apie alėją, einančią nuo pagrindinių vartų iki kapinių koplyčios) – tokią išvadą galima daryti remiantis identifikuotais kelmais, matomai tokių veiksmų tikslas buvo išryškinti šio komunikacinio vieneto rangą;
- fiziografinių vienetų ribose sodinami medžiai – uždaro, praskaidrina erdvinį kraštovaizdžio interjero suskirstymą;
- svarbių kapinių kompozicijos objektų išryškinimas – šalia kapų koplyčių ir kapinių koplyčios augantys medžiai.

Želdinių kaitos analizė, remiantis pasirinktais istoriniais planais

Remiantis inventorizuotų želdinių grupių bei iškirstų medžių (kelmų) pagrindu buvo bandyta atkurti pirminio kapinių apželdinimo struktūrą. Istorinis aukštųjų augalų išsidėstymas buvo pritaikytas prie kraštovaizdžio bei susietas su laisva komunikacijų sistema ir laidojimų erdve. Iš turimos archyvinės ikonografinės medžiagos galima spręsti, kad aukštaisiais želdiniais buvo siekiama pabrėžti kalvų svarbą (jos buvo apsodintos tankiomis medžių grupėmis)[29].

Didžiausia kaita, jeigu kalbėsime apie aukštuosius augalus, vyko: Literatų kalnelyje, pietinio slėnio rytiniame pakraštyje bei pagrindinėje kapinių alėjoje. Šiose zonose buvo išpjauta daugiausiai medžių. Medžių kiekio „retinimas" trūkdo nurodyti skirtingo pobūdžio erdvių, nors erdvinė struktūra tokią įvairovę leidžia. Lyginant su prieškario laikotarpiu želdinių išsidėstymas buvo gerokai suardytas, tačiau jis vis tebelieka labirintinio pobūdžio, būdingas tipiniams laisvo projektavimo parkams.

Reikšminis sluoksnis

Liepų ir klevų sodinimą grindžia šiems medžiams suteikiamos simbolinės reikšmės (Lentelė Nr. 7)[30].

29 Bandant atsekti pradinį išsidėstymą a pagal kelmus, kai kuriose vietose, visai šalia komunikacinių sistemų, galima spėti, kad dabar čia augantys medžiai tai liekana po galimai čia buvusių alėjų, tačiau tokiai prielaidai patvirtinti būtina atlikti giluminius dirvos tyrimus (kai kurie kelmai galėjo visai sunykti ir dėl to neįmanoma nustatyti jų buvimo vietos).

30 Liepų ir klevų populiarumas apsodinant ir puošiant sakralinius objektus yra diktuojamas net tik bendrai kultūroje susiklosčiusių aplinkybių, bet turi ryšio su apsireiškimais. Viduramžių tradicijoje ne kartą buvo užfiksuoti stebuklingi apsireiškimai šalia liepų. Su tuo medžiu siejama ir Dievo Motinos kulto bei sanktuariumo (pav. Šventojoje Liepelėje)

Lentelė Nr. 7. Tirtose kapinėse esančių medžių rūšių sąrašas atsižvelgiant į jų simbolines reikšmes[31]

Medis	Simbolika
Paprastasis klevas (*Acer platanoides* L.)	Sąsajos su anuo pasauliu; gyvųjų ir mirusiųjų sielų globėjas; priskiriama galia atgrasinti velnią.
Baltasis kaštonas (*Aesculus hippocastanum* L.)	Apvaizdos simbolika; kaštono vaisiai turėjo atgrasinti besiblaškančias mirusiųjų sielas.
Karpotasis beržas (*Betula pendula* Roth.)	Simbolizuoja motiną, sužadėtinę, apraudojančią prarastą mylimąjį.
Paprastasis uosis (*Fraxinus excelsior* L.)	Simbolizuoja nemirtingumą, ilgaamžiškumą, galią, kilnumą.
Europinis maumedis (*Larix decidua* Mill.)	Simbolizuoja atsinaujinimą, jaunystę, patvarumą.
Paprastoji eglė (*Picea abies* (L.) H. Karst.)	Gyvybės medis; senovės Graikijoje sudarydavo nemirtingųjų dievų gojus.
Paprastoji pušis (*Pinus sylvestris* L.)	Gedulingas medis; simbolizuoja nemirtingumą, pranašauja ir žada amžinąjį gyvenimą.
Baltoji tuopa (*Populus alba* L.)	Hadui skirtas medis, reiškia mirtį, vilties baigtį.
Paprastasis ąžuolas (*Quercus robur* L.)	Visų medžių tėvas; tikroji pasaulio ašis; jėgos ir stiprybės įsikūnijimas. Slavų dievai kartais pasirodydavo ąžuolynuose.
Baltoji robinija (*Robinia pseudoacacia* L.)	Magiškas medis, kurio spygliai neleisdavo dvasioms išeiti į pasaulį.
Didžioji tuja (*Thuja plicata* Donn ex D. Don)	Ilgaamžis medis; liūdesio ir gedulo simbolis.
Mažalapė liepa (*Tilia cordata* Mill.)	Ilgaamžis medis; *lignum sacrum*; susijęs su žmonių likimu. Žiedų kvapas yra žmogaus palaikų kvapo priešingybė; teisingumo medis.

Komunikacinių sistemų analizė

Žvelgiant į dabartinę komunikacijų sistemą ir jos išdėstymą, dera pažymėti, kad ji yra istorinio projektinio sumanymo bei kapinių lankytojų išvaikščiotų takelių padarinys. Dabartiniu metu ji yra apylankinio pobūdžio. Plane aiškiai matomos keturios apylankos bei jas jungiančių komunikacijų takų tinklas. Pirmoji jų yra šiaurės-vakarų dalyje ir apima Literatų kalnelį bei šiaurės slėnio teritoriją. Antroji yra priešingoje ansamblio pusėje – pietryčiuose – ir apima pietinės kalvos bei pietinio slėnio teritoriją. Didžiausia apylanka yra centrinėje ansamblio dalyje ir apima objektų jungtį su pagrindine alėja, tai yra centrinę aukštumą bei kalnagūbrį. Mažiausia apylanka, nors labai svarbi vizualiniu požiūriu, yra centrinės apylankos viduje ir eina aplink ketvirtąją kalvą.

Analizuojant techninę komunikacinių sistemų būklę, būtina pažymėti, kad didesnioji

atsiradimas. Tuo tarpu XIX a. pabaigoje išpopuliarėja klevai. Šis reiškinys sietinas su Dievo Motinos apsireiškimais, pav. Gietrzwałde.

31 Paregta savarankiškai pagal: Richter 1995; Godet 1997; Kobielus 2000; Macioti 2006.

jų dalis yra geros ir labai geros būklės, o blogos būklės dangų yra nedaug. Taip pat dera pastebėti, kad komunikacinių sistemų danga yra labai įvairi: tai asfaltas, betonas, šaligatvių trinkelės, Bauma trinkelės, mišri danga ir be jokios dangos (daugiausiai yra asfaltu dengtų takelių). Tai yra svarbu, jeigu žvelgsime kompozicijos aspektu, kadangi gali sugadinti kapinių vaizdą. Esant tokiai situacijai sunku pasakyti, kuri komunikacinės sistemos dalis yra pagrindinė, o kuri atlieka papildomą vaidmenį. Tiktai pagrindinius vartus su kapinių koplyčia jungianti alėja grindiniu išsiskiria iš kitų takų, kadangi yra grįsta nedidelėmis dekorotomis trinkelėmis ir natūraliais akmenimis.

Kapinių teritorijoje buvo identifikuoti takeliai, neturintys jokios paviršiaus dangos, tai yra jų persvara – tokiu būdu pabrėžiamas kraštovaizdinio parko pobūdis (Lentelė Nr. 9). Antra vertus, reprezentacinėje zonoje kontrasto pagrindu suprojektuotos komunikacinės sistemos disonuoja erdvę ir tam tikra prasme degraduoja nuo vartų link Literatų kalnelio bei nuo kapinių koplyčios link neveikiančių pagrindinių vartų vedančios alėjos fragmentą. Tai visiškai suardo kapinių kompoziciją.

Atsižvelgiant į kalvotą vietovę, didžiausio nuožulnumo vietose įrengti laiptai. Jie svarbūs ne tik praktišku požiūriu (sujungti visas kapinių dalis, susisiekimas), tačiau ir dėl bendros kompozicijos (kapines lankančiųjų žvilgsnis seka jų linijomis). Dėl kapaviečių gausos daugeliu atveju sudėtinga rasti vietos ištaigingiems laiptams, todėl jie dažniausiai yra siaurūs ir statūs. Ilgomis, plačiomis pakopomis laiptai yra greta neveikiančių vartų ir veda link pietinio mirusiųjų slėnio.

Pabaigai dera prisiminti komunikacinių sistemų funkcijas (Lentelė Nr. 8). Jų tikslas nėra sujungti trumpiausiu keliu svarbiausius kapinių taškus, o vaizdingai, sekant nuotaikomis, kurios sukuriamos kapinėse, vedžioti po jas ir kurti pasakojimus apie vietas bei čia palaidotų žmonių istoriją. Pagaliau, šie takai sutelkia maldai ir apmąstymams.

Priešingai laisvai Senųjų Rasų kapinėse suplanuotoms komunikacinėms sistemoms yra taisyklingi, tiesiomis linijomis išvedžioti takeliai Motinos ir Sūnaus Širdies Mauzoliejaus teritorijoje.

Lentelė Nr. 8. Komunikacinių sistemų klasifikacija ir rūšys – būklės aprašas ir įvertinimas

Komunikacinių sistemų klasifikacija ir rūšys	Pavyzdžio nuotrauka	Medžiaga	Įvertinimas
TAKAI BE TVIRTOS DANGOS			
Pėsčiųjų takas	Il. 1.10	Smėlis ir akmuo	Gera (dangoje matomos išlindę gretimais augančių medžių šaknys)
Pėsčiųjų takas	Il. 2.10	Žolė	Gera (takas yra natūralistinio pobūdžio)
Pėsčiųjų takas	Il. 3.10	Žolė, žemė, akmenys	Gera (veikiausiai tai suirusio asfalto arba skaldos liekanos)

1.10

2.10

3.10

4.10

Lentelė Nr. 8. Tąsa

Pėsčiųjų takas	Il. 4.10	Smėlis, akmuo	Gera (manoma, kad tai gali būti natūraliai išvaikščiotas takelis, akmens ar skaldos dangos liekana)
Komunikacinių sistemų klasifikacija ir rūšys	**Pavyzdžio nuotrauka**	**Medžiaga**	**Įvertinimas**
TVIRTOS DANGOS TAKAI			
Pėsčiųjų-važiuojamasis takas	Il. 5.10	Mišrus – lauko akmenys, šaligatvių trinkelės	Labai gera (danga remontuota ir restauruota)
Pėsčiųjų-važiuojamasis takas	Il. 6.10	Asfaltas (asfalto duobės užpiltos žvyru)	Bloga (danga beveik visoje atkarpoje yra duobėta, duobės tik vietomis užpiltos žvyru arba smėliu; vietomis vientisas fragmentas apgadinto asfalto)
Pėsčiųjų-važiuojamasis takas	Il. 7.10	Bauma trinkelės	Labai gera (dangos dalis iš Bauma trinkelių papildo pėsčiųjų-važiuojamųjų asfaltuotų takų tinklą, kurios techninė būklė nėra gera; iš to galima daryti išvadą, kad tai yra pataisyta viso tinklo dangos dalis). Estetiniu požiūriu tokia danga gadina bendrą kapinių vaizdą
Pėsčiųjų-važiuojamasis takas	Il. 8.10	Šaligatvio trinkelės	Bloga/labai gera (šaligatvio trinkelių danga yra aplink kapinių koplyčią ir tik jos fragmentas – prieš koplyčią – yra labai geros būklės, likusioji dalis yra aptrupėjusi, duobėta, duobės užpiltos smėliu)

5.10

6.10

7.10

8.10

9.10

Lentelė Nr. 8. Tąsa

Pėsčiųjų takas	Il. 9.10	Asfalto, sumaišyto su smėliu, destruktas	Gera (senoji asfalto danga, neatnaujinta – natūralistinio pobūdžio)
Komunikacinių sistemų klasifikacija ir rūšys	**Pavyzdžio nuotrauka**	**Medžiaga**	**Įvertinimas**
LAIPTAI			
Pėsčiųjų takas	Il. 10.10	Betonas	Labai gera (remontuota)
Pėsčiųjų takas	Il. 11.10	Akmens plokštės (smiltainis)	Gera (kai kurios pakopos labai nestabilios; reikalingas remontas)
Pėsčiųjų takas	Il. 12.10	Asfaltas ir akmeninės pakopos	Gera (platūs laiptai, pakraštėse reikia išnaikinti piktžoles ir užtaisyti ištrupėjusias vietas)
Pėsčiųjų takas	Il. 13.10	Žolė ir akmeninės pakopos	Bloga (labai apleisti laiptai, aukšta žolė apaugusi plačius laiptus uždengia pakopas, dėl to gręsia nelaimingi įvykiai)

10.10

11.10

12.10

13.10

Erdvinės struktūros analizė

Kapinių erdvinės struktūros repertuarą sudaro:

- aptvaras,
- komunikacijų sistema,
- įėjimai: varteliai, vartai,
- architektūros objektai (kapinių koplyčia, prižiūrėtojo namas, kapų koplyčios bei kiti mirusiųjų atminčiai skirti objektai, katakombų liekanos),
- želdiniai,
- tvarkai kapinių teritorijoje palaikyti skirti objektai (atliekų konteineriai),
- informaciniai ženklai ir lentelės.

Visos erdvinę struktūrą formuojančios sudėtinės dalys (Lentelė Nr. 9) bei jų išsidėstymas kapinių ansamblio plotmėje įtakoja erdvinės interpretacijos skaidrumą. Aptvaras nustato objekto ribas. Jis nėra vienalytis, dėl to buvo išskirti keli modeliai nuo A iki F, kurie skiriasi savo forma, panaudotomis medžiagomis ir aukščiu. Skirtumas priklauso nuo atstumo iki pagrindinio įėjimo, kur yra reprezentacinė kapinių dalis. Juo arčiau pagrindinio įėjimo į kapines, tuo aptvaro forma yra dailesnė.

Išskirti dveji į kapines vedantys vartai, kurių vieneri yra uždaryti (senieji pagrindiniai, uždaryti prieš padidinant kapines). Pagrindiniai reprezentaciniai vartai yra vakarų pusėje, visai greta karių kapinių ir Motinos ir Sūnaus Širdies Mauzoliejaus, tačiau įeiti/išeiti galima ir iš šiaurės pusės bei iš rytų pusės per nedidelius, kuklius vartelius. Įėjimas iš rytų pusės komunikaciniu požiūriu jungia Senųjų Rasų kapines su Naujosiomis Rasomis.

Lentelė Nr. 9. Kapinių erdvinę struktūrą formuojantys objektai

Objekto pavadinimas	Aprašas
TVORA	
A modelis	Akmeninė, žema, iš karių kapinių ir Motinos ir Sūnaus Širdies Mauzoliejaus pusės. Tvora atlieka atraminės sienos funkciją, sulaiko skardžio, ant kurio yra išsidėsčiusi toji kapinių dalis, žemės sluoksnį
B modelis	Betoninė, iš šiaurinės pusės, rytinės. Iš kapinių pusės tvora yra lygi, o iš išorės yra nedidelės pusapvalės nišos.
C modelis	Iš šiaurės pusės, originali, restauruota, XIX a., su nišomis vidinėje pusėje.
D modelis	Iš vakarų pusės, originali, restauruota, XIX a.. Iš išorės ir vidaus pamatų aukštyje atsiranda konstrukciniai ramsčiai, kurie vietomis taip pat paaukština tvorą.
E modelis	Iš vakarų pusės, originali iš raudonų plytų (išorinėje pusėje nėra restauravimo pėdsakų), XIX a., sujungta su D ir F
F modelis	Iš raudonų plytų, tiesiogiai ribojasi su pagrindiniais vartais (nuotraukoje matoma tvora iš vidinės kapinių pusės; tvora iš išorinės pusės yra matoma nuotraukoje su įėjimu).

Lentelė 9. Tąsa

Objekto pavadinimas	Aprašas
TVORA	
Pagrindiniai vartai su dvejais varteliais	Neogotikiniai, stulpai su keturšlaičiais stogeliais, vartų ir vartelių varsčios nukaltos iš metalo. Šalia vartų informacinė lenta apie kapinių istoriją, dėl ko dar labiau pabrėžiamas šio įėjimo į kapinių teritoriją rangas.
Uždaryti vartai	Pietinėje tvoros dalyje esantys vartai. Pirmieji vartai vedantys į nekropolijos teritoriją, pastatyti 1801 m., buvę ties jau nebesančio šarvavimo namo.
Varteliai (2 vnt.)	Prie vartelių lentelės informuojančios apie tvarkos palaikymą kapinėse, tai rodo šių įėjimų praktinę, naudojamąją paskirtį (priešingai pagrindinių vartų reprezentacinei funkcijai). Šalia įėjimo rytinėje pusėje matomos išstatytos talpos atliekoms.
ARCHITEKTONINIAI OBJEKTAI	
Kapinių koplyčia	Restauruotas XIX a. pastatas, architektoninė bei spalvinė dominantė erdvinėje kapinių schemoje. Dėl šių ypatybių koplyčia tampa savotišku orientaciniu bei atramos tašku vaikštinėjantiems po išplitusią kapinių teritoriją. Į koplyčią galima patekti per pagrindinius vartus ir einant pagrindine alėja.
Kapų koplyčios	Buvo išskirta 18 kapų koplyčių, kurios dėl savo kubatūros yra aiškiai matomos kapinių erdvinėje struktūroje.
Administracinis pastatas (špitolė ir prižiūrėtojo namas)	XIX a. statytas prižiūrėtojo namelis (dabar kapinių administracijos pastatas) yra netoli pagrindinio įėjimo, šalia reprezentacinės alėjos. Pastate taip pat yra ūkinės patalpos, kuriose saugomi įrankiai tvarkai kapinėse palaikyti (žoliapjovės ir pan.). Karo metu pastate buvo ligoninė.
Katakombų liekanos	Katakombos, kurios iš pradžių stovėjo iš abiejų kapinių koplyčios pusių, buvo išardytos 1936 m. ir 1958 m. Matomas likęs tik vienas įėjimas (laiptai), vedantis iš pagrindinės alėjos, kartu su žema mūrine atrama, einančia išilgai reprezentacinės alėjos (apie 3,5-4 m atstumu); galinės katakombų sienos fragmentas, dabar atraminė siena, palaikanti skardį; įvairiose kapinių vietose suguldytos iš katakombų išneštos antkapinės lentos.
Kiti mirusiųjų atminčiai skirti objektai	Be antkapinių paminklų, šeimų kapų ir kapų koplyčių kapinėse yra kapai, turintys ypatingą meninę reikšmę, reprezentuojantys aukštą sepulkralinio meno lygį. Tai vertikalūs skulptūrinių formų antkapiniai paminklai, suteikiantys kapinėms ypatingo grožio.
KITI KAPINIŲ TVARKYMUI SKIRTI OBJEKTAI	
Atliekų konteineriai	Išstatyti greta pagrindinių kapinių vartų iš vakarų pusės bei prie įėjimo iš rytų pusės.
Vandens siurblys	Vandens hidrantas yra netoli pagrindinių vartų išorinėje kapinių pusėje (nudažytas mėlynai). Vandens galima gauti ir kapinių administracijos pastate.
INFORMACINIAI ŽENKLAI IR LENTOS	
Informacinės lentos	Metalinė, dviem kalbom (lietuvių ir anglų) lentelė, informuojanti apie kapinių istoriją, pastatyta prieš pagrindinius vartus.
Informaciniai ženklai	Medinis ženklas, stovintis prie kapinių alėjos, rodantis kryptį link Netektų Vaikų paminklo.

Vaizdo analizė

Kapinių išsidėstymas už senųjų Vilniaus miesto vartų, atviroje vietovėje įtakojo aiškų ir nesunkų jų identifikavimą, be to sudarė platų kraštovaizdžio priešlaukį. Kapinių matomumą miesto panoramoje užtikrino jų išsidėstymas kalvotoje vietovėje. Iš prieinamos archyvinės medžiagos galima spręsti, kad Rasų kapinės buvo vaizdiniu atžvilgiu susietos su kaimynystėje „Vilniaus žiede" buvusiomis kapinėmis, t.y. Bernardinų bei pravoslavų kapinėmis. Katakombų ansamblis su kapinių koplyčia sudarė ryškų akcentą miesto panoramoje nuo Rasų gatvės pusės.

Vaizdinių sąsajų degradacija prasidėjo jau XIX a. pabaigoje. Pastačius Varšuvos-Peterburgo geležinkelį ir praplėtus komunikacines arterijas, vaizdo į kapines ašis iš šiaurinės pusės buvo pertraukta. Nugriautos katakombos, tankiai užaugę medžiai bei sodai priešais kapinių iš Rasų g. pusės gerokai susilpnino kapinių įtaką miesto kraštovaizdžiui. Nepaisant šių permainų, ligi mūsų dienų išliko vertingos išorinės sąsajos į šiaurę su Trijų Kryžių kalnu bei Bernardinų kapinėmis. Tarp svarbesnių vidinių sąsajų verta paminėti vaizdus į kapinių koplyčią bei būdingus nekropolijos taškus (kapų koplyčias, ypač Żylińskių (Žilinskiai) giminės koplyčią). Vaizdą į kapinių apylinkes gadinantys objektai – tai viadukas, biuro pastatas (šiaurinėje pusėje) bei barakai (prie pietinio kapinių aptvaro).

Sacrum analizė

Materialusis sluoksnis

Pagrindinės detalės, iš kurių susideda *sacrum*, tiek architektoniniame kontekste, tiek kraštovaizdžio atžvilgiu, yra: ribos, vartai (įėjimas, slenkstis), priešlaukis (atstumas) ir centras, kur apsireiškia šventumas[32]. Pasaulio centro simbolis Rasų kapinėse yra kapinių koplyčia, sudaranti erdvinę ansamblio dominantę. Vartai praneša apie erdvės kategorijos virsmą, reiškia perėjimą iš išorinės į vidinę pusę, iš *profanum* į *sacrum*[33].

Riba – tai juosta, skirianti vidinį pasaulį nuo išorinio, *sacrum* nuo *profanum*. Jos rėmai yra aiškiai architektoniniai. Kraštovaizdžio priešlaukis – tai kompozicinė retardacija, ekspozicijos zona. Reiškia perėjimo zoną, nusiraminimą bei pasirengimą įžengti į *sacrum*. Tai kapinių matomumo laukas – zona, iš kurios kapinės horizonte „vaidenasi" gedintiesiems. Takeliai ir keliai yra dvasios gydykla, kur galima susimąstyti, apsivalyti, atgailauti.

32 Eliade 2008, p. 19; Swaryczewska 2008, p. 87; Lurker 2011, p. 184-200.

33 Eliade 2008, p. 148-149; Swaryczewska 2008, p. 90.

Sakralinio aspekto kontekste prie komunikacinių sistemų Rasų kapinėse derėtų priskirti:

– kreipimą link aukščiausio taško – erdvinio centro (kapinių koplyčia centrinėje aukštumoje) – pagrindinė alėja,
– šventos vietos apsuptis – aplinkiniai keliai, supantys centrą, leidžiantys stebėti kapinių koplyčią iš visų pusių,
– vingiuojantys takeliai, natūraliai išvedžioti po kapines.

Degraduojanti *sacrum* detalė kapinėse, neigiamai veikianti kapinių įvaizdį, tai prekybiniai kioskai šalia pagrindinių vartų.

Reikšminis sluoksnis

Archetipiniu, reikšminiu požiūriu Rasų kapines galima būtų palyginti Šventajam Miestui. Žemiškosios Jeruzalės įvaizdis puikiausiai įsikomponuoja į susietą su riba, centru ir *axis mundi sacrum* archetipą. Kalno viršūnėje pastatyta „gynybinė" šventovė yra Dievo namai Žemėje, taigi jungia žmonių pasaulį su antgamtinėmis sferomis. Rasų kapines derėtų priskirti prie sakralinės paskirties objektų, kuriuose galima identifikuoti visus archetipus: kalną, medį, vandenį bei tuštumą. Mircea Eliade tokio pobūdžio objektus vadina išsamiu kraštovaizdžiu – atspindinčiu kosmologinę pasaulio schemą[34].

Kalnas simbolizuoja ryšį tarp žemės ir dangaus, universalų ašies, pasaulio centro, dievų būstinę bei permainų vietos etaloną. Kalva, kurioje yra šventovė ir kapinės, simbolizuoja nepasiekiamą ir tobulą rojų. Rasose kalnų archetipai tai: šiaurinė kalva, centrinė aukštuma bei kalnagūbris.

Medis turi be galo daug reikšmių, susijusių su gyvenimu, mirtimi bei prisikėlimu. Pirmiausia – medžio gyvenimo ritmas (žydėjimas, vaisių brandinimas, lapų metimas) simbolizuoja pergalę prieš mirtį. Kapinėse medžiai sukuria jų nuotaiką, misticizmą ir daro įtaką helioplastikai. Medžių ir kubatūrinių statinių šešėlių sukuriamos paunksmės bei šviesa, prasiskverbianti neapaugusiose aukštais augalais ir neapstatytose didingų formų antkapiais vietose, perteikia simbolines prasmes. Byloja apie virsmą, cikliškumą, laikinumą bei atgimimą, žengimą į tamsumas ir išnirimą į šviesą.

Archetipinis vanduo gali būti amžino gyvenimo bei nuodėmių atleidimo (apiplovimas) simbolis. Rasose vanduo yra labiau metaforinis. Netaisyklingi, natūraliai pagal kraštovaizdžio sąlygas išvedžioti takeliai primena vingiuojančius kalnų upelius, kuriais lietaus metu jie ir pavirsta.

Tuštuma (distansas) tai atsiskyrimo, laukimo sritis, pav. miškas, kelias, kuriuo eina piligrimas, atvira erdvė kaip priešlaukis: pieva, dirbamas laukas. Rasų kontekste tai sritis, kurioje lankantieji kapines tikintieji parengiami perėjimui iš *profanum* į *sacrum*, leidžia nusiraminti ir užmiršti kasdienius rūpesčius.

34 Eliade 2008; Swaryczewska 2008, p. 95.

Analizių sintezė. Kapinių kompozicija ir struktūralizacija

Materialusis sluoksnis

Kapinių išdėstymas priklauso nuo teritorijos reljefo. Dėl šios priežasties buvo suprojektuota apylankinė komunikacinė sistema, kapaviečių bei kitų erdvinės struktūros objektų išdėstymas. Šios netaisyklingos kompozicijos papildymas yra laisvai augantys želdiniai.

Kapinių erdvėje pavyko identifikuoti linijinius ir plokštuminius objektus, kuriuos stebint žvilgsnis stabteli arba nejučiomis seka jais, akcentai (būdingi taškai), dominantės, vidūs, jungtys, sąsajos, kompozicijų ašys. Žemiau pateikiamas visų šių objektų, suskirstytų į atitinkamas kategorijas, sąrašas:

plokštumos ir linijos, kuriomis seka žvelgiančiojo žvilgsnis: paviršiaus piešinys (pagrindinės alėjos atkarpoje nuo pagrindinių vartų iki kapinių koplyčios); medžiai – ritmiškai apsodinti pagrindiniai vartai, tvora (atkurta pagal identifikuotus kelmus); tvora; kubatūriniai objektai – koplyčios ant kalvos; teritorijos reljefas – fiziografinių objektų ribos;

plokštumos ir linijos ties kuriomis žvilgsnis sustoja: architektoniniai objektai (kapinių koplyčia, prižiūrėtojo namas); teritorijos reljefas – fiziografinių objektų ribos;

būdingi taškai (akcentai), arba ypatingi bruožai tai erdvinės formos, kurių neverta skirti prie dominančių, tačiau jie nėra visiškai bereikšmiai kapinių kompozicijos atžvilgiu (kapų koplyčios);

dominantės (Senosiose Rasose): architektoninė (koplyčia, kuri išsiskiria ne tik dydžiu, architektūra, bet ir spalva) bei kraštovaizdinė (šiaurinė kalva, t.y. Literatų kalnelis, centrinė aukštuma su trimis kalvomis, rytinis kalnagūbris bei pietinė kalva – žemiausia, tačiau aiškiai matoma kapinių kompozicijoje, žvelgiant iš pietinio slėnio);

vidūs, tai yra ryškios kapinių struktūroje zonos su aiškiai pažymėtomis sienomis (koplyčių fasadai, prižiūrėtojo namas, tvora, fiziografinių objektų ribos, medžiai);

jungtys – erdvinės formos, kurios jungia kelis kapinių teritorijoje identifikuotus vidaus objektus. Tokį vaidmenį pirmiausia atlieka: horizontalės bei architektoniniai objektai, tokie kaip kapų koplyčios bei kapinių koplyčia;

sąsajos susidaro tose erdvėse, kur susisieja skirtingos erdvinės struktūros. Jos pasireiškia intensyviu judėjimu bei tuo, kad atlieka svarbią funkciją (greta pagrindinių vartų, kapinių administracijos pastato, kapinių koplyčios, vartelių rytiniame kalnagūbryje, Žylinskių kapo koplyčios, aplinktakio vedančio link Literatų kalnelio);

kompozicijos ašis eina per kapinių koplyčios pastatą. Ji buvo aiškiai pažymėta tada, kuomet kapinių erdvėje funkcionavo katakombų ansamblis, kadangi tada ji sudarė simetrijos ašį dviem dvisparniams pastatams.

Reikšminis sluoksnis

Pagal identifikuotus kompozicijos objektus bei jų išsidėstymą kapinių erdvėje galima daryti išvadą, kad projektuotojų buvo sumanyta palaipsniui sukelti įtampą kapinių erdvėje – objektų kumuliacija centre, o pakraščiuose – gerokai mažesnis intensyvumas, erdvinių formų kuklumas (mirusiųjų slėnis kaip nusiraminimo, susimąstymo sfera).

Kompozicijos permainos po Antrojo pasaulinio karo

Iki pat XX a. 4-ojo dešimtmečio katakombų su kapinių koplyčia ansamblis buvo aiškus kapinių centras. Šalia koplyčios esantį plotą, nelygu miesto aikštę, galima buvo sieti su mirusiųjų miesto centru, kapinių kompozicijos architektoniniai objektai pasižymėjo urbanistinėmis ypatybėmis. Po Antrojo pasaulinio karo katakombų ansamblis buvo visiškai sugriautas, dėl ko įvyko kapinių kraštovaizdžio transformacija. Deja, želdinių grupių degradacija taip pat prisidės prie nekropolijos, kaip parko bruožų nykimo.

Atliktų analizių išvados yra Senųjų Rasų kapinių struktūralizavimas. Šiuo tikslu buvo išskirti septyni fiziografiniai-erdviniai objektai (Lentelė Nr. 10; il. 16-26).

KOMPOZICIJOS LINIJOS
KOMPOZICIJOS AŠIS
VEDIMAS (RITMAS)
STABDANČIOJI LINIJA (SUSTOJIMAS)
TAKELIAI (KELIAI)
PAGRINDINIS TAKAS (ŠIUOLAIKINIS)
PAGRINDINIS TAKAS (ISTORINIS)
MEDŽIAI:
EGZISTUOJANTIS MEDIS
NEBEEGZISTUOJANTIS MEDIS

KITI SVARBŪS KOMPOZICIJOS ELEMENTAI:
JUNGIANTIS ELEMENTAS
AKCENTAS
MAZGINIS TAŠKAS
PAGRINDINIS ĮĖJIMAS (SVARBIAUSIAS)
ŠALUTINIS ĮĖJIMAS (ANTRAEILIS)
PAGRINDINIS ĮĖJIMAS (ISTORINIS, UŽDARYTAS)
NEBEESANTYS KATAKOMBOS

PAAIŠKINIMAI
ANALIZĖS TERITORIJOS RIBA
NUOTRAUKOS PADARYMO VIETA
STEBĖJIMO SISTEMOS IR TAŠKAI:
PLATŪS VAIZDAI (ATSKLAIDOS)
PLYŠIES VAIZDAI (ATSKLAIDOS)
DEGRADUOTI VAIZDAI (ATSKLAIDOS)
TOLIMO VAIZDO KOMFORTAS K.D.P.
DOMINANTĖS:
ARCHITEKTONINĖ DOMINANTĖ Da
KRAŠTOVAIZDŽIO DOMINANTĖ Dk
ZONOS:
CENTRAS
KRAŠTOVAIZDŽIO VIDUS
VAIZDO PRIEŠLAUKIS (EKSPOZICIJOS ZONA)
REPREZENTACINĖ ZONA
PRASISKVERBIMO ZONA
MASTAS 1:1000 1:1000

RASŲ KAPINĖS VILNIUJE

APLINKOS ANALIZĖ
DATA: 18-23 VII 2014
GRUPĖ: DR. INŽ. ANNA DŁUGOZIMA
MGR. INŽ. DOROTA KRUG
MGR. INŽ. EDYTA WINIARSKA

FIZIOGRAFINIS-ERDVINIS OBJEKTAS NR. 1.
ŠIAURINĖ KALVA, T. VAD. „LITERATŲ KALNELIS"

- kraštovaizdžio dominantė (aukščiausia kalva kapinių teritorijoje) – sakralinio kalno archetipas
- plati atsklaida (vietos pasižyminčios tolimo matymo komfortu)
- aiškūs vidaus ryšiai (vaizdinės sąsajos su būdingais nekropolijos ir kapinių koplyčios taškais)

FIZIOGRAFINIS-ERDVINIS ELEMENTAS NR. 2. CENTRINĖ AUKŠTUMA

Nepaisant tam tikro homogeninio elemento charakterio, lemiančio teritorijos išsidėstymą (aukštuma tai kraštovaizdžio dominantė), dėl apželdinimo ir želdinių būdo skirtumų būtina ją padalinti į mažesnes struktūras.

Centrinė aukštuma tai trijų elementų grupė:
A. šiaurinė aukštumos kalva
B. aukštumos centras
C. pietinė aukštumos kalva

FIZIOGRAFINIS-ERDVINIS OBJEKTAS NR. 2A. ŠIAURINĖ AUKŠTUMOS KALVA
Labiausiai „urbanizuota" Senųjų Rasų kapinių dalis (daug laidojimo koplyčių)

- plokščias tarpas sudaro aiškią kraštovaizdžio vidų
- platūs vaizdai (atsklaidos) į šiaurės rytus
- aukšti želdiniai auga laisvai, vieni tankiai
- medžių grupė, auganti „puokštės" pavidalu, iš vienos vietos rytinėje objekto dalyje

FIZIOGRAFINIS-ERDVINIS OBJEKTAS NR. 2B. AUKŠTUMOS CENTRAS
Teritorija supanti kapinių koplyčią. Labiausiai pertvarkyta po Antrojo pasaulinio karo Senųjų Rasų kapinių dalis (katakombų nuardymas). Tai buvo aiški urbanistinė erdvė su koplyčia, pažyminančia jos centrą. Dabar teritorija aplink koplyčią. Teritorija turinti sutvarkyto kraštovaizdžio pobūdį

- aplink koplyčios nutiesta komunikacinė sistema
- aptvarėlis sudaro objektyvią vidaus sieną, subjektyvines sienas žymi medžiai ir fiziografinių objektų ribos (nuožmus plotas)

FIZIOGRAFINIS-ERDVINIS OBJEKTAS NR. 2C. PIETINĖ AUKŠTUMOS KALVA

Šis vienetas yra išskirtas iš kapinių erdvės objektyvių (pietinis kapinių koplyčios fasadas) ir subjektyvių (fiziografinių objektų ribos ir medžiai) sienų dėka. Susidaro įspūdis, kad aukštieji želdiniai turi suplanotą charakterį (dvi medžių kuopos sudaro du krastovaizdžio vidus). Papildomai čia daug kapų puošiančios augmenijos. Daug plačių vaizdų (atvaizdų) vakarų ir pietų link. Orientyras – Žylińskių koplyčia.

FIZIOGRAFINIS-ERDVINIS OBJEKTAS NR. 3. RYTINIS KALVAGŪBRIS

- skyria rytinę, žemai išsidėsčiusią Senųjų Rasų teritoriją į du „mirusiųjų slėnius" – šiaurinį ir pietinį. Šio objekto ir nekropolijos centro – centrinės aukštumos – jungtimi yra fiziografinių objektų riba bei Žylińskių giminės koplyčia
- vaizdingas apylankinis takelis su plačiu vaizdu į Naująsias Rasas ir miestą šiaurės kryptimi
- aukštųjų želdinių išsidėstymas suderintas su laisvai vinguojančiais takeliais
- šios dalies kapinių komunikacinės sistemos tai daugiausia takeliai, neturintys jokios paviršiaus dangos

FIZIOGRAFINIS-ERDVINIS OBJEKTAS NR. 4. REPREZENTACINĖ ALĖJA

- svarbiausių kapinių erdvės objektų jungtis. Jungia „Literatų kalnelį", centrinius vartus, buvusią vargšų špitolę (dabar kapinių administracijos pastatas), kapinių koplyčią. Šio objekto rangas sumažėjo dėl katakombų ansamblio suardymo ir kitų vartų uždarymo (tikriausiai vedančių link laidotuvių namų)
- alėja laisvai vingiuoja, veda skirtingais lygiais (kerta kelius fiziografinius objektus (1 59-1 66 m v.j.l.)
- reprezentacinės alėjos erdvėje, atsižvelgiant į interjerą, aukštųjų želdinių išsidėstymą ir komunikacinių sistemų rūšius, galima išskirti du mažesnius objektus: A1 ir A2 – pagrindinius takelius ir B – pagrindinę alėją

FIZIOGRAFINIS-ERDVINIS OBJEKTAS NR. 5. ŠIAURĖS SLĖNIS

- objektas apribotas kalvų šlaitiais („Literatų kalnelis", rytinis kalvagūbris) bei tvora;
- labiausiai plati ir vienalytė;
- kuklūs antkapiai, būdingų taškų (architektoninių objektų) stoka; dominuoja didingi medžiai, tai sukuria nostalgišką, tylos kupiną nuotaiką;
- žemiausiai išsidėsčiusi kapinių dalis

FIZIOGRAFINIS-ERDVINIS OBJEKTAS NR. 6. PIETINIS SLĖNIS

- platus objektas išsidėstęs už rytinio kalvagūbrio ir centrinės aukštumos; nuo šiaurės slėnio skiria minėtas kalvagūbris; spėtina, jog tai seniausia kapinių dalis;
- objekto kompozicijoje būtina išskirti būdingus taškus (koplyčias) ir kraštovaizdžio dominantę (kalva pietvakarių dalyje);
- plotas, pasižymintis geriausiu saulės apšvietimu;
- daug identifikuotų kelmų, esantys aukštieji želdiniai sukuria laisvas struktūras, suderintas su teritorijos reljefu

FIZIOGRAFINIS-ERDVINIS OBJEKTAS NR. 7. KARIŲ KAPINĖS „MOTINOS IR SŪNAUS ŠIRDIES MAUZOLIEJUS"

Pagal savo kompoziciją tai objektas sudarantis atskirą vienetą, įtrauktą į analizę dėl to, kad sudaro Rasų kapinių kompozicijos dalį;

- medžiai pasodinti reguliariai palei tvorą (žemo akmeninio mūro), norint pabrėžti J. Piłsudskio Širdies antkapinę plokštę - struktūros centrą;
- erdvės tvarkymo darbų tęsinį galima pastebėti regiariai pasodintuose medžiuose po dešine nuo pagrindinių vartų (7 liepos pasodintos palei kapinių aptvarą)

Lentelė Nr. 10. Fiziografinių-erdvinių objektų Senųjų Rasų kapinių teritorijoje apibūdinimas*

	El. Nr.	Objekto numeris	Objekto pavadinimas	Apibūdinimas atliktų analizių pagrindu		
				Teritorijos reljefo analizė	Želdinių analizė	Komunikacinių sistemų analizė
ŠIAURINĖ KALVA	1	I	Šiaurinė kalva, arba Literatų kalnelis	Aukščiausias taškas kapinių teritorijoje 164-172 m v.j.l.	Paprastasis klevas (*Acer platanoides* L.), didžioji tuja (*Thuja plicata* Donn ex D. Don), mažalapė liepa (*Tilia cordata* Mill.), karpotasis beržas (*Betula pendula* Roth.), paprastoji pušis (*Pinus silvestris* L.), paprastasis ąžuolas (*Quercus robur* L.)	Apylankinė; didžioji dangos dalis geros būklės (asfaltas, akmuo, smėlis-akmuo) bei blogos būklės (akmuo – žemė, žemė)
CENTRINĖ AUKŠTUMA	2	IIA	Šiaurinė aukštumos kalva	164-170 m v.j.l.	Paprastasis klevas (*Acer platanoides* L.), didžioji tuja (*Thuja plicata* Donn ex D. Don), baltoji robinija (*Robinia pseudoacacia* L.), paprastasis uosis (*Fraxinus excelsior* L.), karpotasis beržas (*Betula pendula* Roth.)	Jungianti; danga blogos būklės (asfaltas – žvyras)
	3	IIB	Aukštumos centras – teritorija aplink kapines	Išsidėsčiusi tarp dviejų kalvų 166-168 m v.j.l.	Paprastasis klevas (*Acer platanoides* L.), didžioji tuja (*Thuja plicata* Donn ex D. Don), baltoji robinija (*Robinia pseudoacacia* L.), paprastasis uosis (*Fraxinus excelsior* L.), didžioji tuja „Smaragd" (*Thuja „Smaragd"*)	Jungianti; didžioji dangos dalis geros ir labai geros būklės (asfaltas, šaligatvių trinkelės), bei dangos atkarpa blogos būklės (šaligatvio trinkelės)
	4	IIC	Pietinė aukštumos kalva	166-168 m v.j.l.	Paprastasis klevas (*Acer platanoides* L.), mažalapė liepa (*Tilia cordata* Mill.), europinis maumedis (*Larix decidua* Mill.)	Jungianti; danga geros būklės (asfaltas)
KALVAGŪBRIS	5	III	Kalvagūbris	166-154 m v.j.l.	Paprastasis klevas (*Acer platanoides* L.), didžioji tuja (*Thuja plicata* Donn ex D. Don), paprastasis ąžuolas (*Quercus robur* L.), mažalapė liepa (*Tilia cordata* Mill.), europinis maumedis (*Larix decidua* Mill.)	Vidinis aplinktakis; danga daugiausiai geros ir labai geros būklės (asfaltas) bei dangos atkarpa blogos būklės (asfaltas)

* Parengta savarankiškai.

Lentelė Nr. 10. Tąsa

Apibūdinimas atliktų analizių pagrindu. Tąsa			
Erdvinės struktūros analizė	Vaizdinė analizė	Sacrum analizė	Kompozicijos analizė
Dominuoja dideli antkapiniai paminklai	Išorinės sąsajos (platūs atviri vaizdai; vaizdas į Trijų Kryžių kalną, Bernardinų kapines bei miestą); tolimo žvilgsnio komfortas	Kalno archetipas	Kalva kaip kraštovaizdžio dominantė, gausūs atsivėrimai ir prošviesos. Svarbus jungties taškas bei gausūs kompozicijos akcentai; žvilgsnis užkliūna žvelgiant į kalvos šlaitą
Didžiausias kapų koplyčių tankis, vieta, kur stovėjo kolumbariumai kaip atraminė siena, lapidariumas iš epitafinių lentelių	Vidinės sąsajos, vaizdas į šiaurinį slėnį bei kalvą III objekte	Kalno archetipas	Didelė būdingų taškų sankaupa, objektas turintis aiškiai nubrėžtas objektyvias ribas (plokštuma viršūnėje sudaro vidinį kraštovaizdį), kraštovaizdžio dominantę, o kalvos šlaitai – erdvės, už kurių užkliūva žvilgsnis
Kapinių koplyčios aplinka, dominuoja dideli antkapiniai paminklai	Vidinės sąsajos, vaizdas į šiaurinį slėnį III objekte	Kalno archetipas	Erdvinis ansamblio centras, koplyčia yra svarbiausia architektoninė dominantė, išsidėsčiusi viso ansamblio kompozicinėje ašyje, plokštuma su koplyčia sudaro aiškų vaizdą, jame susieina du svarbūs jungiantys taškai
Dominuoja dideli antkapiniai paminklai, tik viena kapų koplyčia	Vidinės sąsajos, vaizdas į pietinį slėnį bei reprezentacinę alėją	Kalno archetipas	Labai svarbus visam ansambliui jungties taškas susiejantis vaizdiniu ir struktūriniu požiūriu tris fiziografinius-erdvinius objektus
Antroji vieta pagal kapų koplyčių kiekį	Vidinės ir išorinės jungtys, gausūs prošvaitiniai bei platūs atsiveriantys vaizdai į kapines (pietinis ir šiaurinis slėniai) bei už jų (Naujosios Rasos)	Kalno archetipas	Kalva yra kraštovaizdžio dominantė, o jos viršūnė – svarbus vidinis kraštovaizdis. Šlaitai – erdvės, už kurių užkliūva žvilgsnis, o taip pat aiški kraštovaizdžio dalis. Svarbus ansamblio jungties taškas kalvos papėdėje.

Lentelė Nr. 10. Tąsa

	El.Nr.	Objekto numeris	Objekto pavadinimas	Apibūdinimas atliktų analizių pagrindu		
				Teritorjos reljefo analizė	Želdinių analizė	Komunikacinių sistemų analizė
REPREZENTACINĖ ALĖJA	6	IVA1	Profesorių alėja	159-160 m v.j.l.	Paprastasis klevas (*Acer platanoides* L.), didžioji tuja (*Thuja plicata* Donn ex D. Don), mažalapė liepa (*Tilia cordata* Mill.), baltoji tuopa (*Populus alba* L.)	Vedantis; danga geros būklės (asfaltas)
	7	IVB	Pagrindinė alėja, jungian-ti pagrindi-nius vartus su kapinių koplyčia	159-166 m v.j.l.	Paprastasis klevas (*Acer platanoides* L.), didžioji tuja (*Thuja plicata* Donn ex D. Don), mažalapė liepa (*Tilia cordata* Mill.), baltoji tuopa (*Populus alba* L.), baltasis kaštonas (*Aesculus hippocastanum* L.)	Vedanti; danga labai geros būklės (dengta dailiomis šaligatvio trinkelėmis ir natūraliais akmenimis)
	8	IVA2	Kapinių koplyčią su senaisiais šoniniais vartais jungianti alėja	159-164 m v.j.l.	Paprastasis klevas (*Acer platanoides* L.)	Vedantis; danga geros būklės (žolė)
SLĖNIS	9	V	Šiaurinis slėnis	143-153 m v.j.l.	Paprastasis ąžuolas (*Quercus robur* L.), didžioji tuopa „Smaragd" *Thuja „Smaragd"*), didžioji tuopa (*Thuja plicata* Donn ex D. Don), mažalapė liepa (*Tilia cordata* Mill.), paprastoji pušis (*Pinus silvestris* L.), paprastoji eglė (*Picea abies* (L.) H. Karst.)	Dviejų aplinktakių atkarpos; didžioji dalis dangos geros ir labai geros būklės (asfaltas, Bauma trinkelės), dalis dangos blogos būklės (asfaltas-betonas)
	10	VI	Pietinis slėnis	147-158 m v.j.l.	Paprastasis ąžuolas (*Quercus robur* L.), didžioji tuja (*Thuja plicata* Donn ex D. Don), mažalapė liepa (*Tilia cordata* Mill.), paprastoji pušis (*Pinus silvestris* L.), paprastoji eglė (*Picea abies* (L.) H. Karst.), baltoji tuopa (*Populus alba* L.), baltasis kaštonas (*Aesculus hippocastanum* L.), paprastasis klevas (*Acer platanoides* L.), europinis maumedis (*Larix decidua* Mill.), karpotasis beržas (*Betula pendula* Roth.)	Aplinktakis; visos dangos geros būklės (asfaltas, žolė)
KARIŲ KAPINĖS	11	VII	Motinos ir Sūnaus Širdies Mauzoliejus	153-158 m v.j.l.	Mažalapė liepa (*Tilia cordata* Mill.), paprastoji pušis (*Pinus silvestris* L.)	Taisyklingas alėjų išdėstymas, ortogonalus pagrindinės alėjos atžvilgiu (vidinės šiame objekte); dangos labai geros būklės (natūralus akmuo, skaldytas, Bauma trinkelės)

Lentelė Nr. 10. Tąsa

Apibūdinimas atliktų analizių pagrindu. Tąsa			
Erdvinės struktūros analizė	Vaizdinė analizė	Sacrmanalizė	Kompozicijos analizė
Savotiška svarbiausių kapinių erdvinės struktūros objektų jungtis, reikšminga objektų sąveikos zona (sąveika su VII objektu)	Vidinės sąsajos tame objekte su kitomis reprezentacinės alėjos dalimis	Garbės takas, nusipelniųsiųjų alėja; kelio archetipas	Ištęsta, aiški, tiksliai nustatytos ribos, kraštovaizdžio vidus vedančio pobūdžio
Kapinių vizitinė kortelė; svarbiausių erdvinės kapinių struktūros objektų jungtis (kapinių koplyčios, kapinių administracija – anksčiau špitolė); svarbi ansamblio vidaus ir išorės objektų sąveikos zona (pagrindiniai vartai)	Vidinės sąsajos objekto viduje su kitomis reprezentacinės alėjos dalimis bei kapinių koplyčia	Garbės takas, nusipel-niųsiųjų alėja; kelio, paskutinės kelionės archeti-pas, simbolizuoja perėjimą iš žemiš-kojo pasaulio (pagrin-diniai vartai) į nežemiš-kąjį (kapinių koplyčia; alėjos ašyje yra dvi jungtys	Ištęsta, aiški, tiksliai nustatytos ribos, kraštovaizdžio vidus vedančio pobūdžio
Savotiška svarbiausių kapinių erdvinės struktūros objektų jungtis, reikšminga išorinių ir vidinių objektų sąveikos zona dėka nenaudojamų šoninių vartų	Vidinės sąsajos objekto viduje su kitomis reprezentacinės alėjos dalimis	Garbės takas, nusipelniųsiųjų alėja; kelio archetipas, istoriškai paskutinioji kelionė, jungianti šoninius vartus (veikiausiai vedančius į šarvojimo namus) su kapinių koplyčia	Ištęsta, aiški, tiksliai ustatytos ribos, kraštovaizdžio vidus vedančio pobūdžio, kurio bruožai sunyko uždarius šoninius vartus
Dominuoja kuklūs antkapiniai paminklai, nėra akcentų nei atskaitos taškų, ypatingų architektoninių objektų; labai gausios vidaus ir išorės tarpusavio sąveikos zonos; šoninis įėjimas į ansamblį ir senieji vartai uždaryti	Gausios vidinės sąsajos su vaizdais į Literatų kalnelį bei objektą III	Dėl to, kad nėra kitų objektų išskyrus antkapius, čia kalbame apie tuštumos archetipą, turintį parengti perėjimui iš *profanum* į *sacrum*	Plačiai išplitęs objektas, apima tris skaidrius vidinius kraštovaizdžius: slėnio dugnas apsuptas Literatų kalnelio šlaitų, jungtis ir tvora minėtųjų kalvų papėdėse
Dominuoja kuklūs antkapiniai paminklai, tačiau netrūksta ir architektoninių objektų, tokių kaip kapų koplyčios; gausios vidaus ir išorės tarpusavio sąveikos zonos	Vaizdinės jungtys, daugiausiai plačios, vidinės su III objektu bei krypstančios į reprezentacinę alėją	Helioplas-tika (pati plastiš-kiausia šviesos ir šešėlių žaismo atžvilgiu kapinių dalis) – simbolizuoja tamsą, šviesą, kovą gėrio su blogiu, gimimą, mirtį, prisikėlimą	Išplitęs objektas apima keturis subjektyvius vidinius kraštovaizdžius, apibrėžtas rytinio kalnagūbrio šlaitais bei tvora; pietinė kalva čia sudaro erdvinę dominantę, o jos šlaitai – sulaikančias plokštumas; pasitaiko negausios jungtys
Skirtingas erdvinės struktūros požiūriu nuo kitos kapinių dalies, daugiausiai dėl kapaviečių išdėstymo, centras – J. Piłsudskio Širdies antkapinė lenta su šalia esančiais želdiniais bei link jos einančia alėja; du įėjimai į objektą – pagrindiniai ir šoniniai varteliai	Dėl to, kad yra visai greta senosios kapinių dalies ir dėl žemos tvoros – vizualus ryšys su Literatų kalneliu	Žuvusiųjų atminties simbolika, vienodi antkapiai	Kompozicija išreikšta kapų ir takelių išdėstymu bei aiškiai akcentuojamu objekto centru

Išvados

Kapinių būklės diagnozė. Rasų kapinės kaip parkas

Kapinių kalvose augantys medžiai sudaro harmoningą visumą su koplyčia, antkapiniais paminklais, teritorijos reliefu. Tokiu būdu šiai nekropolijai suteikiamas ypatingas charakteris. Jos egzistencijos sąlygos yra nepaprastai sudėtingos, ypač tų, kurie auga kalvų viršūnėse. Nuoslankos atidengia šaknis, kasamos kapų duobės pakeičia vandens tėkmę ir niokoja šaknų sistemas.

Inventorizacijos metu buvo įrodyta, kad dėl žmonėms ir antkapiams keliamo pavojaus kalvų aukštumose buvo iškirsta daugybė medžių. Kapinėse pastebėta daug pakeistos takų dangos, kurią dengiant buvo pažeistos medžių – istorinės kapinių kompozicijos jungčių objektų – šaknys.

Lentelė Nr. 11. Rasų kapinių palyginimas su įvairiais sakralinio pobūdžio ansambliais*

Erdvinio ansamblio modelis Vertinami bruožai	Kalvarijų parkas, kito pobūdžio piligriminis sanktuariumas	Kapinės	Atminties parkas, memorialinis parkas	Rasų kapinės
Kompozicijos modelis	Kraštovaizdinis, laisvas, negeometrinis	Geometrinis, ortogonalinis	Geometrinis, ortogonalinis	Kraštovaizdinis, laisvas
Objektai	Kalvarijų koplyčios, maldų takai (alėjos)	Koplyčia, šarvavimo namai, alėjos, lauko altorius	Vandens sistema, mažoji architektūra, paminklai ir atminties lentelės	Kapinių koplyčia, pasivaikščiojimo alėjos, mauzoliejus
Teritorijos reljefas	Turi reikšmės, Šventojo Miesto – Jėruzalės – atkūrimas	Reikšmė praktine prasme (teritorija nuolaidi, neužliejama)	Reljefas turi antraeilę reikšmę	Reljefinė struktūra, kapinės išsidėstę ant šešių kalvų
Simbolika, sacrum archetipai	Kalvarija yra erdvinis žmogaus egzistencijos esmės užrašas[35], Koplyčios – tai jungtys, kalnas, vanduo, medis, retardacijos zonos skirtos nusiraminimui, maldai, atgailai; centras, vaizdingi taškai	Medžių simbolika; kapinių planas sudarytas remiantis taisyklingomis formomis (dažniausiai kvadrato), kompozicijos ašis, centras	Simbolinis objektų išplanavimas (išdėstymas ratu arba kvadratu), augalų simbolika; dominantė, kompozicinės ašys, vizualios jungtys, centras	Medžių simbolika; kalnas, medis, kompozicijų ašys, vizualios jungtys, dominantė, centras

* Pabrėžtos yra ypatybės, kurios tolygios su Rasų kapinėmis.

35 Pagal: Mitkowska 2008. Krikščioniškojo gyvenimo koncepcija, suvokiama kaip nenustojamas žmogaus keliavimas per kasdienybės tamsumas ieškant absoliučių tiesų ir tobulumo, taip pat siekimas galutinio susitapatinimo su Dievu, o viskas daroma turint galvoje Kristaus kančią žmonijos labui.

Lentelė Nr. 11. Tąsa

Visuomeninė paskirtis	Atgailautojų priėmimas, kontempliacija	Laidojimo, terapinė	Terapinė, poilsis, istorija ir atmintis	Laidojimo, kontempliacija, terapinė, poilsis, istorija ir atmintis
Lokalizacija	Atvirame kraštovaizdyje	*Extra muros*, už miesto ribų	Urbanizuotame kraštovaizdyje	pradžioje: atvirame kraštovaizdyje, dabar urbanizuotame kraštovaizdyje
Ansamblis	Didelio ploto	Vidutinis plotas (parapinės, kaimo kapinaitės) didelio ploto (komunalinės kapinės, miestui priklausančioje žemėje)	Nedidelis plotas	Didelio ploto

Be kapinių erdvinėje struktūroje esančių objektų, liudijančių jų, kaip parko, pobūdį, dera priminti semantinius bei visuomeninius aspektus. Rasų kapinės atlieka laidojimo funkcijas, tačiau sprendžiant iš jas lankančiųjų skaičiaus – taip pat edukacinę, susijusią su praeities liudijimu, bei terapinę, poilsinę, taip pat tai yra didelis faunos (ypas avifaunos) ir floros rezervuaras. Tai unikalus Europos sepulkralinis ansamblis, kuris dėl laisvos, kraštovaizdinės kompozicijos – naratyvo – pasakoja Vilniaus istoriją, taip pat čia palaidotų žmonių istorijas. Atsižvelgiant į šios nekropolijos rangą, būtina imtis veiksmų, kurių dėka galima būtų išsaugoti kapinių kraštovaizdinį pobūdį. Todėl vertinga būtų parengti ir laikytis rekomendacijų, leisiančių atgaivinti šį objektą.

Rekomendacijos kapinių kompozicijos ir želdinių revaliorizavimui

Senstant medžiams kyla konfliktas tarp medžių ir kapaviečių. Taip pat vis sudėtingiau spręsti, kaip apsaugoti abu šiuos reikšmingus kapinėms objektus. Todėl buvo parengtas rekomendacijų planas, kuriame išskiriamos tokios dalys: apsauga, rekonstrukcija, rekompozicija ir kūrimas. Šių veiksmų tikslas yra ne tik išsaugoti senąjį kompozicijos išdėstymą (paminkliniai medžiai, komunikacinės sistemos, aptvaras), bet ir papildyti ją, kad palaipsniui galima būtų atkurti pirminę būklę.

Apsauga

Kubatūriniai objektai (koplyčios) bei pavienės kapavietės turi būti nuolatos renovuojami atkuriant atmosferos, laiko poveikyje atsiradusius trūkumus ar mechaninius (niokojimas) pažeidimus.

Tvora bei įėjimo vartai (tiek veikiantys, tiek ir neveikiantys) turi būti renovuojami siekiant apsaugoti juos nuo visiško suirimo, dėl ko galėtų būti pažeista kapinių struktūra ir išnyktų kapinių aiškumas kraštovaizdyje.

Komunikacinės sistemos danga turi būti reguliariai tvarkoma, kad neprarastų kapinėms būdingų kraštovaizdžio ypatybių (reprezentacinė – iškili, natūralistinė – neformali). Taip pat rekomenduojama profesionali šalia komunikacinių sistemų augančių medžių šaknų apsauga, kad jos neįaugtų ir neperaugtų dangos, tuo pačiu ją naikindamos. Be to šaknų suraukšlėta danga gali sukelti pavojų pėstiesiems, o labiausiai pažeidžiami asmenys šiuo atveju būtų vaikai, senyvo amžiaus žmonės bei asmenys su negalia.

Kai kurių komunikacinių sistemų pritaikymas turintiems judėjimo negalią žmonėms, kad jiems būtų lengviau judėti kapinių erdvėje.

Sisteminga kapinėse augančių medžių priežiūra – dabar yra matomi atskirų medžių genėjimai (ypač esančių arčiau pagrindinių takų). Siekiant pailginti medžių gyvybingumą, pagražinti aplinką, pakelti saugos lygį (sausos šakos kelia grėsmę tiek antkapiniams paminklams, tiek kapines lankantiems žmonėms).

Rekonstrukcija
Pirminio medžių apsodinimo schemos atkūrimas (palei tvoras bei svarbesnes komunikacines sistemas) siekiant pabrėžti kapinių, kaip gyvųjų ir mirusiųjų parko pobūdį.

Atkurti ir harmoningai suvienodinti komunikacinių sistemų dangą, atsižvelgiant į jų rangą.

Rekompozicija
Kapinės turi būti nesunkiai interpretuojamos kaip vienalytis organizmas, tiek viduje, tiek ir išorėje (kraštovaizdyje), todėl privaloma sodinti tiktai vietinių rūšių medžius.

Kūrimas
Pritaikyti dangos piešinį susijusį su pagrindinės alėjos detalėmis (išlaikyti saiką) siekiant pabrėžti objekte pažymėtų komunikacinių sistemų vienalytiškumą. Tokiu būdu bus pagerintas visos schemos skaidrumas.

Priedas
Inventorizuotų medžių sąrašas*, inventorizacijos: 2014 m. 07.20-23.

Eil. Nr.	Pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas	Aukštis [m]	Apimtis [m]	Sveikatos būklė/pastabos/rekomendacijos
1	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	18	2,40	būklė gera
2	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	4	1. liemuo – 0,25; 2. liemuo – 0,15	0,70 m aukštyje liemuo dvejinasi
3	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	18	1,65	būklė gera
4	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	18	1. liemuo – 1,40; 2. liemuo – 1,50	dvikamienė nuo 0,70 m aukščio
5	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1. liemuo – 1,50; 2. liemuo – skersmuo 0,43	dvikamienis nuo 1,30 m aukščio; sausena 5%
6	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	14	1,10	būklė gera
7	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	16	1,45	būklė gera; auga šalia tvoros
8	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	1,6	0,50	būklė gera
9	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	14	1,50	būklė gera; pasviręs į SE
10	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	16	2,40	sausena 5%; auga kapavietėje, liemuo įaugęs į tvorą
11	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	12	0,70	būklė gera
12	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	12	skersmuo 0,60	pasviręs į SE; auga ant šlaito; gali nudžiūti; auga virš kapo koplyčios – gali ją nugriauti
13	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	15	2,60	reikia kirsti; drevė; kenkėjai; išpuvęs kamienas; šalia auga lanksva
14	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	14	2,10	būklė gera; atviros šaknys; laja išsiplėtusi į S
15	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	17	1,90	būklė gera; pasviręs į SE
16	*Larix decidua* Mill.	europinis maumedis	20	1,60	laja visiškai vienapusė (S)
17	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	11	0,70	būklė gera; auga mūrinės kapavietės kampe
18	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	12	0,70	būklė gera
19	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	10	0,75	būklė gera
20	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	14	0,75	būklė gera; nuo 1,55 m liemuo dvejinasi
21	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	14	0,55	būklė gera
22	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	18	3,10	būklė gera; nuo 1,65 m daugiakamienė

* Be 277 vnt. medžių teritorijoje buvo pažymėta daugiau nei 100 vnt. kelmų.

Priedas. Tąsa

Eil. Nr.	Pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas	Aukštis [m]	Apimtis [m]	Sveikatos būklė/pastabos/ rekomendacijos
23	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	2,30	būklė gera; truputį išlinkęs kamienas
24	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,20	būklė gera
25	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	18	1,80	būklė gera; auga kape
26	*Betula pendula* Roth.	karpotasis beržas	18	1,35	būklė gera
27	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	19	1,70	nuo 2,0 m dvejinasi; šaknys viršuje; kapavietės kampe; liemuo įaugęs į aptvarą
28	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	19	1. liemuo – skersmuo 0,50; 2. liemuo – 1,60	būklė gera; auga kapavietėje
29	*Pinus sylvestris* L.	paprastoji pušis	22	1,90	būklė gera; pasviręs į N
30	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	12	0,75	būklė gera; auga kapavietėje
31	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	grupė: didžioji tuja (3 vnt.)	14	skersmuo 0,40 × 3 vnt.	auga kapavietės kampuose
32	*Pinus sylvestris* L.	paprastoji pušis	19	1,90	būklė gera
33	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	15	1,60	šaknys viršuje; griauna antkapį
34	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,50	griauna betoninį kapo apvadą
35	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	grupė: didžioji tuja (5 vnt.)	do 10	0,55; < 0,20; 0,50; 0,50; 0,45	auga prie kapinių tvoros, už antkapių
36	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	18	1,50	būklė gera; nulaužta šaka; pasviręs į E
37	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,90	nuo 1,8 m dvejinasi; auga ant šlaito; šaknys viršuje iš N; labai arti antkapių
38	*Pinus sylvestris* L.	paprastoji pušis	18	2,30	būklė gera; arti laiptų į šeimos kapą (sankirta su medžio kamienu)
39	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	1,45	auga ant šlaito; sausena 5%; šaknys viršuje iš N
40	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	22	4,03	kamiene yra skylė; kamienas išpuvęs; žaizda 1,2 m; skruzdėlynas
41	*Pinus sylvestris* L.	paprastoji pušis	20	2,50	būklė gera
42	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	grupė: didžioji tuja (10 vnt.)	14	vidutiniškai 0,60-0,7	būklė gera; auga šeimos kapų kampuose
43	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	24	3,25	pasviręs į N; daug nugenėtų šakų (užsitraukę žaizdos); drevė; puvenos; skruzdėlynas

Priedas. Tąsa

Eil. Nr.	Pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas	Aukštis [m]	Apimtis [m]	Sveikatos būklė/pastabos/ rekomendacijos
44	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	3,05	sveikatos būklė silpna; 1,7 m aukštyje nupjauta šaka; susisukęs 3,5 m aukštyje; virsta į S
45	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,35	būklė gera; šalia antkapinis paminklas
46	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,30	pasviręs į S; šaknys viršuje; gadina betoninį kapavietės aptvarą
47	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,20	praretėjusi laja; pažeistas
48	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	2,00	būklė gera; atplešėjusi žievė; pažeistas iš šalia remontuojamo antkapio pusės
49	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	18	1,80	vienapusė laja (N), praretėjusi; pasviręs į S; iš N liemuo auga į aptvarą
50	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	28	3,30	būklė silpna
51	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	24	2,45	sankirta su antkapiniu paminklu; skruzdėlynas
52	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	24	2,45	būklė silpna; grybeliniai kenkėjai; meta žievę
53	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	22	2,50	būklė gera; matosi inkilas; sausena 15%
54	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	12	0,60	būklė gera; į viršūnę praretėjęs
55	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	19	2,60	pasviręs į E; praretėjęs; vienapusė laja
56	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	22	2,90	būklė gera; auga tarp antkapių; gausios žaizdos po šakų genėjimo
57	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	20	3,00	būklė gera
58	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	20	2,60	būklė gera; švelni sankirta su antkapiniu paminklu
59	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	20	2,60	būklė gera; atviros šaknys – matomas kamieno pagrindas (pėda)
60	*Thuja plicata* Donn ex D. Don, *Picea abies* (L.) H. Karst.	grupė: didžioji tuja (3 vnt.) ir paprastoji eglė (1 vnt.)	P.e. – skersmuo – 12; d.t. – 9	max 0,70	būklė gera
61	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	26	2,90	būklė gera
62	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	24	2,20	būklė gera; truputį pasviręs į N; skylėtbudė ant kamieno; auga prie antkapio

Priedas. Tąsa

Eil. Nr.	Pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas	Aukštis [m]	Apimtis [m]	Sveikatos būklė/pastabos/ rekomendacijos
63	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	20	2,60	auga prie antkapio; vienapusė laja (E); truputį pavirtęs
64	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	24	3,10	daug nulūžusių šakų; reikia genėti
65	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	22	2,30	pasviręs į E; laja išplitusi į N; prie pagrindo nėra požievio; sausena 5%
66	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	20	2,60	skylė 0,2-1,4 m aukštyje; skruzdėlynas
67	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	19	2,20	pasviręs į N
68	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,45	sveikatos būklė silpna; vėžio požymiai; kinivarpos
69	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,65	pasviręs į S; laja vienapusiškai išplitusi (S); žaibo pėdsakai; daug sausenų; mirštantis
70	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	20	2,90	būklė gera; pasviręs į SE
71	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	22	2,55	pasviręs į N; auga šalia antkapio; sausena 5%; iškilusi šaknis (SE)
72	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	20	2,60	būklė gera; sankirta – auga tarp antkapių
73	*Thuja plicata* Donn ex D. Don, *Thuja „Smaragd"*	grupė: didžioji tuja (grupė 1 vnt. d.t. ir 2 vnt. d.t. „Smaragd")	6-7	*- – --	būklė gera
74	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	grupė: didžioji tuja (2 vnt.)	6	- – --	būklė gera
75	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,55	meta žievę; žaibo pėdsakai
76	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	18	2,25	būklė gera; šaknų ataugos
77	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	2,30	būklė gera; genėjimo pėdsakai; šalia šeimos kapo
78	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,85	grybelis; drevė; šaknys viršuje
79	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,20	būklė gera; pasviręs į N
80	*Populus alba* L.	baltoji tuopa	21	2,10	būklė gera; visai šalia auga paprastasis kukmedis
81	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	3	< 0,20	auga prie įėjimo į administracinį kapinių pastatą
82	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	1,30	pasviręs į SE; genėjimo pėdsakai (užsitraukę); sankirta su antkapiu
83	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	8	1. liemuo – 0,30; 2. liemuo – 0,30	būklė gera; dvikamienis
84	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	15	1,25	praretėjusi laja; auga šeimos kape (galima sankirta su geležiniu aptvaru)

* – – - – = matavimai negalimi.

Priedas. Tąsa

Eil. Nr.	Pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas	Aukštis [m]	Apimtis [m]	Sveikatos būklė/pastabos/ rekomendacijos
85	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	17	1,60	veikiausiai dėl sankirtos su aptvaru atsiradusios žaizdos (randai); vienapusė laja, pavirtusi į SE
86	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	15	1,75	pradeda įaugti į antkapį; auga šalia laiptų; iš N pusės nėra šakų (pažeista statika)
87	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,70	vienapusė ir reta laja; sausena 30%
88	*Populus alba* L.	baltoji tuopa	18	2,75	pasviręs į E; sausena 10%
89	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	14	2	būklė gera; sankirta su kapų koplyčia ir aptvaru
90	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	12	0,9	pasviręs į N; auga prie antkapių
91	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	12	1,1	pasviręs į N; auga prie antkapių; užgijusios žaizdos po žaibo
92	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	14	1,25	būklė gera; įauga į aptvarą; atvira pėda iš N ir E pusės; auga kapavietėje; galima sankirta su antkapiu
93	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,7	būklė gera; pasviręs į S
94	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	6	0,45	auga kapavietėje; reta laja (auga į E)
95	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	7	0,48	būklė gera; auga tarp kapų
96	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	14	1,25	būklė gera; greta klevo auga stipriai sukrypę dvi serbiškos eglės (genėtos vedančiosios); auga tarp antkapių; atvira pėda
97	*Robinia pseudoacacia* L., *Picea abies* (L.) H. Karst., *Thuja „Smaragd"*	grupa: baltažiedė robinia (trikamienė), paprastoji eglė, didžioji tuja „Smaragd"	7	b.r. (0,38; 0,50; 0,30), p.e. – 0,45, d.t. „Smaragd" – – --	būklė gera; savaime pasisėjęs auga ant šeimos kapavietės pakraščio
98	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	2,50	būklė gera; matosi randai; auga ant šlaito; laja besiplečianti į E

Priedas. Tąsa

Eil. Nr.	Pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas	Aukštis [m]	Apimtis [m]	Sveikatos būklė/pastabos/ rekomendacijos
99	*Robinia pseudoacacia* L.	baltažiedė robinija	14	1,45	mirštantis; pasviręs į N; žaibo pėdsakai; atplėšėjusi žievė
100	*Robinia pseudoacacia* L.	baltažiedė robinija	12	1,08	būklė gera; sausena 5%
101	*Robinia pseudoacacia* L.	baltažiedė robinija	12	1,15	kelmo ataugos; atvira pėda; pasviręs į N; sausena 5%
102	*Robinia pseudoacacia* L.	baltažiedė robinija	14	1,30	būklė gera; pasviręs į N; laja reta išplitusi į SW; sausena 15%
103	*Fraxinus excelsior* L.	paprastasis uosis	16	1,00	reta laja; ataugos; sankirta su kapaviete (sugadintas aptvaras); auga ant šlaito; laja išplitusi į N; sausena 5%
104	*Betula pendula* Roth.	karpotasis beržas	12	1,60	būklė gera; pasviręs į N; ataugos; auga tarp kapų
105	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	14	1,45	būklė gera; gausios šaknų ataugos; atvira šaknis iš S; inkilas
106	*Robinia pseudoacacia* L.	baltažiedė robinija	10	1,65	būklė silpna; pasviręs į SE; inkilas; reta laja; gausios sausenos
107	*Fraxinus excelsior* L.	paprastasis uosis	13	1,10	šiek tiek atvira pėda; deformuota laja; sausena 10%
108	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	13	1,30	būklė gera; auga ant šlaito; šaknys ir pėda atviri
109	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	1,38	būklė gera; auga kapavietės aptvare (sankirta); gausu kerpių; genėjimo pėdsakai; auga ant šlaito; atvira pėda; gerai išsivysčiusi žema laja
110	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	15	0,90	būklė gera; auga kapavietėje; gausu kerpių; auga ant šlaito
111	*Fraxinus excelsior* L.	paprastasis uosis	16	0,88	būklė gera; nulūžusi šaka; reta laja; sausena 20%
112	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,35	auga kapavietės aptvare; atviros šaknys ir pėda; skruzdėlynas; griauna antkapį
113	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	1,40	auga kapavietės aptvare (sugriovė aptvarą); greta kelmo liekanos; daug kerpių; šiek tiek pasviręs į NW; laja išplitusi į E; sausena 15%
114	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	0,83	būklė gera; auga ant šlaito
115	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	15	1,20	būklė gera; atvira pėda; sausena 5%
116	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,40	būklė gera; auga arti antkapio (ateityje gali nugriauti antkapį); sausena 5%
117	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	15	1,35	būklė gera; auga ant šlaito; nugriovė antkapį; auga ant šlaito; šaknys atviros iš N; sausena 5%

Priedas. Tąsa

Eil. Nr.	Pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas	Aukštis [m]	Apimtis [m]	Sveikatos būklė/pastabos/ rekomendacijos
118	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	20	1,62	būklė gera; auga kapavietėje prie asfaltuoto takelio
119	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	20	1,42	auga arti paminklo (galima sankirta); pasviręs į NE
120	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	1,40	auga ant šlaito; remia šeimos kapavietės mūrinį aptvarą; šaknys ir pėda atviros iš NW; 4 m aukštyje liemuo dvejinasi
121	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,90	laja išplitusi į N; šakojasi. 6 m aukštyje; užgiję žaizdos po žaibo
122	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	14	1,75	pasviręs į S; auga tarp antkapių; samanos N; smulkūs lapai; reta laja; sausena 5%
123	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	18	2,25	būklė gera; auga tarp kapaviečių
124	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,30	būklė gera; auga ant šlaito kapavietės ribose; užgijusios žaidos po genėjimo
125	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	20	2,40	šiek tiek atvira pėda (W kryptis); nulaužta šaka; sausena 15%
126	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	14	1,95	būklė gera; auga ant šlaito; atviros šaknys; pasviręs į N; ataugos apačioje
127	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	20	2,20	būklė gera; pasviręs į W; auga ant šlaito greta kapavietės; laja lečiasi į W
128	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	20	2,10	būklė gera; nugriovė antkapį; laja plečiasi į E, kadangi labai arti medis nr 127
129	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	22	2,12	pasviręs į N; dviguba vedančioji; žaizda; silpna laja; remiasi į medį nr 130; sausena 35%
130	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	20	1,60	žaizda; laja labai aukštai, reta
131	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,38	būklė gera; auga kapavietėje; laja išplitusi į W
132	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	2,55	būklė gera; šiek tiek atviros šaknys ir pėda iš N; įtraukti į saugotinų medžių sąrašą
133	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	17	1,90	būklė gera; pasviręs į N
134	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,38	auga tarp šešių antkapių; pėda šiek tiek atvira iš N; laja labiau išplitusi į N; sausena 5%
135	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	24	2,15	nugriovė antkapį ir laiptus; laja išplitusi į N, iš S liečiasi su kitais medžiais; sausena 10%

Priedas. Tąsa

Eil. Nr.	pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas	Aukštis [m]	Apimtis [m]	Sveikatos būklė/pastabos/ rekomendacijos
136	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,10	matomos žaizdos po genėjimo; greta kelmas; šiek tiek atviros šaknys iš W
137	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,30	šiek tiek pasviręs į S; plečiasi 7 m aukštyje; 1 nulaužta šaka; šaknys atviros iš NW; sausena 15%
138	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	1,70	būklė gera; auga ant šlaito; rudos dėmės ant kamieno žievės; šiek tiek atvira pėda iš N
139	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,50	būklė gera; auga ant šlaito; šiek tiek atvira pėda iš W
140	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	14	1,12	būklė gera; auga kapavietėje, bet nėra sankirtos,; matomos žaizdos po genėjimo; laja išplitusi iš N
141	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,10	auga kapavietėje, ant šlaito; 4 m aukštyje dvejinasi; nulūžusių šakų pėdsakai; laja iškrypusi; gausios sausenos
142	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,90	auga ant šlaito; pasviręs į N; laja išplitusi į S; atplešėjusi žievė; sausena 15%
143	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	2,38	laja reta, išplitusi į W (mirštančio medžio nr 147 kaimynystė); rudos dėmės; smulkūs lapai; sausena 5%
144	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	15	1,67	žaizdos po genėjimo; auga kapavietės kampe; reta ir kreiva laja; smulkūs lapai; sausena 15%
145	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	12	0,78	būklė gera; auga tarp antkapių; šiek tiek atvira pėda
146	*Thuja „Smaragd"*	didžioji tuja „Smaragd"	7	0,80	būklė gera; 1,75 m aukštyje; dvejinosi, šiek tiek atvira pėda
147	*Fraxinus excelsior* L.	paprastasis uosis	16	1,94	būklė bloga; medis nykstantis
148	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	14	2,05	pasviręs į E; randas (veikiausiai nuo kapavietės aptvaro); deformuotas liemuo 0,3 m aukštyje iš N; žaizdos po genėjimo; sausena 5%
149	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	14	1,25	auga šalia kapavietės aptvaro; matoma pėda; laja skurdi iš E; sausena apie 5%
150	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	15	1,10	truputį matoma pėda iš E; aukšta laja, išplitusi į SW (medžių nr 149 ir nr 151 kaimynystė)

Priedas. Tąsa

Eil. Nr.	pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas	Aukštis [m]	Apimtis [m]	Sveikatos būklė/pastabos/ rekomendacijos
151	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	14	1,55	būklė gera; žaizda su į kamieną įaugusiu aptvaru a kapavietės iš E iki 1,1 m aukščio; sausena apie 5%
152	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	12	1,20	būklė gera; auga arti kapavietės, gadina aptvaro apmūrinimus; randai po senų genėjimų
153	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	14	1,08	šiek tiek matomos šaknys; liečiasi su medžiu nr 151 (laja išplitusi į S); gausios kerpės
154	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,50	būklė gera; šaknys viršuje iš W; laja išplitusi į SW
155	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	16	1,45	būklė gera; iš W nėra lajos; auga ant šlaito; ataugos apačioje
156	*Larix decidua* Mill.	europinis maumedis	26	2,60	Laja aukštai; užgijusi žaizda po genėjimų; auga ant šlaito; auga prie Žylińskių (Žilinskių) šeimos koplyčios; įtraukti į saugotinų medžių sąrašą
157	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,30	auga šalia takelio pakraštyje ant šlaito; pėda ir šaknys paviršiuje; sankirta su antkapiu; įauga į dangą; sausena 5%
158	*Larix decidua* Mill.	europinis maumedis	22	2,30	būklė gera; laja išplitusi į S; įtraukti į saugotinų medžių sąrašą
159	*Larix decidua* Mill.	europinis maumedis	24	2,25	būklė gera; pasodintas kartu su medžiu nr 160 šeimos kapavietės kampe; įtraukti į saugotinų medžių sąrašą
160	*Larix decidua* Mill.	europinis maumedis	24	2,00	būklė gera; pasodintas kartu su medžiu nr 159 šeimos kapavietės kampe; įtraukti į saugotinų medžių sąrašą
161	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	19	1,50	būklė gera
162	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	1,53	liemuo įaugęs į aptvarą; auga tarp trijų kapaviečių; laja reta, išplitusi į E; sausena 10%
163	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,28	būklė gera; 3 m aukštyje kamienas dvejinasi; šiek tiek matosi pėda
164	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	20	2,12	randas po žaibo; randas kamieno apačioje; laja išplitusi į S dėl šalia esančio medžio nr 163; sausena apie 5%
165	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	14	1,80	auga ant šlaito antkapiuose; didelis randas; atidengtos šaknys
166	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,80	būklė gera; pėdsakai po genėjimų; laja aukštai, plečiasi į N

Priedas. Tąsa

Eil. Nr.	Pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas	Aukštis [m]	Apimtis [m]	Sveikatos būklė/pastabos/ rekomendacijos
167	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,20	būklė gera; pasviręs į N; įaugo į aptvarą; laja gerai išsivysčiusi, aukšta; sausena apie 5%
168	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	16	1. liemuo – 1,80; 2. liemuo – 1,70	dvikamienė 0,7 m aukštyje; atidengtos šaknys; auga antkapyje; įtraukti į saugotinų medžių sąrašą
169	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	20	2,90	reta laja išplitusi į E; auga aptvare; sausena 10%
170	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,90	meta pažievį; mirštantis; gausu sausenų
171	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	18	1,70	būklė gera; 1,8 m aukštyje matosi nulaužta šaka; randas; pasviręs į E
172	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	20	2,15	rekomendacijos priežiūrai; sausena 25%
173	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	18	2,80	matomos šaknys; atvira pėda; laja išplitusi į S (atauga iš S)
174	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	14	1,10	būklė gera; auga kapavietėje; matomi randai po genėjimų; laja geriau išplitusi į NE
175	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	11	0,97	auga ant šlaito kapavietėje už kryžiaus; matomas antkapio apgadinimas; sausena 30%
176	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	16	2,25	būklė gera; auga kapavietėje; laja išplitusi į NE (riboja sąlytis su medžiu nr 179); genėjimai iš NE
177	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	12	1,90	būklė gera; auga ant šlaito
178	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	14	1,75	būklė gera; auga ant šlaito; įtraukti į saugotinų medžių sąrašą
179	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	16	2,70	auga kapavietėje (šeimos kapas); nykstantis; meta žievę; sausena 40%
180	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,60	būklė gera; auga šeimos kapavietėje; randas kamieno apačioje; sausena 3%
181	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	14	1,95	būklė gera; dvikamienė 3,5 m aukštyje; įtraukti į saugotinų medžių sąrašą
182	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	1,45	auga ant šlaito; remia šlaitą ir antkapį; pėdsakai po genėjimų; laja išplitusi į E
183	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	25	2,25	būklė gera; laja tanki; auga šalia kapavietės mūro; sausena apie 5%
184	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	grupė: didžioji tuja (2 vnt.)	7	0,60	būklė gera

Priedas. Tąsa

Eil. Nr.	Pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas	Aukštis [m]	Apimtis [m]	Sveikatos būklė/pastabos/ rekomendacijos
185	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	17	2,55	šaknys truputį atidengtos iš N; iš S užverstas antkapio griuvenomis; iš S užgiję genėjimų žaizdos; laja plinta į NE
186	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,30	auga kapavietės aptvare; pasviręs į NE; laja išplitusi į NE; sausena 5%
187	*Aesculus hippocastanum* L.	baltasis kaštonas	14	1,35	būklė bloga; trenktas žaibo; auga kapavietėje; užpultas kaštoninės keršakandės (*Cameraria ohridella*)
188	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	18	2,55	būklė gera; užgiję genėjimų žaizdos, auga ant šlaito; nulaužta viena šaka; truputį pasviręs į N; sausena apie 5%
189	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	grupė didžioji tuja (2 vnt.)	6	0,30; 0,50	būklė gera; auga kapavietėje
190	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	19	1,45	būklė gera; auga visai šalia kapų koplyčios; užgiję genėjimų žaizdos; laja išplitusi į NW dėl kaimynystėje augančio medžio nr 191
191	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	1,6	matoma pėda; auga šalia antkapio (sankirta); matomos šaknys; laja išplitusi į NE dėl kaimynystėje augančio medžio nr 190
192	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	9	0,55	būklė gera; auga antkapyje; laja reta, plečiasi į N; griauna antkapį
193	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	1,45	būklė gera; pasviręs į NW; pėdsakai po genėjimų; sausena 5%
194	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	20	2,50	2 m aukštyje dvejinasi; laja reta, aukšta
195	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	2,10	drevės; laja netaisyklinga; randas po žaibo, nuodėgis; išskiria nežinomos kilmės juodą skystį; šakojasi 5 m aukštyje; pasviręs į E; sausena 10%
196	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	9	0,35	auga tarp kapų; silpnas
197	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	6	0,45	auga tarp kapų; terpisi į antkapį; pasviręs į S; genėjimų pėdsakai; šiek tiek atidengta pėda; laja išplitusi į S ir E
198	*Aesculus hippocastanum* L.	baltasis kaštonas	18	1,75	auga kapavietėje; remia šlaitą ir betoninę tvorelę; užpultas kaštoninės keršakandės (*Cameraria ohridella*)
199	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,45	būklė gera; gausios kerpės; kamienas dvejinasi 3,5 m aukštyje; laja pasvirusi link medžio nr 201

Priedas. Tąsa

Eil. Nr.	Pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas	Aukštis [m]	Apimtis [m]	Sveikatos būklė/pastabos/ rekomendacijos
200	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	16	1,30	būklė gera; terpiasi į antkapį; pasodintas kapavietės kampe (iš keturių sodinukų liko vienas, kitų likę kelmai); pasviręs į E; laja geriau išplitusi į E
201	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,15	auga už antkapio šalia kapinių tvoros; pasviręs į W; laja išplitusi į SE; sausena apie 5%
202	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	12	0,73	būklė gera
203	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,20	būklė gera
204	*Populus alba* L.	baltoji tuopa	19	2,45	pasviręs į E
205	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	20	2,70	meta žievę; grybelis
206	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,38	auga kapavietėje
207	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	15	1,30	dėmėti lapai
208	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,30	liestas žaibo
209	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	22	2,48	auga kapavietėje; pasviręs į E
210	*Populus alba* L.	baltoji tuopa	18	3,05	auga kapavietėje; atviros šaknys; pasviręs į W
211	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	19	1,95	auga kapavietėje; drevė kamieno apačioje
212	*Populus alba* L.	baltoji tuopa	22	3,25	pasviręs į N; meta pažievį
213	*Quercus robur* L.	paprastasis ąžuolas	24	3,10	būklė gera
214	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	22	2,65	būklė gera
215	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,05	žaibo pėdsakai
216	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	19	1,40	būklė gera; gausios ataugos kamieno apačioje
217	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,20	auga šeimos kapavietėje; liemuo įauga į aptvarą; pasviręs į E
218	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	18	1,32	nelygus kamienas
219	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,20	būklė gera
220	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,15	būklė gera; auga kapavietėje; minimali sausena
221	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	14	1,30	būklė gera
222	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	14	1,25	gausios šaknų ataugos
223	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	17	2,30	auga kapavietėje; surandėjęs žaibo pėdsakas
224	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,18	būklė gera
225	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	18	1,25	stiprios šaknų ataugos
226	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	22	1,60	būklė gera
227	*Pinus sylvestris* L.	paprastoji pušis	18	1,90	būklė gera

Priedas. Tąsa

Eil. Nr.	Pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas	Aukštis [m]	Apimtis [m]	Sveikatos būklė/pastabos/ rekomendacijos
228	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	16	1,50	būklė gera; pasviręs į E
229	*Pinus sylvestris* L.	paprastoji pušis	20	1,75	būklė gera; pasviręs į E
230	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	14	0,95	būklė gera
231	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	16	2,10	šiek tiek kreivas
232	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	17	1,35	būklė gera
233	*Betula pendula* Roth.	karpotasis beržas	20	1,95	būklė gera
234	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	15	1,10	būklė gera
235	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	0,95	būklė gera; šakos genėtos 2,2 m aukštyje
236	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	18	1,00	būklė gera
237	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	28	2,80	būklė gera; matomi pėdsakai po genėjimų; auga kapavietėje
238	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	18	1,20	būklė gera
239	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	28	2,15	drevė 7,0 m aukštyje; pasviręs į N
240	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	26	2,00	pasviręs į W
241	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	26	2,85	būklė gera
242	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	24	1,80	būklė gera
243	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	22	1,38	būklė gera
244	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	28	2,20	būklė gera
245	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	24	1,95	būklė gera
246	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	grupė: didžioji tuja (3 vnt.)	12; 7; 7	1,50; 0,20; 0,25	būklė gera; tarp jų kapo laukas
247	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	11	0,50	būklė gera
248	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	20	2,10	būklė gera; pasviręs į N; sausena 20%
249	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	grupė: didžioji tuja (5 vnt. – 1 didelis ir 4 maži)	9 (didelis); 4 (mažas)	- – --	kapo papuošimas
250	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	24	2,55	būklė gera; prižiūrėtas; 1,5 m atstumu šaknys viršuje; terpiasi į antkapį; sausena 20%
251	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	22	2,25	terpiasi į antkapį
252	*Larix decidua* Mill.	europinis maumedis	20	2,20	būklė gera
253	*Larix decidua* Mill.	europinis maumedis	20	1,68	būklė gera
254	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	20	2,02	būklė gera
255	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	2,02	būklė gera
256	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	19	1,62	būklė gera
257	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	17	1,70	terpiasi į sugriautą antkapį; pasviręs į E; drevė 12 m aukštyje

Priedas. Tąsa

Eil. Nr.	Pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas	Aukštis [m]	Apimtis [m]	Sveikatos būklė/pastabos/ rekomendacijos
258	*Picea abies* (L.) H. Karst.	paprastoji eglė	10	0,70	būklė gera
259	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	19	1,40	būklė gera
260	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	14	1. liemuo – 0,68; 2. liemuo – 0,76	dvigubas kamienas 0,3 m aukštyje
261	*Larix decidua* Mill.	europinis maumedis	10	0,56	būklė gera; jaunas medis; apačioje nudžiūvusios šakos
262	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	20	1,63	būklė gera
263	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	20	1,82	šaknys įauga į antkapį
264	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,90	būklė gera
265	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	1,65	būklė gera
266	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	1,70	griauna antkapį
267	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	17	1,55	auga kapavietėje, kurią griauna
268	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	8	0,39	auga kapavietėje
269	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	2	brak	naujas sodinukas; pririšti prie kuolelių
270	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	16	2,30	būklė gera; gausūs vėžio požymiai
271	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	15	2,10 (apimtis matuojama po gumbais)	matoma pėda; gausūs vėžio požymiai
272	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	16	2,00 (apimtis matuojama po gumbais)	būklė gera; šiek tiek atidengta pėda; gausūs vėžio požymiai; gausios ataugos kamieno apačioje
273	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	16	2,04	būklė gera; šiek tiek atidengta pėda; gausūs vėžio požymiai; gausios ataugos kamieno apačioje
274	*Pinus sylvestris* L.	paprastoji pušis	18	0,90	būklė gera; 1,3 m aukštyje dvejinasi
275	*Pinus sylvestris* L.	paprastoji pušis	18	1,60	būklė gera; matomi genėjimai
276	*Pinus sylvestris* L.	paprastoji pušis	18	1,05	būklė gera
277	*Pinus sylvestris* L.	paprastoji pušis	1,8	nėra	naujas sodinys
263	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	20	1,82	šaknys įauga į antkapį
264	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	16	1,90	būklė gera
265	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	1,65	būklė gera
266	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	18	1,70	griauna antkapį
267	*Acer platanoides* L.	paprastasis klevas	17	1,55	auga kapavietėje, kurią griauna
268	*Thuja plicata* Donn ex D. Don	didžioji tuja	8	0,39	auga kapavietėje
269	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	2	nėra	naujas sodinukas; pririšti prie kuolelių

Priedas. Tąsa

Eil. Nr.	Pavadinimas	Lietuviškas pavadinimas	Aukštis [m]	Apimtis [m]	Sveikatos būklė/pastabos/ rekomendacijos
270	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	16	2,30	būklė gera; gausūs vėžio požymiai
271	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	15	2,10 (apimtis matuojama po gumbais)	būklė gera; šiek tiek atidengta pėda; gausūs vėžio požymiai; gausios ataugos kamieno apačioje
272	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	16	2,00 (obwód mierzony pod naroślami)	būklė gera; šiek tiek atidengta pėda; gausūs vėžio požymiai; gausios ataugos kamieno apačioje
273	*Tilia cordata* Mill.	mažalapė liepa	16	2,04	būklė gera; šiek tiek atidengta pėda; gausūs vėžio požymiai; gausios ataugos kamieno apačioje
274	*Pinus sylvestris* L.	paprastoji pušis	18	0,90	būklė gera; 1,3 m aukštyje dvejinasi
275	*Pinus sylvestris* L.	paprastoji pušis	18	1,60	būklė gera; matomi genėjimai
276	*Pinus sylvestris* L.	paprastoji pušis	18	1,05	paprastoji pušis
277	*Pinus sylvestris* L.	paprastoji pušis	1,8	nėra	naujas sodinys

Audronė Vyšniauskienė
Kultūros paveldo departamentas prie
Lietuvos kultūros ministerijos

Sustojęs laikas. Rasų kapinės XX a. II p. - XXI a. pradžioje

XX a. viduryje dėl istoriškai susidariusių aplinkybių Rasų kapinių, kaip ir kitų senųjų Lietuvos kapinių situacija, visiškai pakito. Pasikeitusi Lietuvos politinė sistema Vilniaus miesto valdžios politiką Rasų kapinių atžvilgiu, nukreipė senųjų kapinių savaiminio naikinimo ir aplaidumo, užmaršties keliu. Buvo skleidžiama naujo ir gražaus gyvenimo propaganda, o istoriją, kurios liudytoju buvo Rasų ir kitos senosios miesto kapinės, reikėjo pamiršti. Perteikti šio istorinio laikotarpio dvasią nėra lengva: šia tema iki šiol nėra parašyta jokių studijų, todėl tikiuosi, kad pateikti nauji faktai ir įžvalgos sudomins skaitytojus.

Pirmosios kapinės, kurios Vilniaus mieste patyrė naikinimo vajų, buvo Vingio karių kapinės (Čiurlionio g.), jose buvo palaidoti Pirmojo ir Antrojo pasauliniuose karuose žuvę Vokietijos kariuomenės kariai – Sovietų Rusijos ir Sovietų Sąjungos priešai. Jau 1948 m. buvo priimtas sprendimas kapines sunaikinti, o jų vietoje įkurti Atrakcionų ir pramogų parką. Po jų sekė evangelikų reformatų – liuteronų kapinės (K. Kalinausko g.). Gal dėl to, kad kapinės buvo civilės, statant Profsąjungų rūmus buvo sunaikinta tik dalis kapinių. Kitoje dalyje buvo puoselėjama mintis pastatyti paminklą, šlovinantį Raudonosios Armijos pergales. Paskui sekė parapijinių šv. Stepono bažnyčios (šv. Stepono g.), šv. Rapolo bažnyčios (Žvejų g.), senųjų žydų (Žvejų ir Rinktinės g.), senųjų totorių (A. Goštauto g.), senųjų žydų (Olandų g.) kapinių naikinimas. Apie tai, kad ruošiamasi naikinti kapines, gyventojai sužinodavo iš pranešimų miesto žiniasklaidoje, jame buvo pranešamas palaikų iškėlimo terminas. Suėjus nurodytam terminui, buvo surenkami iš granito, marmuro ir kt. medžiagų pagaminti antkapiai. Dalis jų buvo parduoti, kita dalis panaudoti laiptų į Tauro kalną, Centrinį paštą įrengimui, smulkesni ar sutrupinti akmeninių antkapių fragmentai – atraminių sienelių statybai mieste. Paprasti betoniniai antkapiniai paminklai buvo sudaužyti ir kaip gruntas išpiltas, tiesiant S. Dariaus ir S. Girėno g., panaudoti kaip užpildas, liejant Lazdynų bei Žirmūnų tiltų atramas. Tačiau baisiausia, kad tūkstančiai palaidotų žmonių palaikai liko gulėti žemėje, ant kurios sumontuoti atrakcionai, statomi Kultūros ir sporto, Laidojimo, Santuokų rūmai ir kt. statiniai. Antakalnio kapinės (Karių kapų g.), jose palaidojus „Vilniaus išvaduotojus“, tapo prestižinėmis miesto kapinėmis. Bernardinų kapinės (Žvirgždyno g.) – mažos ir žinomos tik Užupio gyventojams, buvo pasmerktos naikinimui (numatyta mažaaukščių gyvenamųjų namų statyba). Mažiausiai pokyčių patyrė šv. Petro ir Povilo parapijinės kapinės (Saulės g.). Tai lėmė nuošali vieta ir tai, kad jose buvo palaidota daug mažiau žinomų vilniečių. Vilniaus miesto Rasų kapinės kėlė daugiausia problemų, nes tai buvo seniausios kapinės, kuriose palaidota daug nusipelniusių Lietuvos ir Lenkijos valstybėms asmenybių, todėl jų atžvilgiu buvo imtasi kitokių priemonių.

Rasų kapinės – Vilniaus istorijos veidrodis. Kai 1939 m. Vilnius buvo grąžintas Lietuvai, kai 1940 m. Lietuvą okupavo Sovietų Sąjunga ir kai 1941 m. Lietuva „įstojo“ į Sovietų Sąjungos sudėtį, didelė dalis Vilniaus gyventojų paliko miestą arba buvo ištremti. Politinės situacijos konversija miesto gyventojų tautinės sudėties atžvilgiu, turėjo lemiamą reikšmę Rasų kapinių tolimesnei raidai. Daugumos kapų neliko kam lankyti, o laikui bėgant buvo apleisti ir nyko.

Nepavyko aptikti dokumentų apie ankstyvojo pokario laikotarpiu vykusį Rasų kapinių naikinimą. Atrodo, kad šiuo metu kapinių priežiūra ir administravimas nebuvo vykdomas. Pasakojama, kad tuomet lankyti Rasų kapines buvo uždrausta, lankytojai buvo vaikomi su šautuvais, o XX a. 6 dešimtmetyje, Vilniaus universiteto studentai, per Vėlines uždegę žvakutes ant Lietuvos valstybės patriarcho Jono Basanavičiaus kapo, buvo išmesti iš aukštosios mokyklos. Antkapiniai paminklai buvo daužomi ir vartomi. Tuo laikotarpiu buvo sunaikinta daug kryžių. Špitolės name, skirtame ir kapines prižiūrintiems vienuoliams misionieriams gyventi, buvo apgyvendintos keturios šeimos. Spėjama, kad rengiantis kapines naikinti, 1960 m. buvo atlikta kapinių inventorizacija: nuo antkapinių paminklų nurašyti vardai, pavardės, mirimo metai, kapai sunumeruoti ir pažymėti sudarytame plane (m 1:200)[1]. Naudojantis inventorizacijos metu užfiksuota situacija, Rasų kapinėse buvo identifikuotas ar surastas ne vienas palaidojimas. Ši medžiaga padėjo, nustatant rastų antkapinių paminklų vietas.

XX a. 6 dešimtmetyje dėl blogos būklės buvo nugriautas šiaurinis kolumbariumas, o pietinio kolumbariumo vietoje (nugriauto 1937 m.) įrengtos vietos naujiems laidojimams (palaidoti rašytojai Petras Cvirka, Balys Sruoga, dramaturgas Borisas Dauguvietis ir kiti). Nors XX a. 7 dešimtmečio viduryje Vilniaus miesto Vykdomojo komiteto sprendimu Rasų kapinėse buvo uždraustas laidojimas, tačiau išimtinais atvejais laidojama buvo (rašytojas ir poetas Vincas Mykolaitis-Putinas – 1967 m., rašytojas Kazys Boruta – 1965 m., dainininkas Kipras Petrauskas – 1968 ir kt.). Tai reiškė, kad Rasų kapinių atžvilgiu jau buvo nutarta nenaikinti kapinių. Toks sprendimas galėjo atsirasti dėl to, kad Rasų kapinės buvo nuošalyje, įsteigtos Ribiškių kalvyne, netiko nei pramoninei, nei civilinei statybai.

Kultūros paveldo departamento prie Lietuvos kultūros ministerijos (toliau – Departamentas) Vilniaus skyriaus archyve pavyko surasti keletą raštų, liudijančių apie vyravusią netvarką ir anarchiją Rasų kapinėse. Vilniaus m. Kultūros skyriaus Kultūros paminklų apsaugos inspekcija (toliau – Inspekcija) 28 X 1966 raštu Nr. 44 Viešosios tvarkos apsaugos ministrui drg. Alfonsui Gailevičiui rašo, kad „dėl nepakankamos kapinių apsaugos jos [Rasų ir Bernardinų kapinės, A. V.] yra nuolat nežinomų asmenų niokojamos. Pavyzdžiui, Rasų kapinių koplyčioje visiškai sudaužyta dalis minėtų antkapinių plokščių, išplėšta daugelis kapų – mauzoliejų, nuolatos vienur ir kitur nuvartomi antkapiai“[2] (il. 1).

Matyt reakcijos nebūta, nes kitais metais Inspekcijos rašte (03 IV 1967 rašto Nr. 74) LTSR Kultūros ministerijos Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos viršininkui drg. Jonui Glemžai rašo, kad „Rasų kapinių koplyčios pastatas niekam nepriklauso, yra apleistas ir niekieno nenaudojamas. Pastato išsaugojimui būtina tuč tuojau remontuo-

1 1960 m. Rasų kapinių inventorizacijos medžiaga saugoma Rasų kapinių administracijos patalpose.

2 Departamento Vilniaus skyriaus archyvas, byla „Rasų kapinės“. Minimos XVII-XVIII a. antkapinės plokštės, perkeltos iš sunaikintų evangelikų reformatų – liuteronų kapinių. Jų dalys dabar yra sudėtos prie atraminės sienelės centrinės koplyčios kairėje.

ti jo stogą, tačiau nesant šeimininko, tai neįmanoma“[3]. Iš Inspekcijos 23 XII 1971 rašto Nr. 173 Vilniaus miesto Tarybų rajono Vidaus reikalų skyriaus viršininkui, sužinome, kad vietoj vasarą dingusio 1863 m. sukilimo dalyvio Gaspero Maleckio (Kasper Małecki) antkapinio paminklo buvo pastatytas naujas, „kuris nei užrašu, nei forma visai nepanašus į buvusį“. Kultūros ministerija 27 VIII 1979 raštu Nr. 7-3921 Vilniaus m. Liaudies Deputatų Tarybos Komiteto (toliau – Vykdomasis komitetas) Pirmininkui drg. A. Vileikiui rašo, kad „Dingo juodo marmuro antkapinė plokštė (125 × 65 cm) su Marikonių giminės herbu nuo Luciano Morikoni kapo“[4]. Tai tik du faktai, liudijantys antkapinių paminklų vagystes. Tokios vagystės buvo toleruojamos, bet pareikalavus pavogtieji antkapiniai paminklai, jeigu nebuvo dar sunaikinti, buvo grąžinami arba statomi nauji. Beje, šiuose raštuose pirmą kartą minima Kapinių priežiūros kontora – įstaiga, kuri rūpinosi kapinių priežiūra (o gal naikinimu?).

1975 m. Rasų kapinėse nuo neprižiūrimų kapų buvo nuimamos metalinės tvorelės ir vežamos į metalo laužą. Sujudo inteligentija ir paminklosaugininkai. Kadangi visą atsakomybę prisiėmė Kapinių priežiūros kontoros vadovai, nesunaikintos tvorelės buvo grąžintos į kapines. Tačiau jos buvo sulaužytos ir sumaišytos (ne tik iš Rasų, bet ir Antakalnio, Bernardinų ir Saulės kapinių), todėl grąžinti jas į buvimo vietą buvo neįmanoma. Bet kilęs triukšmas sustabdė tolesnį tvorelių naikinimą. Centrinėje kapinių koplyčioje kėsintasi įrengti gėlių kioską ar dirbtuves dailininkui. Stengiantis to išvengti, projektų rengimas buvo vilkinamas, bet prakiuro stogas, vagys sunaikino interjerą, o koplyčia buvo panaudota, kaip anglių, kastuvų bei karučių sandėlis.

Visuomenę labai sujaudino šiandien sunkiai suvokiamas faktas, kai privatiems asmenims paprašius, iš Rasų kapinių į Kauno kapinėse Jonavos g. steigiamus Cirko artistų kapus apie 1975 m. iš Rasų kapinių buvo iškelti italų cirko artisto, netikėtai gastrolių metu mirusio Vilniuje, Maksimiljano Trucio palaikai ir antkapinis paminklas.

1981 m. savaitraštyje „Literatūra ir menas“ pasirodė Vytauto Čekanausko ir Algimanto Nasvyčio straipsnis, kuriame reiškiamas susirūpinimas neprižiūrėtomis, apžėlusiomis, pilnomis sudaužytų ir griūvančių antkapinių paminklų, tvorų Rasų kapinėmis[5]. Atsakymus į šį straipsnį parašė Kultūros ministerijos, LTSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos, Vykdomojo komiteto atsakingi asmenys. Svarbiausia žinia – rengiamas Rasų kapinių centrinės koplyčios restauravimo projektas, 12-to kvartalo sutvarkymo projektas. Tačiau rezultatas buvo trumpalaikis: paremontuotos apgriuvusios tvoros, kai kurie antkapiniai paminklai. Centrinė kapinių koplyčia buvo „aprengta“ pastoliais. Tokiais veiksmais buvo bandoma sukurti iliuziją, kad kapinės bus tvarkomos. O padėtis Rasų kapinėse negerėjo. Vėl rašomi susirūpinimo pilni laiškai[6]. Kolektyvinį laišką „Dėl senųjų

3 Byla „Rasų kapinės“.

4 Byla „Rasų kapinės“.

5 Čekanauskas, Nasvytis 1981, p. 2-3.

6 Kostkevičiūtė, Merkys 1986.

Vilniaus kapinių likimo“ Lietuvos KP CK Pirmajam Sekretoriui Ringaudui Songailai, LTSR Ministrų Tarybos Pirmininkui Vytautui Sakalauskui, Vilniaus m. [turima omenyje komunistų – A. Vyšniauskienė] partijos Pirmajam Sekretoriui Vladislovui Mikučiauskui, Vilniaus m. Vykdomojo Komiteto Pirmininkui Algirdui Vileikiui 5 XII 1987 parašė grupė to meto nusipelniusių kultūros ir mokslo veikėjų[7]. Vėl kalbama apie rūpestį dėl padėties kapinėse, nepakankamo lėšų skyrimo ir taikomų priemonių, konstatuojama, kad čia „siautėja chuliganizmas, buteliais daužomi paminklai, pažeidžiama kapinėms derama pagarba“. Laiške buvo siūloma iš esmės keisti apsaugos metodą, atgaivinti kapinių funkciją, restauravus centrinę kapinių koplyčią, įrengti joje memorialinį kapinių muziejų, memorialiniais akcentais įamžinti žymių žmonių, kurių kapų nebeįmanoma nustatyti, atminimą (kalbama apie profesorių Pranciškų Smuglevičių[5] (Franciszek Smuglewicz). Be abejonės tuo metu valdiškų institucijų kabinetuose jau sklandė ir miesto transporto magistralės – pietinio lanksto pro Rasų kapines – idėja, kuri vos tik pasiekusi visuomenės ausis, įaudrino ją. Matyt, suvokdami, kad deklaruojami darbai (vis dar rengiama 12-to kvartalo restauravimo techninė dokumentacija, centrinės koplyčios restauravimas, tvoros nuo Rasų g. restauravimas – remontas, gyventojų iškėlimas iš kapinių teritorijoje esančio pastato) vertė atsisakyti planų, platinti Sukilėlių g. Rasų kapinių sąskaita arba statyti estakadą[8].

Prasidėjus perestroikos laikams, Lietuvoje sutapusiems su didžiuliu dvasiniu visuomenės pakilimu ir pagimdžiusiems Lietuvos persitvarkymo sąjūdį, Rasų kapinės buvo ypač sureikšmintos, nes čia ilsėjosi daug lietuvių tautos iškilių asmenybių. 1988 m., minint 1918 m. vasario 16 d. paskelbtos Nepriklausomos Lietuvos metines, buvo organizuotas gėlių padėjimas ant Jono Basanavičiaus (1851-1927) kapo Rasų kapinėse. Žmonės pradėjo plūsti į kapines. Vilniaus Vykdomasis komitetas pagaliau skyrė lėšų joms tvarkyti. Užvirė remonto, restauravimo konservavimo darbai. Pradėjus tvarkyti centrinę koplyčią, buvo nutarta atidaryti užmūrytą įėjimą ir apžiūrėti rūsio patalpas. 1990 m. pavasarį pamatytas vaizdas šokiravo: rūsyje iš 22 įrengtų kriptų 12 buvo išplėštos, 10 nepaliestos. 6 karstai išniekinti kriptose, 6 išniekinti, ištraukus iš kriptų. Kriptas žymėjo 14 memorialinių lentų (nustatyta pagal jų įrengimo žymes): 4 nuplėštos, 2 savo vietoje, 8 nerasta. Buvo užfiksuota esama situacija (faktiniai duomenys skyrėsi nuo Antonio Sniežkos (Antoni Śnieżko) skelbtų[9]), karstai sudėti į kriptas, o išvalius patalpas, įėjimas į rūsį buvo užmūrytas (il. 1).

Atsivėrus archyvams ir parodžius filmuotą dokumentinę medžiagą apie J. Basanavičiaus laidotuves, pastebėti kadrai, kuriuose matėsi neogotikiniu stiliumi pastatyti centriniai kapinių vartai. Buvo nustatyta, kad tvarkant lenkų karių, Józefo Pilsudskio širdies ir jo motinos kapą, vartai (tikėtina dėl blogos būklės) buvo nugriauti, o vietoj jų pastatyti

7 Byla „Rasų kapinės“.

8 Vileikis 1988.

9 Małachowicz 1993, p. 152-153.

1 Rūsio planas, užfiksuotas 1990 m.

paprasti. Greitai buvo priimtas sprendimas atstatyti neogotikinio stiliaus vartus (1991 m.). Vietinių lenkų dalis reiškė didžiulį nepasitenkinimą, bet paminklosauginiu požiūriu šis sprendinys pasiteisino, nes tvora, vartai ir šalia stovinti tuo pačiu stiliumi pastatyta Jelenskių šeimos koplyčia buvo pirminis sprendimas (il. 3).

Rasų kapinės atgijo. Prasidėjo intensyvūs antkapinių paminklų, koplyčių ir kitų objektų tvarkymo, restauravimo darbai. Skyrusi lėšų istorinių Rasų kapinių vartų atstatymui, Vilniaus miesto savivaldybė atliko būtinus Jelenskių, Vileišių, Žilinskų, Centrinės, Chadzinskių, Zeiderių, Vankovičių koplyčių restauravimo darbus, o 2000 m. pagal parengtą projektą restauravo vadinamą špitolę, pritaikytą kapinių administravimo patalpoms. Tačiau idėjas iki galo sutvarkyti Rasų kapines slopino mažėjantis finansavimas. Dėl to Vilniaus miesto savivaldybė neįvykdė pažadų restauruoti Malinovskių šeimos koplyčią. Tai buvo padaryta anūko iš Lenkijos lėšomis. Svarbu tai, jog jis nurodo, kad koplyčios rūsyje be senelio, yra palaidotas Boleslovas Malinovski (Bolesław Malinowski), „inžinierius, daugelio namų Vilniuje ir tiltų Vilniaus krašte bei kitose vietovėse statytojas"[10]. Beje šią informaciją reikėtų tikrinti, nes Lietuvos istoriografijoje Žvėryno tilto inžinierius įvardijamas kitu vardu. Darbų pradžioje laikinais skardiniais stogais iki geresnių laikų buvo uždengti ankstyvieji Rasų kapinių antkapiniai paminklai. Deja, ir šiandien liudijantys faktą, kad tokie laikai Rasų kapinėms dar neatėjo. Vėlesniais metais savivaldybės lėšomis buvo restauruotas takas nuo vartų iki centrinės kapinių koplyčios, atstatyta atraminė sienelė prie pagrindinio tako, restauruota šiaurinė kapinių tvora (il. 4).

Rasų kapines naikino ir gamtos stichijos – 1991 m. vasarą ir 1993 m. žiemą siautę uraganai apdaužė eilę antkapių, sulankstė daug metalinių tvorelių. Medžiai, kurie savo amžių skaičiuoja nuo kapinių atsiradimo pradžios darėsi vis didesnė problema. Pavojų praeinantiems ir grėsmę antkapiniams paminklams keliantys medžiai buvo šalinami kasmet. Medžių laja, trukdo prasiskverbti saulės šviesai ir sukuria idealias sąlygas bujoti biologinei taršai ant antkapių paminklų paviršių. Todėl 2014 m. buvo inventorizuoti Rasų kapinių želdiniai. Kapinėse suskaičiuota 304 medžiai. Juos aprašius ir įvertinus jų būklę, 83 medžiai buvo nukirsti, numatyta naikinti 130 kelmų. Bus rengiamas Rasų kapinių naujų želdynų sodinimo planas.

2000 m. išaugęs nedarbo lygis Lietuvoje prišaukė dar vieną bėdą Rasų kapinėse – vagystes. Metalo vagysčių metu (didžiausia buvo įvykdyta 2003 m. kovo 8-9 d. Rasų kapinėse buvo pavogti bronziniai bareljefai nuo Juozapo Montvilo (Józef Montwiłł), Balio Sruogos, Petro Cvirkos, Tado Vrublevskio (Tadeusz Wróblewski), Aleksandro Karnickio (Aleksander Karnicki), Tado Vonsovskio (Tadeusz Wąsowski), Vaclavo Jasinskio (Wacław Jasiński) ir kt. antkapinių paminklų bareljefai, dekoracijos, raidės, grandinės ir kiti

10 Byla „Rasų kapinės".

2 Rasų kapinių vartų nuotrauka. Fot. A. Vyšniauskienė

3 Iki mūsų dienų išlikę ankstyviausi antkapiniai paminklai

4 Sudaužytos XVII-XVIII a. antkapinės plokštės iš evangelikų reformatų-liuteronų kapinių

5 Karolio Podčašinskio kapas. Fot. P. Jamski su grupe

elementai[11]. Taip buvo prarasti autentiški profesionalių menininkų sukurti darbai. Policija buvo bejėgė kovoti su problemomis, kurias lėmė ekonominės priežastys. Šiandien jas pakeitė kita socialinė problema – narkomanija, su kurios apraiškomis susiduria dažnas Rasų kapinių lankytojas.

Rasų kapinės išvengė brutalaus ir tiesioginio kapinių naikinimo, tačiau buvo įpainiotos į šią nemalonią istoriją. Jos priglaudė iš sunaikintų evangelikų reformatų – liuteronų kapinių atvežtus paminklus ir antkapines plokštes, kurias kaip liudija paskelbti dokumentai patalpintas centrinėje koplyčioje chuliganai sudaužė. Į Rasų kapines iš šių kapinių 1962 m. taip pat buvo perkelti profesorių Adomo Ferdinando Adamovičiaus (Adam Ferdynand Adamowicz), Johano Frydricho Volfgango ir Stanislovo Bohušo-Sestšencevičiaus (Stanisław Bohusz-Siestrzeńcewicz), adjunkto Benjamino Haušteino, spaustuvininko Teofilio Kristijono Gliuksbergo (Teofil Krystian Glückberg), dailininko Juozapo Marševskio (Józef Marszewski) antkapiniai paminklai. Liuteronų bendruomenė norėtų šiuos senųjų kapinių laikus menančius objektus eksponuoti buvusių senųjų kapinių teritorijoje K. Kalinausko g., tačiau negali to padaryti dėl lėšų trūkumo. 1992 m. buvę Vilniaus miesto kapinių priežiūros darbuotojai parodė laiptus, prie Žilinskų šeimos koplyčios, kurie buvo nuimti nuo totorių karių kapų. Tąsyk buvo išmontuota 16 antkapinių stelų, kurios restauruotos sugrįžo į Antakalnio kapines, kur žymi čia palaidotų totorių karių kapus[12] (il. 4).

Šiandien Rasų kapinių valdytojas yra Vilniaus miesto savivaldybė, kuri kapinėms suteikė riboto laidojimo statusą, suteikiantį galimybę laidoti į šeimos kapus. Tokiu būdu kasmet šiose kapinėse užregistruojama apie 40 palaidojimų. Išimtinais atvejais skiriamos naujos kapavietės (buvusio kolumbariumo vietoje). Taip pokaryje buvo užlaidota dešiniojo kolumbariumo, nugriauto 1937 m., vieta. Nugriovus kairįjį kolumbariumą XX a. 6 dešimtmetyje, kolumbariumo vieta buvo pritaikyta naujiems palaidojimams. Čia palaidoti žymūs XX a. Lietuvos menininkai. Vienas kitas (rašytojai K. Boruta, V. Mykolaitis-Putinas ir kt.) buvo palaidotas neužlaidotose kapinių vietose. Sovietmečiu, kai kapinės buvo visiškai uždarytos, rezgėsi diskusija dėl laidojimo atnaujinimo, išvalant kapinių teritoriją nuo nevertingų antkapinių paminklų ir sunykusių kapų. Tokiu sprendimu buvo tikimasi disciplinuoti kapinių tvarkymą bei apsaugą. Gerai, kad diskusijos buvo numarintos neįgavusios pagreičio. Istorinės aplinkybės ir sovietų valdžios sprendimai uždrausti laidojimus Rasų kapinėse, sukūrė *status quo* kapinėse. Tik nuo XX a. devinto dešimtmečio buvo išdavinėjami leidimai laidoti į šeimos kapus. Naujos kapavietės skiriamos tik išimtinais atvejais, tarpininkaujant vyriausybinei institucijai. Svarstyta galimybė Rasose laidoti 1991 m. sausio 13 d. aukas. Tačiau laiku buvo suvokta, kad Rasų kapinės jau pilnai susiformavusios senosios kapinės, o skaitlingi palaidojimai, vėliau

11 Byla „Rasų kapinės“.

12 Byla „Rasų kapinės“.

nauji antkapiniai paminklai gali sugadinti jų istorinį charakterį. Todėl dabartinė situacija yra geriausias variantas, koks galėjo būti. Tuo požiūriu netgi sovietinio laikotarpio Rasų kapinių ignoravimo politika konservavo jas, sustabdė jų raidą. Praradimai ir netektys nėra tokie neigiami, lyginant su tuo kas būtų buvę, jei pašalinus bevardžius kapus, būtų atnaujintos kapinių funkcijos. Išimtini atvejai lemiamos įtakos nepadarė. Skiriant naujas kapavietes siekiama, kad ji nepažeistų jokių palaidojimų, o naujai statomas antkapinis paminklas nedisonuotų senųjų kapinių aplinkoje. Tačiau su netinkamų antkapinių paminklų statymo problema yra nuolat susiduriama riboto laidojimo statusą turinčiose kapinėse. Paminklų dirbtuvėse siūlomų antkapinių paminklų pavyzdžiai netinka senosioms kapinėms, todėl Rasų kapinėse galima rasti ne vieną savavališko antkapinio paminklo statybos pavyzdį.

Rasų kapinėse 1990-2008 m. laikotarpiu atsirado dar viena atminimo įamžinimo forma – simboliniai kapai. Tik įėjus pro kapinių vartus, dešinėje matome Kankinių atminimui skirtą medinį kryžių, kaip padėką žmonėms ištremtiems, įkalintiems ir rizikavusiems savo gyvenimais. Nustačius Angelų kalnelio vietą (12 kv.) pagal Adomo Honorio Kirkoro (Adam Honory Kirkor) aprašymą[13], 1998 m. Lietuvos gydytojų asociacijos iniciatyva buvo pastatytas paminklas Negimusiam kūdikiui (skulpt. Olga Gračiova), 2007 m. – kenotafas 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės akto signatarams, kurių kapai nėra žinomi (skulpt. Vladas Urbanavičius, archit. Ž. Mačionienė). Prie simbolinių kapų kategorijos galima priskirti ir paminklą baltarusių dramaturgui, aktoriui Franciškui Alachnovičiui, palaidotam sunaikintose evangelikų kapinėse, K. Kalinausko g. Paminklas – granitinis obeliskas su skulptūriniu portretu (aut. skulpt. Eduardas Podberiozkinas) pastatytas Baltarusių kultūros draugijos iniciatyva. Pavienių paminklų atsiradimas neįtakoja Rasų kapinių ansamblio visumos, bet didina interesą jį aplankyti.

Kapinių lankymą skatina kapų ir identifikavimas. Pavienių kapų buvo identifikuota daug. Tačiau akcentuosiu tris faktus, kurie praturtino Rasų kapinių istoriją. Rasų kapinių tyrinėtojai Vida Girininkienė ir Algirdas Paulauskas archyviniais dokumentais nustatė[14], kad Vilniaus universiteto profesorius, architektas Karolis Podčašinskis (Karol Podczaszyński) buvo palaidotas šalia žmonos. Ant žmonos kapo buvo pastatytas antkapinis paminklas, kurio autorius tikėtina buvo pats Karolis Podčašinskis. Deja, šalia esanti vieta XX a. viduryje buvo užlaidota. Kapinių darbuotojų pastangomis šio kapo artimieji paliudijo, kad kasant duobę, buvo pastebėtas ir ankstesnis palaidojimas. Neliko abejonių, kad tai profesoriaus palaikai. Rastas kompromisinis sprendimas – tarp E. Podčašinskos ir K. Babašinskos pastatyti paminklą K. Podčašinskiui. Tai buvo padaryta 1993 m. bendromis Lietuvos lenkų sąjungos ir Vilniaus dailės akademijos pastangomis (archit. Eduardas Budreika, il. 6).

13 Kirkoras 1991, p. 180.

14 Girininkienė, Paulauskas 1988, p. 32-33.

Ne ką mažiau įdomi yra Dobužinskių šeimos kapo identifikavimo istorija. Šį kapą pagal išlikusius dokumentus ir fotografijas Mstislavo Dobužinskio (rusų ir lietuvių scenografas, grafikas, tapytojas) archyve prieš 25 metus surado menotyrininkas Donatas Strikulis. 1939 m. lankydamasis Vilniuje, M. Dobužinskis padarė šio kapo nuotrauką, kuri pateko į archyvą. Rasų kapinėse nustatyto kapo vaizdas buvo baisus – šv. Marijos skulptūra ir jos postamentas buvo sudaužyti, aplink krūvos šiukšlių. Archyve rasti dokumentai paliudijo, kad šioje kapavietėje yra palaidotas M. Dobužinskio tėvas, Valerijanas (1842-1921) – generolas-leitenantas (vienas Vilniaus Mokslo bičiulių ir Senovės paminklų apsaugos draugijų kūrėjų, Vrublevskių bibliotekos bibliotekininkas) ir mažametė sesuo Tatjana bei pirmasis jo sūnus Konstantinas (11 mėnesių miręs Miunchene). 2010 m. Kultūros rėmimo fondo lėšomis antkapinė šv. Marijos skulptūra buvo restauruota.

Giminaičiams pateikus dokumentus, Rasų kapinėse buvo identifikuotas Vladislavo Buchner (Władysław Buchner) (1860-1939) Varšuvos satyrinio dienraščio „Mucha“ redaktoriaus ir leidėjo kapas. Jų lėšomis 1995 m. pastatytas antkapinis paminklas (autorius arch. A. Buchner).

Tenka pastebėti, kad Rasų kapinėse antkapiniai paminklai restauruojami Lietuvos lenkų sąjungos iki 2009 m., Rasų kapų visuomeninė draugijos ir privačių asmenų lėšomis (su nežymiomis išimtimis). Pastaroji lėšas gauna iš Lenkijos Respublikos kultūros ministerijos, Lenkijos Respublikos ambasados Lietuvoje ir paaukotų Lenkijoje lėšų. Visus sutvarkytus antkapinius paminklus išvardinti būtų labai sunku. Atkreipsiu dėmesį į tuos objektus, kuriuos tvarkant buvo atlikti reikšmingi darbai arba jie reikalavo didelių investicijų. Paminklosaugine prasme gerai vertinti reikia Julijaus Kloso (Juliusz Kłos) antkapinio paminklo sutvarkymą (archit. prof. E. Budreika, 1999 m.). Architektui, Vilniaus universiteto profesoriui, po mirties buvo pastatytas kuklus metalinis kryžius, kuris veikiau tik žymėjo kapo vietą. Rengiant antkapinio paminklo projektą, buvo išsaugotas stovėjęs kryžius, o siekiant pagerbti J. Kloso asmenybę, metalinis kapo kryžius, kapo apvadas buvo įkomponuotas į naują antkapinį paminklą.

Panašiai buvo sprendžiamas ir Antano Vivulskio (Antoni Wiwulski) antkapinio paminklo atnaujinimas (fot. nr 7). 1963 m. pradėjus ardyti iki karo nespėtą užbaigti Švč. Jėzaus Širdies bažnyčią, kurios rūsyje buvo palaidotas architektas, susigriebta jo palaikus perkelti į Rasų kapines. Ant kapo pastatytas margo akmens stačiakampio formos antkapinis paminklas su lietuvių kalba iškaltu užrašu, kurį tik žinantis, kad toks užrašas egzistuoja, galėjo perskaityti. Architekto atminimas nebuvo vertas tokio atsainaus požiūrio, todėl Lietuvos lenkų sąjunga inicijavo naujo projekto parengimą ir įgyvendino jį 1999 m. (skulpt. Leonas Žuklys, archit. Ž. Mačionienė). Keista girdėti priekaištus, kad neliko įrašo lietuvių kalba – ta pati stačiakampio formos plokštė su įrašu lietuvių kalba virto antkapine plokšte.

Lietuvos lenkų sąjunga pasirūpino, kad deramai būtų pagerbtas skulptoriaus Boleslovo Balzukevičiaus (Bolesław Bałzukiewicz) atminimas (skulp. L. Žuklys, archit. Ž. Mačionienė, 1992 m.), restauravo 1831, 1863 m. Rasų kapinėse palaidotų sukilėlių antkapinius

paminklus (Balcevičių (Balcewiczowie), V. Ružickio (W. Różycki), V. ir G. Malinovskių (W. i G. Malonowski), A. Oskierkos (A. Oskierko), K. Gerico, J. Manini, A. Renigierio), restauruotas Kazimiero Vilčinskio (Kazimierz Wilczyński) antkapinis paminklas, Pliaterių (Platerowie) koplyčia. Lietuvos lenkų sąjungos ir Kultūros vertybių apsaugos departamento (dabar – Departamentas) lėšomis buvo restauruotas ir remontuotas Eustachijaus Tiškevičiaus (Eustachy Tyszkiewicz) antkapinis paminklas. Visuomeninės Rasų kapinių draugijos rūpestis buvo gauti leidimus (pagal patvirtintą dokumentaciją) lenkų restauratoriams, kurie 1991-2012 m. restauravo visą eilę antkapinių paminklų (Gecų (Geców), A. Hrynevičiaus (A. Hryniewicz), J. Povstanskio (J. Powstański), A. Leščinskio (A. Leszczyński) ir kitus), taip pat įsisavinti Lenkijos Respublikos kultūros ministerijos, Lenkijos Respublikos ambasados Lietuvoje antkapinių paminklų Rasų kapinėse restauravimui skirtas lėšas. Projektinės dokumentacijos rengimas ir leidimų gavimas, tai nematomas, bet nepaprastai sunkus darbas. Nežiūrint to buvo puikiai restauruoti Euzebio Slovackio (Euzebiusz Słowacki), Izos Salmonovičiuvnos (Iza Salmonowiczówna), Liudviko Bekiu (Ludwik Bécu), Lobačevskių (Łobaczewscy), Antonio Glinskio (Antoni Gliński) ir kt. žinomų asmenų kapus ženklinantys antkapiniai paminklai. Norėtusi atkreipti dėmesį į tai, kad antkapinio paminklo I. Salmonovičiuvnai restauravimas buvo ne tik finansiškai imlus, bet ir sudėtingas technologiškai[15].

Departamento indėlis, finansuojant į Kultūros vertybių registrą įrašytų objektų tvarkybos darbus, yra kuklus. Tai lemia Nekilnojamųjų kultūros paveldo apsaugos įstatymu suformuota nuostata, kad Departamentas iš dalies gali finansuoti paveldotvarkos programas, kai kultūros vertybių valdytojas pateikai programines paraiškas. Iki šio įstatymo įsigaliojimo Departamentas finansavo centrinės koplyčios eksterjero restauravimo darbus (2005-2006 m., apie 10 % lėšų šių darbų įgyvendinimui skyrė Vilniaus m. savivaldybė). Projektas buvo vykdomas viliantis, kad valdytojas imsis iniciatyvos organizuoti centrinės koplyčios pritaikymą visuomenės poreikiams. Taip pat Departamentas finansavo Leopoldinos de Portje, Eustachijaus Tiškevičiaus, Povilo Višinskio ir kt. mažesnės apimties antkapinių paminklų restauravimo darbus, kvietė vilniečius dalyvauti jo organizuojamuose renginiuose Kultūros paveldo dienų ar Europos kapinių savaičių proga, išleido lankstinuką „Vilniaus Rasų kapinės" (lietuvių ir anglų kalbomis).

Lenkijos Respublikos Kovų ir kančių atminties apsaugos tarybos lėšomis įgyvendinus 1993 m. archit. prof. Edmundo Malachovičiaus (Edmund Małachowicz) projektą, buvo sutvarkytas Lenkijos karių kapų kvartalas. Prabėgus dešimtmečiui šiame kvartale buvo vykdyti želdynų sutvarkymo, apšvietimo įrengimo darbai.

Daugelis antkapinių paminklų buvo restauruoti privačių asmenų lėšomis. Reikia pasidžiaugti jų supratimu, ieškoti specialistų pagalbos, rengiant antkapinių paminklų restauravimo projektus. Rengiantis tvarkyti antkapinius paminklus, įrašytus į Kultūros vertybių registrą, ši procedūra yra neišvengiama. Kitais atvejais projektai turi būti rengiami, kai antkapiniai paminklai labai sunykę, yra daug netekčių. Architektės Ž. Mačionienės duomenimis 1998-2006 m. laikotarpiu, privačių asmenų prašymu, buvo parengta daugiau kaip 100 antkapinių paminklų, rūsių ir koplyčių sutvarkymo projektų[16].

Rasų kapinėse šiais metais buvo restauruotas architekto Tadeušo Rostvorovskio (Tadeusz Roztworowski) antkapinis paminklas. Jo restauravimo darbus fiansavo Kovo 11-osios Akto signataras, advokatas Česlovas Okinčicas (Czesław Okińczyc). Švenčiant jubiliejų, solinezantas svečius prašė dovanoti pinigus, kurie turėjo būti skirti minėto paminklo restauravimui. Graži dovana sau ir miestui[17].

Nežiūrint visų pastangų Rasų kapinėms reikia kompleksinės pagalbos. Didelę bėdą šiose kapinėse užprogramavo nekokybiškos antkapinių paminklų gamybai naudotos medžiagos. Nesunku pastebėti, kad didžioji dauguma antkapinių paminklų yra pagaminti iš betono. Kita bėda yra ta, kad Rasų kapinių valdytojas skiria lėšas tik kapinių priežiūrai. Pastaraisiais metais kapinių priežiūra pastebimai pagerėjo, tačiau į akis krinta blogėjanti antkapinių paminklų, kapų rūsių, atraminių sienelių, laiptų ir kt. objektų būklė, nesprendžiami centrinės koplyčios pritaikymo naudojimui ir antkapinių paminklų priežiūros klausimai. Rasų kapinės yra didelis Vilniaus turtas. Siekdama jį išsaugoti, Vilniaus miesto savivaldybė negali atsisakyti savo planų iki 2018 m. iš esmės pakeisti situaciją kapinėse[18].

Rasų kapinės yra XIX-XX a. I pusės istorinių kapinių pavyzdys. Kapinės išsaugojo natūralios kapinių raidos etapus, ankstyviausių antkapinių paminklų ir mirusiųjų atminimo įamžinimo pavyzdžius. Kapinės įsikūrė vaizdingame Ribiškių kalvyne, prie kurio reljefo prisitaikant buvo suformuotas iki šiol nepakitęs kapinių planas. Tai panoraminės kapinės, kurias galima apžvelgti nuo kalvų. Takai, antkapinių paminklų, koplyčių ir kryžių siluetai dominuoja kapinių panoramoje, sudaro vieningą memorialinės architektūros ansamblį. Akmens, betono, kalto ar lieto metalo, medžio kryžiai ir koplyčios formuoja savitą, tik šioms kapinėms būdingą charakterį.

Rasų kapinės – istorinės Vilniaus miesto senosios kapinės, įrašytos į Kultūros vertybių registrą. Tai kompleksinis objektas, kurį sudaro 275 dalys. Artinasi diena, kai šiam objektui bus suteiktas aukščiausias kultūros vertybės Lietuvoje – paminklo – statusas.

15 *Dokumentacja konserwatorska prac wykonanych przy brązowej rzeźbie anioła z nagrobka Izy Salmonowiczówny na cmentarzu Rossa w Wilnie (Litwa)*, Wilno-Warszawa 2014. Kultūros paveldo departamento prie Lietuvos kultūros ministerijos archyvas.

16 Architektės Ž. Mačionienės asmeninis archyvas.

17 http://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/advokatas-uz-dovanotus-pinigus-sutvarke-apleista-kapa.htm, [žiūrėta: 6 XI 2015].

18 Pagal Visuomeninės Rasų kapinių globos draugijos pirmininkės Alicijos Klimaševskos suteiktą informaciją Rasų kapinėse 1991-2014 m. laikotarpiu lenkų restauratorių pastangomis buvo atnaujinta virš 30; Lenkijos Respublikos kultūros ministerijos lėšomis – 6; Lenkijos Respublikos ambasados Lietuvoje – 4; Lietuvos lenkų sąjungos, o vėliau Visuomeninės Rasų kapinių globos draugijos – 26 antkapiniai paminklai.

Tomasz Jakubowski
Karališkoji pilis Varšuvoje
– Respublikos ir karalių rezidencijos muziejus

Rasų kapinių ikonografija – piešiniai ir fotografijos iki 1939 metų

Rasų kapinės tai ne tik viena žinomiausių Vilniaus nekropolijų – turistų lankoma vieta – tai vertingas žinių šaltinis miesto bei regiono istorijos tyrinėtojams, taip pat įkvėpimo šaltinis meno istorikams, vykdantiems sepulkralinius projektus. Rasų kapinių ikonografija turėtų atlikti pakankamai ryškų vaidmenį moksliniuose tyrimuose. Nors ši sritis dažnai minima kaip svarbus informacijos šaltinis, iki šiol nebuvo gvildenama panašaus pobūdžio darbuose[1].

Tuo tarpu iš istorinių grafikos, ir fotografijos dokumentų bei prieškarinių atvirukų, galima puikiausiai stebėti, kaip keitėsi Rasų kapinės, taip pat sužinoti, kaip atrodė iki mūsų dienų neišlikę antkapiniai paminklai, kapų koplyčios ar katakombos. Taigi šiame straipsnyje pirmą kartą šios problematikos moksliniuose tyrimuose bandysime aptarti Rasų kapinių ikonografiją. Chronologinės ribos apima laikotarpį nuo XIX a. vidurio, kada atsiranda pirmosios Rasų kapinių litografijos ir fotografijos iki 1939 m., kuomet baigiasi ryškų pėdsaką istoriografijoje palikusi Vilniaus nekropolijos veikla[2].

Archyvinė Vilniaus nekropolijos ikonografijos paieška buvo vykdoma peržiūrint iliustruotą XIX a. ir XX a. pirmosios pusės spaudą (t.y. „Tygodnik Powszechny"[3], „Tygodnik Illustrowany"[4], „Kłosy"[5], „Wieniec"[6] ir „Tygodnik Wileński"[7], kuriuos pavyko rasti iki šiol neminėtus kapinių vaizdus). Taip pat buvo peržiūrėtas iki 1939 m. menininkų kūrybinis palikimas, itin kruopščiai nepaprastai aktyviai veikusių tarpukario Vilniaus kūrėjų archyvai. Verta pastebėti, kad jie nors retai vaizduodavo šv. Stepono[8] ar Bernardinų[9] kapines, visiškai nelietė Rasų kapinių temos.

Taip pat atlikome paiešką peržiūrint dagerotipus ir fotografijas, darytus Vilniuje nuo ketvirtojo XIX a. dešimtmečio, bei tarpukario laikotarpio fotografų archyvuose: be kitų tai buvo Jan Bułhak (Jonas Bulhakas, 1876-1950), Edmund (1905-1984) ir Bolesława (1908-1981) Zdanowscy (Edmundas Zdanowski, Boleslawa Zdanowska), Walenty Dobrowolski (Valentas Dobrowolskis, dirbo 1918-1939). Domėtasi ir XX a. pirmojoje pusėje leistais atvirukais.

1 Įsidėmėtina, kad kai kurie istoriniai Rasų kapinių vaizdai buvo publikuoti: Małachowicz 1993; Girininkienė 1998.

2 Antrojo pasaulinio karo pradžia nutraukė Vilniaus grafikos mokyklos veikla, kuri intensyviai plėtėsi tarpukario metu.

3 „Tygodnik Powszechny" buvo leidžiamas Varšuvoje 1877-1885 m.

4 „Tygodnik Illustrowany" buvo leidžiamas Varšuvoje 1859-1939 m.

5 „Kłosy" buvo leidžiamas Varšuvoje 1865-1890 m.

6 „Wieniec" buvo leidžiamas Varšuvoje 1871-1872 m.

7 „Tygodnik Wileński" buvo leidžiamas Vilniuje 1910-1911 m. Išėjo 16 numerių, su redakcija bendradarbiavo fotografai: Stanisław Filibert Fleury (Stanislovas Filibertas Fleury, 1858-1915), Aleksander Władysław Strauss (Aleksandras Vladislovas Strausas, 1834-1896), Ferdynand Ruszczyc (Ferdinandas Ruščicas, 1870-1936) ir Władysław Zahorski (Vladislovas Zahorskis, 1858-1927). Plater-Zyberk 1999, p: 18.

8 Pvz. Jerzy Hoppen (Jurgis Hopenas, 1891-1969) 1927 m. akvafortas ar Stanisław Rolicz (Stanislovas Roličas, 1913-1997) 1940 m. medžio raižinys. BN ZZI (Biblioteka Narodowa Zakład Zbiorów Ikonograficznych), inv. nr. G.63727/II; Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, inv. nr. G.735. Grońska 1994, p. 235, poz. 246; Kotłowski 1991, p. 32, poz. 21; Kotłowski 1994, p. 60, poz. 20; Jakubowski 2012, p. 74, poz. 144.

9 Žr. pvz. piešinius iš aplanko *Zapomniane groby [Cmentarz Bernardynów w Wilnie]* Leon Kosmulski (1904-1952) 1939 m. BN ZZI, inv. nr. A.1598/G.XX/IV-47; Grońska 1994, p. 247, poz. 328; Jakubowski 2012, p. 15-17, poz. 3-8.

Bendrieji vaizdai

Seniausias Rasų kapines vaizduojantis grafikos darbas – tai pagal Alfredą Rurawskį (Alfred Rurawski, 1841-1873) piešinį padarytas medžio raižinys, kuris buvo išspausdintas 1872 m. savaitraštyje „Wieniec"[10] (il. 1). Po piešiniu matomas užrašas: „Cmentarz Rossa w Wilnie" („Rasų kapinės Vilniuje"), yra signuotas plokštėje „RURAWSKI rys." („Rurawskis pieš.") bei „WARSZAWA 72" („Varšuva 72"). Vaizde matoma mūrinė kapinių siena, už kurios aukštų medžių priedangoje stovi koplyčia ir šiaurinės katakombos. Pirmajame plane dešinėje pusėje, (prieš kapines) yra pavaizduota nupiešta apsupta nedidelės tvorelės medinė troba. Nekropolija yra pavaizduota iš vakarų pusės, tai yra nuo Ribiškių kelio. Verta pažymėti, kad tai retas atvejis, kai paveiksle matome kapinių koplyčią dar prieš pastatant 1888 m. bokštą Hipolito Raduszkiewicziaus (Hipolitas Raduszkevičius) lėšomis.

Varšuvoje dirbęs dailininkas Alfredas Rurawskis bendradarbiavo su vietine iliustruota spauda: „Tygodnik Illustrowany", „Kłosy", „Biesiada Literacka" ir „Wieniec", atlikdamas jiems piešinius medžio raižiniams, kurie iliustravo įvairaus pobūdžio straipsnius. Rasų kapinių piešinys buvo išspausdintas greta straipsnio *Dwa ostatnie schronienia Kondratowicza* (*Du paskutinieji Kondratavičiaus prieglobščiai*), kuris išėjo dviem dalim. Pirmoji dalis buvo iliustruota Rurawskio piešiniu, datuotu 1872 m. *Mieszkanie Kondratowicza przy młynie królewskim w Wilnie*[11] (*Kondratavičiaus butas prie karališkojo malūno Vilniuje*), o antrąją straipsnio dalį puošė minėtasis medžio raižinys[12].

Straipsnyje, kurio autoriaus redakcijos nepateikiamas, randame ne tik Rasų kapinių aprašymą, bet ir Władysławo Syrokomlės (Vladislovas Sirokomlė) antkapinio paminklo paminėjimas: „Cmentarz Rosę na skraju Wilna, wystawiony w załączonym tu wizerunku, założono na początku drugiej połowy zeszłego stulecia[13], w miejscowości za czasów pogańskich poświęconej obchodom na cześć bóstwa Kupały, pod którem prawdopodobnie rozumiano słońce w czasie letniego przesilenia. Cień jakiś tych obchodów przechował się do dziś dnia w tłumnej, a niesfornej wyprawie corocznej w wigilię św. Jana na dolinę przytykającą do cmentarza i podobnież noszącą nazwę Rosy. Przestrzeń cmentarza pierwotnie dosyć szczupła, rozszerzyli dokupieniem gruntów ks. Missyonarze, pod których opieką zostawał, następnie opasali go murem i poczęli w roku 1841 budować widniejącą na wizerunku kaplicę murowaną, której atoli dla szczupłych funduszów przed kassatą ukończyć nie mogli. Dokończono jej budowy i przyozdobienia w r. 1850, przeważnie kosztem i staraniem byłego profesora Uniwersytetu wileńskiego Jana Waszkiewicza.

10 Wieniec, 5 IV 1872, Nr. 28, p. 258. Grajewski 1972 ir *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających* nėra paminėtas šis dailininkas.

11 Wieniec, 29 III 1872, Nr. 26, p. 241-242.

12 Wieniec, 5 IV 1872, Nr. 28, il. p. 258.

13 Straipsnio autorius kartoja Adamo Honorio Kirkor knygoje įsivėlusią klaidą. Daugiau apie tai žr. Vidos Girininkienės straipsnį šiame tome.

Cmentarz poszedł w zawiadowanie zwierzchności duchownej kościoła archiprezbiteryalnego św. Jana, a chociaż przed kilkunastu laty za staraniem ex-Missyonarzy kks. Erdmana i Eysmonta wznowiono nabożeństwo w kościele po-missyonarskim na górze Zbawiciela, zarząd cmentarza już pozostał przy b. świątyni uniwersyteckiej. Z niej to odbywały ostatnią podróż na Rosę światła Uniwersytetu: Tomasz Hussaczewski[14], Franciszek Smuglewicz, Euzebiusz Słowacki, Ferdynand Szpicnagel, Platon Sosnowski, Ignacy Borowski, Feliks Rymkiewicz, Tomasz Życki, Wawrzyniec Gucewicz[15] i wielu innych. Z niej także w dniu 18 Września 1862 przeniesiono na Rosę szczątki Ludwika Kondratowicza. [...] Po zgonie poety zaszłym dnia 15-go Września 1862 r., Wilno na chwilę stało się widownią przedstawienia ostatniej kartki Zgonu Acerna. Wspaniały obchód pogrzebowy, jakiego tam nie widziano od pogrzebu Jędrzeja Śniadeckiego, świadczył że pieśni «Lirnika wioskowego» nie pozostały bez echa, że poeta miłości ku «braciom w kapocie i siermiędze», że śpiewak miłosierdzia i poświęcenia, dobrze spełnił posłannictwo na ziemi. Orszak pogrzebowy nieprzerwanem pasmem zapełniał najdłuższą i najobszerniejszą w mieście ulicę od kościoła św. Jana do Ostrej Bramy. Prześliczne wzgórze cmentarza Rosy przyjęło na wieczny spoczynek popioły człowieka, który przez całe życie nie myślał o wytchnieniu; otoczyło rozkoszną ciszą, której szukał daremnie dla podwojenia pracy. Przed kilku laty wdowa zmarłego położyła na mogile skromny kamień z własnemi wyrazami poety: «Skonał grając na lirze»..."[16].

14 Turimas omenyje Vilniaus universiteto profesorius kun. Tomasz Hussarzewski (m. 1807).

15 Straipsnio autorius kartoja Adamo Honoro Kirkoro knygoje įsivėlusią klaidą, kadangi Wawrzyniec Gucewicz (Laurynas Gucevičius) buvo palaidotas kapinėse prie šv. Stepono bažnyčios Žr. Girininkienė 2004b.

16 „Vilniaus pakraštyje esančios Rasų kapinės, matomose paveikslėlyje, buvo įkurtos praėjusio šimtmečio antrosios pusės pradžioje, vietovėje, kur nuo pagonybės laikų buvo švenčiamos apeigos dievui Kupalai pagerbti, kuris veikiausiai simbolizavo saules vasaros saulėgrįžos metu. Tam tikras šių apeigų šešėlis išliko iki mūsų dienų, kai da nevaldomos minios kasmet šv. Jono išvakarėse į šalia kapinių besidriekiantį slėnį tuo pačiu vardu pavadintą plaukia. Iš pradžių mažas kapinių plotas buvo praplėstas, kada Misijonieriai, globojantys o tas kapines, išpirko aplinkinius sklypus, o vėliau apjuosė jas mūrine tvora ir 1841 m. pradėjo statyti mūrinę koplyčią, kurią matome paveikslėlyje, tačiau pabaigti jos nebesugebėjo dėl lėšų trūkumo. Šis statinys buvo pabaigtas ir papuoštas 1850 m., o daugiausiai lėšų tam skyrė buvęs Vilniaus universiteto profesorius Waszkiewicz. Kapinės perėjo archipresbiterinės šv. Jono bažnyčios dvasininkų žinion, ir nors prieš keliolika metų ex-misijonierių kun Erdman ir Eysmont pastangomis buvo laikomos mišios buvusioje misijonierių Išganytojo kalno bažnyčioje, tai kapinės ir toliau tebepriklausė buv. universiteto bažnyčiai. Čia į paskutiniąją savo kelionę keliavo universiteto šviesuliai: Tomasz Hussaczewski (Tomaš Husačewski), Franciszek Smuglewicz (Pranciškus Smuglevičius), Euzebiusz Słowacki (Euzebiujus Słowackis), Ferdynand Szpicnagel (Ferdinandas Špicnagelis), Platon Sosnowski (Platonas Sosnowskis), Ignacy Borowski (Ingnotas Borowskis), Feliks Rymkiewicz (Feliksas Rimkevičius), Tomasz Życki (Tomaš Žickis), Wawrzyniec Gucewicz (Laurynas Gucevičius) ir daugelis kitų. Iš čia 1862 metų rugsėjo 18 dieną į Rasas buvo perkelti Ludwiko Kondratowicziaus palaikai. [...] Po poeto mirties 1862 m. rugsėjo 15 dieną Vilnius trumpam pavirto paskutiniojo Zgon Acerna (Acerno mirtis) puslapio vaidinimo žiūrovu. Nuostabi gedulinga eisena, kokios Vilnius neregėjo nuo pat Jędrzejo Śniadeckio (Jędzej Śniadecki) laidotuvių, liudijo, kad «Kaimo lyrininko» giesmės neskambėjo veltui, kad poetas meilės «broliams su kapotais ir sermėgomis», kad mielaširdingumo ir pasiaukojimo dainius puikiai atliko savo pašaukimą šioje žemėje. Gedulinga eisena nenutrūkstama vaga tęsėsi ilgiausia ir didžiausia miesto gatve nuo šv. Jono bažnyčios iki Aušros Vartų. Nuostabaus grožio Rasų kapinių kalvos priėmė amžinajam atilsiui žmogaus pelenus, kuris visą gyvenimą nemanąs apie poilsį; apgaubė guodžianti tyla, kurios bergždžiai ieškojęs, kad galėtų dirbti su dvigubu pajėgumu.

Raižinys pagal Alfredo Rurawskio piešinį buvo perspaudintas 1882 m. rusų propagandiniame leidinyje *Живописная Россия. Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении* trečiajame tome (pirmoji dalis) *Литовское полесье*[17]. Šiame daugiatomiame leidinyje aprašomi carinės Rusijos regionai, jų gyventojų papročiai, istorija ir kultūra. Lenkijos ir Lietuvos atveju kai kurios aprašymo dalys neretai buvo iliustruojamos medžio raižiniais atspaustais iš originalių medžio raižinių lentų, saugomų įvairių Rusijos imperijoje ėjusių iliustruotų laikraščių redakcijose, kaip buvo ir aptariamojo Alfredo Rurawskio medžio raižinio atveju. Jeigu raižinio lentelė neišliko, tai ankstesnės iliustracijos ji buvo gaminama iš naujo.

Žymiai vėliau nei savaitraštyje „Wieniec" publikuotas medžio raižinys pasirodė Stanisławo Filiberto Fleury fotografija, kurioje matomas kapinių vaizdas kiek patrauktu kairėn kadru, užfiksuotos nuo priešais esančių vakarinių kalvų[18] (il. 2). Ši fotografija buvo padaryta XIX a. pabaigoje, apie tai liudija kapinių koplyčios bokštas, pastatytas 1888 m. bei šalia katakombų matoma XIX a. pabaigoje pastatyta Kaszycų (Kašicai) koplyčia.

Visiškai kitokį kadrą pasirinko Wilhelmas Zacharczykas (Wilhelm Zacharczyk, 1841-1869), Vilniaus observatorijos fotografas, kai 1866-1867 m. sankirtoje įamžino kapines nuo Rasų gatvės pusės, pateikdamas Literatų kalnelį ir centrinius vartus, šalia kurių dar nebuvo Jeleńskių koplyčios (iki 1902)[19] (il. 3). Tokiu būdu užfiksavo neišlikusius 1820 m. statytus vartus bei laisvai išsidėsčiusias kapavietes, medinius kryžius tarp aukštų medžių[20]. Visai šalia šiaurės-vakarų pusėje kapinių mūro tada dar tebestovėjo dabar nebeegzistuojantis namas.

Katakombos

Raižiniai, fotografijos ir atvirukai tai puikus šaltinis neišlikusių Rasų kapinių katakombų, pastatytų 1801-1810 metais, dėl blogos būklės buvo pradėtos ardyti dar 1937 m.[21] Jau minėtame Alfredo Rurawskio piešinyje (il. 1) ir Stanisławo Filiberto Fleury fotografijoje (il. 2) dar gerai matomi abu katakombų korpusai. Dauguma šių kapinių statinių vaizdų padaryta XX a. pradžioje ir juose dažniausiai vaizduojamos šiaurinės katakombos. Kaip pavyzdį galima pateikti vokišką atviruką, išleistą Pirmojo pasaulinio karo metu, datuojamą 1915-1918 metų laikotarpiu, su užrašu: „Columbarien-Anlagen auf dem Friedhof

Prieš kelerius metus velionio našlė pastatė ant kapo akmenį su paties poeto žodžiais: «Mirė skambindamas lyra»... Wieniec, 23 III5 IV 1872, t. 1, Nr. 28, p. 259-260.

17 Семенов 1882, t. 3, 1 d., p. 157. Iliustracija žr. Vidos Girininkienės straipsnį šiame tome.

18 LNM (Lietuvos nacjonalinis muziejus), Neg 680. Gudaitė 2007, il. 122, p. 186. Šio Vilniaus menininko fotografijų rinkinys taip pat saugomas Nacionaliniame muziejuje Gdanske.

19 LMAVB, Fg. 1-514-3. Nepublikuota fotografija.

20 Tarp kitų įdomesnių, nors vėlesnių bendrų Rasų kapinių vaizdų fotografijų dera paminėti 1923 m. Juliuszo Kłoso fotografiją (LMAVB, inv. nr. 00027818 3).

21 Dėl labai blogos būklės 1937 m. buvo nugriauta pietinio kolumbariumo C dalis. XX a. penktajame dešimtmetyje buvo nugriauti likusieji kolumbariumai. Žr. Annos Sylwios Czyż straipsnį ir Vidos Girininkienės straipsnį šiame tome.

1 Rasų kapinių vaizdas, medžio raižinys pagal A. Rurawskį, „Wieniec", 1872 m.

3 W. Zacharyczyk, Literatų kalnelio vaizdas, 1866-1867. Fot. LMAVB, Fig. l-515-3

2 S.F. Fleury, Rasų kapinių vaizdas, XIX a. pabaiga. Fot. LNM, Neg. 680

4 Katakombos Rasų kapinėse pagal F. Krausę, atvirukas, 1915-1918 m. Fot. ZZI BN, Poczt. 7089

5 S.F. Fleury, Kapinių koplyčia Rasų kapinėse, XIX a. pabaiga. Fot. LNM, Neg. 679

Rossa bei Wilna", ir pagal signatūrą antroje pusėje: „Zeichnung vom Landsturmmann Felix Krause". Šiame atviruke matome mažai žinomo Felikso Krause piešinį[22] (il. 4). Dar vienas pavyzdys tai Juliuszo Kłoso 1923 m. fotografija *Cmentarz na Rossie – katakumby* (*Rasų kapinės – katakombos*)[23], kurios pirmajame plane matomos šiaurinės katakombos, o už jų iškyla kapinių koplyčios bokštas.

Kapinių koplyčia

Tuo pačios sesijos Rasų kapinėse metu XIX a. pabaigoje buvo padaryta kita nuotrauka, kurios autorius Stanisławas Filibertas Fleury nufotografavo kapinių koplyčią matomą iš šiaurės-vakarų pusės (il. 5). Būtent toks vaizdas vėliau buvo fotografuojamas ir kitų fotografų. Tik nedaugelis apsispręsdavo fotografuoti koplyčią iš priekio, kaip ją matome Vilniuje Bolesławo Stadziewicziaus (Boleslawas Stadzewičius) išleistame atviruke ir Vroclave Teodoro Piętkos (Teodoras Pientka) išleistame atviruke, kuris datuojamas 1906--1909 metų laikotarpiu[24] (il. 6). Koplyčia nufotografuota nuo Rasų gatvės pusės, iš kapinių tvoros, dalį jos pridengia medis. Atviruko viršutinėje dalyje yra užrašas lietuvių ir lenkų kalbomis: „Vilnius Koplyčia ant Rasų kapų / Wilno Kaplica na cmentarzu Rossa".

Kiek anksčiau, 1905-1906 metais, D. Jefimov Maskvoje išspausdino atviruką[25], kurį jau Vilniuje 1910-1911 metais padaugino Davydas Vizunas[26] (il. 7). Kompozicijoje matome Rasų kapinių koplyčios vaizdą iš paukščio skrydžio, kartu atsiveria Vilniaus apylinkėse nusidriekusių miškų ir kalvų panorama. Dešiniajame apatiniame kampe matomas katakombų fragmentas. Jos taip pat, nors ir gerokai silpniau, yra matomos kitoje koplyčios pusėje. Atviruko viršutiniame kairiajame kampe matomas užrašas: „Wilno. Kaplica na Rossie" („Vilnius. Rasų koplyčia"). Deja, nėra aišku, kas buvo fotografijoje panaudotos reprodukcijos autorius. Vis dėlto verta atkreipti dėmesį į tai, kad jame matomas perstatytas – išlaikant viršutinio bokšto aukšto stilių – vidų dengiančių kupolo švyturys. Turint omenyje jau aukščiau aptartą Stanisławo Filiberto Fleury fotografiją, tai įvyko apie 1900 m.

Władysławo Syrokomlės antkapinis paminklas

Władysławo Syrokomlės laidotuvės Rasų kapinėse 1862 m. rugsėjo mėnesį buvo viena iš paskutiniųjų XIX a. didžiųjų patriotinių demonstracijų[27]. Žvelgiant per išlikusios ikonografijos prizmę poeto antkapinio paminklo istorija bei jį vaizduojantys grafikos darbai atrodo nepaprastai įdomiai[28].

22 ZZI BN, Poczt. 7089.

23 MNW (Muzuem Narodowe w Warszawie), inv. nr. DI 93262. Plater-Zyberk 1999, p. 208, il. 170, poz. 216, p. 333.

24 LNM, inv. nr. 73: T.P. 13 189; T. Keršytė 2005, p. 348, poz. 36.

25 Keršytė 2005, p. 406, poz. 1.1.

26 Ten pat, p. 221, poz. 60.6 (91[90]).

27 1863 m. dėl represijų po sukilimo caro valdžia uždraudė bet kokias procesijas, gedulingas eisenas bei susibūrimus.

28 Paminklai Syrokomlei taip pat buvo vaizduojami fotografijose, ką liudija be kitų Nacionalinio skaitmeninio archyvo rinkiniai. NAC, inv. nr. 1-U-7780-1.

6 Kapinių koplyčia Rasų kapinėse, atvirukas, 1906-1909 m.
Fot. LNM, inw. nr. 73: T.P. 13.189T

7 Kapinių koplyčia Rasų kapinėse, atvirukas, 1906-1909 m. Fot. iš asmeninio archyvo

8 I. Chełmickis pagal W. Dmochowskį, *Grób Władysława Syrokomli na cmentarzu Rosa pod Wilnem* (*Vladislavo Sirokomlės kapas Rasų kapinėse prie Vilniaus*), medžio raižinys, „Kłosy", 1869 m.

Pirmasis jų buvo išspausdintas savaitraštyje „Kłosy"[29] (il. 8). Jame pavaizduota kapavietė, aptverta stačiakampiu aptvaru, kurio viduje stovi status medinis kryžius su pritvirtinta ovalo formos plokšte. Prie kapo stovi vyras, laikantis rankose cilindrą ir lazdelę. Dešinėje pusėje tolumoje matomi keli nereguliariai išsidėstę antkapiai, o už takelio, tarp medžių, stovi koplyčia su aukštais siaurais langais ir įėjimu, kurios viršuje bokštelis su kryžiumi. Visos kompozicijos apačioje yra užrašas: „Grób Władysława Syrokomli na cmentarzu Rosa pod Wilnem" („Władysławo Syrokomlės kapas Rasų kapinėse prie Vilniaus") bei medžio raižinio lentelės numeris „(1166)." Taip pat matoma signatūra: „DMOCHOWSKI." ir „I. CHEŁMICKI sc.".

Raižinį atliko reprodukcijų meistras – Varšuvos raižytojas Ignacy Chełmicki (Ignotas Chelmickis, dirbęs 1867-1882 metais) veikiausiai pagal Władysławo Dmochowskio (1838--1913) piešinį. Iš Vilniaus kilęs piešėjas po 1863 m. sukilimo represijų 1866 m. apsigyveno Varšuvoje, kur 1867-1874 metais dirbo iliustratoriumi įvairiuose laikraščiuose. Galbūt dar Vilniuje sukurtas piešinys buvo panaudotas kaip iliustracija savaitraštyje. Įdomu tai, kad nei tame „Kłosy" numeryje, kuriame yra raižinys, nei gretimuose numeriuose nėra minimas Władysławas Syrokomla, nėra jokio teksto kaip nors susijusios su šiuo piešiniu. Turbūt tai nėra atsitiktinuruds, gal banolymas suklaidinti cenzūrą.

1877 m. „Kalendarz Ilustrowany" pasirodė panaši nuotrauka su koplyčia ir tankiai išsidėstytais antkapiais. 10 m. vėliai tąs vaizdą pakastojo „Tugodnik Ilustrowany" paskelbtas medžio raižio raižinys[30]. Su minėtu piešiniu galima rasti sąsajų su kitu medžio raižiniu, kuris buvo pagamintas 1882 m., vaizduojančiu lygiai tokią pat kompoziciją ir signuotu: „T. J. D", kurio piešinys buvo publikuotas jau aukščiau minėtame leidinyje: *Живописная Россия. Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении*[31]. Jį nupiešė Tadeuszas Janas Dmochowskis (1856-1930), Władysławo, ankstesnės kompozicijos autoriaus, sūnus. Veikiausiai raižytojas panaudojo tėvo piešinį, tačiau jo medžio raižinys yra žymiai geriau pagamintas. Be to kompozicija yra veidrodinis ankstesniojo piešinio atspindys.

Kryžiaus lentų sankirtos vietoje ant ovalo formos lentelės matomas užrašas: „SYROKOMLA". Turbūt apžėlusi kryžiaus apatinė dalis ir gana aukštos žolės turėjo simbolizuoti laiką, kuris praėjo nuo pirmojo raižinio atsiradimo. Koplyčia kairėje pusėje ant kalvos tai kuklus tinkuotas pastatas, kurio įėjimas įrėmintas akmeninėmis atramomis. Menininkas tikriausiai nebuvo matęs Syrokomlės kapo, kadangi toje vietoje jau seniai stovėjo akmeninis paminklas (il. 9). „Atnaujino" jį remdamasis tėvo piešiniu, visai nekreipdamas dėmesio į tikrovę. Apie tai, kad aptariamo raižinio autorius visiškai nepažinojo Rasų kapinių liudija ir kapinių koplyčios forma, neatitinkanti tikrosios koplyčios architektūros.

29 Kłosy, 25 III 1869, Nr. 195, p. 141.

30 Jaworski 1876, p. 5, Tygodnik Ilustrowany, 10 IX 1887, Nr. 245, p. 168-169.

31 Семенов 1882, t. 3, 1 d., p. 133. Iliustracija Vidos Girininkienės straipsnyje šiame tome.

9 Eustachijaus Tyszkiewicziaus ir Kondratowiczių šeimos antkapiniai paminklai, Rasų kapinės, 2014 m. Fot. P. Jamski su grupe

10 B. Puc pagal K. Mrówczyńskį, *Nagrobek Syrokomli na cmentarzu wileńskim* (*Sirokomlės antkapis Vilniaus kapinėse*), medžio raižinys, „Tygodnik Powszechny", 1881 m.

Kitame medžio raižinyje, paskelbtame „Tygodnik Powszechny" 1881 m.[32], Władysławo Syrokomlės antkapis tai akmuo su išraižytu užrašu, akmens viršuje įtaisytas laurų vainiku apipintas kryžius (il. 10). Paminklas apsuptas gausios augalijos. Tolumoje, tarp krūmynų, matosi kiti kapai bei metalinės tvoros fragmentai. Visa kompozicija apjuosta stačiakampiu rėmeliu, kurios apačioje matomas aiškinamasis: „NAGROBEK SYROKOMLI NA CMENTARZU WILEŃSKIM" („Sirokomlės antkapis Vilniaus kapinėse"), greta yra medžio raižinio lentos numeris „777". Raižinys signuotas ant kompozicijos: „DRZ. B. PUC – K. MRÓW".

Taigi piešinį atliko Varšuvos medžio raižytojai Bronisław Puc (Bronislowas Pucas, dirbo 1870-1890 metais) ir Kazimierz Mrówczyński (Kazimieras Mruwčinskis, dirbo apie 1877-1900 metus). Abu buvo gerai žinomi kaip reprodukcinių medžio raižinių įvairiems iliustruotiems laikraščiams atlikėjai. Kazimierzas Mrówczyńskis taip pat bendradarbiavo su Bronisławo Puco Medžio raižinių meninėmis dirbtuvėmis (Zakład Artystyczno-Drzeworytniczy).

Šalia iliustracijos pateiktas tekstas, kuriame aprašoma Syrokomlės kapo Rasų kapinėse istorija ir kapinių būklė: „Dar nesenai, laikraštyje «Biesiada Literacka» buvo spausdintas vienos pilietės, gyvenusios prie Vyslos, laiškas, kuriame gerbiama autorė skundėsi dėl apleisto Władysławo Syrokomlės (Ludwik Kondratowicz) kapo, ta proga priėjo labai garbingos išvados ir pirmoji davė auką antkapiniam paminklui.

Po šio atsiliepimo savo auką į «Biesiada Literacka» redakciją atsiuntė senas poeto draugas J.I. Kraszewski [Juozapas Ignotas Kraševskis]. Pageidaujančių imtis garbingo ir pilietiško veiksmo mūsų tarpe visada atsiras ir šį kartą mintis apie paminklą sudomino visus Vilniaus gyventojus, todėl kiekvienas tuoj skuba paaukoti savo duoklę bendram reikalui.

Laiško autorė aprašydama poeto kapą truputį suklydo, sakydama: kad tasai taip apleistas ir apžėlęs, kad sunku jį surasti. Tiesa, kad kapą rasti nelengva, tačiau čia nieko keisto, kadangi Rasų kapinės nėra padalintos kvartalais, o alyvų krūmai uždengia gana aukštai esantį kapą. Tiesa, prieš keletą metų įeinant į kapines galima buvo matyti ant kalvelės esantį kapą su mediniu kryžiumi ir lakonišku užrašu Š.p. W. Syrokomla. Šiandien ta vieta užgožta alyvų krūmų, tačiau pats kapas yra sutvarkytas ir ant jo padėtas akmuo su užrašu:

Ś. P.
Władysław Syrokomla
ur. 17 Września 1823 r. um. 3. t. m. 1862 r.
Osierocona żona z dziećmi
tę pamiątkę poświęcają
-
Skonał grając na lirze»
Cześć twej pamięci lirniku wioskowy,
Twym piosnkom wieczna niech będzie cześć!
Mirė skambindamas lyra»
Pagarba tavo atminčiai kaimo lyrininke,
Tavo dainelėms amžinoji šlovė!

32 Tygodnik Powszechny, 28 VIII 1881, Nr. 35, p. 560.

Ty w naszych sercach pomnik wiekowy,
Twardszy nad granit umiałeś wznieść.
M. K. Ż.
Tu mūsų širdyse amžiną paminklą,
Tvirtesnį už granitą sugebėjai iškelti".
M. K. Ž.

Przed niedawnym czasem, został pomieszczony w «Biesiadzie Literackiej» list mieszkanki znad Wisły, w którym szanowna autorka ubolewała nad opuszczoną mogiłą Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza), oraz przy okazyi powzięła bardzo chwalebną myśl, i sama dała początek składki na pomnik na mogile.

Po tej odezwie pierwszy przysłał swój datek do redakcyi «Biesiady Literackiej» J. I. Kraszewski, jako stary przyjaciel poety. Chętnych na zacny i obywatelski czyn u nas zawsze się znajdzie i ta raza, myśl pomnika gorąco zajęła mieszkańców Wilna, za czem każdy pospieszy z dorzuceniem cegiełki do ogólnej budowy.

Autorka listu, opisując mogiłę poety, popełniła małą niedokładność, mówiąc: że ta jest tak zaniedbaną i zarosła, iż z trudnością można ją odszukać. Mogiły tej znaleźć nie łatwo, to prawda, ale w tem niema nic dziwnego, bo cmentarz Rossa nie podzielony na kwartały, a krzaki bzu zakrywają grobowiec leżący na dosyć wyniosłem miejscu. Prawda, przed laty, można było widzieć, przy wejściu na cmentarz mogiłę na wzgórzu z drewnianym krzyżem i lakonicznym napisem: Ś. p. W. Syrokomla. Dzisiaj to miejsce osłoniły krzaki bzu, ale mogiła opatrzona starannie na niej leży kamienna płyta z następnym napisem:

Ś. P.
Władysław Syrokomla
ur. 17 Września 1823 r. um. 3. t. m. 1862 r.
-
Osierocona żona z dziećmi
tę pamiątkę poświęcają.
-
Skonał grając na lirze»
Cześć twej pamięci lirniku wioskowy,
Twym piosnkom wieczna niech będzie cześć!
Ty w naszych sercach pomnik wiekowy,
Twardszy nad granit umiałeś wznieść.
M. K. Ż.
Mirė skambindamas lyra»
Pagarba tavo atminčiai kaimo lyrininke,
Tavo dainelėms amžinoji šlovė!
Tu mūsų širdyse amžiną paminklą,
Tvirtesnį už granitą sugebėjai iškelti".
M. K. Ž.

Nestebina manęs gerbiamosios pilietės nuo Vyslos graudenimas dėl tokio kuklaus paminklo už tiek daug širdies ir giesmių. Šis paminklas yra laikinas, pastatytas poeto žmonos, kurios materialinė padėtis yra pakankamai sunki. Visada vylėmės, kad pasikeitus aplinkybėms, atiduosime poetui tinkamą pagarbą. Dėkojame tau, piliete nuo Vyslos, kad pati pirmoji užsiminei apie paminklą Kaimo lyrininkui – dėkui Tau, kad pirmoji padėjai kertinį akmenį mintim ir veiksmu, kurio, Dievui leidus, bus pastatytas paminklas, kaip pagarbos įrodymas liaudies dainiui, kuris mirė varge, skambindamas mums savo lyra!

11 Vladislavo Sirokomlės antkapis, atvirukas, 1906-1907 m. Fot. LMAVB, inw. nr. 000278027

12 K. Piastuszkiewicz, Vilniaus Senienų muziejaus fundatoriaus, grafo Eustachijaus Tiškevičiaus kapas, medžio raižinys, „Tygodnik Powszechny", 1882 m.

Nie dziwi mię ubolewanie szanownej mieszkanki znad Wisły nad tak ubogą pamiątką za tyle serca i pieśni. Pomnik ten jest czasowy, postawiła go żona, której środki materialne są dosyć ograniczone. Mieliśmy zawsze nadzieję, że przy zmianie okoliczności oddamy poecie należytą cześć.

Dzięki Ci mieszkanko z nad Wisły, żeś pierwsza wspomniała o pomniku dla Lirnika wioskowego – dzięki Ci, żeś pierwsza położyła węgielny kamień myślą i czynem na którym, da Bóg, stanie pomnik, jako dowód hołdu, śpiewakowi gminu szaraczkowego, który skonał w niedostatku, grając dla nas na lirze!"[33].

Piešiniuose vaizduojamas Syrokomlės antkapis, kur aiškiai matoma ne tik paminklo forma ir būklė, verčianti kelti klausimą, kada poeto žmona pastatė akmenį su inskripcija. Kaip žinia, poetas mirė 1862 m. rugsėjo mėnesį. Władysławas Dmochowskis, kuris po sukilimo represijų 1866 m. apsigyveno Varšuvoje, piešinį veikiausiai jau turėjo anksčiau, taigi dar prieš tą datą, ir tikrai 1869 m., kada jis buvo publikuotas. Tačiau 1872 m. „Wieniec", kuriame pasirodė platus, Syrokomlei skirtas straipsnis, galima perskaityti, kad „prieš keletą metų velionio žmona padėjo kuklų kertinį akmenį su paties poeto žodžiais: «Skonał grając na lirze...» («Mirė skambindamas lyra...»)"[34]. Šiame tekste nėra užsimenama, kada tiksliai buvo pastatytas paminklas. Taip pat jokių paaiškinimų nepateikia teksto ištrauka iš 1881 m. „Tygodnik Powszechny". Sprendžiant iš tame numeryje spausdinto raižinio, paminklinis akmuo tada jau buvo. Veikiausiai Dmochowskis piešinį nupiešė tuoj po poeto laidotuvių, tačiau dar prieš 1863 m., kada už dalyvavimą sukilime dailininkas buvo areštuotas ir įkalintas. Tikriausia pirmaisiais metais po Syrokomlės mirties našlė pastatė jam paminklą, o to Dmochowskis jau nebegalėjo patikrinti, kadangi nuo 1866 m. jau gyveno Varšuvoje ir savo piešinį kūrė remdamasis vien savo paties anksčiau padarytais brėžiniais.

Syrokomlės kapas taip pat buvo vaizduojamas atvirukuose, ko puikiausiai Vilniuje Bolesławo Stadziewicziaus ir Vroclave Teodoro Piętkos išleistas atvirukase, datuojamas 1906-1909 metais. Paminklas, kas įdomu, čia vaizduojamas žiemą, tačiau su kryžiumi, visiškai uždengtu gėlių vainikais (il. 11). Viršuje matome užrašą lietuvių ir lenkų kalbomis: „Syrokomlės kapas ant Rasų Vilniuje / Grób Syrokomli na Rossie w Wilnie"[35].

Eustachijaus Tyszkiewicziaus (Eustachy Tyszkiewicz) antkapinis paminklas

Dar vienas piešinyje pavaizduotas antkapis yra garsaus archeologo, istoriko, Vilniaus Senienų Muziejaus įkūrėjo Eustachijaus Tyszkiewicziaus (Eustachijus Tiškevičius, 1814-1873) antkapinis paminklas (il. 12). Medžio raižinį pagamino Kazimierz Piastuszkiewicz (Kazi-

33 Tygodnik Powszechny, 28 VIII 1881, Nr. 35, p. 556-557.

34 Wieniec, IV 1872, t. 1, Nr. 28, p. 260.

35 LMAVB, inv. nr. 000278027.

mieras Piastuškevičius, g. 1856), jis buvo ir išspausdintas 1882 m. „Tygodnik Illustrowany"[36]. Po raižiniu apačioje yra užrašas: „Grób Eustachego hr. Tyszkiewicza, fundatora wileńskiego muzeum starożytności, na cmentarzu Rossa w Wilnie. Podług nadesłanego szkicu" („Senienų muziejaus Vilniuje fundatoriaus Eustachijaus gr. Tyszkiewicziaus kapas Rasų kapinėse Vilniuje. Pagal atsiųstą eskizą"), Medžio raižinio lentos numeris „972".

Piešinyje matome antkapį, kurį sudaro aukštas cokolis ant pakopos, viršuje puoštas akroterionais ir kryžiumi. Paminklas aptvertas ant keturių cokolių pritvirtinta grandine. Kapavietė apgaubta gausios augalijos, o gretimais nėra nei vieno kapo. Užrašas po raižiniu „pagal atsiųstą eskizą" rodo, kad raižytojas kaip pavyzdžiu naudojosi piešiniu, dėl ko yra dideli skirtumai tarp originalaus antkapio ir matomo piešinyje (il. 9). Raižinyje cokolio viršūnė smailėja, tačiau iš tiesų cokolis yra stačiakampio formos. Raižinyje taip pat trūksta ant pakopos esančio užrašo: „Boże bądź miłościw mnie grzesznemu" („Dieve, suteik malonę man, nusidėjėliui"). Atsiųstame piešinyje jo veikiausiai nebuvo. Kitokia yra ir paties kryžiaus forma. Sukomponuotas iš keturių nedidelių cokolių, tarp kurių nutiestos grandinės, kapavietės aptvarą buvo galima keisti[37]. Dabar nebeliko pusapvalių dekoro elementų, tiktai vientisa grandinė pertraukta per visų keturių stulpelių žiedus. Piešinyje aiškiai išskirtas Tyszkiewicziaus paminklas visiškai paliekant nuošalėje kitus greta esančius antkapius bei jų išdėstymo lygį. Tikrovėje antkapis yra greta Paulinos (merg. pavardėš Mitraszewska, 1826-1895), Syrokomlės žmonos, ir paties poeto kapo, kuris turėtų užimti bent dalį piešinio kompozicijos.

„Tygodnik Illustrowany" numeryje, kuriame išspausdintas raižinys, nebuvo jokio papildomo teksto. Tai dar vienas pakankamai dažnas pavyzdys, kada raižiniai yra spausdinami be jokio komentaro. Šalių jų pateikiama pastaba: „Inne ryciny dzisiejszego numeru, [...] nie potrzebują, zdaniem naszem, objaśnienia" („Kitiems šiame numeryje spausdinamiems raižiniams, [...] nereikalingas, mūsų nuomone, joks paaiškinimas").

Euzebiuszo Słowackio (Euzebiusz Słowacki) antkapis

Lucjano Uziębłos (Luciano Uzemblos, 1864-1942) Vilniuje 1909 m. išleistame atviruke matomi Euzebiuszo Słowackio (1773-1814), Augusto Bécu (1771-1824) ir jo dukters Aleksandros Mianowskos (1804-1832) kapai[38] (il. 13). Kompoziciją sudaro keturi vaizdai su atskirais užrašais, pateikti bendru pavadinimu: „Ich cieniom" („Jų šešėliams") Centre yra Słowackio kapas, pagal Józefo Czechowicziaus (Juozapas Čechovičius, 1818-1888) fotografiją, su užrašu: „Grobowiec prof. E. Słowackiego na cmentarzu Rosa w Wilnie,

36 Tygodnik Illustrowany, 11 III 1882, Nr. 324, p. 972. Nėra paminėtas: Grajewski 1972.

37 Yra žinoma, kad Eustachijaus ir Emilijos Wróblewskių pagalbos mokslui draugijos veiklos dėka antkapinis paminklas tarpukario metu buvo atnaujinamas kartu su Mikołajo Malinowskio (m. 1865) ir Jano Kazimierzo Wilczyńskio (m. 1885) porceliano portretu. Remontą „jaknajstaranniej" „kuo kruopščiausiai" atliko Rudolfas Bikneris (Rudolf Bikner). Słowo, 1932, Nr. 275, p. 3.

38 LMAVB, inv. nr. 000278181. Keršytė 2005, p. 469, poz. 32.2.

13 Jų šešėliams, atvirukas, 1909 m. Fot. iš asmeninio archyvo

14 Panevėžio pagrindinės mokyklos mokiniai prie Jono Basanavičiaus antkapio, apie 1939 m. Fot. LNM, f. 68.108

w r. 1880 przez Rodaków uzupełniony (ogrodzony w 1897 r.). Podług fotogramu Józefa Czechowicza" („Prof. E. Słowackio kapas Vilniaus Rasų kapinėse, 1880 m. tautiečių papildytas (1897 m. aptvertas). Pagal Józefo Czechowicziaus fotogramą")[39]. Viršuje, abejose pusėse, yra du portretai, kairėje: „Juliusz Słowacki sportretowany w postaci amorka przez Jana Rustema prof. Uniwersytetu Wileń." („Juliuszo Słowackio angelo pavidalo portretas tapytas Viln. Universiteto prof. Jano Rustemo"), dešinėje: „Euzebiusz Słowacki Literaturę polską w 1811-14 latach w Wilnie wykładał. Należał do najuczeńszych i najsympatyczniejszych postaci swego czasu" („Euzebiuszas Słowackis lenkų literatūurą 1811-14 metais dėstęs Vilniuje. Buvo viena iš pačių mokslingiausių ir maloniausių anuomet asmenybių"). Apatiniame kairiajame kampe matoma Marcelo Januszewicziaus (1806-1859) akvarelės reprodukcija, kuri vaizduoja Augusto Bécu ir jo dukters Aleksandros Mianowskos kapą su užrašu: „NA ROSIE: Nagrobek prof. Augusta Bécu (m. 1824), ojczyma Juliusza Słowackiego i córki jego Aleksandry Mianowskiej (m. 1832)" („Rasų kapinėse. Prof. Augusto Bécu (m. 1824), Juliuszo Słowackio patėvio ir jo dukters Aleksandros Mianowskos (m. 1832) antkapis"). Šį paminklą supa neišlikusi iki mūsų dienų metalinė tvorelė, o kiek aukščiau auga medžiai, sudarantys dailusų rėmus, būdingus romantinei-melancholinei kapinių kaip mirties sodo vizijai[40].

Jono Basanavičiaus antkapinis paminklas

Tai, kad Rasų kapinės buvo itin svarbios ir lietuviams, liudija ir Lietuvos Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje rašytojo ir pedagogo Motiejaus Lukšio (1907-1996) fonde saugoma nuotrauka, kurioje užfiksuota Panevėžio pradinės mokyklos I klasės moksleivių grupė, lankanti daktaro, 1918 m. Lietuvos Nepriklausomybės akto signataro Jono Basanavičiaus (1851-1927) kapą[41] (il. 14). Prie šio kapo fotografavosi ir kiti vilniečiai, ką liudija anoniminės fotografijos, kuriose be kitų atpažįstame dramaturgą, pedagogą, Lietuvos atgimimo veikėją Marceliną Šikšnį-Šiaulėniškį (1874-1970)[42].

Lietuvos mokslų akademijos Vrubleevskių bibliotekos fonduose taip pat saugoma 1927 m. fotografija, kurioje užfiksuotas Jono Basanavičiaus kapas žiemą[43].

39 Čia spausdinama Czechowicziaus fotografija buvo padaryta po 1880 m. MNW, inv. nr. DI 37951. Plater-Zyberk 1999, p. 206, il. 168, poz. 143, p. 315.

40 Daugiau šia tema žr. A.S. Czyż straipsnį šiame tome.

41 LNB, Motiejaus Lukšio rankraščiai, inv. nr. F68. 108. Kita panašaus pobūdžio nuotrauka yra netoli Panevėžio gyvenančios lietuvių menininkės Birutės Žilytės-Steponavičienės (g. 1930) nuosavybė.

42 LDM (Lietuvos dailės muziejus), inv. nr. B-5 XVIII-XXI, d. 55, 57. Rasų kapines ir Basanavičiaus kapą mini Tomas Venclova: „Rasų kapinės tai turbūt seniausia, prestižiškiausia ir gražiausia Vilniaus nekropolija. [...] Daug žymiu lietuvių politikos ir kultūros veikėjų palaidota būtent Rasose, jų tarpe Jonas Basanavičius [...] ir Mikalojus Čiurlionis [...]. 1956 m. lapkričio pradžia tai kulminacinis vengrų sukilimo momentas, suteikiantis paramos daugeliui lietuvių ir lenkų – i Vėlines Rasų kapinėse atėjo daugiau žmonių negu iki šiol. Studentų minios spontaniškai prisidėjo prie iškilmių. Basanavičiaus kape degė šimtai žvakių, keli asmenis pasakė trumpas kalbas. [...] Tvyravo pakyli, rimta nuotaika". Venclova, Hinsey 2017, p. 168-169.

43 LMAVB, inv. nr. 000278182. Žiemos nuotrauka darytą prieš 1939 m. žr. LMAVB pat, inv. nr. 000278183. Tai pakankamai įdomus vaizdas, kuriame matome namą, esantį prieš kapines. Tarp kitų Rasų kapinių fotografijų galime rasti ir tokias,

Motinos ir Sūnaus Širdies mauzoliejus

Daugelyje tarpukario darytų nuotraukų galime stebėti 1936 m. vykusias Maršalkos širdies laidotuvių iškilmes, karių kapinėse, kur anksčiau buvo palaidoti iš Sugintų atgabenti jo Motinos Marijos Billewicz (Marijos Bilevičiūtės) palaikai[44]. Žymią šių fotografijų dalį sudaro Walenty Dobrowolski ir Leonard Siemaszko (Leonardas Semaško, 1896-1975) darytos nuotraukos[45]. Tuo tarpu Jano Bułhako kūrybinių darbų fonde tesurasime tik vieną 1936 m. iškilmių fotografiją, kurioje užfiksuoti link kapo vedantys vartai su virš jo pastatytu baldachimu. Šis vaizdas pasikartoja atvirukuose[46].

1936 m. darytų nuotraukų grupė vaizduojančių Józefo Piłsudskio širdies palaidojimo Rasų kapinėse iškilmes yra saugoma Archiwum Akt Nowych (Naujųjų bylų archyvas) Varšuvoje, Ignacy ir Jan Mizikowskių (Ignotas, Jonas Mizikowskiai) 1909-1999 laikotarpio fonde. Tai ant vieno lapo suklijuoti negatyvų antspaudai[47]. Ośrodek Karta (Centras Karta) fonduose yra saugomos Maršalkos širdies laidojimo iškilmes dokumentuojančios fotografijos, kurias perdavė Marcin Jabłoński (Martynas Jablonskis)[48]. Nepaprastai įdomi yra Józef Łoziński (Juozapas Lozinski, dirbo 1930-1939) daryta nuotrauka, gauta iš Vitalijaus Gluško rinkinių, kurioje matome naktį vykusias iškilmes[49]. Reportažinis 30 fotografijų iš katedros ir gedlingą eiseną per miestą fiksuojanti fotografija yra saugoma Nacionaliniame skaitmeniniame archyve (Narodowe Archiwum Cyfrowe fonduose)[50].

Dar prieš vykstant Maršalkos širdies laidotuves, Leonardo Siemaszkos 1935 m. lapkričio 2 d. darytoje nuotraukoje įamžinta kapinių dalies vietą, kur buvo rengiamas mauzoliejus[51].

kuriose matomi kiti antkapiai. Tai patvirtina istoriko Joachimo Lelewelio (1786-1861) antkapio nuotrauka padaryta po 1929 m. Susidomėjimą, veikiausiai dėl labai turtingų formų, kėlė ir Milewskių sarkofagas ar Bukowieckių šeimos kapas. LMAVB, inv. nr. 000277896; NAC inv. nr. 1-U-7780-6; 1-U-7785-1; 1-U-7785-3; 1-U-7790.

44 LDM, inv. nr. Fi 678-682; Fi 685; Fi 697-700; Fi 702-706. Lengva prieiga prie aptariamų nuotraukų įvairiuose interneto puslapiuose lėmė, kad jos čia nereprodukojamos. Taip pat žr. iliustracijas Bartłomiejaus Gutowskio straipsnyje šiame tome.

45 LMAVB, inv. nr. 000277899.

46 Įdomumo dėlei nurodysime nuotrauką, reprodukuotą 1900 m. atviruke, vaizduojančią laidotuvių eisena einanti per geležinkelio viaduką Rasų kapinių link. Būta atvejų, kai Rasų fotografijos buvo spausdinamos kasdieninėje spaudoje, dažniausiai žymių asmenybių laidotuvių proga, pvz. Józefo Montwiłło (Juozapas Montwila) (m. 1914) ar kunigo infulato Wiktoro Frąckiewicziaus-Radzimińskio (m. 1910). Pirmuoju atveju laidotuvių dalyviai įamžinti prie kapinių koplyčios, kitu – prie nekropolijos. NAC fonduose saugoma nuotrauka, vaizduojanti kapinių dalį su nežinomu giminės kapo lankytoju (inv. nr. 1-U-7780-5). Tygodnik Wileński, 1911, Nr. 2, p. 11; Nr. 7, p. 16; Keršytė 2005, p. 430.

47 AAN, Akta Ignacego i Jana Mizikowskich, sign. 12.

48 www.xxwiek.karta.org.pl/search.php?searchtext=rossie [žiūrėta: 19 III 2019].

49 www.podbrodzie.info.pl/foto.php?type=gallery&name=Wilno-Rossa-ok1936B.jpg [žiūrėta: 10 III 2016].

50 Iš viso čia galima rasti 72 vienetus, susijusius su Rasų kapinėmis. Jie patalpinti „Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji", kur saugomos 1910-1939 m. nuotraukos, fonde – www.nac.gov.pl.

51 NAC, inv. nr. 1-U-7788.

Edmundo Zdanowskio ir Bolesławos Zdanowskos 1936 m. gegužės mėnesį datuojama nuotrauka taip pat buvo daryta prieš Maršalkos širdies laidotuves[52]. Šie fotografijos meistrai yra žinomi kaip estetinių Motinos ir Sūnaus Širdies mauzoliejaus vaizdų autoriai[53].

Įvairiose institucijose yra išlikę kitokio pobūdžio reportažinės nuotraukos, kuriose matomi įvairūs asmenys bei žmonių grupės, lankančios Maršalkos mauzoliejų ir karių kapines. Tarp jų galime išskirti 1935-1939 metų data pažymėtą Walento Dobrowolskio fotografiją, kurioje užfiksuota, kaip Vilniaus totoriai deda vainiką prie Maršalkos Józefo Piłsudskio širdies mauzoliejaus[54]. Įvykio dalyviai nuotraukai sustojo už plokštės su maršalkos širdimi, todėl galima geriau pastebėti Literatų kalnelyje sniegu padengtus kapus, matomus tarp plikų medžių.

1936 m. birželio mėnesį gėlių vainiką prie mauzioliejaus padėjo Vilniuje vykusio Lenkijos elektrikų draugijos suvažiavimo dalyviai, ką įamžino nuotraukoje nežinomas autorius[55]. Keletas 1936 m. rugpjūčio mėnesio vaizdų fiksuoja Vilniaus rytų sentikių bažnyčios mokyklos mokytojų delegaciją, Vyriausiosios sentikių tarybos prezidiumą su jos pirmininku Arsenijumi Pimonovu priešakyje bei mokytojų suvažiavimo delegacija šalia koplyčios prieš įėjimą į Maršalkos širdies mauzoliejų Rasų kapinėse[56] bei vainiko padėjimo akimirkos[57].

Dvi Witoldo Pikielo (Vytautas Pikelas, 1895-1943) nuotraukos, padarytos 1937 m. gegužės 20 d. Stepono Batoro universiteto Vilniuje *honoris causa* daktaro titulo įteikimo maršalkai Edwardui Rydzui-Śmigły (Edwardas Rydz-Smigly) iškilmių metu, kuris tą progą aplankė mauzoliejų[58].

Fotografas taip pat užfiksavęs 1938 m. vasario 25 d. vykusio slidžių žygio Zalavas – Vilnius akimirkas, kai jo dalyviai atidavė pagarbą maršalkai Józefui Piłsudskiui[59] ir visas slidininkų būrys pražygiavo priešais mauzoliejų[60]. Tų pačių metų rugpjūtį Pikiel įamžino Vilniaus legionų 1-osios pėstininkų divizijos dvidešimt penkerių metų jubiliejų ir penkioliktąsias Lvovo Jazłowieckių ulonų 14-tojo pulko metines, kai gėles ant maršalkos kapo padėjo prezidentas Ignacy Mościcki (Ignotas Moscickis)[61].

52 NAC, inv. nr. 1-U-7783-2.

53 MNW, inv. nr. DI 67511/55. Jų palikimo dalį taip pat sudaro 1920 m. Lvovo gynėjų nuotraukos. Plater-Zyberk 1999, il. p. 207, 169, poz. 301, 360.

54 NAC, inv. nr. 1-U-7788.

55 NAC, inv. nr. 1-G-673.

56 NAC, inv. nr. 1-N-1328-1.

57 NAC, inv. nr. 1-N-1328-2; 1-N-1328-3.

58 NAC, inv. nr. 1-N-3470-1; 1-N-3470-2.

59 NAC, inv. nr. 22-315-1.

60 NAC, inv. nr. 22-315-2.

61 NAC, inv. nr. 1-W-1150-20; 1-W-1150-21; 1-W-1150-22; 1-W-1150-23. Nuotraukos buvo daromos Maršalkos vardadienio proga prie jo širdies kapo, ką parodo fotografija, datota 1937 m. kovo 19 d. ir saugoma NAC, inv. nr. 1-A-197.

Ośrodek Karta (Centras Karta) saugoma nemažai anoniminių fotografijų iš Lenkijos instituto ir W. Sikorskio muziejaus Londone fondų kuriuose fiksuojama eisena ir iškilmės, vykusios 1937 m. rugpjūčio 15 d. prie mauzoliejaus Rasų kapinėse 85-tosios Vilniaus šaulių pulko padalinio šventės metu.

Maršalkos mauzoliejus taip pat buvo vaizduojamas atvirukuose. Toks rinkinys, nupirktas iš Januszo Wasylkowskio (Januš Wasilkowskis), yra saugomas Nacionalinės bibliotekos Varšuvoje fonduose. Atvirukams dažniausiai buvo naudojamos žinomų Vilniaus fotografų: Jano Bułhako, Leonardo Siemaszkos, Edmundo Zdanowskio ir Bolesławos Zdanowskos ar Józefo Łozińskio darbai. Vienas tokių pavyzdžių yra Vilniuje Abraamo Fialko 1936 m. išleistas atvirukas *Wilno. Mauzoleum Marszałka na Rossie*[62] (*Vilnius. Maršalkos mauzoliejus Rasų kapinėse*), taip pat fotoatvirukas darytas prieš 1939 m. *Wilno, mauzoleum na Rossie*[63] (*Vilnius, mauzoliejus Rasų kapinėse*), *Wilno cmentarz na Rossie*[64] (*Vilnius Rasų kapinės*), *Wilno, mauzoleum na „Rossach"* (*Vilnius, mauzoliejus „Rasose"*) išleistas Čenstakavoje prieš 1939 m.[65], taip pat Piłsudskių antkapinės lentos vaizdas[66].

Karių kapinės

Gana gausi nuotraukų dalis plačia panorama vaizduoja karių, žuvusių kovose dėl Vilniaus kapines, matomas iš priešingos gatvės pusės. Šia tema greta kitų fotografų domėjosi Janas Bułhakas, Edmundas Zdanowskis ir Bolesława Zdanowska[67]. Dažnai buvo fotografuojami šių kapinaičių fragmentai, ką puikiai iliustruoja Felikso Nowickio 1935-1939 metų nuotrauka[68] bei kitos nežinomų autorių fotografijos, kaip pavyzdžiui 1936 m. birželio mėnesį daryta nuotrauka, kurioje matome koplyčią ir Vilniaus gynėjų kapus[69], ar panašiu rakursu padaryta Jano Bułhako nuotrauka[70], o taip pat koplyčia ir kapai stambiu planu[71]. Viena seniausių 1929 m. balandį daryta nuotrauka nurodo lentelę, kabančią koplyčios priekinėje dalyje tarp kolonų. Kita įdomi ir dokumentinė nežinamo autoriaus nuotrauka daryta 1936 m. gegužę fiksuoja sušaudytų arba 1919 m. mirusių kalėjime P.O.W. (Lenkų karinė organizacija) narių kapus[72]. Ši fotografija yra svarbi dėl to, kad paminklas neišliko iki mūsų dienų.

62 LMAVB, inv. nr. 000277900.

63 ZZI BN, inv. nr. nuotr. 7098.

64 ZZI BN, inv. nr. nuotr. 7100.

65 ZZI BN, inv. nr. nuotr. 7085.

66 ZZI BN, inv. nr. nuotr. 7107.

67 NAC, inv. nr. 1-U-7783-1; 1-U-7784; 1-U-7785-2; 1-U-7787-2.

68 NAC, inv. nr. 1-U-7789.

69 NAC, inv. nr. 1-U-7780-3; 1-U-7780-4.

70 NAC, inv. nr. 1-U-7787-1.

71 NAC, inv. nr. 1-U-7776; 1-U-7777; 1-U-7779; 1-U-7780-2; 1-U-7786.

72 NAC, inv. nr. 1-U-7782.

Pasitaiko ir reportažinių fotografijų, kuriose fiksuojamos įvairios iškilmės vykusios karių kapinėse. Seniausia tos grupės nuotrauka, deja anoniminė, vaizduoja vainikų padėjimo ant Vilniaus gynėjų kapų ceremoniją Nepriklausomybės dienos švenčių metu, datuojama nuo 1926 m. lapkričio 11 iki 1930 m. lapkričio 11 d.[73] Witoldo Pikielo darytoje fotografijoje matome Peoviakų sąjungos suvažiavimo Vilniuje 1937 m. lapkritį vaizdą, kada dedamas vainikas ant karių kapinėse esančio kapo[74].

Pabaiga

Nežiūrint labai plačiu mastu atliktos archyvinės paieškos tiek Lenkijos, tiek Lietuvos institucijose, paaiškėjo, kad Vilniaus Rasų kapinių ikonografija yra nepaprastai kukli, ją sudaro vos keli piešiniai[75], atvirukai bei didelė dalis fotografijų, kuriose dažniausiai fiksuojami vaizdai susiję su Józefo Piłsudskio širdies ir jo motinos Marijos Billewicz laidotuvių iškilmėmis, taip pat Maršalkos Mauzoliejumi. Tačiau Rasų kapinių ikonografijos tyrimai dar nėra baigti, kadangi spėtina, kad privačiuose rinkiniuose dar slypi daug neatrastų vaizdų, tokių kaip aptarta unikali Józefo Łozińskio fotografija.

73 NAC, inv. nr. 1-P-3036.

74 NAC, inv. nr. 1-P-1741-5.

75 Tai bus statieji medžio raižiniai, spausdinami išvardintuose laikraščiuose, dažniausiai gaminami pagal į redakciją atsiųstus piešinius arba fotografijas.

Krystyna Syrnicka
Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Iš antkapinio eiliavimo Rasų kapinėse istorijos

Į kapines galime žvelgti įvairiais aspektais. Jas galima matyti keleivio Bolesławo Leśmiano akimis, kuris „skersai pažvelgęs į esybę, žengė kapinėsna“[1], arba istoriko, filosofo, etnografo, kultūros antropologo ir kt. akimis. Kiekviena šių perspektyvų yra reikšminga. Kapinės yra mums svarbios tiek dėl mūsų asmeninio likimo ir rūpesčių, kiek ir dėl visuotinio, visuomeninio bei tautos tapatybės jausmo. Taigi jos apsireiškia kaip daugiasemantinės ekspresijos erdvės[2]. Kapinių indėlis į tautos, valstybės istoriją bei jų kultūrinį paveldą yra didžiulis. Vietinių kapinių, kurių tarpe Rasų kapinės yra vienos svarbiausių, tyrėjai vilniečiai, taip pat pirmieji antkapinius užrašus pradėję nurašinėti Antonis Łazarowiczius, Ludwikas Albertas Zasztowtas, ar Lucjan Uziębło, į tai dėmesį atkreipė tiktai XIX a.[3] Būtent tada į antkapius pradėta žiūrėti kaip į „svarbius istorijos dokumentus“, kadangi juose išrėžti užrašai „leidžia geriau susipažinti su šeimų ir šalių istorija“[4]. Tačiau šiuose įrašuose slypėjo kažkas daugiau, nes senieji tyrinėtojai rašė, jog „vienuose matome liūdnas ir pakilias mintis, o iš kitų sklinda trivialus originalumas”[5]. Užrašai sukeldavo ir kitokius apmąstymus: „Ne kartą tarp tų akmenų, statomų pagerbti gyvenimo žemėje baigčiai, atsiranda toks, kurio graži forma, mintis arba kokia smulkmena ypatingai paveikia žmogaus jausmus. Sugeba kartais padaryti stiprų įspūdį arba priverčia susimąstyti apie amžiną Gyvenimo ir Nebūties mįslę”[6]. Taigi jau tada apie kapines pradėta mąstyti iš tekstologinės perspektyvos, į jas pradėta žiūrėti kaip į savotišką knygą, kurios lapus atstoja pavieniai antkapiai. Tokiu būdu plastinės išraiškos ir įrašų dėka antkapiai tapo žmogaus santykio su mirtimi, jos suvokimo ir empatijos liudininkais.

Visoje europietiškoje kultūroje kapų kultas tapo liturgine naujojo devynioliktojo amžiaus mentaliteto, naujojo romantinio jausmingumo, dėl kurio kito žmogaus mirtis tapo jautriai išgyvenama, išraiška. Kultūros antropologai šį naująjį požiūrį į mirtį, į jos suvokimą apibrėžia „kito mirtimi“[7] arba „apraudojamaja mirtimi”[8]. Jeigu anksčiau mirusiųjų

1 Leśmian 1996, p. 301 (*Cmentarz*).

2 Daugiau apie tai: Kolbuszewski 1996.

3 Domėjimosi antkapinėmis inskripcijomis Vilniuje ir Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje problematika iki šiol nėra tinkamai ištyrinėta. Paprotys kaupti visokio pobūdžio užrašus, tame ir antkapinius, buvo žinomas dar iš antikos laikų. Lenkijoje, o taip pat manoma, kad ir Lietuvoje, inskripcijomis pradėjo domėtis humanistų bendruomenė. Septynioliktame amžiuje Szymonas Starowolskis kūrinyje *Monumenta sarmatarum* (Kraków 1655) pirmą kartą sudarė antkapinių inskripcijų sąrašą, kuriame buvo nurodyti ir didesni Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės miestai (Vilnius, Kaunas, Lietuvos Brasta, Gardinas, Nesvyžius). Senosios Lenkijos laikais būdavo, kad ant svarbių asmenų antkapinių paminklų esančias inskripcijas perrašydavo į knygas, kurios buvo dažniausiai vadinamos *varia*. Žinios apie tokio pobūdžio užrašus sudarė jaunų dvarininkų ugdymo dalį, kadangi savo giminės istorijos pagrindu būdavo kuriamas savo pačių prestižas. Žr. Freiberg 2014, p. 142.

4 BOss, 13.198/II, p. 72 (A. Śnieżko, *Stare cmentarze wileńskie*).

5 LMAVB, f. 9-2212 (A. Łazarowicz, *Nagrobki i nadpisy*).

6 BOss, 13.198/II, p. 72.

7 Ariès 2011, p. 401 ir toliau.

8 Kolbuszewski 1996, p. 201.

kultas ir atmintis apie juos priklausydavo nuo velionio statuso, tai nuo XVIII ir XIX a. sandūros, tai yra nuo tada, kada kapinės buvo pradėtos steigti už miesto ribų, mirtis kone demokratiškai sulygino žmones. Iškilo nauji kultūriniai tanatologinės problematikos aspektai, kurie, atrodo, yra žymiai svarbesni, negu racionaliai interpretuojamos sanitarinės kapinių lokalizacijos sąlygos.

Rasų kapinių istorija šiuo atžvilgiu nėra jokia išimtis. Sprendžiant iš XIX a. 2-jo dešimtmečio statistinių duomenų, naujosiose, gerokai didesnėse laidojimo vietose Rasose bei Užupyje buvo laidojama žymiai daugiau mirusiųjų, negu senose miesto ribose buvusiose kapinėse[9]. Galima manyti, kad jos buvo pasirenkamos dėl to, jog jose galima buvo statyti antkapinius paminklus, prižiūrėti kapus ir puošti juos gėlėmis, kaip apie tai rašė Antonis Łazarowiczius: „Seniau, t.y. prieš 1812 m. [...] nebuvo įprasta ne tik dėti ant karstų ar kapų [metalinių vainikų – K. Syrnicka], idant pagerbtume velionį, bet netgi nepuošdavome jų žolynais nei gėlėmis”[10]. Prasidėjus tuometinėse kapinėse „mirties demokratizavimo“ procesui (kiekvienam mirusiajam galėjo būti skirta atskira garbaus amžino atilsio vieta, o jo artimieji galėjo rūpintis jo kapu), pradėjo plisti paprotys ant antkapių užrašyti eiliuotus užrašus, kuris netrukus pavirto antkapinio eiliavimo mada. Šia prasme Rasų kapinės taip pat pasižymi visais svarbiausiais šios kultūros istorijos dalies bruožais.

Antkapinių užrašų Rasų kapinėse (panašiai, kaip ir kur kitur) tyrimas yra sudėtingas, kadangi kapinėms senstant, jos pamažu nyko, todėl dalis antkapių su užrašais (ypač eiliuotais) negrįžtamai dingo. XX a. 9-jame dešimtetyje surašyti juos bandė Agnieszka Durejko[11], kuri maloniai pasidalino sunkiai perskaitytomis Rasų kapinėse rastų antkapinių tekstų nuotrupomis su šio teksto autore. Bandant rekonstruoti antkapinio eiliavimo istoriją Rasų kapinėse, naudotasi įvairiausio pobūdžio antkapinių užrašų rinkiniais, kurių daugelis yra gauta iš senųjų kolekcionierių – daugiausiai Lucjano Uziębłos[12] ir Aleksandro Śnieżkos[13] – kartotekų rinkinių. Tyrinėdama įrašus Rasų kapinėse Agnieszka Durejko atkreipė dėmesį į tai, kad Vilniaus nekropoliją iš kitų kapinių tarpo išskiria tiktai tai, kad eiliuoti įrašai platesniu mastu čia pradėjo atsirasti tik apie XIX a. vidurį, maždaug nuo 1840 m., tai yra pora dešimčių metų vėliau, negu, pavyzdžiui, Varšuvos Povonzkų arba Lvovo Lyčakovo kapinėse[14].

9 Kosman 1994, p. 48.

10 BOss, 13.198/II, p. 70.

11 Durejko 1992, p. 121-136.

12 LMAVB, f. 151, (L. Uziębło, *Napisy nagrobne osób pochowanych na wileńskich cmentarzach*) l. 120-180.

13 BOss, 16149 (A. Śnieżko, *Cmentarz Rossa w Wilnie*).

14 „Iš apie 90 svarbiausių lenkiškų eiliuotų inskripcijų, vos viena yra iš 1800-1810 m. laikotarpio (neskaitant eilėraščių katakombose, kur jie buvo rašomi dažniausiai nuo pat katakombų atsiradimo pradžios). Nerastas nei vienas 1810-1840 m. eilėraštis – jie buvo tik ant katakombų lentelių. 1840-1850 m. rašyti 3 eilėraščiai, 1850--1860 m. – 7, 1860-1870 m. – 4, 1870-1880 m. – 3, 1880-1890 m. – 24, 1890-1900 m. – 12, 1900-1910 m. – 11, 1910--1920 m. – 10. Iš to galima spręsti, kad «kapinių literatūra» Rasų kapinėse išgyveno savo raidos laikotarpį ant Jaunosios

Rasų kapinės dar išsiskyrė ir tuo, jog čia stovėjo katakombos, kurios po Antrojo pasaulinio karo buvo nugriautos. Pastatytos manomai apie 1801 m.[15], skirtos turtingiems ir nusipelniusiems žmonėms laidoti, turėjo pakeisti prarastą privilegiją laidoti mirusiuosius bažnyčių kriptose. Nišas dengiančios antkapinės lentos tiek savo išore, tiek užrašais buvo panašios į bažnyčiose buvusias inskripcines epitafijas. Neatsitiktinai ir daugelis antkapinių inskripcijų naujųjų kapinių atsiradimo pradžioje perimdavo barokines epigrafinės bajorų kultūros tradicijas.

Analizuojant devynioliktajame amžiuje galiojusias užrašines normas, dera pastebėti, kad tuometinėse epitafijose dažniausiai kalbama apie „amžiną atmintį". Būtent tada buvo suvokta ta karti tiesa, kad jokia akimirka nebesugrįžta, kad tik atmintis gali išsaugoti tapatybę, tautines tradicijas, visa tai, ką naikina laikas[16]. Tai buvo romantinės sąmonės permainų pasekmės, kurias Ireneuszas Opackis pavadino romantizmui būdinga „laikinumo manija" ir iš jos kylančia „manija išsaugoti". Jo nuomone „romantikas – tai žmogus, apsėstas laikinumo vizijos, viską naikinančio laiko vizijos, [...] atrandantis, kad viskas praeina ir, kad kiekviena privataus gyvenimo akimirka paskęsta užmarštyje"[17]. Taigi tuo laikotarpiu, vykstant permainoms mentaliteto, psichikos, kultūros, filosofijos srityje, kapinės buvo interpretuojamos pasitelkiant tekstologines kategorijas ir į jas buvo žiūrima, kaip į ženklų rinkinį, kuris turėjo priminti apie praeinantį žmogaus gyvenimą. „Tokiu būdu *neatminties antropologija* plačiaja prasme [...] galėjo pavirsti *atminties antropologija*"[18].

Atmintis apie mirusįjį, įgydama materialią ženklo būseną, atsiranda jau pačiame kapo pavadinime. Zygmuntas Glogeris *Encyklopedia staropolska* rašė: „Pats žodis paminklas, puikiausiai perteikia jame slypinčią reikšmę – nėra ypač senos kilmės; jis pradėtas vartoti pačioje XVIII amžiaus pabaigoje arba XIX amžiuje, bent jau senesnių šio žodžio pavyzdžių neturime"[19], tačiau šis pavadinimas buvo vartotas ir anksčiau. *Naujojo Testamento* laikais kapas buvo vadinamas „mneme", „mnemeion", kas reiškė „atminties pastatas, paminklas turintis įtvirtinti atmintį apie mirusįjį ir pats savaime yra atminties, kuria gaubs mirusįjį gyvieji, užtikrinimas"[20].

Ireneuszas Opackis, aptardamas švietėjiškojo paminklo istoriją ir evoliuciją, nurodo, kad „juk buvo dvejopas, sudarytas iš pagrindinio elemento «materialiosios atminties» bei su juo susieto žodinio komentaro. Tasai žodinis komentaras išgaudavo jo «esmę», užtikrindavo jo skaidrumą ir nepalikdavo anonimiškumo"[21], pagaliau motyvavo paminklo-atminties poreikį, ką galima pastebėti šiame Rasų kapinėse esančios inskripcijos pavyzdyje:

„D. O. M.
Zuzanna z Kossobudzkich
Lachowiczowa
Sekretarzowa byłego dworu Polskiego
Umarła 1833 R-u Mica Junii 11 dnia
Przeżyła lat 77
Wdzięczność dozgonna dzieci
dla najlepszej Matki
Tę pamiątką Jej martwe uczciła ostatki".

„D. O. M.
Zuzanna iš Kossobudzkių
Lachowiczowa
buvusio Lenkijos dvaro sekretoriaus žmona
Mirė 1833 m. birželio 11 dieną
Gyveno 77 metus
Vaikų dėkingumas iki mirties
geriausiai Motinai
Jos mirusius palaikus pagerbė šia atmintine"[22].

Kuomet romantinėje kultūroje „menų karaliene" tapo poezija, jos vaidmuo antkapiniuose užrašuose taip pat sustiprėjo – „atminimu" visų pirma tapo eilėraštis. Šioje vietoje dera prisiminti įdomią metonimiją – „kalti eilėraštį akmenyje" tai „kalti atmintį":

„Dla żony, którą wieczne pochłonęły cienie
Na tem kuję grobowcu pamięć i westchnienie
Nie dłutem, ale łzami i memi i dziatek
Bo z żon była najlepszą, najcnotliwszą
z matek".

„Žmonai, kurią amžini prarijo šešėliai
Šiame antkapyje kalu atmintį ir atodūsį
Ne kaltu, o mano ir vaikų ašaromis
Nes buvo geriausia žmona,
dorybingiausia motina"[23].

Laikui bėgant norma ir privalomas paprotys tapo eiliuoti užrašai ant antkapinių paminklų. Jie taip pat buvo kontekstualus darinys, tampriai susijęs savo lokalizacija ir funkcija su mirusiojo kapu. Perteikti informaciją apie faktus taip pat buvo patikėta poetinei epitafijos daliai – taip vyko tada, kada antkapinis eiliavimas dar tebebuvo laikomas literatūros rūšies sinonimu. Taigi antkapinės poezijos kūrybą patronavo sąmoningi aukšti meniniai tikslai ir individualizmas – nors meniniu požiūriu šių eilių lygis buvo labai nevienodas. Nesunku rasti gausių to pavyzdžių:

„D. O. M.
Tu spoczywają zwłoki
Antoniny Fischer
Artyst. dram.

„D. O. M.
Čia ilsisi
Dram. artistės
Antoninos Fischer

Lenkijos literatūrinio stiliaus slenksčio, tačiau neturime jokio rimtesnio pagrindo tolesnėms išvadoms daryti, kadangi iki pat 1905 metų lenkų kultūra Vilniuje išgyveno ypatingai sunkų laikotarpį". Durejko 1992, p. 122.

15 Małachowicz 1996, p. 430.

16 Biernacki 1994, p. 12.

17 Opacki 1972, p. 104-105.

18 Co mnie 1996, p. 14.

19 Gloger 1978 (terminas „pomniki" – „paminklai").

20 Sikora 1986, p. 63.

21 Opacki 1972, p. 95.

22 Inskripcija iš katakombų. LMAVB, f. 151, l. 172.

23 Inskripcija iš katakombų, skirta Annai iš Tomaszewskių Machwicowai (m. 1805). LMAVB, f. 151, l. 157.

Urodzonej 26 kwietnia 1824 r. zmarłej 5 marca
Pokój Tobie Dziewico! Twoja piękna dusza,
Nad wiek jasnemi światła błysnąwszy promienie,
Gdy ziemską cząstkę Twoją śmierć śronem przyprusza,
Wolna od mętów ziemi śród niebieskich cieni,
Wycisnąwszy Rodzicom, Siostrze łzę goryczy
Szczęście siebie, niebieskie dziedziczy.
Prosi przechodnia o westchnienie do Boga".

Gimusios 1824 m. balandžio 26 d. mirusios 1842 m. kovo 5 d. palaikai
Ramybė Tau Panelė! Tavo graži siela,
Amžių nušvietė skaisčiais spinduliais,
Kai Tavo žemišką dalelę mirtis šerkšnu apibarstė,
Laisva nuo žemės vilionių tarp dangaus šešėlių,
Išspaudžiusi Tėvams, Seseriai karčią[24] ašarą
Sau dangišką laimę paveldėjo.
Prašo lankytoją pasimelsti Dievui".

Kitas pavyzdys dedikuotas Zofijai Kaczkowskai (m. 1858)

„Ta zimna ciężka grobowa skała
Młodej dziewicy piersi przygniata,
Zaledwie młodość jej rozkwitała,
W rozum, w naukę, w cnotę bogata
Mimo rodziców lube nadzieje
Bóg piękną duszę do nieba bierze.
Łzy które ojciec i matka leje,
Boże najwyższy! Przyjmij w ofierze!
Dobry przechodniu! Łza twoja tkliwa
Niechaj upadnie na zimną skałę
Westchnij za duszę tej co spoczywa
I za rodziców serca zbolałe".

„Ši šalta sunki kapinių uola
Jaunajai mergelei krūtinę spaudžia,
Vos jos jaunystė pražydėjo,
Atnešdama protą, mokslą, dorybę
Nors buvusi tėvų miela viltis
Dievas skaisčią sielą dangun ima.
Ašaros kurios tėvas ir motina lieja,
Dieve Aukščiausias! Priimk auką!
Gerasis lankytojau! Tavo miela ašara
Tenukrinta į šaltą uolą
Pasimelsk už čia besiilsiančios sielą
Ir už tėvų kupinas skausmo širdis"[25].

Nežiūrint siekimo individualizuoti užrašą, neretai matoma stipri visuomenės priimtų pavyzdžių bei tuo metu galiojusių epigrafinių normų įtaka. Iš jų ryškiausiai pasižymėjo devynioliktojo amžiaus Rasų kapinių antkapinėje epigrafikoje iš ašaringojo sentimentalizmo tradicijų perimta konvencija, liepianti ašaromis „aplašinti" arba „apipilti" kapo akmenį:

„Głaz ten skropiony łzami sierocymi
Córki poświęcają ojcu najlepszemu
Z nim dla Nich szczęście umarło razem
A dusze ich tęsknią i dążą ku niemu".

„Šis akmuo apšlaistytas našlaičių ašaromis
Dukterys skiria geriausiam tėvui
Su Juo laimė kartu mirė
Jų liūdnos sielos eina juo link"[26].

Daugelyje eilėraščių, ypač tų, rašytų pirmojoje XIX a. pusėje, kuriuose romantizmo tradicijoms būdingomis artimojo žmogaus mirties išgyvenimo priemonėmis perteikiama

24 Inskrypcja z katakumb. LMAVB, f. 155, k. 130.

25 Zofias Kaczkowskos (m. 1858) antkapinis paminklas.

26 Mateuszo Dowmont-Siesickio (m. 1849) antkapinis paminklas.

ypatinga būsena gedinčiojo, kuris nenori pergyventi mylimojo žmogaus, kadangi gyvenimas jam prarado bet kokį grožį ir tikslą. Vieno iš antkapių turinys, rodos, tiesiogiai sako, kad vyras, negalėdamas išgyventi žmonos mirties, pats miršta:

„Wydarta światu w dobie wiosennej żywota.
Tu złożyła swe zwłoki młodość, piękność, cnota.
Strat gorzkich jej małżonek nie mógł przenieść tyle,
Próżen szczęścia na świecie – znalazł ją w mogile".

„Išplėšta pasauliui gyvenimo pavasario žydėjime
Čia padėjo savo palaikus jaunystė, grožis, dorybė.
Skausmingų netekčių jos vyras tiek negalįs ištverti,
Nesitikintis pasaulio laime – rado ją kape"[27].

Taigi čia matome įsitikinimą, kad mirtis (savoji) nėra blogis, tiktai ramybė ir nusiraminimas, laimingas susitikimas su mylimais žmonėmis, vienintelis būdas juos pamatyti, ir to laukdami raudojantys praleis visą savo gyvenimą.

„Żono Najukochańsza! Żono moja Droga
Jużeś mnie opuściła, poszłaś do Boga
Pan Ciebie za Twe cnoty powołał do Siebie
Bądź Jego wola święta on złączy nas w niebie".

„Žmona Mylimiausia! Žmona mano Brangioji
Jau mane palikai, nuėjai pas Dievą
Viešpats Tave už tavo dorybę pašaukė pas Save
Teesie Jo šventoji valia jis sujungs mus danguje"[28].

Dar viename:

„Najmilsze dziecię nasze, córko nasza droga.
Wcześnieś się od rodziców przeniosła do Boga,
Pan ciebie ranny kwiatku powołał do siebie
Bądź Jego wola święta! On Złączy nas w niebie".

„Mieliausis mūsų vaikeli, dukra mūsų brangioji.
Anksti nuo tėvų iškeliavai pas Dievą,
Viešpats tave ankstyvoji gėlytė pašaukė pas save
Teesie Jo šventoji valia! Jis sujungs mus danguje"[29].

Aukščiau pateiktas Rasų kapinių katakombose buvęs antkapinis eilėraštis, skirtas dvidešimt penkerių metų amžiaus Ewai Ordziankai, buvo pakartotas ant bajorų vaiko kapo, kuris iki šiol tebėra prie Rūdininkų bažnyčios, datuotas apie XIX a. vidurio. Tai nebuvo atsitiktinumas, kad antkapiniai eilėraščiai iš Rasų kapinių būdavo nurašinėjami, kadangi toji nekropolija buvo laikoma savotišku kultūros pavyzdžiu to laikotarpio provincijos kapinėms. Tokie epigrafinio skolinimosi pavyzdžiai („skolinto gailesčio", kaip tai ironiš-

27 Inskripcija iš katakombų, skirta devyniolikmetei Wiktorijai Derszkoffowai (m. 1825). BOss, 16149/II.

28 1852 m. inskripcija skirta Scholastykai iš Terpiłowskių Janiewicz Janiewskai. LMAVB, f. 151, l. 133.

29 Ewos Ordos (m. 1852) antkapinis paminklas. BOss, 16149/II.

kai nusakė Antonis Wieniarskis[30]), iliustruoja svarbius XIX a. pradžioje vykusius eiliuotosios epigrafijos funkcionavimo procesus. Dėl eilėraščių ant antkapių rašymo sukasdienėjimo tuo laikotarpiu pradėjo vykti savotiška tekstų kaita kapinių viduje. Jie tiesiog būdavo perrašinėjami nuo vieno antkapio ant kito. „Tai buvo pirmasis požymis, kad pradedamos laužyti individualių tekstų kiekvienam mirusiajam ruošimo taisyklės, nustota laikyti, kad kiekvienas mirusysis yra nepakartojamas žmogus"[31].

Devynioliktojo amžiaus Rasų kapinių epigrafikoje matomi dažni baroko sukurti epigrafikos pavyzdžiai ir normos. Jų būdavo semiamasi iš ant senų Vilniaus bažnyčių sienų buvusių bajoriškų eiliuotų epitafijų, ką galima paaiškinti tuo, jog miesto gyventojai pirmaisiais XIX a. dešimtmečiais, neturėdami savų originalių epitafijų pavyzdžių, tiesiog daugindavo tradicinius bajorų kultūros pavyzdžius.

Taigi Rasų kapinėse pirmuoju jų funkcionavimo laikotarpiu atsirasdavo epitafijos, kurios buvo tiesioginis aštuonioliktojo amžiaus epitafinių tradicijų tęsinys, ypač, jeigu jos siejosi su specifine bajoriškųjų laidotuvių forma – kapinių koplyčios rūsyje arba katakombose, kuria buvo siekiama rekompensuoti prarastą teisę būti palaidotam bažnyčioje. Vienas tokių pavyzdžių galėtų būti granito lentoje užrašyta epitafija, skirta Lietuvos Vyriausiojo Teismo raštininkui Andrzejui Strzemień Buczyńskiui, mirusiam 36 metų amžiaus 1808 m.:

„Kto staniesz przy tym Grobie rozmyślaj
nad zgonem
Leży młodzieniec śmierci został
wiecznym plonem
Wspomniawszy, że ta kolej również
ciebie czeka
Rzeknij Boże! Lituj się nad upadkiem człeka".

„Kai stovėsi prie šio Kapo pamąstyk
apie mirtį
Guli jaunuolis tapęs mirties amžinu vaisiu

Atmink, kad tas pats tave laukia

Ištark Viešpatie! Susimilk matant
žmogaus nuopuolį"[32].

Kitas įdomus tokios epitafijų rūšies pavyzdys yra ant katakombų lentos ir skirtas Vilniaus gubernijinio miesto burmistrui Alojzui Karnerui (m. 1806):

„Wśród łez rozstał się z nami, nakryła go skała
Lecz pamiątka cnót Jego z nami się została
Patrz przechodniu i ucz się: Proch się
wraca ziemi
Dzieła jedynie cnoty godne być wiecznemi".

„Apverktas ašaromis paliko mus, padengė jį uola
Bet Jo dorybių atmintis liko su mumis
Pažvelk praeivi ir mokykis: Pelenai grįžta
žemėn
Tik veikalai verti doros lieka amžini"[33].

30 Wieniarski 1857, p. 304.

31 Co mnie 1996, p. 70.

32 Lenta iš pradžių buvo katakombose, vėliau perkelta į Rasų koplyčią. LMAVB, f. 151, l. 133.

33 LMAVB, f. 151, l. 172.

Šiame pavyzdyje matome pavartotą tradicinę retorikos schemą, kuri savo laiku buvo rekomenduojama baroko poetikos, kilusi dar iš antikinio epicediumo. Tai yra trijų dalių, glaustos kompozicijos, schema į vieną visumą jungianti tris: *comploratio*, *consolatio* bei *exhortatio*, kurios baroko laikotarpiu įgijo beveik privalomojo elemento statusą.

Gana dažnai XIX a. pradžioje Rasų kapinėse pasitaikantis motyvas yra mirties priminimas – neatsiejama „prisijaukinto" mirties išgyvenimo dalis, laikui bėgant, kada visuomenės sąmonėje vis labiau įsišaknijo nauja jos koncepcija, vis rečiau buvo rašoma ant to laikmečio antkapių. Motyvo *vanitas* sugrįžimas įvyko XIX/XX a. sandūroje:

„Pomnąc na chwilę śmierci
Na własne skonanie
Westchnijcie zań do Boga
O wierni chrześcijanie".

„Prisimenant mirties akimirką
Savo mirtingumą
Pasimelskite už jį Dievo vardan
Ištikimi krikščionys"[34].

Šį procesą derėtų susieti su tuomet stiprėjančia antkapinio eilėraščio pauperizacija, laipsnišku Rasų kapinių nustojimu būti aukšto rango objektu, kai kuriais atžvilgiais – elitinės meno kultūros objektu. Galbūt tam turėjo įtakos darbo ieškančių kaimo žmonių antplūdis į miestą, kurie kartu su savimi atsigabeno čionai ir provincionalius elgsenos pavyzdžius. Prisiminkime, kad kaimo kapinėse iki pat XX a. pirmųjų dešimtmečių vis dar galiojo išimtinai *memento mori*.

Nepaprastai plačiai XIX a. pradžioje Rasų kapinių eiliuotoje epigrafikoje paplito panegirikos srovė, taip pat perimta iš barokinės funeralinės poezijos. Čia randame įdomių pavyzdžių, daugiau ar mažiau vykusiai atkartojančių klasicistinės eleginės trylikaskiemenės eilėdaros schemą:

„W. Kublicki Brygad. W. P. Poseł na Sejm
Konsty: R-u życia 56 nagrobkiem od żony
córki i przyjaciół pożegnany R-u 1807
Mca Maja 10 dnia.
Służyć wiernie Ojczyźnie, pomoc nieść
w potrzebie
Szukać Jej szczęśliwości zapomnieć o siebie
W pomyślnym i przeciwnym losie być jednakim
Zaiste to być mężem wielkim, a ten mąż
był takiem".

„W. Kublickis L. K. Brigad. Deputatas į
Konstit. Seimą: eidamas 56-uosius žmonos
dukters ir draugų atsisveikintas antkapiu
1807 m. gegužės 10 dieną.
Ištikimai tarnauti Tėvynei, padėti pagalbos
prašančiam
Jos laimės ieškoti save pamiršti
Geros ir priešiškos kloties atveju buvęs pastovus
Tai iškilaus vyro priedermė, šis vyras toks
buvęs"[35].

Aukojimasis Tėvynės labui, tarnavimas visuomenei, dievobaimingumas ir dora – tai svarbiausi vyrą aukštinantys bruožai, kurie nuolatos kartodavosi tokio pobūdžio epitafijose.

34 Włodzimierzo Sławińskio (m. 1896) antkapis.

35 Inskripcija iš katakombų. LMAVB f. 151, l. 133.

Derėtų dar užsiminti apie moterų antkapius: jeigu vyrų atveju pirmiausiai būdavo kalbama apie nuopelnus visuomenei, tai moterys, kurių gyvenimas paprastai sukdavosi šeimos rate, būdavo giriamos už asmenines savybes:

„D. O. M.
Barbara z Sulistrowskich Buczyńska
podkomorzyna Pttu Zawiley -
wieku swojego lat 30.
Życie skończyła Roku 1811 Marca 6 d.
Osierociwszy męża z sześcioro dziećmi.
W młodości wieku przykład cnoty rzadki
życzliwej żony, przywiązanej matki
dla męża, dzieci lat dwanaście żyła
wdzięczność grobowcem jej zwłoki pokryła".

„D. O. M.
Barbara iš Sulistrowskių Buczyńska
Zawiley Pavieto pakamarienė
Eidama 30 metus
Mirė 1811 Metais Kovo 6 d.
Palikusi vyrą su šešetų vaikų.
Jaunystės amžiuje retas doros pavyzdys
geranoriškos žmonos, pasiaukojančios motinos
vyrui, vaikams gyveno dvylika metų
dėkingumas jos palaikus koplyčia pridengė"[36].

Arba:

„Piękna bez przesady
Rozumna bez dumy
Dobroczynna bez chluby
Łagodna bez zmiany.
Wzór żon – przykład matek
Tu leży Anna z Szpenglerów
Rynkiewiczowa
żyła lat 25. Umarła dnia 1 marca 1804.
Ten winny hołd złożyli mąż wraz z dziećmi".

„Graži be pertekliaus
Protinga be puikybės
Labdaringa be šlovės
Švelni visados.
Žmonų – motinų pavyzdys
Čia ilsisi Anna iš Szpenglerų
Rynkiewiczowa
gyveno 25 metus. Mirė 1804 m. kovo 1 dieną.
Šią nuolankią pagarbą atidavė vyras su vaikais"[37].

Antkapiniai eilėraščiai Rasų kapinėse atskleidžia ir kitas, dėmesio vertas temas, liečiančias krikščioniškąją eschatologiją. Philippe Arièso žodžiais tariant „krikščionims [seniau – K. Syrnicka] mirtis būdavo dramatiškas momentas, kad žmogus stodavo akivaizdon su dangum arba pragaru, kuris savo ruožtu buvo blogio įsikūnijimas. Tuo tarpu XIX amžiuje jau nelabai buvo tikima pragaru: apie jį kalbama puse lūpų, siejama su svetimais arba priešais, su tais, kurie nebetelpa į siaurą artimųjų ratą [...]. XVII a. šventasis, nepriklausomai nuo savo dorybių, tikėjimo ir veiksmų, visada bijojo pragaro: regėjo jį savo mintyse! Dievobaimingam XIX amžiaus žmogui tai tik dogma, apie kurią mokėsi katekizme, tačiau jis jau nesiejamas su jausmingumu"[38].

Dar XX a. pradžioje Rasų kapinėse galima būdavo rasti epitafijų, išreiškiančių būkštavimą dėl artimojo žmogaus pomirtinio likimo, implikuojančių galimybę patekti jeigu ne

36 Inskripcija iš katakombų. LMAVB f. 151, l. 126.

37 Inskripcija iš katakombų. LMAVB f. 151, l. 172.

38 Ariès 2011, p. 463-464.

į pragarą, tai bent jau į skaistyklą – iš čia dėmesys buvo kreipiamas į išganymo temą. Net mirusiojo dorybių gausa neleisdavo atsikratyti minties apie „teismo baimę", kaip tai rašoma 50 metų amžiaus 1806 m. mirusiai gailestingajai seseriai Zuzannai Borowskai skirtoje epitafijoje:

„Co gruntowna pobożność i wdzięk stałej cnoty
Co z pożytkiem zażyłe talenta, przymioty
Jak Bogu poświęcona ma się rządzić Panna
Świetny wzór zostawiła po sobie Zuzanna
Lecz mimo to, gdy sądu nie ustaje trwoga
Wspomóż miły przechodniu westchnieniem
do Boga".

„Gilus pamaldumas ir pastovios doros grožis
Prasmingai panaudoti talentai, bruožai
Kaip Dievui paaukota privalo elgtis Panelė
Puikų pavyzdį paliko Zuzanna
Bet, napaisant tuo, kai teismo skamba neganda
Padėk mielasis praeivi malda Dievui"[39].

Tasai pragaro išnykimas iš visuomenės religinės sąmonės turėjo esminių pasekmių, buvo prislopinta mirties baimė ir tai, rodos, dėl to, kad pomirtinis gyvenimas buvo apibrėžtas vienareikšmiškai – danguje mirusiojo laukia Amžinybės Šalis:

„Małżonkowi, sierotom, przyjaciołom droga,
Dobrocią krótkie życia oznaczyła chwile.
Złożywszy proch znikomy w doczesnej mogile,
Nieśmiertelność przywdziała przed obliczem
Boga".

„Brangi vyrui, našlaičiams, draugams,
Gerumu paženklino trumpo gyvenimo
akimirkas.
Padėjusi prastus pelenus į laikiną kapą,
Nemirtingumu apsivilkė Dievo
akivaizdoje"[40].

Neretai epitafijose kalbama apie pomirtinį susitikimą su Dievu. Žvelgdami per to laikmečio užrašų prizmę, galime pastebėti esminį pokytį – tai jau nėra griežtas, baudžiantis Dievas. Mirusieji išeina pas Jį, kad iš Jo rankų atsiimtų dovaną – amžinąjį gyvenimą. Kitas gretimas, dažnai pasitaikantis užrašuose, motyvas, tai tikėjimas amžinu gyvenimu mainais už gyvenime patirtas skriaudas ir kančias:

„Im cięższe miał w życiu cierpienia,
tem częściej się z Bogiem jednoczył".

„Kuo sunkiausias gyvenime kentė kančias,
Tuo dažniau jungėsi su Dievu"[41].

39 Lentelė iš pradžių buvo katakombose, vėliau perkelta į kapinių koplyčią.

40 Anielės iš Popławskių Mickaniewskos (m. 1836) antkapis.

41 1813 m. užrašas ant Władysławo Mejero antkapio. Tokio pobūdžio užrašai buvo labai populiarūs per visą XIX a. laikotarpį ir netgi vėlesniais metais – buvo užrašytas ir ant Katarzynos Bortkiewiczowos (m. 1906) antkapio. Čia jis buvo išplėstas pridėjus dvi papildomas eilutes eksponuojančias nobilituojančią antkapio funkciją: „Im częściej w życiu cierpienia miała, / Tem częściej się z Bogiem jednoczyła / I zawsze jedną a niezmienną / Prawości drogą postępowała". („Kuo dažniau gyvenime kentėjo, / Tuo dažniau su Dievu jungiasi / Ir visada tokia pastovi / Dorybės keliu žengė".) Tokio pobūdžio užrašas įsilieja į plačiai nuo XIX a. pradžios paplitusios panegirikos poezijos srovę, perimtą iš baroko funeralinės poezijos. Čia atpažįstamas senas ir universalus kančios kaip neatsiejamos žmogaus gyvenimo dalies būtinos sąlygos išganymui ir laimei gauti bei amžinojo gyvenimo motyvas buvo gerai žinomas visuotinėje kultūroje ir literatūroje (plg. *Biblijos* temas). Jis taip pat siejasi su viena iš romantiškųjų idėjų, išsakytų Adamo Mickiewicziaus (Adomo Mickevičiaus) *Vėlinėse*: „Kas kartėlio nei karto nepatyrė,/ Tas nepatirs dangaus malonių".

Arba:

„Nie ma innej drogi do życia Wiecznego
jeno droga cierpienia i miłości Boga".

„Nėra kitokio kelio link Amžinojo gyvenimo
vien kančios kelias ir Dievo meilė"[42].

Kitas pavyzdys:

„Wiedzcie, że Bóg miły
Kogo krzyżem próbuje,
A kto go cierpliwie niesie
Do nieba się stąd przeniesie".

„Žinokite, kad mielasis Dievas
Kryžiumi išbando,
O kas jį kantriai neša
Nuo čia dangun persikels"[43].

Su mirties, kaip Dievo išrinktųjų idėja, susitinkame jauname amžiuje mirusiems žmonėms skirtose epitafijose. „Dievo išrinktieji" juk miršta „pačiame gyvenimo žydėjime". Tokio išskirtinumo priežastis nėra aiški, kadangi tai neatspėjamų Dievo minčių paslaptis:

„Zygmunt Mikosza
uczeń 8-klassy
+ 23 Grud. 1897 r.
wieku lat 17.
Znać już stał się miłym Bogu
Kiedy go teraz zawezwał
Dziej się wola Boża!
A ty, drogi nasz Zygmusiu
Spoczywaj w Bogu".

„Zygmuntas Mikosza
8-klasės mokinys
+ 23 Gruod. 1897 m.
17 metų amžiaus.
Turbūt jau tapo mielas Dievui
Kai jį dabar prišaukė
Teesie Dievo valia!
O tu, brangusis mūsų Zigmeli
Ilsėkis Viešpatyje".

Kitoje vietoje parašyta:

„Tu spoczywają zwłoki
Śp. Kazi
Brzozowskiej
Nie rozpamiętuj matko rozżalona,
że twą Kaziutkę Pan Bóg zabrał tobie,
Ustąp to stwórcy wczem podobał sobie".

„Čia ilsisi palaikai
A.a. Kazios
Brzozowskos
Neprisimink gailėdamasi motina,
kad tavo Kazelę Viešpats paėmęs iš tavęs,
Palik tai kūrėjui kas jam patiko"[44].

Atsakymo į klausimą dėl mirties priežasties, kuris gedintiesiems nuolatos neduodavo ramybės, ieškota *Šventajame* Rašte. Ankstyvosios mirties priežastis galima rasti *Išminties knygos* IV skyriuje, kuris tuo metu buvo pakankamai populiarus:

„Cieniom ś. p. ks. Andrzeja Praniewicza
Magistra Ś. Teologii zm. 12 Paźdz. 1881 r.

„A.a. kun. Andrzejaus Praniewicziaus šešėliams
Šv. Teologijos magistrui m. 1881 m. spalio 12 d.

42 Katarzynos Teresos Szadurskos antkapis (m. 1859).

43 Anoniminis antkapis – veikiausiai moters, mirusios 32 metų amžiaus 1880 m.

44 Mirusi 1879 m. LMAVB, f. 9-2212.

w roku pierwszym Kapłaństwa.
w wieku lat 24
Poświęcają stroskani rodzice i koledzy.
Jeżeli przedwcześnie umrze sprawiedliwy
Będzie w odpocznieniu, albowiem sędziwy
wiek życia jest krótki. Starość szanowana
Jest życie niewinne przed obliczem Pana.
Podobał się Bogu choć z ludźmi grzesznymi
Obcował, więc porwan, uniesion jest z ziemi
Aby złość pojęcia jego nie zmieniła,
I duszy nie zwiodła ziemskiej złudy siła.
Spełnił czasu wiele, choć żył czas niedługi
Miła była Bogu dusza Tego sługi
Dlatego wywiódł go z nieprawości środka".

Pirmaisias kunigavimo metais
24 metų amžiaus
Skiria kupini gailėsčio tėvai ir draugai.
Jeigu per anksti mirs teisuolis
Ilsėsis, nes senatvės
gyvenimo amžius trumpas. Pagerbtina senatvė
Tai nekaltusis gyvenimas Dievo akistatoje.
Patiko Dievui nors su nuodėmingais žmonėmis
bendravo, tai pagrobtas, pakeltas nuo žemės
kad piktis nepakeistų jo elgesio
Ir sielos nepaviliotų žemiškosios vilionės jėga.
Daug panaudojo laiko, nors trumpai gyveno
Patiko Dievui Šio tarno siela
Todėl išgelbėjo jį nuo nuodėmių rato"[45].

Ne visada „Dievo pasiėmimas", apie kurį epitafijose paprastai būdavo kalbama kaip apie dovaną ir išskyrimą iš kitų tarpo, gedinčiųjų būdavo priimamas su nuolankumu, priešingai – kai kuriose jaučiame aiškų protestą, sunkiai tvardomą religinių įsitikinimų:

„Boże Ty nam Ojca zabrałeś do siebie
My znosim naszą boleść
przez miłość dla Ciebie
Miłosierdzia dla duszy
zmarłego wołamy.
O opiekę nad nami ze łzami błagamy".

„Dieve Tu mums Tėvą paėmei pas save
Mes kenčiame mūsų skausmą
Tavo meilės vardan
Šaukiamės mielaširdingumo
Mirusiuojo sielai.
Globok mus verkdami meldžiame"[46].

Nuoskauda dėl Dievo sprendimo, aiškiai jaučiama per anksti, 1885 m., mirusiai Marijai Kobylińskai skirtoje epitafijoje („Przechodniu tu wstrzymaj swe kroki / I zadrżyj na Boga wyroki. / Jaką boleść śmierć matce zadała / Gdy i tego Anioła zabrała – Praeivi sustabdyk savo žingsnius / Ir sudrebėk prieš Dievo bausmes. / Kokį skausmą suteikė motinai / Kada ir šį Angelą pasiėmė") yra visiškai pateisinama kitų dviejų šalia esančių, taip pat anksti mirusių seserų „Józefos ir Łucjos" epitafijų kontekste:

„Józefa Kobylińska
Um. 25 Paźdz. 1881 r.

„Józefa Kobylińska
M. Spalio 25 d. 1881 m.

45 „Bet teisusis, nors ir pirma laiko mirtų, ras poilsį. Juk ne ilgas gyvenimas teikia garbingą senatvę, ji negali būti matuojama metais: senatvės įvertinimas – nekaltas gyvenimas. Tapęs brangus Dievui, jis buvo Jjo mylimas, kadangi gyveno tarp nusidėjėlių, jis buvo paimtas. Išplėštas, kad piktis neiškraipytų jo supratimo ar apgaulė nesuviliotų jo sielos. Juk pikto žava užtemdo tai, kas gera, ir aistrų audra sugadina nekaltą protą. Tapęs tobulas per anksti, jis pasiekė ilgo gyvenimo pilnatvę. Viešpačiui patiko jo siela, todėl Jis išskubino jį iš nedoros aplinkos". (Biblija, Išm 4,7-14).

46 Nikodemo Butrymowicziaus (m. 1890) antkapis. Nuoskaudos dėl žiaurių Dievo bausmių motyvą, gana dažnai pasikartojantį devynioliktojo amžiaus antkapiniuose paminkluose, galima priskirti tiek senovės lenkų literatūroje buvusio Dievo skundo toposui, tiek ir romantinei „apraudojamos mirties" konvencijai.

żyła lat 17.	Gyveno 17 metų.
W kwiecie dni twoich córko kochana	Tavo amžiaus žydėjime mylimoji duktė
Poszłaś w krainę wieczności	Nuėjai į amžinybės šalį
Przyjąć nagrodę u tronu Pana	Gauti apdovanojimą prie Viešpaties sosto
Za cnoty Wiary, Nadziei, Miłości	Už Tikėjimo, Vilties, Meilės dorybes
Przyjm dziś łzę naszą na twym śmierci progu,	Šiandien priimk mūsų ašarą tavo mirties slenkstyje
Pociecha nasza spoczywaj w Bogu".	Mūsų paguoda ilsėkis Viešpatyje".
„Łucja Kobylińska	„Łucja Kobylińska
zm. w Gorberdorfie	m. Gorberdorfe
20 Maja 1883 r.	20 Gegužės 1883 m.
żyła lat 16.	gyveno 16 metų.
Zginęłaś na wieki nasze kochanie	Pražuvai amžiams mūsų mylimoji
Na obcej ziemi w pięknem życia kwiecie	Svetimoje žemėje gražiame gyvenimo žydėjime
Za miłość kraju i przywiązanie	Už meilę tėvynei ir prisirišimą
Bądź żeś szczęśliwa na tamtym świecie	Būk laiminga aname pasaulyje
Pokój Ci nowa mieszkanko wieczności".	Ramybė Tau naujoji amžinybės gyventoja"[47].

Iš šių trijų epitafijų, kurios ne tik puošia kapus, bet taip pat perteikia giliai užslėptą psichologinę tiesą, galima spręsti apie ketverius metus vykusią šeimos tragediją, kuri pakeitė reagavimo į mirtį būdus, pasireiškiančius simbolinio vaizdo ekspresija: tasai vėlyvojo baroko sukrečiantis vaizdas ant paskutiniojo antkapio, kada nevilties taurė jau persipildė, o nuolankumas pavirto maištu – pakeitė pakilią, nuotaikingą klasicistinę simboliką, vaizduojamą ankstesnių antkapių inskripcijose.

Devynioliktojo amžiaus Rasų kapinių antkapių epigrafikoje, skirtingai negu kitose to laikotarpio Vilniaus kapinėse, gerokai mažiau galima rasti vėlyvojo klasicizmo pėdsakų. Kaip tik jo galima būtų tikėtis specifinėje mirties simbolikoje – tokio pobūdžio epitafijose nerasime egzaltuotai reiškiamų jausmų, nusivylimo ir skausmo, pagal klasicistines mirties, netgi artimo žmogaus, išgyvenimo koncepcijas dera išlaikyti orumą ir savikontrolę, tuo tarpu skausmas privalo būti visos žmonijos mitinių kančių grandinės dalis[48]. Dera atkreipti dėmesį į tai, kad romantinėje mirties koncepcijoje, aiškiai matomoje daugelyje Rasų kapinių antkapinių paminklų epitafijose, dar tebebuvo išlikusi didelė dalis baroko ištakas turinčios eschatologinės ostentacijos. Ji pasireiškia savotiškomis mirties problematikos išraiškos formomis, pav. antropomorfizuotos mirties būsenoje. Šalia seka begalinio praradimo jausmo, kuris apėmė visus artimuosius, aprašas. Daugelyje jų esančio laudacinis elementas atliko kontrasto išryškinimo funkciją: puikiausiai besiklostantis, pilnas dorybių gyvenimas, kuriam buvo įdėta tiek daug vilčių, sunaikintas likimo – mirties:

47 Józefos Kobylińskos (m. 1881) ir Łucjos Kobylińskos (m. 1883) antkapis.

48 Przybylski 1973, p. 32.

„Bezdenne morza przebył mąż ów znamienity	„Jūros giliasias perplaukė šis garbingas vyras
By handlowe narodu pomnożyć zaszczyty	Tam kad tautos labui verslą praturtinti
Próżno żonie trzem synom wstrzymać wyrok Boga	Veltui žmona ir trys sūnūs bando neigti Dievo valią
Uniosła go wśród smutku na zawsze śmierć sroga".	Visma laikui tarp liūdesio jį nunešė rūsti mirtis"[49].
„Bieg cnotliwej młodości, zawistny niestety,	Doros jaunystės eigą, deja pavydus
Cios śmiertelności przeciął prawie na w pół mety.	Mirties smūgis perpjovė beveik pusiau kelio.
Utraciły nadzieję czułej w przyszłość matki	Prarastos viltys tikinčios ateitimi motinos
Podrzucone sierotki i ubogie dziatki.	Pamesti našlaičiai ir vargši vaikai.
Bolejąc nad Jej stratą smutne Zgromadzenie	Sielvartaudama dėl Jos netekties liūdna bendrija
O nabożne przechodniów uprasza westchnienie".	Prašo praeivius maldos ją atminti"[50].
„Ofiara przeznaczenia od wszystkich wielbiona	„Visų gerbiama lemties auka
Cna matka, przyjaciółka i najlepsza żona	Dora motina, draugė ir geriausia žmona
Czarny głaz co Ją tłoczy gdy cnót Jej nie kryje	Juodas akmuo kuris Ją pridengė dorybių neslepia
Przez to w tkliwych i wdzięcznych sercach jeszcze żyje	Todėl jautriose ir dėkingose širdyse dar gyvuoja
Czuły na stratę żony, stratę bez nagrody	Sielvartaujantis dėl žmonos mirties, netekties be apdovanojimo
Te martwe na jej grobie mąż wyrył dowody	Šią mirusį paliudijimą ant jos kapo iškalė vyras
Przechodniu! Niech przymiotów tylu los cię wzruszy	Praeivi! Težadina tave daugybės dorybių lemtis
Daj wspomnienie pamięci a westchnienie duszy".	Atmink ir pasimelsk už sielą"[51].

Būdingos šiam žanrui metaforos: „mirtis pakylėja", „akmeniu prislegia", „mirties smūgis nukerta žmogaus gyvenimą " – pabrėžia negailestingumą, virš žmonijos tvyrantį likimą, kuris nesirenka savo aukų – ar tai jaunas, ar senas. Aiškiai ir lakoniškai, naudojant apostrofas savo negailestingos mirties atžvilgiu, tai išreiškia dvieilis ant šešiasdešim-

49 Užrašas ant Jano Ślepikowskio (m. 1813) lentos katakombose. Czyż, Gutowski 2017, p. 235.

50 Užrašas iš katakombų, skirtas trisdešimtmetei gailestingajai seseriai Józefatai Kościuszko (m. 1819). Czyż, Gutowski 2017, p. 121.

51 Užrašas iš katakombų, skirtas Ludmilai iš Buffałų Górskai (m. 1805). Czyż, Gutowski 2017, p. 86.

tmetės Boženos iš Gąsowskių Sorokin ir pusantrų metukų Julijos Sulistrowskos, mirusių 1837 m. kapo. Paminklą pastatė Elžbieta Sulistrowska – Boženos dukra ir Julijos motina. Tai, kad tas paminklas priklauso senovės Lenkijos tradicijoms, rodo ant antkapio esanti emblema – kaukolė su sukryžiuotais kaulais:

„Śmierci nieubłagana jednym toczysz głazem
Jutrzenkę dni mi drogich i zachód ich zarazem".

„Mirtis nenumaldoma vieną padengi akmeniu
brangiųjų man dienų aušrą ir saulėleidį".

Įdomūs romantinės jausmų egzaltacijos ir barokinės mirties ostentacijos permainos pavyzdžių randame dar XIX a. antrojoje pusėje:

„W tak wielkim smutku żona i dzieci
podnoszą oczy do nieba łzami zalane
i wołają ze wszystkich stron.
O Panie nasz i Boże Wszechmogący!
Wysłuchaj prośby nasze, zlituj się nad
duszą Jego. O to prosiemy o przyczynę
Matki Boskiej, a was, przechodniu o trzy
zdrowaś".

„Tokiame dideliame liūdesyje žmona ir vaikai
pakelia dangun ašarų kupinas akis
šaukdami iš visų pusių.
Viešpatie mūsų ir Dieve Visagali!
Išklausyk mūsų prašymus, susimilk ant
Jo sielos. Prašome Dievo Motinos
vardan, o jūs, praeivi, ištark tris «Sveika,
Marija»"[52].

Čia pateiktame eilėraštyje taip pat matome gana plačiai devynioliktajame amžiuje paplitusios senosios Lenkijos *theatrum funebris* pagrindu paremtos mirusiojo teatrališkosios apoteozės konvencijos pavyzdžių.

Rasų kapinės buvo tokia vieta, kur greta vienas kito galima rasti labai skirtingo meninio lygio eilėraščių: nuo labai nevykusių, grafomaniškų, pačių rimčiausių autorių kūrinių – iki eilėraščių, atitinkančių aukštą literatūrinį lygį, kadangi neretai netgi labai garsūs poetai savo plunksną skirdavo būtent kapinėms.

Garbinga pareiga tapo parašyti epitafiją garsaus, nusipelniusio ir gerbiamo žmogaus antkapiui. Antonis Pietkiewiczius (pseud. Adam Pług, 1823-1903) savo draugui, kurio paskatintas parašė pirmuosius savo kūrinius, skyrė eilėraštį, pavadintą *Na śmierć Władysława Syrokomli* (*Syrokomlės mirčiai*). Šio eilėraščio ištrauka yra ant poeto antkapio Rasų kapinėse:

„SKONAŁ GRAJĄC NA LIRZE
Cześć twej pamięci lirniku wioskowy,
Twym piosnkom wieczna niech będzie cześć!
Ty w naszych sercach pomnik wiekowy,
Trwalszy nad granit umiałeś wznieść".

„MIRĖ SKAMBINDAMAS LYRA
Pagarba tavo atminčiai kaimo lyrininke,
Tavo dainelėms amžinoji šlovė!
Tu mūsų širdyse amžiną paminklą,
Tvirtesnį už granitą sugebėjai iškelti".

52 Widowskių šeimos kapas, XIX a. 6-asis dešimtmetis.

Žodžius „Mirė skambindamas lyra" (šalia šių žodžių yra laurų vainiku apgaubta lyra) siejasi su Syrokomlės poetine autocharakteristika, kuris savo eilėraštyje *Lirnik wioskowy* (*Kaimo lyrininkas*) pats save taip apibūdino, baigdamas eilėraštį žmonių, sakančių kalbą prie jo kapo, paveikslu:

„Tu nasz lirnik wioskowy
Skonał grając na lirze".

„Čia mūsų kaimo lyrininkas
Mirė skambindamas lyra"[53].

Puikiu paminklu su nežinomo autoriaus inskripcija Rasų kapinėse buvo pagerbtas „Kurier Wileński" redakcijos narys, populiaraus legendų, padavimų ir pasakų rinkinio *Bajarz polski* (leid. 1853) autorius Antonis Józefas Glińskis:

„Autorowi
Bajarza Polskiego ś. p. A. J. Glińskiemu
ur. 1818 r. zm. 1866 r.
Kto baśni polskich po wsiach, wśród trudu
Szukał jak pereł, co kryje morze, -
Temu przez modły wdzięcznego ludu
Uczyń tę ziemię lekką, o Boże!"

A. a. A.J. Glińskiui
Lenkų Pasakoriaus autoriui
gim. 1818 mir. 1866 m.
Kas lenkų pasakų po kaimus, vargdamas
Ieškojo kaip perlų, kurius jūra slepia, -
Jam dėkingos liaudies maldų dėka
Padaryk šią žemę lengva, Viešpatie!"[54].

Rasų kapinėse taip pat randame garsių literatūros kūrinių citatų pavyzdžių – šis paprotys paplito tiktai antrojoje XIX a. pusėje[55], nors šis reiškinys buvo gana retas, dažniausiai pasitaikydavo ant nusipelniusių asmenų paminklų. Marijos iš Billewiczių Piłsudskos (1842-1884), Józefo Piłsudskio (1867-1936) motinos, bei Maršalkos širdies Rasų kapinių karių kapinėse antkapį puošia jo mėgstamiausio poeto, Julijaus Słowackio, eilėraščių ištraukos. Pirmoji yra iš eilėraščio *Wacław* (Valcovas) (e. 656-657), antroji iš *Bieniowski* (*Pieśń V*, e. 169-173):

„Ty wiesz, że dumni nieszczęściem nie mogą
Za innych śladem iść tą samą drogą.
+

„Tu žinai, kad išdidūs nelaimei negali
Kitų iš paskos eiti tuo pačiu keliu.
+

53 Syrokomla 2007, p. 575.

54 Dera pridurti, kad likvidavus evangelikų kapines Vilniuje, nedidelė antkapių dalis 1960 m. buvo perkelta į Rasų kapines. Čia atsidūrė ir nusipelniusio Vilniaus universiteto profesoriaus Adamo Ferdynando Adamowicziaus antkapinė lenta. Ant antkapio buvo užrašytas Antonio Edwardo Odyńco eilėraštis tipiška pozityvizmui maniera garbinantis mirusįjį: „D. O. M. / Tu spoczywa Adam Ferdynand Adamowicz / Profesor b. Uniwersytetu Wileńskiego / rzeczywisty Radca Stanu / Urodził się 16 stycznia 1802 r. w Wilnie / zm. 30 kwietnia 1881 r. / Zacnemu małżonkowi i najlepszemu z przyjaciół / stroskana żona tę pamiątkę poświęca. / Nauka, praca – oto jego życia droga, / Cel ich był: służba bliźnim dla miłości Boga / Toż i nagrodę za nie miał w ciągu lat mnogich! / Cześć uczniów, miłość ziomków i wdzięczność ubogich. / A. E. Odyniec" („D. O. M. / Čia ilsisi Adamas Ferdynandas Adamowiczius / b. Vilniaus universiteto Profesorius / tikrusis Vyriausybės Patarėjas / Gimęs 1802 m. sausio 16 d. Vilniuje / miręs 1881 m. balandžio 30 d. / Garbingam vyrui ir geriausiam draugui / sielvartaujanti žmona skiria šią atmintinę. / Mokslas, darbas – tai jo gyvenimo kelias, / Jų tikslas: tarnystė artimiesiems Dievo meilės vardan / Taigi ir apdavanojimus už tai per metus daug nusipelnė! / Pagarba mokinių, tautiečių meilė ir vargšų dėkingumą / A. E. Odyniecac".). Žr. Małachowicz 1996, p. 443-444.

55 Kolbuszewski 1985, p. 131.

MATKA
I SERCE SYNA
Kto mogąc wybrać wybrał zamiast domu
Gniazdo na skałach orła: niechaj umie
Spać, gdy źrenice czerwone od gromu
I słychać jęk szatanów w sosen szumie!
Tak żyłem".

MOTINA
IR SŪNAUS ŠIRDIS
Kada galėdamas pasirinkti, pasirinko vietoj namų
Erelio lizdą ant uolų, tegu moka
Miegoti, kada vyzdžiai raudoni nuo griausmų
Ir girdis aimanos šėtonų pušų ošime
Taip gyvenau".

Įdomiai ant šio antkapio suskambėjo citata iš *Bogurodzica* (e. 23-24):

„Adamie, ty Boży kmieciu
Ty zasiądź u Boga w wiecu".

„Adome, tu Dievo valstieti
Tu atsisėsk pas Dievą po dešinę"[56].

Citata buvo patalpinta ant Vilniuje gyvenusio bibliografo, filologo Adamo Benedykto Jocherio (1791-1860) antkapio. Jocheris buvo *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce* (Wilno 1840, 1842, 1857) autorius. Išėjo tik trys šio plačiai užsimoto veikalo tomai, turintys nepaprastai didelę vertę lenkų bibliografijos istorijai[57]. Taigi ši citata yra tarsi aliuzija autoriaus darbštumui.

Visai kitokios išraiškos įgyja poezija, kada poeto žodžiai užrašomi ant jo paties antkapio. Savo paties citata Rasų kapinėse yra padabintas puikus, aukšto akmeninio kryžiaus formos paminklas savo laiku labai mėgiamam rašytojui Ludwikui Sztyrmeriui (1809--1886). Tai eilėraščio *Żal dziewczyny* (*Merginos skausmas*) ištrauka, velionio anūkės patalpinta ant kapo, kuriame taip pat palaidota rašytojo žmona – Eleonora iš Janowskių:

„W zimny grób ich
położyli
Ziemią pierś im
przytłoczyli
A nad głową
dla pamięci
Postawili krzyż
prosty krzyż!
L. Sztyrmer
Wnuczka-Dziadkom".

„Į šaltą kapą juos
padėjo
Žeme jiems krūtinę
prispaudė
O virš galvos
atminimui
Pastatė kryžių
paprastą kryžių!
L. Sztyrmeris
Anūkė-Seneliams".

Ant Vilniaus universiteto profesoriaus Euzebijaus Słowackio (1772-1814) kapo yra eilėraštis, kurį jis parašė prieš pat savo mirtį:

56 LMAVB, f. 155, l. 133.

57 Gimė Vilniuje 11 XII 1791. Studijavo Vilniaus unversitete. Buvo bibliografas, bibliotekininkas, privatus mokytojas ir dėstytojas (be kitų dėstė ir Vilniaus unversitete), labai daug rašė ir publikavo. Bendradarbiavo su daugeliu Vilniaus laikraščių. Vienos pirmųjų Vilniuje Adamo Zawadzkio spaustuvėje išleistos trijų tomų lenkų bibliografijos autorius (1840-1857). Mirė nuo šiltinės 3 IV 1860, palaidotas Rasų kapinėse. Wileński 2002, p. 128.

„Wędrowiec, w drodze życia mdłą
stargawszy siłę
Wkrótce rzucę, co miłe i co mi nie miłe.
Bez trwogi, nie bez żalu widzę kres zbliżony,
Który z nagła w nieznane przeniesie mnie
strony,
W tę spokojną uchronę gdzie wieczność
przebywa
I którą chmura pełna tajemnic okrywa".

„Keliautojas, gyvenimo kelyje paliegusią
praradęs jėgą
Greit pamesiu tai, kas man miela ir nemiela.
Be baimės, gailėdamasis matau greitą galą,
Kuris staiga į nežinamus mane nuneš šalis,
Į tą ramų prieglobstį kur yra amžinybėje
Kurią paslaptingieji debesis dengia".

Po autoriaus mirties eilėraštis buvo rastas stalo, prie kurio profesorius paprastai dirbdavo, stalčiuje. Eilėraštis buvo išrėžtas antkapinėje lentoje, kuomet ji buvo atnaujinama iš Edwardo Pawłowicziaus ir Alfredo Romerio iniciatyva surinktų aukų 1880 m.

Paprastai atsitinka, kad poeto žodžių patalpinimas ant jo paties kapo yra priimamas kaip jo paskutinis žodis gyviesiems. Savo mokinėms parašytas savo pačios eilėraštis yra ant Vilniaus mergaičių pensijos direktorės, 1863 m. sukilimo dalyvės Franciszkos Kleczkowskos (1827-1889) antkapio. Tokiu būdu visą gyvenimą eitos pedagogės pareigos savotiškai buvo perduotos po mirties:

„Wznoszą ten pomnik w dowód wdzięczności
i uwielbienia
Jej uczennice.
Idźcie w świat z piosnką rzewną lecz
pogodnem czołem!
Nie szukajcie wesela w powszechnej żałobie:
Bądźcie dla drugich tylko radości aniołem!
A niebo niedaleko – bo znajdziecie w sobie!...
(z Jej wierszy dla uczennic)".

„Stato šį paminklą dėkingumui ir pagarbai
atminti
Jos mokinės.
Eikit į pasaulį su graudžia dainele bet linksma
galva!
Neieškokite džiaugsmo visuotiniame gedule
Būkite kitiems tik džiaugsmo angelu!
Dangus arti – jį rasite savyje!...
(Jos eilėraščių citatos, dedikuotos mokinėms)".

Iš palyginant nedidelio skaičiaus antkapinių paminklų su inskripcijomis lietuvių kalba prieš Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus taip pat randame citatų, ypač ant lietuvių visuomenei nusipelniusių žmonių kapų, kaip pavyzdžiui ant „Tautos tėvo", istoriko ir etnografo, pirmojo lietuviško laikraščio „Auszra" redaktoriaus Jono Basanavičiaus (1851-1927) kapo. Ant modernistinio stiliaus juodo poliruoto granito obelisko užrašyti jo žodžiai, 1882 m. „Auszroje" spausdinto straipsnio ištrauka:

„Kada mes jau un dulkes pawirsim, jei
lietuwiszka kalba bus twirta pastojus,
jei per musu darbus lietuwos dwase
atsikwoszes – tasik mums ir kapuose
bus langweu smageu ilsetis"[58].

58 BOss, 16149/II, p. 34.

Rasų kapinėse yra ir keli antkapiniai paminklai su užrašais baltarusių kalba lotyniška abėcėle, kuri buvo naudojama vakarų Baltarusijos katalikų. Tai dažniausiai baltarusių inteligentijos ir kultūros veikėjų kapai. Ant jų taip pat randame citatų, kurių didesnįją dalį sudaro pačių autorių kūrinių ištraukos, kaip pavyzdžiui žemiau pateiktos inskripcijos ant kai kurių baltarusių literatų antkapinių paminklų:

„Idzie voś jasnaja para,
Pravidu śvecić nam zara,
Ajčcyna-mMaci-Biełaruś,
Haroj, žyva!
(Maja lira)".

„Jau artinasi šviesos laikmetis,
Pradeda mums šviesti aušra,
Tėvynė-Motina-Baltarusija,
Laimi, gyva!
(Mano lyra)"[59].

„Davno było heta.
Chadzić čutki stali
Ab Vialikoj Voli
Usie zatałkavali...
Svajamu piśmienniku
Biełarusy
Vilnia 2. XI. 1937".

„Tai buvo senai.
Paskleidė gandai
apie Didžiają Valią
visi prabylo...
Savo rašytojui
Baltarusiai
Vilnius 2 XI 1937"[60].

Nemažoje dalyje visų pateiktų citatų, dažniausiai matome *Šventojo* Rašto ištraukas. Į tai, kad Rasų kapinėse nuo maždaug XIX amžiaus vidurio gerokai pagausėja biblinių citatų, dėmesį atkreipia Agnieszka Durejko[61]. Be kitų svarbių dalykų ji pastebėjo, kad XX a. lyginant su kitomis Lenkijoje buvusiomis kapinėmis, Rasose gerokai pagausėjo aštuonių palaiminimų iš šv. Mato *Evangelijos* parafrazių. Autorės nuomone tai sunkiai paaiškinamas, tačiau dėmesio vertas reiškinys. Gana dažnai buvo cituojamos ir šv. Jono *Evangelija*, *Psalmių Knyga*, *Išminties Knyga* bei šv. Povilo laiškai korintiečiams. Nemaža dalis *Šventojo Rašto* ištraukų buvo panaudojamos asmeninės eschatologijos eksplikacijoms bei tikėjimo išpažinimui pagal krikščioniškųjų dogmų nuostatas:

„Wiem, zże mój odkupieciel żyje i w dzień
ostateczny powstanę z ziem. I znowu
obleczon będę w skórę moją i w ciele
mojem oglądać będę Boga mego
Hiob V 12".

„Žinau, kad mano gelbėtojas gyvena
ir paskutiniąja
dieną prisikelsiu iš žemės. Ir vėl
mano odoje ir kūne
mano matysiu savo Dievą
Jobas V 12"[62].

59 Užrašas ant kun. Kastanto Stepoviciaus (Kazimiera Svajaka, 1890-1926) antkapio. Žr. Wileński 2002, p. 388.

60 Užrašas ant rašytojo, novelisto ir satyriko, vieno iš baltarusių romanų autorių Antono Lavickio (pseud. Jadvihin S., 1866-1922) antkapio. Be kitų išleido poemą *Dzied Zawała* (1910). Kelis metus dirbo „Naša Niva" Vilniaus redakcijoje.

61 Durejko 1992, p. 135.

62 Užrašas ant kun. Klemenso Linkino (m. 1888) antkapio.

Ant Wiktoro Kazimierzo Konstanto gr. Broel Platerio Zybergo iš Wischlingų (1855-1918) antkapio įrėžta tokia citata:

„Słowo Twoje jest prawdą – Jan 17,17
Panie! Ty wiesz, że Cię miłuje – 21,15".

„Tavo Žodis tai tiesą – Jonas 17, 17
Dieve! Žinai, kad tave myliu – 21, 15".

Dominuojantį vaidmenį neretai atlikdavo kai kuriose citatose išsiskaidrinanti konsolacinė funkcija:

„Jam ciebie wypuścił
z żałością i z płaczem
ale mi Ciebie Pan za się
przywróci z weselem
i z radością na wieki.
Pror. Baruch R. W. U. 23".

„Aš tave paleidau
sielvartaudamas ir verkdamas
bet man Tave Dievas
grąžins linkmindamasis
ir džiaugdamasis amžiams.
Barucho Pran. R. V. U. 23"[63].

Palaiminimai iš šv. Mato *Evangelijos* (juos galime rasti beveik kiekvienose XIX a. antrosios pusės ir XX a. pirmosios pusės Vilniaus kapinėse) taip pat dažniausiai atlikdavo liaudacijų vaidmenį – tai galima paaiškinti vis didėjančiu jų populiarumu dėl vis labiau antkapinėje eilėdaroje nykstančio *laudatio* elemento, kuris jau tarpukario laikotarpiu buvo laikomas tam tikro kultūrinio konservatyvumo apraiška[64].

Biblinėms citatoms dažnai būdavo suteikiamas antkapinio pamokslo vaidmuo, tuo tarpu citatos pagalba perteikiama mirusiojo veikla arba gyvenimo credo buvo tarytum sektinas pavyzdys, kas dar labiau sustiprindavo *laudatio* funkcijas. Tokių citatų panaudojimo pavyzdžių daugiausiai randame XX a. pradžios antkapiniuose paminkluose:

„Błogosławieni którzy cierpią prześladowanie
dla sprawiedliwości
Albowiem ich jest Królestwo Niebieskie
Mat. 5. II".

„Palaiminti, kurie persekiojami dėl teisybės
Jų yra dangaus karalystė Mt. 5. II"[65].

Tuometiniai antkapinių paminklų fundatoriai, kurie parinkdavo šias *Šventojo Rašto* ištraukas, pasižymėdavo puikiomis *Biblijos* žiniomis, sugebėjimu interpretuoti jos turinį, mokėjimu tiksliai pateikti citatų nuorodas (beveik visos ant antkapinių paminklų įrėžtos citatos buvo atitinkamai signuojamos). Kai kurie užrašai liudija meistrišką žongliruotę bibliniais tekstais, ko puikus pavyzdys galėtų būti Antonio Poznańskio (m. 1845)[66] antkapinis paminklas, ant kurio esančios tinkamai parinktos trumpos citatos bylojo

63 Užrašas ant Pauliene iš Brzozowskių Jaensch (1841-1870) antkapio, su onomastine dalimi vokiečių ir lenkų kalbomis.

64 Kolbuszewski 1985, p. 77.

65 LMAVB, f. 151, l. 144. Užrašas ant advokato, Eustachijaus ir Emilijos Wróblewskių vardo bibliotekos steigėjo Tadeuszo Wróblewskio (1858-1925) antkapio. Žr. Wileński 2002, p. 430.

66 Užrašas ant katakombų lentos. LMAVB, f. 151, l. 139.

apie tam tikrus įvykius, kurie velionio gyvenime pasirodę buvę lemtingi, taip pat jomis buvo užtikrinama, kad visų nelaimių kaltininkai susilauks bausmės:

„W sidle tem, które byli
zostawili skrycie uwięzała
noga ich. Ks: Psalm 9
Zaiste oczyma swemi
oglądasz i ujrzysz odpłatę
grzeszników. Ps 90
Sprawiedliwy jako palma
rozkwitnie, jako drzewo
cedrowe rozmnoży się Ps 91".

„Šiuose spąstuose, kuriuos
slapčia pastatė pakliūvo
jų koja. K: Psalmė 9
Iš tikrųjų savo akimis
matai ir pamatysi nuodėmingųjų
atlyginimą. Ps 90
Teisuolis kaip palmė
pražys, kaip kedras
dauginsis Ps 91".

Sunku vienareikšmiškai apibrėžti tokio dažno biblinių tekstų citavimo šiomis ypatingai sunkiomis kiekvienam žmogui aplinkybėmis. Be tiek visuomenėje, tiek privačioje erdvėje neatsiejamos religijos, gal derėtų atsižvelgti į Vilniaus kapinėse aiškiai pastebimų daugiakultūrinių ryšių tarpusavio sąveikos aspektus. Aptariamuoju atveju turime reikalą su aiškia protestantizmo ir pravoslavų tikėjimo įtaka. Didžiausias *Šventojo Rašto* citatų skaičius randamas kitų nei katalikų tikėjimo išpažintojų kapinėse. Ypač daug jų buvo evangelikų kapinėse Vilniuje, kadangi protestantų tikėjime būtent *Biblija* yra svarbiausias objektas. Atrodo, jog svarbiausios priežastys vis dėl to slypi antkapinės poezijos egzistavimo pobūdyje. Vis žemėjant jos meniniam lygiui bei stiprėjant stereotipizacijai, dažniau būdavo atsisakoma ant kapų rašyti eilėraščius. Tuo tarpu religinė citata kapui suteikdavo norimą išraišką ir iškilmingumą.

Antrojoje XIX a. pusėje, be biblinių citatų, taip pat pradeda gausėti įvairių religinių tekstų, tokių, kaip ištrauka iš populiariausios lenkų suplikacinės giesmės *Święty Boże, święty mocny* (*Šventas Dieve, šventas galingasai*), paprastai giedotos, panašiai kaip ir kitos maldaujamosios bažnytinės giesmės, nelaimių ir negandų metu. Žemiau pateikiamos pirmosios dvi tos populiarios giesmės eilutės:

„Święty Boże, Święty mocny,
Święty nieśmiertelny,
Bądź dla jej duszy
Litościwy i miłosierny.
Zdrowaś Marya".

Šventas Dieve, šventas galingasai
šventas amžinasis,
Būk jos sielai
Atlaidus ir mielaširdingas.
Sveika Marija"[67].

Kai kuriuose XIX a. antrosios ir XX a. pirmosios pusės antkapiniuose eilėraščiuose išryškėja tendencija stilizuoti įvairius religinius tekstus. Štai vienas tokių 1904 m. pavyzdžių:

„Dzień on
dzień zejsścia mojego
W – dniu imienin i
powinszowania
Pożegnałam rodzinę i
małżonka miłego
Aż do dnia zmartwych
powstania".

„Ši diena
mano mirties diena
Kai – vardadienio ir
linkėjimų metu
Atsisveikinau su šeima ir
mielu vyru
Iki mirusiųjų prisikėlimo
dienos"[68].

67 Užrašas ant Eufemijos iš Łazarowiczių Symonowiczowos (m. 1896) antkapio.

Čia atsiskleidžia sąsajos su senais katalikų giesmynais, ypač pirmosiomis jų eilutėmis. Kai kurios jų prasidėdavo tokiais žodžiais: „Diena toji, diena rūstybės Viešpaties..." arba „Diena toji, diena Dievo teismo...". Sunku tiksliai nustatyti šios Vilniaus kapinėse atrastos epitafijos atsiradimo šaltinį, nors minėtieji giesmynai jau buvo septynioliktajame amžiuje Stanisławo Serafino Jagodyńskio parengtame rinkinyje *Pieśni katolickie nowo reformowane* (Kraków 1638 ir 1695). Kuriant antkapinius eilėraščius labai dažnai būdavo naudojami vietinės maldų – ypač tų, kuriose kalbama apie laidotuvių liturgiją – frazeologijos. Tokiu būdu atsirado labai tuomet populiari epitafija, išnaudojanti žinomą religinę retorikos formuluotę: „Tešviečia amžinoji šviesa". Paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais ši frazė būdavo vartojama itin dažnai. Viena iš ankstyvųjų atsirado ant Jano Pazowskio (m. 1884) antkapinio paminklo:

„Krótkie życie lecz
piękne, szlachetne i
czyste, kochał ludzi
i również życie
wiekuiste, które mu
niech świeci w wieki
wieków. Amen".

„Trumpas gyvenimas bet
gražus, kilnus ir
skaistus, mylėjo žmones
ir amžinąjį
gyvenimą, kuris
tešviečia jam amžių
amžiais. Amen"[69].

XIX-XX a. sandūroje vis dažniau pradėtas naudoti įvairiaprasmpiškai suvokiamas kryžiaus simbolis. Persunktas patriotiniu turiniu, jis gana įdomiai atrodo ant Bonawenturos Roberto Oleszkiewicziaus (m. 1889) eiliuoto antkapio:

„Krzyż na mych barkach niosłem całe życie
Dla współbraci poświęciłem każde serca bicie
Krzyż to towarzysz mych dziecięcych lat,
Przez krzyż też wszedłem w życia czynów
świat.

„Kryžių ant mano pečių nešiau visą gyvenimą
Broliams paaukojau kiekvieną širdies dūžį
Kryžius tai mano vaikystės draugas,
Kryžiaus vardan įėjau į veiklos pasaulį.

68 Marijos iš Želskių Kamińskos antkapis, signuotas: „I. Gulbinski, Nowa Wilejka".

69 Beveik toks pats užrašas buvo užrašytas ant Wincento Ignaco Jabłonowskio kapo: „Były naucz. matematyki / Wileńskiego Gimnazjum / ur. 15 Lipca 1825 r. / zm. 27 Listopada 1887 r. / Przez całe życie szlachetne i czyste / kochał ludzi i również światło wiekuiste, / które Mu niech świeci na wieki" („Buvęs Vilniaus gimnazijos matematikos mokytojas / gim. 1825 m. liepos 15 d. / miręs 1887 m. lapkričio 27 d. / Visą kilnų ir skaistų gyvenimą / mylėjo žmones ir amžinąją šviesą, / kuri tešviečia Jam amžinai").

Krzyż nieraz krzepił mą zbolałą duszę,
Krzyżem z Wami bracia dziś – dzielić
się muszę".

Kryžius nekartą guodė mano sopulingą sielą,
Kryžiumi su Jumis brolais šiandien –
privalau dalintis".

Už dalyvavimą konspiracinėje Aleksandro ir Franciszko Dalewskių Broliškosios Draugijos Vilniuje veikloje jis buvo areštuotas ir 1850 m. ištremtas į Ufos guberniją, kur ir liko iki pat mirties. Jo palaikus žmona parsivežė į Vilnių ir palaidojo Rasų kapinėse – gimtojoje žemėje[70], kas labai aiškiai matoma onomastinėje-informacinėje užrašo dalyje:

„Kochał Boga i kraj całą duszą, żona złożyła
drogie zwłoki jego na rodzimej ziemi".

„Mylėjo Dievą ir šalį visa siela, žmona sudėjo
Brangius palaikus į gimtąją žemę".

Vienai iš tradicinių lenkų kultūros vertybių yra kapo artimumas, jo vieta greta savųjų, bendrataučių kapų. Tasai atilsio „tarp savų" noras tapo viena iš „romantinės elgsenos" apraiškų, kadangi laidojimo vietos problema yra glaudžiai susijusi su kapinių bei kapų kultu. Šios problematikos kontekste dėmesio nusipelno populiaraus Vilniuje poeto, rašytojo ir publicisto Czesławo Jankowskio eilėraštis-žinia, 1922 m. atsiųstas iš Zakopanės L. Uziębłai:

„Drogi Panie, ty co straż
Trzymasz nad mogiłami,
Może mi kącik jakiś dasz
Na Rossie – między Wami.
Bo żyć potrafię wszędzie – lecz
Nie wyobrażam sobie
Aby możliwa była rzecz
Wśród obcych leżeć w grobie
Do zobaczenia w Wilnie. Tam
Śród krzyżów... gdzie ptaszęta,
Świergoczą... gdzie dom wszystkim nam
Da miejsce Ziemia Święta".

„Brangusis Viešpatie, kuris lyg sargas
Sergi kapus,
Gal man skirsi nors kampelį
Rasose – tarp Jūsų.
Gyventi galiu visur – bet
Neįsivaizduoju
Kad būtų galima
Tarp svetimų gulėti kape
Iki pasimatymo Vilniuje. Ten
Tarp kryžių... kur paukšteliai,
Čiulba... kur visiems mums namus
Suteiks Šventoji Žemė"[71].

Antkapinės inskripcijos neretai atskleidžia šį nepaprastai reikšmingą pomirtinio atilsio „pas save" faktą, kuris dažnai pavirsta tiesiog egzistencine problema. Tokių inskripcijų pasirodymas buvo nulemtas istorijos įvykių bei esminio santykių tarp kartų klausimo, kuris iškilo dėl trėmimų iš Tėvynės:

„Z ojców mych ziemi przez wrogów wygnany,
Przez długie lata musiałem deptać obcych
ludów łany".

„Iš protėvių žemės priešų išvarytas,
Ilgus metus privalėjau eiti svetimų tautų
laukais"[72].

70 Jackiewicz 1993, p. 54.

71 Cit. pagal: Małachowicz 1993, p. 202. Jo svajonės įsipildė – buvo palaidotas 1929 m. spalio 6 d. Literatų kalnelyje Rasų kapinėse. Ant paminklo užrašas: „Qui numquam / Quievit quiescit" (lot. „Tas, kuris niekad neilsėjosi, ilsisi").

72 Užrašas ant Januaro Hartungo (m. 1911) kapo.

Savojo kapo vieta įgijo ypatingos reikšmės, nes juk Tėvynė buvo įsivaizduojama tarytum „kapų ir kryžių žemė" (Zygmuntas Krasińskis), juk „savoji žemė" yra ta, kurioje ilsisi tėvų ir senelių pelenai. Galbūt ne tiek tautinė savimonė, kiek visuotinė pasąmonė suvokia, kad „kapas svetimoje šalyje yra tas, kurį likimas lėmė iškasti svetimame kraštovaizdyje ir svetimoje aplinkoje, kartais kokiu nors būdu bent kiek prijaukintoje, [...] tačiau ne savoje, ne iš tėvų paveldėtoje, ne daugybės kartų puoselėtoje"[73]. Toks patetiškas turinys, pakilios patriotinės nuotaikos antkapiniuose užrašuose, kurie anksčiau buvo uždrausti dėl rusų politinių represijų (ypač po 1863 m. sukilimo), nevaržomai pradėtas naudoti tiktai atgavus nepriklausomybę. Būtent tada pradėti gaminti nauji užrašai ant sukilėlių ir kovotojų už laisvę kapų, tada taip pat galima buvo laisviau rengti masines patriotines-gedulingas iškilmes, susijusias su nusipelniusių visuomenės veikėjų palaikų pargabenimu iš tremties į Vilnių. Tada į atgimusią Tėvynę buvo sugrąžinti vieno labiausiai nusipelniųsių Vilniaus universiteto profesorių – Joachimo Lelewelio – palaikai. Ant jo antkapinio paminklo Rrasų kapinėse tėra lakoniškas užrašas LELEWEL, bei trys datos – 1786-1861-1929; būtent šiame užraše slypi išraiškos galia, tokios inskripcijos leidžia suprasti, kad skaitančiajam yra puikiausiai žinomi tam tikri faktai bei įvykiai[74].

Patriotiniai motyvai, visuomeniniai nuopelnai, kančios dėl politinių persekiojimų neretai būdavo perteikiamos ir ant „paprastų" kapų. Tam, kad galėtume juos tinkamai perskaityti, būtina žinoti tam tikrus istorijos faktus:

„Ś. P. z Plewińskich
Maria-Antonina
Ilgiewiczowa
wygnanka-sybiraczka
18. III. 1895 - 6. VI. 1935
Przez życie przeszła z hasłem:
Bóg i Ojczyzna".

„A. a. iš Plewińskių
Maria-Antonina
Ilgiewiczowa
išeivė-Sibiro tremtinė
18 III 1895 - 6 VI 1935
Per gyvenimą ėjo remdamasi šūkiu:
Dievas ir Tėvynė".

Pradedant XIX a. antraja puse inskripcijų turinio originalumas vis labiau silpnėjo, vis mažiau užrašų turinčių kokių aiškesnių meninių vertybių arba tokių, kuriais būtų siekiama kaip nors paryškinti antkapio ir čia palaidoto asmens individualumą, nusakančių žmogaus nugyvento gyvenimo reikšmingus įvykius ar ypatingus palaidoto asmens bruožus. Šis laikotarpis pasižymi tuo, kad buvo laikomasi tradicijoje nusistovėjusių pavyzdžių bei praėjusių amžių kultūros epigrafinių konvencijų liekanų. Didelį populiarumą turėjo sentimentalaus-romantinio turinio užrašai, kurie buvo mėgiami pirmojoje XIX a. pusėje. Žemiau pateikiame kelis būdingus tokių epigrafijų pavyzdžius:

73 Kolbuszewski 1996, p. 257.

74 Žr. pastabos apie antkapių-epitafijų užrašymo tvarką: Trzynadlowski 1977, p. 67-68.

„Schylając czoło przed wolą Boga,
Gdy cię porwała śmierć nagła, sroga,
Żeś kochał bliźnich, żeś nam był oddany,

Stawiamy pomnik łzami oblany".

„Lenkiant galvą prieš Dievo valią
Kai tave pagrobė mirtis staigi, žiauri,
Už tai kad mylėjai artimus, buvai mums ištikimas,
Iškeliame paminklą ašaromis apraudotą"[75].

„Spoczywaj ty wzorze cnoty!
Nie czujesz jak my tęskniący
O żono! O Matko! po tobie,
Bo leżysz spokojnie tu w grobie.
O jak piękne po sobie zostawiłaś wspomnienia
Prosimy cię przechodniu o wieczne odpoczniecie".

„Ilsėkis dorybės pavyzdi!
Nejauti kaip mes liūdintys
Žmona! Motina! Tavęs raudojame,
Nes guli ramiai čia kape.
Kokius gražius palikai prisiminimus

Prašome tave praeivi, pasimelsk už amžinąjį atilsį"[76].

XIX ir XX a. sandūroje populiari tapo dar viena, ypatingai dažnai kapinėse sutinkama ašarojančio sentimentalizmo įtakoje sukurta eiliuota formulė, kuri puikiausiai iliustruoja stereotipizacijos reiškinį. Atrodo, kad pirmą kartą ji buvo užrašyta ant 1829 m. pastatyto antkapio:

„D. O. M.
Ojcze! Szczęśliwie przy Tobie
Młode przepędziłam lata
Dziś dla mnie wszystko w żałobie
Grób ten zawarł powab świata".

„D. O. M.
Tėve! Laimingai su Tavimi
Praleidau jaunystės metus
Dabar man viskas gedule
Šis kapas užstojo pasaulio grožį"[77].

Pirmojoje XIX a. pusėje nerasime dažnesnio šio eilėraštuko panaudojimo atvejų, tačiau jau antrojoje to šimtmečio pusėje jo (arba labai artimų jam parafrazių) populiarumas kyla stebėtinai sparčiai – Rasų kapinėse jis buvo panaudotas 1889, 1892, 1902, 1905 m.[78] Stiprėjant madai rašyti ant antkapinių paminklų užrašus, kurie iš tiesų jau nebeturėjo nieko bendro su senaja, literatūros dalimi laikyta, antkapine poezija, turėjo atsirasti ir poreikis kurti atitinkamus antkapinės poezijos inskripcijų pavyzdžius[79].

75 Józefo nežinoma pavarde antkapis (m. 1898). Toks pats užrašas yra ant Władzio Kozłowskio (m. 1938) antkapio.

76 Inskripcija katakombų lentoje (Kamilla iš Ilnickių Waltz, m. 1875). LMAVB, f. 151, l. 142.

77 Inskripcija katakombų skirta Józefui Bohdziewicziui (m. 1829), ten pat, l. 176.

78 Pakartota ir kitose Vilniaus kapinėse.

79 Nėra tiksliai žinoma, ar Vilniuje buvo leidžiami kokie nors spausdinti tokio pobūdžio rinkiniai, tokie, kokį parengė Stanisławas Schmidt (Powinszowania na różne wydarzenia w ludzkim życiu tudzież wiersze do imionników i nagrobków, Chełmno 1856), kuriuose būtų sudėti antkapiniai eilėraščiai, tačiau kai kurios epitafijos atrodo taip, tarytum joms būtų semtasi įkvėpimo būtent iš tokių leidinukų. Kolbuszewski 1985, p. 73-76.

XIX a. pabaigoje ypač populiari ir dažnai naudojama tampa ant vaiko antkapinio paminklo užrašyta formulė, kuri buvo kartojama Rasų kapinėse ilgą laiką. Štai kelios jos stereotipinės atmainos, kurios buvo naudojamos nuo XIX a. 7-ojo dešimtmečio iki pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos.

„Wacław Szyperko
Ur. 23 Wrześ 1873
Um. 23 Lipca 1874
Panie! racz przyjąć pomiędzy
Grono Twoich wybranych, duszę
Tego niewinego dziecięcia.
A ty, jedyne i nieodżałowane
Dziecię nasze módl się tam
Za nieutulonych w żalu
I opłakujących cię tu rodziców".

„Wacławas Szyperko
Gim. 23 Rugs 1873
Mir. 23 Liepos 1874
Viešpatie! Priimk į
Savo išrinktųjų tarpą, sielą
Šio nekalto kūdikėlio.
O tu, vienintelis ir brangusis
Mūsų vaikeli melskis ten
Už negalinčius rasti paguodos
Ir raudojančius tavęs čia tėvus".

„S. P. Franciszek Rożański
Zm. 2 września 1890 r.
Wieku 12 miesięcy.
Módl się za nami do Boga
By nas minęła dola złowroga".

„A. a. Franciszekas Rožańskis
Mir. 2 rugsėjo 1890 m.
12 mėnesių amžiaus.
Melskis už mus į Dievą
Kad mus aplenktų piktavalis likimas".

„Spoczywaj w Bogu, drogi aniołku
Nie długo żyłaś [!]
Nam drogi synu
Osierociłaś [!] na wieki
Módl się za nas tam!
Rodzice".

„Ilsėkis Dieve, brangusis angelėli
Trumpai gyvenai
Mums brangusis sūnau
Palikai našlaičiais amžinybei
Melskis tenai už mus!
Tėvai"[80].

Tikėjimas, kad maži vaikai yra Dievo Karalystėje, atverdavo kelią nuolatinei vaikams skirtų epitafijų konstrukcijų daliai, kurių esmė buvo tėvų prašymas arba net reikalavimas, idant vaikas užtartų už juos žodį prieš Dievą. XX a. pradžioje šios detalės išnyko, o jas pakeitė kitos meilės savo vaikui išraiškos priemonės.

Taip dažnai sutinkami tokio pobūdžio užrašai ant antkapinių paminklų neturėtų stebinti, jeigu turėsime omenyje visuotiną antkapinės eilėdaros stereotipizavimo procesą.

80 Ant penkerių metų amžiaus Januszko Limonto (m. 1944) antkapinis paminklas. Panašios užrašo formulės su prašymu užtarti žodį prieš Dievą už gyvuosius tėvus pasitaikydavo ir ant jaunų žmonių antkapių, pav. „Krótko żyłeś [!] ukochana, / Bóg cię zabrał nam, / Osierocił nas na wieki, / Mudl[!] się za nas tam" („Trumpai gyvenai [!] mylimoji, / Dievas tave mums paėmė, / Tapome našlaičiais amžiams, / Melskis [!] už mus tenai", ant jaunos moters antkapio, Eugenios Bobrowskos, m. 1942). Čia taip pat matome būdingą, dažnai ant Vilniaus krašte esančių antkapinių paminklų pasitaikančią, kalbos klaidą. Žr. Syrnicka 2001, p. 290-310.

Labiau vertas dėmesio atrodo esąs kitas dalykas – vaikiškų antkapių skaičiaus pagausėjimas XIX a. antrojoje pusėje (ankstesniu laikotarpiu randame jų labai nedaug), nors tai visiškai nereiškė, jog tuo laiku mirė daugiau vaikų. Aukštas vaikų mirtingumo lygis buvo pakankamai normalus dalykas; ankstesniems laikotarpiams netgi galėtume priešpastatyti XIX a. prasidėjusią geresnę vaikų higienos ir sveikatos priežiūrą. Šį reiškinį derėtų sieti su nauju požiūriu į tuos, „į kuriuos anksčiau nebuvo kreipiamas dėmesys: tarytum tik dabar visuotinė sąmonė atrado, jog vaiko dvasia taip pat yra nemirtinga" – rašė Philippe Aries *Vaikystės istorijoje*. „Iki šiol niekam neateidavo į galvą prisiminti vaiką, kadangi vaikystė buvo laikoma tik pereinamuoju laikotarpiu"[81]. Šiame kontekste derėtų atkreipti dėmesį į Michelle Perrot žodžius, kuri sako, jog po 1850 m. atsirado naujas paprotys nešioti gedulą po mirusio vaiko lygiai taip pat ktaip ir po suaugusiojo. Visuomenėje buvo priimta ir tai, kad liūdesys dėl vaiko mirties galėjo būti reiškiamas atvirai, o ne tik nuošalėje, kaip anksčiau[82].

XIX a. kapinėse būdavo taip vadinami angelų kalneliai. Apie juos užsimena ir Juliusza Słowackis savo poemos *Poemy Piasta Dantyszka* (*Piasto Dantiško poemos*, „liūdni angelų kalnelio kapai") paaiškinimuose: „Lietuvoje kapinėse būna atskira kalva, kurioje laidojami mažyliai ir ji vadinama: Angelų Kalneliu"[83]. Apie šiuos kalnelius taip pat kalba Adamas Honoris Kirkoras knygoje *Przechadzki po Wilnie* (*Pasivaikščiojimai po Vilnių*), jis pateikia Rasų kapinėse esančio „angelų kalnelio" antkapinio paminklo epitafiją:

„Tu cała pociecha nasza
Tu nasz kochany Boleś spoczywa".

„Čia visa mūsų paguoda
Čia mūsų mylimasis Boles ilsisi"[84].

Šiame „„angelų kalnelių" kontekste visiškai pasiteisina epitafijos, kuriose maži vaikai įgyja angelų pavidalą, kas antkapinėje dailėje jau buvo įsigalėjusi tradicija.

Antkapiniai eilėraščiai Rasų kapinėse paprastai iliustruoja tas pačias normas, kurias randame ir Lenkijoje esančiose kapinėse. Antrojoje XIX a. pusėje pradeda mažėti antkapinės eilėdaros mastai, nors šis antkapinės epigrafikos devaluacijos procesas ne visur vyko vienodai sparčiai. Ilgiausiai šioje srityje „aukštą" kultūrinį lygį išlaikęs objektas buvo Rasų kapinės, kadangi jose dar XX a. pradžioje galima rasti pakankamai aukšto meninio lygio eilių, kuriose atsispindi Jaunosios Lenkijos stiliaus atšvaitai, ką galima būtų vertinti kaip pakankamai svarbų reiškinį, turint galvoje atstumą tarp Vilniaus ir literatūrinio gyvenimo centrų. Štai keletas pavyzdžių:

„Odeszłeś od nas i łzą zroszone
Oczy Twych bliskich błądzą w oddali.

„Nuėjai nuo mūsų ir ašarų kupinos
Tavo artimųjų akys klaidžioja tolumoje.

81 Ariès 1995b, p. 52, 48.

82 Daugiau šia tema: Syrnicka 2001, p. 160-173.

83 Słowacki 1959, p. 347, 354.

84 Kirkor 1859, p. 190.

Serca za Tobą drżą stęsknione.
W piersiach jękliwie boleść się żali.
Odeszłeś od nas w wieku rozkwicie.
Twe nieziszczone plany, zamiary,
Któreś zamierzał tu wprowadzić w życie,
W pył się zmieniły i puste mary.
Odeszłeś od nas... zgon nieugięty
Mrokiem osłonił mózg skołatany.
Żegnaj na wieki, duchu mój święty.
Cześć Twej pamięci Mężu ukochany".

Širdys dreba Tavęs pasiilgusios.
Krūtinėse bailiai sielvartas skundžiasi.
Nuėjau nuo mūsų amžiaus žydėjime.
Tavo planai, norai
Kurius norėjai įgyvendinti nuėjo veltui,
Į pelenus ir tuščius vaiduoklius pavirto.
Nuėjai nuo mūsų... nenumaldama mirtis
Tamsa pridengė nervingą protą
Atsisveikiname amžiams, mano dvasia šventoji.
Pagarba Tavo atminčiai Vyre mylimasis"[85].

„Usnęłeś! Zbudź się!... słychać prac [...]
Zaledwie pierwszy dzień twój kryją ci[enie]
Na niebie twojem słońce nie zgasło
Już cię martwe objęło uśpienie –
[Wi]ęc pochyliłeś głowę utrudzoną
[Tę]skno[t]ę ciszy na mogiły łono".

„Užmigai! Atsikelk!... girdisi darb [...]
Tik pirmą dieną tave dangia še[šėliai]
Tavo danguje dar saulė neužgeso
Jau tave mirtingas apėmė miegas –
[Tai]gi nulenkei pavargusią galvą
Tylos [il]ge[s]į kapan"[86].

Šių formų atgarsius galime atrasti ir vėliau Rasų kapinėse atsiradusiuose eilėraščiuose, kad ir ant Justynos iš Tabeńskių Paszkiewiczowos (1870-1924) antkapinio paminklo esantis pavyzdys:

„Przyjm skromną pamiątkę
od męża Leonarda i dzieci.
Ścigałaś zło w nas jak orlica,
Rwałaś przemocą wzwyż!
Twój czyn – to błyskawica,
Twe życie – cierń i krzyż!
I trud Twój i ten ból nad bóle
Przywarł do serca nam.
Zda się wciąż pieścisz czule
Zadając śmierci kłam!"

„Priimk kuklią atmintinę
Nuo vyro Leonardo ir vaikų.
Kovojai su blogiu mumyse kaip erelis,
Kėlei prievarta aukštyn!
Tavo veikla – tai žaibas,
Tavo gyvenimas – spyglys ir kryžius!
Ir tavo triūsas ir skausmų skausmas
Krito mums giliai į širdį.
Rodos dar glamonėji mielai
Mirtį neigdama!"

Tokius aukštesnių aspiracijų siekiančius „poezijos" pavyzdžius galėtume laikyti kaip savotišką bandymą atgaivinti originalios antkapinės kūrybos tradiciją, kurioje pasireiškia žymiai aukštesnio meninio lygio kūriniai. Vis dėlto daugeliu atveju, nežiūrint norų nuoširdumo ir kilnumo, paprastai tokie kūriniai nepakildavo aukščiau grafomanijos lygio. Tuo laikotarpiu gana dažnai pasirodydavo eilėraščiai, kuriuose persipindavo įvairios epigrafi-

85 Užrašas ant Benedykto Hryhorowicziaus (m. 1900) antkapio.

86 Užrašas ant Karolio Taraszkiewicziaus (m. 1902) antkapio. Cit. pagal: Durejko 1992, p. 134.

koje naudojamos normos. Ryškus tokio eilėraščio pavyzdys galėtų būti ant Mieczysławo Lewaszkiewicziaus (m. 1912) antkapinio paminklo esantis eilėraštis, kuriame aiškiai matoma įvairių stilių bei nusistovėjusių antkapinių eilėraščių normų ir frazių samplaika:

„Boże! Zbaw duszę jego. Aniele, coś odleciał! Twej drogiej pamięci Boleść żony, żal dzieci dziś ten pomnik stawia Boże wielki! Twa wola niech się zawsze świeci. Choć gorzkie łzy lejemy. Choć się serca krwawią Przechodniu westchnij za nim do Boga, Bo wszak i ciebie czeka ta droga".	„Viešpatie! Išganyk jo sielą. Angele, kuris išskrido! Tavo brangiai atminčiai Žmonos skausmas, vaikų sielvartas šį paminklą kelia Dieve galingasai! Teesie Tavo valia visados. Nors gailias ašaras liejam. Nors širdys kraujoja Praeivi pasimelsk už jį Dievo vardan, Tave taip pat laukia tas pats kelias".

Įvairiais istorijos laikotarpiais, kupinais tragiškų įvykių, ypač XX a. pusėje, Rasų kapinėse pradėjo atsirasti užrašai, kuriuose aprašomos mirties aplinkybės. Dažnai tokie užrašai prežengia privatumo ribas, tapdami įvairių svarbesnių ar mažiau reikšmingų istorijos įvykių atspindžiais – tai lyg tam tikros detalės, iš kurių susideda tautos ir valstybės istorijos paveikslas:

„Witalia Rejsz W l. 35 została zabita przez bolszewików przy odstąpieniu ich z Wilna. Tę pamiatkę poświęca stroskany mąż i dzieci".	„Witalia Rejsz Eidama 35 metus buvo užmušta bolševikų paliekant Vilnių. Šią atmintinę skiria sielvartaujantys vyras ir vaikai"[87].
„Władysław Bończ-Osmołowski Ppor. pilot-Obserwator 4p. Lotn. Zginął śmiercią lotnika 23 VI 1930 w wieku lat 26 Cześć Twej pamięci".	„Władysławas Bończ-Osmołowskis Papor. pilotas-Observatorius 4 Lėkt. p. Žuvo lakūno mirtimi 23 VI 1930 m. 26 m. amžiuje Pagarba Tavo atminčiai"[88].
„Władysław Zykus lat 42 Maszynista Parowozowni Wilno Zmarł śmiercią tragiczną na posterunku służbowym w dniu 17. VIII. 1936 r.	„Władysławas Zykus 42 metų amžiuje Vilniaus garvežių mašinistas Žuvo tragiškai tarnybos vietoje 17 VIII 1936 m.

87 LMAVB, f. 151, l. 140. Paminklas buvo pagamintas iš betono, kryžiaus ant uolų formos cokolio formos.

88 LMAVB, f. 151, l. 127. Pradžioje paminklas buvo ąžuolinis kryžius su lėktuvo sraigtu ir lenta su išspaustomis raidėmis.

Kochany Mężu i Ojcze co w głośnej katastrofie Odszedłeś raptownie w świat daleki i dzisiaj ślubujemy ci pamięć na wieki. Tę pamiątkę poświęca żona i dzieci".	Mylimasis Vyre ir Tėve kuris garsioje katastrofoje Išėjai staiga į tolimą pasaulį ir šiandien prisiekiame tau atmintį amžiams. Šią atmintinę skiria žmona ir vaikai".
„Ś. p. M. Dordzik lat 18 Zginął śmiercią tragiczną w rz. Wilence w czasie powodzi dn. 23. IV. 31 r., ratując tonące dziecko Znaleziony w rz. Wilji pod wsią Zalesie dn. 23. V. b.r. pochowany dn. 26. V. 1931 r. Wieczne odpocznienie Jego szlachetnej duszy W dowód uznania kochanemu Koledze Wychowankowie T-wa W. O. «Przyszłość».	„A. a. M. Dordzik 18 metų Žuvo tragiška mirtimi Vilnelės upėje 23 IV 31 m. potvynio metu, gelbėdamas skęstantį vaiką Rastas Neries upėje prie Zalesės kaimo Šių metų 23 V palaidotas 26 V 1931 m. Amžinąjį atilsį Jo kilniai sielai Pagarbiai mylimajam Draugui «Przyszłość» W. O. D-jos auklėtiniai"[89].
„Włodzimierz Sazonow Harcerz ćwik. ucz. – II – kl. gm. Im. Kr. Zyg. Aug. ur. dn. 5 IV 1925 r. zm. dn. 15 IX 1939 r. śmiercią tragiczną z rąk wroga! Tę pamiątkę poświęcają Stroskani rodzice i brat".	„Włodzimierzas Sazonowas Skautas II kl. gimnazijos mokinys Zig. Aug. Kar. vardo gim. 5 IV 1925 m. mir. 15 IX 1939 m. tragiška mirtimi nuo priešo rankų! Šią atmintinę skiria Sielvartaujantys tėvai ir brolis".
„Wawusiu Syneczku nasz drogi, zabrała nam Cię śmierć nieubłagana w tak młodem wieku zgasłeś niby świeca	„Wawusiai Sūneli mūsų brangusis, paėmė Tave mums nenumaldomoji mirtis tokiame jauname amžiuje užgesai lyg žvakė

89 LMAVB, f. 151, l. 131. Inskripcinė lenta iš pradžių buvo ant medinio kryžiaus. Antkapis neišliko. Mieczysławo Dordziko poelgį iki mūsų dienų įamžina juodojo granito paminklas su išrėžtu Aušros Vartų Dievo Motinos atvaizdu, stovintis aikštelėje prie senosios Safianikų (Maironio g.): „Tu obok w Wilence / Dn. 23 Kwietnia 1931 Roku / Zginął śmiecią bohatera / Mieczysław Dordzik / ucz. Szkoły rzemieślniczej / ratując z fal pamiętnej powodzi / małego Chackiela Charmaca / ow czyn Dziecka Wilna / z chrześcijańskiej miłości / bliźniego zrodzony uczciła / tym pomnikiem ludność Wileńska. / Nie szukam co mnie pożyteczne jest, ale / co wielom. I Kor 10. 33" („Čia greta Vilnelėje / 1931 m. balandžio 23 d. / Žuvo didvyrio mirtimi / Mieczysławas Dordzikas / Amatų mokyklos mokinys / gelbiantis nuo garsaus potvynio bangų / mažąjį Chackielį Charmacą / šis Vilniaus vaiko poelgį / gimusį iš krikščioniškos meilės / artimuojo paminėjo / šiuo antkapiu Vilniaus gyventojai. / Neieškau to, kas man pravers, bet / to, kas būtina visiems. I Kor 10. 33").

śmiercią męczeńską
przez krwawego wroga
lecz ci jest kwieciem
wciąż usłana droga
módl się u Boga
drogie nam dziecię
a promień słońca
niech wiecznie ci świeci".

kankinio mirtimi
nuo plėšraus priešo
bet tau visada gėlėmis
papuoštas kelias
melskis pas Dievą
brangusis mūsų vaike
o saulės spindulys
tešviečia tau amžinai".

Paprastai didžioji tokio pobūdžio užrašų dalis išreiškia didvyriškos mirties temą, taigi atlieka tam tikro mirusiojo apraudojimo vaidmenį. Tai savotiško pobūdžio riteriško-patriotinio etoso antkapinėje epigrafikoje tęsinys. Tačiau esminis skirtumas yra tas, kad vis rečiau jis buvo išreiškiamas pasitelkiant poeziją. Šią taisyklę patvirtina ir kitose Vilniaus kapinėse randami panašaus pobūdžio užrašai. Eiliuotoji liaudacija jau pirmojoje XX a. pusėje buvo laikoma kultūrinio anachronizmo apraiška. Tuo tarpu liaudacinio pobūdžio epitafijos proza tuo laikotarpiu Rasų kapinėse nebuvo retas reiškinys. Iš to paties laikotarpio yra gausu moterų kapų, ant kurių vardijami nuopelnai visuomenei bei veikla bendram labui. Tai savotiškas sociologinio pobūdžio dokumentas, liudijantis apie moterų vietą ir vaidmenį tuometinėje visuomenėje. Daugelio jų veiklos sritis buvo tautos švietimas ir ugdymas. Būtent ši veikla įgijo ypatingos – didvyriško elgesio – reikšmės, kada rusifikacijos laikotarpiu pavojuje atsidūrė tautinės savimonės ir lenkų mokyklų nykimo klausimas. Štai keletas tokių užrašų Rasų kapinėse pavyzdžių:

„Bez wytchnienia nieciła światło
wśród najgęstszych
mroków niewoli".

„Be poilsio kurstė šviesą
tarp tamsiausių
nelaisvės sutemų"[90].

„O szkołę polską walczyła
ją tworzyła
Życie całe opiece nad młodzieżą
Poświęcając".

„Kovojo dėl lenkų mokyklos
ją kūrė
Visą gyvenimą aukodama
Jaunuomenės globai"[91].

Laikui bėgant vis mažiau Rasų kapinėse būdavo rašomi specialiai tam skirti kiek aukštesnio meninio lygio eilėraščiai, vis daugiau atsiranda nusistovėjusių stereotipinių antkapinių užrašų formulių. Todėl galima drąsiai tvirtinti, kad antkapinio eiliavimo Rasų kapinėse raida, panašiai kaip ir plastinių formų išraiška, priklausė nuo tų pačių aplinkybių, kurios vyravo ir kitose senose kapinės.

90 Užrašas ant mokytojos Agatos Karpowiczownos (m. 1919) kapo. LMAVB, f. 151, l. 155.

91 Užrašas ant Vilniaus Prekybos mokyklos steigėjos ir direktorės Julijos iš Moszyńskių Maciejewiczowos (1863--1937) kapų koplyčios. Wileński 2002, p. 212.

Antkapinis eiliavimas kaip romantinės kultūros padarinys XIX a. ir XX a. pradžioje visų pirma buvo būdingas miesto kapinių kultūrai. Senosios Vilniaus nekropolijos, ypač Rasų kapinės, atliko esminį savotiško kultūrinio etalono vaidmenį kaimo ir mažų miestelių kapinių (kuriose buvo bandoma sekti Rasų žavesio pavyzdžiu) atžvilgiu, o taip pat „kapinių kultūros", kuri didele dalim perėmė XIX a. romantinės kultūros suformuotus plastinius ir epigrafinius sprendimus.

Rasų kapinės atliko svarbų vaidmenį ne tik Vilniaus istorijoje ir kultūros raidoje. Rasos tapo simboliu. Nepakartojama šventumo atmosfera pradėjo gaubti kapines nuo tada, kada jose buvo palaidota Maršalkos širdis. Tai, kad jose buvo laidojami visuomenės ir tautos labui nusipelnę asmenys, pavertė kapines patriotinio kulto vieta. Savo daugiasemantine išraiška jos yra ir savotiška tautos, valstybės kronika bei kultūrinio palikimo puoselėtojos. Tapo senųjų Paribių teritorijoje gyvenusių lenkų likimo liudininkėmis, nesvarbu, ar čia palaidoti garsūs ar paprasti žmonės. Viena vertus jos suvokiamos kaip tremties kapinės, kurias gaubia ypatingi istoriniai sentimentai, kita vertus – viena artimiausių širdžiai vieta šiose žemėse ir, žvelgdami į čia palaidotų žmonių kapus suvokiame lenkų dvasią šiose daugiatautės teritorijos erdvėje.

Kšištof Tolkačevski
Vilniaus universitetas

Keli Rasų kapinių epigrafinės kultūros aspektai

Įvadas

Šiais laikais, kuomet daug ginčijamasi apie pavardžių rašymą originalo kalba kitų kalbų tradicijoje, žvilgsnis krypstą į ramiai stūksančias XIX a. Vilniaus – daugiakultūrio, daugiataučio, daugiakonfesinio miesto – kapines. Čia rasime įrašų lotynų, lenkų, rusų, prancūzų, vokiečių, baltarusių, lietuvių ir kitomis kalbomis. Suprantama, jog XIX a., kuomet pradėta kapines steigti už tuometinių miestų ribų (ši kapinių steigimo banga palietė beveik visą XVIII-XIX a. Europą[1]), daugumą antkapių puošė epitafijos lenkų kalba. Lenkų kalbos paplitimą XIX a. Lietuvos teritorijoje galima būtų aiškinti kaip tam tikro kultūros sluoksnio – katalikų (ir lenkų, ir lietuvių) – visuotinai vartojamą kalbą[2]. Lietuviškumo neleidžia pamiršti ne viena lenkiškai užrašyta lietuviška pavardė. Stačiatikių kapinėse rasime įrašų ir rusų ir lenkų kalbomis, taip pat, kaip ir katalikų kapinėse švystėli viena kita epitafija rusų kalba. Napoleono žygio pėdsakai pažymėti prancūziškais įrašais aukšto rango karininkų antkapiuose. Lotynų kalbą dažnai rinkdavosi kunigai.

Bene didžiausia įrašų įvairove galėtų puikuotis Rasų kapinės. Įsteigtos 1801 m., kaip naujų nekropolijų už miesto ribų steigimo bangos pasekmė, jos atspindi to meto visuomenės – pagrinde miestiečių sluoksnio – kultūrą, sudėtį, ideologiją ir vertybes. Todėl antkapių įrašai – epitafijos – yra labai įdomūs, daug pasakantys, tačiau mažai prakalbinti istorijos šaltiniai. Rasų kapinių epitafijos turi savo tyrėjų mokyklą. Neskaitant XIX a. ir XX a. kultūros veikėjų–entuziastų[3], kurie nurašynėdavo ir kaupdavo įrašus, perpiešdavo paminklus, ruošdavo palaidotųjų asmenų kartotekas – šio nekropolio epitafijomis domisi įvairių mokslų atstovai. Pirmiausia, tai architektas Edmundas Małachowiczius ir serija jo veikalų skirtų Rasoms[4]. Nors atskiros knygos, skirtos epitafijoms, neparašė, visose jo monografijose antkapių įrašai naudojami kaip antriniai istorijos šaltiniai, papildantys istorinį naratyvą ir biografines žinias. Istorikai paprastai leidžia kapinių istorijai ir ten palaidotiems asmenims skirtas knygas[5], kurių formatas leidžia jas naudoti vietoje, t.y. kapinėse, pateikdami ir istorinių duomenų apie nekropoliuose dirbusius skulptorius ir jų darbus. Taip pat yra išleista kelionių vadovų[6], kuriuose dažnai atkreipiamas dėmesys į gražesnias epitafijas, nurodomi paminklus gaminę skulptoriai. Greta to, atsirado panašaus pobūdžio mokslinių ir meninių darbų skirtų ir kitoms Vilniaus kapinėms. Tiesa, vienintelis iš konteksto išsiskiriantis darbas, skirtas Vilniaus kapinių epigrafikai, yra filologės Krystynos Syrnickos *Polska epigrafika nagrobna na Wileńszczyźnie*[7]. Savo veikale filologė aptaria laidoseną Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Lenkijoje, taip pat tiria sudėtines epitafijų dalis – eilėraščius, pateikia daugybę jų nuorašų. K. Syrnickos monografija tapo dideliu įnašu į literatūros ir meno istoriją. Menotyriniu požiūriu epitafijas tyrė Audronė Mačiulytė-Kasperavičienė[8], palietusi dalį Vladislovo Zahorskio (Władysław Zahorski) rankraštinio paveldo. XXI a. Rasų kapinėmis pradėjo domėtis įvairaus profilio mokslininkai[9].

Nors nemažai rašyta, vis dėlto nėra aišku, kaip gimdavo epitafijos, kas sugalvodavo teksto idėjas, kas ir kaip jas įrėždavo. Taip pat nėra aišku, kaip vyko paminklų gamyba, kiek tai kainuodavo, kiek savo idėjų įgyvendindavo meistrai, kaip vykdavo paminklų transportavimas ir pan. Atsakymų į šiuos klausimus ieškojimas atvedė prie platesnės epigrafikos misijos suvokimo – ne tik surasti, nurašyti bei publikuoti, bet ir išsiaiškinti visas smulkmenas, galėjusiąs turėti įtakos epitafijos gimimui. Su panašia problema susidūrė gretutinių mokslų atstovai – knygotyrininkai, nustoję tirti knygą kaip pavienį objektą ir sukūrę bei praktiškai pritaikę knygos kultūros modelį. Knygotyros mokslas, anot Paulo Raabes, knygos kultūros terminą suvokia kaip lakoniškai apibrėžtą knygų pasaulį – istoriškai determinuotą, reikšmingą, gyvai egzistuojančią kultūrinio gyvenimo sudedamąją dalį. Jis apima viską, kas susiję su knyga. Pirmiausia – knygos rašymą (mintis, pažinimas, atradimai, žinių fiksavimas), knygos idėjos įgyvendinimą, t.y. viską, kas siejasi su autoriumi ir autoryste. Toliau – knygos gamyba, platinimas ir vartojimas, kitaip tariant, leidėjų, knygos apipavidalintojų, iliustruotojų, raidžių rinkėjų ir spaustuvininkų bei rūšiuotojų veikla. Galiausiai knygos kultūros sąvoka apima dar ir skaitymo kultūrą (knygos rinka, kurioje veikia gamintojai ir platintojai, leidėjai ir knygų prekybininkai). Galiausiai knygos kultūra atsispindi ir privačiuose knygų rinkiniuose, asmeninėse, taip pat viešosiose bibliotekose. Viešose bibliotekose knygos kultūra įgauna naują, istorinį atspalvį, nes kaupiamos, išduodamos ir netekusios aktualumo knygos[10]. Trumpai tariant, knygos kultūra yra knygos kūrėjo, gamintojo, vartotojo ir visų jų tarpininko išugdyti gebėjimai bei procesai, naudojami asmeninėms ir visuomenės reikmėms tobulinant knygos teikiamas estetines, informacines, komunikacines ir rekreacines vertybes[11]. Ši idėja buvo ne kartą skirtingai adoptuota įvairių knygotyrininkų, išryškinant atskleistus skirtumus dirbant su įvairiais rašytiniais šaltiniais[12].

1 Plačiau žr. Aries 1989, p. 639; Girininkienė 2004, p. 224; Janonienė 2010, p. 512.

2 Skłodowski 2013, p. 92.

3 Antanas Lazarovičius (Antoni Łazarowicz, 1817-1907), Liudvikas Albertas Zaštautas (Ludwik Albert Zasztoft, 1850-1918), Liucijonas Eduardas Uzembla (Lucjan Edward Uzięblo, 1864-1942), Vaclovas Veitka (Wacław Wejtko, 1861-1939) bei Aleksandras Snežka (Aleksander Śnieżko, 1896-1975).

4 Małachowicz 1993, p. 458; Małachowicz 1996, p. 601; Małachowicz 2003, p. 130.

5 Girininkienė, Paulauskas 1988, p. 93; Ciechanowicz, Kosman, Kosman 1990, p. 184.

6 Jackiewicz 1993, p. 240; Surwiło 1992, p. 33; Marczyk, p. 64.

7 Syrnicka 2001, p. 327.

8 Mačiulytė-Kasperavičienė 1990, p. 38-44.

9 Grigaliūnaitė, Beliauskaitė 2011, Matelis 2011, p. 66-70.

10 Raabe 2002, p. 84-97.

11 Kaunas 2009, p. 7.

12 Lietuvoje populiariausi yra šie teoretikai ir jų darbai: Darnton 2006; Darnton 2009, p. 218; Migoń 2005, p. 49-57, Васильев 2005.

Panašaus požiūrio „pasiskolinimas“ galėtų ir epigrafikos moksle atverti naujų tyrimų galimybes, atskleisti iki šiol nežinomų faktų ir smulkmenų svarbą bei suteikti malonumo pačiam skaitytojui. Juk mokslo esmė – visatos pažinimas, jos veiklos procesų išaiškinimas. Todėl šiame straipsnyje *epigrafikos kultūra* bus vadinama procesų visuma, apimanti epitafijos kūrėjo, jos gamintojo ir vartotojo tarpusavio santykius bei gebėjimus istoriškai pagrįstoje erdvėje ir visuomenėje. Visai Rasų kapinių epigrafikos kultūrai ištirti reikėtų didelės studijos, todėl šiame straipsnyje apsiribojama viena dalimi. Straipsnio **tikslas** yra – remiantis istoriniais šaltiniais atskleisti vieną iš epigrafinės kultūros elementų – epitafijų gamybos kultūrą. Tikslui pasiekti keliami šie **uždaviniai**: 1. ištirti meistrų, raižiusių epitafijas, išsilavinimą ir kompetencijas; 2. atskleisti paminklų gamybos sferą.

Šio tyrimo **objektas** yra antkapių epitafijos Rasų kapinėse. Tyrimas apima XIX a. laikotarpį, nuo kapinių įsteigimo 1801 m. iki 1864 m., kuomet buvo įvesti apribojimai kryžių ir paminklų statyboje[13]. Be to, nors yra išlikę daugiau istorinių duomenų ir faktų iš XIX a. pabaigos bei iš XX a., sąmoningai pasirinktas siauresnis laikotarpis, siekiant kaip įmanoma detaliau perteikti skaitytojui epigrafinės kultūros dvasią. Šaltinių, kurie bylotų apie epigrafinę kultūrą, yra gausi įvairovė. Tačiau patys šaltiniai yra mažai informatyvūs. Todėl, radus tinkamas žinių „nuotrupas“, kilo pagrįstas noras išgauti kuo daugiau vertingos informacijos iš turimos medžiagos. Tam buvo pasitelktas filologų pritaikytas tekstų tyrimuose taip vadinamas *kintamos optikos principas*[14], leidęs skirti ypatingą dėmesį paskiriems faktams ar epizodams, tarsi juos išdidinant. Kitur naudotasi gausesne faktografija, leidusia kurti labiau panoraminį vaizdą, pavyzdžiui kalbant apie memorialų meistrų kompetencijas, neapsiribota vien faktų apie įgytą išsilavinimą pateikimu. Greta to, pasitelkta šaltinių apie palaidojimus kitose kapinėse, siekiant perteikti istorinį kontekstą bei dvasią, atskleisti bendrą epigrafinės kultūros vaizdą.

Meistrų išsilavinimas

Antkapinių paminklų gamybos mąstai XIX a. turėjo būti nemenki – veikė ne tik trejos naujos kapinės (Rasų, Bernardinų, Saulės) už miesto ribų, bet ir daugelio bažnyčių šventorių kapinės, kuriose buvo laidojama iki XIX a. pabaigos. Nepaisant darbo gausos ir daugybės užsakymų, medžiaga – granitas, marmuras ir kt. – reikalavo atsakingo ir kruopštaus darbo. Todėl dažnais atvejais paminklo apačioje arba šone (taip pat ir kitoje pusėje) pasirašydavo įrašą iškalęs ir (arba) paminklą pagaminęs asmuo. Istoriografijoje šie asmenys dažniausiai yra vadinami skulptoriais, nors kartais tai daryti yra klaidinga, kadangi paminklus gamindavo ir įrašus raižydavo asmenys, įgiję ir raižybos, dailės, architektūros ir kt. išsilavinimą.

13 Merkys 2002, p. 247-322.

14 Ališauskas 2009.

Vilniaus meistrai, kaip jau atkreipė dėmesį[15] Edmundas Małachowiczius, dažniau pasirašydavo kaip raižytojai, prie pavardės pridėdavę trumpinį *ryt.* (t.y. *rytował*) kas iš lenkų kalbos išvertus reiškia *raižė*. Ši sąvoka vartojama kalbant apie raižinius, bareljefus, freskas ir pan. Rečiau meistrai prie savo inicijalų prirašydavo trumpinį *sculp.* (t.y. *sculpsit*) – lotyniškai reiškia *raižyti, drožti*. Šiuo žodžiu dažniau apibrėžiama trimačių objektų kūryba. Galima manyti, kad šie trumpiniai vartojami ne tik kaip sinonimai, bet galėtų būti nuorodomis į tai, ar pasirašęs meistras išraižė įrašą, ar taip pat ir pagamino paminklą (t.y. atliko skulptoriaus darbą). Be to, tai gali byloti ir apie meistro profesinį pasirengimą, kokio amato jis mokėsi.

1801-1864 m. laikotarpiu, remiantis epigrafiniais įrašais ir istoriografiniais duomenimis, galima identifikuoti šiuos Rasų kapinėms memorialus gaminusius meistrus:

Vardas ir pavardė	Kapinės, kurias aptarnavo	Laikotarpis, kuriuo dirbo	Parašas ant paminklo
Jakub Rosiński	Rasų, Bernardinų kapinėse	1830-1835	Ryt. Jakob Rosinski Jakób Rosinski Sculp.
Józef Horbacewicz	Rasų, Bernardinų kapinėse Šv. Stepono, Šv. Pilypo ir Jokūbo kapinėse	1830-1849	J. H. J. Horbacewicz
		1836-1847	J. S. H.
		1833-1845	J. Horbacewicz Horbacewicz I. H. Ryt. J. Horbacewicz rytował J. Horbacewicz sculptor J. Horbacewicz Rękodział J. Horbacewicza
Józef Kozłowski	Rasų, Bernardinų kapinėse Šv. Stepono Šv. Pilypo ir Jokūbo Šv. Rapolo kapinėse	1830-1862	J. K. I. K.
		1832-1858	Sculp. J. Kozłowski S. J. Kozłowski S. J. K. J. Kozłowski
Józef Andruszkiewicz	Šv. Stepono Rasų kapinėse	1840-1847	J. A. I. A.
		1834-1843	J. Andruszkiewicz sculp. I. Andruszkiewcz sculp. F[ecit]. Andruszkiewicz
Konstanty Sobolewski	Šv. Stepono Šv. Rapolo Rasų kapinėse	1843-1859	K. S.
		1839-1859	K. Sobolewski K. S.
Wincenty Łabanowski	Šv. Stepono Šv. Pilypo ir Jokūbo kapinėse	1855-1861	W. Łabanowski Sculp. W. Łabanowski
Nenustatyta	Rasų	1852	W: A
Nenustatyta	Rasų	1856	J. M.
Józef Poussier	Rasų, Bernardinų kapinėse	1815-1820	

15 Małachowicz 1996, p. 216.

XIX a. dirbusių meistrų išsilavinimas yra labai skirtingas ir įvairiapusis. Kai kurie mokydavosi pas garsius menininkus, ne vienas baigė Vilniaus universitetą. Apie kitus biografinių žinių nėra, todėl apie kompetenciją gali paliūdyti tik atlikti darbai.

Kaip spėjo Małachowiczius, tarp epitafijų raižytojų yra Vilniaus universiteto auklėtinių. XIX a. Vilniaus žymiausieji antkapių meistrai mokėsi Menų mokykloje, veikusioje prie Vilniaus universiteto. Iki XVIII a. pabaigos skulptūros, dailės ir kitų menų privačiai mokydavo meistrai, dažniausiai dirbdavę dvaruose arba karališkuose rūmuose. Tačiau po Abiejų Tautų Respublikos žlugimo ir karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio (Stanisław August Poniatowski) abdikacijos, 1803 m. buvo įvykdyta didelė švietimo reforma, palietusi ir meno studijas. Reformos koncepcijos, kūriamos ir remiamos reorganizuoto Vilniaus universiteto ir Vilniaus švietimo apygardos kuratoriaus Adomo Jurgio Čartoriskio (Adam Jerzy Czartoryski) esmė buvo įjungti menininkų ugdymą į universiteto struktūras. Ši koncepcija kiek anksčiau pasiteisino 1748 ir 1766 m. Krokuvos universitete[16]. Mokyti dailės, skulptūros ir raižybos buvo pakviesti garsūs specialistai iš visos Europos. Taip Vilniuje atsirado galingas švietimo centras, parengęs daug gabių menininkų.

Raižybos meno mokėsi **Jakubas Rosińskis**. Jo mokytoju buvo Michałas Podolińskis (1783–1856), Peterburgo menų akademijos absolventas, meistriškumą tobulinęs ir Vilniuje. M. Podolińskis studijų metu apdovanotas dviem sidabro medaliais, 1808 m. gavo akademiko titulą, taip pat dirbo raižytoju Paveikslų galerijoje, Ermitaže, o 1812 m. apdovanotas už Lanfranco paveikslo „Abelio mirtis“ raižinį[17]. M. Podolińskis Vilniuje pagamino daug raižinių – nemažai jų panaudota XIX a. spaudiniuose: Kazimiero Wilczyńskio (Kazimierz Wilczyński) *Vilniaus albume* (*Album Wileńskie*), Juliano Ursino Niemcewicziaus (Julian Ursyn Niemcewicz) veikale Žygimanto III valdymo istorija (*Dzieje panowania Zygmunta III*), Sebastiano Żukowskio (Sebastian Żukowski) *Hebrajiški išrašai* (*Wypisy hebrajskie*), Andrzejaus Maczuskio (Andrzej Maczuski) eilėraščių rinkinyje *Apie draugystę ir draugus* (*O przyjaźni i przyjaciołach*), Euklido *Geometria* ir daugelį kitų. Be raižinių, M. Podolińskis gamino ir šriftų vinjetes, paveikslus, medalius, portretus, plokštes. Jo darbų registre taip pat yra minimas ir antkapis (*Nagrobek Bohomolca*)[18]. 1816-1822 m. laikotarpiu Vilniaus universiteto studentų sąrašai apie raižybą nepateikia jokios informacijos. Greičiausiai todėl, kad M. Podolińskis taip ir nebuvo oficialiai įdarbintas, negalėjo rengti egzaminų ir teikti ataskaitų rektoriui. Dailininkas Alfredas Izidorius Riomeris (Alfred Izydor Römer, 1832-1897), mokęsis tapybos Bajorų institute Vilniuje pas Kanutą Rusecką (Kanut Rusecki), mini kelis studentus, kurie darbavosi prie raižybos pas M. Podolińskį[19]. Tarp jų ir yra Jakubas Rosińskis.

16 Malinowski 1996, p. 7.

17 Bieliński 1899-1900, p. 759.

18 VUB, f. 2 KC-378, l. 1 (M. Podolińskio kūrinių sąrašas, 1821 m.).

19 LMAVB, f. 9-1604, l. 2.

Galima būtų manyti, kad J. Rosińskis įgijo ir daugiau menininko kompetencijų, kadangi jo pavardė sutinkama ir prie kitų studijų dalykų Vilniaus universiteto studentų sąrašuose. Vis dėlto, minėtuose sąrašuose jis įvardijamas ne Jakubo, o Jerzio vardu. Vlado Gasiūno manymu[20], tai tas pats asmuo turėjęs du vardus. Šią prielaidą patvirtintų jau minėta A.I. Riomerio ataskaita, taip pat Universitete įgytos kompetencijos, kurias Rosińskis pritaikė gamindamas skulptūras ir raižydamas raides paminkluose. Taip pat jo veiklos laikotarpis prasideda nuo maždaug 1828 m. – keleri metai po studijų užbaigimo. Vis dėlto, 1820-1821 m. į Vilniaus universitetą įstojusiųjų mokinių registre prie Jerzy Rosińskio informacijos pateikiamas ir jo tėvo vardas – Jakubas[21]. Todėl gali būti, jog tėvas ir sūnus darbavosi prie to paties amato.

Be raižybos, Jerzy Rosiński 1819-1821 m. studijavo skulptūrą pas Kazimierą Jelski (Kazimierz Jelski)[22]. Jis skulptūros mokė 1811-1825 m., 1826 m. mokykla buvo uždaryta[23]. Nors K. Jelskis neturėjo daug mokinių, tačiau išugdė kelis skulptorius, kurie darbuodavosi memorialų gamyboje. Pats K. Jelskis įgyvendino nemažai architektūros projektų, dekoravo daugelio Vilniaus bažnyčių interjerus, o po to, kai nustojo dėstyti Vilniaus universitete – greičiausiai ieškodamas pragyvenimo šaltinio – ėmėsi kone masinės memorialų ir jų ansamblių gamybos pagal aukštuomenės užsakymus. Jam priskiriamas kritiškai vertinamas vyskupo Jeronimo Stroinovskio (Hieronim Strojnowski) antkapinis paminklas šv. Jonų bažnyčioje, 1827 m. pastatytas pagal architekto Karolio Podčašinskio (Karol Podczaszyński) projektą[24]; Mykolo Kazimiero (Michał Kazimierz Kociełło) ir Juozapo Kocielų (Józef Kociełło) antkapiniai paminklai Bienicos (Baltarusija) bažnyčioje, sukurti XIX a. pabaigoje; Mykolo Riomerio (Michał Römer), Mykolo ir Rachelės Riomerių (Michał, Rachel Römerowie) antkapinis paminklas Trakų bažnyčios Riomerių koplyčioje, 1854-1857 m., ir daugelis kitų[25]. Visi memorialai papuošti ilgomis, raižytomis epitafijomis. 1820-1821 m. Jerzy Rosiński mokėsi dar ir tapybos pas Janą Rustemą[26], todėl galima manyti, kad buvo aukštos kvalifikacijos menininku.

Kitas meistras – **Felix'as Weiss'as** (1803 - po 1864), raižytojo Izydoriaus Weisso (Izydor Weiss) sūnus (?), mokėsi skulptūros pas K. Jelskį apie metus, 1824 m. žiemą šio dalyko studijas nutraukė[27]. Matyt, jautė pašaukimą kitai meno išraiškos formai ir kaip pagrin-

20 Gasiūnas 2012b, p. 334.

21 VUB, f. 2 KC-78, l. 74.

22 LVIA f. 721, ap. 1, b. 1119, l. 52, 82, 109.

23 Janonienė 2003, p. 95.

24 Drėma 1997, p. 190-191.

25 Janonienė 2003, p. 257-260.

26 LVIA f. 721, ap. 1, b. 1119, l. 80, 106v.

27 LVIA f. 721, ap. 1, b. 1119, l. 203.

dinį mokslą nuo 1823 iki 1827 m. studijavo tapybą pas J. Rustemą[28]. Dažniausiai sulaukdavo *ganėtinai neblogo* įvertinimo. Po Vilniaus universiteto uždarymo 1832 m., 1839-1856 m. F. Weissas dėstė piešimą ir dailyraštį apskrities bajorų mokykloje Vilniuje[29], 1847-1864 m. – tapybą Pirmojoje Vilniaus gimnazijoje[30]. Vis dėlto, iš kai kurių šaltinių aiškėja, jog nepaisant mestų skulptūros studijų, XIX a. antroje pusėje jis gamindavo antkapius ir kaldavo įrašus. Štai E. Tiškevičius (E. Tyszkiewicz) neįvardintam asmeniui 1871 m. laiške davė nurodymą paraginti Weissą ieškoti Stanislovo Tiškevičiaus kapo Bernardinų kapinėse ir „varyti jį į darbą prie [...] Voložinskio antkapio"[31]. Išlikusio Wandos Leszczyńskos antkapio Rasų kapinėse piešinio[32] autorystė priskiriama F. Weissui, todėl galima manyti, kad Vilniaus kapinėse yra daugiau šio meistro darbų.

Ne visi meistrai, Vilniuje gaminę epigrafinius įrašus ir memorialus baigė raižybą ar skulptūros mokslus Vilniaus universitete. Tiek prieš, tiek po Vilniaus universiteto uždarymo 1832 m., skulptūros galima buvo mokytis ir privačiai pas žinomus menininkus. Tokį kelią pasirinko skulptorius, daugybės antkapių ir skulptūrų autorius **Józefas Kozłowskis** (1814-1863). Jis buvo tikras humanitaras, mokęsis kalbų ir literatūros istorijos, greičiausiai turėjęs stiprų polinkį menams. 1824-1825 m. jis *pavyzdingai* mokėsi Vilniaus universitete lotynų kalbos[33] pas Stanisławaą Hryniewiczių bei studijavo lotynų literatūrą[34] pas E. Groddecką. Tuo pačiu metu, 1825 m., studijavo rusų literatūrą[35] pas Janą Łobojko, mokėsi iškalbos ir poezijos meno[36] bei studijavo prancūzų literatūrą[37] pas Jeaną Pinabelį. Reikia gana atsargiai vertinti šaltinius, nes arba meistro gimimo data yra klaidingai pateikiama istoriografijoje (1814) ir antkapiniame paminkle, arba tai kitas Józefas Kozłowskis. Kozłowskis negalėtų studijuoti būdamas 10 metų amžiaus. Su skulptūra J. Kozłowskis greičiausiai susidūrė po Vilniaus universiteto uždarymo, tapęs Vilniuje garsaus italų dailininko Pranciškaus Andriolio (Franciszek Andriolli) mokiniu. 1837 m. kartu su mokytoju atliko drožybos darbus Vilniaus katedroje, vėliau abu pagamino atlantų skulptūras Tiškevičių rūmams. Vėliau J. Kozłowskis pats mokė skulptūros privačiai[38].

Vilniaus kapinėse yra ir Vilniaus gubernijos architekto **Josepho Poussiero** (m. 1821), ėjusio šias pareigas 1817-1821 m., gamybos antkapių. 1815 m. balandžio 15 d. už paminklo

28 LVIA f. 721, ap. 1, b. 1119, l. 166, 203, 235v, 271, 292 arba LVIA f. 721, ap. 1, b. 1119, l. 139, 166, 174, 203, 235v, 236, 271, 292.

29 Gasiūnas 2012, p. 418-419.

30 Janonienė 1996, p. 53.

31 LMAVB f. 273-2492, l. 1.

32 VUB, f. 78-186, f 78-185.

33 LVIA, f. 721, ap. 1, b. 1119, l. 216v.

34 LVIA, f. 721, ap. 1, b. 1119, l. 210v, 213v, 215.

35 LVIA, f. 721, ap. 1, b. 1119, l. 220, 224.

36 LVIA, f. 721, ap. 1, b. 1119, l. 227.

37 LVIA, f. 721, ap. 1, b. 1119, l. 229v, 230.

38 Gasiūnas 2012a, p. 210.

gamybą Vilniaus universiteto profesoriui Euzebijui Slovackiui (Euzebiusz Słowacki) (palaidotas Rasų kapinėse), J. Poussierui buvo paskirtas atlyginimas[39]. 1880 m. paminklas buvo perdarytas, įrašas papildytas, o darbus atliko ir paminkle įsiamžino Juliuszas Łabanowskis (Juliusz Łabanowski). Architektas E. Małachowiczius J. Poussiero kūrybai priskiria dar du paminklus Rasų kapinėse (kolona skirta de Perthées ir kolona nenustatytam asmeniui)[40]. Kolonos postamente įmūrytose memorialinėse plokštėse po įrašais autoriaus parašo nesimato.

Apie kitų meistrų – Józefo Horbacewicziaus (apie 1813-1848), J. Andruszkiewicziaus ir Konstanto Sobolewskio išsilavinimą duomenų nėra.

Meistrų kompetencijos

J. Horbacewiczius 1830-1849 m. laikotarpiu paliko daug antkapinių paminklų. Jis daugiausiai darbavosi prie didelių, geometrinių formų antkapių gamybos, mat turėjo cechą, kuriame šlifuodavo akmenis, dažniausiai granitą. Todėl ne tik Rasose, bet ir kitose Vilniaus kapinėse gausu jo gamybos obeliskų, stelų, piramidžių, o taip pat paprastų lauko akmenų su įrašais. Vardą ir pavardę jis dažniausiai išskirdavo pastorintu šriftu. Iškalęs raides, J. Horbacewiczius dažnai jas paauksuodavo. Prie teksto įrėždavo ir giminių herbus. Jeigu ant paminklo likdavo kuri nors tuščia pusė (pvz. obeliskas turi keturias sienas. Įrašai būdavo raižomi ne visose pusėse), meistras pasirašydavo pirmąja vardo raide ir pavarde: „sculp. J. Horbacewicz". Kartais įrėždavo monogramą. Jeigu paminklas pasitaikydavo mažų gabaritų, su viena raižymui skirta puse, J. Horbacewiczius po antkapiniu įrašu palikdavo savo inicijalus J.H. Panašu, kad meistras darbuodavosi ir prie kitų darbų, susijusių su akmenų apdirbimu. 1841 m. J. Horbacewiczius taisė grindis Vilniaus katedroje, šlifavo plyteles (apie tai – toliau šiame straipsnyje). Beje, to paties remonto metu plytas šlifuodavo ir kitas žinomas akmentašys, antkapių meistras J. Andruszkiewiczius[41]. Išlikę jo gamybos antkapiai yra gerokai kuklesni, tačiau įrašai neretai įrėžti įmantriau negu J. Horbacewicziaus – derinami įvairūs šriftai. Šis meistras darbavosi šv. Stepono, Rasų kapinėse 1834-1858 m., savo paminklus dažniausiai pasirašynėdavo inicijalais J.A. arba „J. Andruszkiewicz sculp.". Įdomu, jog to paties remonto Vilniaus katedroje metu, prie skulptūrų darbavosi ir J. Kozłowskis. Jis paliko daug antkapinių paminklų, memorialinių lentų bei memorialinės skulptūros darbų. 1857 m. iškalė paminklą Ukmergės apsk. Maršalui Erdmanui (paminklas stovėjo Kaune), gamino skulptūras pagal didikų užsakymus iš Ašmenos apsk., Naugarduko apsk. Tiškevičių rūmams Vilniuje iš smiltainio pagamino dvi kariatidžių skulptūras bei kartu su mokytoju P. Andrioliu dvi

39 Łoza 1954, p. 245.

40 Małachowicz 1996, p. 216. Žr. A.S. Czyż straipsnį šiame tome.

41 LMAVB f. 43-19727, l. 16 v.

Atlantų skulptūras šių rūmų fasadui[42]. 1853 m. pagamino memorialinę lentą Vytautui Didžiajam Vilniaus katedroje, 1861 m. sukūrė antkapinę Vladislovo Vazos juodo marmuro lentą ir kt. J. Kozłowskis kūrė įvairius antkapinius paminklus – ir didelius obeliskus su skulptūromis ant jų (pvz. Zawadzkių šeimos kapavietėje šv. Petro ir Povilo kapinėse), ir memorialines plokštes, ir paprastus paminklus iš lauko akmens, įvairaus dydžio paminklus iš granito. J. Kozłowskis taip pat derindavo įvairius šriftus, raides auksuodavo rečiau. Savo darbus dažniausiai pasirašydavo panašiai kaip ir J. Horbacewiczius, pirma vardo raide ir pilna pavarde, arba, jeigu likdavo mažai vietos ant paminklo, signuodavo inicijalais. J. Kozłowskis paminklus 1832-1862 m. laikotarpiu gamindavo kone visoms Vilniaus kapinėms.

Nemažai paminklų Rasų kapinėse 1839-1859 m. gamino K. Sobolewskis. Galima manyti, kad antkapius gamindavo ir vėliau, kadangi kaip tik 1859 m. atsidarė paminklų gamybos cechą (apie tai – toliau šiame straipsnyje). Greičiausiai dėl šios priežasties po 1859 m. paminklų savo inicijalais nebeženklindavo. K. Sobolewskio paminklai iš esmės yra panašūs į kitų akmentašių darbus.

1830-1835 m. Rasų ir Bernardinų kapinėms marmuro bei akmens plokštėse įrašus raižydavo J. Rosińskis. Dauguma jo apdirbtų plokščių būdavo įmūrijamos į plytinius paminklus arba į kolumbariumus. J. Rosińskis įrašus dažniausiai auksuodavo, papuošdavo giminės herbu arba sudėtingesniu vaizdiniu. Pavyzdžiui, Adelaidės de Nevė memorialinėje lentoje, buvusioje Bernardinų kapinių Rytiniame kolumbariume, išraižė kryžių ir nulaužtą inkarą (inkaras – vilties simbolis)[43]. Šis meistras paliko nedaug akmeninių antkapių – likę dažniausiai siauri, primena plokštes. Įrašus taip pat puošdavo vaizdinys, pavyzdžiui kaukuolė ir sukryžiuoti kaulai. Savo darbus J. Rosińskis dažniausiai pasira-šinėdavo vardu ir pavarde. Be antkapių, J. Rosińskis gamino ir skulptūras. Yra žinoma, jog grafams Oginskiams sukūrė 3 medines alegorines statulas.[44]

Visi aukščiau išvardyti meistrai gebėjo gaminti epigrafinius įrašus lenkų kalba. 1801--1864 m. įrašuose tai vyraujanti kalba. Įrašus kitomis kalbomis raižydavo tik J. Horbacewiczius, J. Rosińskis ir J. Kozłowskis. Kadangi J. Horbacewiczius palaidotas stačiatikių kapinėse, turėjo gerai mokėti rusų kalbą. Jis gamindavo paminklus su epitafijomis rusų kalba ir katalikų, ir stačiatikių kapinėms. Minėtasis meistras paliko darbų ir prancūzų kalba (pavyzdžiui, Jeano de Neve paminklas Bernardinų kainėse) bei raižydavo trumpas sentencijas lotynų kalba (pavyzdžiui, S.B. Jundzilo (S.B. Jundziłł) paminklas Bernardinų kapinėse). Įrašus prancūzų kalba raižė J. Rosińskis (Adelaidės de Neve memorialinė plokštė Bernardinų kapinių Rytiniame kolumbariume), nors šios kalbos studijų metu Vilniaus universitete nesimokė. Vilniaus kapinėse neliko J. Kozłowskio asignuotų darbų

42 Gasiūnas 2012a, p. 209-210.

43 Girininkienė 2010, p. 163.

44 Gasiūnas 2012b, p. 334.

lotynų kalba, tačiau meistras gamino memorialinę plokštę Vytautui Didžiajam Vilniaus katedroje, kurioje įrašas pateikiamas lotynų kalba. Kadangi J. Kozłowskis gerai mokėjo rusų kalba, įrašus kaldavo taip pat ir kirilika. Rasų kapinių kolumbariume buvo palaidota Žozefina Marija, generolo Červinskio žmona, kuriai įamžinti iškalė rusišką tekstą. Iš to galima spręsti, jog meistrai dažniausiai įrašus gamindavo pagal artimųjų užsakymus, tačiau ta kalba, kurią mokėjo.

Dirbtuvės ir įrankiai

Beveik visi meistrai turėti dirbtuves, kuriose gamindavo paminklus su įrašais arba tik raižydavo įrašus. Apie XIX a. pradžios dirbtuves duomenų nėra daug. Tik iš informacijos nuotrupų įvairiuose šaltiniuose galima susidaryti bendrą vaizdą, kaip atrodydavo meistro darbo vieta.

Visus meistrus, gaminusius memorialus Vilniuje, galima suskirstyti į dvi grupes: į tuos, kurie laikė save menininkais, ir tuos, kurie laikė save amatininkais. Pirmieji dažniausiai baigę mokslus pas žymius menininkus ir mokslininkus, pasižymėję talentu, gamindavo mažiau memorialinių skulptūrų eiliniams miestiečiams, daugiausia vertėsi didelių, įspūdingų memorialų gamyba pagal didikų užsakymus ne tik Vilniuje, bet ir aplinkiniuose miestuose. Darbo metu jie samdydavosi kelis įvairių profesijų pagalbininkus, o patys atlikdavo darbų vadovo-rangovo, bei skulptoriaus vaidmenį. Šiai grupei galima priskirti K. Jelskį, J. Kozłowskį. Kiti, tuo tarpu, tokie kaip J. Horbacewiczius, K. Sobolewskis ar J. Łobanowskis, turėdavo didelius cechus, kuriuose vykdydavo ne tik masinę paminklų gamybą, bet ir atlikdavo įvairaus pobūdžio akmens apdorojimo darbus. Tiesa, nustatyti ribą tarp vienų ir kitų yra sudėtinga, kadangi cechai atsirasdavo XIX a. antroje pusėje, nors tų pačių cechų savininkų rankų darbo paminklų galima rasti ir XIX a. pirmoje pusėje.

K. Jelskis 1854-1855 m. gamindamas memorialą Severino Riomerio (Seweryn Römer) tėvui maršalkai Mykolui Riomeriui šeimos koplyčioje Trakų bažnyčioje, tam tikram laikotarpiui buvo persikėlęs dirbti į Trakus. Čia, kaip aiškėja iš jo laiškų S. Riomeriui, jam buvo parūpintas pastatas, sudarytas iš dvejų atskirų patalpų. Viena patalpa iš pradžių buvo užimta, todėl laiške menininkas sudelioja visus motyvus, kodėl jam reikalingos atskiros patalpos: „Nors pakai su formomis ir ruošiniais Pono š[vento] a[tminimo] Tėvo antkapiui jau š. m. kovo 9 d. atvežti į tam skirtą patalpą, tačiau kai jos visai tokios (kokia buvo iš pradžių paskirta) nebuvo galima užimti dėl to, kad tame alkieriuje gyveno kažkoks žmogus, dėžių negalima išpakuoti, kol nebus gauta atskira patalpa arba neatsilaisvins alkierius, į kurį daiktai ir subtilesni gaminiai bus sukrauti ir visados bus rakinami; taip pat ir man pačiam galėtų būti tame pačiame alkieriuje būstas, nes pirmame kambaryje, kur žmonės sijoja gipsą, kur dulkės ir tvaikas nuo liejamų formų bei kitų ruošinių bei medžiagų, man dėl sveikatos neįmanoma gyventi, nei su įrankiais ir dažais įsikurti, nes šiems reikia priežiūros ir atskiro patogaus uždarymo, ką jau pačioje pradžioje instrukcijoje,

kainoraštyje, aiškinau. [...] būtinai reikia atskiros patalpos, kad pats galėtum apsisaugoti nuo nepatogumų ir nerizikuotum sugadinti naujų gaminių ir medžiagų.

Tas kambarys, kurį užims mano darbininkai savo darbui, jokiu būdu negali būti pereinamas, nes jų veiklai pašaliniai asmenys trukdys ir joks dirbinys neturės ramios vietos. Tad teikis ŠD Pone atlaisvinti tą alkierių, kad kuo greičiau galėčiau išpakuoti ir tęsti to antkapio statybos darbus“[45].

Iš to galima daryti išvadą, jog viename kambaryje turėjo vykti „juodas darbas“, kuriam buvo pasamdyti įvairūs darbininkai, tuo tarpu kitame kambaryje įsikurdavo pats meistras, kur gamindavo subtilesnius dirbinius (raižė bareljefus, epitafijų tekstus ir pan.), laikė jau pagamintas detales bei įrankius.

Meistro dirbtuvės greičiausiai turėjo būti panašios į Vilniaus universiteto Raižybos ir Skulptūros dirbtuves, kadangi akmeniui apdoroti turėjo būti naudojami iš esmės tokie patys įrankiai ir inventorius. Be abejo, turėjo būti raižybai skirtas stalas su suktukais, prie stalų pritaikyti veidrodžiai, kad meistras galėtų matyti gaminamo produkto atvaizdą jo nesukiodamas, tvirtos kėdės, specialūs transparentai-užuolaidos, langams uždengti[46], greičiausiai reikiamai šviesos krypčiai nustatyti. Meistras negalėjo apsieiti ir be tokių pačių įrankių, kuriais buvo dirbama Raižybos kabinete XIX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje: „medinės, geležinės, žalvarinės linijuotės, skriestuvas, dildės, akmuo įrankiams galąsti, plaktukai, optiniai stiklai, trintukai, poliravimo plienas, rėžtuvai, priekalėlis ir plaktukas, plieninis skriestuvas, raižiklių rankenos, vytinė žvakė, popieriaus lapai, pieštukai, raižymo stovai ir spinta visiems įrankiams sudėti“[47].

Meistrai, kurių pagrindinį pragyvenimo šaltinį sudarė pajamos iš akmens apdorojimo darbų, dažniausiai savo dirbtuvėse „priimdavo ne tik užsakymus darbui iš akmens, smiltainio, marmuro, granito, sienito, [...] bet ir turėdavo dideles atsargas jau paruoštų antkapių“[48], kuriuose tereikėdavo iškalti tekstą. Tai matosi iš skelbimų laikraščiuose. Toks darbo principas turėjo leisti greitai atlikti užsakymus.

XIX a. viduryje akmentašiai, skulptoriai, raižytojai ir kiti meistrai burdavosi į cechus – taip galėjo atlikti įvairaus pobūdžio, dažnai didelės apimties darbus. 1841 m. kovą J. Horbacewiczius pradėjo tvarkyti grindis Vilniaus katedroje. Pagal sutartį, jis įsipareigojo: „grindis Vilniaus katedroje iš lauko akmenų išklotas, iš tų pačių, bei naujai įgytų iš buvusių grindų šv. Kazimiero bažnyčioje plokščių naujai perdaryti, visas jas išlyginant

45 1855 m. kovo 20 d. K. Jelskio laiškas S. Riomeriui, iš: Janonienė 2003, p. 237. Šaltinių tekstai originale žr. knyga lenkų kalba.

46 VUB, f. 2-KC 374, l. 9 (I. Weisso 1800 m. sudarytas Raižybos dirbtuvių inventorius Vilniaus universitete).

47 VUB, f. 2-KC 374, l. 54v (J.G. Kisslingo 1832 m. sudarytas Raižybos dirbtuvių inventorius Vilniaus universitete).

48 http://mbc.malopolska.pl/Content/15545/thumbnails/fischer_m_1.jpg [žiūrėta: 20 VI 2015].

nuo duobių [...] bei iššlifuoti naujai iki tolygaus glotnumo“[49]. Vėliau, raporte vyresnybei Vilniaus kanauninkas Dyonizy'as Pacewiczius rašė, jog „tokį darbą per šešis mėnesius, pasinaudodamas penkiasdešimties, o kartais ir daugiau, darbininkų pagalba [...] atliko pagal sutartį, kruopščiai, rūpestingai ir su deramu savo meno išmanymu“[50]. Nėra aišku, nuo kada J. Horbacewiczius buvo sukūręs cechą, tačiau tai, jog jam buvo pavesta taisyti Vilniaus katedros grindis, galėtų byloti apie jo įmonės gerą vardą. Geras vardas dažniausiai ateina su laiku.

XIX a. antroje pusėje Vilniuje atsirado keli gerai įrengti, dideliai rinkai pritaikyti akmentašių cechai. 1861 m. „Kurier Wileński“ redakcijos nariai lankėsi meistro Konstanto Sobolewskio ceche. Apie tai laikraštyje parašyta trumpa įžvalga: „Apžiūrėjome neseniai p. Konstanto Sobolewskio akmens dirbinių cechą, esantį Trakų gatvėje, p. Juchniewiczowos name. Šis cechas egzistuoja nuo 1859 m., nuolat plečia savo veiklą, stengiamasi dėl meninio grožio savo dirbinių. Yra labai daug dėmesio vertų paminklų, dėl darbo išbaigtumo bei dėl piešinio tikslumo. Iš išbaigtų dabar matėme łabai vykusį paminklą, skirtą p. Riomeriui į Vladykiškes, sudėtą iš trijų granito sluoksnių, skoningai išbaigtą antkapinį akmenį, suvinioto popieriaus lapo formos, iš raudonojo granito ir pan. ir pan. Akmens rūšis p. Sobolewskis atrenka neatsižvelgdamas į atstumą ir didelius transportavimo kaštus. Šiame ceche dirba apie 30 žmonių akmentašių, tarp kurių yra keli iš užsienio atvežti skulptoriai. Minsko gubernijos piliečių patogumo dėlei bei dėl transportavimo iš Vilniaus trukdžių, p. Sobolewskis panašų cechą atidarė ten“[51].

1861 m. vasarą buvo atidarytos dar vienos dirbtuvės, kurios neapsiribojo vien antkapių bei skulptūrų gamyba: „P. Michałas Sawickis, Opolskio name, priešais katedrą, neseniai atidarė įvairių skulptūros darbų dirbtuves. Šiose dirbtuvėse bus daromi: įvairaus dydžio figūros iš akmens ir medžio, šventyklų, namų, kambarių ir sodų puošybai; biustai iš gipso arba marmuro, taip pat iš bronzos, įvairaus dydžio. Vidaus ir išorės architektoniniai ornamentai, skirti bažnyčioms, namams; iš gipso arba mediniai paauksuoti; altoriai, altarėliai, dangos bažnytinėms tapyboms, bronziniai ir paauksuoti, taip pat kandeliabrai, žvakidės, urnos, aspersoriumai, ir pan. Įvairiems skoniams katafalkai, antkapiai, paminklai iš granito, marmuro, smiltainio arba kompozicijos. Marmuro imitacija, grindų mozaika ir pan. Be to, jau pradėta plytų gamyba akmeniniams šaligatviams, kurių kvadratinis aršinas[52] kainuos nuo 5 iki 12 rublių“[53].

49 LMAVB f. 43-19727, l. 14

50 LMAVB f. 43-19727, l. 18v.

51 Kurier Wileński, 2 VI 1861.

52 Ilgio matas, lygus 0,711 m.

53 Kurier Wileński, 7 VII 1861.

Yra žinoma, jog dirbtuves Oginskių name turėjo meistras Jakubas Rosińskis[54], o J. Kozłowskis 1860 m. buvo įsikūręs darbo vietą buvusiame vienuolyno pastate už Aušros Vartų[55]. Anksčian savo pamninklus gamino savo bute Poguliankoje, kur jį dažnai aplankydavo ir stebėjo darbą kun. Justynas Jakubiwskis (1812? - 1852)[56] Apie tas dirbtuves duomenų nėra, tačiau galima numanyti, jog jos buvo orientuotos aptarnauti mažesnę rinką, kadangi J. Rosińskis, panašiai kaip ir K. Jelskis ar J. Kozłowskis paliko daugiau aukštos meninės vertės skulptūros darbų negu antkapių. Jie orientavosi į kitokį kontingentą – į elitą.

Medžiagų ir darbų kainos

Antkapių kainos visuomet svyravo, priklausomai nuo pasirinktos medžiagos ir jos patvarumo, gamybos technikos sudėtingumo lygio bei meninio vaizdo. Carinėje Rusijoje XIX a. viduryje antkapiai iš lauko akmenų kainuodavo nuo 20 iki 70 sidabrinių rublių, medinis kryžius – 2 sid. rub. ir 75 kapeikas, plokštė nuo 3 iki 30 sid. rub., akmeninis paminklas (skulptūra) 100-125 sid. rub[57]. Suprantama, kuo paminklas įmantresnis, tuo jo kaina būdavo didesnė.

Seniausi XIX a. paminklai Vilniaus kapinėse yra neaukšti, namuko formos, pastatyti iš plytų, glaistytomis sienomis, dengti šlaitiniu stogeliu iš čerpių. Dažniausiai priekiniame fasade buvo speciali vieta antkapinei plokštei, kurioje įrėžiamas įrašas, vieta. Keli tokie paminklai išliko Bernardinų ir Rasų kapinėse. Tam pačiam laikotarpiui (XIX a. pradžia – 4 dešimtmetis) priklauso panašūs, tačiau labiau į aukštį orientuoti paminklai. Ant vienos iš jų sienelės taip pat būdavo vieta memorialinei plokštei pritvirtinti[58]. Tokių paminklų gausu ne tik Vilniuje bei etnografinėje Lietuvoje (pavyzdžiui, Šėtoje), bet ir dabartinės Baltarusijos teritorijoje (Gardinas). Pačios plokštės dažniausiai gamintos iš marmuro – gana brangios medžiagos. Todėl toks techninis sprendimas turėjo būti finansiškai patrauklesnis lyginant su marmuūriniais paminklais bažnyčiose. Vilniuje plokštes gamino J. Rosińskis. Sprendžiant iš to, kad jo pagamintų epitafijų galima aptikti ir kapinėse Gardine, galima numanyti, kad antkapį išmūrydavo ir plokštes gamindavo skirtingi meistrai.

Nuo XIX a. 4 dešimtmečio antkapių gamyboje pradėta taikyti pigesnė ir lengvau prieinama medžiaga – lauko akmenys[59]. Dažnai netgi neapdorojami, po įrašo išraižymo buvo naudojami kaip antkapiai. Kiek vėliau, nuo XIX a. antrosios pusės lietuviškieji granito

54 Gasiūnas 2012b, p. 334.

55 Gasiūnas 2012a, p. 210.

56 Kirkor 1856, p. 191.

57 Požarski 2003, p. 34.

58 Małachowicz 1996, p. 208-209.

59 Małachowicz 1996, p. 208-209.

luitai būdavo nušlifuojami taip, kad galima buvo išgauti norimą geometrijos formą. Vis dėlto, sudėtingų trimačių skulptūrų beveik nepasitaiko, nes granitas yra stambiagrūdė medžiaga. Skulptūrai buvo naudojamas smiltainis, E. Małachowicziaus teigimu, importuotas iš Latvijos apylinkių[60]. Todėl nuo XIX a. vidurio iki jo pabaigos Vilniaus kapinėse dominuoja geometrinių formų antkapiai iš spalvotųjų granitų, rožinio granito, juodojo bazalto iš Volynės ir kt.: stelos, piramidės, obeliskai, kolonos, kryžiai ir pan. Kai buvo pradėti steigti akmentašių cechai, antkapių gamyklos, pradedama plačiai importuoti medžiagas iš užsienio: marmurą, smiltainį, juodajį švediškąjį granitą ir kt.

Dėl duomenų stokos sunku pasakyti, kokios kainos dominavo Vilniaus antkapių rinkoje. Vis dėlto, greičiausiai kainą nemažai nulemdavo ir pasirinkto meistro vardas, menininkų pagalbininkų honorarai, transportavimo išlaidos ir kita.

Nėra duomenų apie tai, kaip vykdavo paminklų gamyba gerai organizuotuose akmentašių cechuose. Galima tik numanyti, kad ten, kur buvo daug darbininkų, turėjo būti dalijamasi darbais. Tuo tarpu menininkai, gamindavę memorialus elitui, dažniausiai apsiimdavo skulptoriaus bei statybų rangovo darbų (prižiūrėdavo statybas, atveždavo mūrininkus, medžiagas ir pan.). Štai K. Jelskis pagal Severino Riomerio užsakymą 1854-1855 m. ir 1856-1858 m. gaminęs įspūdingus, didžiulius antkapinius memorialus jo tėvui Mykolui, motinai Rachelei bei broliui Mykolui Riomeriams Trakų bažnyčios Riomerių koplyčioje, pats projektavo paminklus ir atliko skulptoriaus darbus. Tačiau taip pat samdėsi kelis pagalbininkus, kuriuos iš Vilniaus atsivežė į Trakus: „akmens tašytojai, arba herbininkai, kurie tas formas kalteliu iškalė, bei skardininkai, kurie iš cinko ir žalvario skardos jas gamino ir kalė"[61]. Taip pat jam buvo reikalingas „vienas žmogus nuolatiniam patarnavimui statybos darbuose, t. y. gipsui degti, smulkinti ir sijoti, vandeniui nešioti, formoms, modeliams, ornamentams ir t. t. atnešti ir grąžinti į vietą"[62]. Tiek dailidei, tiek mūrininkui buvo mokama po 4 auksinus (maždaug po 59 kapeikas) už darbo dieną. Tiek pat K. Jelskis mokėjo ir mūrininkui iš Trakų[63]. Pagalbiniai darbininkai Vilniuje gaudavo po 45 kapeikas už darbo dieną[64].

K. Jelskis naudojosi ne tik pagalbininkų, bet ir kitų meistrų paslaugomis, kurie specializavosi raidžių iškalimo ir paauksavimo srityje: „gavau iš ŠD Pono rankų 10 sidabro rublių, kuriuos atidaviau P. Sobolevskiui kaip dalį jo atlyginimo už raidžių užrašymą ir paauksavimą virš Viešpaties Jėzaus figūros esančioje lentelėje, įtaisytoje ŠD Pono pavedimu, duotu man P[onų] Fiorentinių bute"[65]. Tuo metu K. Sobolewskis dar neturėjo savo

60 Małachowicz 1996, p. 216.

61 1858 m. birželio 27 d. K. Jelskio laiškas S. Riomeriui, iš: Janonienė 2003, p. 224.

62 1854 m. rugsėjo 15 d. sąmata K. Jelskio S. Riomeriui, iš: Janonienė 2003, p. 245.

63 LMAVB f. 138-1802 (nepublikuotas K. Jelskio laiškas 1856 VIII 30.), l. 11.

64 LMAVB f. 43-19727, l. 7.

65 1856 I 27. d. K. Jelskio laiškas S. Riomeriui, iš: Janonienė 2003, p. 227.

cecho, tačiau jau kurį laiką darbuodavosi prie antkapių. 1827-1828 m., gaminant memorialą vysk. Jeronimui Stroinovskiui pagal K. Podčašinskio projektą, skulptūros darbus atliko taip pat K. Jelskis, tuo tarpu graviūros darbams turėjo būti pasamdytas kitas specialistas, kuriam už arti penkių šimtų raidžių įrėžimą ir paauksavimą ant marmuro plokštės kainavo 25 sidabro rublius[66]. Galima manyti, kad tokie skulptoriai kaip K. Jelskis galėjo ir dažniau naudotis raižytojų paslaugomis, patys atsiduodami skulptūrai.

Be pagalbininkų, reikėdavo dalį išlaidų numatyti transportavimo paslaugoms. K. Jelskis gamindamas didžiulius memorialus 1856 m. nurodė, kad „vežimų medžiagoms ir gaminiams aukščiau minėtam antkapiui transportuoti iš Vilniaus į Trakus ir iš Trakų į Vilnių [...] reikės 6 dvikinkių, o vienkinkių – 10, irgi su gerais pakinktais"[67]. J. Horbacewiczius kartu su pagalbininkais 1844 m. grindų trinkelių restauravimo, paminklų pervežimo darbams taip pat naudodavo arklius ir vežimus. 4 arkliai dienai kainuodavo 4 sidabrinius rublius[68]. Iš to galima spręsti, kad meistrams ir jų cechams pigiau būdavo arklius nuomotis, negu išlaikyti. Nors toks transportavimo būdas nebūdavo saugiausias, kadangi kartais trapios plokštės, medalionai dėl neatsargaus gabenimo taip suskildavo, „kad [...] sutaisyti be broko neįmanoma"[69]. Taigi, paminklo kainą galėdavo nulemti daugelis aspektų.

Išvados

1) XIX amžiuje buvo susiformavusi meistrų profesinė bendrija, galėjusi atlikti plataus profilio darbus. Tie patys meistrai gebėdavo pagaminti antkapį, įrėžti jame įrašą ar vaizdinį, pagaminti skulptūras, apdirbti akmenis, gaminti plytas, trinkeles ir kt., atlikti remonto, patalpų dekoro darbus. Vis dėlto, dažniausiai meistras specializuodavosi ties keliomis sritimis (2-4). 1801-1864 m. dirbę meistrai amato mokydavosi XIX a. pradžioje. Dalis meistrų buvo kvalifikuoti žmonės baigę raižybos, skulptūros arba dailės studijas Vilniaus universitete, kai kurie iš jų vėliau ten ir dėstė. Kaip tik tuo metu buvo vykdoma universiteto reforma, kurios metu stengtasi sukurti rimtą menininkus rengiantį centrą, dėstyti pakviesti specialistai (tiek praktikai, tiek teoretikai) iš Vakarų Prūsijos, Prancūzijos, carinės Rusijos. Naujasis centras įsteigtas po Literatūros fakulteto sparnu. Nors meistrai buvo formuojami kaip raižytojai arba skulptoriai, atlikdavo nemažai praktikos darbų, po universiteto uždarymo darbuodavosi prie antkapių. Studijų metu įgytos skulptūros ir raižybos, meno istorijos ir kitos žinios padėjo išlaisvinti talentą ir meninį žvilgsnį. Kadangi didesnė paminklų dalis yra nesignuota, galima daryti prielaidą, kad daugiau Vilniaus universiteto auklėtinių dirbo (praktikavosi?) prie

66 Znoska 1830, p. 12.

67 1856 I 27. d. K. Jelskio laiškas S. Riomeriui, iš: Janonienė 2003, p. 229.

68 LMAVB, f. 43–19727, l. 7.

69 LMAVB, f. 138–1802 (nepublikuotas K. Jelskio laiškas 9 XI 1856), l. 12.

paminklų gamybos. Kitur kvalifikaciją įgiję meistrai privačiai praktikavosi pas garsius menininkus ir vėliau įgytas žinias pritaikydavo paminklų gamyboje. Galima manyti, jog tai buvo pelningas verslas, kadangi memorialų gamyba kartais tam tikrą laiką užsiimdavo ir kitų sričių specialistai.

2) Visus Vilniuje dirbusius meistrus galima suskirstyti į dvi grupes: į tuos, kurie dirbo pavieniui, ir tuos, kurie turėjo įsisteigę įmones. Dirbę pavieniui dažnai turėdavo turtingus rėmėjus, iš kurių ir gaudavo pagrindinius užsakymus. Tai būdavo stambūs, gerai apmokami užsakymai. Jų realizavimui meistras dažniausiai samdydavosi grupę pagalbininkų, kurie atlikdavo „juodžiausią" darbą, o meistras atlikdavo skulptūros darbus bei prižiūrėdavo visą statybų eigą. Kita meistrų grupė dirbdavo įmonėse, suburiančiose net keliasdešimt žmonių. Tokių įmonių meistrai neapsiribodavo tik antkapių gamyba, dažnai atlikdavo ir pastatų įrengimo, remonto darbus. Kai kurie meistrai užsiimdavo abiem veiklom: pagal menininko pašaukimą gamindavo skulptūras bei, greičiausiai dėl finansinio aspekto, gamindavo antkapius.

3) Nemažai meistrų nuo XIX a. 3 dešimtmečio paženklindavo savo darbus įrėždami pavardę arba vardo ir pavardės inicijalus. Tokie įrašai randami ant masyvių paminklų galinių sienų, memorialinių plokščių apačioje, po pagrindiniu tekstu, gulinčių ir nedidelių paminklų postamentuose, paminkluose greta pagrindinio teksto. Tai atliko savotiškos reklamos funkciją. Todėl iš Vilniaus meistrų antkapius užsisakydavo ir rajonuose ar net kituose miestuose gyvenę asmenys (Trakai, Rudamina, Gardinas ir kt.). Visi meistrai turėdavę įsisteigę dirbtuves Vilniaus mieste, dabartinio senamiesčio ribose, kur atlikdavo pagrindinius darbus. Vis dėlto, darbininkų grupės buvo mobilios – dideliems paminklas kartais reikėdavo vykti į netolimą miestelį gaminti.

Bibliografija

Archyviniai šaltiniai

Archiwum Akt Nowych (AAN)

Akta Ignacego i Jana Mizikowskich, sign. 12.

Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci J. Piłsudskiego. Wydział Wykonawczy w Warszawie, sign. 2; 21; 22.

Biblioteka – Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (BOss)

Sign. 13198/II; 16149; 16149/II; 16150/II; 16151/II; 16152/II.

Centralne Archiwum Wojskowe (CAW)

Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych, Rudolf Bikner, I.481.B.7275.

Instytut Pamięci Narodowej Rzeszów (IPN Rz)

IPN Rz, 070/67

Kultūros vertybių registras (KVR)

Objektas 10384, nr. 80 (KPD-AV-298).

Rasų kapinių registracijos knyga. 1949 m. gegužės mėn. – 1955 m. liepos mėn. Rasų kapinių kontora. Rasų g. 32.

Rasų kapinių laidojimų knyga. 1962-1988 m. gruodžio mėn. Rasų kapinių kontora. Rasų g. 32.

Rasų kapinių laidojimų knyga. 1989 m. sausio mėn. – 1991. Rasų kapinių kontora. Rasų g. 32.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)

f. 51, ap. 2a, b. 707; f. 51, ap. 2a, b. 750; f. 51, ap. 2a, b. 752; f. 51, ap. 10, b. 677; f. 51, ap. 10, b. 1387; f. 51, ap. 10, b. 1388; f. 51, ap. 10, b. 1389; f. 51, ap. 10, b. 1394; f. 64, ap. 20, b. 884, k. 11; f. 64, ap. 20, b. 884, k. 12; f. 64, ap. 20, b. 884, k. 19; f. 64, ap. 20, b. 884, k. 27; f. 64, ap. 20, b. 884, k. 28; f. 64, ap. 20, b. 884, k. 29; f. 64, ap. 20, b. 884, k. 30; f. 89, ap. 1, b. 383, k. 4; f. 129, ap. 2, b. 4292, p. 29; f. 129, ap. 2, b. 4292, k. 30; f. 154, ap. 1, b. 1623; f. 139, ap. 2, b. 7218, k. 4; f. 376, ap. 1, b. 2; f. 420, ap. 2, b. 911; f. 604, ap. 1, b. 6331; f. 937, ap. 1, b. 4015; f. 937, ap. 1, b. 7626.

Lietuvos literatūros ir meno archyvas (LLMA)

f. 278, ap. 1, b. 2.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (LMAVB)

f. 9-1604; f. 9-2212; f. 9-2670-2671; f. 10-647; f. 10-656; f. 10-661; f. 10-722; f. 10-724; f. 10-725; f. 27-89; f. 28-1; f. 28-17/1; f. 28-19; f. 43-19727; f. 43-20813; f. 43-26639; f. 91-2311; f. 138-1802; f. 151; f. 151-165; f. 151-177; f. 155; f. 229-1847; f. 273-295; f. 273-322; f. 273-1367; f. 273-2328; f. 273-2492; f. 273-3668; f. 318-205; f. 320-545; f. 320-581; f. 320-1293; f. 320-2268.

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (LMMNB)

f. 130-1608.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA)

f. 154, ap. 1, b. 1623; f. 378, ap. 1863, b. 956; f. 382, ap. 1, b. 471; f. 419, ap. 2, b. 157; f. 420, ap. 2, b. 911; f. 458, ap. 1, b. 550; f. 458, ap. 2, b. 1; f. 604, ap. 1, b. 3569; f. 604, ap. 1, b. 6331; f. 604, ap. 1, b. 6340; f. 604, ap. 1, b. 6342; f. 604, ap. 1, b. 6363; f. 604, ap. 1, b. 6877; f. 604, ap. 4, b. 2868; f. 604, ap. 4, b. 4800; f. 604, ap. 10, b. 145; f. 604, ap. 20, b. 2; f. 604, ap. 20, b. 4; f. 604, ap. 20, b. 49; f. 694, ap. 1, b. 3777; f. 721, ap. 1, b. 1119; f. 937, ap. 1, b. 4015; f. 937, ap. 1, b. 7626; f. 1135, ap. 16, b. 103; f. 1135, ap. 23, b. 65.

Vilniaus apskrities archyvas (VAA)

f. 5, b. 3434; PRID f. 5, b. 6039; PRID f. 5, b. 6429.

Vilniaus universiteto biblioteka (VUB)

f. 78-185; f. 78-186; f. 78-241/1; f. 78-241/2; f. 78-241/3; f. 78-241/5; f. 78-241/7; f. 78-254; f. 78-258; f. 78-319; f. 78-366; f. 78-381; f. 78-1003a; f. 78-1003b; f. 2 KC-78; f. 2 KC-374; f. 2 KC-378.

Literatūra

Biernacki 1994 – A. Biernacki, *Sztambuch romantyczny*, įžanga M. Dernałowicz, Kraków 1994.

Bunin 1980 – I. Bunin, *Czara życia*, vertė J. Lorentowicz, in: I. Bunin, *Ciemne aleje i inne opowiadania*, sud. M. Leśniewska, Warszawa 1980.

Cat-Mackiewicz 1972 – S. Cat-Mackiewicz, *Kto mnie wołał czego chciał...*, Warszawa 1972.

Co mnie 1996 – *Co mnie dzisiaj, jutro tobie. Polskie wiersze nagrobne*, sud. J. Kolbuszewski, Wrocław 1996.

Krasicki 1803 – I. Krasicki, *Dzieła prozą*, t. 6, Warszawa 1803.

Odyniec 1961 – A.E. Odyniec, *Listy z podróży*, sud. M. Toporowski, įžanga M. Dernałowicz, t. 1, Warszawa 1961.

Pawłowicz 1883 – E. Pawłowicz, *Wspomnienia znad Wilji i Niemna. Studia – podróże*, Lwów 1883.

Poezja 2007 – *Poezja pierwszej połowy XIX w. Antologia*, sud. E. Grzęda, Wrocław 2007.

Leśmian 1996 – B. Leśmian, *Poezje*, Warszawa 1996.

Potocki 2015 – J. Potocki, *Rękopis znaleziony w Saragossie*, vertė A. Wasilewska, sud. F. Rosset, D. Triaire, Warszawa 2015.

Puzynina 1988 – G. Puzynina, *W Wilnie i w dworach litewskich. Pamiętnik z lat 1815-1843*, sud. A. Czartkowski, H. Mościcki, Chotomów 1988.

Rousseau 1967 – J.J. Rousseau, *Przechadzki samotnego marzyciela*, vertė M. Gniewiewska, įžanga B. Baczko, Warszawa 1967.

Słowacki 1959 – J. Słowacki, *Dzieła*, t. 2, Wrocław 1959.

Syrokomla 2007 – W. Syrokomla, *Lirnik wioskowy. Sielanka*, cz. 4, e. 23-24, in: *Poezja pierwszej połowy XIX w. Antologia*, sud. E. Grzęda, Wrocław 2007, p. 575

Żeleński 2008 – T. Żeleński, *Antologia literatury francuskiej*, Warszawa 2008.

Venclova, Hinsey 2017 – T. Venclova, E. Hinsey, *Magnetyczna północ*, vertė M. Ochab, Warszawa 2017.

Spauda

30 Litwinów 1937 – *30 Litwinów pociągniętych do odpowiedzialności*, „Kurier Wileński", 6 XI 1937, Nr. 305, p. 7.

A.Ż. 1868 – A.Ż., *Marek Sokołowski*, „Tygodnik Illustrowany", 1868, Nr. 10, p. 126.

Budowa 1935 – *Budowa mauzoleum*, „Przegląd Tygodniowy", 1935, Nr. 82, p. 1.

Ceremoniał 1929 – *Ceremoniał pogrzebowy*, „Kurier Wileński", 6 X 1929, Nr. 230, p. 1.

Chwila milczenia 1936 – *Chwila milczenia*, „Kurier Nowogródzki", 1936, Nr. 131, p. 6.

Cmentarz 1936 – *Cmentarz na Rossie*, „Polska Zbrojna", 6 V 1936, Nr. 124, p. 6

Cmentarze 1934 – *Cmentarze w roli arterii komunikacyjnych*, „Kurier Nowogródzki", 1934, Nr. 239, p. 6.

Co przybyło 1936 – *Co przybyło w Wilnie w roku 1935-ym?*, „Słowo", 18 I 1936, Nr. 17, p. 6.

Czas – „Czas", 7 VII 1935, Nr. 183.

Czekamy rozkazu 1939 – *Czekamy rozkazu... 20-lecie Wileńskiej Ligii Kobiet*, „Dzień Dobry", 9 VI 1939, Nr. 157, p. 8.

Czoło 1936 – *Czoło konduktu dotarło do Rossy*, „Kurier Nowogródzki", 1936, Nr. 131, p. 6.

Diaulos 1932 – *Diaulos, Opieka nad grobami na Rossie*, „Kurier Wileński", 15 X 1932, Nr. 237, p. 3.

Dobaczewska 1937 – W. Dobaczewska, *Dziady Wileńskie. Pielgrzymka po cmentarzach*, „Kurier Wileński", 1937, Nr. 302, p. 3-4.

Dochodzenie 1937 – *Dochodzenie w sprawie samobójstwa „policjanta z brodą"*, „Kurier Wileński", 3 XI 1937, Nr. 302, p. 7.

Dookoła 1927 – *Dookoła zgonu dr. J. Basanowicza*, „Kurier Wileński", 20 II 1927, Nr. 41, p. 2.

Dwutygodnik Katolicki – „Dwutygodnik Katolicki", 1926, Nr. 4.

Dziennik Bydgoski – „Dziennik Bydgoski", 6 V 1936, Nr. 111.

Dziennik Poznański – „Dziennik Poznański", 4 VI 1935, Nr. 128; 7 VII 1935, Nr. 154; 26 IX 1935, Nr. 222; 28 XI 1935, Nr. 275; 17 III 1938, Nr. 62; 2 IV 1938, Nr. 76.

Dziennik Wileński – „Dziennik Wileński", 1820, t. 3; 24 IV 1919, Nr. 6; 27 IV 1919, Nr. 8; 3 XI 1922, Nr. 151; 16 IX 1928, Nr. 212; 1931, Nr. 128; 1932, Nr. 274; 19 V 1934, Nr. 103; 23 V 1935, Nr. 140; 17 XII 1935, Nr. 347; 6 IV 1936, Nr. 95; 24 IV 1936, Nr. 111.

Dzień 12 maja 1936 – *Dzień 12 maja w Wilnie i w całej Polsce*, „Dziennik Wileński", 6 IV 1936, Nr. 95, p. 5.

Dzień Dobry – „Dzień Dobry", 21 VI 1936, Nr. 169; 28 X 1936, Nr. 300; 30 IX 1937, Nr. 270; 9 X 1937, Nr. 278; 9 VI 1939, Nr. 157.

Dzwon 1927a – *Dzwon z Rossy*, „Życie Parafialne", 1927, Nr. 1, p. 8.

Dzwon 1927b – *Dzwon z Rossy*, „Życie Parafialne", 1927, Nr. 2, p. 15.

Gazeta Polska – „Gazeta Polska", 7 VIII 1935, Nr. 186; 12 V 1936, Nr. 132; 2 IV 1938, Nr. 76; 1939, Nr. 215; 30 VIII 1939, Nr. 241.

Gazeta Rzemieślnicza – „Gazeta Rzemieślnicza", 1923, Nr. 32.

Gazeta Warszawska – „Gazeta Warszawska", 1792, Nr. 20.

Głos Poranny – „Głos Poranny", 7 VII 1935, Nr. 183.

Gorszący 1929 – *Gorszący stan cmentarzy*, „Kurier Wileński", 27 VIII 1929, Nr. 194, p. 3.

Granitowa 1936 – *Granitowa kapliczka z Matką Boską Ostrobramską na Rossie*, „Kurier Wileński", 6 V 1936, Nr. 124, p. 5.

Granity 1935 – *Granity na mauzoleum*, „Kurier Wileński", 26 X 1935, Nr. 294, p. 5.

Grobowiec 1935a – *Grobowiec na Rossie. Wywiad u prof. Jastrzębowskiego*, „Gazeta Polska", 7 VII 1935, Nr. 186, p. 4.

Grobowiec 1935b – *Grobowiec na cmentarzu Na Rossie w Wilnie. Wywiad z prof. Wojciechem Jastrzębowskim*, „Czas", 7 VII 1935, Nr. 183, p. 7.

Grób matki 1961 – *Grób matki Piłsudskiego na Rossie*, „Wiadomości" (Londyn), 27 VIII 1961, Nr. 804, p. 6.

J.A. 1936, p. 2-3 – J.A., *Wystawa rzeźb Leony Szczepanowiczowej*, „Słowo", 23 VI 1936, Nr. 171, p. 2-3.

J.B. 1934 – J.B., *Dzień 19-go kwietnia w Wilnie 15 lat temu*, „Dziennik Wileński", 19 V 1934, Nr. 103.

Junosza 1931 – M. Junosza, *W oczekiwaniu budowy pomników mężów zasłużonych*, „Dziennik Wileński", 1931, Nr. 128, p. 3.

Czesław Kadenacy 1935 – *Dyr. Czesław Kadenacy i kpt. M. Lepecki wyjeżdżają na Litwę*, „Wieczorny Kurier Grodzieński", 28 V 1935, Nr. 144, p. 1.

Kłosy – „Kłosy", 25 III 1869, Nr. 195.

Komitet 1936 – *Komitet uczczenia pamięci Marszałka J. Piłsudskiego w Wilnie*, „Słowo", 18 I 1936, Nr. 17, p. 6.

Komunikat 1935 – *Komunikat Wydziału Wykonawczego Naczelnego Komitetu Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego*, „Przegląd Tygodniowy", 1935, Nr. 76a, p. 2.

Kurier Litewski – „Kurier Litewski", 1798, Nr. 82, 26 lipca - priedas).

Kurier Nowogródzki – „Kurier Nowogródzki", 1934, Nr. 239; 1934, Nr. 301; 1935, Nr. 302; 1936, Nr. 105; 1936, Nr. 131.

Kurier Wileński – „Kurier Wileński", 2 VI 1861; 7 VII 1861; 18 VII 1926, Nr. 163; 28 VII 1926, Nr. 171; 12 IX 1926, Nr. 211; 20 II 1927, Nr. 41; 22 II 1927, Nr. 42; 18 VI 1930, Nr. 138; 1 XI 1933, Nr. 294; 7 VII 1935, Nr. 183; 8 VII 1935, Nr. 184; 26 X 1935, Nr. 294; 3 XI 1935, Nr. 302; 24 IV 1936, Nr. 112; 25 IV 1936, Nr. 113; 12 V 1937, Nr. 129; 9 VII 1937, Nr. 186; 9 X 1937, Nr. 157; 30 X 1937, Nr. 269; 1 XI 1937, Nr. 270; 3 XI 1937, Nr. 302; 6 XI 1937, Nr. 305; 8 XI 1938, Nr. 302.

L.U. 1937 – L.U., *U grobów rodzinnych Syrokomli i niektórych pomników profesorskich na Rossie*, „Dziennik Wileński", 1937, Nr. 157, p. 4.

L.Ż. 1936 – L.Ż, *Pomniki zasłużonych na cmentarzach wileńskich*, „Słowo", 2 XI 1936, Nr. 301a, p. 2.

L.Ż. 1937 – L.Ż., *Pomniki zasłużonych na cmentarza wileńskich*, „Słowo", 1937, Nr. 301, p. 2.

Lektyka 1936 – *Lektyka z Sercem Marszałka*, „Kurier Nowogródzki", 1936, Nr. 131, p. 6.

Lelewelowski 1935 – *Lelewelowski dzień zjazdu Historyków w Wilnie*, „Kurier Nowogródzki", 1935, Nr. 257, p. 3.

Lepecki 1938 – M.B. Lepecki, *W hołdzie pamięci Wielkiego Marszałka*, „W służbie penitencjarnej. Dwutygodnik straży więziennej", 12 V 1938, Nr. 10, p. 4.

Łopaciński 1926 – E. Łopaciński, *Czy to sprawiedliwe?*, „Kurier Wileński", 28 VII 1926, Nr. 171, p. 2.

Matka i serce 1936 – *Matka i serce syna. Grobowiec na cmentarzu wileńskim*, „Dziennik Bydgoski", 12 V 1936, Nr. 111, p. 3.

Mazur 1927 – P. Mazur, *Dzwon z Rossy. Od Zarządu Cmentarza*, „Życie Parafialne Archiprezbiterialnego Kościoła św. Jana", 1927, Nr. 1, p. 8.

„Miłe miasto" 1935 – *„Miłe miasto" przyjęło serce wodza narodu*, „Wieczorny Kurier Grodzieński", 1 VI 1935, Nr. 148, p. 1.

Monikowska 1935 – C. Monikowska, *Urzędy czy społeczeństwo?*, „Kurier Wileński", 1935, Nr. 294, p. 7.

Mościcki 1924 – *Z filareckiego świata. Zbiór wspomnień z lat 1816-1824*, sud. H. Mościcki, Warszawa 1924.

Na Rossie 1935 – *Na Rossie*, „Słówko", 15 IX 1935, Nr. 151, p. 7-8.

Nabożeństwo 1929 – *Nabożeństwo za dusze poległych policjantów*, „Słowo", 12 XI 1929, Nr. 261, p. 3.

Nabożeństwo 1936 – *Nabożeństwo w kościele św. Teresy*, „Kurier Nowogródzki", 1936, Nr. 131, p. 6.

Nowe grobowce 1933 – *Nowe grobowce na cmentarzu Rossa*, „Kurier Wileński", 1933, Nr. 294, p. 3.

O planowaną 1932 – *O planowaną gospodarkę na cmentarzu Rossie*, „Dziennik Wileński", 1932, Nr. 274, p. 3.

Odezwa 1937 – *Odezwa Polskiego Towarzystwa Opieki nad grobami Bohaterów*, „Kurier Wileński", 30 X 1937, Nr. 299.

P. Marszałkowa 1935 – *P. Marszałkowa Piłsudska na cmentarzu Rossa*, „Wieczorny Kurier Grodzieński", 1 VI 1935, Nr. 148, p. 1.

Pochód 1936 – *Pochód przez ulice miasta*, „Kurier Nowogródzki", 1936, Nr. 131, p. 6.

Pogrzeb 1927 – *Pogrzeb Jana Basanowicza*, „Kurier Wileński", 22 II 1927, Nr. 42, p. 2.

Pogrzeb 1929 – *Pogrzeb Lelewela*, „Słowo", 10 X 1929, Nr. 234, p. 5.

Poklewska-Koziełł 1936 – A. Poklewska-Koziełł, *U bram Rossy*, „Kurier Nowogródzki", 1936, Nr. 131, p. 3.

Polonus 1929 – Polonus, *Czy Lelewel był wojskowym?*, „Dziennik Wileński", 28 IX 1929, Nr. 222, p. 9.

Posiedzenie 1936 – *Posiedzenie sekcji uroczystości przeniesienia Serca Marszałka na Rossę*, „Słowo", 28 IV 1936, Nr. 116, p. 5.

Poświęcenie 1929 – *Poświęcenie pomnika śp. d-ra Jana Bassanowicza*, „Słowo", 17 II 1929, Nr. 40, p. 2.

Prochy matki 1935a – *Prochy matki Marszałka*, „Wieczorny Kurier Grodzieński", 1 VI 1935, Nr. 148, p. 1.

Prochy Matki 1935b – *Prochy Matki Marszałka Piłsudskiego*, „Dziennik Poznański", 4 VI 1935, Nr. 128, p. 2.

Przebudowa 1935 – *Przebudowa cmentarza Na Rossie*, „Dziennik Poznański", 26 IX 1935, Nr. 222, p. 6.

Przed uroczystościami 1929 – *Przed uroczystościami jubileuszowymi Uniwersytetu S. B.*, „Dziennik Wileński", 8 X 1929, Nr. 230, p. 5.

Przegląd Tygodniowy – „Przegląd Tygodniowy", 1935, Nr. 76a; 1935, Nr. 82; 1935, Nr. 85.

Przegląd Wileński – „Przegląd Wileński", 1937, Nr. 5.

Przeniesienie 1936 – *Przeniesienie serca do Mauzoleum*, „Kurier Nowogródzki", 1936, Nr. 131, p. 6.

Rosołowski 1913 – I. Rosołowski, *O cmentarzach i grzebaniu zmarłych*, „Dwutygodnik Dyecezalny", 1913, Nr. 5, p. 58-59.

Rybczyński 1934 – M. Rybczyński, *Rozmieszczenie sił wodnych w Województwie Wileńskiem*, „Sprawozdania i Prace Polskiego Komitetu Energetycznego", t. 8, 1934, Nr. 13, p. 603-606.

S-czyk 1934 – S-czyk, *Groby zasłużonych na Rossie*, „Słowo", 2 XI 1934, Nr. 300, p. 2.

Serce 1935 – *Serce ś.p. Marsz. Piłsudskiego w Ostrej Bramie*, „Dziennik Wileński", 23 V 1935, Nr. 140, p. 3.

Serce Marszałka 1935 – *Tam, gdzie spocznie serce Marszałka. Grobowiec na cmentarzu Na Rossie w Wilnie*, „Głos Poranny", 7 VII 1935, Nr. 183, p. 6.

Serce na Rossie 1936 – *Serce na Rossie*, „Kurier Wileński", 25 IV 1936, Nr. 113, p. 3-4.

Serce wodza 1935 – *Serce wodza u progu nowoczesności*, „Tygodnik Ilustrowany", 9 VI 1935, Nr. 23, p. 4-5.

Słowo – „Słowo", 4 VIII 1926, Nr. 179; 10 XI 1928, Nr. 259; 1 XI 1932, Nr. 275; 2 XI 1934, Nr. 300; 18 I 1936, Nr. 17; 28 IV 1934, Nr. 116; 2 XI 1934, Nr. 300; 23 VI 1936, Nr. 171; 2 XI 1936, Nr. 301; 13 V 1936, Nr. 131; 1 X 1937, Nr. 271; 27 X 1937, Nr. 297; 31 X 1937, Nr. 301; 2 XI 1937, Nr. 303; 3 XI 1937, Nr. 304; 2 XI 1938, Nr. 302.

Słówko – „Słówko", 15 IX 1935, Nr. 151.

Spoczęło Serce 1936 – *Spoczęło Serce Wodza przy trumnie ukochanej Matki na cmentarzu umiłowanem Wilnie*, „Dzień Dobry", Nr. 132, p. 1.

Sprowadzenie 1935 – *Sprowadzenie zwłok Matki Marszałka do Wilna*, „Wieczorny Kurier Grodzieński", 3 VI 1935, Nr. 150, p. 1.

Sulimczyk 1932a – Sulimczyk, *Konserwacja nagrobków na „Górce Literackiej" Rossy*, „Słowo", 17 IX 1932, Nr. 230, p. 2.

Sulimczyk 1932b – Sulimczyk, *W aktualnej sprawie cmentarzy i ważniejszych nagrobków*, „Słowo", 1 XI 1932, Nr. 275, p. 3.

Sulimczyk 1933 – Sulimczyk, *O pomniku namogilnym Cz. Jankowskiego i nagrobkach innych poetów wileńskich*, „Słowo", 30 V 1933, Nr. 146, p. 2.

Tam gdzie 1935 – *Tam gdzie spocznie serce największego z Polaków*, „Dziennik Poznański", 28 XI 1935, Nr. 275, p. 6.

Tam gdzie 1936 – *Tam gdzie spocznie serce wodza*, „Żołnierz Polski", 11 V 1936, Nr. 14, p. 283-284.

Trumna 1935 – *Trumna Matki Marszałka przybyła do Wilna*, „Wieczorny Kurier Grodzieński", 2 VI 1935, Nr. 149, p. 1.

Tygodnik Illustrowany – „Tygodnik Illustrowany", 11 III 1882, Nr. 324; 10 IX 1887, nr 245; 9 VI 1935, Nr. 23.

Tygodnik Powszechny – „Tygodnik Powszechny", 28 VIII 1881, Nr. 35.

Tygodnik Wileński – „Tygodnik Wileński", 1911, Nr. 2; 1911, Nr. 7.

Uczczenie 1928 – *Uczczenie peowiaków na Rosie*, „Kurier Wileński", 10 XI 1928, Nr. 258, p. 2.

Uzięblo 1905 – L. Uzięblo, *Groby w Wilnie tudzież w kraju*, „Kurier Litewski", 1905, Nr. 54, p. 2.

Uzięblo 1932 – L. Uzięblo, *Akcja Wilna i Warszawy w sprawie opieki nad grobami ludzi zasłużonych*, „Słowo", 1 XI 1932, Nr. 252, p. 2.

Uzięblo 1933 – L. Uzięblo, *Wileński nekropol muzycyny*, „Śpiewak", 1933, p. 3-8.

Uzięblo 1936 – L. Uzięblo, *O opiekę nad cenniejszymi pamiątkami cmentarzy wileńskich*, „Słowo", 4 XI 1936, Nr. 303, p. 6.

Uzięblo 1937a – L. Uzięblo, *Najstarsze kolumbarium i mury obwodowe cm. Rossy*, „Dziennik Wileński", 24 V 1937, Nr. 140.

Uzięblo 1937b – L. Uzięblo, *W palącej sprawie ratowania nagrobków byłych profesorów USB*, „Kurjer Wileński", 18 IX 1937, Nr. 257.

Uzięblo 1937c – L. Uzięblo, *O ochronę grobów Smuglewicza i Hussarzewskiego*, „Dziennik Wileński" 19 IX 1937, Nr. 258.

Uzięblo 1937d – L. Uzięblo, *Przeniesienie zwłok profesorów Hussarzewskiego i Horodyskiego na Rossie*, „Dziennik Wileński", 2 XI 1937, Nr. 301.

Vilniaus Aidas – „Vilniaus Aidas", 17 II 1927, Nr. 19; 19 II 1927, Nr. 20; 22 II 1927, Nr. 21; 24 II 1927, Nr. 22.

W bolesną 1936 – *W bolesną rocznicę. Uroczystości żałobne w Wilnie*, „Dziennik Poznański", 13 V 1936, Nr. 112, p. 1-2.

W ciągu doby 1938 – *W ciągu doby pełnili strzelcy wartę przed Sercem Marsz. Piłsudskiego*, „Kurier Wileński", 8 IX 1938, Nr. 217, p. 5.

W żałobną 1936 – *W żałobną rocznicę*, „Dziennik Polski", 13 V 1936, Nr. 131, p. 1.

Wiadomości 1933 – „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie", 10 i 25 XI 1933, Nr. 21-22.

Wieniec – „Wieniec", 29 III 1872, Nr. 26; 5 IV 1872, Nr. 28.

Wilczyca 1936 – *Wilczyca rzymska na Rossie. Delegacja włoska złożyła hołd w Wilnie*, „Dzień Dobry", 28 X 1936, Nr. 300, p. 2.

Wilno 1934 – *Wilno w dniu Zadusznym*, „Kurier Nowogródzki", 3 XI 1934, Nr. 301, p. 4.

Wilno składa hołd 1935 – *Wilno składa hołd swym wielkim zmarłym. Rossa w dzień zaduszny*, „Kurier Nowogródzki", 1935, Nr. 302, p. 5.

Włoscy 1936 – *Włoscy goście w Wilnie*, „Słowo", 28 X 1936, Nr. 296, p. 6.

Z Wilna 1919 – *Z Wilna*, „Dziennik Wileński", 24 IV 1919, Nr. 6, p. 2.

Zaduszki 1935 – *„Zaduszki" na cmentarzach wileńskich*, „Kurier Wileński", 3 XI 1935, Nr. 302, p. 2.

Zaduszki 1937a – *„Zaduszki" na Rossie*, „Kurier Wileński", 30 X 1937, Nr. 299, p. 7.

Zaduszki 1937b – *„Zaduszki" na cmentarzu*, „Kurier Wileński", 3 XI 1937, Nr. 302, p. 2.

Zahorski 1921 – W. Zahorski, *Przewodnik po Wilnie*, Wilno 1921.

Ziemia 1935 – *Ziemia z grobu Lelewela na Sowiniec*, „Kurier Wileński", 6 XI 1935, Nr. 305, p. 5.

Żołnierz Polski – „Żołnierz Polski", 11 V 1936, Nr. 14.

Żujewski 1934 – S. Żujewski, *Zapomniany pomnik*, „Słowo", 27 X 1934, Nr. 294, p. 22.

Życie Parafialne – „Życie Parafialne. Dwutygodnik Katolicki. Wydawnictwo duszpasterstwa parafii św. Jana w Wilnie"; 1926, Nr. 7; 1927, Nr. 1; 1927, Nr. 2; 1928, Nr. 4; 1928, Nr. 15; 1928, Nr. 17; 1932, Nr. 7.

Grafikos ir fotografijų albumai

Album 1929 – *Album zabytków ewangelickich w Wilnie*, Wilno 1929.

Braun, Hogenberg 1581 – G. Braun, F. Hogenberg, *Civitates Orbis Terrarum*, vol. 3, Cologne 1581.

Ostatnia droga 2015 – *Ostatnia droga Marszałka Józefa Piłsudskiego. Warszawa–Kraków–Wilno*, Warszawa 2015.

Piranesi 1784 – *Le Antichità Romane...*, t. 1, 2, 3, 6, Roma 1784.

Studijos

Adamowicz 1855 – A. Adamowicz, *Kościół augsburski w Wilnie...*, Wilno 1855.

Akt złożenia 1935 – *Akt złożenia serca do urny*, „Wieczorny Kurier Grodzieński", 30 V 1935, Nr. 147, p. 1.

Adomonis, Adomonytė 1997 – T. Adomonis, N. Adomonytė, *Lietuvos dailės ir architektūros istorija*, t. 2, Vilnius 1997.

Aftanazy 1992 – R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczpospolitej*, t. 3, *Województwo trockie, Księstwo Żmudzkie, Inflanty Polskie, Księstwo Kurlandzkie*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992.

Ališauskas 2009 – V. Ališauskas, *Sakymas ir rašymas. Kultūros modelių tvermė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius 2009.

Ališauskas 2016 – *Baltų religijos ir mitologijos reliktai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV-XVIII a.). Šaltinių rinkinys*, sud. V. Ališauskas, Vilnius 2016.

Appel 2016 – W. Appel, *Rzekomy nagrobek Melchiora Gieysz Heliaszewicza na wileńskiej Rossie*, „Litteraria Copernicana", 2016, Nr. 4 (20), p. 177-182.

Appel 2017 – W. Appel, *Jeszcze raz o „rzekomym nagrobku Melchiora Gieysz Heliaszewicza" – addendum*, „Litteraria Copernicana", 2017, Nr. 2 (22), p. 143-144.

Ariès 1995a – Ph. Ariès, *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*, Vilnius 1995.

Ariès 1995b – Ph. Ariès, *Historia dzieciństwa. Dziecko i rodzina w dawnych czasach*, vertė M. Ochab, Gdańsk 1995.

Ariès 2011 – Ph. Ariès, *Człowiek i śmierć*, vertė E. Bąkowska, Warszawa 2011.

Bałus 2011 – W. Bałus, *Gotyk bez Boga? W kręgu znaczeń symbolicznych architektury sakralnej XIX wieku*, Toruń 2011.

Baronas 2011 – D. Baronas, *Choroby i epidemie*, in *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, red. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, vertė P. Bukowiec, B. Kalęba, B. Piasecka, Kraków 2011, p. 131-142.

Baužienė 2015 – M. Baužienė, *Pasižvalgymas anapus Vilniaus miesto gynybinės sienos*, Vilnius 2015.

Bernatowicz 1998 – T. Bernatowicz, *Miles Christianus et Peregrinus. Fundacje Mikołaja Radziwiłła „Sierotki" w ordynacji nieświeskiej*, Warszawa 1998.

Bernatowicz 2003 – A. Bernatowicz, *Perthées de*, in *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, red. U. Makowska, t. 7, Warszawa 2003, p. 28.

Białostocki 1999 – J. Białostocki, *Motywy śmierci jako formy symboliczne w sztuce XVIII i XIX wieku*, in J. Białostocki, *Płeć śmierci*, Gdańsk 1999, p. 113-162.

Bieliński 1899-1990 – J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579--1831)*, t. 2, Kraków 1899-1900.

Bogdanowski 2000 – J. Bogdanowski, *Polskie ogrody ozdobne*, Warszawa 2000.

Brensztejn 1924 – M. Brensztejn, *Zarys dziejów ludwisarstwa na ziemiach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno 1924.

БСЭ 1963 – Бальшая советская энциклопедия, т. 12, Москва 1963, p. 260.

Čaplinskas 2010 – A.R. Čaplinskas, *Vilniaus istorija legendos ir tikrovė*, Vilnius 2010.

Čekanauskas, Nasvytis 1981 – V. Čekanauskas, A. Nasvytis, *Padarykime pradžią*, „Literatūra ir menas", 23 V 1981, p. 2-3.

Čepienė 2000 – I. Čepienė, *Historia litewskiej kultury etnicznej*, vertė M. Jackiewicz, Kaunas 2000.

Cepnik 1939 – H. Cepnik, *Józef Piłsudski. Portret biograficzny*, Kraków 1939.

Čerbulėnas, Jankevičienė 1994 – *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. viedurio*, sud. K. Čerbulėnas, A. Jankevičienė, t. 2, Vilnius 1994.

Chateaubriand 2003 – F.R. Chateaubriand, *Geniusz chrześcijaństwa*, wybór, tłum, wstęp A. Loba, Poznań 2003.

Chodyński 1874 – Z. Chodyński, *Cmentarze w Polsce*, in *Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego, z licznemi jej dopełnieniami*, wyd. M. Nowodworski, t. 3, Warszawa 1874, p. 421-437.

Ciechanowicz, Kosman, Kosman 1990 – J. Ciechanowicz, B. Kosman, M. Kosman, *Na wileńskiej Rossie*, Poznań 1990.

Cmentarz 2013 – *Cmentarz Bernardyński w Wilnie 1810-2010*, Wilno 2013.

Cmentarz Powązkowski 1980 – *Cmentarz Powązkowski w Warszawie. Materiały inwentaryzacyjne*, t. 1, Warszawa 1980.

Czartoryska 1805 – I. Czartoryska, *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1805.

Czeppe, Daranowska-Łukaszewska 2013-2014 – M. Czeppe, J. Daranowska-Łukaszewska, *Szulc Michał Anioł*, in *Polski słownik biograficzny*, t. 49, Warszawa-Kraków 2013-2014, p. 246-248.

Czyż 2017 – A.S. Czyż, *Tablica z wileńskiego kościoła pw. św. Kazimierza z roku 1630 na cmentarzu na Rossie*, in *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, t. 10, Białystok 2017, p. 35-49.

Czyż, Gutowski 2017 – A.S. Czyż, B. Gutowski, *Cmentarz na Rossie w Wilnie. Niezachowane pomniki na podstawie kartotek Wacława Wejtki, Lucjana Uziębły i Aleksandra Śnieżki. Rasų kapinės, neišlikę antkapiai iš Vaclovo Veitkos, Lucjano Uzemblos ir Aleksandro Šniežko kartotekų*, Warszawa 2017.

Darnton 2006 – R. Darnton, *Bibliography, Pure Bibliography, and Literary Studies*, in *The Book History Reader*, ed. D. Finkelstein, A. McCleery, London-New York-Routledge 2006, p. 9-26.

Darnton 2009 – R. Darnton, *The Case for Books. Past, Present and Future*, New York 2009.

Dąbrowska-Budziło 2009 – K. Dąbrowska-Budziło, *Treść krajobrazowej kompozycji. Jej warstwa znaczeniowa*, „Przestrzeń i forma. Kwartalnik Naukowo-Dydaktyczny", 2009, Nr. 12, p. 431-456.

Długozima 2011 – A. Długozima, *Cmentarze jako ogrody żywych i umarłych*, Warszawa 2011.

Drėma 1997 – V. Drėma, *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia*, Vilnius 1997.

Drėma 2008 – V. Drėma, *Vilniaus bažnyčios iš Vlado Drėmos archyvų*, Vilnius 2008.

Drėma 2013 – V. Drėma, *Dinges Vilnius*, Vilnius 2013.

Durejko 1992 – A. Durejko, *Napisy nagrobne na Rossie*, „Literatura i Kultura Popularna", 1992, Nr. 3, p. 121-136.

Dushkina 1995 – N. Dushkina, *Historyczne cmentarze Moskwy*, in *Cemetery Art – Sztuka cmentarzy – L'art de cimetire*, red. O. Czerner, I. Juszkiewicz, Wrocław 1995, p. 85-98.

Dziobek-Romański 1998 – J. Dziobek-Romański, *Cmentarze – zarys regulacji historycznych, prawnych i kanonicznych*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny", 1998, t. 13, p. 3-32.

Eliade 2008 – M. Eliade, *Sacrum a profanum. O istocie sfery religijnej*, tłum. B. Baran, Warszawa 2008.

Etlin 1994 – R.A. Etlin, *Symbolic Space. French Enlightenment Architecture and Its Legacy*, Chicago 1994.

Europos kapinės 2004 – *Europos kapinės. Istorinis paveldas branginamas ir restauruojamas*, sud. M. Felicori, A. Zanotti, Bologna 2004.

Freiberg 2014 – J. Freiberg, *Bramante's Tempietto, the Roman Renaissance, and the Spanish crown*, Cambridge 2014.

Galaunė 1963 – P. Galaunė, *Skulptūra. I Knyga*, Vilnius 1963.

Gasiūnas 2012a – V. Gasiūnas, *Kozłowski Józef*, in *Lietuvos dailininkų žodynas 1795-1918*, Vilnius 2012, p. 210.

Gasiūnas 2012b – V. Gasiūnas, *Rosiński Jerzy (Jakub)*, in *Lietuvos dailininkų žodynas 1795-1918*, Vilnius 2012, p. 334.

Girininkienė 1989 – V. Girininkienė, *Grąžinti į Rasas*, „Vakarinės naujienos", 1889, Nr. 95.

Girininkienė 1991 – V. Girininkienė, *Egzekucijos*, in *1863-1864 metai Lietuvoje. Straipsniai ir dokumentai*, sud. V. Girininkienė, Šviesa 1991, p. 56-77.

Girininkienė 1998 – V. Girininkienė, *Rasos*, Vilnius 1998.

Girininkienė 2004a – V. Girininkienė, *Vilniaus kapinės*, Vilnius 2004.

Girininkienė 2004b – V. Girininkienė, *Kur yra Lauryno Gucevičiaus kapas?*, in *Laurynas Gucevičius ir jo epocha*, Vilnius 2004, p. 91-95.

Girininkienė 2010 – V. Girininkienė, *Bernardinų kapinių statiniai*, in *Vilniaus Bernardinų kapinės 1810-2010*, Vilnius 2010, p. 139-190.

Girininkienė 2013 – V. Girininkienė, *Zabudowa cmentarza Bernardyńskiego*, in *Cmentarz Bernardyński w Wilnie 1810-2010*, Wilno 2013, p. 147-192.

Girininkienė, Paulauskas 1980 – V. Girininkienė, A. Paulauskas, *Vilniaus nekropolis ir panteonas*, „Mokslas ir gyvenimas", 1980, Nr. 11.

Girininkienė, Paulauskas 1988 – V. Girininkienė, A. Paulauskas, *Rasos*, Vilnius 1988.

Girininkienė, Tolkačevski 2016 – V. Girininkienė, K. Tolkačevski, *Atminimo takais. Rasų kapinėms 215 metų / Szlakiem pamięci. 215 rocznica założenia cmentarza na Rossie*, Vilnius 2016.

Gloger 1978 – Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Warszawa 1978.

Godet 1997 – J.-D. Godet, *Drzewa i krzewy. Rozpoznawanie gatunków*, tłum. A. i S. Kłosowscy, Warszawa 1997.

Grajewski 1972 – L. Grajewski, *Bibliografia ilustracji w czasopismach polskich XIX i pocz. XX w. (do 1918 r.)*, Warszawa 1972.

Grigaliūnaitė, Matelis 2011 – B. Grigaliūnaitė, A. Matelis, *Želdinių patogeniniai grybai ir kenkėjai istorinėse Vilniaus Rasų kapinėse*, „Miestų želdynų formavimas", 2011, t. 1(8), p. 66-70.

Grodziska-Ożóg 1983 – K. Grodziska-Ożóg, *Cmentarz Rakowicki w Krakowie*, Kraków 1983.

Grońska 1994 – M. Grońska, *Grafika w książce, tece i albumie. Polskie wydawnictwa artystyczne i bibliofilskie z lat 1899-1945*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1994.

Gudaitė 2007 – M. Gudaitė, *Stanisław Filibert Fleury (1858--1915). Fotografijos/Photographs*, Vilnius 2007.

Gustaitis 2007 – R. Gustaitis, *Žinomas nežinomas skulptorius. Romanui Kazlauskui*, „Atspindžiai", 2007, Nr. 12, p. 10.

Grzęda 2011 – E. Grzęda, *Będziesz z chlubą wskazywać synów twoich groby... Mitologizacja mogił bohaterów w literaturze i kulturze polskiej lat 1795-1863*, Wrocław 2011.

Hamran 2014 – U. Hamran, *Næs verks nygotiske støpejernskors*, „Fortidsminneforeningen", 2014, p. 33-44.

Jackiewicz 1993 – M. Jackiewicz, *Wileńska Rossa. Przewodnik po cmentarzu*, Olsztyn 1993.

Jakubowski 2012 – T. Jakubowski, *Wilno w grafice. Katalog rycin z Zakładu Zbiorów Ikonograficznych Biblioteki Narodowej*, Warszawa 2012.

Jan Bułhak 2015 – *Jan Bułhak. Vilnius*, t. 1, red. N. Deveikienė, Vilnius 2012.

Jankevičienė, Kuodienė 2004 – A. Jankevičienė, M. Kuodienė, *Lietuvos mūrinės koplytėlės. Architektūra ir skulptūra*, Vilnius 2004.

Janonienė 1996 – R. Janonienė, *Okres międzypowstaniowy 1831–1863*, in *Kształcenie artystyczne w Wilnie i jego tradycje – Vilniaus meno mokykla ir jos tradicijos*, red. J. Malinowski, M. Woźniak, R. Janonienė, Toruń-Vilnius 1996, p. 53-70.

Janonienė 2003 – R. Janonienė, *Kazimieras Jelskis (1782-1867)*, Vilnius 2003.

Janonienė 2010 – R. Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, Vilnius 2010.

Jaroszewski 1971 – T.S. Jaroszewski, *Architektura doby Oświecenia w Polsce. Nurty i odmiany*, Wrocław-Warszawa-Kraków--Gdańsk 1971.

Jaroszewski, Rottermund 1974 – T.S. Jaroszewski, A. Rottermund, *Jakub Hempel, Fryderyk Albert Lessel, Wilhelm Henryk Minter. Architekci polskiego klasycyzmu*, Warszawa 1974.

Jędrzejewski 1876 – *Jana Jaworskiego kalendarz ilustrowany na rok 1877*, Warszawa [1876]

Jędrzejewski 1977 – W. Jędrzejewski, *Kronika życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, t. 2: *1921-1935*, Nowy Jork 1977.

Juškevičius, Maceika 1940 – A. Juškevičius, J. Maceika, *Vilnius ir jo apylinkės*, Kaunas 1940.

Kamczycka 2006 – H. Kamczycka, *Wileńska Rossa w artykułach prasowych po 1989 roku*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna", 2006, Nr. 2, p. 22-36.

Karta Florencka 1981 – *Karta Florencka*, dokumentas ICOMOS 15 XII 1981.

Kaunas 2009 – *D. Kaunas, Knygos kultūra ir kūrėjas*, Vilnius 2009.

Keršytė 2005 – D. Keršytė, *Vilniaus vaizdų atvirukai 1897-1915*, Vilnius 2005.

Kirkor 1856 – Jan ze Śliwina [A.H. Kirkor], *Przechadzki po Wilnie i po jego okolicach*, Wilno 1856.

Kirkor 1859 – Jan ze Śliwina [A.H. Kirkor], *Przechadzki po Wilnie i po jego okolicach*, Wilno 1859.

Kirkor 1880 – A.H. Kirkor, *Przewodnik historyczny po Wilnie i jego okolicach*, Wilno 1880.

Kirkoras 1991 – A.H. Kirkoras, *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*, vertė K. Uscila, Vilnius 1991.

Kirkoras 1995 – A.H. Kirkoras, *Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 metų*, vertė V. Visockas, Vilnius 1995.

Klajumienė 2015 – D. Klajumienė, *Vilniaus gyvenamųjų namų interjerų dekoro elementai nuo klasicizmo iki moderno*, Vilnius 2015.

Klimka 2013 – L. Klimka, *Lietuviškųjų švenčių rate*, Vilnius 2013.

Kłos 1937 – J. Kłos, *Wilno*, Wilno 1937.

Kobielus 1997 – S. Kobielus, *Człowiek i ogród rajski w kulturze religijnej średniowiecza*, Warszawa 1997.

Kobielus 2000 – S. Kobielus, *Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory*, Warszawa 2000.

Kobielus 2006 – S. Kobielus, *Florarium christianum: symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Kraków-Tyniec 2006.

Kobielus 2012 – S. Kobielus, *Lapidarium christianum: symbolika drogich kamieni: wczesne chrześcijaństwo i średniowiecze*, Kraków-Tyniec 2012.

Kolbuszewski 1985 – *Wiersze z cmentarza. O współczesnej epigrafice wierszowanej*, Wrocław 1985.

Kolbuszewski 1996 – J. Kolbuszewski, *Cmentarze*, Wrocław 1996.

Kołoszewska – Z. Kołoszewska, *Społecznik Zygmunt Nagrodzki*, „Rota", Nr. 867, p. 21 za: http://www.wilno.name/images/Wilno/cegielka/Nagrodzki.pdf.

Korybut-Marciniak 2017 – M. Korybut-Marciniak, *Antoni Wincenty Łazarowicz (1819-1905) – carski urzędnik, literat, kolekcjoner*, „Niepodległość i Pamięć", t. 24, 2017, Nr. 3, p. 55-96.

Kosman 1994 – M. Kosman, *Cmentarze dawnego Wilna*, Toruń 1994.

Kostkevičiūtė, Merkys 1986 – I. Kostkevičiūtė, V. Merkys, *Išsaugokime rimtį ir pagarbą*, „Vakarinės naujienos", 10 IV 1986.

Kotłowski 1991 – J. Kotłowski, *Jerzy Hoppen – rytownik. Katalog grafiki, akwarel i rysunków w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, Toruń 1991.

Kotłowski 1994 – J. Kotłowski, *Wilno w grafice dwudziestolecia międzywojennego. Wystawa w celi Konrada w Wilnie, maj-czerwiec 1994*, Toruń 1994.

Kozaczewska-Golasz 2001 – H. Kozaczewska-Golasz, *Mauzolea i kaplice grobowe od XVI do początku XX wieku w dawnym województwie legnickim*, Wrocław 2001.

Krasny 2002 – P. Krasny, *O rozważnym i romantycznym ukształtowaniu cmentarzy w Ordynacji Zamojskiej około roku 1808*, in *Śmierć, przestrzeń, czas, tożsamość w Europie Środkowej około 1900. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 8-10 grudnia 1996*, red. K. Grodziska, J. Purchla, Kraków 2002, p. 129-144.

Księga adresowa 1933 – *Księga adresowa m. Wilna. Wileński Kalendarz Informacyjny na rok 1933*, Wilno [1932].

Księga adresowa 1937 – *Księga adresowa Polski. Przemysłu, handlu, finansów, szkolnictwa, wolnych zawodów i organizacji społecznych*, Warszawa 1937.

Księga adresowa m. Wilna 1938 – *Księga adresowa m. Wilna, Wileński Kalendarz Informacyjny*, Wilno 1938.

Kunkel 1989-1991 – R.M. Kunkel, *Rossi Piotr*, in *Polski słownik biograficzny*, t. 32, Wrocław-Warszawa-Kraków 1989-1991, p. 136.

Kwiatkowska 2006 – M. Kwiatkowska, *Czesław Makowski 1873-1921. Medaliony i plakiety w zbiorach Galerii Rzeźby Polskiej w Łazienkach Królewskich*, Warszawa 2006.

Kwiatkowski 1971 – M. Kwiatkowski, *Szymon Bogumił Zug – architekt polskiego Oświecenia*, Warszawa 1971.

Latocha 2010a – P. Latocha, *Rośliny ozdobne w architekturze krajobrazu*, d. 3, *Drzewa i krzewy iglaste*, Warszawa 2010.

Latocha 2010b – P. Latocha, *Rośliny ozdobne w architekturze krajobrazu*, d. 4, *Drzewa i krzewy liściaste*, Warszawa 2010.

Lietuvos 1988 – *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1: *Vilnius*, Vilnius 1988.

Lietuvos 2000 – *Lietuvos architektūros istorijos*, sud. N. Lukšionytė-Tolvaišienė, Vilnius 2000.

Lietuvos dailininkų žodynas 2013 – *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 3: *1918-1944*, sud. S.L. Šatavičiūtė-Natalevičienė, Vilnius 2013.

Lietuvos dailininkų žodynas 2016 – *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 4: *1945-1990*, sud. M. Žvirblytė, Vilnius 2016.

Lorentz 1986 – S. Lorentz, *Efraim Szreger architekt polski XVIII wieku*, Warszawa 1986.

Lukšionytė-Tolvaišienė 2000 – N. Lukšionytė-Tolvaišienė, *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje*, Vilnius 2000.

Lukšionytė-Tolvaišienė 2002 – N. Lukšionytė-Tolvaišienė, *Antanas Vivulskis (1877-1919). Tradicijų ir modernumo dermė*, Vilnius 2002.

Lurker 2011 – M. Lurker, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, Warszawa 2011.

Łossowski 2014 – P. Łossowski, *Problem zakazu druków litewskich 1864-1904*, „Przegląd Wschodni", 2014, t. 13, sąs. 3, p. 749-760.

Łoza 1954 – S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954.

Maceika, Gudynas 1960 – J. Maceika, P. Gudynas, *Vadovas po Vilnių*, Vilnius 1960.

Macioti 2006 – M.I. Macioti, *Mity i magie ziół. Czy kwiaty i liście, zapachy i znaki zodiaku wpływają na stosunki między ludźmi? Odpowiedź tradycji mitu i literatury u progu trzeciego tysiąclecia*, tłum. I. Kania, Warszawa 2006.

Mačiulytė-Kasperavičienė 1990 – A. Mačiulytė-Kasperavičienė, *Vilniaus Rasų ir Bernardinų kapinės. Iš V. Zaborskio palikimo*, „Kultūros barai", 1990, Nr. 10, p. 38-44.

Majdecki 2008 – L. Majdecki, *Historia ogrodów*, t. 2, Warszawa 2008.

Malinowski 1996 – J. Malinowski, *Oddział Sztuk Pięknych Uniwersytetu Wileńskiego 1797–1832*, in *Kształcenie artystyczne w Wilnie i jego tradycje – Vilniaus meno mokykla ir jos tradicijos*, red. J. Malinowski, M. Woźniak, R. Janonienė, Toruń-Vilnius 1996, p. 7-52.

Małachowicz 1993 – E. Małachowicz, *Cmentarz na Rossie w Wilnie*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1993.

Małachowicz 1995 – E. Małachowicz, *Architektura cmentarzy wileńskich w początkach XIX w.*, in *Cemetery Art – Sztuka cmentarzy – L'art de cimetire*, red. O. Czerner, I. Juszkiewicz, Wrocław 1995, p. 129-140.

Małachowicz 1996a – E. Małachowicz, *Krajobraz i architektura cmentarzy wileńskich*, „Studia i Materiały. Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu", 1996, Nr. 5(8).

Małachowicz 1996b – E. Małachowicz, *Wilno. Dzieje. Architektura. Cmentarze*, Wrocław 1996.

Małachowicz 2003 – E. Małachowicz, *Cmentarz na Rossie. Od świtu do zmierzchu*, Warszawa 2003.

Małachowicz 2006 – E. Małachowicz, *Prace konserwatorskie w Wilnie*, in *Polskie konserwacje poza granicami kraju*, red. J. Jasieńko, Warszawa 2006, p. 27-36.

Marczyk 2009 – K. Marczyk, *Mały leksykon wileńskiej Rossy*, Wilno 2009.

Matušakaitė 2009 – M. Matušakaitė, *Išėjusiems atminti. Laidosena ir kapų ženklinimas LDK*, Vilnius 2009.

Melbechowska-Luty 1986 – A. Melbechowska-Luty, *Kozłowski Józef*, in *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, red. J. Maurin Białostocka, J. Derwojed, t. 4, Warszawa 1986.

Melbechowska-Luty 1993 – A. Melbechowska-Luty, *Mazurek Bartłomiej*, in *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, red. J. Derwojed, t. 5, Warszawa 1993.

Merkys 2002 – V. Merkys, *Romos katalikų ir jų dvasininkų teisių varžymai Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų krašte 1864-1901 m.*, „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis", t. 20, 2002, p. 247-322.

Migoń 2005 – K. Migoń, *Bibliologia – nauka o kulturze książki*, „Nauka", 2005, Nr. 2, p. 49-57.

Mikocka-Rachubowa 2001 – K. Mikocka-Rachubowa, *Canova jego krąg i Polacy (około 1780-1850)*, t. 2: *Katalog*, Warszawa 2001.

Mitkowska 2008 – A. Mitkowska, *Europejskie sacrum ogrodowe – ewolucja historyczna i typologiczna*, in *Ogród sakralny – idea i rzeczywistość. VII Międzynarodowa Konferencja o Architekturze i Sztuce Sakralnej z cyklu „Kościoły naszych czasów"*, Kielce 2008, p. 27-36.

Mróz 2010 – J. Mróz, *Artystyczne dokonania Polaków w Gruzji*, in *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 1, red. W. Waltczak, K. Łopatecki, Białystok 2010.

Nicieja 1990 – S.G. Nicieja, *Cmentarz Lyczakowski we Lwowie w latach 1786-1986*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1990.

Niehr 1999 – K. Niehr, *Gotikbilder – Gotiktheorien. Studien zur Wahrnehmung und Erforschung mittelalterlicher Architektur in Deutschland zwischen ca. 1750 und 1850*, Berlin 1999.

Opacki 1972 – I. Opacki, *Poezja romantycznych przełomów*, Wrocław 1972.

Pačkauskienė 2014 – J. Pačkauskienė, *Ketaus kryžiai Lietuvos kapinėse: stilius, ornamentas, simboliai, Ornamentas: XVI-XX a. I pusės paveldo tyrimai*, sud. A. Aleksandravičiūtė, Vilnius 2014.

Pajedaitė 2013 – I. Pajedaitė, *Źródła historyczne wileńskiego cmentarza Bernardyńskiego w Dziale Rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich*, in *Cmentarz bernardyński w Wilnie 1810-2010*, red. R. Miknys, J. Glemža, J. Marcinkevičius, V. Pugačiauskas, S. Narbutas, A. Przewoźnik, T. Merta, Wilno 2013.

Pasierb 1995 – J.S. Pasierb, *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Warszawa 1995.

Paszkiewicz 1994 – P. Paszkiewicz, *W cieniu tronu i ołtarza. Polityka imperialna Rosji i jej aspekty rusyfikacyjne (fazy i przejawy)*, in *Kultura i polityka. Wpływ polityki rusyfikacyjnej na kulturę zachodnich rubieży Imperium Rosyjskiego (1772-1915)*, red. D. Konstantynow, P. Paszkiewicz, Warszawa 1994, p. 7-28.

Plater-Zyberk 1999 – M. Plater-Zyberk, *Spojrzenia na Wilno. Fotografia Wileńska 1839-1939*, Warszawa 1999.

Počiūtė-Abukevičienė 2011 – D. Počiūtė-Abukevičienė, *Protestantyzm*, in *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, red. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, tłum. P. Bukowiec, B. Kalęba, B. Piasecka, Kraków 2011, p. 595-618.

Pogodziński 1975 – Z. Pogodziński, *Planowanie przestrzenne terenów wiejskich*, Warszawa 1975.

Poklewski 1994 – J. Poklewski, *Polskie życie artystyczne w międzywojennym Wilnie*, Toruń 1994.

Polanowska 2013 – J. Polanowska, *Rosiński Jakub*, in *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, red. M. Biernacka, t. 9, Warszawa 2013, p. 118.

Pożarski 2003 – K. Pożarski, *Rzymskokatolicki Cmentarz Wyborski w Sankt Petersburgu (1856-1950). Księga pamięci*, Sankt Petersburg-Warszawa 2003.

Pracownicy nauki 2006 – *Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945-2004. Materiały do biografii*, red. S. Kalembka, Toruń 2006.

Procyk 1995 – W. Procyk, *XIX-wieczny wzornik pomników nagrobnych – próba określenia sposobów i zakresu wykorzystania wzorów na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie*, in *Cemetery Art – Sztuka cmentarzy – L'art de cimetire*, red. O. Czerner, I. Juszkiewicz, Wrocław 1995, p. 277-286.

Przybylski 1973 – R. Przybylski, *Grób klasycystyczny*, „Teksty", 1973, Nr. 3, p. 22-39.

Pugačiauskas 2013 – V. Pugačiauskas, *Miasto a cmentarz Bernardyński*, in *Cmentarz Bernardyński w Wilnie 1810-2010*, red. V. Girininkienė, Wilno 2013, p. 121-146.

Raabe 2002 – P. Raabe, *Knygos kultūros reikšmė Europai*, „Knygotyra", t. 39, 2002, p. 84-97.

Ramée 2003 – *Joseph Ramée. Gartenkunst, Architektur und Dekoration ein Internationaler Baukünstler des Klassizismus* [parodos katalogas Altonaer Musuem Hamburge, 15 VI - 7 IX 2003], hrsg. B. Hedinger, J. Berger, Berlin 2003.

Richter 1995 – G. Richter, *Kryteria planowania zieleni na cmentarzach*, in *Sztuka cmentarna, ICOMOS, Polish National Committee, Museum of Art Wrocław*, red. O. Czerner, I. Juszkiewicz, Wrocław 1995, p. 201-205.

Ridlen 1999 – S.S. Ridlen, *Tree-Stump Tombstones. A Field Guide to Rustic Funerary Art in Indiana*, Kokomo 1999.

Ramanauskienė 1984 – S. Ramanauskienė, *Kūrėjai ir jų memorialinės vietos*, Wilno 1984.

Różańska, Krogulec, Rylke 2008 – A. Różańska, T. Krogulec, J. Rylke, *Ogrody. Historia architektury i sztuki ogrodowej*, Warszawa 2008.

Rudkowski 1999 – *Cmentarz Polski w Żytomierzu*, oprac. i wstęp T.M. Rudkowski, Warszawa 1999.

Rudkowski 2004 – T.M. Rudkowski, *O ochronę zabytkowych cmentarzy*, „Ochrona Zabytków", 2004, Nr. 1/2, p. 104-114.

Rudkowski 2006 – T.M. Rudkowski, *Cmentarz Powązkowski w Warszawie. Panteon polski*, Wrocław 2006.

Rydel 1915 – L. Rydel, *Wilno*, Kraków 1915.

Rylke 2000 – J. Rylke, *Komponowanie ogrodu*, in *Przyroda i miasto*, t. 3, Warszawa 2000, p. 144-161.

Sikora 1986 – S. Sikora, *Cmentarz. Antropologia pamięci*, „Polska Sztuka Ludowa – Konteksty", 1986, Nr. 1-2, p. 57-68.

Słownik 1893 – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. 13, Warszawa 1893.

Семенов 1882 – *Живописная Россия. Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении*, ред. П.П. Семенов, т. 3, ч. 1, Москва 1882.

Širkaitė 1994 – J. Širkaitė, *Carska polityka kulturalna na Litwie a Wileńska Szkoła Rysunkowa*, in *Kultura i polityka. Wpływ polityki rusyfikacyjnej na kulturę zachodnich rubieży Imperium Rosyjskiego (1772-1915)*, red. D. Konstantynow, P. Paszkiewicz, Warszawa 1994, p. 243-252.

Skłodowski 2013 – J. Skłodowski, *Cmentarze na Żmudzi. Polskie ślady przeszłości obojga narodów*, Warszawa 2013.

Słoka 1997 – E. Słoka, *Symbolika roślinności romantycznego cmentarza. Rzeczywistość i literatura*, in *Problemy współczesnej tanatologii. Medycyna – antropologia kultury – humanistyka*, red. J. Kolbuszewski, t. 1, Wrocław 1997, p. 239-272.

Słownik 1971 – *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 1, Warszawa 1971.

Smoczyński 2007 – W. Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno 2007.

Spiss 2002 – A. Spiss, *Wiejskie cmentarze w Polsce*, in *Śmierć, przestrzeń, czas, tożsamość w Europie Środkowej około 1900. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 8-10 grudnia 1996*, red. K. Grodziska, J. Purchla, Kraków 2002, p. 215-234.

Stefański 2005 – K. Stefański, *Architektura historyzmu na ziemiach polskich*, Łódź 2005.

Studnicki 1923 – W. Studnicki. *Wyroki śmierci. Rok 1863*, Wilno 1923.

Surwiło 1992 – J. Surwiło, *Cmentarz Rossa w Wilnie. Wędrówka po nekropolii pamięci narodowej*, Wilno 1992.

Swaryczewska 2008 – M. Swaryczewska, *Sacrum i profanum w krajobrazie kulturowym: dziedzictwo przestrzeni sakralnej na Warmii*, Olsztyn 2008.

Syrnicka 1999 – K. Syrnicka, *Koncepcja „śmierci opłakiwanej" w świetle wileńskiej epigrafiki XIX wieku*, in *Problemy współczesnej tanatologii. Medycyna – antropologia kultury – humanistyka*, red. J. Kolbuszewski, t. 3, Wrocław 1999, p. 359-366.

Syrnicka 2001 – K. Syrnicka, *Polska epigrafika nagrobna na Wileńszczyźnie. Tradycja i współczesność*, Wilno-Lublin 2001.

Syrokomla 1857 – W. Syrokomla, *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna*, t. 1, *Troki, Stokliszki, Jezno, Funie...*, Wilno 1857.

Świątkowski 1995 – M. Świątkowski, *Zagadnienia powiększania zabytkowych cmentarzy: problematyka cmentarza parafialnego przy kościele św. Anny w Wilanowie*, Warszawa 1995.

Trzynadlowski 1977 – J. Trzynadlowski, *Małe formy literackie*, Wrocław 1977.

Vileikis 1988 – A. Vileikis, *Vilniaus m. LDT vykdomojo komiteto pirmininkas, Dėl Rasų kapinių ir pietinio lanksto*, „Vakarinės naujienos", 8 VII 1988.

Vovelle 2008 – M. Vovelle, *Śmierć w cywilizacji Zachodu od roku 1300 po współczesność*, tłum. T. Swoboda, M. Ochab, M. Sawiczewska-Lorkowska, D. Senczyszyn, Gdańsk 2008.

Vyšata 2005 – K. Vyšata, *Motyw anioła w rzeźbie nagrobnej cmentarza powązkowskiego*, „Artifex", 2005, Nr. 7, p. 25-28.

Васильев 2005 – В.И. Васильев, *Книга и книжная культура на переломных этапах истории России. Теория, история, современность*, Москва 2005.

Wieniarski 1857 – A. Wieniarski, *Nasze strony i nasi ludzie*, t. 1, Warszawa 1857.

Weber 1917 – P. Weber, *Wilna. Eine vergessene Kunststätte*, Wilno 1917.

Wejchert 1984 – K. Wejchert, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Warszawa 1984.

Шлевиса 2006 – Г. Шлевис, *Православные храмы Литвы*, Вильна 2006.

Wilczewski 1995 – W.F. Wilczewski, *Zwiastuny powszechnej radości. Ruch budowlany kościołów w diecezji wileńskiej w latach 1890-1914*, Białystok 1995.

Wileński 2002 – *Wileński słownik biograficzny*, red. H. Dubowik, L.J. Malinowski, Bydgoszcz 2002.

Wolff-Łozińska 1971 – B. Wolff-Łozińska, *Malowidła stropów polskich 1. połowy XVI wieku: dekoracje roślinne i kasetonowe*, Warszawa 1971.

Wóycicki 1855-1856 – W. Wójcicki, *Cmentarz Powązkowski pod Warszawą*, t. 1-2, Warszawa 1855-1856.

Zaleski 1994 – W. Zaleski, *Wilno – panorama miasta z Góry Zamkowej w latach 30-tych w czterech odcinkach według planu miasta St. Januszkiewicza 1935, przewodnika prof. Juliusza Kłosa 1937, materiałów fotograficznych archiwalnych i własnych*, [leidybos metai nenurodyti] 1994.

Залькинд 1891 – В. Залькинд, *Опыт медико – типографического описания города Вильны*, Вильна 1891.

Zinkow 2009 – L. Zinkow, *Imbotep i pawie pióra. Z dziejów inspiracji egipskich w architekturze polskiej*, Kraków 2009.

Zlat 2008 – M. Zlat, *Renesans i manieryzm*, Warszawa 2008.

Znoska 1830 – J. Znoska, *Wiadomość o pomniku w kościele uniwersyteckim św. Jana w Wilnie, wystawionym na uwiecznienie pamiątki ś. p. Hieronima hrabi Stroynowskiego biskupa wileńskiego*, Wilno 1830.

Żurek 2011 – W. Żurek, *Salezjanin z „Tramwaju". Koadiutor Stanisław Żukowski 1913-2009*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne", t. 96, 2011, p. 227-249.

Asmenvardžių rodyklė

A

Abramavičius Vladas 154
Abramowicz Witold 123
Acosta José María Rodríguez 324
Adamkowicz Antoni 195, 314
Adamkowicz Augusta 195, 314
Adamowicz Adam Ferdynand 375, 379, 385, 388, 389, 477, 529
Adomaitis Jurgis 157
Adomaitis Kęstutis 157
Adomonis Tadas 344
Adomonytė Nijolė 344
Aftanazy Roman 300
Alachnowicz Franciszek 212, 213
Aleksandras I 400
Aleksandravičius Antanas 43
Aleksandravičius Petras 363
Ališauskas Vytautas 261, 552
Ambrazevičius Juozas 266
Ambraziūno, Alfonso Vincento 237
Ambrozieus Juozapas 169
Anczyński Józef 148
Andriolli Francesco 310, 556
Andruszkiewicz Józef 311, 361, 553, 557
Angariečiui, Zigmui 237
Aniechini Lorenzo Cezaro 292
Aniskiewicz Janina 157
Aniskiewicz Maria 157
Ankum Wilhelm von 388
Antropiuk Janina 235
Appel Włodzimierz 45, 365
Arasimowicz Jan 33, 195, 198, 314, 321
Aries Philippe (Philippe Arieso) 259, 270, 332, 394, 398, 514, 522, 540, 550
Arp Hans (Jean) 243, 245
Astramowicz Jadwiga 157
Aścik Stefania 233
Aukstikalnis Atanas 238
Aukstikalnis Elžbieta 238
Avlas Leonas 353

B

Babaszyńska Klara 478
Babula Feliks 130
Bajko Józef 62
Bajko Karol 170
Baka Piotr 157
Balčiūnas Vaclovas 156, 210
Balčiūnas Vytautas 241
Balińska Elżbieta 317
Balińska Maria Kazimiera 317
Baltrušaičiai, Augustas 212
Baltrušaičiai, Felicija 154, 212
Baltrušaičiai, Rimantas 212
Bałus Wojciech 279, 282, 292,
Bałzukiewicz Bolesław 26, 32, 33, 147, 180, 181, 198, 199, 252, 363, 479
Bałzukiewicz Józef 266, 367
Banaitis Juozas 154
Banasik Jan 62
Bandarenko Aleksander 95
Banel 83, 120
Baniewicz Jan 266
Baranauskas Antanas 210
Baranowicz Izabella 313
Baranowicz Wacław 168
Baranowska Anna 169, 184, 188, 190, 363
Baranowska Tekla 182
Baranowski Aleksander 182, 186, 369
Baranowski Jan 182, 321
Baranowski Romuald 95
Baravykas Gediminas 374
Barcaglio Donato 214, 215
Baronas Darius 258
Baronas Jonas 241
Bartoszewicz Maria 157
Baruzzi Cincinnato 323
Basanavičius Jonas 58, 140-142, 144, 168, 171, 253, 469, 471, 504, 531
Basanowicz Jan žr. Basanavičius Jonas
Baužienė Morta 374, 375, 379, 385, 386

Bécu August 54, 55, 159, 163, 502, 504
Bécu Ludwik 480
Bekancka Petronela 311
Bekionis Gerardas 154
Bellotto Bernardo žr. Canaletto
Bellotto Józefa 306
Bernacki Józef 148
Bernatowicz Aleksandra 306
Bernatowicz Tadeusz 307
Berrecci Bartolomeo 306
Bezuparienė Eugenia 157
Białostocki Jan 270, 400
Bicewicz Tomasz 375
Bielawski Jan 62
Bieliński Józef 282, 554
Bielski Adolf 71
Bielski G. 334
Biernacki Andrzej 516
Bikner Daniel 171, 174
Bikner Dawid žr. Bikner Rudolf Emil
Bikner Rudolf 174
Bikner Rudolf Emil 74, 142, 164, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 180, 230, 342, 363, 502
Bikner Witold Rudolf 177, 179
Bikner Zofia 174
Binkiewicz Genowefa 74
Birkenmayer Józef 123
Biržiška Mykolas 142, 159
Biržiška Viktoras 159
Biržiška Vaclovas 159
Biržiškienė-Šėmytė Bronislava 159
Biskupska Jadwiga 193
Bistras Leonas 142
Bizauskas Kazimieras 210
Błażejczyk A. 33, 313, 323
Błażejczyk L. 323
Błoch 123
Błocki Konstanty 95, 120, 190, 193
Bniński Rafał 314
Bociański Ludwik 68, 125
Bogdanowski Janusz 270, 292, 311
Bohdanowicz Józef 276, 287, 291, 344
Bohdziewicz Józef 276, 538
Bolcewicz Joanna 305
Bonoldi Achilles 318
Borosow Mikołaj 335
Borowska Zuzanna 274, 523
Borowski Ignacy 488
Borowski Jan 45, 356
Borowski Leon 54
Bortkiewiczowa Katarzyna 532
Boruta Kazys 154, 210, 239, 469, 477
Boryzewicz Karolina 263
Bouffał Doroszkiewicz Józef Teodor 374
Boullée Étienne-Louis 282
Bowkiewicz Józef 344
Brâncuși Constantin 239, 243, 245
Brasi Edward 95
Brašiškis Stasys 156
Brensztejn Michał 294
Broel Plater Wiktor Kazimierz Konstanty 533
Broel Plater, šeima 480
Bruneika Juozas 239
Buchner A. 479
Buchner Władysław 479
Buczyńska Barbara 522
Budiejus, šeima 227
Budreika Eduardas 162, 208, 478, 479
Budryk, šeima 204
Bugajew Janina 157
Bujnicki Michał 335
Bujwid Anastazja 388
Bujwid Józef 388
Bujwid Teofil 388
Bukowska Julia 169
Bukowski-Szkatuła Franciszek 62
Bulaka Mečislovas 157
Bulotienė Elzė 154
Bułhak Antonina 171, 176
Bułhak Jan 25, 63, 486, 505, 507
Buniewicze, šeima 190
Bunin Iwan 271
Bura Wiktoria 195, 321
Buraczewska Marianna 321
Buraczewski Antoni 321
Burhardt Janina 61
Burhardt Michał 199
Burhardt, šeima 198, 199

Burneika Juozas 155, 156, 208
Bury Józef 195, 321
Buszejka Janina 157
Buszejka Vytautas 157
Butkevičienė Julija 157
Butrymowicz Antonina 173
Butrymowicz Nikodem 173, 525
Butrymowicze, šeima 173, 180
Butti Enrico 324

C

Canaletto 306
Čaplinskas Antanas Rimvydas 34
Cat-Mackiewicz Stanisław 261, 263, 271, 273, 298
Čekanauskas Vytautas 32, 155, 212, 481
Čepienė Irena 260
Cepnik Henryk 69, 70
Čerbulėnas Klemensas 275, 284, 300, 385, 389, 391
Černiauskienės Apolonija 154
Charkiewicz Romuald 157
Charmański Zdzisław 182
Chądzyńscy, šeima 220, 299, 300
Chądzyńska Julia 33
Chądzyńska Ludwika 195, 321
Chądzyński Bronisław 220
Chełmicki Ignacy 496
Chodorowski Michał 318
Chodyński Zenon 399, 400
Choroszewska Halina 117
Chreptowicz Joachim 318
Chrościcki Zdzisław 227
Čibiras Kristoforas 243
Mykolo Cicėno 233
Ciechanowicz Jan 32, 550
Ciemnołoński Władysław 168
Ciepliako Jan 199
Cieślak Stanisław 62
Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 204, 230, 249, 266, 367, 468, 504
Coselschi Eugenio 134
Cranach Lucas vyresnysis 314
Cvirka Petras 210, 237, 238, 363, 469, 474, 488
Czartoryska Izabela 270, 404
Czartoryski Adam Jerzy 554
Czechowicz Józef 321, 502
Czegniak Z. 191
Czencz Władysław 276
Czerniawski Antoni 45, 353
Czerniewska Elżbieta 313
Czerniewski Aleksander 313
Czerwińska Josefa Maria 559
Czerwiński Sławomir 147, 559
Czeżowski A. 82
Czyż Anna Sylwia 18, 22, 28, 45, 263, 265, 271, 274, 276, 278, 287, 296, 299, 300, 305, 331, 338, 340-342, 344, 365, 374, 385, 399, 489, 504, 527
Czyż Józefa 313
Czyż Witold 150
Czyżowie, šeima 321

D

D'Aix de Lachaise François 399
Dalewski Aleksander 367, 536
Dalewski Franciszek 536
Dambrauskaitė Teresė 334
Dankowski 125
Dargiewicz Mieczysław 157
Darnton Robert 551
Daugintis Rimantas 156, 208, 241, 243
Dauguvietis Borisas 202, 358, 469
Dauksza Edward Jakub 367
Dauksza Józef 324
Daukšos M. 62, 120
Davainis-Silvestraitis Mečislovas 210
Dawidowicz Julian 95
Dąb-Biernacki Stefan 134
Dąbkowski Mieczysław 125
Dąbrowska-Budziło Krystyna 395
Dąbrowski Michał 62
Delamars Jan 294
Deltuva Petras 155, 208
Derszkoffowa Wiktoria 519
Didelytė Gražina 168, 361
Dimitrjewa Weronika 195
Dluževska Marija 154
Długozima Anna 10, 266, 401
Dmochowska Emma 26
Dmochowski Tadeusz Jan 496
Dmochowski Władysław 496, 501
Dobaczewska Wanda 26, 58

Dobrowolski Walenty 486, 505, 506
Dobrzyńska Irena 157
Dobużyńscy, šeima 479
Dobużyńska Tatiana 479
Dobużyński Konstantin 479
Dobużyński Mstisław 479
Dobużyński Walerian 479
Dokšas Bronius 157
Dolecki Wincenty 62
Doliński Artur 25
Domidowicz Maria 210
Dordzik Mieczysław 543
Dovydaitienė Marcelė 155
Dovydaitis Pranas 210
Dowgiałło Józefa 314
Dowmont Walerian 318
Dowmont-Siesicki Mateusz 518
Drėma Vladas 258, 259, 264, 279, 293, 294, 383, 555
Drėmaitė Gražina 10
Dresser Edward 62
Dresser Juliusz 62
Drwal Anna 193
Drzewieccy, šeima 233
Dubowy Grzegorz 95
Durejko Agnieszka 515, 516, 532, 541, 542
Dürer Albrecht 202
Dushkina Natalia 264, 307
Dziewoński Aleksander 313
Dziobek-Romański Jacek 399

E

Eliade Mircea 427, 428
Ellert Jan 233
Ellert Juliusz Alojzy 50, 170
Ertman Jan 311
Etlin Richard 267, 270, 271, 282
Euklides 554

F

Fedotovai Liuda 157
Feiermanin Louisa Charlotta 388
Feiermanin Michael 388
Felicori Mauro 331
Fialko Abraham 507
Fijałkowski Rafał 291
Filipowicz Anastazja 157
Filipowicz Anton 212
Filipowicz Józef 148
Filipowski 78, 122
Fiszer Antonina 357, 517
Fleury Stanisław Filibert 486, 489, 493
Florkowska Wiktoria 313
Fontaine Jean de La 333
Franasz Józef 218
Frąckiewicz-Radzimiński Franciszek 505
Freiberg Jack 514
Fryczyński Kazimierz 321
Fryczyński Michał 321
Fürstenhoff Georg Max von 259

G

Gabrėnai Felicja 155
Gabrėnai Vytauta 157
Gaidzis Helena 157
Gaidzis Jerzy 159
Gaidzis, šeima 235
Gaigalaitė Nijolė 43
Gailevičius Alfonsas 469
Gajdis 110
Galaunė Paulius 241
Gałczyński Konstanty Ildefons 261
Gardecki Józef 230, 363
Gasiūnas Vladas 555-556, 558, 562
Gąsecka Katarzyna 276
Gebhardt Helena 169
Gella Jan 214
Georgiewa Barbara 313
Geric K. 480
German Antoni 274
Gicewicz, šeima 191, 195
Giecewicz Stanisław 230
Giedroyć Wiktor 78, 82, 83, 88, 93, 98
Gieysza Heliaszewicz Melchior 45, 266, 363
Gieysztor Jakub Kazimierz 266
Gilioli Emile 245
Gimbutt, šeima 33, 163, 223
Ginola Henryk 104
Giordano Luca 202
Girienė-Sirijos Janina 154
Gininkienė Vida 10, 32, 34-36, 50, 163, 258, 259, 261, 263-265, 267, 270, 274, 276, 278, 279, 284, 287, 291, 294, 296, 306, 330,

331, 347, 352, 361, 363, 368, 374, 375, 379, 385, 386, 478, 486-489, 496, 550, 558
Glemža Jonas 469
Gliński Antoni Józef 26, 266, 367, 480, 529
Gliński Joachim 266
Gloger Zygmunt 516
Glücksberg Teofil Krystian 388
Gluško Vitalijus 505
Gładkiń Józef 95
Głodeń Jerzy 168
Głoszkowski Władysław 314
Głowacki Józef 95
Godaczewski Antoni 317
Godet Jean-Denis 418
Godwoda Józef 202, 230, 249
Godyń Zygmunt 95
Godziszewska Sabina 195
Godziszewski Tadeusz 252
Gołembiowski Maciej 332
Gotowski Paweł 139
Górecki Henryk 95
Górska Ludmiła iš Buffalų 276, 527
Górski Wincenty 300
Gračiova Olga 43, 478
Gradecki Józef 176
Grajewski Ludwik 487, 502
Gregotowicz Karol 274
Grigaliūnaitė Banga 551
Grigas Edvardas 156
Grigienė Adelė 157
Grinewicz Stanisław 157
Groddecki Godfryd Ernest 556
Grodziska-Ożóg Karolina 332
Grońska Maria 486
Grycołowicz Ludwik 148
Grządek Ewa 214
Grzęda Ewa 307, 311
Gucewicz Wawrzyniec 273, 282, 284, 488
Gudaitė Jūratė 489
Gudaitienė Sofija 157, 210
Gudaitis Antanas 156, 210, 361
Gudelis Drasutis 157
Gudelis Vytautas 157
Gudynas Pranas 26, 32, 237
Guicciardini Galeazzo 314
Guis Ludwik 95
Gulbiński Jan 198, 535
Gustaitis Algirdas 210, 353
Gutowski Bartłomiej 18, 22, 28, 33, 50, 163, 263, 265, 274, 276, 278, 287, 299, 300, 305, 331, 342, 374, 505, 527, 572
Guze Stanisława 313
Gūžienė Gražina 157

H

Hahn Gotfryd 379, 385
Hajkowski Władysław 95
Hamran Ulf 317
Hartung January 536
Haudring Klotilde von 311
Haustein Beniamin 388, 477
Hejbowicz Wincenty Herbut 318
Herburtt Mamert 274, 294, 298, 342, 344
Hermanowicz Piotr 252
Hinsey Ellen 504
Hirschfeld Christian Cay Lorenz 270, 400
Hoffman Vladamir 199
Hogenbergh Franz 261
Hoppen Jerzy 122, 486
Horbacewicz Józef 311, 342, 361, 553, 557-561, 564
Horbaczewska Ludwika 313
Horno-Popławski Stanisław 252
Horodyski Władysław Franciszek Henryk 54, 55, 357
Hryhorowicz Benedykt 541
Hryniewicki Aleksander 162, 311
Hryniewicki Leon 323
Hryniewicz A. 480
Hryniewicz Maria 157
Hryniewicz Stanisław Kostka 48, 315, 556
Hubel Władysław 139
Hussarzewski Tomasz 54, 55, 357, 358, 361, 488

I

Ilcewicz Stefania 324
Ilcewicz Zygmunt 324
Ilkiewicz Konstanty 83
Iłłakowicz Napoleon Michał 293
Ivanauskas Aleksandras 157
Iwanow Mark 95
Iwanow Szymon 95

J

Jabłonowski Wincenty Ignacy 535
Jabłoński Marcin 505
Jachimowicz Jan 95
Jachimowska Konstancja 238
Jachimowski Krzysztof 238
Jackiewicz Mieczysław 32, 33, 171, 331, 536, 550
Jacuński Aleksander 168
Jacuński Bolesław 33, 198, 318, 321, 363
Jaensch Pauliene iš Brzozowskių 533
Jagėla Jonas 363
Jaguczańska Julia 53, 169
Jakimavičius Rapolas 33, 176, 193, 199, 202, 223, 252, 363
Jakowlew Sergiusz 95
Jakubėnas Kazys 43
Jakubowska Katarzyna 195
Jakubowski Tomasz 10, 272, 276, 278, 298, 326, 498
Jałbrzykowski Romuald 51, 125, 142
Jan Kalwin 386
Jan ze Śliwina žr. Kirkor Adam Honory
Janicki Józef 62
Janiewicz-Janiewska Scholastyka 519
Janiszewska-Jakubiak Dorota 11, 163
Jankevičienė Algė 273, 282, 296, 306, 307, 310, 379, 383, 385
Jankowski Czesław 26, 150, 180, 198, 199, 227, 230, 235, 266, 367, 536
Jankowski Józef 313
Janonienė Rūta 550, 555, 556, 560, 563, 564
Janonis Julius 210
Janowski Ludwik 26, 168, 530
Janusevičius Tautginas 157
Januszewicz Marceli 504
Januszewski Julian 291, 300, 346
Januszkowska Helena 190
Jaroszewski Tadeusz Stefan 270, 282, 284, 292, 306
Jasieński Stanisław 62
Jasiński Wacław 220, 230, 474
Jastrzębowski Wojciech 68, 70, 71, 73, 74, 76, 78, 82, 85, 88, 90, 104, 110, 122, 124, 356, 401
Jaszczołt Władysław 123
Jefimow D. 493
Jeger Maurycy 386
Jeleńscy, šeima 296, 300, 305, 365, 474, 489
Jeleńska Alina 300
Jeleńska Eleonora 157
Jeleński Mieczysław 300
Jelski Aleksander 54
Jelski Kazimierz 555, 559, 560, 562-564
Jeziorański Bolesław 33
Jędrzejewicz Teodor 168
Jędrzejewski Wacław 69
Jocher Adam Benedykt 53, 266, 530
Jocher Teofil 163
Jokūbonis Gediminas 154, 208, 363
Jotkiałło Halina 162
Jundziłł Stanisław Bonifacy 311, 558
Junosza M. 48, 144
Jurginis Juozas 386
Jurkiewicz Oskar 76, 82, 83, 90, 93, 98, 101, 102, 104, 106, 114, 117, 130, 139
Juškevičius Adolfas 26, 32
Juszkiewicz Karol 317
Juszkiewicz Kazimierz 168
Juszkiewicz Wanda 163

K

Kadenacy Czesław 71
Kader Kadaras Bronisław 374
Kadomiec Teodor 95
Kadziwona Antoni 62
Kairys Marijana 157
Kairys Stefan 142
Kałabacki Teodor 95
Kamczycka Halina 35, 70
Kamsetzer Jan Chrystian 284
Kamsiukienė Zofija 156
Kačanauskas Vladas 243
Karczewski Jan 48
Kardzis Maria Łucja 157
Karner Alojzy 520
Karnicki Aleksander 220, 474
Karnicki Edward 220
Karpavičius Romualdas 241
Karpiejczyk Józef 40
Karpiński Światopełk 266
Karpowicz Agata 544
Karpowicz Józef 148, 190
Karpowicz K. 317
Kaszyc Julia 299

Kaszyc, šeima 163, 299, 305, 489
Katarelis Józef 148
Katarzyna II 332
Kazlauskas Romanas 154, 155, 210
Kėdainis Juozas 156, 210, 237, 363
Keršytė Dalia 493, 502, 505
Kiewlicz Stanisław 33, 218
Kiewszyn Janina 159
Kijauskienė Marija 353
Kirkor Adam Honory 35, 258, 261, 265-267, 270, 271, 284, 291, 293, 296, 311, 318, 330, 352, 374, 375, 379, 385, 386, 406, 478, 487, 488, 540, 563
Kisarauskas Danielius 210
Kisarauskas Vincas 155, 210, 361
Kisarauskienė Saulė 210
Kisinas Izidorius 238
Klajumienė Dalia 299
Kleczkowska Franciszka 531
Klejnów Andrzej 95
Klejnów Bazyli 95
Klejnów Teodor 95
Klejnów Afinogiew 95
Klementowicz Stanisław 227
Klemżyński Jan 168, 184
Klimaszewska Alicja Maria 162, 481
Klimka Libertas 258
Kluk Antoni 191
Kluk Maria 191
Klukoski Czesław 148
Klukowscy, šeima 184
Kłos Juliusz 25, 26, 63, 67, 162, 292, 356, 375, 385, 401, 479, 489
Kmieliauskas Antanas 155, 156, 210, 239, 243
Knoblochin Gertruda 388
Knygnesys Valentinas 168
Kobielus Stanisław 306, 311, 314, 394, 418
Kobylińska Józefa 525
Kobylińska Łucja 526
Kobylińska Maria 525
Kochanowski Jan 306
Kociełł Józef 555
Kociełł Michał Kazimierz 555
Kodź Kamila 223
Kokosz Arkadij 157
Kokosz Eleonora 157
Kolbuszewski Jacek 259, 270, 307, 310, 314, 398, 514, 529, 533, 537, 538, 541
Končius Ignas 155
Končius Liudas 157
Končius Vytautas 155
Kondracki Zygmunt 168
Kondratowicz Ludwik žr. Syrokomla Władysław
Kopczyński Stanisław 95
Korkuć J. 33, 317, 363
Korojedow Konstanty 305
Korsak Katarzyna 317
Korsakow Wiktor 95
Korwell Karolina 163, 311
Korwin-Milewska Weronika 317
Korwin-Milewski Ignacy 317
Korwin-Pawłowski Walerian 168
Korybut-Marciniak Maria 25
Korzeniecka Anastazja 157
Korzeniecki Olgierd Józef 157
Korzeniewski Józef 323
Korzon Abdon 318
Kosman Bogumił 32, 560
Kosman Marceli 32, 34, 331, 515, 550
Kosmulski Leon 486
Kosowski Józef 95
Kossakowska Maria 45
Kossakowski Adam 263
Kossakowski Jan Nepomucen 263, 264, 334, 338
Kossakowski Józef Kazimierz 263
Kostkevičiūtė Irena 470
Kościałkowski Stanisław 53-55
Kościuszko Józefata 527
Kotłowski Jan 486
Kowalewska Aleksandra 63
Kozaczewska-Golasz Hanna 284, 305
Kozakiewicz Zygmunt 95
Kozicz Antoni 157
Kozłowscy, šeima 163, 212, 321, 324
Kozłowski Józef 310, 311, 379, 553, 556-559, 562
Kozłowski Juliusz 168
Kozłowski Władzio 538
Koźmian Adam 324
Krajewscy, šeima 190
Krajewski Stanisław 291

Krasicki Ignacy 270, 299, 404
Krasiński Zygmunt 537
Krasny Piotr 270
Kratul Władysław 95
Kraujalis Petras 176
Kriaučiūnas Vytautas 157
Krogulec Teresa 400
Krug Danuta 266
Krukowski Roman 168, 184
Kruopas Jonas 155, 241
Krupiczewicz Józefa 157
Kryłowicz Jolanta Teresa 157
Kubicka Weronika 186
Kučas Antanas 156, 210, 361
Kucharski Józef 62
Kudabienė Veronika 154
Kulesza Adam 53
Kulesza Katarzyna 263
Kulikowski Dymitr 95
Kulikowski Longin 310
Kuna Henryk 252
Kuniczko Aleksander 62
Kuodienė Marija 306, 307, 310
Kupczyńska Leokadia 157
Kurman Józef 104
Kurpiai Kristoforas 156
Kuś Marcin 104
Kuśmierz Michał 62
Kutłan Wacław 148
Kuzma Stanislovas 154, 210
Kviačiūnas Vytautas 157
Kwiatkowska Maria Irena 321
Kwiatkowski Stanisław 235
Kwilecka Barbara 314
Kwilecki Łukasz 314
Kymantaitė-Banaitienė Kazimiera 157

L

Lachowicz Elżbieta 274
Lachowicz Kazimierz 148
Laima Algis 353
Landsbergis-Žemkalnis Gabrielius 241, 367
Lascaris Floria 271
Latocha Piotr 413
Laudański Józefat 263
Lauryń Aleksander 95
Lavicki Anton 532
Le Camus de Mézieres Nicolas 282
Lechowicz Jan Stanisław 50
Ledoux Claude-Nicolas 282
Lelewel Joachim 26, 33, 48, 55, 144, 147, 177, 198, 199, 230, 363, 505, 537
Lenczewscy, šeima 235
Leonowicz S. 95
Lepecki Mieczysław Bohdan 71, 93
Leska Salomea 212
Leszczyk Jan (tėvas) 90
Leszczyk Jan (sūnus) 90
Leszczyńska Wanda 54, 55, 556
Leszczyński Aleksander 480
Leszczyński Bolesław 54, 55
Leśmian Bolesław 514
Levandauskas Vytautas 385
Lewandowska Róża 214
Lewaszkiewicz Mieczysław 542
Likszanka Kazimiera 117
Lille Joseph Christian 284
Limont Janusz 539
Lindauer Marcin 274
Linkin Klemens 532
Lipnicki Tadeusz 186
Lipton Seymour 243
Lorentz Stanisław 76, 78, 90
Lubicz-Zahorski Bolesław 62
Ludwik XVI 398
Lujszajtis Józef 179
Lukšė Jonas 238
Lukšienė Stasė 156
Lukšienė, šeima 238
Lukšionytė-Tolvaišienė Nijolė 198, 232, 292, 293, 305
Lukšys Motiejus 504
Lungys Izydorius 154
Lurker Manfred 427
Lutarewicz Lucjan 148

Ł

Łaban, šeima 33
Łabanowski Juliusz 320, 326, 557
Łabanowski W. 326, 564
Łabanowski Wincenty 316, 320

Łabanowski Witold 233
Łazarowicz Antoni 22, 25, 35, 36, 43, 330, 514, 550
Łobaczewscy, šeima 480
Łobaczewski Zygmunt 168
Łobanowscy, šeima 369
Łobanowski Józef 560
Łobanowski Juliusz 369
Łobanowski Wincenty 369
Łobiaszewscy, šeima 193
Łobojko Jan 556
Łokuciejewski Józef 188
Łokuciewska 61
Łopaciński Eugeniusz 50
Łopieńscy, broliai 215, 227
Łopuć Sergiusz 157
Łossowski Piotr 298
Łoza Stanisław 273, 287, 291, 296, 557
Łoziński Józef 505
Łuckievič Lavon 157
Łupacz Andrzej 168
Łysenko Halina 157
Łysenko Jan 157

M

Maceika Juozas 26, 32
Machwicowa Anna 517
Maciejewicz Julia 554
Maciejewski Jerzy K. 95, 106, 120, 144, 243
Mačionienė Živilė 144, 162, 177, 353, 478, 479, 481
Macioti Maria Immacolata 418
Mačiukas Jonas 43
Maciulaiciu Anele 157
Mačiulytė-Kasperavičienė Audronė 551
Maculewicz Cyprian 291, 346
Maczuski Andrzej 554
Majdecki Longin 400
Majkowski Antoni 95
Makarevičienė-Makariūnienė Pranė Anusevičiūtė 157
Makarevičius-Makariūnas Vincas 157
Makarewicz Tadeusz 276
Makarow Maria 171, 172
Makowscy, šeima 59, 202
Makowski Czesław 321-323
Maksimowicz Stanisław 168
Maksymowicz Edyta 61, 140
Malecki Kacper 470
Maliccy, šeima 188
Malinowscy, šeima 164, 487
Malinowska Grasylda 55, 491
Malinowski Bolesław 474
Malinowski Jerzy 554
Malinowski Maksymilian 45
Malinowski Mikołaj 26, 48, 53-55, 266, 502
Malinowski Włodzimierz 491
Malinowski Wojciech 125
Małachowicz Edmund 28, 33, 34, 36, 40, 63, 139, 140, 276, 278, 294, 296, 298, 299, 310, 321, 323, 389, 399, 401, 471, 480, 486, 516, 529, 536, 550, 553, 554, 557, 563
Małaszuk Aleksy 157
Małkowski Stanisław 110
Manini Jakub 480
Marcin Luter 384
Marcinkiewicz Maria 230
Marcinkowski Antoni 266
Marconi Henryk 292
Marczewski Hipolit 252
Marczyk Krystyna 550
Marenicz Adela 218
Marenicz Stanisław 218
Markiewicz Jan 53
Markiewicz Józef 263
Markiewicz Szymona 263
Markiewicz Wilhelm 83, 90, 95, 104, 106, 110
Markowski Julian 218
Maroszewski Ignacy 388
Maroszewski Jan 388
Maroszewski Józef 388
Martwich Zdzisław Euzebiusz 314
Masiewicz Jan 36
Masiulaniec Weronika 157
Massalscy, šeima 313
Massalska Maria 171, 176
Massalski Ignacy 282
Matelis Antanas 551
Matkievičius Juozas 237
Matulis Vladislav 157
Matušakaitė Marija 279, 307
Mavet Leopold 54, 55
Mazur Piotr 51
Mazuras Česlovas 154, 212

Mazurek Bartłomiej 218, 324
Mazurkiewicz Augusta Emilia žr. Szwajcar Augusta Emilia
Meier Hans 294
Mejer Władysław 523
Mejer, šeima 162, 309
Melbechowska-Luty Aleksandra 310, 323
Merce Antoine 198
Merkys Vytautas 386, 470, 552
Mianowska Aleksandra 507, 505
Michajdzin Zofia 179
Michalkiewicz Kazimierz 70, 123
Michalski Czesław 95
Michałowska Bronisława 223
Michałowska Tekla 157
Michniewicz Antoni 150
Michta Eugeniusz 148
Mickaniewska Aniela iš Poplawskių 307, 523
Mickiewicz Adam 54, 270, 271, 341, 523
Mickiewicz Marcin 186
Migoń Krzysztof 551
Mikėnas Juozas 273
Mikielewicz Antoni 237
Mikocka-Rachubowa Katarzyna 307, 323
Mikołaj I 406
Mikučiauskas Vladislovas 471
Mikulewicz Irena 162
Mikulska Anna 162
Mikulskis Alfonsas 155
Mikulskis Antanas 361
Mikutowicz Apolinary Justyn 318
Mikutowicz Józefa Gabriela 318
Miłkowski Stanisław 48, 51, 53
Minowicz Józef 148
Mironas Vladas 210
Misiewicz Stanisław 36
Mitkowska Anna 446
Moczulska Helena 314
Moczulski Hipolit 314
Moeller Andrzej 375, 388
Mokrzecka Helena 195
Mokrzecki Kazimierz 195
Monikowska C. 40
Moniuszko Stanisław 199
Montwiłł Józef 144, 162, 168, 198, 199, 202, 203, 249, 363, 474, 505
Morawska Marcjanna 163, 311
Moriconi, šeima 293
Morozow Michał 95
Mościcki Henryk 271, 341
Mościcki Ignacy 130, 506
Mozer Alojzy 182
Mozer Arnold 182
Mozer Karol 182
Mrówczyński Kazimierz 498
Müller Bazyli 334
Müller Jan 263, 265, 335
Müller Karolina 321
Mykolaitis-Putinas Vincas 154, 210, 469, 477

N

Nagrodzki Zygmunt 45, 53, 54, 55, 61, 90
Narbutas Vytautas 208
Narębska Konstancja 223
Narębski Stefan 78, 223
Nasvytis Algimantas 32, 470
Nazimow Wladimir 346
Neninger Zofia Alojza 317
Neuschaffer Otto 318
Neve Adelajda de 558
Neve Jean de 558
Nicieja Stanisław Sławomir 333
Niehr Klaus 293
Niemcewicz Julian Ursyn 554
Niemeksza Antoni 293
Niesiecki Wincent 212
Niewierkiewicz Wincenty 36
Niszczycki Bartłomiej 314
Norblin Józef 324
Nowacka Anna 311
Nowacki Onufry 311
Nowicki Feliks 507
Noworytto Józef 294

O

O'Connor John 274
Obrocka Emilia 317
Ocieski Rafał 306
Odyniec Antoni Edward 270, 529
Ogińscy, šeima 296, 558, 562
Ogińska Gabryela Józefa 355

Ogińska Olimpia 311
Ogiński Szymon Karol 259
Okińczyc Czesław 481
Olechnowicz Franciszek žr. Alachnowicz Franciszek
Olechnowicz Malwina 168
Olechnowicz Mikołaj 168
Olechnowicz Weronika 157
Oleszkiewicz Bonawentura Robert 535
Oleszkiewicz Henryk 204
Olšauskiene J. 34
Olsejka Daniel 144
Olsewicz Maria 157
Olszanowska Aleksandra 307
Olszanowski Piotr 307
Opacki Ireneusz 514, 516, 517
Oporski Z. 95
Ordyńska Klara 317
Ordzianka Ewa 519
Orlicz-Dreszer Gustaw 62
Orlicz-Dreszer, šeima 62
Orłowska Wiktoria 311
Oskierczyn Stefania 169
Oskierka Aleksander 26, 480
Ostrowska Katarzyna 317
Ostrowski 90
Otto Zygmunt 203, 363
Overbeck Friedrich 202
Ožinskaitė-Marinskienė Emilia 157
Ožinskas Pranas 157

P

Pac Ludwik Michał 292
Pac Michał 326
Pacewicz Dyonizy 561
Pačkauskienė Jurgita 318
Pacynka Kazimierz 45, 346
Padbiareski Eduard 214
Padovano Giovanni Maria 306
Pajedaitė Ingrida 22, 25, 26, 28, 34
Pakarklis Povilas 358
Pakosz Michał 123
Paluch Kazimierz 95
Paluch Wojciech 95
Palys Viktoras 210
Pampaloni Luigi 307
Parasonienė J. 34
Paschalis Maria 401
Pasierb Janusz Stanisław 395
Paszkiewicz Justyna iš Tabeńskių 541
Paszkiewicz Piotr 293, 298
Paulauskas Algirdas 32, 35, 331, 347, 361, 363, 478, 550
Paulauskas, akmentašys 193
Pawłowicz Edward Bonifacy 53, 321, 341, 531
Pawłowscy, šeima 33, 170, 184, 186, 188
Pawłowski A. 186
Pawłowski Dionizy 32, 185, 186
Pawłowski Jan 180, 181, 185, 186, 190
Pazowski Jan 535
Perthées de, šeima 305, 306, 557
Perthées Herman Karol de 305
Perthées Józef de 306
Perthées Leopoldyna de 306
Petrauskas Kipras 154, 212, 469
Petrauskas Marius Juozas 212
Petrauskas Mikas 214, 357, 368
Petrulis Napoleon 237
Peyre Marie-Joseph 282, 306
Piaseckaitė-Šlapelienė Marija 155, 239, 245
Piastuszkiewicz Kazimierz 501
Piątkowski Henryk 125
Piekarski Paweł 237
Pieńkowska Antonina 307
Pietkiewicz Antoni žr. Pług Adam
Pietkiewicz Zofia 227
Pietkiewicz, šeima 163
Pietraszewicz Leonard 311
Pietraszkiewicz Feliks 208
Pietraszkiewicz Józef 311
Pietraszkiewicz Ludwika 311
Pietraszkiewicz Onufry 26
Pietrow Jan 95
Pietrusewicz Stanisław 148
Pietrusiewicz Leon 148
Pietryk Józefa 157
Piętka Teodor 501
Pikiel Witold 506, 508
Pilecka Katarzyna 306
Pilichowski Dawid 263, 333
Piłsudscy, šeima 25, 171

Piłsudska Aleksandra 74, 76, 78, 124, 130
Piłsudska Irena 171
Piłsudska Maria iš Billewiczių 25, 71, 78, 90, 110, 139, 181, 362, 484, 519, 539
Piłsudska Teresa 168, 171
Piłsudski Adam 71, 163, 169
Piłsudski Jan 61
Piłsudski Józef 25, 26, 33, 35, 58, 61, 67-71, 74, 76, 78, 80, 83, 88, 90, 95, 110, 123-125, 130, 134, 137, 140, 147, 148, 356, 401, 441, 445, 505-508, 529
Pimonow Arseniusz 134, 506
Pinabel Jean 556
Pinkus Stasys 157
Pinkuvienė Alfonsa 157
Piotr I 332, 398
Piotrowicz Józef 342
Piotrowicz Wiktor 123
Piotrowski A. 317
Piotrowski Stanisław 62
Pipynė Sigizmundas 155, 212
Piranesi Giovanni Battista 274, 279, 310
Piszczak Aleksander 148
Plater Petronela 307
Plater-Zyberk Małgorzata 318, 321, 486, 493, 504, 506
Pług Adam 528
Počiūtė-Abukevičienė Dainora 375
Poczobut Teresa 157
Podberiozkinas Eduardas 478
Podczaszyńska Ewa 490
Podczaszyński Karol 208, 278, 306, 385, 478
Podėnas Vytenis 375
Podoliński Michał 361
Pogodziński Zdzisław 404
Pohecki Wincenty 36
Pohl Andrzej 278, 344
Poklewska-Koziełł A. 130
Poklewski Józef 202, 252
Polanowska Jolanta 311
Połoński Czesław 147
Pomareing E. 191
Poškutė Dalytė 233
Potocki Jan 270
Potocki Maurycy 36, 360
Poussier Józef Karol 273, 296, 306, 321, 385, 553, 556, 557
Powstański Eugeniusz 174
Powstański Jan 168, 324, 480
Poznański Antoni 533
Pożarski Krzysztof 562
Procyk Wiesław 324
Pronaszko Zbigniew 202, 252
Proński Aleksander 314
Protasewicz Walerian 375
Prusakow Wasilij 300
Prusakowski Józef 335
Pruszyński Andrzej 203, 324
Pryžgintt Kazimierz 310
Przeklasa Jan 106
Przepióra Antoni 62
Przesławski 82
Przesmycka Aniela 311
Przesmycki Walenty 311
Przybysławski Jan 62
Puc Bronisław 498
Pugacewicz Józef 190
Pugačiauskas Virgilijus 261, 263
Putinas Vincas žr. Mykolaitis-Putinas Vincas
Puzynina Gabriela 261, 263, 318

R

Raabe Paul 551
Raciborowska Lusia 214
Raczkiewicz Władysław 142
Raczko Zofia 182
Raczkowska Euzebia 276
Raczyński Tymoteusz 264, 335, 338
Raczyński Władysław 150
Radecka Aurelia 162, 163
Raduszkiewicz Elżbieta 350
Raduszkiewicz Hilary 291
Raduszkiewicz Hipolit 485
Raduszkiewicz, šeima 294
Radževičus Steponas 155
Radziusz Stankiene Maria 157
Radziwiłł Katarzyna 306
Radziwiłł Krystyna 306
Radziwiłł Mikołaj „Czarny" 375
Radziwiłł Mikołaj 306
Radziwiłł, šeima 375
Radziwiłłowicz Rafał 168, 176, 230
Radziwończyk Józef 168

Radziwończyk, šeima 324
Ramanauskas Jonas 352
Ramanauskas Pranas 154
Ramanauskienė Stasė 32, 204
Ramée Joseph 284
Rayzacher Bolesław 43
Reginutė Maria 155
Reinger Anicenty 318
Reinger Regina 318
Rekel Emilia 157
Rewieńscy, šeima 184
Rewieński Aleksander 168
Ricard Luis 215
Richter Gerhard 418
Rigno Andrzej 375
Rimickaitė Rasa 58
Rimkaitė Elena 157
Rimkienė Teofilė 157
Rimša Petras 252
Rinkevičienė Ana 157
Rodkiewicz Giedymin 173
Rodkiewicz Teresa 173
Rodkiewicz, šeima 173
Rodzewicz Julia 188
Rodziewicz Ewaryst 191
Rodziewicz Pelagia 191
Rogojska Anna 313
Rolicz Stanisław 486
Roman Adam 162
Romanowski Wiktor 95
Römer Alfred Izydor 53, 531, 554
Römer Michał 555
Römer Rachela 555
Römer Seweryn 559
Römeris Mykolas 210
Roppa Edward 144
Rosenberg Zygmunt 318
Rosiński Jakub 311, 342, 361, 553-555, 562
Rosiński Jerzy 555, 558
Rosiński Józef 344
Rosołowski I. 334
Rossi Pietro de 273, 278
Roszkowska Pelagia 204, 324
Rousseau Jean-Jacques 270
Rożbicki Bolesław 95
Różańska Anna 400
Różbicki R. 95
Różycki Walerian 480
Rudkowski Tadeusz Maria 162, 204, 214, 259, 307, 321, 323, 324, 395
Rudnicka Ksawera 198
Rudnicki Bogusław 198
Rul Maria 157
Rurawski Alfred 487-489
Rusiecki Bolesław 48, 53, 321
Rusiecki Kanuty 305
Rustem Jan 504, 555
Ruszczyc Ferdynand 62, 63, 386, 486
Rybacki Wojciech 62
Rybczyński Mieczysław 403
Rychlewicz Tadeusz 313
Rydel Lucjan 271
Rydz-Śmigły Edward 125
Rylke Jan 394, 400
Rymkiewicz Feliks 157
Rymkiewicz Władysław 157, 488
Rynkiewicz Anna 276, 522
Ryś Maksim 95

S

Sacewicz Ryszard 157
Sadowska Kunegunda 311
Sadowski Stefan 311
Sakalauskas Mečislovas 361
Sakalauskas Vytautas 472
Šakenis Konstantinas 203
Salmonowicz Iza 163, 168, 202, 214, 249, 276, 358, 480
Salmonowicz, šeima 276
Saunders Wilhelm Andrew 388
Sawiccy, šeima 314
Sawicka Franciszka 157
Sawicka Józefa 307
Sawicki Jan 307
Sawicki Michał 561
Sawicki Wacław 61, 140
Sawicki Wojciech 95
Sawicki, prelatas 353
Schildhausen Karol 379, 385
Schinkel Karl Friedrich 293

Schmidt Stanisław 538
Schmidt Valeria 321
Schwener Christian Friedrich 388
Schylthaus Karol žr. Schildhausen Karol
Scrinzi, šeima 215
Seifert Justyna 274
Serednicka Klementyna 321
Serednicki Jan 321
Sidorowicz Tomasz 182
Siemaszko Leonard 505, 507
Sierakowski Zygmunt 367, 372
Siestrzeńcewicz Stanisław Bohusz 388, 477
Sikora Sławomir 516
Šikšnys-Šiaulėniškis Marcelinas 155, 210
Šikšnytė-Kruopienė Elena 156, 238
Šimkienė Elena 155, 210
Šimkus Jurgis Giediminas 210
Šimkus Jonas 154, 210, 241
Šimonis Algimantas 157
Siniewicz, šeima 191
Sipayłło, šeima 181, 230
Širkaitė Jolanta 198, 292, 298, 313
Sirutis Aloyzas 156
Skiba M. 104, 110
Skierko Józef 148
Skinder Tadzio 33
Skinder, šeima 218
Sklėrius Kajetonas 252
Skłodowski Jan 34, 170, 174, 267, 307, 310, 317, 318, 550
Skonieczny Teodor 324
Skorobohata Zofia 178
Skorobohaty Leopold 178
Skugar Antoni 197
Skugar Konstancja 197
Skutkiewicz Helena 157
Skwarczyński Stanisław 123, 125, 134
Šlapelienė Marija 155, 168
Šlapelis Jurgis 142
Šliupas Antanas 43
Šližienė Alina 157
Sławińska Helena 157
Sławiński Włodzimierz 521
Słoka Ewa 270
Słowacki Euzebiusz 26, 53, 54, 159, 163, 273, 321, 480, 488, 502, 504, 530, 556
Słowacki Juliusz 53, 54, 69, 114, 321, 356, 504, 529, 540
Słuszka Józef 261
Smoczyński Wojciech 258
Smólski Józef 95
Smuglewicz Franciszek 26, 48, 357, 471, 488
Snarskis Povilas 154
Sobańska Łucja 157
Sobieski Antoni 157
Sobolewscy, šeima 193, 258, 512
Sobolewska Stanisława 157
Sobolewski Bolesław 180, 193, 321
Sobolewski Konstanty 553, 557-559, 561, 563
Sobolewski Władysław 195, 369
Sokołowscy, šeima 311, 314
Sokołowska Helena 61
Sokołowski Ludwik 184
Sokołowski Marek 266, 318, 367
Songaila Pranas 154
Songaila Rimgaudas 471
Songailienė Sofija 157
Songin Amelia 171
Songin Józef 266
Soroczyński Karol 323
Soroka Józef 95
Soroka Nikola 95
Soroka Wiktor 95
Sorokin Bożena iš Gąssowskių 527
Sorokiń A. 95
Sorokiń Z. 95
Sosnowski Henryk 162, 163
Sosnowski Platon 311, 488
Soufflot Jacques Germain 282
Soutine Chaim 198
Spiss Anna 270
Spitznagel Ferdynand 54, 55
Sruoga Balys 358, 469
Sruogienė Vanda 157
Stachowska Helena 168
Stadziewicz Bolesław 493, 501
Staniewicz Witold 68, 123, 125
Staniewicz, šeima 220
Stanisław August Poniatowski 305, 554
Stankiewicz Franciszek 313

Starowolski Szymon 514
Stasiulaitis Juozas 352
Stasiulis Edmundas 154, 155, 212, 361
Stašys Konstantinas 169
Statkowska Wiktoria 212
Steckiewicz Maurycy 162, 323
Stefanowski Kazimierz 45
Stefański Krzysztof 278, 291, 292, 300, 305
Stefarek Jakub 62
Steponaitis Valdas 375
Stepovic Konstanty žr. Svajak Kazimir
Strauss Aleksander Władysław 498
Stravinskas Jan 154, 210
Stravinskienė Rita 157
Strawiński Władysław 95
Strikulis Donatas 479
Stroynowski Hieronim 577
Strug J. 82, 110
Struniewicz 97, 120
Strzemień Buczyński Andrzej 520
Studnicki Wacław 53, 373
Subocz Jan 95, 190,
Subocz Józef 95
Subocz Paweł 95
Sudnikavicai Marija 155
Sulimczyk 49, 53, 58, 181
Sulistrowska Barbara žr. Buczyńska Barbara 528
Sulistrowska Elżbieta 528
Sulistrowska Julia 528
Šuminas Gintas 156, 210
Surmicki Kazimierz 157
Surwiło Jerzy 550
Sutocka Rozalia 265, 342
Suzin Józef 168
Swaryczewska Magdalena 394, 396, 427, 428
Sycianko Maria 313
Sypniewski Bolesław 82, 98, 101, 114, 117
Syrnicka Krystyna 10, 270, 551
Syrokomla Władysław 266, 321, 367, 383, 496, 498, 499, 529
Szabot Wiktoria 186
Szachno Władysław 266, 318
Szadurska Katarzyna Teresa 317
Szatkiewicz Paweł 157
Szczepanowicz Leona 202, 252
Szelągowski Adam 123
Szłapelis Jerzy žr. Šlapelis Jurgis
Szosko Stefan 95
Sztaden Julia 313
Sztąberek Jan 157
Sztejner Wacław 300
Sztumberk-Rychter, šeima 215
Sztyrmer Eleonora iš Janowskių 540
Sztyrmer Ludwik 530
Szulc Michał 273, 282, 385
Szumińkowski Andrzej 168
Szwajcar Augusta Emilia 174
Szwares J. 95
Szwengruben Bolesław 300
Szwengruben Jarosław 168
Szybajło Józef 157
Szychewicz 102
Szydłowiecki Ludwik Michał 306
Szydłowiecki Zygmunt 306
Szydłowski 123
Szyling Władysław 95
Szyszkiewicz Bolesław 204, 324
Szyszko Edward 95

Ś

Śledzińska Katarzyna 263
Śledziński Wincenty 294
Ślepikowski Jan 527
Śmigły-Rydz Edward žr. Rydz-Śmigły Edward
Śnieżko Aleksander 11, 22, 25, 28, 199, 202, 330, 344, 374, 514, 515, 550
Śnieżko Antoni 344, 374, 471
Świątkowski Maciej 395
Świeykowski Albert 318
Świrski Ignacy 147
Świoch Kazimierz 95
Świoch Wacław 95

T

Tabero Anna 157
Tabero Jan 157
Tarabilda Arūnas 154, 210
Tarasiewicz Aniela 212
Taraszkiewicz Karol 542
Tarnowski Jan Aleksander 306

Terajewicz Ewelina 173
Tolkačevski Kšištof 10
Tołłoczko Władysław 110
Tomaszewicz Władysław 148
Tomaszewska Anna žr. Machwicowa Anna
Tomaszewska Stanisława 307
Trejgis 139
Trempakais Kazimierz 95
Truzzi Enrico 351
Truzzi Giget 351
Truzzi Luiza 351
Truzzi Massimiliano 351
Truzzi Rudolf 351
Truzzi Williams 351
Truzzi, šeima 351
Trydula Józef 33, 193, 195, 196, 199, 363
Trydula Władysław 195
Trzynadlowski Jan 537
Tunkiel W. 191
Turczyński Artur 344
Turuto Wacław 157
Tysliaviene Valerija 155
Tyszecki Bronisław 289, 350
Tyszecki Stanisław 289, 350
Tyszecki Tomasz 278, 287, 291, 293,
Tyszkiewicz Eustachy 26, 53-55, 266, 480, 501, 502, 556
Tyszkiewicz Michał 307
Tyszkiewicz Paulina 162, 163
Tyszkiewicz, šeima 305
Tyzenhaus Konstanty 293

U

Umastowscy, šeima 184
Umbrasevičius Vytautas 157
Umbražiūnas Kazimieras 157
Urbanavičius Vladas 154
Urbański W. 95
Uziębło Lucjan 11
Užkurnys Ipolitas 210, 241
Uznański Jerzy 106

V

Vabalas Raimondas 367
Vabalienė-Gudaitienė Birutė 155
Valdutė Vitėnai 154
Vederaitė Elena 154
Vederaitė Elena Aldona 154
Venclova Tomas 58, 504
Vildžiūnas Vladas 154, 210, 239
Vileikis Algirdas 471
Vileišis Jonas 142
Vileišis Petras 220
Vinbauskas Jan 241
Vingris Saulius 208
Višinskis Povilas 266
Vizunas Davydas 493
Vladimirovas Levas 386
Vovelle Michel 270, 271, 307, 310
Vyšata Karolina 323
Vyšniauskienė Audronė 10, 162, 279, 284, 388

W

Wagner Jan 388
Wagner Krzysztof 388
Wagner Marcin 388
Wagner Teresa 311
Wagner, šeima 388
Waldorf Jerzy 162
Walter Joanna žr. Bikner Joanna
Waltz Kamilla 538
Wandorff 123
Warnaś Maria 168
Wasilkowski Leopold 203, 208, 214, 215, 218
Wasylkowski Janusz 507
Waszkiewicz Jan 291, 293, 487, 488
Wąsowicz J. 188, 190,
Wąsowski Tadeusz 474
Weber Paul 249
Weber, miesto daržininkas 385
Wedeke Joachim 375, 388
Weiss Alojzy 323
Weiss Feliks 555, 556
Weiss Izydor 555, 560
Wejchert Kazimierz 397
Wejtko Wacław 11, 22, 28, 45, 53-55, 184, 265, 274, 278, 305, 307, 330
Weloński Pius (Veliuoniškis Pijus) 33, 249, 363
Wendorff Adolf 195
Wener Jan Samuel 388
Werner Georg 293

Węsławska Emilia 61
Wiażel Nikodem 157
Wieczewska Helena 45
Wieczorek Antoni 323
Wiejszys Jan 144
Wieniarski Antoni 519
Wieniawa-Długoszowski Bolesław 67
Wierzbicki Konstanty 227
Wierżajtis Adam 95
Wilczewski Waldemar Franciszek 293
Wilczyński Jan Kazimierz 513
Wilczyński Kazimierz 266, 318, 480, 502, 554
Wiorogórski Jan 323
Wiszniewscy, šeima 300
Wiszniewska Julia 300
Wiszniewski Karol Onufry 300
Wiszniewski Władysław 148
Witienė Irena 157
Wittgenstein Ludwik 318
Wiwulski Antoni 33, 198, 199, 202, 223, 252, 266, 367, 479
Władysław IV Waza 518
Wodzyński Gabriel 332
Wojciechowicz Jan 230
Wojciechowski 82
Wojnicz Karol 168
Wojszwiłło Wacław 168
Wojtkiewicz M. 198
Wojtowicz Dariusz 95
Wolff-Łozińska Barbara 310
Wolfgang Jan Fryderyk 388
Wołodźko Franciszek 50, 233
Wołodźko Józef 233
Woronicz Damazy 179
Woźniak Józef 62
Woźniakowski Stanisław 62
Wójtowicz Maciej 97
Wójtowicz Tomasz 95, 130
Wóycicki Kazimierz Władysław 310, 399
Wróblewski Kazimierz 319
Wróblewski Tadeusz 33, 202, 223, 230, 249, 266, 313, 474, 533
Wypych Stanisław 62
Wyszyńska Waleria 296
Wyszyński Kazimierz 296

Z

Zabielienė Elena 155
Zacharczyk Wilhelm 489
Zahorski Władysław 22, 25, 26, 62, 296, 330, 335, 383, 486, 551
Zajanokauskas Sazonis 157
Zajączkowscy, šeima 310
Zajączkowski Adolf 310
Zajączkowski Edward 148
Zajączkowski Jerzy 310
Žalinkevičaitė-Petrauskienė Elena 155, 212
Zalkind Włodzimierz 341
Zapereckienė Konstancija 154
Zapolka Karolina 157
Zaremba Teresa 323
Zasin 95
Zasztowt Ludwik Albert 22, 330, 335, 514
Zawadzki Adam 530
Zawadzki Michał 148
Zawadzki Stanisław 95, 102
Zawadzki, šeima 353, 558
Zdanowicz Aleksander 55
Zdanowicz Helena 203
Zdanowicz Jerzy 203
Zdanowicz, šeima 203
Zdanowska Bolesława 486, 507
Zdanowski Edmund 486, 506, 507
Zdziechowski Marian 181
Žemaitis Janina 155
Žemaitis Pranas 155, 212
Žemaitis Stasė 155, 212
Žemaitis Tadas 157, 212
Žemaitis Zigmas 144, 155, 212
Žemaitis, šeima 239
Žemaitytė Liuda 363
Zembrzycki Tadeusz (Tadzio) 214
Zemlickienė Aleksandra 157
Zieliński Bronisław 95
Zienkowicz Michał 258
Zikaras Juozas 203, 204
Zinkow Leszek 310, 314
Žižniauskai Petras 154
Zlat Mieczysław 307
Znoska Jan 564
Zokaitis Algirdas 154, 155, 212, 361
Zolańska Antonina 317
Zolański Antoni 317
Zubačiova Lidija 157
Zug Szymon Bogumił 284
Žuklys Leonas 155, 212, 479

Ż

Żamett Katarzyna 212
Żaworożek S. 95
Żbik Adolf 95
Żbik Szczepan 95
Żeligowski Lucjan 353
Żemojtel Zenon 227
Žolineraitė Alytė 154, 238
Żółkiewski Stanisław 307
Żukowski Sebastian 554
Żurek Waldemar 53
Żybort Dariusz 162
Życka Paulina 311
Życki Jan 325
Życki Tomasz 163, 311, 488
Żylińscy, šeima 54, 163, 298, 300, 307, 371, 427, 429, 436, 437, 457
Żyliński Piotr 299, 300
Żynda Bolesław 53